LIVIA DANDARA

ROMÂNIA ÎN VÎLTOAREA ANULUI 1939

LIVIA DANDARA

ROMÂNIA ÎN VÎLTOAREA ANULUI 1939

LIVIA DANDARA

ROMÂNIA ÎN VÎLTOAREA ANULUI 1939

EDITURA ȘTIINȚIFICĂ ȘI ENCICLOPEDICĂ
BUCUREȘTI, 1985

Ce a însemnat anul *1939* în istoria universală, în istoria Europei, în istoria României — bogata istoriografie postbelică a prezentat în mare măsură, deşi izvoarele par a-i fi nesecate. An de răscruce în destinul multor popoare ; an de agonie a unei epoci de pace precară, dar de pace ; an în care, pînă la conflictul militar, popoarele au suferit şi au trecut prin alte succesive „războaie" — războiul nervilor, războiul duelurilor oratorice, războiul undelor radiofonice şi al agenţiilor de presă, războiul mesajelor şi ultimatumurilor, războiul diplomaţilor, al mobilizărilor militare cu aspect de repetiţie generală la o dramă care se pregătea în spatele culiselor — pînă cînd s-a dat cuvîntul tunurilor ; an de început al unui nou conflict mondial, cum cel mai adesea este evocat, uitîndu-se parcă cele opt luni cînd pacea mai putea fi salvată.

1939 oferă multiple informaţii, explicaţii, argumente şi învăţăminte privind un moment de răscruce dramatică în istoria secolului XX, marcînd punctul terminus al unui proces de involuţie care a spulberat, treptat, edificiul, sistemul şi doctrina Europei versailleze, statuate prin tratatele de pace şi pactul Ligii Naţiunilor după terminarea primului război mondial.

1939 a constituit placa turnantă pe care popoarele lumii au fost împinse într-o nouă conflagraţie mondială, relevînd suita de lovituri, încălcări şi compromisuri ale moralei internaţionale din partea marilor puteri şi a unor state revizionist-revanşarde.

1939 ilustrează unul din examenele de excepţie la care au fost supuse popoarele lumii, conducătorii statelor, cărora le-a revenit *atunci* răspunderea de a înclina balanţa relaţiilor internaţionale în favoarea PĂCII sau a RĂZBOIULUI. Într-o crescîndă încordare internaţională, marile puteri transformaseră harta Europei într-o tablă de şah, manevrînd mutări dintre cele mai imprevizibile şi nedrepte, folosind statele mici ca simple piese de sacrificiu, într-un joc de interese perfectat în cancelarii. Septembrie 1938 — septembrie 1939 constituie un capitol de istorie universală evoluînd sub semnul revizuirilor şi răsturnărilor. Revizuiri de tratate, revizuiri de hotare, revizuiri de principii. Răsturnări de alianţe, răsturnări în echilibrul de forţe. Prefaţînd confruntarea militară, toate s-au succedat într-un tempo rapid. Sub cerul acesta brăzdat de amenin-

țări și pericole, la fel ca și alte pașnice state, România și poporul său voia să trăiască în pace.

România anului 1939 apare ca o filă de istorie pilduitoare, demonstrînd, pe de o parte, inechitatea unor relații dintre state și națiuni independente într-un sistem în care marile puteri se erijează în stăpîne ale destinelor statelor mici și mijlocii, pe de altă parte, legitimitatea deziderateloi popoarelor privind principiile de dreptate și respect ce trebuie să guverneze raporturile internaționale.

România anului 1939 se integrează unui aspect tradițional al istoriei sale multiseculare, acel al *consensului național,* în momente de cumpănă pentru existența sa.

Întregită în granițele istorice firești de două decenii, nejinduind după teritorii și avuții din patrimoniul altor națiuni, hotărîtă să-și apere unitatea ființei naționale și hotarele, România, în mod obiectiv, își închegase într-o concepție unitară doctrina și conduita față de alternativa pace-război. Devenită axioma diplomației românești în perioada interbelică, concepția ei a fost consacrată prin formulări fundamentale menite să exprime deziderateie naționale : *pace* — cu respectarea drepturilor legitime și a tratatelor ; *pace* — prin promovarea unor relații de colaborare și bună vecinătate cu celelalte state ; *pace* — prin rezolvarea tuturor litigiilor pe calea tratativelor și în spiritul justiției internaționale. *Război, război de apărare* — în împrejurarea în care oricine ar fi nesocotit aceste comandamente.

Sigur, în paleta forțelor sociale și politice românești, atitudinea față de înaltele îndatoriri față de patrie era diferită ca motivație, manifestare, metodă sau aport. Este însă un lucru evident că, în România interbelică, din interese și poziții deosebitoare, fiecare clasă socială, fiecare grupare politică era profund interesată în menținerea unității naționale, a integrității teritoriale, ideal permanent al luptei multiseculare a atîtor generații. Termenul acesta de „consens", schimbîndu-și forma de exprimare, avînd însă același fond, s-a manifestat în istoria românilor ca o mare necesitate, ca o supremă poruncă națională, în momentele cruciale. 1859, 1877, 1918 — în epoca modernă — ce au însemnat decît consensul în lupta pentru unire, pentru cucerirea deplinei independențe de stat, pentru desăvîrșirea unității naționale ? Generației dintre cele două războaie mondiale, deci din 1939, i-a revenit rîndul să apere și să păstreze acest patrimoniu. Și fără îndoială, anul 1939, din acest unghi de judecată, a însemnat un pilduitor exemplu.

În anul 1938/1939, țintă a unor presiuni neloiale, apoi a unor amenințări concentrice la adresa hotarelor, secondate de șantaje economice și militare, cu aliațele diplomatice depreciate și dezarticulate sub loviturile date de Axa Berlin-Roma statu-quo-ului euro-

pean, Micii Înțelegeri, Înțelegerii Balcanice, România a trebuit să-și adapteze mecanismul securității naționale și conduita diplomatică în funcție de tensionata conjunctură internațională. Pe un alt fundal internațional, cu obiective naționale de esență defensivă, s-a reeditat, pentru România, situația anilor 1914—1916, cu suita de amenințări, îngrijorări, presiuni, căutări și rezolvări precipitate, menite să ferească de lovituri nefaste cauza unității naționale, a integrității teritoriale și a independenței.

Etapele, pregătirile, pretextele, formele de manifestare politico-diplomatică, acțiunile agresive care au conturat preludiile celui de al doilea război mondial, au îmbrăcat forme inedite, s-au concretizat prin lovituri fără precedent în istoria modernă, cunoscînd o dinamică accelerată a evenimentelor, cu răsturnări nebănuite și soluții consternante. Antrenînd mari mișcări de opinie pe scena politică internațională și a fiecărei națiuni, declanșînd o intensă propagandă polemică publicistică și radiofonică, provocînd multiple dialoguri, dispute și discursuri politice, acorduri efemere, întrevederi dramatice și atitudini contradictorii la șefii de state și diplomați, derularea cotidiană a vieții politice internaționale între „München" și „Danzig" a creat, deseori, în ochii contemporanilor, impresia deschiderii culiselor diplomatice, a publicității tratativelor (altă dată secrete), aduse spre cunoștința și judecata popoarelor. Ele au hrănit succesiv, de azi pe mîine, multe speranțe de pace dar și temeri în iminenta dezlegare războinică a unor conflicte ce păreau ireconciliabile.

Abordarea cronologică și înlănțuirea faptelor în forma unei ample cronici politico-diplomatice internaționale receptate de contemporani, au constituit cadrul-fundal pe care au fost proiectate dezideratele naționale ale națiunii române în acele împrejurări. Fructificînd, împărtășind sau distanțîndu-se de o serie de concluzii deja formulate în bogata istoriografie dedicată problematicii, cartea de față pune în circuitul științific informații inedite, fapte și opinii de conștiință națională depozitate în documentele de arhivă, în colecții de acte diplomatice, în dezbateri parlamentare, în memorialistică, în opiniile și comentariile slujitorilor presei românești din epocă.

A existat în cea de a doua conflagrație mondială, precedînd-o și secondînd-o, un teribil război al undelor și al propagandei prin presă. Agențiile D.N.B., Havas, Tass, Rador, Patt, Stefani, presa și posturile de radio din Londra, Berlin, Roma, Paris, Moscova, Tokio, Washington ș.a. consacrau evenimentelor de pe arena internațională majoritatea spațiului și timpului. Și în România, datorită unei moderne și eficace organizări a serviciului de presă și propagandă, opinia publică a fost informată la „zi" cu derularea evenimentelor. Cotidiene de mare tiraj, săptămînale de diverse profile, reviste și ore de emisiuni radiofonice, presa comunistă tipărită în condiții de

ilegalitate consemnau și comentau densa și tensionata activitate de pe scena politică mondială. Factori guvernamentali cu răspunderea securității și apărării țării, scriitori și gazetari patrioți, oameni politici sau proeminente personalități din diverse domenii ale vieții social-politice românești prezentau, interpretau, desluşeau substratul marii diversități a știrilor, comunicatelor, plasînd și explicînd rolul și poziția României în diversele episoade care s-au consumat pe arena mondială pînă la izbucnirea războiului.

Opinia publică din România a știut la timp — la nivelul la care au fost avizate și alte națiuni, în limita posibilităților oferite de atît de secreta diplomație a timpului — a știut și a tras învățămintele de rigoare : despre criza sudetă, despre spiritul și consecințele acordului de la München, despre criza post-müncheneză „rezolvată" prin primul Dictat de la Viena al Axei, despre dezmembrarea și cotropirea Cehoslovaciei și Albaniei, despre Danzig și conflictul germano-polon, despre eforturile depuse de diverse state și grupări de alianțe pentru a preveni, stăvili sau localiza declanșarea încleștărilor armate, despre tratativele bi sau multilaterale vizînd stabilirea păcii în diverse zone, despre garanții acordate sau refuzate de către marile puteri, despre ciocnirile și provocările la granițe, despre furibunda propagandă revizionist-revanșardă războinică.

Se știe că în perioada premergătoare declanșării operațiunilor militare, numeroase documente au fost cunoscute concomitent sau imediat după consumarea unor etape decisive, fiind date publicității de către cancelariile diplomatice ale statelor implicate. Publicarea lor detaliată în presa românească a timpului, redarea integrală a discursurilor, propunerilor și contrapropunerilor șefilor de state, comentarea declarațiilor oficiale, a reacțiilor și opiniilor observatorilor politici din statele vizate, într-un fel sau altul, în conjuncturile ce s-au succedat, faptul că deciziile guvernanților, strădaniile diplomației și atitudinea maselor populare din România s-au formulat, în mare parte, pe baza datelor cunoscute atunci, ne-au îndreptățit la citarea izvorului de informație în variantă românească, apelînd la documentele secrete (dezvăluite după război) numai în măsura în care ele corectează sau îmbogățesc substanțial esența sau sensul sub care evenimentele au fost receptate în epocă. Acesta a fost și scopul demersului : recompunerea atmosferei de epocă, dezvăluirea procesului lăuntric de conștiință națională pe baza căruia poporul român a reușit, în pofida puternicelor divergențe social-politice, să manifeste o convergență exemplară în problema apărării patriei aflate în primejdie.

Adevărului istoric obiectiv îi este suprapus adevărul contemporan subiectiv care a stat la baza ideilor, opțiunilor, deciziilor și faptelor generației '39 din România. Prin derularea evenimentelor

urmărite cronologic sau problematic, prin implicare directă, cauzalităţi interdependente, consecinţe concretizate sau previzibile, România este prezentată în una din cele mai grele etape din istoria sa interbelică, atît în viaţa social-politică internă, cît şi în acţiunile externe. Sînt evocate, uneori pe zile, ore şi minute, faptele care au hrănit speranţa de pace a umanităţii, dar şi „războaiele", care au produs psihozele ce au dominat viaţa cotidiană a popoarelor în anul ce s-a scurs între „München" şi „Danzig", prefaţînd izbucnirea şi generalizarea războiului armat. Sub focul concentric al presiunilor revizioniste şi al ameninţărilor cu invazie militară iminentă, cu edificiul sistemului de alianţe periclitat prin eşuarea tratativelor tripartite anglo-franco-sovietice şi invadarea Poloniei, nedorind, principial, să-şi arunce poporul într-un măcel pustiitor, România şi-a anunţat hotărîrea de neutralitate. O neutralitate condiţionată şi activă cu substrat pro-anglo-francez, care i-a îngăduit să aibă cunoscuta conduită faţă de Polonia, faţă de Axă, faţă de coaliţia antihitleristă în formare, faţă de „localizarea" conflictului în zonă.

Evenimentele anului 1939 au purtat în ele — ca fenomene de continuitate sau conţinînd noi primejdii izvorîte din deteriorarea situaţiei internaţionale ca urmare a actelor agresive ale Germaniei şi Italiei — germenii tuturor presiunilor şi nedreptăţilor ce vor plana asupra României, şi, în împrejurările nefaste care vor desăvîrşi izolarea ei pe plan extern, o vor împinge la discreţia Axei.

Ciopîrţirea teritoriului şi fiinţei naţionale, în vara anului 1940, împingerea României în războiul hitlerist antisovietic, vor fi anulate prin Revoluţia de eliberare naţională antifascistă din august 1944 şi alăturarea României la coaliţia antihitleristă, pînă la victoria finală. Ceea ce vrea să demonstreze lucrarea *România în vîltoarea anului 1939* este faptul că, în august 1944, s-a reînnodat firul naţional tradiţional, s-au impus dezideratele poporului român, aşa cum s-au exprimat ele în perioada interbelică, inclusiv în ajunul declanşării celui de al doilea război mondial.

Puterea de evocare a vremurilor tensionate prin care a trecut generaţia '39 rezidă din faptul că dezbaterile problematicii sînt extrase din confruntările şi reacţiile contemporanilor, prin filtrarea informaţiilor, opiniilor şi mărturiilor emise în cadrul întrevederilor diplomatice, în şedinţele de lucru ale guvernului, în consfătuirile cluburilor şi organismelor partidiste, la tribuna Parlamentului şi în publicistica politică a României de atunci.

...Omenirea va ajunge curînd la sfîrşitul secolului XX, secol în care a fost martora a două mari războaie mondiale. În lume nu este încă pacea dorită cu ardoare de toate popoarele. Cursa înarmărilor, ameninţarea cu un nou război mondial, în cea mai monstruoasă formă a sa, de dezastru nuclear, politica de forţă şi amestec în treburile altor state, încălcarea principiilor de etică în relaţiile

dintre națiuni, toate aceste fenomene anormale, de tulburare a vieții constructive, alcătuiesc fundalul internațional pe care se desfășoară viața generației de astăzi.

Prin scoaterea la lumină a zestrei de înțelepciune colectivă, a mărturiilor de conștiință și faptă a generației care a dorit, dar nu a reușit să împiedice ultimul război, istoricul are sentimentul că se alătură, cu armele sale modeste, marelui front al păcii din România socialistă de astăzi.

AUTORUL

Notă :

În cadrul aparatului critic al prezentei cărți notele sînt consemnate în următorul mod : cele de ordin bibliografic sînt marcate cu paranteze drepte și prezentate separat, în ordine numerică, în cadrul fiecărui capitol ; notele de comentariu, aparținînd autorului, sînt redate în formă obișnuită și prezentate în ordine numerică pentru toată lucrarea.

Compromisuri diplomatice...
Amenințări și înarmare...
Conciliatorism...
Revizionism revanșard...
Măsuri de apărare...

PECETEA MÜNCHENULUI

SEPTEMBRIE — DECEMBRIE 1938

La 12 septembrie 1938, la Geneva, se deschideau lucrările Adunării Societății Națiunilor. Reprezentantul Irlandei la Geneva, Valera, fusese ales președinte al sesiunii, iar la Comisia I-a (juridică și constituțională) Vespasian Pella (ministrul României la Haga, membru al delegației române la Liga Națiunilor). Trecuse vremea cînd mediile de informare — agențiile de presă, radioul — aveau în centrul atenției forumul genevez. Știrea — altădată ocupînd locul central în comentariile de politică externă din presa internațională și românească — era inserată într-o minusculă rubrică, sufocată parcă de alte evenimente considerate majore. Spre alt punct geografic se îndreptau ochii omenirii, antenele agențiilor de informații, interesul cancelariilor diplomatice, în acea zi de 12 septembrie. Spre Nürenberg. Tradiționalul tîrg al jucăriilor devenise gazda congresului Partidului național-socialist german. Agențiile berlineze anunțaseră prezența a 350 000 de delegați și, pentru ziua închiderii, un discurs fulminant al führerului [1]. Posturile de radio germane transmiteau, în direct, ceremonia : intrarea lui Hitler în sala festivă, salutată, prin acordurile marșului „Badenwiller" ; în urale de „Heil", Hitler a înaintat spre tribună, fiind escortat de toboșarii din „Garda

[1] Din „Jurnalul" Virginiei Wolf, din acele zile. 5 septembrie /1938/ : „A început adunarea de la Nürenberg, dar va mai dura încă o săptămînă /.../ de data aceasta toată lumea așteaptă cu înfrigurare". 10 septembrie : „Evident, e posibil ca peste o săptămînă să ne aflăm în război. Ziarele îl avertizează, rînd pe rînd, pe Hitler, în aceiași termeni fermi, că dacă ne silește să luptăm, vom lupta /.../ Unica îndoială ce-o avem este de a ști dacă ceea ce spunem ajunge la urechile lui lungi și înfundate" [1].

neagră" a detaşamentelor de protecţie ; s-a intonat marşul din „Nibelungii" şi, prin faţa estradei, au defilat formaţii militare naţional-socialiste ; apoi „Maeştrii cîntăreţi", cîntat de o orchestră simfonică, apoi ... Rudolf Hess a dat cuvîntul führerului.

Onoruri, muzică şi defilare. Ovaţii şi muzică. Începînd cu ora 19 şi 10 minute, cuvîntarea mult aşteptată. „Tactica d-lui Hitler este aceea de a uza nervii Europei" — avertiza cotidianul românesc „Timpul". Şi, concomitent cu marile cotidiene ale lumii, modernul şi bine-informatul ziar în materie de viaţă diplomatică publica ample relatări de la congres, ecouri şi reacţii imediate din capitalele europene şi, în întregime, textul discursului. După obişnuita-i tiradă polemică la adresa păcatelor democraţiei, după stereotipele-i atacuri la adresa alianţei dintre iudeo-liberalism şi bolşevism, după trecerea în revistă a „luptelor" şi „realizărilor" naziste, Adolf Hitler a trecut, direct, la chestiunea devenită primordială pe agenda expansiunii hitleriste : sudeţii din Cehoslovacia. Respiraţia lumii s-a oprit. Va soma cancelarul pe cehi să accepte un plebiscit ? Va cere el imposibilul şi va declanşa, astfel, ireparabilul ? — se întrebau observatorii politici şi agenţiile de presă de pe mapamond.

La Nürenberg, Hitler soma şi cerea. Şi, în chiar clipa cînd rostea ultimele cuvinte ale discursului, germanii sudeţi din Boemia, comandaţi de Konrad Henlein, şeful Partidului naţional-socialist al germanilor din Cehoslovacia — cel care ceruse încă din 1937 autonomia regiunii sudete şi dreptul de a se administra în conformitate cu legislaţia Germaniei naziste —, au asaltat localurile publice, au arborat drapelul german, declanşînd ciocniri cu autorităţile, soldate cu morţi şi răniţi [2]. Aşa-numita criză sudetă intra în ultima fază. Printr-o bizară coincidenţă, evenimentele internaţionale ce vor urma au fost dominate de litera H, care se va răsfăţa ca într-un joc al hazardului : Hitler-Himmler-Henlein-Hodsza-Henderson-Halifax-Herriot-Hull. Între atîţia „H", Rossevelt, Mussolini, Chamberlain, Daladier, Ciano, Ribbentrop vor diversifica, cu numele lor, paternitatea ştirilor şi fixarea opiniilor pe parcursul celui mai trepidant carusel diplomatic din analele interbelice.

La congresul de la Nürenberg, printre „argumentele" care trebuiau să justifice de ce Reichul german era hărăzit să înghită Cehoslovacia, Göring afirmase, printre alte enormităţi, că cehii erau un popor fără cultură. Aberaţia retorică a lui Göring a sugerat lui C. I. Gulian subiectul unui pamflet în care spunea cu sarcasm : „Cînd dl. Göring le dă a înţelege atît de clar şi delicat deodată că problema sudetă este o «problemă culturală», cehii aceştia barbari ignoranţi refuză să se alipească cu efuziune Germaniei, patria culturii, şi să-şi primească de la acelaşi dl. Göring mult aşteptatul botez al spiritului... Hotărît, d-le Göring, de la nişte slavi barbari nu te puteai aştepta la altceva !"[3]. În altă împrejurare, creatorul

aviației hitleriste, Göring, etalîndu-și antecedentele biografice semnificative, se mîndrea că tatăl său fusese prieten cu Bismarck și că el, Herman, copil fiind, cînd a fost întrebat ce dorea să se facă ar fi răspuns : „«Sper că atunci va fi război. Astfel voi avea ocazia să mă disting și voi primi mai multe decorații decît tata»“ [4]. Venind în întîmpinarea „inovațiilor“ propagandistice naziste, în zilele congresului de la Nürenberg se anunța că o comisie de specialiști fusese însărcinată să reformeze jocul de șah, conform ideologiei celui de-al treilea Reich. Noul joc, „Tik-tak“, urma să introducă tactica războiului „fulger“, schimbînd unele piese : în loc de rege, vulturul german ; în loc de cal, tancul ș.a. [5]. Existau, după cum se vede, și asemenea „povestioare“ în noianul de informații cuprinse la rubricile avînd ca titluri consacrata formulă „DE PESTE HOTARE“. Dar erau rare. Din ce în ce mai rare. Cronicile vremii de abia puteau surprinde, în spațiile tipografice, relatările privind amenințările care se precipitau la orizontul vieții politice a lumii. Fiecare zi, uneori fiecare ceas, aducea noi știri agravante, tonul informațiilor trădînd uneori neliniște. alte ori panică, în funcție de barometrele diplomatice. Opinia publică din România începea să se obișnuiască — dacă obișnuință poate fi considerată psihoza războiului ! — cu descifrarea situațiilor reale după comunicatele laconice ale agențiilor de presă, citind „printre rînduri“, coroborînd informațiile și, mai presus de toate, meditînd mereu la implicarea țării în jocul de interese al marilor puteri. „Două sisteme europene își stau față în față cu fulgerări oratorice din care poate să se desfășoare oricînd cataclismul universal al războiului“ — consemna Nicolae Iorga în ultimul volum din monumentala sa „Istorie a Românilor“. Istorie vie, surprinsă în procesul unei imprevizibile evoluții. ca martor, și sub impresia evenimentelor din Europa. De aceea, Nicolae Iorga părăsește tonul neutru al istoricului, devenind înțeleptul și sfătuitorul poporului său : „O puternică energie morală și un spirit de jertfă absolut pentru a se căpăta o cît mai bună pregătire tehnică, rămîn singurele mijloace pentru a se salva un Stat de pierderea independenței, și o nație de confundarea în noile formațiuni internaționale, de contopire și economică și politică. Cultul onoarei, indispensabil popoarelor vrednice de a trăi, trebuie să fie unit cu cea mai atentă observare a împrejurărilor și cea mai inteligentă întrebuințare a lor“ [6].

Atentă observare a împrejurărilor ; inteligentă întrebuințare a lor ; puternică energie morală ; spirit de jertfă absolut — toate trebuiau să fie subordonate hotărîrii de a apăra independența și integritatea statului național unitar român.

Cînd ziarele anunțau, spre exemplu, că la 13 septembrie (a doua zi după discursul lui Hitler) în Cehoslovacia s-a petrecut „O ZI DRAMATICĂ“ (ultimatumuri, incidente la graniță, ciocniri de stradă,

zvonuri alarmante), sau că „SITUAȚIA ÎN CEHOSLOVACIA S-A AGRAVAT" (Henlein a trimis un ultimatum la Praga ; guvernul cehoslovac l-a respins ; s-a declarat starea de asediu) — cetățenii României erau informați despre încercările grele prin care trecea vecinul și aliatul lor, poporul cehoslovac, dar erau avertizați și asupra consecințelor și pericolelor care planau asupra propriei lor țări. „STARE DE ALARMĂ ÎN TOATĂ EUROPA", „MARI EMOȚII LA GENEVA" — tansmiteau presa și radioul. Iar comentariile relatau desfășurarea unor Consilii de miniștri, la ore neobișnuite (ora 5 dimineața !), la Londra, Paris, Praga ; lungi și succesive întrevederi între ambasadorii Angliei, Franței și României cu președintele Cehoslovaciei ; temeri și pesimism în cercurile de la Liga Națiunilor [7].

Editorialul ziarului socialist „Lumea nouă" consemnînd știrea că Hitler s-a pronunțat, că Cehoslovacia nu poate accepta și, susținută de aliații săi, va rezista, că Hitler va avea de ales între renunțarea la pretențiile absurde și apelul la violență, conchidea că „Totul depinde de sprijinul pe care celelalte state democrate și pacifiste îl vor acorda Cehoslovaciei. Dacă Germania hitleristă se va convinge că nu va fi tolerată să invadeze Cehoslovacia, ea va trebui să dea înapoi. Dar acest sprijin va fi dat oare la timp și în măsură suficientă ?". După opinia ziarului socialist, exista o singură cale pentru a salva pacea și onoarea Europei : „intervenția hotărîtă a statelor pacifiste și democratice". Tocmai de aceea, întrebarea hotărîtoare era : „Se va produce această intervenție ?" [8]. Omenirea aștepta cu speranțe și temeri, ziua de „mîine". Iar atunci, ziua de „mîine" a purtat data de 14 septembrie și informațiile, prin ineditul lor, au depășit pronosticurile cele mai hazardate [9]. Chamberlain [2] pleca la Berlin, pentru a-l întîlni pe Hitler ! Cu o seară înainte (13 septembrie), comunicase cancelarului că "«Dată fiind situația tot mai critică, vă propun ca eu să vin imediat la dv., pentru a încerca să găsim o soluție, pacifică»". Hitler ar fi citit telegrama, adusă de Ribbentrop, la ... Muzeul capodoperelor plastice ale celui de-al treilea Reich, din München. Mesajul adresat de Chamberlain lui Hitler a căzut la Geneva ca o „bombă". Nimeni nu scontase pe originala inițiativă a primului ministru britanic. La aproape cei 70 de ani, el urma să facă primul zbor cu avionul ! Entuziasm tehnic senzațional ! Primele televizoare, instalate nu de mult la Londra, urmau să transmită, în direct, plecarea lui de pe aeropor-

[2] Arthur Neville Chamberlain era unul din cei mai mari industriași ai Angliei și ai lumii. În 1937, i-a succedat lui Baldwin ca prim-ministru și la șefia Partidului Conservator. În prima legislatură la care fusese ales deputat (1918), timp de patru ani, nu scosese o vorbă în Parlament. În 1939, va ajunge să ție și cîte 3—4 discursuri pe zi, în duelul oratoric cu Hitler și Mussolini.

tul de la Heston ! Accesoriu banal pentru o călătorie — umbrela sa — își începea ilustra carieră ce o va plasa în rîndul trofeelor muzeistice [3]. Inițiativa premierului britanic se bucura de adeziunea omologului său francez, Daladier, care declara că s-a pus în legătură directă cu Chamberlain, propunîndu-i o intervenție excepțională pe lîngă Hitler pentru a salva pacea în Europa. În același timp, aflat la Rocca delle Caminate, dar într-o permanentă legătură telefonică cu Hitler (la Berchtesgaden) Mussolini publica în „Popolo d'Italia" faimoasa scrisoare către lordul englez însărcinat cu sondarea situației din Cehoslovacia : „«Aveți deci curaj, d-le Runciman, propuneți în liniște un plebiscit sau mai bine-zis plebiscite. Iată o misiune magnifică, dar și delicată»". Cu aceste pregătiri de recuzită, în care nu lipseau amănuntele anecdotice sau diversioniste, se anunțau evenimente de o deosebită importanță pentru scena politică europeană.

Cei patru mari protagoniști — Hitler, Chamberlain, Mussolini, Daladier — se pregăteau să joace „drama müncheneză". Urmărindu-i pas cu pas, încercînd să le descifreze intențiile, lăsîndu-se seduși de unele declarații, suspectînd altele de lipsă de sinceritate, contemporanii aflau cum și care urma să fie „rețeta păcii" pregătită de mai marii zilei.

Poporul român era informat, la rîndu-i, despre activitatea politică și diplomatică a guvernanților săi. La Geneva, delegația României, condusă de ministrul Afacerilor Străine N. Petrescu Comnen (avînd alături pe ministrul Economiei Naționale, Mitiță Constantinescu), desfășura o amplă activitate. Participa la consfătuirea Înțelegerii Balcanice ; purta discuții cu reprezentanți ai Cehoslovaciei, Poloniei, Iugoslaviei, Uniunii Sovietice, Franței ; avea lungi întrevederi cu Litvinov, Herriot, Boncour, Beranger. La ordinea zilei — chestiunea cehoslovacă și datoria țărilor aliate [10]. Istoriografia română postbelică a tratat, pe larg, atitudinea activă și loială a României, în respectiva perioadă, eforturile depuse de diplomația ei pentru a apăra statul cehoslovac, de a păstra solidaritatea defensivă a Micii Înțelegeri, de a declanșa mecanismele geneveze ale securității colective, în fața presiunilor revizioniste [11]. Este remarcabil faptul că, în epocă, aceste străduințe au fost înțelese și sprijinite de întreg poporul român, devenind cauză și linie de conduită politică pentru masele cele mai largi.

Dar, așa cum a sintetizat tovarășul Nicolae Ceaușescu, „în pofida puternicelor mișcări antifasciste care aveau loc în toate țările Europei în acei ani, a glasului tot mai răspicat al forțelor

[3] Nu era prima oară cînd banalei umbrele i se conferea un atare loc. Cîndva, umbrela făcuse parte din unele echipamente ofițerești. În 1805, generalul francez Alphonse Colbert a avut ca „trofee" de luptă, atîtea umbrele cîți husari englezi luase prizonieri.

înaintate care avertizau asupra pericolului agresiunii fasciste, marile puteri imperialiste, cercurile guvernante de atunci din numeroase state au adoptat o poziție de cedare și compromis față de pretențiile Germaniei naziste, n-au înțeles necesitatea luptei unite împotriva agresorului. Aceasta a influențat negativ desfășurarea evenimentelor, a încurajat acțiunile agresive ale hitlerismului, a demobilizat forțele democratice" [12].

Documentele epocii atestă că în perioada „crizei cehoslovace" România a desfășurat o susținută activitate în cadrul sistemului său de alianțe regionale, nădăjduind că va fi susținută eficient de Anglia și Franța, acceptînd să faciliteze aplicarea acordurilor de asistență franco- și sovieto-cehoslovace [4].

Într-o *Hotărîre* adoptată de Comitetul regional din Ardeal și Banat al Partidului Comunist Român, la 19 septembrie, în care erau trasate sarcinile politice decurgînd din criza cehoslovacă, se considera chiar încheiată o *Convenție* în acest sens. „Credem că ne ușurează munca, *Convenția* României încheiată cu Uniunea Sovietică, conform căreia România nu va împiedica ca Uniunea Sovietică să poată satisface neîntîrziat datoria sa contractuală față de Cehoslovacia. Și este de acord ca trupele sovietice să poată trece liber prin țara noastră, pentru apărarea Cehoslovaciei atacate "[14]. În timp ce la Geneva delegația română desfășura activitatea amintită, la București, la 15 septembrie, sub președinția lui Miron Cristea, se desfășura un important Consiliu de miniștri, la care participau principalii șefi de departamente: Armand Călinescu (Interne și Educație națională), Victor Iamandi (Justiție), Mihail Ralea (Muncă), Mircea Cancicov (Finanțe), Mihai Ghelmegeanu (Lucrări publice și comunicații), general Gh. Argeșanu (Apărarea națională), general Paul Teodorescu (Aerului și marinei), subsecretari de stat. În urma dezbaterilor, se adopta o hotărîre foarte importantă. Punerea sub control militar a întregii industrii naționale interesînd apărarea națională [15]. Era aceasta una din primele măsuri, urmate apoi de altele în aceeași direcție, care aveau drept scop întărirea capacității de apărare, în vremuri ce se anunțau din ce în ce mai tulburi.

Pentru opinia publică internațională, inclusiv cea din România, 15 septembrie a devenit, pentru puțină vreme, ziua „hotărîtoare". Într-o atmosferă tensionată, bîntuită de îngrijorări și zvonuri, alimentată de declarații laconice și de știri contradictorii, lumea asista cu ochii minții la prima întîlnire a lui Chamberlain cu Hitler. Fotografii mărite, „exclusivități" obținute prin belinograf (apărute,

[4] Ambasadorul sovietic la Londra, Maiski, informa în acele zile pe Churchill că guvernul sovietic avea certitudinea obținerii consimțămîntului României de a permite Uniunii Sovietice să-și îndeplinească obligațiile față de Cehoslovacia, cu condiția ca „«o mare coaliție să insiste și să dea garanțiile necesare, acționînd sub egida Ligii Națiunilor»" [13].

concomitent, în marile capitale europene), titluri senzaționale, descriau și imortalizau diversele momente ale evenimentului: Chamberlain, la plecare, pe aeroportul din Heston; Chamberlain pe aeroportul din München, întîmpinat de Ribbentrop; Chamberlain, cu trenul spre Berchtesgaden; Chamberlain, în automobilul lui Hitler, în drum spre Obersalzberg, unde se afla domeniul și vila „Berghof", reședința de vară a führerului; Chamberlain, întîmpinat de Hitler în fața vilei... la ora 5, ora tradiționalului ceai englezesc. Un „ceai" la care iau parte 11 persoane (Hitler, Chamberlain, Henderson, Ribbentrop, Dirksen etc. etc.). În sfîrșit, o întrevedere de două ore Chamberlain-Hitler (urmată de consultări cu miniștrii lor de externe) și impresia generală (bineînțeles, neoficială): se părea că rezultatele nu erau satisfăcătoare. Chamberlain se întorcea la Londra. Și doar atîtea speranțe se puseseră pe acea întîlnire! În bisericile din Londra se oficiaseră servicii religioase pentru pace — ele vor continua pînă la terminarea conversațiilor de la Berchtesgaden. Trenurile care merseseră spre München și Berchtesgaden fuseseră literalmente ticsite cu funcționari de departamente, cu ziariști, translatori, fotografi, operatori cinematografici, agenți ai posturilor de radio, poliție de ordine...

Ca un zgomot de fond, aducător de neliniști, comunicatul Partidului germanilor sudeți de la Asch, prin Henlein, cerea anschlussul cu Germania. La Praga, Eduard Beneș decreta închiderea Parlamentului cehoslovac, iar a doua zi, dizolva „guvernul" sudeților, obligînd populația răzvrătită să depună armele în 24 de ore. Zeci de mii de sudeți, după unele zvonuri, inclusiv Henlein, treceau în Germania. Cehoslovacia era atacată virulent de presa germană. Nu era deci de mirare că întreruperea convorbirilor Hitler-Chamberlain a neliniștit și mai profund opinia publică mondială [16]. A urmat o zi de acalmie. 17 septembrie. România avea un răgaz de întoarcere spre sine. La Mărășești, se inaugura Mauzoleul Neamului, prilej de emoționantă evocare a jertfelor românești din primul război mondial, pentru unitate națională. În criptele Mauzoleului, își găsiseră odihna veșnică, osemintele a 5 073 morți: 96 de ofițeri, 2 preoți, o voluntară, 1 974 grade inferioare și 3 000 „necunoscuți". La festivități participau regele, membrii guvernului, personalități politice și culturale, militari și mult, mult popor. Se rostesc discursuri înălțătoare, pilde de abnegație patriotică cu pronunțat caracter de actualitate [17]. În aceeași zi, la Vălenii de Munte, din inițiativa lui Iorga, se inaugurau manifestațiile culturale în aer liber. Se montase tragedia lui Sofocle, „Oedip Rege". La Topoloveni, se inaugurau așezămintele culturale clădite din inițiativa lui Ion Mihalache. La Zürich, în ultima zi a Congresului internațional de istorie, profesorii universitari Gheorghe Brătianu și Ioan Lupaș aveau prompte și apreciate intervenții științifice privind „Statusul național

ungar în Evul Mediu". Întoarcere spre sine și veghe la hotare. În aceeași zi, 17 septembrie, apărea un decret-lege [5] prin care se introducea una din cele mai avansate reforme pentru acele timpuri, în regimul apărării naționale. Art. I preciza : *„In timp de război, femeile sînt datoare să presteze serviciu Patriei.* În acest scop, ele pot fi mobilizate prin chemare individuală sau pe categorii, la serviciile pentru care sînt apte, în raport cu pregătirea lor". În *Raportul* de motivație al legii (purtînd semnătura celor trei miniștri inițiatori) se arăta că legea a fost inspirată de spiritul noii Constituții, care stipula că toți cetățenii, inclusiv femeile, aveau datoria de a apăra patria în caz de pericol, și de curentul ce se profila pe plan internațional în repartizarea sarcinilor publice asupra cetățenilor de ambele sexe. Cu atît mai mult, cu cît noua Constituție acorda femeii române drepturi politice „neacordate încă în țări cu o civilizație mai veche și mai înaintată ca a noastră" [6]. La Societatea Națiunilor, în chiar acele zile, românca Elena Văcărescu rostea un amplu discurs privind opera socială a Ligii [18].

Cu toate aceste preocupări naționale, problema vecinei și aliatei Cehoslovacia nu putea fi uitată. Pentru știință cetățenească, „Timpul" publica pe prima pagină harta Cehoslovaciei, arătînd și compoziția etnică a populației (conform recensămîntului din 1930). La o populație de 14 729 536 locuitori, 9 756 604 (66,42%) erau cehoslovaci ; 3 318 445 (22,53%) germani ; 719 569 (4,89%) unguri ; 568 941 (3,46%) ruși, ucraineni ; 100 322 (0,68%) polonezi ; 14 828 (0,10%) români ; 3 113 (0,02%) iugoslavi.

La comentariile de politică externă, o nouă veste senzațională : guvernul englez, după dezbateri de o zi, a invitat de urgență la Londra pe Daladier și Bonnet.

18, 19, 20, 21 septembrie 1938. Pentru contemporani, fiecare din aceste zile a însemnat, desigur, o lungă așteptare și o înfrigurată dorință pentru un deznodămînt pașnic. Uimire la știrea care afirma că Londra propunea Cehoslovaciei să accepte rectificarea frontierei în favoarea Germaniei (18 septembrie, ora 3 dimineața). Stupoare la vestea că guvernele englez și francez recomandau Cehoslovaciei să cedeze Germaniei regiunea sudetă, promițînd garanții pentru restul teritoriului (19 septembrie). Neliniște la consemnarea desfă-

---

[5] Ca toate actele legislative din epocă, decretul era semnat de rege și contrasemnat de primul ministru, ministrul Justiției și ministrul Apărării Naționale — respectiv Miron Cristea, Victor Iamandi, Gheorghe Argeșanu.

[6] Prin Constituția din februarie 1938, dreptul de a alege și de a fi ales era acordat tuturor cetățenilor (bărbați și femei) care practicau efectiv o îndeletnicire intrînd în cele trei categorii profesionale stabilite. Prin legea electorală (mai 1939), condițiile cerute pentru a fi alegător au știrbit însă mult din caracterul universal și egal al votului, acordat de Constituția din 1923. Cu toate acestea, era pentru prima oară cînd și femeilor li s-a acordat dreptul de a alege și de a fi alese în Parlament.

şurării unei consfătuiri la Berlin între Horthy, Göring şi Beck, întovărăşiţi de suite impresionante. Participaseră la o partidă de vînătoare organizată de Göring în pădurile de la Rominten, scopul „vînătorii" fiind chestiunea minorităţilor germană, maghiară şi poloneză din Cehoslovacia (20 septembrie). În aceeaşi zi, părăsind Berchtesgadenul, Imredy (prim-ministru), Kanya (ministrul de externe) şi Fischer (şeful Marelui Stat Major) se întorceau la Budapesta, iar guvernul maghiar declara că este hotărît să sprijine pe maghiarii din Cehoslovacia pentru autodeterminare, deoarece Hitler se arătase dispus să „îmbrăţişeze" şi problema „eliberării" ungurilor. În simetrie de hotărîre, Polonia cerea Teschen-ul [19].

În România, comuniştii sesizau pericolele grave care se îngrămădeau la orizontul politic european. „Fascismul hitlerist, Berlin, Roma, Budapesta şi Varşovia behăe despre dreptul de autodeterminare, despre plebiscit !" — surprindea într-o exprimare plastică *Hotărîrea* din 19 septembrie 1938 a Comitetului regional din Ardeal şi Banat al P.C.R. Demascînd demagogia propagandei fasciste, ascunsă sub lozinca „eliberării popoarelor", a „renaşterii naţionale", în numele „dreptului şi a dreptăţii", comuniştii români explicau maselor că, în realitate, Hitler şi complicii lui pregăteau noi atacuri la integritatea şi independenţa statelor naţionale. Se spunea : „Naziştii germani se străduiesc ca prin demagogie, cu ajutorul unor lozinci democratice, să rupă de Cehoslovacia regiunea Sudeţilor. Iar Mussolini şi Antal, secretarul de stat ungar, în cuvîntările lor ţinute la 18 septembrie vor plebiscit pe toate teritoriile desprinse de Ungaria feudală — şi în Ardealul nostru — pentru a netezi astfel calea fascismului hitlerist pînă la Marea Neagră, pînă în spatele Uniunii Sovietice". Explicînd falsitatea şi demagogia propagandei revizioniste în fluturarea lozincii autodeterminării, *Hotărîrea* enunţa poziţia categorică a partidului comunist : „declarăm fără nici un înconjur că, din cauza caracterului lor fascist, condamnăm «mişcarea de eliberare naţională» a germanilor sudeţi, a ungurilor, a polonezilor şi slovacilor opoziţionişti din Cehoslovacia. Considerăm antipopulară această mişcare, deci credem că este de nepermis ca aceste «mişcări naţionale» antidemocratice, războinice, sub semnul pirateresc al dreptului de autodeterminare şi plebiscitului fascist să arunce Republica Cehoslovacă democrată pradă fascismului hitlerist, iar prin aceasta, să ajute să arunce în braţele Germaniei hitleriste şi România, populaţia României, naţiunile [naţionalităţile] din Ardeal" [20]. Erau momentele cînd guvernul de la Praga, sub conducerea lui Eduard Beneş, ţinea consilii neîntrerupte, respingea propunerile anglo-franceze (20 septembrie), primea un nou ultimatum franco-britanic (20/21 septembrie) şi, în sfîrşit, la capătul unor epuizante tratative, sub presiuni din ce în ce mai ameninţătoare, admitea proiectul Londrei privind soluţionarea

diferendului (21 septembrie, ora 19 și 50 minute) : „«Guvernul cehoslovac a fost pus sub presiunea irezistibilă a guvernelor de la Londra și Paris. El a fost silit, plin de durere, să adopte propunerile adoptate la Londra»". În sfîrșit... Londra și Parisul respirau ușurate. Putea fi anunțată o nouă întrevedere cu Hitler. „Cehoslovacia mutilată" — își intitula cronica evenimentelor externe socialistul C. Titel-Petrescu. „Anglia și Franța au cedat și de data aceasta în fața presiunilor amenințătoare cu război ale lui Hitler". Consemnînd „delirul" și „triumful" statelor fasciste, el considera atitudinea aliaților Cehoslovaciei ca un act de trădare. Mai mult, el atrăgea atenția opiniei publice românești că „Urmările atitudinei de lașitate a guvernelor de la Londra și Paris nu se vor opri la Cehoslovacia. «Marșul spre răsărit» al Germaniei hitleriste va continua, poftele de expansiune și ale altora vor fi deschise de azi înainte. Polonia, Ungaria, Bulgaria au și început să se agite. Sub egida Germaniei hitleriste, ele formulează pretenții aidoma expansioniste" [21].

Amănuntele privind conținutul recomandărilor transmise guvernului de la Praga nu au fost cunoscute, atunci, în litera lor. Ar fi fost foarte instructiv pentru contemporani să afle, astfel, că în nota de răspuns din 20 septembrie, guvernul cehoslovac a calificat propunerile neconstituționale, inapte, periculoase nu numai pentru Cehoslovacia, ci pentru însăși ideea de justiție și pace. Ar fi fost, de asemenea, consternant să fi știut că răspunsul cehoslovac a fost considerat inoportun și că, în pe drept-numitul ultimatum francez, Cehoslovacia era avertizată asupra gravelor riscuri la care se expune dacă se menține pe o poziție de rezistență intransigentă [22]. Aceste „amănunte" nu au fost cunoscute. Spiritul lor însă a putut fi ușor descifrat. Guvernul cehoslovac, „plin de durere", fusese „silit" să accepte propunerile Londrei. În zilele următoare, noi știri și comentarii dezvăluiau impasul în care se găsea Cehoslovacia. La Geneva, la tribuna Ligii Națiunilor, șeful diplomației sovietice, Litvinov, deplîngea, în chiar ziua de 21 septembrie, calea periculoasă pe care o adoptaseră democrațiile apusene în rezolvarea crizei sudete, sfidînd spiritul Pactului Societății Națiunilor, încălcînd Pactul Briand-Kellog, acceptînd o capitulare cu grave consecințe. Făcea cunoscut, cu acel prilej, răspunsul dat de guvernul sovietic la solicitarea Cehoslovaciei, din 19 septembrie [7] : „«Suntem hotărîți să ne îndeplinim angajamentele conform Pactului și să dăm asistență Cehoslovaciei, în același timp cu Franța, prin toate mijloacele de care dispunem»" [24]. Nici Liga Națiunilor, nici tratatele și aliații, nici Mica Înțelegere, nu mai erau însă invocate și consultate. Cu

[7] Reproducînd și comentînd aceeași declarație, Churchill și-a mărturisit surprinderea că guvernanții Angliei și Franței au ignorat-o în timpul crizei care va avea deznodămîntul în concesiile de la München [23].

atît mai puțin voința popoarelor, prin reprezentanții lor firești. Este astfel semnificativ faptul că, pe tot parcursul crizei müncheneze, nici unul din parlamentele țărilor în cauză — mari sau mici — n-au fost convocate. Or, prin constituție și legislație, problemele de graniță nu puteau fi hotărîte decît de adunările legislative ale statelor. Guvernele Angliei și Franței hotărîseră să joace pe cartea tratativelor și concesiilor față de Axă, informînd aliații, opinia publică, treptat și lacunar despre evoluția reală a situației.

Cea de-a doua întîlnire dintre Chamberlain și Hitler (22/23 septembrie), consumată la Godesberg, n-a mai apărut atît de senzațională, deși mijloacele de informare au depus mare zel. N-au lipsit fotografiile la „zi", descrierea protocolului pe minute, cu diverse detalii exterioare. În rest, presupuneri, supoziții și interpretări din cele mai diverse. Convorbirile s-au desfășurat în mare secret (în prezența doar a interpretului Schmidt [8]), în cîteva reprize (prima, de 2 ore și 45 minute), terminîndu-se la ora 4 dimineața. Convorbirile „în nocturnă", cu hotăriri luate în zori, deveneau un procedeu forte în practica cancelariei hitleriste. După atîția ani de „așteptare", führerul Germaniei nu mai îngăduia „amînări".

Ziarele românești au consemnat cu rigurozitate comunicatele oficiale sau oficioase ale diverselor agenții de știri, opiniile unor prestigioase condeie din presa occidentală, variatele știri, ba chiar și zvonurile din zona Europei Centrale — Cehoslovacia, Ungaria, Polonia. La 23 septembrie, convocați de ministrul de resort, Eugen Titeanu, reprezentanții cotidienelor din capitală participau la o consfătuire extraordinară avînd la ordinea de zi situația internațională și răspunderea ce revenea ziariștilor, în informarea opiniei publice, în circumstanțele internaționale în curs de tensionată desfășurare. Printre participanții la consfătuire, Cezar Petrescu (directorul „României"), Mircea Grigorescu („Timpul" și „Argus"), Romulus Șeișanu („Universul"), Romulus Dianu („Curentul"), Sebastian Șerbescu („Semnalul"), Zaharia Stancu („Lumea Românească") ș.a. [25].

Și pînă la episodul münchenez, și după aceea, presa românească a dat dovadă de ancorare plenară în frămîntările epocii, situîndu-se pe poziții patriotice, de apărare a intereselor naționale ale țării, sprijinind și explicînd politica externă promovată de diplomația României, sistemul de alianțe și aliații prin care ea înțelegea să-și apere independența și integritatea, militînd pentru buna înțelegere cu statele învecinate și, mai presus de toate, luptînd pentru respectarea tratatelor și înțelegerilor dintre popoare, ca singură garanție în menținerea păcii.

---

[8] Paul Schmidt a devenit interpretul „personal" al lui Hitler din 1933, pînă atunci fiind, din 1924, șeful serviciului internațional de interpreți de pe lîngă Ministerul de externe.

Pînă și această luare de atitudine era refuzată sau imputată statelor mici, devenind pretext de presiune și intimidare în practica marilor puteri. La întrevederea dintre Carol și Hitler (din noiembrie 1938), regelui României i s-a reproșat, la un moment dat, atitudinea presei române în timpul crizei sudete, amintindu-i-se că reprezentantul de la București al Agenției Havas devenise brusc — după expresia lui Ribbentrop — „principalul vîrf de atac contra Germaniei". Că regele Carol s-a eschivat să dea vreo lămurire la această interpelare — după cum consemnează Ribbentrop — era lesne de presupus. Fusese atenționat și înainte, în chiar timpul crizei sudete, de impresia proastă pe care presa din România o făcea la Berlin. Wilhelm Fabricius (ministrul Germaniei la București) raporta lui Ribbentrop la 24 septembrie — în ajun de cunoașterea rezultatelor de la München — că a comunicat guvernului român, prin mareșalul curții regale, Flondor, că problema manierei în care va fi prezentată politica Germaniei va constitui punctul esențial în vederea unei eventuale apropieri germano-române [26].

O poziție aparte, singularizată, a avut „Porunca vremii" care — suspendată o vreme, din dispoziția ministrului de interne, Armand Călinescu, pentru vina de a nu fi respectat dispozițiile cenzurii — apărea la 20 septembrie, avînd un singur director, Ilie Rădulescu, după șase luni de codirectorat cu Nichifor Crainic. În peisajul jurnalismului românesc, „Porunca vremii" rămăsese printre puținele publicații naționaliste, antisemite, de dreapta. Exponent politic a ceea ce poate fi numit post-cuzism sau post-goghism — după desființarea partidelor politice și anihilarea mișcării gardiste — ea a continuat să apară, găzduind sau cultivînd „condeiele" șovinist-antisemite, filo-hitleriste sau filo-mussoliniene. În ce privea politica externă spre care ar fi vrut să fie îndrumată România, ea a manifestat opțiuni nedisimulate : pentru Germania și antisemitismul hitlerist, pentru „Mama Roma" și mussolinianism, pentru Spania și franchism ș.a.m.d. Plasați pe aceste poziții, cei de la „Porunca vremii" au vorbit despre convorbirile de la Godesberg ca desfășurîndu-se într-o atmosferă „de mare cordialitate" ; au considerat că prin „acceptarea" planului anglo-francez în problema sudeților Hitler a dovedit că este „sincer însuflețit de dorința de pace" ; au aplaudat faptul că Hitler cerea satisfacție și pentru Ungaria și Polonia, demonstrînd astfel că nu era vorba de „presiunea germană" ci de o „recunoaștere a dreptății principiului de autodeterminare a naționalităților". Și pentru a trage foc pe propria spuză, „Porunca..." vedea în evoluția evenimentelor semnele bune ale apropierii biruinței luptei ei de „apărare națională". Cu asemenea considerații vădind o trădătoare miopie politică națională, porunciștii se mai plîngeau că cenzura le făcea șicane, erau decepționați de „golul sinistru căscat în jurul acestui ziar", de acel

„amurg fără glorie al credinței" lor etc. etc. Într-adevăr, ce să fi crezut opinia publică românească citind în ziua de 24 septembrie, sub semnătura directorului ziarului : „Cred că n-am putea să ne servim mai bine Țara, Neamul și Tronul, decît căutînd să le apropiem cît mai mult de Roma eternă și fascistă". Iar românii știau că una din „marotele" mussoliniene era revizuirea tratatelor care consfințeau unitatea națională. N-are a face ! Rădulescu îi „liniștea" : „Toate amărăciunile care au putut să indispună și să enerveze Roma și pe d. Mussolini — pe vremea acelor atitudini, dureroase pentru românism, ale d-lui Titulescu — n-au reușit să ne scoată din inima și din perspectiva politică genială a Ducelui". Iar românii știau că așa-zisa atitudine „dureroasă pentru românism" nu era altceva decît neobosita și patriotica activitate a marelui diplomat Titulescu în lupta antirevizionistă, în apărarea tratatelor și hotarelor, în condamnarea agresiunii Italiei în Abisinia, în străduințele lui de a apăra și asigura pacea. Bineînțeles, nu lipsea racordarea la evenimentele „zilei", chestiunea Cehoslovaciei, pe care „Porunca..." le explica : „Atît în scrisoarea sa către lordul Runciman [cea în care se cereau plebiscite — L.D.], cît și în discursul său de la Trieste [în care se sprijineau pretențiile hitleriste — L.D.], d. Mussolini, vorbind despre nevoia unei revizuiri a tratatelor, limitează problema la Cehoslovacia". Conștientă de crasa falsificare a realităților, „Porunca..." avea grijă să preîntîmpine obiecțiile de bun-simț patriotic : „Ar putea să ni se spună : deocamdată chestiunea se pune numai pentru Cehoslovacia. Vor veni și alte țări la rînd..." Românii nu trebuiau să fie îngrijorați ! : „Mama noastră Roma", „frăția latină de sînge" etc. etc. [27]. Opinia publică românească știa dincotro venea vîntul revizuirii. La Padova, Mussolini își agita din nou sulițele oratorice împotriva sistemului de la Versailles, anunțînd apropierea ceasului de „reparare" a nedreptăților.

Scena politică europeană trăia din nou clipe de încordată și neliniștită așteptare. Reîntors la Berlin, așteptînd răspunsul cehilor la „Memoriul" înaintat prin Chamberlain, la Godesberg, Hitler primea vizita regelui Boris, al Bulgariei. La Londra, Chamberlain informa guvernul, și, în lungi consfătuiri cu Daladier și Bonnet (sosiți în capitala de pe Tamisa), deliberau, în legătură cu Praga, o consiliau. În ședință aproape continuă, Consiliul de miniștri de la Praga anunța, la 25 septembrie, că nu poate accepta cererile germane [28]. Respirația lumii s-a oprit iarăși. Ce va urma ? Ce va face Hitler ? Cum va rezista Praga ? Ce mai fac englezii ? Francezii și rușii sar în ajutorul Cehiei ? Mica Antantă își va demonstra viabilitatea ? Acestea erau întrebările tuturor conștiințelor treze ale omenirii. Dominate de ele, acțiuni în aparență festive, căpătau valențe politice deosebite. La București, în incinta Palatului de pe Dealul Mitropoliei, se desfășura al XIX-lea Congres al Federației Internaționale

a Foștilor Combatanți (F.I.D.A.C.). Luau parte 64 de asociații de luptători din fostele țări aliate. Presa anunța două absențe : Italia, fără comentarii ; Cehoslovacia, motivată [29].

Ziua de 26 septembrie avea să dea, în mare parte, răspuns la întrebările omenirii. Răspuns, dar nu soluții. În centrul atenției mondiale, un nou discurs. La Sportpalats, în Berlin, la ora 21.30, Hitler își arunca din nou pretențiile în pîlnia microfoanelor pentru ca undele radiofonice să le transmită urechilor interesate. Diplomație „deschisă" — se putea spune. Provocare cinică — simțeau contemporanii [9]. În istoriografia și memorialistica postbelică, discursul este ades invocat pentru a demonstra miopia și greșelile săvîrșite de conciliatorismul puterilor apusene. În ziua cînd el a fost rostit și, imediat, publicat în marile cotidiene, el nu devenise încă „document", ci era, pe de o parte, o declarație ultimativă, un avertisment amenințător, pe de altă parte, o mostră de ipocrizie și viclenie (dar asta urma să se dezvăluie mai tîrziu !) la care cancelariile diplomatice trebuiau să răspundă [30].

Pentru că, în lungul său expozeu, Hitler a trecut în revistă „eforturile" pe care le-a făcut de cînd se afla în fruntea Reich-ului atît pentru a „reglementa" și „îndrepta" umilințele și nedreptățile făcute Germaniei după primul război mondial, cît și pentru a „dovedi" lumii „pașnicele" intenții pe care le avea. Aruncîndu-și ochii în jur, spre vecinii săi mai apropiați sau mai depărtați, el afirma că *„a întins mîna" Angliei,* renunțînd să mai ia parte la o întrecere navală, pentru a asigura *o pace durabilă între cele două popoare ;* că, după retrocedarea Saarului, *nu mai avea nimic, absolut nimic cu Franța ;* că *raporturile cu Polonia au fost reglementate* încît, *cel puțin pentru zece ani,* pericolul unui conflict era înlăturat ; și că... în sfîrșit, la Nürenberg, a cerut aplicarea dreptului de *autodeterminare pentru 3 milioane și jumătate de germani din Cehoslovacia,* pentru a rezolva și acest deferend. Dar atît ! *„«Este ultima revendicare teritorială pe care o am de formulat în Europa, o garantez !»"* [33]. Mulțumindu-i lui Chamberlain pentru toate eforturile sale, îl asigura că poporul german nu vrea nimic, decît pace, dar — avertiza el amenințător — „«țin să-i mai declar că nu pot să retrag limitele răbdării noastre. Vreau

[9] Geneviève Tabouis : „Întrerupt continuu de aplauze demențiale, führerul țipă cu vocea sa răgușită, de isteric : «O dată rezolvată problema sudeților, nu mai există pentru al III-lea Reich vreo problemă teritorială în Europa ! Este ultima revendicare teritorială pe care o am de formulat în Europa, o garantez»" [31]. Charles de Gaulle : „Cu trei zile înainte de München, cancelarul Reichului, vorbind la Palatul Sporturilor din Berlin, pusese punctul pe *i,* în mijlocul unei explozii de bucurie și a uralelor de entuziasm. «Acum — striga el — pot să mărturisesc deschis ceea ce știți cu toții. Dispunem de un armament cum nu s-a mai văzut în lume !»" [32].

să asigur și să repet că o dată această problemă rezolvată nu mai există pentru Germania, în Europa, o problemă teritorială»“ [34]. Fixa și data cînd limitele „răbdării“ Germaniei față de Cehoslovacia nu mai puteau fi retrase : 1 octombrie. Discursul devenise, pentru poporul cehoslovac, un ultimatum.

Opinia publică românească era anunțată și ținută la curent cu desfășurarea în lanț a consiliilor de miniștri. La Londra, la Paris, la Washington, la Praga, la Varșovia, la Budapesta, la București, discursul lui Hitler devenise subiect de analiză, de interpretare și, decurgînd din ele, de decizie. În funcție de poziție și interese se formulau primele măsuri : Chamberlain trimitea o nouă scrisoare lui Hitler ; Roosevelt intra în scenă cu un prim mesaj stăruitor de pace, adresat guvernelor interesate ; Praga, Londra și Parisul răspundeau pozitiv la mesajul lui Roosevelt ; Hitler și Mussolini așteptau...

La Sinaia, conferință ministerială restrînsă. În fața regelui Carol al II-lea, Miron Cristea, Armand Călinescu, Gheorghe Argeșeanu, Mircea Cancicov ș.a., ministrul afacerilor externe, N. Petrescu Comnen (abia întors de la lucrările sesiunii geneveze) prezenta detaliat situația politică internațională și, în context, poziția României [35]. El a informat guvernul privitor la activitatea diplomatică depusă în chestiunea crizei survenite, explicînd demersurile României pe lîngă guvernele apusene, în direcția sprijinirii Cehoslovaciei, tratativele directe și indirecte duse cu sovieticii în același scop, consultările cu statele aliate (Cehoslovacia, Iugoslavia, Polonia), străduințele de a determina Liga Națiunilor să-și exercite misiunea cu care fusese învestită [36]. Pe baza raportului prezentat de șeful diplomației române — a cărui concluzie era că Anglia și Franța erau hotărîte să rezolve diferendul germano-cehoslovac pe calea concesiilor față de Hitler — Consiliul de miniștri român a hotărît urmărirea unei politici de expectativă, aparent neutrală, pentru a nu se lăsa provocat sau antrenat într-un conflict imprevizibil [37].

În următoarea zi (27 septembrie), la Palatul Cotroceni, o conferință ministerială avea în centrul atenției problema înzestrării armatei. Luînd cuvîntul, șefii departamentelor de resort — Mitiță Constantinescu și Mircea Cancicov (Economia națională și Finanțe), generalii Gh. Argeșanu, P. Teodorescu și Șt. Ionescu (Apărare națională, Aerul și marina, șeful Marelui Stat Major) — au reglementat o serie de chestiuni de ordin financiar și organizatoric, cu scopul de a optimiza un domeniu devenit de o stringentă necesitate de stat. Atmosfera europeană deosebit de surescitată, imprimase consfătuirii un caracter de urgență. Într-adevăr, 27 septembrie a fost un moment dominat de febrile căutări și acțiuni, prezentate opiniei publice sub forma unor demersuri supreme pentru a fi

salvată pacea. Hitler răspunsese mesajului lui Roosevelt, menținîndu-și pretențiile din *Memorandumul* de la Godesberg. Guvernul cehoslovac reafirma imposibilitatea acceptării cererilor germane, considerîndu-le nerezonabile. Avertizînd marile puteri democratice că acceptarea ar fi sinonimă cu abandonarea Cehoslovaciei la bunul plac al Reichului, Praga vedea în acest pas și deschiderea hegemoniei Germaniei în Europa Centrală. Radio Londra transmitea un comentariu oficios în care menționa că, în caz de atac german asupra Cehoslovaciei, Franța ar fi fost obligată să-i dea ajutor și atunci, „în mod sigur", Marea Britanie și Uniunea Sovietică ar fi alături de Franța [38]. Într-un discurs la radio, Chamberlain reamintea bunele sale intenții, dorința de a depune toate eforturile pentru menținerea păcii. Anunța convocarea extraordinară a Parlamentului, motiv pentru comentatorii agențiilor de presă să întrevadă hotărîri apropiate.

În această încărcată agendă diplomatică, este puțin probabil că vreun șef de stat să se fi lăsat impresionat de un nou apel de menținere a păcii. Deși el venea din partea celor mai îndreptățiți oameni de a respinge războiul. La Congresul F.I.D.A.C. din București, se adopta o *Moțiune* care, în numele milioanelor de foști luptători, al văduvelor și orfanilor, chema popoarele și guvernele „să facă toate eforturile posibile pentru reglementarea tuturor diferendelor prin mijloace pacifice".

Nervii Europei erau încordați la maximum sub avalanșa știrilor contradictorii, a zvonurilor alarmante, a incidentelor dintre minoritățile naționale și guvernul cehoslovac, a provocărilor de graniță și a amenințărilor cu războiul. Izbucnește ? Nu izbucnește ? Seara, la ora 18, „Timpul" anunța la București, simultan cu marile ziare ale capitalelor apusene, bomba zilei : „Mîine" — 28 septembrie — ora 11, la München, Conferința celor patru : Hitler, Mussolini, Chamberlain, Daladier [39]. Ziarul era smuls din mîinile vînzătorilor și știrea — spun reportajele — era primită cu un sentiment de imensă ușurare. Explicabil. Nu era totul pierdut ! Pacea mai putea fi salvată ! Cît timp se duceau tratative, se mai putea spera în triumful rațiunii, al dreptății și, decurgînd din ele, în asigurarea păcii. Chiar dacă „idolul providenței", Mussolini [10] — despre care se spunea că toată noaptea mediase direct cu Hitler, Chamberlain și Daladier pentru acceptarea întîlnirii — declarase cu cîteva ore înainte, într-un discurs la Verona că „*«Este zadarnic să mai încerce diplomații să salveze ceea ce s-a făcut la Ver-*

[10] Directorul „Poruncii..." jubila : „Nu săvîrșim nici o exagerare dacă spunem că meritul acestei inițiative salutare revine d-lui Mussolini, căruia — dacă Münchenul va deveni o oază a păcii — omenirea va trebui să-i fie recunoscătoare, încununîndu-i fruntea cu aureola de salvator al Europei".

sailles. Europa care a fost clădită cu o formidabilă ignoranță a geografiei și a istoriei. Această Europă este în agonie. Soarta ei se decide în săptămîna aceasta. În cursul acestei săptămîni *trebuie să iasă la lumină o nouă Europă...*»" [40].

În toamna anului 1938, în ciuda multor fapte care atestau tendințele revanșard revizioniste ale Axei, starea de spirit a popoarelor fusese influențată de politica conciliatoare a marilor puteri. Adevărul este — documentele o atestă cu prisosință — că pînă la München, opinia publică internațională mai credea, cu rezerve și scepticism, dar mai credea în posibilitatea reglementării onorabile a diferendelor ivite, mai credea în lealitatea guvernanților, în tratatele încheiate sau recunoscute, mai credea în ideea de justiție în relațiile dintre națiuni. Așa se explică faptul că desfășurarea episodului münchenez (28—29 septembrie) s-a bucurat de o atenție și o publicitate exaltată, ieșită din comun, dar care, în cea mai mare parte, a surprins doar elementele de decor și protocol ale întîlnirii, și nu pe cele de fond. N-au făcut excepție de la această „modă" — de fapt, era un specific al presei moderne interbelice — nici mediile de informare românești. S-au dat amănunte de tot soiul în legătură cu plecarea celor patru spre München, cu sosirile la destinație, cu strîngerile „cordiale" de mînă, cu începerea primei runde de convorbiri (ora 12), cu dejunul fiecăruia (Hitler împreună cu Mussolini, ceilalți la hotelul de reședință), cu cea de-a doua rundă a convorbirilor, „decisivă", cu participarea și a ambasadorilor țărilor respective (ora 16.30), în sfîrșit, cu dineul dat de Hitler la ora 23. Apoi, cu iuțeala fulgerului s-a răspîndit știrea că înțelegerea s-a făcut. Noaptea de 28/29 septembrie, mai precis ora zero și treizeci de minute, intra în istorie : „Acordul" de la München era semnat [41].

Cele patru puteri — ținînd cont de aranjamentul de principiu privind alipirea teritoriului sudet la Germania — stabileau ca evacuarea progresivă să înceapă la 1 octombrie și să se termine la 10 octombrie, urmînd ca fixarea frontierei definitive să fie hotărîtă de Comisia internațională (Anglia, Franța, Germania, Italia, Cehoslovacia) după stabilirea unor zone în care urmau să se țină plebiscite (ca în Saare) pînă în noiembrie. În anexa 1 a acordului, Anglia și Franța promiteau garanții contra oricărei acțiuni neprovocate la noile granițe ale Cehoslovaciei. Se mai prevedea că, atunci cînd chestiunea minorității poloneze și maghiare din Cehoslovacia va fi fost reglementată, Germania și Italia vor acorda și ele aceste garanții. Prin anexa 2, se prevedea și faptul că, în cazul cînd problemele minoritare poloneze și maghiare nu se reglementau între statele interesate, ele urmau să devină obiectul analizei unei alte întîlniri a celor patru mari puteri.

În fond, în ce consta compromisul de la München? La ce a renunțat Germania, față de *Memorandumul* înaintat de Hitler la Godesberg? Explica chiar ministrul de externe francez, Georges Bonnet, în nota transmisă tuturor posturilor diplomatice în subordine, la cîteva zile după încheierea acordului. Evacuarea urma să se facă în 10 zile (nu în una); se restrîngeau zonele pentru plebiscit (nu organizarea de plebiscite în toată Cehoslovacia); se menționa un proiect de garanție internațională pentru granița Cehoslovaciei; avea, formal, caracterul unui aranjament, sub garanția celor patru (și nu un ultimatum) [42].

Acestea erau prevederile „Acordului" de la München. La ora 2.30 noaptea, cele trei delegații se întorceau la reședințele rezervate. Hitler, aflat la „München Haus", privindu-i cum se depărtau, le-ar fi spus lui Otto Abetz și Ribbentrop: „«Îngrozitor, n-am de-a face decît cu niște nulități»". La „Hotelul celor patru anotimpuri", la cererea lui Daladier, François-Poncet telefona lui Georges Bonnet, la Paris, să-i explice detaliile Acordului. „«Pacea a fost salvată — reacționa Georges Bonnet, tăindu-i vorba. Asta-i principalul, toată lumea va fi mulțumită!»" [43].

Textul acordului a fost dat publicității. În litera lui, el consacra alipirea la Reich a regiunii sudete din Cehoslovacia, lăsînd deschisă problema altor reglementări cu statele vecine. Din punctul de vedere al paternității textului final, el prezenta un compromis între planul anglo-francez și memorandumul german. Prețul scontat al tîrgului: obținerea unei păci între cele două grupări de state, în schimbul acceptării expansiunii spre est a Germaniei.

Reproducînd o fotografie a celor patru, imediat după semnare („exclusivitate", „reproducere interzisă"), publicînd textul acordului, remarcînd faptul că Cehoslovacia a acceptat hotărîrea luată „fără ea și contra ei", comentariul laconic al „Timpului" exprima sentimentul unanimității românești cînd consemna: „La Londra ca și la Berlin, la Paris ca și la Roma, mulțimi fără număr au primit cu urale de bucurie și recunoștință pe șefii de guvern care aduceau de la München pacea. Dar în timp ce pretutindeni răsunau cîntări, la Praga se așternea, în adîncul sufletelor și pe zidurile cetății, zăbralnic de doliu" [44].

„«Vă aduc pacea și onoarea!»" ar fi spus Chamberlain, la întoarcere, reproducînd cuvintele lui Disraeli după Congresul de la Berlin (1878). Părerea lui Churchill era însă cu totul alta: „«Anglia și Franța aveau de ales între pace și dezonoare. Ele au ales dezonoarea și vor avea război»" [45]. Daladier [11], în momentul aterizării,

[11] Edouard Daladier, fiu de brutar, sergent în primul război mondial, a fost profesor de istorie (în Marsilia), membru al Partidului Radical Socialist, primar în orașul natal (Carpentras). De mai multe ori ministru (1924—1938), devine șeful guvernului în 1938.

cînd a văzut mulțimea de pe Bourget, era convins că va fi huiduit, că va lua chiar o „bătaie zdravănă". Nu. Peste o jumătate de milion de francezi manifestau o „veselie frenetică", ovaționau, crezînd că războiul a fost înlăturat [46]. „Occidentul înceta, la 30 septembrie 1938, a mai fi autoritate morală pentru micile popoare" — scria, curînd după München, cehul Emanuel Moravec. „«Frățeasca» Polonie, «fidela» Franță și «inteligenta» Anglie erau foarte bucuroase că, deocamdată, «noua» Germanie nu se va preocupa cu chestiunea restituirii teritoriilor germane din Europa și din afara Europei" [47].

Semnarea acordului de la München avea să deschidă o veritabilă reacție în lanț revizionistă. Iar calificativul de „münchenez" urma să fie aplicat nu numai celor patru semnatari ai acordului, ci tuturor celor care, în spiritul lui, vor acționa sub semnul concesiilor față de forțele agresive, revizioniste. Aceasta pentru că Münchenul a reprezentat un punct ireversibil în politica europeană, oficiind sfîrșitul sistemului versaillez, dînd securității colective o lovitură care se va dovedi mortală. W. Churchill caracteriza „genul münchenez" (avînd în vedere, mai ales, pe cel britanic) ca fiind condus de următorul raționament : „«Oricum ar fi, *Germania trebuie să se bată undeva* ca să-și lărgească posesiunile într-o direcție sau alta.. și, dacă-i așa, atunci *mai bine să-și croiască imperiul pe seama statelor situate în estul și sud-estul Europei !* Facă ce-o vrea cu Balcanii sau cu Ucraina, *numai să lase Anglia și Franța în pace*»" [48]. (Subliniere — L.D.)

Sigur că, pentru momentul septembrie 1938, Hitler avea de ce să fie satisfăcut. Avea chiar motive să mulțumească, cu ironică nonșalanță, celor ce i-au facilitat îndeplinirea încă a unui punct din „Mein Kampf", fără a fi fost silit să tragă un singur glonte. La 30 ianuarie 1939, în discursu-i jubiliar, mărturisea : „«De aceea [la München], m-am bucurat atunci cînd, grație inițiativei prietenului nostru, Benitto Mussolini, și grație valoroasei bunăvoințe a d-lor Chamberlain și Daladier, ne-a fost cu putință să găsim elementele unui acord, care nu numai că îngăduia soluționarea pacifică a unei chestiuni care nu mai putea fi amînată, dar mai putea servi și ca o pildă pentru posibilitatea unui tratament rezonabil și a unei rezolvări de ordin general în anumite probleme de interes vital»" [49].

Deci „acordul" nu numai că rezolvase o problemă, cea a sudeților, ci dădea o pildă, o „rețetă", care, schimbînd doar elementele, putea fi aplicată oricărei țări, ca „tratament rezonabil". Pentru Hitler, incontestabil, din punct de vedere psihologic, Münchenul fusese o revelație. Avea să i-o dezvăluie și lui Istvan Csáky, în cadrul unei întrevederi la care asistau Ribbentrop și ambasadorii celor doi interlocutori (Erdmannsdorf și Sztojay) : „«Credeți dv.

că eu însumi cu opt-zece luni în urmă, mi-aș fi închipuit că, într-o bună zi Cehoslovacia îmi va fi oferită, ca să zic așa, pe tavă, de prietenii săi ? Ceea ce s-a întîmplat este unic în istorie»". Și cum, după München, următorul beneficiar al revizionismului a fost Ungaria, Hitler era justificat să-i transmită șefului diplomației ungare : „«Putem să ne felicităm reciproc din toată inima»" [50].

Pare paradoxal dar „felicitările" se adresau și către celălalt grup, al celor ce cedaseră, e drept, dar nu din trupul țării lor. La reîntoarcerea în capitalele lor, Chamberlain și Daladier au fost purtați în triumf de englezii și francezii care-și făcuseră din apărarea democrației și justiției internaționale, un stindard. Nu au făcut excepție nici exponenții democrației de peste Ocean, prin ambasadorii lor — Kennedy la Londra, Bullit, la Paris. Bullit i-a întîmpinat chiar cu flori pe Daladier și Bonnet, transmițîndu-le un „«salut frățesc și entuziast din America»" [51].

În toate comentariile pacifiste de după încheierea acordului, în atmosfera acelei „euforii müncheneze", numele unei singure țări era evitat cu grijă, al Cehoslovaciei. Acest nume era evitat mai ales de mediile politice și de informare publică ale statelor semnatare. Semnificativă omisiune, remarcată și comentată cu demnă compasiune de Cezar Petrescu. „Cu o vădită, umilitoare stînjenire, toți ocolesc să pronunțe cuvîntul ce se cuvine Cehoslovaciei, rezumîndu-se să înregistreze știrile agențiilor telegrafice și abținîndu-se de la un loial comentar". Se discuta mult despre salvarea păcii, oamenii păcii erau ridicați în slavă. Dar despre abnegația și eroismul resemnării micului stat cehoslovac încolțit, era jenant să se discute. Or, medita și transmitea opiniei publice românești gîndul său, una din conștiințele scriitoricești ale epocii, Pacea a fost salvată „cu prețul eroismului în suferință dovedit de Cehoslovacia". Și, întreba patetic Cezar Petrescu, parcă pe mai marii lumii, de ce lipsește curajul de a recunoaște acest fapt ? : „Credem că, dimpotrivă, pentru o netedă conștiință, pentru curmarea atîtor rînjete și atîtor șoapte netrebnice, se cuvine acordată Cehoslovaciei alinarea unei recunoștințe, pe care cu toții i-o datorează...". Aceste gînduri erau publicate de directorul oficiosului „România", la numai șase zile de la semnarea acordului. Aveau dreptate Hitler și Ribbentrop să reproșeze ulterior lui Carol tonul „răuvoitor" cu care presa română întîmpinase „creația" celor patru. Mai ales că nu a fost singurul glas ce a rostit asemenea gînduri. Imediat după luarea la cunoștință a textului acordului, la radio, Nicolae Iorga arunca lumini semnificative asupra a ceea ce se va numi „organizarea europeană müncheneză". Dacă pe vremea lui Napoleon și Bismarck — alătura comparativ istoricul — Europa avea un stăpîn sau doi, după München, ea avea patru. Urma ca celelalte state să fie supravegheate, chemate la ordine, amenințate,

silite să accepte hotărîri contrare intereselor lor, și, de voie, de nevoie, puse în situația de a întreba Berlinul, Londra, Roma, Parisul... asupra destinului hărăzit lor. Încrezător în triumful adevărului și dreptății, Iorga nu dezarma, în numele poporului său, atrăgînd atenția asupra rosturilor statelor mici, obligate să-și ia măsurile cerute de apărarea patrimoniului lor strămoșesc [52]. „După actul de la München — stăruia el în acele zile — pe care l-au salutat toți cei care doresc din toată inima să nu se risipească, prin formidabilele mijloace de sinucidere pe care le-a descoperit omenirea, comoara de civilizație adunată în cursul veacurilor, s-au produs imense manifestații de bucurie în țările care păreau amenințate să intre cu toate puterile lor în război. *La noi rezultatul a fost primit fără o astfel de explozie*". Iorga explica această lipsă de entuziasm, pe de o parte, pentru că victima tîrgului fusese un prieten bun și de nădejde al României, pe de altă parte, pentru că, prin stîrnirea apetitului revizionist, România devenise, la rîndu-i, „o țară pîndită" [53]. Este adevărat că, după München, s-a vorbit mult despre o posibilă întronare a păcii pe continent. Este adevărat că, și în România, curentul acesta și-a găsit admiratori fără rezerve sau comentatori dominați de o prudență care poate fi calificată „müncheneză". Faptul că „Porunca vremii" saluta cu entuziasm „succesul deplin al Conferinței", consacrînd pagini întregi acordului „păcii perpetue" întronate prin ea, nu a constituit o surpriză [54].

Pe acești „senzitivi" (cum îi etichetase Gafencu) care au speculat „pacea" müncheneză în scopuri politicianiste, mai mult sau mai puțin interesate, propovăduind o comportare binevoitoare, protocolară, prudentă, cu semnatarii acordului în patru, îi demasca publicistul comunist George Ivașcu, cerînd poporului român o politică demnă, de apărare a justiției popoarelor, a patriei. „Acolo, în capitala Bavariei, cei patru au salvat pacea — așa cum au salvat-o — fiindcă războiul le încurca socotelile și unora și altora. Aici însă noi apărăm pacea în măsura în care ea ne garantează drepturile noastre cîștigate după o mie de ani de robie a Ardealului și după sute de ani de suzeranitate străină asupra celor două principate". Dînd glas conștiinței unui întreg popor, George Ivașcu avertiza cititorii că, la München, precara și nedreapta pace se salvase cu prețul sacrificării unui principiu de drept, statuat prin tratatele sistemului de pace care a pus capăt primului război mondial, consacrînd principiul unității naționale de stat a unor țări din centrul și sud-estul Europei. Arătînd că pentru realizarea și consacrarea acestui principiu au intrat popoarele din Europa Centrală și Balcanică în război, că ele „au luptat alături de Franța, Anglia și Rusia nu pentru a le apăra acestora interesele — amenințate — ci pentru a-și cîștiga și realiza unitatea națională", el punea într-o crudă lumină jocul marilor puteri în *capitularea*, nu în *pacea*

de la München. „Franța și Anglia au consimțit prima atingere a principiului stabilit — tot de ele — la Versailles", încît a ieșit întărit revizionismul, amenințînd libertatea și unitatea națională a popoarelor. De aici, concluzia — avertisment pe care o transmitea poporului român : „«Focarul de război» din Europa Centrală și balcanică va lua din nou ființă dacă se va continua pe drumul încurajării revizionismului și a imperialismului agresiv" [55]. Într-un reportaj-anchetă realizat de cotidianul „Semnalul", diplomatul de carieră Constantin Vișoianu caracteriza Münchenul ca un act internațional care a cuprins în el începutul unor fatalități, nu numai pentru Cehoslovacia, ci pentru întreg sistemul european versaillez. Argumentînd această opinie, el enumera, printre loviturile date, pecetluirea eșecului sistemului de securitate colectivă și a angajamentului în patru, sub forma lui cea mai acută, tentativa de a despărți răsăritul de apus. Într-o formulare sugestivă, el caracteriza, de aceea, Münchenul ca „un hiatus între virtualitățile forței franco-engleze și atitudinea lipsită de energie a politicii lor" [56].

Așa cum magistral a surprins tovarășul Nicolae Ceaușescu, „ocuparea și subjugarea de către Germania hitleristă a altor popoare nu au întîlnit o ripostă fermă, hotărîtă. Viața a demonstrat că acordurile de la München, toate tratatele și acordurile încheiate cu Germania hitleristă nu numai că nu au frînat politica de agresiune a nazismului, ci, dimpotrivă, au constituit o încurajare în realizarea țelurilor acestuia de cotropire și dominație a altor popoare. Popoarele europene și de pe alte continente au plătit foarte scump politica de concesii, miopia și trădarea unor cercuri conducătoare din acel timp" [57].

Anul 1939 urma să ateste tocmai continuarea fatalităților deschise prin actul celor patru din septembrie 1938, culminînd cu conflagrația mondială. Arsenalul mijloacelor de luptă folosite de adversarii implicați în evoluția evenimentelor — războiul nervilor, duelul oratoric, psihoza radiodifuzată, ultimatumurile și mesajele deschise — s-a mai îmbogățit cu o armă : darea în vileag a documentelor diplomatice secrete, premergătoare începerii ostilităților.

Culegeri de documente cu nume de culori — „Livre blanc allemand", „Livre jaune français", „Livre bleu anglois" ș.a. — s-au întrecut să demonstreze, opiniei publice mondiale și propriului popor, soliditatea punctului lor de vedere, justețea cauzei lor, corectitudinea în tratative, prioritățile inițiativelor și, mai presus de toate, să se pună într-o postură favorabilă în fața istoriei, oglindă ulterioară a evenimentelor. Cîțiva metri cubi de documente — corespondență diplomatică înregistrată pe zile, ore și minute, între Wilhelmstrasse-ul german, Foreign-Office-ul englez și Quai d'Orsay-ul francez — 200, 300 de piese, alese, bineînțeles, în așa fel încît să servească teza pe care, fiecare, era interesat să o susțină.

În România, în epocă, nu s-a editat o atare culegere de documente. Cu toate acestea, publicul nu a fost privat de posibilitatea de a le cunoaște, presa publicîndu-le aproape în întregime, deseori pe dublă sau triplă coloană, pentru a se putea confrunta variantele. Constatînd fidelitatea numeroaselor documente apărute în presă, față de originalele tipărite ulterior, am optat pentru citarea lor din ziarele românești, pentru a pune în circuitul istoriografic surse de informație pe nedrept ignorate sau minimalizate.

În ce privește comentarea lor și, în context, prezentarea atitudinii și poziției României, mărturiile și documentele din perioadă impresionează prin diversitate și profunzime. După război, sute ba chiar mii de tomuri — istorie, memorialistică, documente — au așezat, adesea, ca primă treaptă spre dezlegarea războinică a conflictelor europene, Münchenul. Etichetat diversificat, în conformitate cu teza susținută — acord, tratat, pace, tîrg, trădare, faliment, dictat, eșec ș.a. — el beneficiază de o apreciere concordantă : atunci, în septembrie 1938, s-a vădit flagrant practica marilor puteri de a hotărî soarta popoarelor mici, fără să țină cont de drepturile și interesele acestora. Istoricul american Wiliam Shirer consideră, pe bună dreptate, că, prin München, sistemul laborios de alianțe constituit de Franța, pe partea opusă a Germaniei și Italiei, din micile puteri ale Estului (anume, Cehoslovacia, Polonia, România, Iugoslavia) care, reunite, dețineau potențialul militar al unei mari puteri, a fost lovit iremediabil. Într-adevăr, cum ar fi putut Franța să-și păstreze acești aliați, după încălcarea tratatului cu Cehoslovacia ? Ce mai valora, din punct de vedere moral, o alianță cu ea ? — Nu mare lucru, se spunea la Varșovia, București, Praga, Belgrad [58]. Același punct de vedere este avansat și de istoricul italian Aldo Agosti care arată că *Acordul* în patru, din 30 septembrie 1938, făcea parte dintr-un amplu proiect prin care Germania era lăsată liberă să se extindă într-o zonă a Europei pentru care Anglia și Franța se dezinteresau, satisfăcute de renunțarea Germaniei de a le ataca direct. El consideră că, din acest punct de vedere, Münchenul a reprezentat un punct ireversibil, oficiind sfîrșitul sistemului versaillez, lovitură ce se va dovedi, ulterior, mortală pentru politica securității colective, urmărită cu atîta tenacitate și de U.R.S.S., după 1934 [59]. După istoricul francez Jaques Madaule, Münchenul a fost un succes al lui Mussolini. Strădaniile lui pentru un „pact în patru", fără U.R.S.S., își găsiseră o consacrare nemaisperată prin formarea unui „directorat european", avînd ca principală menire revizuirea tratatelor, prin ocolirea Ligii Națiunilor, și fără consultarea micilor puteri interesate. Prejudiciile diplomatice ale acordului — socotește Madaule — au fost deosebit de grave prin consecințele lor : „Mica Înțelegere era definitiv distrusă ; pe viitor, România și Iugoslavia, vor trebui să-și asigure cum vor putea

securitatea", din moment ce pactul franco-sovietic nu fusese eficient în ceasul decisiv [60]. Este foarte interesant de remarcat faptul că, la distanță geografică considerabilă, două conștiințe scriitoricești contemporane au cotat asemănător conciliatorismul englez care a pecetluit acordul de la München. Românul N. D. Cocea și francezul André Maurois. Maurois, sintetizînd ceea ce a primit numele politicii conciliatoare promovate de Marea Britanie : „Între cele două războaie, tradițiile Angliei, care i-au servit atît de bine în politica internă, au deservit-o în politica externă atunci cînd a încercat să aplice metode vechi la o situație nouă". Cocea, explicînd cauza socială a fenomenului : „O clasă socială în decadență, nu mai poate să vadă just. Totul se întoarce împotriva ei. Chiar cînd face bine, îi iese rău. Umbrela lui Chamberlain, cu cele mai bune intenții din lume, a aruncat capitalismul englez într-un război dezastruos". Maurois, fixînd cheia și rațiunea diplomatică prin care Anglia și-a exprimat politica externă : „Ideea care o obseda era menținerea *«echilibrului puterii»* în Europa. De aceea /.../ în 1919 s-a temut că Germania a ieșit prea slăbită. Și cînd Franța ceru ca Societatea Națiunilor să fie pregătită să aplice, la nevoie cu forța, hotărîrile sale, miniștrii englezi îi opuseră ideea constrîngerii morale". Or, observă Maurois, „Constrîngerea morală nu *putea avea vreun efect într-o vreme cînd mari țări europene*, ca Italia și Germania, se lăsau dominate de dictatori (Adolf Hitler, Benitto Mussolini), porniți, în virtutea doctrinei lor, să uzeze de violență" [61].

În conformitate cu această doctrină a jucat Hitler pe cartea intimidărilor și presiunilor de tot felul, exploatînd slăbiciunile, egoismul sau miopia puterilor occidentale, „construind" pentru statele din centrul și sud-estul Europei situații grave, cu totul noi. Istoricul german Andreas Hillgruber vede momentul declanșării acestei schimbări, tot în München. „Partea germană înclina să interpreteze această situație — ca și declarația ulterioară germano-franceză din 6 decembrie 1938 — în sensul că puterile occidentale s-au arătat dezinteresate, nu numai din punct de vedere economic, dar și politic, în problemele Europei de Est și Sud-Est și că au recunoscut aceste regiuni ca sferă de interese germană" [62]. În concepția și strategia politică-militară a Reichului hitlerist, statele din această zonă au fost tratate ca „unități de ordin secundar", de care marile puteri se serveau pentru a pregăti „formidabila politică" — spune istoricul și diplomatul francez René Ristelhueber. Sprijinit de Italia mussoliniană, Reichul va căuta să le intimideze pentru a le reduce la situația de „martori pasivi" ai expansiunii sale, apoi să le subjuge [63]. Iată de ce a lua poziție față de conflictele în care era implicată Germania — și ea a fost implicată în toate — nu era un lucru pe care țările mici să-l fi putut face ușor. Ele trebuiau

să se străduiască să se pună la adăpost de lovituri, și de cele directe, și de cele indirecte. Din acest punct de vedere, compromisul münchenez a declanșat o reacție în lanț revizionistă, capcană prin care, cu abilitate, Axa a manevrat diabolic orice stare litigioasă între statele mici, incitîndu-le, folosindu-le și anihilîndu-le, după cum îi dictau propriile interese globale sau conjuncturale.

Felul cum s-a procedat cu Cehoslovacia, părea o confirmare a celor mai sumbre previziuni. Este simptomatic faptul că, odată cu consumarea ultimelor episoade care au dus la acordul de la München — 29 septembrie — ministrul Germaniei la București, Fabricius, semnala lui Ribbentrop o oarecare mișcare a diplomației române vădind intenția unor contacte și reglementări în relațiile cu Reichul. Opinia lui Fabricius era că românii erau înclinați spre o repliere, sub influența apropierilor franco-anglo-germane care s-au manifestat, dar că dovedeau, în continuare, o mare prudență și multe rezerve. În acele zile discută el cu o serie de persoane din anturajul regelui, tatonînd căile și modalitățile prin care România putea fi atrasă pe calea unor tratative economice cu Germania. La aceste contacte se referă și istoricul Hillgruber care, fără a corobora informațiile din sursă germană cu altele existente și obiective, vede în ele chiar intenția guvernului român de a-și reorienta politica externă, dorința regelui Carol de a strînge relațiile cu Germania [64]. Lucrurile nu stăteau așa. În realitate, guvernul României traversa una din etapele grele ale diplomației sale, fiind dominat de îngrijorarea pentru eventualitățile care pîndeau țara, în fața vădite tendințe revizioniste ale unor state vecine, încurajate de Axă, în condițiile în care sprijinul puterilor occidentale se dovedea a fi instabil, concesiv și precar. În acele zile, ministrul României la Oslo raporta la București : „România va deveni în curînd una din țintele de căpetenie ale acestei politici [a Germaniei], care va încerca să o convingă și la nevoie să o silească a intra în constelația astrului german“ [65].

Prudența — care a devenit practică obligatorie, nu numai la guvernele statelor mici, ci și la cele ale marilor puteri — nu era de natură să nască manifestări deschise, afirmarea tuturor mobilurilor și mișcărilor diplomatice. Din aceste considerente, în România, funcționarea unei vieți politice democratice normale, cu existența și activitatea mai multor grupări politice, inclusiv de opoziție, ar fi asigurat o mai eficientă și diversificată luptă de propagandă și opinie, atît în interiorul cît și în afara hotarelor. După cum se știe însă, regimul inaugurat de Carol al II-lea, în februarie 1938, scosese în afara legii nu numai Garda de fier — măsură cerută și aprobată de întregul popor — ci și diverse formațiuni politice, muncitorești, țărănești și burgheze, lipsind viața națiunii de o eficientă funcționare a democrației burgheze.

Referindu-se la acele împrejurări, tovarășul Nicolae Ceaușescu arăta că „Din păcate, în acei ani nu s-a acționat cu destulă fermitate pentru consolidarea succeselor dobîndite. Aceasta a permis forțelor reacționare să treacă la măsuri represive, la dizolvarea partidelor politice și organizațiilor muncitorești, la instaurarea dictaturii regale.

Trebuie spus însă că măsurile represive luate de dictatura regală nu numai că nu au înăbușit mișcarea muncitorească, democratică, dar au dat chiar un nou impuls luptei pentru unitatea clasei muncitoare, a forțelor progresiste. În cadrul breslelor, unitatea dintre comuniști și socialiști a luat forme tot mai bine organizate. S-a lărgit colaborarea cu elementele de stînga, cu forțele democratice din rîndul partidelor burgheze, precum și cu unii membri ai guvernului de dictatură regală" [66].

Gruparea opozantă burgheză formată din vechile partide, remarcabilă prin prezența liderilor național-țărănist și național-liberal, Maniu și Brătianu, a adoptat uzitata linie de conduită manistă, a expectativei și opoziției pasive, refuzînd colaborarea cu guvernul. În chestiunile care vizau politica externă a țării, această atitudine a adus unele daune în necesara unitate națională cerută de vremurile grave de pe arena internațională.

Pe baza decretului-lege nr. 856 din 11 februarie 1938 se instituise starea de asediu pe tot cuprinsul țării. *Ordonanțe militare* interziceau adunările, întrunirile, spectacolele, fără autorizație prealabilă. Comandamentele militare teritoriale au afișat lista organizațiilor și asociațiilor interzise. Spre exemplificare, Comandamentul Diviziei I infanterie Timișoara (județele Arad, Caraș-Severin, Timiș Torontal), prin Ordonanța nr. 11 enumera astfel asociațiile dizolvate (art. III, alin. a) : Partidul Comunist Român, Uniunea Tineretului Comunist, Ajutorul Muncitoresc Român, Biroul juridic al P.C.R., Ajutorul Roșu Internațional, Consiliul Sindicatelor Revoluționare, Uniunea Țăranilor Revoluționari, Cercul femeilor comuniste, Cercul de studii marxiste, Tribuna studentului sărac, Blocul Muncitoresc Țărănesc, Liga Muncii, Amicii U.R.S.S., Comitetul Național Antifascist, Frontul Unic Muncitoresc, Liga contra prejudecăților, Liga contra brutalităților și toate sindicatele independente care nu erau afiliate la C.G.M. După cum se poate constata, din exces de zel, erau enumerate toate organizațiile comuniste sau influențate de P.C.R. care, în anumite perioade, acționaseră pe parcursul celor două decenii de după război, inclusiv cele care nici nu mai existau, efectiv [67].

Preocupat de soarta poporului și a țării, Partidul Comunist Român dezvăluia maselor populare, fără menajamente, dilema în care se găseau guvernanții regimului carlist. Sfîșiat între teama care a cuprins clasele stăpînitoare la vederea tragediei cehoslovace, și teama față de mișcarea populară, a muncitorilor și țăranilor, a

opozanților din fostele partide burghezo-democratice, guvernul nu prezenta, în toată complexitatea, gravitatea situației, măsurile care se luau sau trebuiau să fie luate. Or, „România, după München — avertizau comuniștii — e mai mult ca oricînd — după fericita expresie a lui Iorga — „O ȚARĂ PÎNDITĂ". O țară pîndită nu numai de revizionismul horthyst, care n-are de gînd să amîie mult planul de atacare a Transilvaniei", ci și de Reichul hitlerist care, prin actele din 1938 (Anschluss, München), arătase limpede că „nu soarta germanilor sudeți sau a celor austriaci îl preocupă pe Hitler ci dorința de a deveni stăpîn atotputernic peste o Europă îngenunchiată". Subliniind că în acest plan, pentru Hitler România era doar un „amănunt", un „amănunt" de mare însemnătate însă — grîu, petrol, bază de pornire a atacului antisovietic — P.C.R. explica ce însemna pentru patrie acest „amănunt" : „ciopîrțirea țării, pierderea independenței ei, sărăcie și robie și prefacerea României într-un cîmp de război stropit cu sînge". Nu era pentru prima oară cînd comuniștii români explicau maselor populare scopurile și metodele folosite de Germania nazistă. Pentru perioada post-münchenează, ei semnalau stăruințele lui Hitler de a cuceri monopolul asupra comerțului exterior al României, prin trimiterea de delegații cu misiunea de a „strînge chinga relațiilor economice" ; trimiterea de spioni economici și militari, sub pretextul „excursiilor" și „călătoriilor de studii" ; pomparea de fonduri menite să învioreze pincipala agentură hitleristă din România, Garda de fier, pusă să facă spionaj în favoarea Germaniei ; întețirea și incitarea activității demagogice gardiste și a organizațiilor fasciste săsești ș.a.m.d.

Față de aceste grave pericole, explicau comuniștii, rezistența morală a țării trebuia ridicată, nu gîtuită și surpată. „Sîntem străini de simțămîntul panicei și al lașității. Dar socotim că a nu spune tot adevărul în față e a te face părtaș al trădării de țară". Care era acest adevăr, în toamna anului 1938 ? Asupra României se strîngea cercul amenințărilor revizioniste, existența liberă și unitatea națională fiindu-i amenințate. Iar în afara granițelor, pe cine se putea sprijini România ? Pe guvernele englez și francez care au trădat Cehoslovacia și care, oricînd, puteau trăda și România ? [12] Dînd cuvenita pondere și importanță întăririi politice externe hotărît pacifice, strîns coordonată cu cea a cercurilor sincer

[12] După München, atitudinea U.R.S.S. în confruntările cu puterile occidentale a suferit o transformare profundă și această schimbare s-a reflectat și în poziția Cominternului și a partidelor comuniste. În general (manifestul Internaționalei Comuniste la a XXI-a aniversare a revoluției din octombrie este o mărturie semnificativă) se poate observa în presa comunistă o înăsprire a tonului față de politica Angliei și Franței, cu accente care au variat de la etapă la etapă, Münchenul fiind considerat ca un preludiu la dezlănțuirea unui nou război mondial, prin înstăpînirea hegemoniei Germaniei în Europa Centrală.

democratice din Franța și Anglia, din statele Înțelegerii Balcanice; pledînd pentru relații de bună vecinătate cu statele limitrofe, dar mai ales cu Uniunea Sovietică; insistînd asupra necesității unei politici consecvent antihitleriștă, antirevizionistă — Partidul Comunist Român considera esențială mobilizarea întregului popor român, înfrățit cu naționalitățile conlocuitoare, la o „largă și hotărîtă mișcare pentru apărarea independenței țării și a libertății ei interne și externe" [68]. În România nu exista o viață politică normală, Parlamentul fiind dizolvat iar partidele politice reduse la tăcere. Fenomenul, ca atare, nu era singularizat, după cum nu era nici expresia exclusivă a regimurilor dictatoriale. Și în statele burghezo-democratice apusene se manifesta o anormală funcționare a mecanismelor guvernamentale, în dauna factorilor democratici, ba chiar o accentuată neconcordanță în opțiunile diplomatice din sînul cabinetelor ministeriale, față de actele șefilor de guvern și diplomație. De altfel, în perioada crizei sudete, parlamentele nu au fost consultate, abia după semnarea acordului de la München ele avînd prilejul să-și spună cuvîntul, un cuvînt postfestum, la explicații mai mult sau mai puțin complete și sincere.

La 1 octombrie, Germania inaugura operațiunea de ocupare a teritoriului stipulat în acord (Hitler numindu-l pe Henlein [13] în funcția de comisar al Reichului pentru regiunea sudetă), iar trupele poloneze începeau ocuparea Teschenului [14].

La radio, șeful guvernului de la Budapesta, Imredy, declara că Ungaria nu era satisfăcută de hotărîrile de la München atît timp cît „justiția" ce trebuia să prezideze noua „reglementare" a soartei naționalităților, care s-a pus în marș la München, nu era complet realizată. Agențiile internaționale de știri semnalau laconic „calmul" și amărăciunea la Praga. Duff Cooper (prim-lord al amiralității, în guvernul britanic) demisiona din cabinet, arătîndu-și dezaprobarea pentru concesiile de la München [69]. La Castel Gondolfo, Papa rostea un discurs exprimînd mulțumirea pentru salvarea păcii. La Paris, la Palatul Bourbon, în salonul celor patru coloane, Louis Marin descria situația post-müncheneză a Franței în culori deosebit de sumbre: „«Franța slăbită, dezarmată, *părăsită de Polonia și România care nu mai cred în puterea ei,* insuficient secondată de Anglia, Franța, sacrificînd Cehoslovacia pentru a evita un război pe care se simte incapabilă să-l ducă și să-l cîștige, a destăinuit lumii întregi neputința sa»" [70]. Franța „părăsită" de

[13] Voluntar în armata austro-ungară, în primul război mondial, ajunsese ordonanța tatălui Marlenei Dietrich. În 1933, a fondat așa-numitul „Front patriotic", devenit apoi „Partidul german al sudeților", prin care a și parvenit în Parlamentul cehoslovac.

[14] La 30 septembrie, guvernul polonez transmisese Pragăi un ultimatum cerînd ca, în 24 de ore, să i se cedeze Teschenul și, în 10 zile, zona Tescher și orașul Friestadt. Cehoslovacia a admis cedarea (1—2 octombrie).

Polonia și România ! Ciudat limbaj de epocă — perpetuat în memorialistica și istoriografia apuseană postbelică — inversînd cauzalitățile în reala lor evoluție, deplasînd sau denaturînd sensul răspunderilor ! În acea zi de 1 octombrie, Londra și Parisul anunțau convocarea parlamentelor (3 și respectiv 4 octombrie) în scopul acordării de explicații și obținerii votului de încredere. Și este grăitor faptul că, în Camera Comunelor, deputații laburiști, criticînd acțiunea lui Chamberlain, cereau reluarea politicii de securitate colectivă, prin Liga Națiunilor, și convocarea imediată a unei conferințe mondiale care să stabilească și să consolideze o pace reală, atrăgînd atenția asupra primejdiei precarei păci europene bazată pe pactul celor patru [71].

Personalități lucide ale vieții publice britanice avertizau pe Chamberlain asupra periculozității abandonării țărilor mici, la discreția și bunul plac al celor mari [15]. La 3 octombrie, în Camera Comunelor, Anthony Eden [16] își exprima vehement convingerea că guvernul englez nu trebuia „«să se angajeze în această nouă politică mai departe, căci *nici un consiliu european nu poate fi complet, fără participarea tuturor puterilor, mari și mici*»", argumentînd cu faptul că antrenarea micilor puteri la aceste dezbateri putea fi deosebit de prețioasă, deoarece ele „«sunt aproape totdeauna de partea păcii»" [72]. La rîndu-i, Churchill, la 5 octombrie, expunea gravele consecințe ale Münchenului cu observații care, ulterior, confirmîndu-se, i-au adus prestigiul de vizionar : „«Noi [Anglia și Franța] am suferit o înfrîngere totală și absolută. Suntem în mijlocul unei catastrofe de o amploare fără precedent ! Drumul spre gurile Dunării, drumul spre Marea Neagră este deschis, una după alta țările Europei Centrale și cele din valea Dunării vor fi antrenate în vastul sistem al politicii naziste. Și să nu credeți că asta este sfîrșitul ! Nu este decît începutul»" [73]. Numai că Churchill nu era la guvern și opoziția lui, și a altora, n-a avut atunci efect nici asupra guvernului, nici asupra majorității parlamentarilor britanici, sprijiniți, la rîndul lor, de un puternic curent de opinie.

În Parlamentul francez, dezbaterile s-au produs foarte asemănător, în pofida combativei opoziții a grupului parlamentar co-

---

[15] Într-o lucrare recentă, *Politica Marii Britanii față de România. 1938—1940*, istoricul David Britton Funderburk (ambasadorul S.U.A. la București) realizează o interesantă și pertinentă analiză a conduitei Angliei în perioada respectivă, oferind informații inedite și o interpretare științifică și obiectivă privind atitudinea, intențiile, contradicțiile, disensiunile, erorile și derularea unor episoade care au marcat relațiile anglo-române în timpul guvernării Chamberlain. Pentru problemele etapei, vezi capitolul „Strategia britanică față de România în timpul crizei müncheneze" [74].

[16] Deputat conservator, ministru de externe între 1935—1938, el a demisionat din guvernul Chamberlain pentru a protesta contra politicii conciliatoriste a acestuia.

munist, care a calificat Münchenul ca un dictat. Confirmare zguduitoare, rostită de Eduard Beneș într-un discurs la radio — amară și nu întîmplătoare coincidență ! — după ce ambele parlamente „aliate" votau *Moțiunile de încredere* în emisarii lor münchenezi : „«Sacrificiile ce ne-au fost cerute atît de stăruitor sînt disproporționate și nedrepte. Națiunea noastră nu va uita niciodată acest lucru deși își suportă soarta cu o demnitate și o mîndrie care au provocat admirația generală»" [74]. Parlamentul francez, moțiune de încredere în guvernul Daladier : 535 voturi pentru, 75 contra. Parlamentul englez : moțiune de încredere în guvernul Chamberlain, ratificarea acordului de la München. Remarcînd maniera în care Chamberlain a fost judecat de către parlamentari, ca „hoții de cai", amintind „jocul de basculă" practicat de Marea Britanie după război, între Franța, Germania și Italia, comentatorul rubricii de politică externă a oficiosului „România", J. Paleologu, descifra semnificația voturilor de încredere ale instituțiilor reprezentative ale celor două mari națiuni democratice. Era silit să constate, cu o subtilă maliție, că și în țările cu un presupus înalt nivel de educație politică, opinia publică nu era imună la prostie, nu era consecventă, fiind la fel de versatilă ca însăși politica conducătorilor [75].

Și în mișcarea muncitorească internațională consecințele Münchenului au fost considerabile. Politica de „front popular", de „front unic muncitoresc", promovată de partidele comuniste și socialiste, s-a găsit într-un impas fără precedent, demoralizant și demobilizant. „Acordul" a avut asupra maselor muncitoare efecte dezastruoase, mișcarea antifascistă traversînd o grea perioadă de reflux și derută. Dacă Internaționala Comunistă s-a prezentat, în continuare, ca un monolit, Internaționala Socialistă s-a divizat, din ce în ce, și așa a mers pînă la izbucnirea războiului. După 1933, hegemonia în Internaționala Socialistă fusese preluată de Partidul laburist britanic, în locul P.S.D. din Germania. Laburiștii, susținuți și de alte partide social-democrate (țările nordice, Olanda ș.a.) respingeau categoric relațiile cu Internaționala și partidele comuniste. După München, tensiunea și dezacordul din sînul Internaționalei Socialiste se va accentua, încît, după opinia unor istorici, în apropierea declanșării războiului, Internaționala Socialistă dăduse cel de-al doilea faliment al său. Un faliment mai puțin spectaculos decît în 1914, în primul război mondial, dar la fel de elocvent. În același timp, Internaționala Comunistă se va exprima din ce în ce mai rar, nemaifăcînd nici o tentativă de apropiere de Internaționala Socialistă [76].

Între 18—19 octombrie, la Bruxelles, Internaționala Muncitoare Socialistă (I.M.S.) a convocat ședința Comitetului Executiv, la care au participat reprezentanți ai partidelor socialiste din Germania, Franța, Anglia, Italia, Austria, Belgia, Olanda, Danemarca, Norvegia, Suedia, Polonia, Ungaria, Spania ș.a. Printre delegați, Louis

de Bronckére (președintele I.M.S.), Léon Blum, Emile Vandervalde ș.a. Printre absenți, social-democrația română (fără a se motiva neparticiparea) și social-democrația cehoslovacă. Refuzînd să participe, cehii au trimis o scrisoare în care explicau forumului socialist internațional cum a fost tratată țara lor la München („«S-a tratat și hotărît despre soarta noastră, fără ca noi să fim întrebați»") și comunicau că ei nu mai puteau activa într-o Internațională [17] cu partide și oameni care nu numai că nu au protestat împotriva nedreptății făcute Cehoslovaciei, dar au aprobat, de-a dreptul, acordul de la München [18]. După dezbateri de două zile, Comitetul Executiv a votat o *Moțiune*, exprimînd punctul de vedere al Internaționalei, în care Acordul de la München era criticat, fără a se cere repararea nedreptăților făcute. Se apela la partidele afiliate să ceară guvernelor lor ca, pe viitor, să-și clarifice sincer pozițiile, pentru a nu se mai repeta echivocul de la München ; să lucreze „pentru o nouă adunare [în sens de concentrare — L.D.] a tuturor forțelor de libertate și dreptate" ; să militeze pentru condiții favorabile reorganizării economice și politice a Europei ; să lupte pentru o pace adevărată și durabilă [77]. Darea de seamă, privind atitudinea Internaționalei Socialiste, publicată în România de ziarul „Lumea Nouă", comentariile privind semnificațiile *Moțiunii* dar, mai ales, contactele cu membrii social-democrați în acțiunile antifasciste, antihitleriste, au determinat o poziție constructivă din partea P.C.R. Pornind de la lozincile lansate de social-democrația internațională, comuniștii români spuneau : „Vor pricepe socialiștii din România cît de urgentă este în România această sarcină de «adunare a tuturor forțelor de libertate și dreptate ?» Vor pricepe fruntașii cinstiți ai social-democrației și muncitorii soc.-dem. că sarcina de a organiza această adunare a forțelor îi revine muncitorimii și că, numai unită, muncitorimea va fi în stare s-o înfăptuiască ?". Subliniind deschis și hotărît răspunderea grea a proletariatului, în fața istoriei, în fața țării ; recunoscînd cu spirit autocritic greșelile săvîrșite în trecut de însăși P.C.R. în străduințele de înfăptuire a frontului unic muncitoresc [19] ; relevînd faptul că „marea masă a social-democraților, cu toate confuziile, cu toate părerile greșite, este socialistă, democratică, pacifistă, cinstită" ; că, în zeci

[17] La 25 octombrie 1938, P.S.D. Cehoslovac a anunțat oficial ieșirea din Internaționala Socialistă.

[18] Cazul P. S. Francez și al lui Léon Blum care au susținut linia lui Daladier în chestiunea cehoslovacă, făcînd notă discordantă cu atitudinea laburiștilor englezi care au făcut o puternică opoziție lui Chamberlain.

[19] Erau, astfel, recunoscute greșelile din trecutele campanii electorale cînd P.C.R. și-a îndreptat principalul foc împotriva P.S.D. și C.G.M., atacînd global, ca reacționari și trotkiști, pe liderii acestor organizații, îndepărtînd pe muncitorii care-i urmau, izolînd pe comuniști de muncitorii social-democrați sau simpatizanți, îngreunînd astfel realizarea frontului unic, prezentarea unitară în alegeri a partidelor muncitorești.

de cazuri concrete, în sindicate, în presă, în activitatea diferitelor organizații, atitudinea comuniștilor și social-democraților a fost aceeași — P.C.R. conchidea că existau toate condițiile ca frontul unic muncitoresc să se poată realiza [78].

Atunci, și mai tîrziu, pentru a justifica concesiile müncheneze, s-a invocat necesitatea lichidării situațiilor de încordare și conflict pe calea tratativelor și, în ultimă instanță, a evitării războiului. Atunci, și mai tîrziu, popoarele au intuit — cu simțul ancestral în fața apropierii unor pericole — și au știut — pătrunzînd înțelesul declarațiilor — că, deși presiunile germane au avut caracter de șantaj și ultimatum, abdicarea anglo-franceză nu a fost nici inevitabilă, nici generatoare de ulterioară siguranță pentru pacea popoarelor din centrul și sud-estul Europei. Dimpotrivă. Apetitul revizionist sporise după constatarea „succesului" münchenez. La Sofia, în prezența regelui Boris, președintele Camerei bulgare, Mușanov, declara la 4 octombrie : „«Privim cu bucurie și speranță fermă inițiativa de reglementare definitivă a păcii în Europa, de la care așteptăm decizii echitabile, pentru poporul bulgar»". Știrea era transmisă Bucureștiului, de ministrul român la Sofia [79]. Din Varșovia, ambasadorul german von Moltke raporta, la 8 octombrie, asupra o două lungi întrevederi Csáky-Beck avînd ca subiect încheierea unui acord polono-ungar pentru a fixa revendicările teritoriale față de Cehoslovacia. Atașat ideii unei frontiere comune ungaro-poloneze, Beck era totuși rezervat din cauza opoziției foarte puternice a aliatului său român în această chestiune. Ambasadorul României la Varșovia îl vizitase în cîteva rînduri arătîndu-se foarte neliniștit de tendințele respective — România fiind pentru Polonia un aliat pe care nu voia să-l nesocotească [80]. La București, organele de ordine ale Siguranței și jandarmeriei semnalau o intensificare a activității revizioniste, jubileul „Ungariei milenare" constituind pretextul răspîndirii de hărți, cărți poștale, planșe, prezentînd conturul „Ungariei mutilate" prin tratatul de la Trianon și opinii (cu fotografiile sprijinitorilor revizionismului horthyst) — ale lui Mussolini, Hitler, Wiliam Edgar Borah etc. etc. [81].

Semnificativ pentru starea de spirit antihitleristă care domnea în România, „Porunca vremii" se lamenta : „De o jumătate de an singuri și aproape părăsiți /.../ ne chinuim să ținem sus flacăra aceasta de intransigență a «Poruncii» /.../ A intrat parcă toată lumea în pămînt și într-o măsură atît de penibilă, încît nu știm dacă această acțiune, lipsită de orice rezonanță în sufletul românilor, mai are vreun sens..." [82]

...La Londra, dezbaterile în Parlament continuau. La Roma, Mussolini informa Marele Consiliu Fascist asupra rezultatelor müncheneze și fixa principiile politicii rasiste italiene. La 9 octom-

brie, era prima duminică aparent liniștită a Europei [20]. Chamberlain a putut pleca la pescuit, Bonnet a părăsit Parisul și a vizitat circumscripția sa electorală, Hitler a plecat la Saarbruecken pentru a inaugura un „teatru popular" în provincia de graniță (nu s-a abținut, nici cu acest prilej, și a rostit un mare discurs pe „Cîmpia eliberării"). La București, la Capșa, Institutul regal de științe administrative (însărcinat să se ocupe cu aplicarea reformei administrative, prin care se înființaseră ținuturile, în loc de județe) sărbătorea pe Armand Călinescu, ministrul de interne, principal autor al reformei.

Prima duminică aparent calmă a Europei, cu neliniștitoare semne de întrebare pentru viitor, care, atunci, se măsura în zile. În răstimp, opiniei publice românești i se reîmprospătau amintirile despre primul război mondial, prin cîteva cifre impresionante. Se calculase că miliardele care s-au cheltuit în primul război ar fi fost suficiente pentru a oferi *tuturor familiilor din țările beligerante* (S.U.A., Franța, Belgia, Anglia și dominioanele ei, Germania, Rusia, România ș.a.m.d.), cîte o vilă mobilată, cu grădină, cu garaj. De asemenea, fiecărui oraș din aceste țări, cîte un spital, cîte o bibliotecă, cîte o universitate, cîte un stadion ... [83]. Atîtea s-ar fi înfăptuit, dacă... Și atunci, să nu fie lumea satisfăcută că, prin patru convorbiri telefonice (Paris-Londra ; Londra-Roma ; Roma-Berlin ; Roma-Londra), omenirea fusese scutită de 10 milioane de morți și 50 miliarde de lei ?! Ba da, omenirea era „satisfăcută" dar, între timp, își sporea intens cheltuielile și pregătirile militare și stătea, cum se spune, „cu arma la picior". Această „pace" fusese inaugurată la München. Asupra sensului acestei „păci" rostea Iorga, la Academia română, comunicarea sa despre „Principiul naționalităților și greșelile lui Bismarck, reactualizate în variantă „hitleristă" [84]. Și tot datorită spiritului acestei „păci", guvernul român adopta, la 14 octombrie, o nouă și importantă hotărîre în domeniul apărării hotarelor : înființarea unui departament special, Ministerul Înzestrării Armatei, cu atribuția expresă și exclusivă a îndeplinirii sarcinii consemnată prin titulatura departamentului [85]. În această zi, o remaniere ministerială în același sector (demisia generalilor Gh. Argeșanu și Alex. Glatz) aducea pe generalul N. Ciupercă în fruntea Apărării Naționale, și pe generalul Iosif Iacobici, la ministerul nou înființat [86].

---

[20] Duminicile „neliniștilor" europene : 11 septembrie — se aștepta discursul lui Hitler la Nürenberg ; 18 septembrie — Daladier și Bonnet invitați la Londra pentru a hotărî, împreună cu Chamberlain și Halifax, cum să procedeze ; 25 septembrie — Chamberlain s-a întors de la Godesberg cu anunțarea ultimatumului german ; 2 octombrie — armata germană ocupa regiunea sudetă, cea poloneză, Teschenul.

Cu o săptămînă înainte (la 6 octombrie), ministrul Germaniei la București, Fabricius, transmisese lui Ribbentrop îngrijorarea guvernului român pentru pretențiile Ungariei la adresa Cehoslovaciei. Comnen îi atrăsese atenția asupra netemeiniciei telegramelor Agenției de informații germană (D.N.B.), după care România ar fi fost de acord cu încorporarea slovacilor la Ungaria, precizînd lui Fabricius că aceste speculații erau inexacte, cerînd, în această problemă, explicații guvernului german [87].

La 18 octombrie, țara și poporul românesc sărbătoreau 20 de ani de cînd Ardealul vestise hotărîrea românilor de a se dezlipi de Ungaria, prin discursul rostit de Alexandru Vaida Voevod în Parlamentul de la Budapesta. Momentul era sărbătorit, sub diverse forme, căpătînd o acută și demnă semnificație de actualitate. În aceeași zi începeau, la Galați, manevrele regale de toamnă care au durat zece zile, la ele asistînd regele, guvernul și întreaga conducere militară [88]. Cu acest prilej, sosea la Galați și ministrul de externe polonez, Joseph Beck [89]. Pe bordul iachtului „Luceafărul" el a avut întrevederi cu Carol al II-lea și Comnen, străduindu-se să-i atragă și să-i cointereseze la împărțirea Ucrainei Subcarpatice. Activitatea diplomatică a României împotriva planurilor anexioniste ungare și polone pe seama Cehoslovaciei, poziția Poloniei și României față de Cehoslovacia în timpul crizei postmüncheneze (subiect al întrevederii de la Galați), eșecul demersurilor românești vizînd modificarea poziției Poloniei, intensificarea acțiunilor diplomatice ale României pe lîngă marile puteri pentru a contracara presiunile sporite asupra Cehoslovaciei — au constituit subiectul unor ample analize în sinteze de istorie diplomatică realizate de istoricii români [90]. Subscriind la concluziile deja argumentate, prezentăm cîteva documente diplomatice care atestă poziția României în această chestiune.

Varșovia. Moltke către Ribbentrop : la întoarcerea din România, Beck a comentat în fața corespondenților de presă poziția acesteia față de Ucraina Subcarpatică. El, Beck, a întîmpinat o vie rezistență la aliatul său român, care nu era dispus să participe la dezmembrarea teritoriului unui membru al Micii Înțelegeri.

Berlin. Woermann (șeful departamentului politic de la Ministerul de externe german) : a fost vizitat de Lipski (ministrul polonez) care, menționînd rezultatul vizitei lui Beck la Galați, a repetat versiunea cunoscută (conform căreia Carol s-ar fi arătat dispus să accepte punctul de vedere polonez) dar că, șeful diplomației române, Comnen, „incapabil să se elibereze de concepția perimată a Micii Înțelegeri", a dat agenților de informație o versiune total diferită, conform căreia Polonia nu ar fi dorit o frontieră comună polono-ungară. Dealtfel, aceeași interpretare a fost oferită de Lipski și cu ocazia întrevederii cu Ribbentrop (28 octombrie), la ordinea

zilei fiind problema Ucrainei Subcarpatice [21]. Lipski afirma că Polonia era de acord ca teritoriul respectiv să fie dat Ungariei ; că Iugoslavia manifesta dezinteres pentru chestiune ; dar că, în ce privea România, lucrurile se complicau, deoarece Comnen trăia încă cu concepția Micii Înțelegeri [91]. În posesia a numeroase surse documentare, istoricul Hillgruber conchide că, la Galați, Carol și Comnen refuzaseră să se ralieze planurilor polono-ungare de împărțire a Ucrainei Subcarpatice, nevrînd să se abată de la o linie de conduită a României, urmată din 1920, „de a nu năzui la expansiuni teritoriale" [92]. De ce atîta stăruință în a determina România să devină părtașă la dezmembrarea vecinului și aliatului său ? Opinia publică românească a fost ținută la curent cu evoluția noii crize care se apropia și mai mult de interesele și de hotarele propriei patrii. Contemporanii aflau că, la 25 octombrie, Ungaria adresase guvernului ceh o notă cu caracter ultimativ, cerînd plebiscit în regiunile revendicate sau arbitraj germano-italian-polonez. Guvernul din Praga, după ce s-a consultat cu semnatarii de la München, a răspuns că acceptă, cu condiția să fie acceptată și România, ca arbitru [93]. Ungaria a respins propunerea avansată de Cehoslovacia, pe motiv că România nu era o *Mare Putere !* Nicolae Iorga : „Adăugirea Poloniei ca «Mare Putere» și înlăturarea României, propusă de la Praga, pentru că nu e «Mare Putere», — chestii de discutat —, a fost părăsită. «Axa» va hotărî, și anume după interesele «Axei» care primează și pe ale Ungariei, și pe ale Poloniei, și pe ale noastre" [94]. Așa se face că, la 29 octombrie 1938, după 20 de ani și o zi de existență liberă — 28 octombrie devenise sărbătoarea națională a statului cehoslovac — exact la o lună de cînd acordul münchenez îi amputase teritoriul, guvernul de la Praga a fost silit să accepte un nou arbitraj germano-italian, obligîndu-se să se supună [95]. Comentînd precipitarea evenimentelor (Ribbentrop sosea la Roma ; Lipski trata la Berlin ; între Budapesta și Praga, intens schimb de note în legătură cu acceptarea, ca arbitru, a României), anunțînd nota oficioasă prin care guvernul de la Budapesta respingea arbitrajul României pe motiv că nu era „Mare Putere", cel mai competent cotidian de politică internațională din România, „Timpul", consemna că atitudinea Budapestei a produs la București o impresie „din cele mai penibile", fiind uimitoare intransigența Ungariei de a contesta Pragăi singurul arbitru propus, în timp ce ea și-a desemnat trei arbitri [96]. Semnatarul rubricii de politică externă de la cotidianul „Semnalul", făcîndu-se ecoul întregii conștiințe românești, interpreta sensul atitudinii vexatorii a guvernului horthyst față de

[21] Cu acest prilej, Ribbentrop a găsit potrivit momentul de a transmite revendicările Reichului la adresa Poloniei : restituirea Danzigului, coridor cu Prusia Orientală și aderarea Poloniei la Pactul anticomintern.

România : „Problema ce se punea nu era cîtuși de puțin de forță. Era o problemă de justiție. O problemă în care rațiunea și buna credință trebuiau să cîntărească cine are dreptate și limita pînă la care se întinde această dreptate. Ce rost avea, atunci, distincțiunea de mare sau mică putere ?". Arătînd că România nu se considera nici mare, nici mică putere, el conchidea asupra personalității moral-politice a patriei sale. România — sintetiza el — „E numai o țară ce duce o viață internațională demnă și conformă principiilor civilizației moderne [97]. Pentru această notă de demnitate, pentru această politică se pronunțau și forțele progresiste ale naționalităților conlocuitoare din România. La 29 octombrie — în aceeași zi cînd se anunța acceptarea arbitrajului germano-italian — la Comisariatul general pentru minorități de la Cluj s-a prezentat Szász Pál (președintele Asociației agricole maghiare) și a declarat, în esență, lealitatea față de statul și poporul român a populației numeroase pe care o reprezenta [98]. La 31 octombrie, la Sibiu, s-a desfășurat Congresul presei de provincie, la care au participat și delegații numeroaselor gazete ale naționalităților conlocuitoare. Cu acel prilej, Eugen Titeanu, în discursul de închidere, a remarcat lealitatea presei minoritare ca o dovadă a faptului că, în România, problema „minorităților" nu putea fi speculată împotriva intereselor unității naționale.

Situația grea creată de acordul münchenez statelor naționale din centrul și sud-estul Europei cerea popoarelor o strînsă unitate și fermitate în apărarea statu-quo-ului teritorial și al suveranității de stat.

Din păcate, în România, prin actele antidemocratice și antiparlamentare la care a recurs Carol al II-lea pentru a-și impune dictatura personală, această necesară unitate națională fusese serios periclitată.

Partide, grupări și lideri, reprezentînd dezideratele social-politice ale clasei muncitoare, ale țărănimii, ale burgheziei, credincioase idealurilor democratice antidictatoriale, s-au găsit în fața unei duble răspunderi față de destinul națiunii, privind organizarea vieții politice interne și statutul său internațional. Cele două funcții majore ale statului nu mai puteau fi exercitate ca într-un mecanism acordat organic, din cauza ruperii abuzive a legăturilor dintre puterea executivă și cea legislativă.

Atît guvernul cît și opoziția burgheză condiționau colaborarea sau reconcilierea în funcție de acceptarea propriilor concepții, ceea ce a condus la înăsprirea disputelor și adîncirea conflictelor politice interne.

Considerăm edificator exemplul oferit de atitudinea celor două mari partide burgheze din epocă — Partidul Național-Liberal și Partidul Național-Țărănesc.

În octombrie 1938, Iuliu Maniu și Dinu Brătianu adresau un *Memoriu* regelui în care, printre altele, spuneau : „Astăzi, cînd există un pericol real, creat de chestiunea cehoslovacă, cînd se pune la ordinea zilei revizuirea fruntariilor și drepturilor de autodeterminare a minorităților, azi, cînd se impun o solidaritate a tuturor cetățenilor conștienți, cărora li se cer sacrificii băneşti iar mîine și trupești, azi cînd contactul dintre rege, guvern și țară ar trebui să fie mai strîns ca oricînd, starea sufletească în care este populația țării devine un adevărat pericol atît pentru Coroană, cît și pentru patria noastră". Dacă — se spunea în *Memoriu* —, la un moment dat, regele a considerat necesar să suprime vechea Constituție și să se izoleze de partidele politice, în condițiile din toamna în curs, România avea nevoie, „pentru rezistența ei la furtunile ce o amenință", să-și restabilească legăturile dintre tron și națiune, prin revenirea la vechile principii constituționale [99].

Se remarcă manifestarea unei conștiințe unanime românești privind oportunitatea dezideratului unității și solidarității naționale, determinată de presiunile externe cu încărcătură revizionist-revanșardă. Din motive politice și doctrinare, mijloacele și formele de realizare ale acestui deziderat — solidaritatea națională — erau văzute diferit de exponenții forțelor politice existente în epocă. Este interesant faptul că, în zilele crizei ungaro-cehoslovace, mai exact la 28 octombrie, ministrul Germaniei la București, Fabricius, raporta lui Ribbentrop că Dinu Brătianu, în urma evenimentelor din ultima săptămînă, și sub influența lui George Brătianu [22] „ține cont că punctul de vedere pe care l-a apărat pînă în prezent «totul cu Franța» este greșit". Această amară deziluzie — explica diplomatul german — a fost cauzată „de faptul că Franța a pus Cehoslovacia într-o poziție dificilă", ceea ce, îl pusese pe gînduri. „«Același lucru poate să se întîmple și României»" ar fi spus acest vechi amic al Franței. Fabricius vedea în acest reviriment al lui Dinu Brătianu posibilitatea anihilării poziției intransigent filo-franceză din România, mai ales că, din surse neoficiale și indirecte, auzise că și Iuliu Maniu și-ar fi schimbat poziția [23], devenind chiar un

---

[22] Descriind, sintetic, profilul politic al lui Gheorghe Brătianu, Fabricius nota faptul că acesta era adeptul unei politici de apropiere de Germania, că într-o perioadă s-a manifestat în sprijinul lui Codreanu și al Gărzii de fier, dar că văzînd politica catastrofală a acesteia, s-a reîntors la matca partidului din care plecase — P.N.L. —, alături de unchiul său Dinu Brătianu. Într-adevăr, la 9 ianuarie 1938, delegația permanentă a P.N.L. prezidată de C. Brătianu hotărîse acceptarea revenirii grupării georgiste la partidul matcă. Deși o serie de liberali s-au opus — printre ei, Gh. Tătărescu, N. Săveanu, P. Bejan ș.a. — fuziunea la nivel central s-a adoptat, fiind apoi urmată de integrarea organizațiilor georgiste locale în cele liberale „bătrîne" [100].

[23] Fabricius se referea la un *Memoriu* semnat de Maniu și Brătianu, înaintat lui Carol al II-lea, care n-ar fi ajuns la rege, ci la ministrul de interne, Armand Călinescu, diriguitorul, de fapt, al politicii guvernului.

„avocat" al apropierii de Germania. „Avocaţi" sau „adversari" ai Germaniei hitleriste. Nu a fost singura dată cînd Fabricius s-a înşelat privind atitudinea personalităţilor politice româneşti care au jucat un anume rol în destinul propriului popor sau în cel european. Evenimentele ulterioare urmau să clarifice justeţea sau eroarea aplicării acestor etichete pe cartea de vizită a unor personalităţi, a unor grupări politice care s-au manifestat în viaţa publică a României. Cert este că, după München, şi România a trebuit să-şi replieze politica oficială faţă de Germania, pentru a-şi feri destinul de lovituri. „Spiritul münchenez" — ca microbul unei boli nedorite dar făcînd ravagii — dăduse tonul şi deschisese terenul tocmai pentru aceste replieri. La 30/31 octombrie 1938, cu asentimentul regelui şi al ministrului afacerilor străine, George Brătianu pleca spre Germania cu misiunea specială de a se edifica asupra concepţiei şi atitudinii conducătorilor Reichului faţă de chestiunea fruntariilor statelor din sud-est [24], prin prisma modificărilor teritoriale intervenite după München [101]. „Spiritul münchenez" provocase multe „călătorii müncheneze", ba chiar, peste ocean, o „psihoză münchineză" pe fondul căreia se puteau declanşa chiar episoade absurde. La 31 octombrie, la New York, se radiodifuza „Războiul interplanetar". O panică indescriptibilă a cuprins largi cercuri ale populaţiei americane, o adevărată criză de isterie războinică colectivă, cu scene senzaţionale greu de potolit. Vinovat de această tulburare era tînărul de 23 de ani, Orson Wells, regizorul şi spicherul spectacolului, care... modificase ceva din acţiune, pusese nume de localităţi americane şi... imitase glasul preşedintelui Roosevelt. Panica americană a trecut curînd la capitolul „cea mai reuşită glumă" a anului 1938.

Atmosfera şi consecinţele Münchenului continuau să domine viaţa politică europeană reală. La 1 noiembrie, în timp ce la Viena se desăvîrşeau preparativele pentru arbitrajul şi hotărîrile privitoare la fruntariile ceho-polono-ungare, la Londra, în Camera Comunelor, fruntaşul laburist Atlee rostea un aspru rechizitoriu la adresa politicii Chamberlain-Halifax, relevînd consecinţele grave ale „Acordului" din septembrie, considerat de el ca o „«mare înfrîngere suferită de Franţa şi Anglia»", prin care lui Hitler i s-a acordat „«mai mult decît a cerut»", şi, ceea ce era mai grav, împărţirea prăzii a fost lăsată pe seama Germaniei şi Italiei. Este de presupus reacţia opiniei mondiale, inclusiv a celei româneşti, cînd a citit în ziare răspunsul lui Chamberlain : „«Nu socotesc acordul de la München

[24] Alegerea lui George Brătianu, pentru această misiune, nu era întîmplătoare. În 1936, el avusese o întrevedere cu Hitler, cu care prilej, führerul îşi expusese opinia faţă de diferendele ungaro-române, considerînd pretenţiile Ungariei ca inoportune şi nejustificate. În ciuda asigurărilor primite de la Fabricius că, între timp, Hitler nu-şi schimbase atitudinea, Brătianu dorea o reconfirmare, atît din partea lui Hitler, cît şi din partea lui Göring, Ribbentrop ş.a.

ca o înfrîngere, nici pentru democrație și nici pentru drept și ordine»". Și, parcă nefiind destul, pentru a explica care erau aceste principii democratice, de „drept și ordine" el adăuga : „«Din punct de vedere geografic, Germania trebuie să ocupe poziția dominantă pe care o are azi. Nu dorim să interzicem Germaniei accesul la aceste țări sau să o încercuim din punct de vedere economic, deși înțelegem să menținem interesele comerciale britanice în aceste regiuni»". Despre modul cum Germania urma să-și asigure „accesul" la aceste țări, Chamberlain considerase de prisos vreo precizare. Singurul lucru care părea că-l preocupă era acela ca între Germania și Anglia să nu existe un război economic, admițînd doar o loială concurență. Fără a pune deloc în discuție interesele statelor vizate el declara, în logica orgolioasă a unui guvern de Mare putere, că „«Nici una din aceste două națiuni [engleză și germană] nu trebuie să încerce să obțină controlul exclusiv asupra produselor națiunilor din Europa Sud-orientală»" [102]. Problema era deci redusă la o obișnuită împărțire a sferelor de influență, iar limbajul era al celui tare, crezîndu-se îndreptățit să hotărască și pentru cel slab. Nimic nou pentru istoria modernă a Europei ! Atît de implacabil se exercitaseră aceste practici, încît erau acceptate ca normale pînă și de statele mici, a căror doctrină și practică economică izvorîse din aceste inechitabile realități. Nu poate fi atribuit contemporanilor epocii interbelice — chiar dacă fenomenele par strigătoare la cer — meritul de a fi luptat pentru o nouă ordine economică. Pentru gîndirea economică și politică a vremii, strategia statelor mici era îndreptată spre promovarea unei linii care să le ferească de știrbirea independenței, prin acceptarea unor concesii economice față de pretențiile marilor puteri. O interesantă analiză, în această direcție, expunea, în chiar acele zile, doctrinarul Gheorghe Tașcă, la Societatea „Louis Barthou" din București. El arăta că, după München, Germania parvenise să ocupe o poziție dominantă în Europa, poziție pe care o va folosi în propriu-i interes. Luînd de bună declarația lui Hitler din discursul de la Sportpalats (26 septembrie), cum că germanii nu aveau intenția de a oprima alte popoare — văzînd, în această reorientare, chiar o abandonare a profesiei de credință exprimată în „Mein Kampf" — economistul român trăgea concluzia că Germania va alege, pe viitor, calea penetrației economice. Cum economiile Germaniei și României erau complementare, el vedea posibilă acceptarea unei asemenea colaborări, cu condiția respectării integrității teritoriale, a independenței economice și politice. Gh. Tașcă semnala, de altfel, că o atare colaborare era văzută cu simpatie și de puterile occidentale. Argumentul ? Discursul lui Chamberlain în Camera Comunelor, din 1 noiembrie, în care acesta declarase că „«Geograficeşte, Germania trebuie să ocupe o poziție determinantă în Europa Centrală și orientală»", deoarece „«țările din

această parte a Europei sînt agricole»" iar „«schimburile comerciale ce se fac între ele sînt complementare»". După aceste precizări lansa Chamberlain promisiunea că Anglia nu dorea să interzică Germaniei „accesul" în aceste țări [103].

Cum puteau însă „aceste țări" să-și asigure independența economică și politică ? În epocă, s-a crezut că acest lucru putea fi realizat prin respectarea tratatelor existente, prin perfectarea noilor tratate în spiritul respectării independenței și prin sistemul de alianțe europene sau regionale pe care fiecare țară și-l construise. În ziua cînd Chamberlain rostea discursul la Londra — 1 noiembrie, un grup de preoți, notari, avocați și țărani români din Ucraina *Mesajul* președintelui Kemal Mustafa Atatürk, în dezbaterile la *Mesaj* privind problemele internaționale și implicarea zonei balcanice, era apreciat deosebit de pozitiv un asemenea tratat — *Acordul de la Salonic* [25] — încununare fericită a sforțărilor neprecupețite pentru pace, în această zonă a Europei.

La Londra continuau discuțiile în Parlament, opoziția blamînd politica conciliantă a lui Chamberlain. La Viena, nestingheriți de nimeni, experții Axei studiau hărțile pentru a trasa noile frontiere ale Ungariei și Cehoslovaciei. Față de practica arbitrajelor și a dictatelor [26], ce mai conta dorința popoarelor, dorința cetățenilor ? Și totuși, aceste dorințe existau și se exprimau, iar opinia publică din România lua cunoștință de ele, cu legitimă tulburare. La 1 noiembrie, un grup de preoți, notari, avocați și țărani români din Ucraina Subcarpatică [27] — prada din trupul Cehoslovaciei, disputată de Ungaria horthystă — au sosit la București solicitînd o întrevedere ministrului Comnen. Ei au rugat România (ce nu fusese acceptată ca arbitru) să-și exercite toată autoritatea pentru a împiedica ruperea acestei provincii din trupul republicii cehoslovace. În even-

---

[25] Încheiat între Înțelegerea Balcanică și Bulgaria la 31 iulie 1938, Acordul de la Salonic stipula că statele contractante „se vor abține în relațiile lor mutuale de a recurge vreodată la folosirea forței, în conformitate cu acordurile pe care fiecare din aceste state le-a subscris în materie de neagresiune". Acordul a fost ratificat de România la 15 noiembrie 1938, dar nu a intrat în vigoare [104].

[26] Într-o convorbire cu Hitler, ministrul de externe al Reichului, Ribbentrop, spunea cu cinism : „«Cînd războiul se va termina, am să-mi comand un cufăr frumos sculptat în care am să pun toate tratatele și acordurile internaționale pe care le-am încălcat în timpul executării funcțiilor mele sau pe care le voi încălca în viitor»". Se pare că Ribbentrop a avut un asemenea cufăr, conținînd cele 18 tratate semnate de el. Din ele, 17 au fost încălcate [106].

[27] La 26 octombrie, guvernul central cehoslovac numise ca președinte al Consiliului de Miniștri al Ucrainei Subcarpatice pe abatele Augustin Voloșin. Acesta a fost însărcinat să conducă negocierile cu Ungaria. Ulterior (după dictat), la 22 noiembrie, guvernul cehoslovac va acorda autonomie Ucrainei Subcarpatice, care va avea un guvern regional independent.

tualitatea, nedorită, că totuși regiunea era atribuită unei terțe puteri, ei au cerut ca partea populată în majoritate de români să fie renunită la România [105].

La 2 noiembrie 1938, în castelul „Belvedere" din Viena, miniștrii de externe ai Axei, Ciano și Ribbentrop, hotărau „arbitrajul" în diferendul ungaro-cehoslovac, după ce, în prealabil, obținuseră angajamentul celor două părți că se vor supune hotărîrilor. *Primul dictat de la Viena* dădea Ungariei horthyste o suprafață de 12 000 km pătrați și o populație de 1 milion de locuitori — partea de sud a Slovaciei — din patrimoniul Cehoslovaciei [107]. După primul Dictat de la Viena, configurația demografică a Ungariei luase următorul aspect [108] :

Statistica maghiară[28]		Statistica germană
maghiari	— 8 543 434	
germani	— 474 148	... 650 000
slovaci	— 382 001	... 580 000
evrei	— 596 195	... 600 000
ruteni	— 35 262	50 000
români	— 15 571	60 000
sîrbi	— 6 133	30 000
croați	— 27 683	40 000
diverși	— 35 964	... 40 000

Deci 18% erau procentele naționalităților, față de unguri.

Nemulțumită de satisfacerea doar parțială a pretențiilor care vizau redobîndirea posesiunilor „milenare" ungurești din Cehoslovacia, văzînd în atitudinea lui Hitler un semn al nemulțumirii față de Ungaria în perioada crizei müncheneze [29], extrema dreaptă maghiară va cere, pe viitor, o mai mare maleabilitate și coordonare la sugestiile führerului [109].

În ziua cînd se semna primul Dictat de la Viena, Comitetul Central al „Ligii pentru unitatea culturală a tuturor românilor", sub președinția lui Iorga, a votat o *Moțiune* în care se spunea : „Astăzi, printr-un concurs de împrejurări fatale, pe care statul român a căutat din răsputeri să le împiedice", Cehoslovacia a trebuit să părăsească întregi teritorii care au făcut parte din

[28] Între 1920—1938, statisticile maghiare au redus cu dezinvoltură numărul minorităților din Ungaria.

[29] Hitler a fost nemulțumit de atitudinea „șovăielnică și întîrzielnică" a Ungariei, căreia i se sugerase să ia inițiativa pretențiilor față de Cehoslovacia, Germania promițînd s-o ajute în caz de conflict. Prin această mișcare, Hitler ar fi vrut să pareze impresia că Germania avea, permanent, rolul atacatorului și inițiatorului agresiv.

vechiul ducat și regat boem, și în care trăiește o numeroasă populație cehoslovacă [110].

Opinia publică românească, inclusiv naționalitățile conlocuitoare, a reacționat cu demnitate și vigilentă atenție la amputările impuse Cehoslovaciei de vecinii ei revizioniști. Ascultînd de înțeleptele imbolduri ale inimii, atît de plastic formulate de Iorga *„În mijlocul junglei europene"*, pentru poporul român porunca momentului, ca o cuminte și dreaptă tradiție străbună, a fost una singură și fermă : SĂ NU NE AVÎNTĂM ÎN JUNGLA EUROPEANĂ [111]. Arătînd că, în toamna anului 1938, cînd s-a pus problema Ucrainei Subcarpatice, guvernul român a fost sondat dacă dorește să participe la o schimbare teritorială în zonă, Armand Călinescu (devenit președinte al Consiliului de Miniștri) evoca episodul în ședința Consiliului Superior al Frontului Renașterii Naționale din 26 martie 1939 : „Firește că am dat atunci singurul răspuns conform cu îndatoririle noastre. *România nu putea să fie de acord cu o atingere adusă unui stat amic și aliat"*. Mai exact, explica el, într-un moment cînd Cehoslovacia era deja împărțită și ocupată total : „Am înțeles să dăm acestei atitudini a guvernului român *o semnificație morală,* nu numai pentru acel caz, dar *pentru a caracteriza întreaga noastră concepțiune despre relațiile internaționale*. Am voit să se știe că, *România, atunci cînd încheie alianțe, rămîne cu sinceritate și lealitate credincioasă lor"* (Subliniere — L.D.). El conchidea, pentru momentul noiembrie 1938, că așa se explică faptul că „Cehoslovacia a putut fi salvată atunci" de la dezmembrarea totală [112]. În același spirit și în același cadru (martie 1939) explica atitudinea guvernului român și Grigore Gafencu (devenit ministru al Afacerilor Străine), aducînd la cunoștința opiniei publice românești că, în toamna anului 1938, România a respins propunerea Poloniei, dovedind prin aceasta lealitatea sa de aliat. Ulterior (martie 1939), cînd trupele maghiare au intrat în Ucraina Subcarpatică autonomă, România nu a dat urmare propunerii abatelui Voloșin care cerea o „fuziune" cu România, propunere avansată de guvernul legal de la Hust [113]. Numeroase documente atestă că atitudinea adoptată de guvernul român s-a bucurat de aprobarea întregului popor, hotărît să-și apere hotarele dar nejinduind la bunul altora. În cuvinte de o simplitate emoționantă, atunci cînd parlamentul român își va relua activitatea (iunie 1939) deputatul muncitor-cismar G. Ene Filipescu, în numele alegătorilor săi, felicita guvernul pentru atitudinea care a înțeles să o adopte față de statele vecine : „Cînd o parte din popoare au pus la cale împărțirea unei țări [Cehoslovaciei] ne-au propus să ne dea și nouă o bucată, dar conducătorii noștri, cu cea mai măreață demnitate, au spus : noi refuzăm să întindem ghiara acolo unde nu avem drept" [114]. Și în primul război mondial, România „cea

mică" a primit certificate de asemenea „cumințenie". În toamna anului 1938, presa internațională atesta, iarăși, „cumințenia și lealitatea României". Comentînd cu amărăciune împărțirea acestor gratuite complimente, care ascundeau, în fond, sentimentul de vinovăție al marilor puteri, gazeta „Semnalul" relata, chiar în timpul primului Dictat de la Viena: „cine n-a fost cuminte în această epocală împrejurare? Cuminte biata *Cehoslovacie,* care a dat tot ce i s-a cerut cînd s-a văzut «singură». Cuminte *Germania* înarmată pînă în dinți — cînd a consimțit să se mulțumească cu mai mult decît putea rezonabil spera... Cuminte *Italia* fascistă cînd a primit să joace un rol de prim ordin într-o chestiune care n-o privea... Cuminte generoasa *Polonie,* cînd a prins momentul pentru a repara cu eleganță nedreptatea de la 1920... Cuminte *Ungaria,* care pentru a-și căpăta drepturile, respectînd totuși acordul de la Bled, n-a chemat sub arme decît patru clase de rezerviști... *România a fost pe deasupra și leală. Leală pentru că a refuzat să ia o părticică din trupul aliatei sale, Cehoslovacia*" [115].

Față de atîta „cumințenie" a șefilor statelor revizioniste, călătoria de informare întreprinsă de Gheorghe Brătianu la Berlin (2—12 noiembrie), a avut, fără îndoială, în planurile lui Carol și Comnen o justificată rațiune. În Germania, Brătianu s-a întîlnit și a avut cîteva convorbiri cu Göring și Weizsäcker (secretar de stat la Ministerul de externe). Deși a dorit, nu s-a putut întîlni cu Hitler, Ribbentrop, Goebbels, Funk, Neurath... pentru că aceștia erau „prinși" cu alte treburi. A trebuit să se mulțumească deci cu opiniile celor doi, primind explicații și asigurări la nivelul pe care ei îl aveau în ierarhia aparatului de stat hitlerist. Interlocutorii lui Brătianu au constatat că obiectivul principal al mesagerului român era de a sonda punctul de vedere al conducătorilor Reichului în problema revizionismului ungar la adresa României. Prezentînd poziția țării sale în această chestiune, Gh. Brătianu le-a explicat că frontierele române corespundeau aspirațiilor și drepturilor legitime ale poporului român; că, în ce privea chestiunea minorităților, ea se afla într-o situație de echilibru cu vecinii. În consecință, România voia să știe care era poziția Germaniei față de pretențiile Ungariei, după succesele acesteia la frontierele septentrionale, și dacă Axa avea de gînd să o susțină. Că Weizsäcker, apoi Göring, i-au răspuns că Germania nu încuraja Ungaria într-o acțiune de revendicare „prin forță" la adresa României, este de admis. Dar că — așa cum era informat Fabricius — Brătianu ar fi plecat de la Berlin cu convingerea că în atitudinea Germaniei n-a survenit nici o schimbare, aceasta este mai greu de crezut [116]. Sigur este că, din punct de vedere diplomatic, după călătoriile lui Brătianu și Argetoianu în Germania,

Hitler s-a arătat dispus să se întîlnească cu Carol al II-lea, cu ocazia proiectatei sale vizite la rudele din Germania [30].

Brătianu era încă în Germania cînd trupele maghiare începeau ocuparea teritoriului cedat de Cehoslovacia, cînd la Tokio se organizau serbările aniversative ale pactului anticomintern, cînd la Roma Mussolini trecea în revistă formațiunile „cămășilor negre" ale școlilor primare și cînd, la Weimar, Hitler rostea un discurs la Congresul Partidului național-socialist din Turingia, discurs ce punea serios pe gînduri pe cei mai optimiști münchenezi [118]. Nu intervenise nici o schimbare în atitudinea Germaniei ?! Da și nu. Nu, față de ceea ce propaganda hitleristă nu contenea să profereze de la 1933. Da, față de angajamentele luate la München cum că Germania nu mai avea nici o pretenție. În orașul lui Goethe [31] — devenit gazdă a congresului național socialist — Hitler spumega împotriva democrațiilor, împotriva bolșevismului și nu cerea decît... coloniile de la Anglia și Franța [32]. Această suită de manifestări duminicale (6 noiembrie) ale exponenților Pactului anticomintern și ai Axei, îndreptățeau pe mareșalul Voroșilov, vorbind la Moscova, cu prilejul aniversării a 21 de ani de la revoluția din octombrie, să considere iminentă evoluția spre un război mondial și să prevină poporul sovietic de existența unei stări de alarmă [119]. În *Apelul* Cominternului, lansat cu același prilej, partidele comuniste atrăgeau atenția opiniei publice mondiale asupra aces-

---

[30] La 18 noiembrie, Argetoianu a avut, și el, o întrevedere cu Göring. Relatînd conținutul discuțiilor, Djuvara transmitea omologului său la Paris, Cesianu, că față de anumite zvonuri care circulau la Berlin, îngrijorîndu-l pe Göring, Argetoianu povățuia să nu se facă greșeala ca regele să nu se oprească în Germania. Göring a declarat — informase Argetoianu — că fără ca România să părăsească alianțele sale, Germania era gata „«să garanteze granițele românești atît către Rusia cît și către Ungaria, și nu cere României, pe lîngă raporturile generale de prietenie, decît un plan economic stabilit de comun acord pe mai mulți ani»". Asupra acestui plan, ale cărui linii generale erau trasate de Göring, Argetoianu urma să informeze, pe larg, guvernul de la București [117].

[31] În cadrul serbărilor de la Weimar — semnala Gh. Dinu — Goebbels inaugura săptămîna cărții germane. Rostea cu acel prilej : „«Cartea și spada constituie la noi o admirabilă unitate. Noua și tînăra putere mondială pe care o reprezintă Germania se arată în fața lumii ca o națiune spirituală în arme»". „Instaurat cu autodafeuri, cu proscrierea intelectualilor, cu îngenuncherea culturii" — comenta pentru publicul român Gh. Dinu —, nu era de mirare ordinul dat de ministrul propagandei Reichului : „carte-spadă" ; și nu era de mirare nici aprecierea sa la adresa cărții „Mein Kampf" : „«Această carte, care a fost opera unui ostracizat, a devenit cel mai mare succes de librărie din toate timpurile ; führerul, care a fost cel mai mare orator al revoluției național-socialiste, este în aceeași măsură și cel mai mare scriitor»" [120].

[32] După două zile (8 noiembrie), la München, aniversînd 15 ani de la putch, Hitler repeta aceleași cereri, atacîndu-i pe Duff Cooper și Winston Churchill pentru pozițiile lor antihitleriste.

tor grave perspective. „«Un delict contra păcii mondiale s-a comis la 30 septembrie la München, unde domnii Chamberlain și Daladier au sacrificat independența Cehoslovaciei și cauza securității popoarelor în folosul fascismului internațional. Trădarea de la München încheie lista capitulărilor în fața provocatorilor la război ai fascismului internațional»". Erau enumerate și etapele acestor capitulări : acceptarea reînarmării zonei Rhenane, prin violarea tratatelor ; politica de neintervenție în războiul civil din Spania ; nepedepsirea Italiei la cucerirea Abisiniei ; pasivitatea la anexarea Austriei [121].

În aceeași duminică de 6 noiembrie, în România se petreceau lucruri deosebit de pașnice. După rang și preocupări : în pădurea Bistra (Timiș-Torontal), familia regală, avînd ca invitat pe principele regent al Iugoslaviei, Paul, și pe prințul Anton de Hohenzollern, organizase o partidă de vînătoare ; la București se desfășura al IX-lea Congres internațional de chirurgie, și, eveniment deosebit în viața muncitorească, la căminul de ucenici „Obor" se inaugura prima universitate muncitorească din România [122]. Inițiativa fusese a ministrului muncii, Mihai Ralea, făcînd parte din planul mai larg de reforme sociale pe care voia să le aplice în această direcție. Într-un amplu discurs, el își expunea aceste planuri, la care se raliaseră o serie de intelectuali democrați ai timpului — Tudor Vianu (director al Universității), Lothar Rădăceanu, Șerban Cioculescu, Vlădescu-Răcoasa, Gr. Mladenatz, Emanoil Bucuța ș.a., ș.a. Ciclurile de cursuri anunțate de Universitatea muncitorească — Civilizația omenirii și a României ; Istoria muncii ; Economia socială ; Legislația muncii ș.a. — erau fundamental deosebite, prin conținut și scop, de linia „cărții-sabie" profesată și propagată de Goebbels.

La 12 octombrie 1938, fusese promulgată „Legea pentru recunoașterea și funcționarea breslelor de lucrători, funcționari și meseriași" prin care vechea organizare sindicală fusese schimbată prin organizarea în bresle. S-a trecut apoi la organizarea acestora, procesul desfășurîndu-se pe parcursul lunilor septembrie 1938 — ianuarie 1939.

Orientarea patriotică pe care comuniștii au reușit să o imprime breslelor muncitorești și-a găsit o strălucită concretizare în manifestațiile revoluționare, antifasciste. Încă de la înființarea lor, Partidul Comunist a dat indicații membrilor săi să acționeze în așa fel încît să le transforme în instrumente de apărare și luptă, pentru cîștigarea și apărarea drepturilor muncitorești, pentru realizarea unității de acțiune a mișcării muncitorești prin colaborarea cu socialiștii și social-democrații. Deosebit de rodnică a fost, în această direcție, activitatea desfășurată de tovarășul Nicolae Ceaușescu și alți tineri comuniști — printre care Elena Petrescu

(Ceaușescu), Petre Crăciun, Eftimie Iliescu, Gheorghe Prodan — în cercurile culturale din cadrul breslelor, imprimînd activităților un pronunțat caracter educativ-patriotic, insuflînd maselor o atitudine dîrză în apărarea idealurilor muncitorești, idealurilor naționale [123]. Dacă aceste preocupări atestă pașnice organizări social-culturale, în profunzimea conștiinței sale poporul român era atent la ceea ce se petrecea în jurul patriei. Sacrificarea Cehoslovaciei trebuia să fie un avertisment pentru statele mici în ceea ce privea locul rezervat lor de către marile puteri, fie ele și aliate. Organul de presă socialist, „Lumea nouă", formula cu exigentă responsabilitate patriotică această idee : „învățătura este, repetăm, că marile puteri fac alianțe PENTRU SALVAREA INTERESELOR LOR PROPRII și nu pentru ale aliaților mai mici". Pornind de la această evidentă stare de lucruri, gazeta socialistă aprecia că statele mici trebuiau să se bazeze pe ele însile, să-și întoarcă privirile unele către altele, să-și spună sincer divergențele ce le despart, să-și rezolve litigiile prin înțelegere reciprocă și, dacă era nevoie, prin concesiuni reciproce. Deci, la frontul marilor puteri, trebuia opusă voința comună și unită a statelor mici. E momentul ca „statele mici, — ba chiar și cele mai măricele care au pretenții caraghioase de «putere» — să deschidă ochii mari și să vadă că, dacă nu-și vor regula diferendele ele între ele, fără amestecul marilor puteri, vor avea, rînd pe rînd, soarta Cehoslovaciei" [124]. Amară previziune și nedorit confirmată de soarta Europei în anii 1939—1940 ! Din nefericire, acest lucru nu a fost înțeles de multe state ale Europei în acei ani.

În toamna anului 1938, acțiunile diplomatice ale guvernului horthyst au fost dublate de o campanie revizionistă de o virulență nemaiîntîlnită, pe care un document al Marelui Stat Major al armatei române o considera ca fiind „«una din cele mai formidabile campanii revizioniste ce a cunoscut vreodată istoria politică, în toate statele din apusul Europei»" [125]. Totodată, activitatea subterană a răzlețelor elemente naționalist-iredentiste, din rîndul naționalității maghiare din România, a cunoscut o puternică recrudescență. Minoritățile naționale din cuprinsul României recunoșteau ideea justeței statului național unitar român, dar naționaliștii unor grupări etnice trăiau încă în speranța revizuirii granițelor și a schimbării statutului teritorial al României, în favoarea statelor vecine, în speranța unor beneficii politico-economice pe care le pierduseră în cadrul marilor reforme democratice din deceniile postbelice. Aceste tendințe iredentiste, încurajate și stipendiate de statele revizioniste, proliferaseră o serie de „probleme" minoritare care îngreunau normala dezvoltare a statului, suveranitatea națională a României.

Încă din *1937*, guvernul român întocmise un *Proiect* pentru organizarea *Subsecretariatului de stat pentru minorități*, care trebuia să funcționeze pe lîngă Ministerul de interne. În expunerea de motive a acestui proiect [126] se arăta, printre altele, care era compoziția etnică a națiunii române în acel moment :

Populația	Cifre absolute	Procent %
Națională	18 057 028	100
Români	12 981 325	71,9
Unguri	1 425 507	7,9
Germani	745 421	4,1
Evrei	728 115	4,0
Ruteni, ucraineni	582 562	3,2
Ruși	409 150	2,3
Bulgari	366 384	2,0
Țigani	262 501	1,5
Turci	154 772	0,9
Găgăuți	105 750	0,6
Cehi, slovaci	51 479	0,3
Sîrbi, croați, sloveni	51 062	0,3
Poloni	48 255	0,3
Greci	26 495	0,1
Tătari	22 141	0,1
Armeni	15 544	—
Huțani	12 456	—
Albanezi	4 670	—
Alte neamuri	56 325	0,3
Nedeclarați	7 114	—

Prin căderea guvernului Tătărescu (decembrie 1937), apoi datorită reorganizării generale în cadrul regimului de dictatură personală a lui Carol al II-lea, problema unui statut pentru minorități a fost, un timp, amînată.

La 3 august 1938, guvernul român a sancționat *„Regulamentul pentru funcționarea Comisariatului general al minorităților"* — Statutul minorităților (Monitorul Oficial nr. 177 din 3 august 1938). Decretul prevedea drepturile de care se bucurau naționalitățile conlocuitoare, în baza Constituției și a legilor în vigoare : aceleași drepturi civile și politice, același tratament și aceleași garanții, tuturor cetățenilor români, fără deosebire de limbă, rasă sau religie ; dreptul de a folosi limba maternă în materie de religie, presă, re-

lații personale și comerciale, la întrunirile și reuniunile autorizate; în învățămîntul public, în localitățile unde alcătuiau majorități, dreptul de a fi instruiți în propria limbă, în școli primare de stat; dreptul de a primi subvenții din bugetul statului într-o serie de instituții cu caracter educativ, religios sau de binefacere; dreptul de a înființa, conduce și supraveghea, pe spesele lor, instituții de binefacere, religioase sau sociale, școli și alte forme de educație, în care să folosească limba maternă și cultul lor; dreptul de a exercita toate profesiunile, funcțiile publice ș.a., ca și românii [127].

Eforturile României, de comun acord cu Iugoslavia, s-au îndreptat constant spre reglementarea raporturilor cu Ungaria, în problema naționalităților. Cea mai potrivită cale era, desigur, semnarea *Acordului de la Bled*, perfectat la 23 August 1938, între Mica Înțelegere și Ungaria [33]. Dar dacă, pînă la München, *Acordul* nu fusese semnat din cauza refuzului Ungariei de a admite și Cehoslovacia în cadrul reglementării, după München și după primul Dictat de la Viena, Ungaria a adoptat aceeași poziție și în ceea ce privea România. *Acordul-cadru* de la Bled stîrnise iritarea lui Hitler care, văzînd că statele din zonă voiau să-și rezolve litigiile între ele, a cerut cu insistență guvernului maghiar să înlăture pe ministrul Kanya (ceea ce se va și întîmpla, la 10 decembrie 1938). Prin aducerea lui Csáky în fruntea ministerului, politica externă a Ungariei a luat calea apropierii fățișe față de Axă.

Pe lîngă multiplele complicații diplomatice cu care era confruntată, România a fost silită să contracareze un periculos val de propagandă și acțiune revizionistă, venind din toate direcțiile, sincronizate și dirijate de cei care-și asumaseră rolul de a indica momentele propice unor asemenea campanii. Ea a trebuit să înfrunte tot soiul de amenințări cu forța și intimidări militare (s-au înregistrat chiar, din motive diversioniste, incidente și ciocniri la frontieră), să discearnă binele de rău, din permanentele sfaturi, sugestii, șantaje, cu puternică tentă de amestec în treburile ei interne, care-i erau transmise de aliați, de vecini, dar, mai ales, de cei ce deveniseră arbitri în Europa Centrală și Sud-estică. În maniera și cu tonul dat de propaganda și practica hitleristă și mussoliniană, România s-a aflat literalmente bombardată cu injurii, cu procese de intenții, cu învinovățiri tendențioase, din partea celor ce jinduiau la hotarele ei. Începînd cu cele de ordin social, exploatate demagogic, continuînd cu cele privind organizarea politică a

[33] La Bled se ajunsese la definitivarea unui *Acord* prin care Mica Înțelegere recunoștea Ungariei egalitatea în materie de înarmări, statele semnatare obligîndu-se ca, în spiritul Pactului Briand-Kellog, să renunțe la folosirea forței în rezolvarea diferendelor dintre ele. Cum unul din aceste diferende îl reprezenta chestiunea minorităților, la Bled s-au depus mari străduințe pentru rezolvarea ei.

regimului — constituție, viață parlamentară, activitatea partidelor, fizionomia guvernelor și a miniștrilor, diplomația promovată — dar, mai ales, agitîndu-se chestiunile naționalităților conlocuitoare, cu tot ce putea fi speculat din realele sau inventatele deficiențe și dificultăți. Și toate acestea, veneau din partea unor state care, nu numai că nu atinseseră o mai democratică organizare social-politică, dar chiar involuaseră spre regimuri totalitare, fasciste, șovine. Prin organul central de presă „Scînteia", comuniștii români avertizau poporul asupra acestor pericole. „«Minoritatea germană este *dinamită* pentru statul în care se află, și *drojdie* pentru creșterea Germaniei Mari»" — a spus un șef hitlerist. Lucrul s-a dovedit cu prisosință în Cehoslovacia. Semnalînd activitatea periculoasă a organizațiilor hitleriste ale sașilor și șvabilor, comuniștii relevau faptul că aceștia desfășurau o propagandă fascistă și în rîndul celorlalte naționalități (ruteni, ucraineni, bulgari [34], unguri), învrăjbindu-le cu poporul român, sprijinindu-le în organizarea acțiunilor centrifugal-iredentiste. „Scînteia" demasca cu vehemență : „O activitate foarte periculoasă pentru independența României duc grofii unguri, ramura reacționară a partidului maghiar, agenții lui Horthy care caută să atragă pe maghiari într-o mișcare revizionistă și iredentistă, contrară intereselor muncitorilor și țăranilor maghiari" [128]. „Dinamită" pentru statele în care se aflau, „drojdie" pentru statele revizioniste, grupările iredentiste deveniseră parte a așa-numitei coloană a cincea [35], în diversele state vizate de Axă. Ce altceva fusese Anschluss-ul, Münchenul, primul Dictat de Viena — schimbîndu-se doar numele naționalității ce urma a fi „eliberată" — decît rețeta inventată de Hitler pentru a cotropi popor și teritoriu străin ? Agitarea „problemelor" naționale, propagarea unor pretenții pseudo-istorice antiromânești, denigrarea sau răstălmăcirea unor măsuri de securitate adoptate de guvern, lezau suveranitatea României. Dar și atunci, și mai tîrziu, s-a știut că adevăratul scop urmărit de inamicii României viza știrbirea hotarelor, raptul teritorial, subjugarea economică, slăbirea și, prin toate, distrugerea existenței naționale a statului unitar român. Iar pentru

---

[34] Într-un *Raport* întocmit de Comisariatul pentru minorități în noiembrie 1938, guvernul era înștiințat că asociațiile pan-bulgare luaseră inițiativa pregătirii unui *Memorand* în care să ceară Marilor Puteri dreptul de autodeterminare pentru minoritatea bulgară din România. Raportul preciza însă că acțiunea era privită cu mari rezerve de către conducătorii minorității bulgare. [129].

[35] Paternitatea formulei — explica publicului românesc „Porunca vremii", evitînd să indice coloana a cincea hitleristă din România — era atribuită generalului naționalist spaniol Mold, care, întrebat de un stat-majorist ce înțelege prin „Coloana a V-a" ar fi răspuns : „«Coloana a V-a o formează partizanii noștri rămași în Madrid. Aceștia, la timpul potrivit, atunci cînd Madridul va fi aproape de capitulare, vor organiza o rebeliune și ne vor ușura capitularea»" [130].

aceasta, pe lîngă diplomația ofensiv-agresivă, pe lîngă presiunile economice și militare, s-a apelat, de la caz la caz, și la serviciile coloanei a cincea. Numai că, după Anschluss, dar mai ales după München, rolul jucat de organizația nazistă a sudeților conduși de Henlein a servit drept lecție și avertisment sever pentru toate popoarele. În România, poporul a înțeles că „sudeții" ei sînt legionarii codreniști, organizațiile naziste săsești, grupările reacționare iredentiste maghiare sau bulgare. Asupra acestora atrăsese atenția vigilentă și Partidul Comunist Român, și Partidul Social-Democrat, și Partidul Național-Țărănesc, și organele de ordine și siguranță ale statului, și ministrul de interne, Armand Călinescu, și Iorga, și Zaharia Stancu, ș.a., ș.a. Evocînd evenimentele din toamna anului 1938 la tribuna Parlamentului, deputatul Alexandru Mâță avea să aprecieze ca sincere și suficiente măsurile luate de guvern prin statutul acordat naționalităților, avînd grijă „să se împiedice și să se combată încercările de a constitui în țara noastră focare de iredentism și chiar de agresiune teritorială, maghiară, germană sau bulgară" [131]. Delegația permanentă a Partidului Național-Țărănesc, întrunită la 7 noiembrie 1938 sub președinția lui Iuliu Maniu, a avut în centrul dezbaterii aceleași majore probleme ale națiunii — independența, suveranitatea și integritatea teritorială — amenințate de revizionismul extern. În *Comunicatul* final se arăta că P.N.Ț., constatînd că dictatura regală ascundea „gravele primejdii ce se apropie și de hotarele țării noastre, prin tendințele revizioniste", ridica „protestul său solemn împotriva tuturor acelor revendicări exprimate în orice formă, chiar în forma deghizată a autonomiei". P.N.Ț. considera că orice încercare de știrbire a hotarelor țării trebuia respinsă prin „împotrivirea națiunii întregi, conștientă și hotărîtă să apere hotarele care sînt sfinte, pentru că nu cuprind decît patrimoniul național al românilor". Cu același prilej, Delegația permanentă a aprobat *Memorandumul* elaborat de Comitetul provincial al Ardealului și Banatului, în același sens. Transmis lui Carol al II-lea de către o numeroasă delegație, *Memorandumul* cerea reîntronarea regimului constituțional-parlamentar, pentru a da națiunii posibilitățile de luptă democratică, atît de necesară vremilor prin care trecea destinul României [132]. Ce se pregătea României, o spunea cu pertinență partidul comuniștilor : „Germania hitleristă și Italia atît de pe acum Ungaria în contra țării noastre. Reacțiunea ungară, aliată cu Germania fascistă, lucrează pentru ruperea Transilvaniei de România. El [Hitler] vrea totodată petrolul nostru, grîul nostru, vrea să fie stăpîn pe noi. Garda de fier lucrează pentru robirea hitleristă a întregii țări". Realii dușmani ai României, după opinia P.C.R., erau Germania hitleristă, Ungaria horthystă și Garda de fier. Nu era cruțată nici dictatura regală, dar motivele blamării ei difereau ca semnificație și conținut. Regimul carlist se făcea vinovat de faptul că ascun-

dea adevărul în fața poporului „că Garda de fier pregătește rebeliuni și provocații hitleriste pentru ușurarea și grăbirea unui atac al Germaniei hitleriste și a Ungariei horthyste contra țării noastre". În concepția comuniștilor, apărarea țării trebuia să se ducă printr-o luptă nesovăielnică, de către toți cetățenii țării, prin restabilirea regimului democrat-parlamentar [133]. În lupta pentru o Românie democratică, în lupta pentru independența ei națională grav primejduită din afară, în lupta contra fascismului, locul naționalităților conlocuitoare era în înfrățirea cu întregul popor, iar calea era, în acele împrejurări, respectarea și democratizarea statutului minorităților, prin care era acordată deplina egalitate în drepturi a tuturor cetățenilor [134]. Încă la 31 iulie — 1 august 1938, la Cluj, s-a organizat o *Conferință a muncitorilor maghiari din România,* aparținînd Confederației Generale a Muncii, cu participarea reprezentanților din toate localitățile cu populație maghiară. În urma dezbaterilor, s-a votat o *Moțiune* în chestiunea minorităților etnice din România în care se spunea că problema minorităților etnice nu fusese soluționată plenar în România, și datorită faptului că poporului majoritar, român, i-a lipsit încrederea față de sincera loialitate a minoritarilor. Arătîndu-se că în cazul muncitorilor situația a fost cu totul alta („ei au trăit în sindicatele lor într-o înțelegere perfectă, chiar imediat după adunările naționale de constituire"), *Moțiunea* cerea ca, pentru o perfectă înțelegere, și populația minoritară „să precizeze definitiv, cu sinceritate completă, atitudinea ei față de statul român". Dînd pildă celorlalte clase și categorii sociale, muncitorimea maghiară organizată declara „încă o dată, în mod categoric și fără echivoc, ca și în trecut, că această muncitorime este absolut loială și fidelă față de statul român a cărui integritate teritorială o vede ca definitivă". Animată de această nestrămutată credință, *Conferința* a hotărît crearea unei *Comisii* muncitorești maghiare care să discute și cu alte organizații și grupări, pentru a adopta atitudini similare și, pe această cale, să determine guvernul în rezolvarea favorabilă a revendicărilor specifice naționalităților [135]. Cum, la 3 august 1938, guvernul a organizat *Secretariatul pentru minorități,* chestiunile au evoluat pe un făgaș deosebit de rodnic. La 29 octombrie 1938, la Cluj, dr. Szász Pál (președintele Asociației agricole maghiare) s-a prezentat Comisariatului general pentru minorități, prilej cu care a reafirmat lealitatea față de statul român, convingerea că maghiarii "«trebuie să-și lege destinul, cu toată încrederea și cu tot devotamentul, de statul român»", condamnînd ideea unei autonomii pentru Transilvania, considerînd-o nicidecum potrivită pentru soluționarea relațiilor dintre majoritatea românească și minoritățile acestei provincii. „Odată cu aceste declarații — se spunea în *Raportul* Comisariatului — făcute cu

toată lealitatea, domnia sa înțelege să tragă și toate consecințele. De aceea, *e gata să combată revendicările* [primul ministru ungar a anunțat în zilele trecute într-o societate politică pretenția] *Ungariei de a i se retroceda toate teritoriile etnice locuite de maghiari* — susținînd că o amputare a teritoriului român, ar slăbi minoritatea ungurească din Transilvania, în așa măsură, că ea ar fi în scurt timp desființată". La 31 octombrie, Miklós Banffy (președintele Asociațiilor culturale maghiare) a prezentat și el un *Memoriu* care, în esență, cerea instituirea unui „Comitet pentru minoritatea maghiară" în care să fie și unii dintre foștii șefi ai partidului maghiar [136].

După primul Dictat de la Viena, din trei locuri diferite — se consemna în *Raportul* Comisariatului pentru minorități — la 15 noiembrie 1938 erau înaintate *Memorii* cu revendicări ucrainene specifice, diferind ca nuanță. Primul era semnat de Wladimir Zoloziecki (fost senator) și alți membri ai fostului Partid Național Ucrainean, cuprinzînd revendicări de ordin cultural, economic și social. Al doilea era semnat de Alexander Cupceanco (președintele Blocului ucrainean eparhial) și Nic. Haras (secretar), cu doleanțele ucrainenilor din Bucovina. Al treilea, era semnat de Constantin Krakalia (fost deputat, președinte al fostului Partid Țărănesc Ucrainean) prin care făcea act de lealitate față de statul român, înaintînd o serie de doleanțe specifice. Precizînd că între Zoloziecki și Krakalia se dădea o luptă acerbă pentru conducerea politică a maselor ucrainene, ultimul sprijinindu-se pe masa țărănească și fiind deplin loial statului român, *Raportul* insista asupra studierii doleanțelor și a rezolvării lor atente, avînd în vedere agitațiile din anumite zone locuite de ucraineni [137]. Documentele atestă că masele muncitoare, țărănimea, păturile progresiste burgheze, intelectualitatea, într-un cuvînt largi cercuri democratice ale diferitelor naționalități din cadrul statului român unitar, au dat dovadă de înalt spirit patriotic, de solidară hotărîre de apărare a hotarelor patriei, neoferind prilejuri și pretexte pentru intervenții sau presiuni în problemele vizînd suveranitatea și integritatea țării. Agitațiile supralicitate de propaganda revizionistă erau, cel mai adesea, inventate, răstălmăcite, avîndu-și izvorul de inspirație în afara hotarelor. În acest sens, este o mîndrie pentru România că nu a oferit tristul și dramaticul tablou al tendințelor centrifugale, trădătoare, care au înlesnit hitlerismului cotropirea unor națiuni independente [36].

---

[36] Această realitate a impresionat, adesea, și pe străinii în trecere prin România. Ea îl va inspira pe publicistul grec E. Asimacopoulos — în ziarul „Ethos", 16 martie 1939 — să scrie cu admirație față de neamul românesc care a suferit „în cursul celor 2 000 de ani ai istoriei sale diferite năvăliri și cuceriri" dar niciodată „n-a tiranizat alte popoare, n-a făcut expediții distrugătoare, n-a ars orașe, n-a distrus popoarele națiunilor străine" [138].

Vizita întreprinsă de Carol al II-lea la jumătatea lunii noiembrie în marile capitale europene, a stat în atenția istoriografiei românești [139]. Călătoria lui Carol la Londra, Paris, Bruxelles, Berlin, Leipzig s-a bucurat de o mare publicitate înainte, în timpul, și după efectuarea ei. Ca și în cazul altor episoade diplomatice ale timpului, opinia publică a fost ținută la curent mai mult cu aspectele protocolare, cu declarațiile oficiale, cu comunicatele diverselor agenții de presă, presărate cu opiniile gazetarilor străini sau români. Directorul „Timpului", Grigore Gafencu, a urmărit direct pregătirile și desfășurarea vizitelor, luînd zilnic, pentru ziarul său, însemnări sub genericul „Europa după München" [140]. Carol ajungea la Londra într-un moment în care, America, Anglia și Franța erau în febra căutării unei soluții pentru rezolvarea problemei evreiești, determinată de campania violentă antisemită din Germania[37]. Este adevărat că, la Londra, regelui României i s-a făcut o primire fastuoasă, că declarațiile vorbeau de tradiționala prietenie româno-engleză[38], că au apărut o serie de articole și reportaje omagiind politica externă a țării și a solului ei încoronat [141], dar — documentele diplomatice o atestă — convorbirile lui Carol în capitalele aliate nu s-au soldat cu rezultate spectaculoase. Au avut totuși un mare avantaj pentru diplomația română. Acela de a se edifica, într-o mai mare măsură, asupra locului și rolului ce i se rezerva României în jocul de interese al marilor puteri, după München. La întrevederea avută cu Chamberlain și Halifax, Carol a fost asigurat că, la München, nu s-a discutat cu Hitler despre o împărțire a Europei în sfere de interese, ci doar... despre justificatele necesități economice ale Germaniei în sud-est [144]. Deși Carol a solicitat guvernului britanic să trimită cît mai curînd o delegație comercială în România (pentru a dovedi interesul ce-l poartă problemelor economice din zonă), promisiunile britanice au fost evazive, nedecise, încît, rezultatele convorbirilor au fost foarte slabe [145].

La Paris, vizita lui Carol s-a soldat, în principal, cu hotărîrea celor două țări de a transforma legațiile în ambasade. Relatînd întrevederea Carol-Daladier, Constantin Argetoianu consemnează că vorbind de armament cu Daladier, Carol „l-a găsit nu

---

[37] Pretextînd asasinarea diplomatului german von Rath, la Paris, de către un evreu, Hitler a dat mînă liberă lui Himmler să recurgă la o serie de măsuri drastice antisemite : sinagogi arse, magazine devastate, somarea evreilor să părăsească Germania ș.a. [142].

[38] În discursul-răspuns adresat lordului primar, Carol amintea, printre alte episoade, faptul că la sfîrșitul secolului al XVI-lea, cetățeni englezi au luptat în munții României, în oștirea eroului național Mihai Viteazul. În același context, el ținea însă să sublinieze că poporul român a frînat, în cursul veacurilor, brizanturile năvălirilor barbare la fruntariile de odinioară ale civilizației occidentale [143].

numai foarte puțin dispus să ne aprobe comenzi noi, dar încă plin de reticențe pentru lichidarea celor în curs". Cînd regele i-a spus că, dată fiind situația, România va trebui să se adreseze aiurea, Daladier ar fi ripostat : „«Luați de unde vreți, dar armați-vă !» — «Dar vom fi nevoiți să ne adresăm Germaniei...» — «De ce nu ? Și în 1916 ați avut armament german, ceea ce nu v-a împiedicat să vă bateți alături de noi...»" [146]

În camera franceză, stîrnind, e drept, protestele majorității, deputatul Kerillis semnala că regele României a plecat „descurajat" după vizita de la Paris, și, deși ministrul de externe Bonnet l-a contrazis formal, documentele diplomatice și derularea evenimentelor vor atesta această realitate. Dar toate acestea nu erau cunoscute de opinia publică engleză, franceză sau română, în adevărata lor înfățișare. La București, declanșase o bună impresie faptul că postul de televiziune din Londra a difuzat în serialul „Noua hartă a Europei" o conferință a scriitorului Bruce Lockhart, despre România, însoțită de demonstrații grafice realizate și comentate de geograful Horabin. Lockhart a prezentat, cu argumente convingătoare, cazul unic al României, ale cărei hotare nu puteau fi obiectul unor modificări, deoarece localitățile de la granițele românești și regiunile învecinate erau locuite de o populație compact românească. Geograful Horabin a combătut, la rîndu-i, teza „spațiilor albe" din hărțile etnografice ale contelui Teleki [39] arătînd că geograful maghiar a utilizat în chip tendențios „spațiile albe" fizice din regiunile muntoase ale Carpaților, pentru a crea iluzia vizuală a aserțiunii că românii nu ar fi constituit o masă compactă în Transilvania [147].

Numai că, în acele timpuri, dreptul istoric, cuvîntul științei sau hotărîrea popoarelor nu erau ascultate de dictatori, alte „legi" fiind aplicate de ei. Despre aceste „legi" va scrie Aristac, alias George Călinescu [40] : „Toate popoarele se luptau cu înverșunare

[39] Provenind dintr-o familie aristocrată maghiară din Ardeal, confident și prieten al lui Horthy, Teleki Pál a fost ministru de externe în guvernul care a semnat tratatul de la Trianon, prim-ministru al guvernului contrarevoluționar (iulie 1920—aprilie 1921) și, după 17 ani (mai 1938), ministrul cultelor în guvernul Imredy. Unul dintre cei mai virulenți revizioniști, principal organizator și conducător al mișcării, el a subordonat activitatea sa științifică (geografia) ideii „unității" politice a bazinului carpatic, a restabilirii „Imperiului Sfîntului Ștefan", sub dominația politică a maghiarilor. Conferențiar cu priză în cercurile politice conservatoare engleze, înainte de primul Dictat de la Viena (noiembrie 1938) a condus tratativele ungaro-cehoslovace pentru Ucraina Subcarpatică.

[40] Concomitent cu derularea evenimentelor deschise de München, literații au creat primele lucrări care încercau să deschidă ochii opiniei publice asupra războiului care amenința la orizont : Luc Durtain, cu a sa „La guerre n'aura pas lieux", Henri de Monterland cu al său „Equinoxe de septembre", Paul Nizan cu „Cronique de Septembre" sau Georges Duhamel cu „La guerre blanche". Urmau să li se adauge zecile de titluri care au apărut pe mapamond, tratînd evenimentele simultan cu desfășurarea lor [148].

cu Frigmania, findcă aceştia cei dintîi atacau. Legea patriotică a Frigmaniei hotăra că frigmanii trebuie să lupte mereu, pînă ce toată lumea să devină patrie. Oriunde pune piciorul frigmanul, locul devenea patria lui şi, de aceea, toţi căutau să împingă cît mai departe graniţele ţării prin lupte şi prin activitatea procreatoare a maselor. Pentru că frigmanii aveau în mare grad simţul patriei lor, dar nu şi pe acela al patriei altora [149]".

„Porunca vremii" publicase, pe pagini întregi, pe un ton aprobator şi entuziast, măsurile antisemite luate de guvernul Reichului, după atentatul de la Paris, dînd amănunte, descriind metodele folosite. Şi asta, în ajunul vizitei lui Carol în Germania. Este uşor de presupus de ce ministrul de interne, Armand Călinescu, i-a cenzurat [41], nepermiţînd porunciştilor să-şi reverse aberaţiile, iresponsabila lor diversiune antisemită [150].

Spre „Frigmania" îşi continua Carol călătoria, declarată neoficială, poposind, mai întîi, la Sigmaringen, la principele Frederich — şeful Casei de Hohenzollern. Presa română a relatat pe larg etapele vizitei în Germania, al cărei punct culminant, fără îndoială, l-a constituit întrevederea dintre Hitler şi Carol, la Berchtesgaden, în 24 noiembrie [151].

La ora 12.10 Carol sosea cu trenul la Berchtesgaden. La ora 12.20 ajungea la Obersalzberg, fiind întîmpinat de Hitler şi Ribbentrop. Convorbirea esenţială a durat o oră şi jumătate şi s-a dus, după opinia lui Ribbentrop, „într-o atmosferă cordială şi pe un ton amical". La ora 17.10 vizita lua sfîrşit. Diverse fotografii şi comunicate lapidare o considerau rodnică. Din *Nota* redactată de Ribbentrop cu acel prilej rezultă că regele României a întrebat, înainte de toate, cum vede führerul situaţia europeană. Hitler i-a răspuns că, prin anexarea Austriei şi a regiunii sudete, Germania

---

[41] *Referatul* întocmit de Comisariatul general pentru minorităţi, în chiar respectiva perioadă, enumera memoriile-plîngeri adresate de diferite foruri internaţionale evreieşti către Societatea Naţiunilor, în timpul guvernării Goga-Cuza (decembrie 1937—februarie 1938). *Referatul* mai preciza că, în urma explicaţiilor pe care guvernul român le-a dat la Geneva, „Comitetul de trei" al Secţiunii minorităţilor a dat o Rezoluţie în care se declara mulţumit de spiritul de înţelegere al guvernului român în aplicarea măsurilor pentru revizuirea cetăţeniei [152]. Guvernul României, spre dezamăgirea celor de la „Porunca", nu numai că nu lua exemplu de la „soluţiile" hitleriste în problema evreiască, dar era hotărît să adopte, şi în această chestiune, o atitudine umanitară, tolerantă, demnă. De aceea, guvernul român s-a străduit să-şi coordoneze acţiunile cu măsurile preconizate pe plan internaţional, în cadrul Ligii Naţiunilor, măsuri care vizau să mijlocească, după un anumit plan, o emigrare a evreilor prin mijloace civilizate, umanitariste, şi aşezarea lor în ţinuturi disponibile, pe care marile puteri le puteau pune la dispoziţie în vastele lor colonii [153].

și-a recăpătat „frontierele etnografice", încît criza din Europa Centrală a luat sfîrșit, nimic nemaifiind de natură să împiedice „relații de vecinătate rezonabile" între Germania și Cehoslovacia *dacă* Cehoslovacia nu va reveni la planurile sale antigermane. Expunînd politica externă promovată de România, Carol a prezentat, în patru puncte, obiectivele urmărite de ea, și, tot în patru puncte, i-a răspuns și Hitler. Deși, în realitate, nu s-a desfășurat un dialog, ne permitem libertatea de a-l prezenta sub această formă, respectînd întru totul spiritul și conținutul *Notei* lui Ribbentrop privind întrevederea.

1° *Carol:* România dorește bune relații economice cu Europa Centrală, în mod deosebit cu Germania.
Hitler: Nu are nimic împotrivă ca România să facă tranzacții cît mai numeroase și profitabile cu toți din sud-est. Germania poate livra României numeroase articole de care ea are nevoie, fiind, la rîndu-i, interesată de grînele și materiile prime românești.

2° *Carol:* România are nevoie de o comunicație sigură cu Europa Centrală, deoarece drumul de fier care traversează Ungaria nu poate fi considerat, ca sigur, pentru ea.
Hitler: Trebuie să studieze problema, deoarece o atare cale ferată trebuia construită printr-o colaborare ceho-germană, necesitînd miliarde de lei. Din punct de vedere strategic (în cazul unei agresiuni rusești) chestiunea l-ar interesa.

3° *Carol:* România este interesată să cunoască poziția Germaniei față de veleitățile revizioniste ale Ungariei.
Hitler: El a făcut cunoscut foarte clar, cu ani în urmă, că Ungaria trebuie să fie foarte moderată în pretențiile sale.
Carol: care ar fi atitudinea Germaniei în caz de conflict ungaro-român.
Hitler: un atare conflict nu privește direct Germania care, prin urmare, nu are motiv să ia atitudine.

4° *Carol:* este interesat, în particular, să știe care este, actualmente, poziția germană față de chestiunea carpato-ucraineană.
Hitler: Germania nu este direct interesată în chestiunea carpato-ucraineană, se opune stabilirii unei frontiere comune polono-ungare dar... chestiunea n-are pentru Germania nici o importanță.

După ce relata convorbirea dintre cei doi, Ribbentrop adăuga cîteva din propriile-i impresii și intervenții în discuție. După părerea sa, führerul lăsase în mod deliberat deschisă chestiunea atitudinii viitoare a Germaniei față de problemele carpato-ucrainene. Cu acest prilej nota el binecunoscuta butadă nazistă: *„Ideea*

fundamentală a politicii noastre față de Ungaria și România trebuie să fie actualmente de a menține în foc încins cele două bucăți de fier, și a le forja în interesul Germaniei, urmărind evoluția situației". Acest echivoc — opinează Ribbentrop — Hitler l-a întreținut menționînd lui Carol că atitudinea Germaniei va fi determinată de maniera în care Praga va înțelege să-și reglementeze raporturile cu Germania. În momentul cînd Carol exprima sentimentul că Germania a susținut constant Ungaria, Ribbentrop a intervenit amintindu-i de politica Micii Înțelegeri, legată de alianța cu Franța. Carol — notează Ribbentrop — a negat energic că Mica Antantă a fost doar o alianță a Franței, subliniind obiectivul real al acesteia, antirevizionismul maghiar. Ribbentrop i-a împărtășit, în replică, impresia contrară, antigermană, nu mai departe în timpul crizei sudete, cînd reprezentantul român al Agenției „Havas" s-a arătat cel mai bătăios antigerman [154]. Coroborînd diverse documente, istoricul Hillgruber remarcă și el răspunsurile evazive ale lui Hitler, la ultimele două puncte. Ca explicație, evocă însemnările lui Ribbentrop : „«Führerul — așa cum mi-a spus înainte de convorbire — a lăsat față de regele român în mod expres deschisă problema /.../ Chiar dacă am reținut Ungaria de la ocupare, totuși Führerul este de părere — și eu o împărtășesc pe deplin — că față de români nu trebuie să ne pronunțăm împotriva ocupării acestei regiuni de către unguri. *Ideea fundamentală a politicii noastre, în momentul de față, trebuie să fie de a menține în foc... etc. etc.*»" [155]. Această tactică a dominat conduita Germaniei, în toate împrejurările, privind raporturile dintre România și Ungaria. Relatînd impresiile despre aceeași întrevedere, I. Mocsonyi-Styrcea o aprecia ca dramatică, tensionată și plină de insinuările amenințătoare ale lui Hitler. „România — nota el că ar fi pretins Hitler — era chemată acum a se hotărî pentru Reich sau contra lui, dar răspicat, cinstit și sincer, dar imediat, nu mai tîrziu cînd ar avea cuțitul la gît" [42]. El arată chiar că Hitler l-a somat pe Carol să accepte alianța și condițiile oferite — retragerea din Societatea Națiunilor, denunțarea tratatelor politice oficiale și secrete contrare spiritului tratatului germano-român preconizat, aducerea Gărzii de fier la putere — în schimbul garantării granițelor

[42] Încă la 11 noiembrie, Stoiadinovici îl informase pe ministrul Germaniei la Belgrad, Heeren, că „Regele Carol pare să țină cont, din ce în ce mai mult, de importanța bunelor relații cu Axa, cu atît mai mult cu cît *România se simte actualmente foarte izolată și amenințată*". La rîndu-i, ambasadorul Germaniei la Sofia, Rumelin, transmitea Berlinului că, din ordinul regelui Boris, premierul bulgar Kiosseivanov l-a informat (la 20 noiembrie) că la întîlnirea cu Hitler, Carol intenționa să ceară garanții pentru Dobrogea. Rumelin aprecia că intervenția lui Kiosseivanov a fost mai mult un pretext, pentru a atrage atenția lui Hitler asupra revendicărilor bulgare la adresa României.

și a potolirii pretențiilor ungare și bulgare la adresa României [156]. Cum Carol a respins condițiile puse de Hitler — exceptînd pe cele de natură economică — convorbirea s-a terminat într-o atmosferă de ostilitate, care, în perioada ce va urma, va îmbrăca accente din ce în ce mai violente.

În trenul ce-l ducea spre granița cu Cehoslovacia, la Leipzig, Carol al II-lea a avut o convorbire cu Göring (26 noiembrie) care a manifestat un viu interes pentru cîmpurile petrolifere și resursele minerale românești. Carol l-a informat că l-a însărcinat pe Mitiță Constantinescu (ministrul Economiei naționale și președinte al B.N.R.) și pe miniștrii diverselor resoarte economice să studieze problemele în vederea unor viitoare negocieri, exprimînd interesul României pentru mașini-unelte necesare unor fabrici de înzestrare militară. S-a căzut de acord, în principiu, ca Helmuth Wohlthat (director ministerial însărcinat cu misiuni speciale în departamentul lui Göring pentru executarea „planului de patru ani"), care asista la convorbire, să meargă la București pentru negocieri [43]. Cu același prilej, feldmareșalul Göring atrăgea atenția regelui României asupra „sensibilității" Reichului față de tratamentul minorității germane, Carol asigurîndu-l de bunele intenții ale României, în această chestiune, precizîndu-i chiar că l-a însărcinat pe Rudolf Brandsch să se ocupe special de problemă. Regele a precizat că intenționa să acorde „în cadrul legal, *grupurilor minoritare germane ale căror membri sînt buni cetățeni români,* aceleași drepturi și posibilități ca și românilor" [158].

La 6 noiembrie 1938, la Timișoara, s-a hotărît fuziunea tuturor partidelor germane din România în *Comunitatea etnică germană,* Volksgemeinschaft, sub conducerea lui Fritz Fabricius. Relatînd lucrările adunării, „Banater Deutsche Zeitung" (8 noiembrie) reda explicația platformei de fuziune, prezentată de șeful organizației din Banat, dr. Riess. În același context, erau sintetizate și luările de cuvînt ale lui Peter Anton (șeful țărănimii șvabe) și Gaspar Muth care evocaseră atitudinea germanilor față de unirea Ardealului cu România, în 1918, reafirmîndu-și recunoștința și lealitatea față de statul național unitar [159].

Dacă întrevederea Hitler-Carol a stîrnit mai ales interesul opiniei publice românești, pe plan mondial o altă „întîmplare" era subiectul-vedetă al zilei de 25 noiembrie. Sărbătorirea a doi ani de la parafarea Pactului anticomintern. Ceremonia — ingenios

[43] Contactele acestea au fost, temporar, întrerupte. La 31 ianuarie 1939, Gh. Brătianu a plecat la Berlin pentru a sonda, pe lîngă Göring, reluarea tratativelor. Wohlthat va sosi la București la jumătatea lunii februarie 1939, după ce, în prealabil, după o lungă convorbire între Gafencu și Fabricius (30/31 ianuarie) s-a căzut de acord cu privire la începerea tratativelor preliminare [157].

regizată — s-a desfășurat prin radio, sugerînd triunghiul politic Tokio-Roma-Berlin. La ora 11.10, ministrul de externe japonez, Arita, transmitea din Tokio un *Mesaj* către popoarele german și italian, către conducătorii lor, încheind cu aprecierea că Italia, Germania și Japonia „«sînt responsabile cu pacea lumii»", lupta lor comună fiind o necesitate politică. După mesaj, a urmat o transmisiune de muzică simfonică japoneză. La ora 11.50, omologul german, Ribbentrop, transmitea din Berlin un mesaj celorlalte două aliate, evocînd importanța, scopul și sarcinile pactului, conchizînd că „«Triunghiul Berlin-Roma-Tokio reprezintă azi o concepție mondială»", fiind un factor hotărîtor de „«politică mondială»", „«garant al ordinei mondiale»", „«forță de distrugere a Kominternului»". După mesaj, o transmisiune de muzică simfonică germană. La ora 12.10, contele Ciano rostea de la Roma salutul solidarității cu Germania și Japonia. A urmat muzică simfonică italiană [160]. Muzica simfonică pusă silnic să sugereze un triunghi al spiritualității, devenise, în realitate, fundal sonor pentru amenințătoare pericole la adresa păcii mondiale.

Spre sfîrșitul convorbirii Carol-Hitler, menționează Ribbentrop, regele României a precizat că existau elemente care se străduiau să tulbure bunele relații germano-române. El a numit, în acest context, pe Conradi care, la București, „complotează cu toate elementele pe care regele le consideră indezirabile", întrebîndu-l, pe Hitler, dacă nu intenționează să-l recheme, acest gest fiind indispensabil. Hitler a dat, imediat, ordin lui Ribbentrop să-l aducă pe Conradi la Berlin. Carol a readus în discuție problema și lui Göring (26 noiembrie, Leipzig), arătîndu-i că elementele opozante trebuiau neutralizate. Cînd Göring i-a vorbit de Codreanu, regele i-a precizat că acesta este doar unul din opozanți și că era imposibil să fie acceptat să participe la viața politică deoarece se dovedise a fi un „exaltat", care a creat mișcarea sa pe „o bază primitivă", exploatînd influența mistică asupra maselor [161]. În chiar ziua reîntoarcerii în țară, la 28 noiembrie, legionarii comiteau atentatul împotriva rectorului Universității clujene, profesorul Ștefănescu-Goangă [162]. Era primul atentat al Gărzii de fier de la aplicarea noii Constituții, care prevedea pedeapsa cu moartea pentru asemenea crime. Cursurile universității au fost temporar închise, organele de ordine începînd cercetările pentru descoperirea asasinilor. Pe de altă parte, organele jandarmeriei erau în posesia unor informații privind pregătirea altor acte teroriste și, pentru același scop, a tentativei de a elibera pe principalii conducători ai Gărzii, internați în diverse penitenciare.

Într-un raport înaintat ministrului de interne Armand Călinescu, inspectorul general al Jandarmeriei, generalul de divizie Ioan Bengliu, atrăgea atenția că, între 26 noiembrie — 10 decem-

brie, legionarii intenționau să atace penitenciarul din Rîmnicul Sărat, pentru a-și elibera șefii. Ca urmare, cu aprobarea Ministerului de justiție, el dăduse dispoziție ca cei mai fanatici și de vază legionari, în frunte cu Corneliu Zelea Codreanu, să fie transportați la alte penitenciare [163].

Plecat din țară, Carol nu era la curent cu gravitatea situației. Abia reîntors, el a găsit guvernul în fața unei alternative : ori să ia măsurile cele mai riguroase, ori să se vadă el însuși măturat. Și atunci... regele a luat deciziile în consecință. Acestea erau explicațiile date de ministrul de externe Gafencu, mai tîrziu (19 ianuarie 1939), consilierului Stelzer de la Legația germană. În discuția cu Stelzer, Gafencu a subliniat că membrii P.N.Ț. nu au aparținut de factiunea opozantă care se pregătea să răstoarne guvernul, dimpotrivă, ei declarînd că se pun la dispoziția guvernului pentru a ajuta să salveze țara [44]. Aceleași explicații le dădea, dealtfel, și lui Fabricius (2 februarie 1939) în cadrul unei întrevederi avînd ca subiect înăsprirea relațiilor româno-germane : în absența regelui, Garda de fier și-a reînceput activitatea, angajîndu-se în acte teroriste la care statul a reacționat [164]. Gafencu a intuit foarte exact în ce consta latura de trădare națională a legionarismului. Abordînd problema rolului mișcării gardiste în planurile lui Hitler, el considera momentul 1937 ca marcînd pecetluirea Gărzii ca efectiv asociat al Germaniei în interiorul României. Intențiile enunțate de Codreanu în materie de politică externă legaseră Garda de o mișcare naționalistă străină „ale cărei nume și metode păreau că pot să se potrivească cu propriul său fanatism, dar ale cărei interese reale erau departe de a se confunda cu interesele țării sale" [166].

---

[44] Încă din februarie 1938, Maniu și Brătianu făcuseră o serie de declarații în scopul de a lămuri opinia publică asupra pericolelor pe care le reprezenta Garda de fier pentru țară. Într-un interviu acordat „Viitorului", C. I. C. Brătianu reamintise principalele acte de terorism imputate gardiștilor și caracterul demagogic al propagandei lor. Cu acel prilej, Brătianu a făcut procesul politicii externe preconizate de Gardă — alianța cu Germania și Italia — arătînd că un succes al acestei organizații ar fi dus la pierderea independenței României. La rîndu-i, Iuliu Maniu, într-un discurs ținut în fața tineretului țărănist (februarie 1938) insistase în explicarea fostului cartel electoral cu Garda (noiembrie 1937) în scopul răsturnării guvernului liberal, precizînd că acordul nu mai era de actualitate, că P.N.Ț. condamna politica germano-filă a Gărzii. Așa se explică de ce, în redacțiile ziarelor „Adevărul" și „Dimineața" se transmitea, la 9 februarie 1938, că discuțiile între șefii partidelor de opoziție (P.N.L., P.N.Ț., P.R.Ț., grupările Vaida, Averescu, Argetoianu) erau atașate formulei de guvernare constituțională, considerînd extremismul de dreapta, purtător al propagandei în favoarea Axei Berlin-Roma, ca un grav pericol pentru securitatea internă și externă a României. Pentru prima oară, „Viitorul" național-liberal reprodusese integral discursul lui Maniu la P.N.Ț.-tineret, deoarece el se declarase adversar al ideologiei totalitare [165].

Blamînd cunoscuta declarație de politică externă a Gărzii de fier — alianța cu Roma și Berlinul, în 48 de ore după venirea la putere — un *Manifest* al Comitetului Central al Partidului Comunist Român, din noiembrie 1938, explica fondul de trădare națională conținut de opțiunea gardistă. Garda de fier susținea că Germania nu va face și nu va accepta revizuiri de frontieră în defavoarea României. Or, avertiza Partidul comunist, „Roma și Berlinul nici n-au declarat că nu tind la revizuire de frontiere în defavoarea României". Sau, chiar dacă ar fi făcut-o, ce valoare ar fi putut avea asemenea declarații după precedentul cu Austria și Cehoslovacia ? ! Cît despre Codreanu, comuniștii români invocau pilda lui Henlein care afirmase, cu cîțiva ani în urmă, că ținutul sudet va rămîne în cadrul Republicii Cehoslovace, pentru ca apoi, în înțelegere cu Hitler, să organizeze rebeliuni, comploturi, spionaj împotriva republicii, rezultatul fiind finalul münchenez din septembrie [167]. Armand Călinescu, într-un discurs rostit în fața delegațiilor celor două camere legislative care-l sărbătoreau (30 iunie 1939), avea să declare în legătură cu măsurile antilegionare pe care le-a luat în anul 1938 și după aceea : „Încă din anul 1931, cu d. președinte de Consiliu din vremea aceea, d. [G. G.] Mironescu, am luat atitudine hotărîtă împotriva extremismului de dreapta și noi am fost aceia care i-am dus în fața justiției pentru prima oară. Iar mai tîrziu, după ce un mare bărbat de stat, o frumoasă inteligență și un mare talent al acestei țări, Ion Duca, cădea sub o lovitură mișelească, în procesul făcut asasinilor n-am ezitat să merg și să spun : aceștia sînt vinovați, aceștia trebuie condamnați. Iar cînd în urmă, în țară se desfășura acel alai cunoscut [45], la care nu se sfiau să participe și reprezentanții străini, m-am suit la tribuna Camerei și am cerut, am pretins guvernului să apere demnitatea țării" [168].

Ajuns din nou la guvernare (februarie 1938), Armand Călinescu *a fost unul din cei mai înverșunați inamici ai Gărzii*, luînd măsurile represive cunoscute, pe toată perioada cît a condus Ministerul de interne. Sub o formă inversată (ca interpretare) acest lucru a fost recunoscut și de legionarii înșiși care și-au făcut din asasinarea lui Călinescu un prim-pas necesar spre parvenirea la putere. Iată o asemenea mărturie sintetizată într-o lucrare a ex-gardiștilor, apărută la jubileul unei jumătăți de veac de „luptă" legionară : „[februarie 1938] se constituie un nou guvern, sub președinția Patriarhului Miron, avînd la Interne pe Armand Călinescu /.../ Toate aceste măsuri erau îndreptate împotriva mișcării legio-

[45] Referire la funeraliile naționaliste organizate, în 1937, lui Moța și Marin, pieriți în războiul franchist spaniol, funeralii care — prin prezențe germane și italiene — au produs un puternic diferend diplomatic, cu tentă politică antifascistă, antihitleristă.

nare și nu era decît preludiul unei noi prigoane care se va dezlănțui contra ei, mult mai feroce decît cele precedente. *De data asta se urmărește distrugerea ei totală.* Noua Constituție, impusă prin forță, servea ca instrument politic și juridic pentru a se pregăti arestarea Căpitanului și apoi asasinarea lui și a întregii elite legionare". Personajele principale care dirijau acțiunea, spun ex-legionarii din deceniul opt, erau „oculta" de la Palat, Armand Călinescu și profesorul Nicolae Iorga, ultimul însărcinîndu-se, bazat pe marele-i prestigiu de „«apostol al neamului»", să convingă opinia publică de „«pericolul»" legionar și să justifice măsurile luate de regim contra mișcării, ca o acțiune curajoasă de „«salvare a statului»" [169]. Adevărata față a legionarismului, nocivitatea ideologiei sale, sensul trădător de țară al opțiunilor privind politica externă dorită, erau resimțite, în toată periculozitatea lor, de către contemporani. Ceea ce ei știau mai puțin, era complicitatea și mașinațiunile regizate de Berlin, prin intermediul Gărzii. Cunoscute în mare parte de guvern, netransmise însă opiniei publice, acțiunile subversive ale Gărzii scăpau controlului și demascării eficiente a maselor populare, năsteau nedumeriri și atitudini controversate în diversele medii politice ale timpului.

În 1937, în alegerile din noiembrie, Garda fusese deosebit de mulțumită de triumful electoral, peste așteptări. În perioada premergătoare instaurării dictaturii regale, cînd se aștepta dizolvarea guvernului și parlamentului Goga-Cuza, urmată de convocarea unor noi alegeri parlamentare (ianuarie-februarie 1938), casa generalului Cantacuzino din Capitală s-a transformat ad-hoc în stat-major electoral gardist. Șefii legionari dirijau telefonic activitatea cluburilor gardiste, a echipelor electorale, „căpitanul" circulînd între București și Predeal, dînd ordine și circulare, plîngîndu-se de cenzură și de persecuțiile autorităților. Ministerul de interne, prin interceptarea convorbirilor telefonice, a fost la curent cu intențiile gardiștilor de a lua cu asalt tribunalele, unde urmau să se depună listele de candidați. Convorbirile telefonice interceptate erau revelatoare și conținutul lor a determinat, în mare măsură, renunțarea la convocarea corpului electoral [46].

---

[46] Cîteva exemple edificatoare :

3 ianuarie. Convorbire între redacția „Buna-Vestire" și col. Zăvoianu (București-Predeal) : B — Gazeta Timpul, Capitala, Neamul Românesc informează că „Partidul Totul pentru Țară" nu va participa la noile alegeri pentru că nu și-a verificat forțele și guvernul calculează avantajele pe care le va avea din această abținere. Trebuie să trimiteți pe cineva la Căpitan să avem o dezlegare. *3 ianuarie.* A doua convorbire între aceiași : P — uite ce spune acum Căpitanul. Dați o dezmințire intitulînd-o „Dl. Corneliu Codreanu dă în judecată" arătînd falsitatea știrii și protestul Partidului Totul pentru Țară. *19 ianuarie.* Convorbire casa Cantacuzino (București-Pitești) : P — ce facem cu listele ? B — Parlamentul a fost dizolvat. Listele s-au

Corneliu Zelea Codreanu ar fi spus intimilor săi în 1937 : „«sau evenimentele vor grăbi venirea legionarilor la putere mai devreme decît însăşi conducerea ar fi vrut, sau s-ar putea ca adversarii, dîndu-şi seama că Legiunea este la un pas de victoria finală, să încerce înlăturarea forţată a ei din drumul normal către victorie»". Legiunea — îşi consilia el garda — trebuia să fie gata pentru ambele eventualităţi, pentru că „«În 1939, nu există decît două posibilităţi, sau vom avea stat legionar sau mişcarea noastră va fi înmormîntată»". Anticiparea că, în 1939, România urma să fie stat legionar, chiar dacă el şi alţii ar fi dispărut, departe de a fi fost vreo previziune mesianică, cum adesea îşi caracteriza actele trădătoare şi criminale. În realitate, Codreanu se baza pe cunoaşterea şi concursul „bunăvoinţelor" Axei în această direcţie. O confirmare, printre multe altele, ale acestor „bunăvoinţe", este cuprinsă în telegrama de răspuns a lui Hitler (la felicitările lui Codreanu pentru Anschluss) care i se adresase cu „mein lieben camarade", lăsînd să se înţeleagă „dorinţa de a birui mişcarea naţionalistă în România prin Corneliu Codreanu" [171]. Toate acestea, şi multe altele, erau cunoscute de guvern, de ministrul de interne, de organele de resort ale siguranţei şi ordinei interne [172].

La 1 decembrie 1938, întreaga presă română dădea următorul *Comunicat :* „Corneliu Codreanu împreună cu cei 13 asasini ai lui Duca şi Stelescu au fost împuşcaţi". Parchetul militar al Corpului 2 Armată informa printr-o „Ştire" că, în noaptea de 29/30, făcîndu-se un transfer de condamnaţi de la închisoarea Rîmnicul Sărat la Bucureşti—Jilava, în dreptul kilometrului 30, în pădurea de pe şoseaua Ploieşti-Bucureşti, automobilele au

---

depus pentru întreaga ţară. S-au schimbat semnele /.../ D-ta retragi listele de la Tribunal, dar reţine 25 de oameni pentru noi dispoziţii. *19 ianuarie.* Convorbire casa Cantacuzino — sediu legionar (Bucureşti-Piatra Neamţ) : P.N. — Am primit azi scrisoarea Căpitanului cu „Dragii mei". Ce facem cu stăpînirea asta ? B — o propagandă masivă. Aştia cred că cu giumbuşlucuri vor împiedica mişcarea legionară ! P.N. — Manifeste faceţi ? B — Să vedem dacă admite Căpitanul. *2 februarie.* Convorbire sediu legionar (Bucureşti-Vaslui) : B — Să-ţi trimit o echipă ? V — aici sînt arestări pe capete. Post Scriptum, serviciul telefoanelor : se observă, de la o vreme, că legionarii nu mai încep, nici nu mai sfîrşesc convorbirile cu „Trăiască Legiunea, trăiască Căpitanul !". *2 februarie.* Convorbire „United-preses" — sediul legionar, Horodişteanu (Viena-Bucureşti) : .../ V — am aflat din America că, pentru 8 februarie, aţi convocat Senatul legionar. B — da. V — Şi partizanii dvs. sînt împedicaţi, în ţară, să activeze ? B — da, dar nu este nici un pericol. V — ce atitudine veţi avea faţă de Titulescu ? Acum o lună ziarele spuneau că Garda de fier a constituit un premiu pe capul lui Titulescu. .../ *8 februarie.* Convorbire dr. Kovacs (Bucureşti-Viena) : B — Codreanu a convocat azi Senatul legionar. Din senat fac parte părinţii unor membri ai Gărzii de fier, profesori universitari, generali, ofiţeri superiori şi conducătorii Gărzii. ... Am aflat că se hotărăşte retragerea candidaţilor din alegeri, iar partizanii să se abţină de la vot [170].

fost atacate cu împușcături și, transferații, profitînd de faptul că transportul se făcea în automobile Brek, tip jandarmi, deschise, au sărit din mașină cu intenția vădită de a dispare în pădure [47]. Se mai spunea că, după somațiile legale, jandarmii au făcut uz de arme, în încăierare fiind împușcați Corneliu Codreanu (condamnat la 10 ani muncă silnică și 6 ani interdicție) ; C. Nicolae, I. Caranica, D. Belimace, asasinii lui Duca (condamnați la muncă silnică pe viață) ; I. Caratănase, I. Bozîntan, Șt. Curcă, I. Pele, I. Gh. State, I. Atanasiu, Gh. Bogdan, R. Vlad, asasinii lui Mihail Stelescu (condamnați la muncă silnică pe viață) ; Șt. Georgescu, I. Trandafir, implicați în același asasinat (condamnați la 10 ani muncă silnică). Din motive de ordine publică — se specifica în *Comunicat* — cei împușcați au fost înmormîntați la închisoarea militară Jilava [173]. Într-o convorbire cu Göring (2 februarie 1939) și Gh. Brătianu avea să dea o explicație similară cu cea dată de Gafencu, despre împușcarea lui Codreanu : la întoarcerea regelui în țară, i s-a făcut un raport despre acțiunile Gărzii care l-a impresionat la extrem, și așa s-a ajuns la hotărîrea decapitării mișcării legionare [174]. Într-o broșură editată de C.C. al P.C.R. în ianuarie 1939, intitulată „Ce trebuie să știe fiecare student", demascînd atitudinea trădătoare a Gărzii de fier, care ignora campania revizionistă dirijată de Hitler, blamînd propaganda legionară care intoxicase studențimea cu „binefacerile" hitlerismului, prezentat ca o acțiune civilizatoare (de tipul celei făcute de Mussolini în Abisinia) — P.C.R. își exprima atitudinea față de Gardă, fără nici un echivoc : „Activitatea lor pro-germană e manifestă. Actele de trădare de țară, de spionaj, de agentură hitleristă în România, legăturile directe cu dușmanul cel mare al independenței noastre au fost dovedite în atîtea rînduri cînd s-a permis să se scrie despre Garda de fier. /...' Activitatea teroristă și atentatele săvîrșite de Garda de fier în noiembrie coincid cu vizita regelui Carol la Londra, nedorită de Hitler, și cu terorismul și atentatele hitleriste împotriva evreilor din Germania". În acest document elaborat de P.C.R. se găsesc exprimate foarte nuanțat și realist aprecierile la adresa Gărzii de fier și, în legătură cu ea, a greșelilor săvîrșite de guvernanții României. „Spre a masca adevărul asupra activității sale trădătoare de țară, Garda de fier face caz de martirajul la care se expun legionarii, la prigoana pe care regimul politic de azi, urît de popor, îi supune pe legionari. Legenda martirajului trebuie risipită ca orice legendă". Vorbind despre represaliile antigardiste din 1938, de judecarea și condamnarea lui Codreanu, Partidul Comunist considera că procesul lui Codreanu nu fusese suficient, că trebuia inițiat un

[47] În raportul lui Bengliu către Călinescu se arăta că din cei 18 transferați, 4 au scăpat, împreună cu atacatorii. Un ordin telegrafic către legiunile de jandarmi ale zonei, cerea cercetarea și arestarea fugarilor.

proces împotriva întregii sale mișcări, prin demascarea publică a ticăloasei vînzări de țară către agentura hitleristă, prin publicarea dovezilor acestei trădări și prin deplina libertate de manifestare a indignării poporului. *„Trădător al țării sale, Codreanu și tovarășii săi meritau pedeapsa cu moartea.* Dar împiedicînd dezvăluirea întregului adevăr asupra acțiunii gardiste /.../ ferind poporul de cunoașterea repetatelor trădări, guvernul contribuie conștient la crearea atmosferei de martiraj pentru niște oameni care trebuiesc stigmatizați de ultimul cetățean și împușcați ca dușmani ai poporului" [175].

Bine gîndită sau pripită, lichidarea căpeteniilor legionare a dat guvernului speranța organizării mai eficiente a rezistenței antihitleriste. Zilele care au marcat întoarcerea lui Carol din lungu-i voiaj apusean au confruntat totuși scena politică românească cu noi episoade dramatice, sursă de zvonuri alarmante și atmosferă explozivă : demonstrații legionare cu aspect antinațional, degenerînd în scandaluri și bătăi într-o serie de localități ; fițuici pogromiste hitleriste, răspîndite în scop diversionist ; atentate cu aspect de sabotaj și intimidare ; fapte de spionaj și terorism. Firele invizibile ale acestora, trecînd prin alte centre revizionist-revanșarde, sau ducînd spre organizații ale coloanei a cincea, se concentrau spre fortăreața oficială a ofensivei hitleriste — Berlin.

În decembrie 1938 — notează Grigore Gafencu într-un *Memoriu* întocmit în aprilie 1939, pentru informarea Guvernului și a Consiliului de coroană — Serviciul de informații al armatei române (pe temeiul unor numeroase informații din surse diverse, inclusiv de la Intelligence Service) a întocmit o *Dare de seamă* amănunțită privind planurile germane asupra României. Din surse poloneze, spre exemplu, România era informată că faimosul „Drang nach Osten" al germanilor își găsise o nouă direcție, în urma supărării pe români : „«în loc ca *Germania* să poată să atingă Ucraina, pămîntul de făgăduinți pe care îl visează toți sociologii și geopoliticii Reichului, prin Polonia, *se pregătea acum marșul ei spre răsărit prin România*»" (subl. L. D.). Gafencu mai arăta că raporturile româno-germane au fost tulburate în decembrie 1938 cînd a fost dezvăluit „planul german de a-și sprijini înrîurirea Reichului în România pe un partid politic românesc strîns legat de ideologia naționalist-socialistă". Explicînd că dejucarea acestui plan „a pricinuit în toate cercurile germane, de la persoana führerului pînă în cele din urmă redacții de ziare, simțămintele violente de mînie împotriva noastră care s-au exprimat verbal și în scris [48], prin amenințări de «pedepsire», de nimicire, de desființare", Gafencu își

[48] Gafencu ilustra această campanie prin informările transmise, în acea perioadă, de ministrul român la Berlin, Radu Djuvara, confirmate fie de prințul Paul al Iugoslaviei, fie de ambasadorul francez la Berlin, Coulondre.

exprima convingerea că toate simptomele denotau că România devenise țara cea mai amenințată, noua țintă a loviturilor politice germane, care procedase asemănător în cazul Austriei și al Cehoslovaciei. La aceasta se mai adăuga faptul că unele țări vecine s-au folosit de criza ivită pentru a mări resentimentele lui Hitler față de România, pornind o campanie revizionistă care nu va mai cunoaște acalmie, pînă la 23 martie 1939 [176].

Chemîndu-l pe Fabricius la Berlin, Hitler i-a transmis „extrema sa indignare" față de procedeul lui Carol în cazul Gărzii de fier, dînd mînă liberă presei național-socialiste [49], să pornească o violentă campanie anti-românească [177]. Furia lui nu mai avea margini, din moment ce a dat ordin ca toate distincțiile conferite de Carol diverselor personalități germane, cu prilejul vizitei în Germania, să fie restituite pe cale diplomatică, cu protestele de rigoare [50]. La București, în absența lui Fabricius, secretarul de Legație Klugkist era chemat, la 4 decembrie, de ministrul Afacerilor Străine, Comnen, care își exprima consternarea și protestul față de campania presei germane în cazul Codreanu. „Der Angriff", „Berliner Tageblat", „Nachtausgabe" relatau despre evenimentele din România ca fiind simptome ale „dezagregării țării", ale „victoriei evreimii", ale „masacrelor" în lanț ș.a. Făcînd caz de atari expresii, atrăgînd atenția asupra gravelor consecințe care puteau surveni din amestecul în treburile interne ale României, Comnen conchidea că atitudinea Reichului confirma suspiciunea guvernului și opiniei publice din România că „«Garda de fier este susținută de Germania»". Klugkist i-a răspuns lui Comnen că o atare interpretare era „o eroare" și că va transmite protestul său la Berlin. Chiar a doua zi (5 decembrie), Aschmann (șeful departamentului de presă de la Wilhelmstrasse) răspundea depeșei lui Klugkist : „Atitudinea presei germane corespunde sentimentului de indignare cauzat aici față de asasinate. În aceste condiții, nu este posibil să se interzică asemenea articole din presă".

Clodius, sosit la București pentru tratative economice, nota, la 13 decembrie 1938, că „tensiunea politică ce s-a manifestat între Germania și România, după asasinarea lui Codreanu, a favorizat

---

[49] Agenția D.N.B. (Deutsche Nachrichten Büro), cu sediul la Berlin, devenise din 1933 nazistă. În Germania apăreau cca 2 000 ziare (majoritatea în provincie), agenția avînd peste 50 de sucursale și sute de ziare în majoritatea statelor lumii. D.N.B. transmitea zilnic, din 30 în 30 de minute, prin serviciul de „radio-presă", cca 16 000—20 000 de cuvinte, avînd și o filială pentru procurarea fotografiilor (Weltbild) necesare ilustrației presei Reichului și celei din străinătate [178].

[50] Börnberg (șeful protocolului) le-a adunat de la Göring și ceilalți și le-a înapoiat ministrului român la Berlin, Djuvara, la 27 decembrie 1938. Episodul a dat mari bătăi de cap diplomației române, pentru speculațiile la care s-au dedat adversarii.

negocierile /.../ deoarece guvernul român nu voia, evident, să aibă un diferend în plus cu Germania, și pe plan economic" [179]. Da, evident, România nu voia să aibă un diferend cu Germania, nu pentru că el ar fi fost „în plus" ci pentru că putea avea o dezlegare tragică. Ecourile, amenințările și șantajele propagandei hitleriste, avînd ca pretext apărarea legionarilor, vor întovărăși, dealtfel, întreaga perioadă în care Hitler va fi la cîrma Reichului. Iar regretul pentru pierderea lui Codreanu va fi, din cînd în cînd, reactualizat sub diverse forme.

Un exemplu, din numeroase alte posibile, se găsește consemnat într-o *Notă informativă*, transmisă forurilor ierarhice superioare de către comandamentul Legiunii de jandarmi din Severin (inspectoratul regional Timiș) în februarie 1939. Pe ziua de 17 februarie — informa el — postul de radio-emisiune „Breslau" din Germania, comentînd o carte a lui C. Z. Codreanu tipărită la Berlin, afirma : „«*Corneliu Z. Codreanu a fost al III-lea frate al Axei Roma-Berlin,* iar dacă nu ar fi fost împușcat, *astăzi România ar fi fost aliată cu Germania și Italia* și ar fi contribuit mult la consolidarea păcii în Europa, iar Axa Roma-Berlin ar fi avut calea deschisă pînă în Rusia Sovietică»". România — avertiza sus-amintitul post de radio — „«va avea mult de suferit din cauză că Corneliu Z. Codreanu a fost împușcat...»" [180]. După dispariția lui Codreanu, căpeteniile legionare — în majoritate internate în penitenciare sau cu domiciliul forțat — au transmis guvernului acte de căință, angajamente de pocăită cumințenie, cerînd clemență și promițînd să se supună legislației noului regim. Zi de zi, presa română va publica aceste cereri-angajamente, cu semnăturile autorilor [51], încît opinia publică putea să-și formeze impresia unei reale neutralizări a gardiștilor [181]. În realitate, documentele și faptele atestă că rămășițele legionare, subvenționate și manevrate de Berlin, n-au încetat activitatea terorist-subversivă, sub diverse forme, devenind active sau violente ori de cîte ori împrejurările păreau a indica un moment de cumpănă, pe plan extern, pentru guvern. În aceasta și constă fondul trădător de țară al Legiunii, fiind o organizație-agentură care a acceptat rolul odios de a lovi subversiv factorii care aveau în grijă apărarea independenței și integrității teritoriale a țării.

Inima cea mare a patriei — comuniune a milioane de inimi românești, conștiința de sine a României — hrănită de marile idei-forță ale unității și independenței, s-a făcut auzită răspicat, din nou, la 1 decembrie 1938, la împlinirea a două decenii de la Marea Unire. A fost o grandioasă sărbătoare care a omagiat înaintașii ce au construit, treaptă cu treaptă, clădirea statului român

---

[51] O asemenea „rămășiță", 318 legionari, făcea o declarație de supunere la 4 decembrie 1938, din lagărul de la Vaslui, unde fuseseră adunați legionarii din toate lagărele [182].

modern unitar și independent, prilej de strîngere a rîndurilor și de mobilizare a conștiințelor, cadru de solemnă angajare pentru apărarea acestei moșteniri. Multele mărturii ale epocii s-ar putea constitui într-un impresionant *Reportaj* de evocare istorică. Pentru a comemora acest fapt istoric, pentru a arăta însemnătatea lui și pentru a manifesta hotărîrea întregii muncitorimi de a apăra Unirea împotriva oricăror amenințări, muncitorimea a fost chemată la întruniri organizate de sindicate în peste 25 de localități. În București, Reșița, Sibiu, Cluj, Brașov, Turda, Satu Mare, Constanța, Baia Mare, Oradea etc. etc. muncitorimea română și-a exprimat crezul patriotic în impresionante cuvîntări și moțiuni. Iată ce se spunea în *Rezoluțiile* votate în adunările muncitorești : „Muncitorimea, întrunită azi 1 decembrie 1938, pentru comemorarea a două decenii de la înfăptuirea Unirii tuturor provinciilor locuite în marea lor majoritate de către poporul român, constată că acest mare act s-a înfăptuit în temeiul principiilor de dreptate națională și democrație, pentru care poporul român a dus multe veacuri de-a rîndul lupte dintre cele mai grele și pline de jertfe. Organizațiile muncitorești care au afirmat întotdeauna că fără dezrobirea națională nu este cu putință nici dezrobirea socială și nici asigurarea păcii între popoare, recunoscînd prin aceasta tuturor popoarelor dreptul la independență națională în granițele lor etnice, s-au alăturat acestei lupte drepte a poporului român și au jurat ca ea să fie dusă la biruință prin marea revoluție de la 1918. /.../ Adunarea de azi, în deplin acord cu întreaga muncitorime din țară, este ferm hotărîtă a apăra unitatea și integritatea statului român cu toate mijloacele“ [183].

Muncitorimea română și maghiară din Cluj înainta și un *Memoriu* către guvern în care se arăta solidară cu muncitorimea din țară, declarînd în mod solemn „că această *Unire,* la a cărei înfăptuire a contribuit și clasa muncitoare, *este definitivă și veșnică*“ și că „Muncitorimea este ferm hotărîtă a apăra unitatea și integritatea statului român cu toate mijloacele“ [184]. Evocînd semnificația zilei în oficiosul „România“, George Sofronie scria că puternice *comandamente geografice* „au adus îndreptățirea deplină acestui drept al națiunii române la întregirea națională, în cadrul unui teritoriu unitar și organic, pe care vitregiile istoriei naționale și ale aceleia a sud-estului european, oricît ne-au fost de neprielnice, nu l-au putut sfărîma, prin trecătoarele și schimbătoarele fruntarii politice“. La rîndu-i, *factorul demografic* — „factor de legitimare al transferului de suveranitate, în baza datelor ce cuprinde principiul național însuși, a venit să organizeze noua arhitectură politică și teritorială“. Și, ca o încoronare a legitimității acestor factori, s-a impus *dreptul nostru istoric,* drept care „fondează, cu deplină îndreptățire, tăria fruntariilor noastre, pe adevă-

rul atît de cunoscut, că nu există manifestare conștientă, sau chiar subconștientă, în trecutul, mai îndepărtat sau în cel mai apropiat, al națiunii române, care să nu fi tins spre unitate națională". În cazul României, subliniase, *dreptul istoric* s-a înfrățit cu *dreptul popoarelor* — prin care s-a legitimat creațiunea noilor state, după primul război mondial — „căci întregirea hotarelor noastre a fost precedată de un «plebiscit spontan», neprevăzut în vreun act internațional, de acea impresionantă și mult grăitoare deprindere a «voinței colective» a națiunii române, exprimată în Adunările Naționale de la Chișinău, Cernăuți și Alba Iulia". Dar dacă acestea erau creațiuni validate de istorie, ele trebuiau consolidate printr-o politică externă activă. Or, din acest punct de vedere — conchidea „România" — puține state au urmărit, ca România, să-și aducă contribuția constantă la consolidarea păcii națiunilor, pe plan regional, european, universal [185].

În acele împrejurări, Partidul Comunist Român și-a fixat tactica politică în funcție de comandamentele majore ale națiunii, adoptînd o linie realistă față de fenomenele politice interne și internaționale. Considerînd că pericolul principal extern la adresa independenței și integrității României venea de la Axa revizionist-revanșardă, văzînd în Garda codrenistă, în creștinismul post-cuzist, în organizațiile hitleriste săsești și cele iredentiste maghiare, principalul dușman intern al întregului popor, P.C.R. a promovat unirea tuturor forțelor naționale sincer antihitleriste, antifasciste, antigardiste, într-un front național al apărării. Se exprima astfel în acest sens și scop : „Sprijinindu-se pe clasa muncitoare, P.C. din România lucrează în vederea înfăptuirii Frontului Popular împotriva fascismului și reacțiunii, cu participarea tuturor păturilor democratice ale României". Comuniștii își exprimau opinia ca Frontul Antifascist să cuprindă toate partidele care respingeau dictatura fascistă și orientarea spre Germania fascistă și Italia : social-democrat, național-țărănist, radical-țărănist, național-liberal, atrăgînd masele care urmau aceste partide la acțiuni și luptă unită [186].

Aceste opinii și acțiuni nu au scăpat atenției organelor de Siguranță ale regimului, care consemnau, în notele informative, că cercurile conducătoare ale P.C.R. luaseră hotărîrea să întreprindă o intensă propagandă contra mișcării legionare, sprijinind măsurile luate de guvern.

Eliberarea lui Ștefan Foriș, Ion Popescu-Puțuri și Elena Balog — se exemplifica într-o atare *Notă* — este interpretată în cercurile comuniste în sensul că guvernul era conștient că P.C.R. putea să combată cu deplin succes acțiunea legionară.

La 30 noiembrie, la cafeneaua „Elita" din București, a avut loc o consfătuire a conducătorilor organizației comuniste „Uniunea

Democratică", cu participarea unor reprezentanți ai Madosz-ului, la care s-a hotărît editarea unui *Manifest* pe care să fie strînse multe semnături ale muncitorilor și apoi să fie trimis tuturor ziarelor. *Manifestul* denunța „coaliția revizionist-gardistă", încheind cu chemarea la luptă „pentru păstrarea independenței țării și pentru sprijinirea acțiunii întreprinse de către guvern împotriva mișcării legionare".

În zilele următoare, reprezentanți ai Uniunii Democratice și Madosz-ului au înaintat primului ministru un *Memoriu* în care se arăta că, cele două organizații, de ani de zile, au denunțat opiniei publice românești „rolul de trădare de țară al Gărzii de fier, rolul ei de spionaj și agentură a statelor revizioniste și agresoare". În aceste condiții „am fost adînc îngrijorați cînd, după dezmembrarea Cehoslovaciei, am văzut renăscînd, sub impulsul și conducerea acelorași state revizioniste, activitatea teroristă și destrămătoare de țară a Gărzii de fier" [187].

La 6 decembrie 1938, Comitetul regional din Transilvania și Banat al P.C.R. a întreprins o amplă analiză a situației României, și, decurgînd din ea, a luat o serie de hotărîri importante privind sarcinile comuniștilor în lupta pentru mobilizarea întregului popor la apărarea țării. Precizînd că „pacea" de la München a creat o situație nouă, periculoasă, la adresa securității națiunilor; arătînd că una din consecințele imediate ale ei a fost accelerarea ritmului înarmării; semnalînd realizarea unității triunghiului Berlin — Roma — Budapesta (în cursul ciopîrțirii Cehoslovaciei) și a tentativelor de făurire a unui alt triunghi Roma — Budapesta — Varșovia (pentru obținerea graniței comune ungaro-poloneze); enumerînd și alte zone conflictuale (contradicțiile franco-italiene pentru Tunis; acțiunile antisemite ale Germaniei care au afectat relațiile dintre S.U.A. și Reich); comentînd pozitiv convenția sovieto-poloneză care demonstra că statele din centrul Europei învățaseră ceva din soarta Cehoslovaciei — P.C.R. fixa locul și rolul României în circumstanțele respective: „Stabilitatea, puterea de acțiune a acestui front [al păcii], *independența, libertatea și dezvoltarea pașnică a României poate fi asigurată numai de o politică bazată pe plan internațional pe securitatea reciprocă, pe ideea Ligii Națiunilor, pe colaborarea cu marile democrații, mai ales cu Uniunea Sovietică vecină*". Ocupîndu-se de rezultatele călătoriei lui Carol la Londra, Paris, Berchtesgaden, documentul le aprecia ca denotînd intenția de a încadra România în politica pseudo-pacifistă a puterilor müncheneze. Cum călătoria regală însă nu a dat rezultatele scontate, era evidentă dilema în care se găseau guvernanții țării, conștienți de perspectivele înrobirii economice față de Germania. În această complexă și dificilă situație — sesizau comuniștii — nu a fost deloc întîmplătoare reactivizarea

acțiunilor teroriste gardiste : „o încercare din partea lui Hitler și a căpitanului, pe de o parte, de a demonstra în ajunul călătoriei la Londra, existența orientației hitleriste în România și puterea acesteia, pe de altă parte, însemna o pregătire pentru preluarea puterii pe calea creării anarhiei în țară, pe calea unor puciuri succesive". Faptul că dictatura regală reușise să împiedice ascensiunea prin puciuri a Gărzii era considerat ca o importantă contralovitură („Întreaga politică hitleristă față de România a suferit o lovitură simțitoare cu ocazia executării «Căpitanului» și a celor mai periculoși teroriști ai ei"), fără însă a considera depășit total pericolul Gărzii de fier. Pe bună dreptate, avertizau comuniștii, cu uciderea unor căpetenii, nu fusese lichidată mișcarea, ideologia teroristă gardistă, ci doar fusese temporar timorată. Tocmai de aceea P.C.R. considera că „Numai concentrarea în front popular a tuturor forțelor democratice este în stare să demaște complet și să demaște definitiv Garda de fier". În mod concret, Comitetul regional din Transilvania și Banat al P.C.R. cerea membrilor și activiștilor săi să ducă tratative cu Partidul Social-Democrat, cu sindicatele, cu Partidul Național-Țărănesc, cu aripa democratică a Partidului Național-Liberal, cu Partidul Radical-Țărănesc, cu Frontul Plugarilor, cu organizațiile de masă ale naționalităților conlocuitoare, cu toate organizațiile opuse fascismului, comunicîndu-le și explicîndu-le punctul de vedere al partidului comunist, convingîndu-le de justețea acestuia, determinîndu-le să se ralieze acestei atitudini.

Văzînd în unitatea clasei muncitoare forța motrice a acestei largi alianțe democratice, se cerea comuniștilor să înlăture orice piedică sectaristă din calea creării unității muncitorești, tendințele de subapreciere a muncii în organizațiile de masă muncitorești, practica desconsiderării liderilor și activiștilor social-democrați și a stigmatizării lor cu etichete de „trotkiști", „bonzi sindicali", „birocrați" ș.a. De asemenea, se cerea o maximă activitate în acțiunea de organizare a breslelor, de unificare a lor, de adaptare la noile condiții ale regimului, unitatea clasei muncitoare putînd să încolțească numai pe solul real al vieții practice, folosită cu curaj, inventivitate, putere de inițiativă. *Hotărîrea* adoptată la 6 decembrie 1938 de regionala din Transilvania (similară cu hotărîrile altor comitete regionale, în conformitate cu recomandările Comitetului Central) a avut meritul de a clarifica multe din principalele aspecte ale luptei politice din momentul respectiv și de perspectivă, Partidul comunist fiind, din acest punct de vedere, pregătit să înfrunte evenimentele ce vor urma.

Foarte importante au fost și precizările date mult-discutatei probleme a naționalităților, chestiune în care, în mai trecutele etape, documentele P.C.R. dăduseră dovadă de inconsecventă interpretare, sub influența unor nefaste ingerințe ale organelor Comin-

ternului. În acest sens, *Hotărîrea* din decembrie, adîncind argumentările ante- și post-münchencze, stabilea : „După cum anexarea germanilor sudeți la al III-lea Reich nu o putem considera ca realizare a dreptului de autodeterminare, ci ca nenorocirea națională și înrobirea germanilor sudeți, la fel *sîntem împotrivă ca minoritățile maghiare sau germane din Ardeal să se despartă.*" Cerînd respectarea Statutului minorităților, respectarea hotărîrilor de la Alba Iulia, din 1918 (privind deplina egalitate în drepturi politice, economice și culturale), P.C.R. atrăgea atenția că această libertate nu putea fi folosită pentru abuzuri, pentru revendicări în interesul fascismului hitlerist. „Salutăm străduința spre unitate organizatorică a tuturor naționalităților minoritare și, astfel, și a maghiarilor din Ardeal. O asemenea unitate are drept la existență numai dacă scopul său este reprezentarea intereselor păturilor largi de oameni ai muncii (țărănimea muncitoare, mica burghezie), acceptarea luptei comune cu poporul român, lupta pentru drepturile și libertățile democratice și lupta împotriva străduințelor imperialiste" [188].

În acele împrejurări, în comparație cu alte partide și organizații politice, P.C.R. a avut meritul unor priorități de inițiativă, a unei linii directoare consecvente, a închegării unei platforme de luptă capabilă să atragă majoritatea forțelor politice și masele națiunii. Aceasta a contribuit, fără îndoială, la formarea unei atmosfere propice sprijinirii acelor măsuri adoptate de guvern care vizau întărirea puterii de apărare a țării, care urmăreau anihilarea acțiunilor teroriste ale Gărzii de fier, sau care, în momente de cumpănă, vizau asigurarea unității naționale în fața pericolelor externe.

6 decembrie 1938, Paris, Quai d'Orsay. Cu cîtva timp înainte de semnarea declarației de prietenie și consultare franco-germană [52], următorul dialog se desfășura între Ribbentrop și Bonnet : „«Dar vrem ca dumneavoastră să ne recunoașteți oficial mînă liberă în Europa Centrală». «Aceasta nu este posibil», răspunde Bonnet. «Ei, atunci lăsăm problema deschisă — spune Ribbentrop jovial. Vom mai vorbi cu führerul»" [190]. În opinia publică, semnarea declarațiilor de neagresiune germano-britanică (30 septembrie) și germano-franceză (6 decembrie) crease impresia că, interesate în menținerea statu-quo-ului politic și teritorial în vest, Anglia și Franța se lăsaseră constrînse de Reich, lăsînd deschisă chestiunea altor revizuiri în Europa Centrală și Răsăriteană. Această impresie era întărită și de speculațiile agenților de presă care semnalau intenția

[52] Declarația stipula că, între cele două state, nu exista nici o chestiune de ordin teritorial, considerînd frontierele dintre ele ca fiind definitive. De asemenea, conținea aprecierea că relațiile pacifice și de bună vecinătate dintre cele două state constituiau un element esențial pentru menținerea păcii europene și mondiale [189].

lui Hitler de a anunța, în Reichstag, modificarea unor pasaje din „Mein Kampf", relative la Franța și revendicările coloniale, ca o confirmare a noilor acorduri perfectate [191]. Statornic admirator al „clarviziunii" hitleriste, „Porunca vremii" întîmpina cu elogii noile „succese" diplomatice ale Reichului. Explicînd tactica cancelarului nazist, care a împărțit acțiunea sa în două etape, „Porunca" le caracteriza : „UNA, a clarificărilor definitive din Europa Occidentală și Centrală ; ALTA, a expansiunii germane, cu mîini libere, spre orientul continentului". După opinia foii naționaliste, prima etapă „s-a împlinit strălucit", Dictatul de la Viena fiind „ultima dovadă că țările occidentale au abandonat Germaniei, Răsăritul european" [192]. Cu cîtă miopie politică și insolență trădătoare eluda „Porunca" pericolele din zona României, îmbătîndu-se cu sloganul direcției spre răsărit a „bibliei" hitleriste ! În aceleași momente (15 decembrie), ambasadorul francez la Berlin, Coulondre, transmitea ministrului Georges Bonnet : „Voința de expansiune spre est mi se pare certă din partea celui de-al treilea Reich, ca și renunțarea, în momentul actual, la toate planurile de cuceriri spre vest ; aici aceasta este o convingere a tuturor. Prima parte a programului lui Hitler — integrarea germanilor în Reich — este executată, în ansamblu ; acum a venit ora «Lebensraum» — cum se spune". Coulondre preciza însă că, sub diverse forme, toți interlocutorii germani i-au vorbit despre necesitatea expansiunii Germaniei în *Europa răsăriteană,* nu în *Răsăritul* Europei. „Pentru Ribbentrop — explica el — aceasta însemna «căutarea zonelor de influență în est și în sud-est», pentru Göring «o penetrație eminamente economică în sud-est»". Din analiza acestor simptome, concluzia *Raportul* ambasadorului francez, se distingea, treptat, formula „unei mari intreprize germane" în Europa Centrală și Răsăriteană [193]. „Marea intrepriză germană" — după cum aveau s-o confirme faptele — nu ocolea, și țintea, alături de alte state din zonă, și România. Aceste tendințe expansioniste au determinat, în mare parte, un reviriment în atitudinea Franței față de statele aliate din Mica Înțelegere și Înțelegerea Balcanică, în special față de România — rămasă un serios obstacol în calea penetrației Germaniei spre gurile Dunării și Bosfor. Revirimentul a produs o reactivare a raporturilor economice, politice și culturale franco-române, spre aceeași atitudine fiind cointeresată și Anglia. Oaspete al Bucureștiului, la începutul lui decembrie 1938, Georges Duhamel, membru al Academiei franceze, transmitea, ca o solie a poporului său, mesajul acestei necesare colaborări : „Niciodată această colaborare n-a fost mai necesară decît în ceasul de față, în ceasul acesta în care puterile morale ale lumii par a fi într-un mare pericol" [194]. Scriitorul francez răspundea astfel legitimelor îngrijorări formulate și de președintele Academiei Române, C. Rădulescu-Motru.

Dueluri oratorice...
Diplomație derutantă...
Războiul secret...
Incidente de frontieră...
Cotropiri fără ripostă...
Consens național...

DE VEGHE LA HOTARE

DECEMBRIE 1938 — APRILIE 1939

Sfîrșitul anului 1938 marca, pe planul vieții interne românești, încheierea, în linii mari, a unui șir de reforme pe care noul regim instituit în februarie îl anunțase. Noua Constituție [1], unificarea legislativă, definitivarea Codului penal, reforma reprezentării naționale, reorganizarea administrativă, crearea breslelor, statutul naționalităților conlocuitoare erau legiferate și, în diverse stadii, în curs de definitivare și aplicare. În demersul de față, toate acestea nu intră în focarul unei analize speciale, istoriografia românească beneficiind, deja, de lucrări consacrate atît regimului politic cît și diplomației perioadei [2]. Regimul ca atare, prezentat ulterior în formule caracterizante — regim totalitar, domnie personală, dictatură regală, monarhie constituțional-personală — și în epocă a fost înțeles și explicat diversificat și, nu rareori, contradictoriu. Armand Călinescu, personalitate cu rol precumpănitor în conducerea statului, pînă în toamna anului 1939 [53], considera că actul din februarie 1938 a avut meritul ca „prin ordinea internă și prin refacerea solidarității naționale să pună națiunea și statul român în măsura de a se redresa și *a se apăra în mijlocul celor mai tulburi împrejurări internaționale*". Evocînd dez-

[53] Armand Călinescu a condus, concomitent sau succesiv, importante departamente guvernamentale : Ministerul de Interne (10 februarie 1938 — 21 septembrie 1939) ; Ministerul Educației Naționale (20 iunie — 4 decembrie 1938) ; Ministerul Apărării Naționale (1 februarie — 21 septembrie 1939) ; vicepreședinția Consiliului de Miniștri (1 februarie — 6 martie 1939) ; președinția Consiliului de Miniștri (7 martie — 21 septembrie 1939).

binarea internă de la cumpăna anilor 1937—1938, el considera că, în fața României s-a pus atunci perspectiva „războiului civil sau închinarea la străini", și că, prin Cabinetul guvernamental instaurat la 10 februarie 1938 s-a realizat o formulă de uniune națională [54], în frunte cu patriarhul Miron Cristea [3]. Guvernul adus la cîrma țării — argumenta ministrul justiției, Victor Iamandi — trebuia văzut ca un guvern însărcinat cu o misiune grea, privind *restabilirea ordinei interne și salvarea existenței statului.* Regimul vechi (parlamentar, pluripartidist), cu ideologiile lui contradictorii, cu insuficiența mijloacelor de conducere și cu totala lui carență de autoritate, nu trebuia, după părerea sa, să se mai întoarcă niciodată [4]. Era o sentință pe care istoria o va confirma, după august 1944, dar alternativa nu va fi cea a regimului de dictatură regală, fie ea caracterizată ca o formă a „solidarității naționale". În realitate, regimul politic al anilor 1938—1940 a încorporat aceleași fundamentale contradicții ale societății burgheze, suprimînd și unele insituții și practici politice de esență burghezo-democratică, marcînd o involuție pe scara organizării vieții social-politice a națiunii.

În manifestările publice și în presa aflată sub rigorile cenzurii, observatorii politici ai anilor 1938—1940 nu apar prea clarificați cu privire la regimul politic în care s-au găsit înregimentați. Realitățile, aparențele, cascada legiferărilor, măsurile contradictorii, analogiile doctrinare cu regimurile politice din alte țări, denumirile date unor instituții noi și schimbarea titulaturilor pentru unele mai vechi, speculațiile propagandistice pro și contra dictaturii au contribuit la crearea unei atmosfere de confuzie și provizorat, care va domina scena politică românească pînă la abdicarea lui Carol al II-lea, în septembrie 1940. Documentele din

---

[54] În guvernul instaurat la 10 februarie 1938, au fost numiți, ca miniștri secretari de stat, sau în guvern, opt foști președinți de Consiliu în perioada parlamentară pluripartidistă anterioară : Al. Averescu, Arthur Văitoianu, G. G. Mironescu, Al. Vaida-Voievod, Nicolae Iorga, C. Angelescu, Gh. Tătărescu, C. Argetoianu. După cum se vede, lipseau doar Iuliu Maniu și Dinu Brătianu (ultimul, de altfel, nu fusese șef de guvern ci de partid). După promulgarea Constituției, la 30 martie 1938 s-a înființat *Consiliul de Coroană,* în componența căruia au intrat foști demnitari sau în exercițiu. Consiliul urma să fie convocat ori de cîte ori regele considera util să-i ceară părerea, cu titlu consultativ, asupra problemelor de stat de importanță excepțională. Membrii Consiliului puteau primi însărcinări speciale, temporare, fixate prin Înaltă însărcinare. Membrii Consiliului de Coroană aveau rang de miniștri de stat, și ocupau, în ceremoniile oficiale, locul imediat după președintele guvernului. Numiți treptat, printre consilierii regali s-au aflat Miron Cristea și foștii șefi de guvern Al. Averescu, Arth. Văitoianu, Al. Vaida-Voievod, G. G. Mironescu, N. Iorga, dr. C. Angelescu, Gh. Tătărescu, A. C. Cuza ; C. Argetoianu, V. Iamandi, I. Mihalache, V. Antonescu ; generalii C. Prezan, Em. Ballif ; mitropoliții Nicodim Munteanu, N. Bălan, Alex. Nicolescu [5].

arhive și memorialistica timpului dezvăluie numeroasele fațete ale acestei atmosfere confuze iar istoriografia românească postbelică — după cum am mai afirmat — s-a străduit să le descifreze substratul și sensurile. Din acest punct de vedere, monografia *Dictatura regală* (1938—1940), datorată istoricului Al. Gh. Savu, constituie o lucrare de certă valoare științifică, concluziile sale păstrîndu-și valabilitatea bazată pe argumentări aprofundate. Regimul instaurat de Carol al II-lea în februarie 1938 a fost denumit de unii „fascist", de alții „totalitar", de alții „dictatorial", de alții „de autoritate" sau, pur și simplu, „carlist", prin etichetarea onomastică a perioadei. Nicolae Iorga — susținător al multor reforme instituționale inițiate — se opunea vehement ca noul regim să evolueze spre un sens totalitar, atrăgînd atenția guvernului să nu permanentizeze *o stare trecătoare, cerută de împrejurări*, într-o ordine de drept. Totalitarismul — avertiza el — era complet străin istoriei și sufletului românesc [6]. Eftimie Gherman a încercat să lămurească, din acest punct de vedere, atitudinea social-democrației în acele împrejurări. Mulți se așteptau — preciza el, nu fără temei — ca muncitorimea să ia față de regimul nou o atitudine pasivă sau negativă, ostilă sau de sabotare. Nu s-a întîmplat așa pentru că, *muncitorimea*, din primele momente, fără să-și schimbe cerințele și atitudinile, *a intuit pericolele ce planau asupra țării* [7].

Partidul Comunist are meritul de a fi descifrat cu luciditate și înalt spirit de responsabilitate națională involuția regimului, laturile sale profund reacționare, dar și măsurile și actele pozitive inițiate în scopul întăririi capacității de apărare a țării, în hotărîrea de a păstra neștirbite independența și integritatea teritorială a patriei. În funcție de aceste considerente majore, de la etapă la etapă, de la un aspect la altul, de la o personalitate la alta, cu rol în mecanismul guvernamental, P.C.R. a adoptat cele mai adecvate directive, și a procedat, în acțiunile sale, ținînd cont de întreaga complexitate a conjuncturii interne și internaționale [8].

Polemica privind formele de guvernare a constituit cap de afiș în toate dezbaterile politice din perioada interbelică. Nu se propunea, prin 1936, un guvern „ideal" al „tuturor oamenilor de credit ai Țării", cu un Averescu la armată, cu un Maniu la interne, cu un Gh. Brătianu la externe, cu un Argetoianu la finanțe, cu un I. Mihalache la agricultură, cu un P. P. Negulescu la instrucție publică, cu un O. Goga la culte și arte, cu un M. Manoilescu la industrie, cu un *legionar* la lucrări publice, cu un om *cinstit* la justiție, și altul *nou* la presă ? ! [9]

Programe de partid, doctrine avîndu-și izvorul în marile curente politice ale vremii sau în credințele partidiste, contribuții originale ale unor gînditori în domeniile științelor social-politice, polemici în incinta Parlamentului sau în cluburile politice și pu-

blicistică — au dominat atmosfera spirituală a vieții politice românești între 1918—1938. Paralel cu mișcarea de idei, influențată sau nu de ea, viața politică concretă a evoluat în cadrul unui regim constituțional parlamentar pluripartidist, din 1918 pînă în 1937. Evenimentele s-au precipitat însă, la începutul anului 1938, și Carol al II-lea a reușit să instituie regimul de autoritate personală jinduit încă din momentul „restaurației", în 1930.

Urît de masele populare, ca rege și om, dezavuat de numeroase personalități politice datorită trăsăturilor de caracter și tendințelor dictatoriale, Carol și-a putut satisface veleitățile profitînd de reala și grava situație internă de la cumpăna anilor 1937/1938, într-un context internațional deosebit de alarmant pentru securitatea și integritatea României.

Toamna anului 1938 găsea România cu un guvern condus de patriarhul Miron Cristea — putem spune „onorific" — avînd la celelalte resorturi următoarea componență : Armand Călinescu (interne și adinterim la educația națională), N. Petrescu-Comnen (externe), Mircea Cancicov (finanțe), Victor Iamandi (justiție), N. Colan (culte și arte), g-ral Nic. Gh. Ciupercă (apărare națională), g-ral Paul Teodorescu (aerului și marinei), g-ral Iosif Iacobici (înzestrarea armatei), Gh. Ionescu-Sisești (agricultură și domenii), Mitiță Constantinescu (economie națională), M. Ghelmegeanu (lucrări publice și comunicații), g-ral dr. N. Marinescu (sănătății și asistenței sociale), Mihail Ralea (muncii). Începînd cu decembrie 1938, se vor opera o serie de schimbări în conducerea ministerelor, pînă ce se va ajunge la formula guvernului Frontului Renașterii Naționale (februarie 1939). Astfel, la 5 decembrie 1938, Petre Andrei prelua de la Armand Călinescu Ministerul educației naționale. Cu îngrijorările născute din tulburările provocate de mișcarea legionară, sociologul și pedagogul erudit declara ca un crez al educației naționale : „Am înțeles că granițele unui stat, granițele naționale, se apără în primul rînd cu brațul înarmat al fiilor săi, se justifică cu dreptul naționalității băștinașe, se documentează cu argumente istorice. Dar am înțeles încă un lucru : că forța brațului înarmat depinde nu numai de perfecțiunea armatei, depinde și de căldura sufletului, de ceea ce simte, de ceea ce trăiește fiecare" [10]. Militase pentru acest nobil țel și înainte, în diversele funcții pe care le-a avut, ca titular al catedrei de sociologie a facultății de litere din Iași, ca deputat sau vicepreședinte al Adunării deputaților sub guvernarea național-țărănistă, ca subsecretar la departamentul Educației naționale. Succedînd lui Călinescu, nu schimba ci continua o activitate, înțelegînd necesitatea întăririi educației cetățenești a tinerei generații, în chip deosebit pentru anihilarea morbului gardist. Va plăti cu viața acest nobil țel, atunci cînd legionarii vor veni la putere. La instalare, Petre

Andrei își concepuse discursul pornind de la apărarea hotarelor, în solidaritate cu îngrijorările echipei guvernamentale din care făcea parte. Scurta perioadă post-münchenеză adusese la ordinea zilei, cu brutală evidență, necesitatea urgentării înzestrării armatei. În 1934 — după eșecul conferinței dezarmării, după instaurarea hitlerismului în Germania, în contextul manifestării unor numeroase acte internaționale care vădeau tendințe războinice, revanșist-revizioniste — s-a elaborat și în România un plan general de înzestrare militară. Într-un moment cînd economia românească avea mari dificultăți (sfîrșitul crizei economice), finanțarea planului de înarmare a început printr-o operațiune extrabugetară, pe calea unui împrumut intern emis în acel an. Astfel s-a creat Fondul Apărării Naționale care a sporit treptat de la 2 000 milioane (1934), la 2 600 milioane (1936/37), 2 750 milioane (1937/1938) la 4 miliarde pe anul 1938/1939. Nevoile înarmării depășeau cu mult fondul apărării. De aceea, în decembrie 1938, s-a emis *Legea* privind organizarea și administrarea fondurilor apărării naționale, a aviației și marinei și *Legea* privind înființarea Casei autonome de finanțe și amortizare (C.A.F.A.), ambele legi fiind elaborate, discutate și puse în aplicare sub directa conducere a ministrului de finanțe, Mircea Cancicov, împreună cu factorii de răspundere de la *ministerele de resort* [11]. Este semnificativ faptul că, în aceeași perioadă, marile state europene democratice adoptau măsuri precipitate și de anvergură pentru întărirea capacității lor militare. „Pacea" münchenеză își arăta adevărata față. Această crudă realitate îl determina pe Churchill, la 12 decembrie, într-un discurs la Chingford (Essex) să caracterizeze anul 1938 ca an al dezastrului și umilirii pentru Anglia. „Concesiunile n-au asigurat pacea și nici n-au întronat încrederea. Noi trecem printr-o nouă perioadă de pericole și îngrijorări și toate națiunile omenirii sunt obligate să-și sporească sforțările în vederea reînarmării" [12]. Toate națiunile omenirii erau, deci, *obligate* să-și sporească eforturile pentru reînarmare. Formula „pace prin înarmare" nu mai era subiect de polemică doctrinară, ci devenise o fatalitate. În Camera Comunelor (19 decembrie) era prezentată *Moțiunea* laburistă de neîncredere în guvern în problemele politicii externe. Deputatul laburist Dalton, referindu-se la atmosfera post-münchenеză, spunea că departe de a aduce pace Europei, acordul tulburase întregul continent, punînd în nesiguranță numeroase frontiere. „«Acum — remarca el — există o ocazie foarte nimerită pentru diplomația britanică de a ajuta la realizarea unei înțelegeri între aceste națiuni din estul Europei, amenințate de „Drang nach Osten-ul" german»". Enumerînd statele pe care le avea în vedere ca făcînd parte din acest grup — U.R.S.S., Polonia, *România*, Ungaria, Iugoslavia și Turcia — el reamintea că „«toate mai sînt membre ale Societății Na-

țiunilor, formînd potențial o formidabilă forță dacă sînt îmbinate în scopuri pașnice și în vederea organizării rezistenței față de noui încercări de a disloca Europa»". Trebuie știut — soma el guvernul Chamberlain — dacă politica britanică „«urmărește să încurajeze aceste națiuni să reziste în fața oricărei noui amenințări de agresiune contra uneia din ele. În caz contrar, există primejdia de a se repeta situația din septembrie, cu mici variații»". Nefiind de acord cu formula și sensul *Moțiunii de neîncredere* laburiste, Chamberlain regreta că s-a putut propune ca diplomația britanică să dea asigurări că nu va trăda vreo cauză, sau că nu va renunța la vreun principiu vital, sau că nu va sacrifica vreun interes al Angliei sau al prietenilor săi. Pusă la vot, *Moțiunea* laburistă era respinsă de parlamentul englez cu 340 voturi contra și 143 voturi pentru (laburiștii) [13].

În aceeași zi (19 decembrie), ministrul italian Ciano își începea vizita la Budapesta, la o vînătoare de patru zile, pretext care ascundea, de fapt, tratativele politice menite să influențeze definitiv conduita Ungariei — aderarea ei fățișă la Axă, intrarea în Pactul anticomintern, ieșirea din Societatea Națiunilor [14]. Cu prilejul vizitei lui Ciano, Horthy a vorbit fățiș despre posibilitatea unui atac împotriva României, afirmînd că Mussolini i-ar fi dat asentimentul în acest sens. Înțeles cu guvernul Reichului, Ciano s-a străduit să „calmeze" nerăbdarea oamenilor de stat maghiari, dar la puțină vreme, într-o convorbire cu Ribbentrop, Csáky [55] avansa ideea unui „stat transilvănean" [15]. Formula subversivă a „Transilvaniei autonome" era astfel pusă pe tapet de noua linie externă a Ungariei. Acestea erau, deocamdată, semne ale recrudescenței revizionismului horthyst, despre care opinia publică din România era cu prudență avizată. Factorii guvernamentali însă mai știau și altele : că Ungaria horthystă ar fi concentrat 40 000 de soldați și două brigăzi motorizate la frontiera cu România pentru a acoperi ocuparea Ucrainei Subcarpatice ce urma să se producă (telegrama lui Comnen către Legația din Paris) ; că în presa germană se făceau violente comentarii în legătură cu asasinarea lui Codreanu (raportul consilierului de presă de la Legația din Berlin) ; că un atac german asupra României părea foarte probabil (telegrama lui Crutzescu de la Legația din Geneva) ș.a. [16]

Evenimentele și atmosfera internațională post-münchineză au cîntărit greu în hotărîrea lui Armand Călinescu de a nu mai tergiversa crearea unui organism național capabil să ralieze cercuri cît mai largi ale poporului la politica promovată de guvern. Prin ac-

[55] Istvan Csáky ajunge ministru de externe al Ungariei la 8 decembrie 1938. Lucrase mulți ani și la Legația maghiară din București.

tele anterioare, în special prin desființarea partidelor politice [56] și amînarea alegerilor parlamentare — cu promisiunea unor reglementări ulterioare — regimul se dispensase, în primul an, de aceste importante verigi ale mecanismului politic democrat burghez. Venise timpul, mai bine-zis sunase ceasul al 12-lea, ca să se umple vidul creat între guvernanți și guvernați.

În urma *Raportului* președintelui Consiliului de Miniștri și a miniștrilor de justiție și de interne, a *Jurnalului* Consiliului de Miniștri și a avizului Consiliului legislativ din 15 decembrie 1938, a fost promulgat următorul decret-lege : „1. Se înființează, pe ziua promulgării legii de față *ca unică organizație politică de Stat* «Frontul Renașterii Naționale». 2. Această organizație politică are de scop *mobilizarea conștiinței naționale* în vederea întreprinderii unei acțiuni solidare și unitare românești de *apărare și propășire a Patriei* și de consolidare a Statului. 3. Autorizarea de funcționare a «Frontului Renașterii Naționale» se acordă de ministrul justiției, la cererea scrisă a unui număr de 25 de persoane, dintre care cel puțin 20 trebuie să aibă calitatea de actuali sau foști miniștri și subsecretari de Stat. 4. Consilierii regali sînt membrii de drept ai «Frontului Renașterii Naționale»". Celelalte articole ale legii stipulau dreptul tuturor românilor care au împlinit 21 de ani (cu excepția militarilor activi și ai ordinului judecătoresc) de a se înscrie în F.R.N. ; dreptul exclusiv al F.R.N. de a fixa și depune candidaturi pentru alegerile parlamentare, administrative și profesionale ; interzicerea oricărei alte activități politice, faptă considerată clandestină și pasibilă de degradare civică pe termen de 2—5 ani. Legea purta semnătura lui Carol al II-lea, Miron Cristea, Victor Iamandi și Armand Călinescu și a fost dată publicității atît în „Monitorul Oficial" cît și în presa timpului [17].

După apariția decretului-lege, la 17 decembrie 1938, sub președinția lui C. Rădulescu-Motru, s-a constituit primul nucleu al F.R.N., reunind personalități din toate fostele partide politice, din toate provinciile și din diverse categorii socio-profesionale. Cererea de autorizare pentru crearea organizației, întrunind condițiile art. 3 din lege, purtînd peste 50 de semnături, a fost primită și aprobată imediat de ministrul justiției [18]. „Culoarea" politică a fondatorilor unicului partid admis, dacă se are în vedere apartenența lor la vechile partide, este greu de surprins într-o formulă caracterizantă. Pentru că petiția de creare a „Frontului" avea alături : pe națio-

[56] La 31 martie 1938, printr-un decret-lege, au fost dizolvate „toate asociațiunile, grupările sau partidele actualmente în ființă" care s-au constituit „în vederea propagării ideilor politice sau a realizării lor" (art. 1). Decretul prevedea că „Nici o nouă organizațiune politică nu va putea lua ființă în viitor și nu va putea activa decît în condițiunile și cu formele prevăzute printr-o lege specială, ce se va întocmi în acest scop" (art. 2).

nalii liberali dinişti sau georgişti C. Angelescu, M. Cancicov, Mitiţă Constantinescu, Victor Iamandi, Victor Slăvescu, D. Alimăniş-teanu, C. C. Giurescu ; pe naţional-ţărăniştii Ar. Călinescu, Gr. Gafencu, Petre Andrei, Mihail Ralea ; pe naţional-democraţii iorghişti Ionescu-Sişeşti, Anibal Teodorescu, Vasilescu Karpen, V. D. Ţoni ; pe naţional-creştinii cuzişti sau goghişti St. Ghiţescu, N. Miclescu, Alex. Hodoş ; pe social-democraţii [57] Al. Grigorovici, Eft. Gherman, I. Flueraş ; pe agrarienii şi marii industriaşi C. Garoflid, I. Gigurtu, I. Bujoiu ; pe vaidiştii Gr. Perieţeanu, S. Bornemisa, V. V. Tilea ; pe generalii R. Samsonovici, Gh. Rusescu, N. O. Rujinschi, Gh. Manu, I. Sichitiu ; pe scriitorii, oamenii de ştiinţă şi cultură C. Rădulescu-Motru, I. Petrovici, Lucian Blaga, Dimitrie Gusti, Iuliu Haţieganu, V. Vîlcovici ş.a., ş.a. De asemenea, conform decretului-lege din 30 martie, erau consideraţi fondatori ai F.R.N. şi consilierii regali : Miron Cristea ; mareşalii Al. Averescu şi C. Prezan ; generalii Artur Văitoianu şi Ernest Balif ; foştii premieri, G. G. Mironescu, N. Iorga, Gh. Tătărescu, C. Argetoianu. Pe lîngă fondatori, în prima zi de înscriere, s-au anunţat peste 5 000 de cereri [20]. Ziarele publicau lungi liste, reproduceau texte ale scrisorilor de aderare, furnizau informaţii. Acţiunea s-a desfăşurat pe parcursul cîtorva luni.

Frontul Renaşterii Naţionale a fost tratat în epocă şi în istoriografia postbelică ca o ficţiune politică reacţionară, totalitară, neviabilă şi dăunătoare. În comparaţie cu regimul parlamentar pluripartidist democratic anterior, în comparaţie cu deziderateie maselor populare, ale partidelor muncitoreşti, ale programelor politice socialiste şi comuniste, sigur că organizarea F.R.N. nu putea fi altfel apreciată. Pentru circumstanţele anilor 1938—1939, latura naţională a noii formaţiuni politice trebuie totuşi mai adînc sondată. F.R.N. a luat fiinţă. La el au aderat foarte mulţi lideri politici din

[57] La sfîrşitul anului 1937, se produsese revenirea Partidului Socialist Unitar în P.S.D. După instaurarea dictaturii regale, după desfiinţarea partidelor politice, activul de bază al P.S.D. s-a regrupat în jurul publicaţiei „Lumea Nouă" (care va apare pînă în septembrie 1940). În cadrul mişcării social-democrate s-au conturat cîteva tendinţe, fără ca ele să se constituie în fracţiuni tranşante. Un număr restrîns de lideri — ca George Grigorovici, Iosif Jumanca, Eftimie Gherman, Ion Mirescu, Ion Flueraş — se va plasa pe poziţia legalistă a colaborării cu guvernul, în special cu ministrul muncii, Mihail Ralea, conlucrînd la organizarea breslelor, participînd la viaţa parlamentară şi la acţiunile iniţiate în cadrul F.R.N. Toţi cei ce au colaborat cu noile instituţii, au fost consideraţi excluşi din partid. Alţi lideri — ca C. Titel-Petrescu (devenit preşedinte al partidului, director al ziarului). Lothar Rădăceanu, Ştefan Voitech ş.a. — au stat în expectativă, aşteptînd clarificarea situaţiei politice şi, pe măsura agravării situaţiei României, s-au apropiat de comunişti, identificîndu-şi poziţiile cu ale acestora şi colaborînd, în front unic muncitoresc, în acţiunile antidictatoriale carliste, dar, mai ales, în marile manifestaţii antihitleriste, antirăzboinice, antirevizioniste [19].

fostele partide și cetățeni. Numai în primele două luni, peste 3 milioane. Cine și de ce a aderat la F.R.N. ? Unii au aderat la front, urîndu-l pe Carol al II-lea și regimul instituit de el, din dorința de a putea acționa conform convingerilor politice vechi, în cadrul noii formațiuni ; alții, fără să accepte ca definitivă dispariția pluripartidismului democrat-burghez, văzînd în F.R.N. o înjghebare trecătoare ; alții, alăturîndu-se astfel unor vechi adversari (pentru că fuseseră înregimentați în partide politice diferite), cu care, în fond, împărtășeau crezuri politice asemănătoare ; alții, din motive politicianiste, conjuncturiste, fiind singura posibilitate legală de a participa la guvernare și funcțiuni ; destul de mulți, timorați și intimidați de condiționarea păstrării slujbelor și de măsurile de mînă-forte întreprinse de guvern. Majoritatea cetățenilor au intrat în F.R.N. sub impulsul îngrijorărilor determinate de încordata situație internațională. Ca în ajunul marilor pericole, rîndurile trebuiau strînse și s-au strîns : în fapte de muncă, în adunări publice menite să exprime voința de apărare a patriei, în jurul armatei, de strajă la hotare. Au aderat la F.R.N. și, după 20 de ani de lupte și adversități partidiste, au ajuns să fie împreună, în guvern, în front, în parlament și în alte organisme politice, administrative și culturale, personalități de marcă ale națiunii. Vom reveni, pe parcursul lucrării, cu punctarea unor adeziuni semnificative, fiind lesne de înțeles că ele vor fi selecționate din miile de cazuri. Spicuim, astfel, cîteva adeziuni din prima zi a creării F.R.N. : I. Lapedatu, C. I. Băicoianu, N. Dascovici, N. Mociornița, I. Mitilineu, Alex. Radian, Radu Portocală, Dem. I. Dobrescu, C. Brăesku, Alex. S. Penescu, C. Nanu, I. V. Styrcea, C. Flondor, Eug. Titeanu, Anton Bibescu [21]. Pentru observatorii și cunoscătorii vieții politice românești, afluxul spre proaspătul partid creat nu putea avea decît semnificația unor oportunități naționale. Lideri și membri marcanți ai tuturor fostelor partide, diplomați și înalți funcționari în aparatul de stat, mari personalități științifice, culturale și-au anunțat adeziunea. „Stînga", „centru", „dreapta", din ceea ce se obișnuia a se eticheta ca opinie sau curent politic anterior, afluiau spre Front. „Porunca vremii" preciza, astfel, că, deoarece „stînga" s-a grăbit să-și dea adeziunea (mulți din reprezentanții ei fiind în guvern), ar fi fost o „greșeală tactică" absența „dreptei"... și, în consecință „bine au făcut vaidiștii și foștii goghiști, în frunte cu d. Gigurtu, că se găsesc printre primii membri ai Frontului și bine vor face toți ceilalți naționaliști care îi vor urma" [22]. Printre ei s-au aflat și legionarii „spășiți". Presa publica zilnic scrisori ale legionarilor cu declarații de genul : „«subsemnații internați cu domiciliul obligator, actualmente în Spitalul „Gh. Mîrzescu" din Brașov, declarăm că aderăm în totul la apelul și declarația semnată de camarazii noștri aflați în lagărul de la Vaslui»" (printre ei, Nae Ionescu, Șt. Palaghița, Ioan Dobre,

V. Petrașcu, Alex. Vergati ș.a.). Diversele declarații de „loialitate" și „supunere" față de legile țării, au fost mult comentate de opinia publică. (Ilie Gârneață : „«țin să precizez că înțeleg prin aceasta să mă desolidarizez de mișcarea legionară»" ; Dimitrie Găzdaru : „«mă desolidarizez de mișcarea legionară»" ; M. Georgescu ; „«Pe onoare și conștiință declar că mă desolidarizez de mișcarea legionară»" [23] ; Octav Cerchez : „«Mișcarea Legionară a încercat să introducă metode ce nu se potrivesc cu sufletul neamului. Atentate, incendii și amenințări, iată un arsenal întreg pe care le reprob, căci prin aprinderea fabricilor și împușcarea oamenilor, nu se progresează, iar dușmanii din afară abia așteaptă să poată sfîșia ceva din trupul țării noastre»" [24])

Aceste semne de „căință" erau contrazise de alte surse de informații, mai puțin accesibile opiniei publice. Pentru că, în chiar respectiva perioadă, din ordinul ministrului de externe Grigore Gafencu, directorul de resort Z. M. Cîmpeanu transmitea, la 26 decembrie, ministrului de interne Armand Călinescu că Legațiunea din Geneva comunica informația conform căreia la Berlin „s-a organizat un *Comitet de acțiune al Gărzii de fier* sub direcția lui Filipescu (nume fals). În ianuarie 1939 se va concentra în Ucraina Subcarpatică, *un corp român de voluntari* pentru a sprijini *o răscoală a Gărzii de fier* în țară. Au început instrucția. Ministerul de război german le-a dat 10 000 arme, 20 000 pistoale automate, 400 mitraliere. Oficiul extern (Rosenberg) a luat măsuri ca, paralel cu mișcarea Gărzii de fier, la granițele noastre să fie puternice *demonstrații ungare și bulgare*" [25]. Comentînd apelul celor 318 foști legionari internați la Vaslui (reprodus, în facsimil, de ziarul pe care-l conducea) Cezar Petrescu era justificat să se întrebe : „O renegare ? O apostazie ? O abdicare ? Cine-ar putea-o crede și înregistra ca atare ?" Cererile de înscriere la F.R.N. continuau. Din toate punctele geografice ale țării, din partea tuturor fostelor grupări politice, a tuturor confesiunilor religioase, a unor asociații profesionale, cercuri culturale etc. Toată gruparea georgistă din P.N.L. a aderat la Front, în urma unei consfătuiri desfășurate în casa lui C.C. Giurescu [26]. Apoi, s-au alăturat membrii grupării „Păreri libere" și alți fruntași ai fostelor partide : Demostene Botez (după ce, în prealabil, demisionase din direcția oficiosului P.N.Ț. „Dreptatea") și C. Vișoianu ; național-liberalii tătărăscieni Aurel Bentoiu și H. Aznavorian ; liderul disidenței liberal-democrate, Jean Th. Florescu ; personalități de marcă ale vieții științifico-artistice, P. P. Negulescu, Ion Marin Sadoveanu etc. etc. [27]. Începînd cu 23 decembrie, în diverse reședințe de ținut, s-au desfășurat mari întruniri populare (Cluj, Craiova, Chișinău) la care, membrii fondatori ai F.R.N., oficialități ale ținutului, reprezentanți

ai diverselor categorii profesionale, au rostit cuvîntări în care explicau rostul organizației. Aderă la F.R.N. patriarhul Miron Cristea și tot clerul, uniuni ale profesorilor secundari, organizații ale ziariștilor, ale funcționarilor din ministere, ale industriașilor și comercianților. Din fostele partide politice, personalități de prestigiu : național-țărăniștii Ernest Ene, Vict. Cădere, Virgil Potîrcă, Casius Maniu (fratele lui Iuliu) ; național-liberalii I. Inculeț, Al. Lapedatu, I. Nistor ; iorghistul D. Pompeiu ; șeful Ligii Corporatiste, M. Manoilescu ; argetoianistul I. Pangal ; oamenii de cultură Mihail Sadoveanu, Traian Brăileanu, Caius Brediceanu, Gr. Antipa, George Oprescu ; industriași și mari proprietari ca V. Orghidan, Ion și Gabriel Mocsonyi Styrcea ș.a., ș.a. [28]. Lait-motivul adeziunii era formulat prin necesitatea de a apăra independența, unitatea și integritatea națională, în vremurile tulburi care se creaseră.

Partidul Comunist Român a sesizat faptul că noul organism creat de dictatura regală urma să asigure un suport moral de masă regimului carlist, inclusiv să „acopere" actele abuzive prin care se lovise mecanismul democrat al activității partidelor politice (care își continuau, de fapt, existența) și să prezinte în ochii străinătății imaginea solidarității social-politice rîvnite. De aceea el și-a propus, pe de o parte, să lămurească opinia publică privind substratul inițiativelor respective, pe de altă parte, să ducă o muncă susținută înăuntrul Frontului, în scopul ralierii maselor la dezideratele și lozincile patriotice proprii. Comitetul Central al P.C.R. a dat instrucțiuni organizațiilor sale să îndrume pe membrii săi să se înscrie în F.R.N. „cu consemnul de a desfășura o strînsă colaborare cu foștii social-democrați și național-țărăniști, pentru combaterea fascismului și impunerea unui program de revendicări muncitorești". Un material special editat a cuprins instrucțiunile C.C. privitoare la activitatea comuniștilor în F.R.N. [29].

Militînd pentru scoaterea din F.R.N. a legionarilor și a elementelor dizolvante care acționau subteran în coloana a cincea hitleristă, comuniștii apelau la toți iubitorii de patrie să lupte pentru dreptul la existență legală a organizațiilor și partidelor democratice, pentru drepturi și libertăți cetățenești, pentru ca poporul român „să aibă puterea de a rezista atacurilor fasciste ce amenință independența României" [30]. La 24 decembrie, au cerut intrarea în F.R.N. muncitorii din Valea Jiului. La 28 decembrie, peste 10 000 de muncitori de la uzinele Reșița și de la minele de cărbuni din Anina.

De la București, corespondentul ziarului „Le Temps" transmitea opiniei publice franceze impresii și opinii în legătură cu ceea ce numea el o „nouă evoluție politică" în România, prin crearea F.R.N. El ținea să remarce că „Frontului" nu trebuia să i se

atribuie caracterul unui partid totalitar, așa cum se constituiseră în alte țări de dictatură. În respectivele țări — se referea la Italia și Germania — asemenea partide au început atragerea maselor în urma unei largi și îndelungate campanii, și au sfîrșit prin a cuceri guvernul. În România — explica el — lucrurile au stat altfel. Prin dispariția partidelor politice, masele populare erau ținute la distanță de acțiunea guvernamentală. Pentru a umple golul creat — pînă ce circumstanțele vor permite să se reia viața politică normală — s-a organizat acest gen de asociație politico-socialo-profesională, un fel de uniune națională cuprinzînd pe reprezentanții tuturor opiniilor, tuturor fostelor partide, tuturor categoriilor sociale și profesionale. Noua creațiune era chemată să sprijine guvernul, confruntat în interior cu dezordini și violențe, iar în exterior cu o situație agravantă [31].

Dacă viața politică internă românească părea dominată covîrșitor de organizarea Frontului, noi fapte vădeau o profundă mișcare și în domeniul politicii externe. O semnificativă numire a lui Gh. Tătărescu (consilier regal, fost prim-ministru în ultima legislatură național-liberală) în funcția de ambasador la Paris [58] (9 decembrie 1938) deschidea seria acestor remanieri în cîmpul diplomației. La prezentarea scrisorilor de acreditare, noul ministru rostește, printre altele: „Reîntregită în fruntariile trase pe vecie, prin puterea dreptății și prin sîngele soldaților săi, România nouă nu a încetat de a practica, în ordine și muncă, o politică de înțelegere cu toate popoarele, ajutînd din răsputeri marile inițiative sortite să șteargă urmele vechilor certuri și să organizeze colaborarea internațională". În răspunsul său, președintele Albert Lebrun ținea să confirme că „Deopotrivă de dornice a da concursul lor operei de reconciliere și de potolire internațională, Franța și România au în cel mai înalt grad conștiința solidarității popoarelor și a îndatoririlor lor mutuale și unesc, la sentimentul foarte viu al obligațiilor lor ca membre ale comunității națiunilor, convingerea că securitatea necesară liberei dezvoltări a celor două state este o condiție esențială de stabilitate și pace" [32]. Alianța franco-română, în viziunea diplomației românești, ar fi trebuit să joace un rol eficient în apărarea statu-quo-ului României. Pe tot parcursul anilor 1936—1938 se depuseseră stăruințe pentru a negocia prelungirea tratatului de alianță și amiciție franco-română (tratat semnat la 10 iunie 1926). Cîteva succese în această direcție, obținute de Titulescu, au fost slăbite de reînvierea „directoratului quadripartit"

[58] În noiembrie 1938, Franța a hotărît să ridice misiunea sa de la București la rang de ambasadă, consiliind în același sens și Marea Britanie. În vederea acțiunii diplomatice în statele pe lîngă ale căror guverne România intenționa să-și întărească legăturile, și guvernul român hotăra transformarea Legației din Paris, în ambasadă.

münchenez care, printre altele, a zdruncinat încrederea României în aliatul său occidental. După München însă guvernul francez a devenit mai receptiv, văzînd în sprijinirea României o imperioasă necesitate pentru propriile interese în sud-estul Europei. În perioada care a urmat, România își va pune mari speranțe în consolidarea acestei alianțe, căreia i se putea alătura și Marea Britanie, aliata Franței.

La 21 decembrie 1938, în fruntea Ministerului Afacerilor Străine este numit Grigore Gafencu [59]. Fostul ministru, N. Petrescu-Comnen, a fost numit ambasador pe lîngă Sfîntul Scaun [33]. Noua numire este comentată elogios de presa românească, „Seara", „Semnalul", „Ordinea", „Neamul Românesc", „Universul", „Tempo", „Le Moment" ș.a. acordînd largi spații explicării diplomației românești. În ziua cînd Gafencu era instalat la Palatul Sturdza (22 decembrie), la Budapesta se desfășurau întrevederile amintite ale lui Ciano cu oficialitățile horthyste. Ministrul Germaniei la Budapesta, Erdmannsdorff, comunica Berlinului intenția Ungariei de a se retrage din Societatea Națiunilor, ca gest manifest al apropierii de Axă. Csáky — adăuga Erdmannsdorff — a ținut să-l informeze că l-a rugat pe Ciano să transmită Belgradului intenția Ungariei de a-i garanta frontierele [60], cu condiția prealabilă a unei declarații iugoslave în favoarea minorității maghiare și a renunțării acesteia de a cere aceleași garanții pentru aliata sa, România [34]. Rezultatele primului Dictat de la Viena și perspectivele deschise de colaborarea cu Berlinul și Roma îl îndreptățeau pe fostul prim-ministru Ștefan Bethlen să declare ziarului „Pesti Naplo" că anul ce se încheia consacrase hegemonia Axei în Europa Centrală — smulsă, după propria-i expresie, din mîinile Franței și Micii Înțelegeri — hegemonie pe care el o dorea menținută și întărită. Într-adevăr, harta Europei suferise deja schimbări substanțiale în favoarea puterilor revizioniste. Austria devenise provincie germană, Cehoslovacia își văzuse granițele deschise și pămîntul despărțit. Cancelarul Hitler avea de ce să fie mulțumit! Fără a trage un

[59] Grigore Gafencu era unul din membrii marcanți ai Partidului Național-Țărănist, cu funcții guvernamentale în cabinetele partidului respectiv. La numire, el era subsecretar de stat la Externe. Fondator și director al ziarelor „Timpul" și „Argus".

[60] La 10 august 1920, la Sèvres, fusese semnat Tratatul frontierelor care recunoștea, pe plan internațional, statutul teritorial al statelor naționale unitare din Europa Centrală. El fusese semnat de către România, Cehoslovacia, Iugoslavia și Polonia. România a depus mari eforturi pentru respectarea Tratatului, din care cauză a inițiat amintitele demersuri pentru a salva, după primul Dictat de la Viena, frontiera româno-cehoslovacă. În virtutea apărării acestui tratat a consiliat ea Polonia să nu ridice pretenții asupra teritoriului cehoslovac. Prin abile manevre diplomatice, Ungaria intenționa să spargă clauzele tratatului, cointeresînd Polonia și Iugoslavia.

singur foc de armă, își mărise apreciabil teritoriul. La 25 decembrie, în prima zi a Crăciunului, se întîlnea cu peste 1 300 vechi membri ai partidului în celebra berărie „Loewen Brau", într-o atmosferă de deosebită fericire și optimism pentru anul nou care se apropia [35]. La Londra, un autograf al cancelarului se vindea, în acele zile, la prețul exorbitant de 18 000 franci. Revista „Marianne", care anunța știrea, compara cîteva asemenea licitații în ultimul secol : 25 franci un autograf Washington, 14 franci o scrisoare a Ecaterinei de Medicis, 1 franc o scrisoare de-a lui Helvetius din 1837. De la francul dat pentru scrisoarea unui filozof, la cei 18 000 de franci pentru autograful unui fost caporal, ce s-a putut petrece, oare, cu criteriile de valoare cu care opera gustul societății ? ! Un juriu format din personalități cu autoritate cultural-artistică din America s-a pronunțat, dealtfel, alegînd pentru anul 1938 „eroii publicității". În ordine, ei erau : Neville Chamberlain, Anthony Eden, Bette Davis și Orson Wells, ultimul pentru al său „Război al planetelor" [36]. Dacă acesta era rezultatul sondajului de opinie american, la Iași, la 21 decembrie, la Facultatea de litere, se avansase propunerea ca premiul Nobel pentru pace pe anul 1938 să fie acordat lui Franklin Delano Roosevelt. În răspunsul său (26 ianuarie) el mulțumea facultății românești pentru atenția acordată, arătînd însă că nu mai putea primi propunerea, recomandînd și susținînd pentru aceasta pe Cordell Hull — secretarul de stat al S.U.A. [37]. În 1938, pe rînd, mai fuseseră propuși pentru premiul Nobel : Anthony Eden, apoi Chamberlain (pentru acordul de la München), Eduard Beneș (după demisia sa postmüncheneză) și, în sfîrșit, ca un act de dreptate, refugiații pribegiți prin lume în urma acordului celor patru [38]. Da, este adevărat că anul 1938 mai însemnase și altceva decît drama de la München. Se descoperiseră pe firmament noi stele și comete ; avioanele engleze Hurricane atinseseră recorduri de viteze — 580 km/ pe oră ; publicul românesc avusese prilejul să vadă la „Luna Bucureștiului" unicul belinograf (al ziarului „Timpul") și prima instalație de televiziune adusă de Societatea Philips ; fusese anunțată descoperirea unui nou element pe tabela lui Mendeleev — 93 — de către românul Horia Hulubei. La București, P. P. Negulescu, eruditul profesor de filozofie, scotea primul volum din monumentala „Destinul omenirii" [39].

De la München, Chamberlain se întorsese cu solemna declarație de pace anglo-germană. De la Paris, Ribbentrop anunțase una asemănătoare, în ce privea relațiile franco-germane. Dar, între timp, parlamentele de la Londra și Paris votau credite uriașe pentru înarmare. În epocă, exista sentimentul că pacea a fost salvată dar că... războiul dădea tîrcoale. Aceasta pentru că anul 1938 fusese anul prăbușirii iluziilor în securitatea colectivă, anul în care statele

mici au plătit, primele, tributul, înțelegînd că trebuie să se bazeze pe forțele proprii, să se ferească din calea conflictelor dintre marile puteri, să-și revizuiască pozițiile. Era adevărat că solidaritatea anglo-franco-americană se vădea în plin proces de revitalizare. Dar, pentru contemporani, mai strînsă părea solidaritatea Axei Roma-Berlin. Nici o punte nu era tăiată între cele două mari grupări de state, dar totul era presărat cu obstacole insurmontabile. Tratatele de pace încheiate după primul război mondial, Pactul Societății Națiunilor, Tratatul Briand-Kellog, Convenția de definire a agresiunii și multe alte tratate bi- sau multilaterale se dovediseră incapabile de a menține ordinea și justiția în lume. Loviturile treptate ce li se dăduseră, fie prin încălcarea clauzelor militare, fie prin modificările clauzelor teritoriale, zdruncinaseră profund ordinea internațională, provocînd dezechilibrul în lanț. Începuseră să se culeagă, din 1938, „roadele" abdicărilor anterioare. Înlăturarea clauzelor militare și recunoașterea egalității în materie de înarmări pentru foste state învinse, întăriseră forțele militare ale focarelor revanșiste, dînd un impuls extraordinar cursei generale a înarmărilor intensive și masive. *Ideologia pacifistă* era înlocuită, chiar de creatorii săi, cu *politica siguranței efective*, bazată pe organizarea militară a tuturor forțelor materiale și morale ale națiunilor. Crezuseră, oare, Anglia și Franța că strălucita elocință a diplomaților lor va fi suficientă pentru dezarmarea statelor, într-o vreme cînd Germania se înarma iar Hitler amenința cu spulberarea sistemului de la Versailles ? Crezuseră, oare, Anglia și Franța că vor opri agresivitatea hitleristă tolerînd și acceptînd ca Germania să reintroducă serviciul militar, să militarizeze Renania, să ocupe Austria, să răsluiască Cehoslovacia ? „Mergînd din concesie în concesie, nu se putea ajunge decît la „München" — conchidea publicistul George Ivașcu. Enumerînd diversele verigi ale lanțului concesiv — Renania, remilitarizarea Germaniei, Spania, Anschluss — el enunța un pronostic, confirmat ulterior : „Anul 1939 va fi, bineînțeles, bogat în multe evenimente externe. Toate vor fi însă strîns legate de politica de concesiuni făcute — de Anglia și secunda ei, Franța — dictaturilor. Se va consuma, adică, extraordinara greșeală politică de la München" [40].

Cu ce gînduri și intenții pășea România în noul an diplomatic, anul 1939 ? La 30 decembrie 1938, proaspătul ministru al Afacerilor Străine rostea un amplu expozeu la radio, publicat apoi și comentat de presa internă și internațională [41]. În lucrarea sa memorialistică, Gafencu mărturisește că aducerea sa la departament a fost legată de necesitatea suprimării mișcării gardiste, în interior, și de întărirea politicii externe „consacrată în exclusivitate intereselor țării" [42]. Prin faptul că discursul noului ministru explica detaliat direcțiile fundamentale pe care înțelegea România să le

urmărească în diplomație, în conjunctura internațională postmüncheneză, el a fost pe larg comentat la Londra, Paris, Budapesta, Roma și în alte capitale ale lumii, ziarele „Daily Telegraph", „Le Temps", „Journal des Debats", „Nemzeti Ujsag" acordîndu-i spații largi. Telegramele trimise de miniștrii de externe ai statelor europene, cu prilejul numirii lui Gafencu la departamentul Afacerilor Străine, proclamau voința de colaborare cu România a Angliei, Franței, Uniunii Sovietice, Italiei, Germaniei, Cehoslovaciei, Turciei, Bulgariei, Ungariei ș.a., el primind felicitările protocolare ale lui Joachim Ribbentrop, Galezzo Ciano, Ștefan Csáki, Maxim Litvinov și ale multor alți omologi europeni [43]. Francezul Bonnet sublinia, cu acest prilej, „opera de pace care rămîne scopul comun al celor două țări" ; englezul Hallifax își exprima dorința de a colabora la „dezvoltarea relațiilor de prietenie dintre cele două țări" și la „propășirea cauzei păcii" ; bulgarul Kiosseivanoff își exprima dorința de colaborare în vederea dezvoltării „relațiunilor amicale tradiționale între cele două țări", în „spiritul de înțelegere și în dorința de pace care însuflețesc statele balcanice" ; grecul Metaxas remarca „opera pacifică urmărită de către Înțelegerea Balcanică", pentru care națiunile aliate și amice și-au consacrat toate sforțările ; iugoslavul Stoiadinovici califica colaborarea dintre cele două state ca fiind „cordială, însuflețită de sentimentele unei sincere prietenii" ; turcul Saracioglu declara ca scop comun al celor două țări „opera de pace" [41]. Toate aceste semne și asigurări de pace, la debutul noului an, desigur că au avut darul să sporească speranțele opiniei publice românești în crearea unui climat de înțelegere între popoare. Care era cuprinsul expozeului diplomatului român ce suscitase atîta interes ? El debutase prin declarația solemnă că „România urmărește în afară, cu statornică voință, o politică de pace" și că, ținînd seama de realități, de învățămintele vieții internaționale și de vechile-i și credincioasele-i prietenii, ea apără „năzuințele, drepturile, interesele statului și ale poporului român". Subliniind că politica externă a României nu depindea de schimbări de guverne sau de persoane, fiind „în cel mai plin înțeles al cuvîntului, o politică națională", el își exprima credința cu care s-a străduit, și pînă la înalta responsabilitate încredințată, să deslușească în vîltoarea frămîntărilor europene „linia dreaptă a politicii noastre naționale".

Care era această linie ? :

„1. *Politica noastră externă nu poate avea izvorul ei de căpetenie, moral și material, decît înăuntrul țării.* Numai în țară poate găsi ea temelia de care are neapărat nevoie ; o conștiință românească, gata oricînd să se închege într-un singur bloc, o armată bine pregătită și gata la orice jertfă.

2. Urmărind între state o înțelegere, care să chezășuiască fiecăruia împlinirea menirii lui naționale și o temeinică siguranță, România stăruie în credința ei că *printr-o cooperare între națiuni, leală și de bună credință, se poate împlini dorul de pace al omenirii.*

3. Voința noastră de pace ține seama însă de *împrejurările și de stările de azi*". Referindu-se la „stările de azi" el emitea opinia că pacea trebuia „din nou organizată", România fiind gata să depună toate eforturile „în slujba unei asemenea pașnice rînduieli între popoare". „De aceea — preciza el — [România] *urmărește cu interes și simpatie orice sforțare de înțelegere sau de apropiere între Marile Puteri din Apusul și din Centrul Europei, puteri asupra cărora apasă, mai ales după întîlnirea de la München, sarcina plină de răspundere de a se apăra și de a salva civilizația europeană*". Iată deci cum, în opinia ministrului român, Münchenul nu însemna pacea întronată, ci grava răspundere pe care și-o asumaseră Marile Puteri în destinul continentului. Evocînd călătoria lui Carol al II-lea, în noiembrie 1938, prin marile capitale europene, el o punea pe seama intențiilor de a păstra un contact cît mai strîns cu aceste puteri, la Londra, Paris și Berlin el afirmînd cîrmuitorilor respectivi voința de pace și colaborare a României. Atrăgea atenția deosebită un pasaj din discurs : „4. România își dă seama de rolul însemnat pe care îl au de îndeplinit statele mai mari și mai mici din Europa răsăriteană. De spiritul lor de înțelegere, de simțul lor de solidaritate, atîrnă în bună parte echilibrul și liniștea continentului". În acest context, și subordonat acestor comandamente, plasa România politica de alianță cu Polonia, raporturile și credincioasa prietenie cu Cehoslovacia, strînsa colaborare cu Iugoslavia, de care o legau atît interesele comune din Balcani, cît și întărirea și dezvoltarea păcii dunărene. După cum se vede, dispăruse din limbajul folosit aproape două decenii, Mica Înțelegere, deși, oficial, ea nu fusese dizolvată. În schimb, Pactul Balcanic era menționat ca un organism pe care România se sprijinea cu toată încrederea, legînd-o de celelalte state — Iugoslavia, Turcia, Grecia — în vederea statornicirii bunelor rînduieli în sud-estul european. România — declara, în același timp, Gafencu — va urmări, cu sinceritate și bunăcredință, „să netezească calea pentru o mai desăvîrșită înțelegere și cu celelalte state dunărene vecine" — desigur, avea în vedere Ungaria și Bulgaria — „în măsura în care ele își vor da seama, ca și România, de realitatea intereselor comune și de nevoia unei solidarități frățești". Printre statele cu care România ținea să păstreze mai departe, cu toată lealitatea, pașnicele raporturi de bună vecinătate, era Uniunea Sovietică. El reafirma, cu acest prilej, întărirea acestor raporturi prin protocoalele existente (Briand-Kellog, Moscova, 1928, 1929) și pactele de pace și de definire a agresorului (Londra, 3 și 4 iulie 1933). Acestea

erau marile direcții ale politicii externe românești din care, simptomatic, Societatea Națiunilor nu mai fusese, formal, invocată [61].

Un capitol special din expozeu, Grigore Gafencu l-a dedicat problemei naționalităților conlocuitoare, problemă mult agitată în propaganda și diplomația statelor revizioniste. El arăta că „România urmărește de aproape și într-un spirit de dreptate problemele minoritate", căutînd „cu toată stăruința, să asigure deplin drepturile ce le sînt garantate de Constituția și legile țării". El preciza că, prin înființarea Comisariatului general al minorităților, prin publicarea regulamentului de funcționare al său, „s-au precizat toate drepturile de care se bucură minoritățile și s-au dat îndrumări organelor administrative să respecte pe deplin aceste drepturi". Guvernul, mai adăuga el, va urmări îndeaproape îndeplinirea întocmai a regulamentului, dar dreapta rînduială nu putea cuprinde elementele minoritare care nu înțelegeau să-și ducă activitatea în cadrul statului român [62]. Înțelegînd să-și îndeplinească pașnicele îndatoriri față de toate statele vecine, România ținea ca aceste relații să se bazeze „pe temeiul unei desăvîrșite neatîrnări și a deplinei ei integrități teritoriale". Independență și integritate. Două piloane pe care România își clădise și consolidase statul național unitar. Iată-le, în manieră concluzivă, exprimate în discursul ministrului de externe : „Ținîndu-se departe de curentele ideologice cari frămîntă și uneori însîngerează Europa, *România ar respinge cu toată hotărîrea orice amestec din afară în treburile ei de stat,* ca orice uneltire ce ar tinde să tulbure gîndul și viața ei, să slăbească așezămintele, puterile de apărare, unitatea sufletească și credința ei în libera împlinire a înaltei ei meniri". El afirma că oricînd s-ar ivi o primejdie, toți românii, fără deosebire de păreri, s-ar strînge în jurul credinței lor comune, în viitorul neamului, deoarece „apărarea neatîrnării lor, față de orice înrîurire tulburătoare din afară, înseamnă apărarea ideii de pace însăși împotriva primejdiei de război" [46].

Conținutul discursului lui Grigore Gafencu a determinat o reacție pozitivă și în rîndul comuniștilor români. Într-o *Notă* a organelor de Siguranță (datată 13 ianuarie 1939) se specifica faptul

---

[61] Nici nu era de mirare. La 30 septembrie 1938, în cea de-a XIX-a sesiune, Societatea Națiunilor se întrunise într-o ședință secretă pentru a cerceta dacă, după acordul münchenez, mai era necesară prelungirea sesiunii. Delegațiile ungară și poloneză au opinat că forumul genevez nu-și mai justifica existența. Delegația Angliei, sprijinită de Franța și U.R.S.S. a propus „amînarea" sesiunii, fără a se stabili vreo dată. S-au abținut de la vot cîteva state mici, printre care și România [45].

[62] La 20 decembrie, un Consiliu de Miniștri întrunit la Patriarhie dezbătuse un amplu *„Raport"* prezentat de comisarul general pentru minorități, Silviu Dragomir, cuprinzînd cererile ce i-au fost adresate de reprezentanții minorităților și soluțiile ce s-au adoptat.

că în instrucțiunile C.C. al P.C.R. se afirma că „linia politică a Partidului Comunist din România s-a dovedit a fi cea mai conformă cu realitatea și, ca atare, epoca de romantism revoluționar și de strict sectarism trebuie considerată ca definitiv depășită, membrii partidului urmînd a se integra în totul vieții sociale prezente".

„Acest realism al liniei politice a partidului comunist — relata în continuare *Nota*, citînd din instrucțiunile C.C. al P.C.R. — a fost confirmat, între altele, și de faptul că însuși ministrul de externe Grigore Gafencu a formulat de curînd, ca principii directoare ale politicii noastre externe, două dintre punctele susținute de partidul comunist, primul fiind independența politică și economică în cadrul hotarelor actuale, iar cel de-al doilea, relațiuni de bună vecinătate cu U.R.S.S." C.C. al P.C.R. conchidea realist că linia partidului, în conjunctura momentului, trebuia să se confunde „cu interesele superioare ale statului", activitatea membrilor săi trebuind să se desfășoare pe viitor „în însuși cadrul și ritmul intereselor naționale" [47].

Noul an va găsi, astfel, Partidul comunist înarmat cu o viziune clară și constructivă și în direcția diplomației românești pe care urma să o sprijine.

La fel ca în toate timpurile, sărbătorile revelionului mai păreau să amintească oamenilor de posibilitatea de a trăi în pace, în veselie chiar... Un club al ghicitorilor din Faubourg organiza un concurs de previziuni pentru anul 1939 : o insulă mare va fi înghițită de un ocean (Lasson) ; prin cristalul meu, văd că d. Mussolini va fi sănătos tun (Vidi) ; o epocă de împăciuire socială și reînălțare națională (Delanoue) ; anul apare în culori sumbre, vor fi mari eclipse de lună și soare (Medjyde) [48]. Nu în aceste preziceri căutau contemporanii suport pentru siguranța zilei de mîine. Comentatorul rubricii de politică externă de la oficiosul „România", J. Paleologu, întreprinzînd analiza anului internațional 1938, emitea o ipoteză optimistă pentru anul 1939 considerînd că „numai un moment de colectivă nebunie europeană — ceea ce este destul de greu de închipuit deoarece aproape niciodată factorii hotărîtori nu cad de acord — ar dezlănțui în anul 1939 un război, pe care toate complicațiunile anului ce se sfîrșește nu au reușit să îl provoace..." [49]. La ordinea zilei erau discursurile de An Nou, care, fie și festiviste, puteau constitui un punct de reper în aprecierea viitorului. În *Manifestul* de Anul Nou, Hitler declara că dacă își îndreaptă privirile spre trecut simte o recunoștință fără margini față de *providență* și apoi față de *partidul* lui deoarece mișcarea național-socialistă săvîrșise un „miracol". În ce privea politica externă, el mulțumea oamenilor de stat cu care a putut ajunge la o „soluție pacifică" a „chestiunilor arzătoare", reafirmînd *credința în*

Axă, deoarece obligațiile pe care i le impuneau amiciția pentru Italia erau limpezi și ireductibile, iar în lume, atitudinea Reichului rămînea determinată prin *pactul anti-komintern*. Într-un articol publicat în „Pester Lloyd", ministrul afacerilor străine maghiar, Șt. Csáky, ținea să precizeze conduita diplomatică a țării sale : „«în activitatea sa *Ungaria va avea întotdeauna în fața ochilor Axa Roma—Berlin*, dar nu trebuie să uite că în Europa Centrală, din punct de vedere economic, anume privilegii revin Germaniei, pe baza situației geografice și a mărimii acestui stat»" [50]. Și în România, conform tradiției, în noaptea Anului Nou, Carol al II-lea a rostit o cuvîntare la radio. În ea, el a stăruit asupra imperativelor politicii naționale, în direcția consolidării patriei prin proprii mijloace și sforțări. Vorbind despre necesitatea întăririi apărării militare, el ținea să sublinieze că *România* nu-și alcătuia o forță armată în scopuri agresive dar, tot așa de hotărît, o întărește „ca *să apere, în orice clipă, granițele ei firești*[63] și drepturile neamului românesc" [51]. La solemnitatea din sala tronului, în prezența guvernului și a reprezentanților diplomatici la București, regele Carol relua ideea, dezvoltînd-o și explicînd-o : „Consolidarea țării este o datorie față de istorie, față de sutele de generații, cari au luptat și au pătimit pentru menținerea unui neam statornic, care și-a jucat, tăcut dar hotărît, rolul lui în dezvoltarea civilizației europene. În numele acestui trecut, în numele acestor străbuni, cari au îndurat atîtea pentru viabilitatea neamului românesc, trebuim noi, cei de astăzi și aceia ce ne vor urma, să luptăm și să ne unim, pentru ca o moștenire atît de glorioasă să fie ferită de orice primejdie dușmană". Luînd cuvîntul la aceeași solemnitate, șeful guvernului român, patriarhul Miron Cristea, stăruia asupra conduitei avută de România în evenimentele ce se consumaseră. „Europa a trecut, anul trecut, prin cea mai grea criză de la război încoace. *România* a fost și ea atinsă de această încercare, dar *și-a îndeplinit datoria față de ea însăși, față de prietenii ei și față de pace*. Politica ei a fost în mod constant conformă, nu numai cu interesele ei, dar și cu acea morală internațională ce trebuie să stea la baza relațiunilor între popoare" [53].

La începutul noului an, s-a procedat la o analiză temeinică, pe departamente, a realizărilor echipei guvernante, pe anul 1938, de la care să se poată fixa direcțiile de acțiune pe viitor. Din studierea rapoartelor prezentate, rezultă că grija de căpetenie fusese cea a asigurării puterii de apărare a independenței și integrității țării. În rapoartele premierului Miron Cristea, ale ministrului Economiei Naționale, Mitiță Constantinescu, se sublinia faptul că

[63] Și în *Ordinul de zi* către oștire, dat la 1 ianuarie 1939, se arăta că dacă granițele României vor fi amenințate și unitatea națională atinsă, armata va fi chemată să-și îndeplinească datoria supremă față de Patrie [52].

la baza întregii activități economice (buget, industrie, comerț) stătuse concepția de a asigura nevoile speciale ale înzestrării armate, prin crearea și fructificarea Fondului Apărării Naționale care a atins, în 1938, cifra de 4 miliarde lei. Rapoartele miniștrilor departamentelor militare, generalii N. G. Ciupercă și P. Teodorescu prezentau preocuparea deosebită pentru întărirea siguranței frontierelor, pentru modernizarea și îmbogățirea aeronauticii și marinei militare, pentru întreținerea și extinderea căilor ferate și rutiere, pentru dotarea armatei cu echipament de luptă corespunzător, pentru organizarea apărării pasive, pentru sporirea numărului de elevi în școlile militare, pentru instruirea corespunzătoare a trupei și ofițerilor. Toate acestea — se explica în raportul ministrului Înzestrării Armatei, generalul Iosif Iacobici — fuseseră necesare deoarece situația internațională, înarmările marilor puteri și chiar ale unor state mici, vecine, determinaseră România să pășească hotărît pe calea întăririi capacității sale de apărare armată. Pentru a se îndeplini sarcinile respective, alături de alte măsuri, aproape toate fabricile nou create cît și reprofilarea unora mai vechi, au fost canalizate spre edificarea unei industrii naționale de armament, muniție și echipamente militare [54]. Printre observatorii politici contemporani, declarațiile oficialităților românești au suscitat un viu interes. Comentîndu-le, social-democratul C. Titel Petrescu se oprea, cu precădere, asupra necesității întăririi armate, opinie semnificativă avînd în vedere principiile antimilitariste profesate cu consecvență de socialiștii români [55]. În orice caz, expozeul lui Gafencu, cuvîntările prilejuite de Anul Nou, opinii dintre cele mai diverse difuzate de presa timpului, creaseră în opinia publică o atmosferă de înaltă răspundere patriotică pentru destinele țării. Așa se explică de ce, publicarea *Regulamentului* F.R.N. (3 ianuarie 1939), avînd enunțat ca principal deziderat întărirea și apărarea țării, va fi urmată de noi și noi adeziuni la Front. Membrii marcanți ai Societății scriitorilor români [64], în frunte cu președintele N. M. Condiescu, Liviu Rebreanu, Tudor Vianu, Vasile Voiculescu, Ion Pillat, Ionel Teodoreanu, Dan Botta, Mihail Sorbu,

[64] În anul editorial 1938—1939, numeroase lucrări au îmbogățit literatura română cu opere remarcabile : George Călinescu — „Viața lui Eminescu" ; P. P. Negulescu — „Destinul omenirii" ; Lucian Blaga — „La porțile dorului" ; Al. Rosetti — „Istoria limbii române", vol. II ; Perpessicius — „Mențiuni critice", vol. IV. Sub îngrijirea lui T. Vianu, G. T. Kirileanu și Ș. Cioculescu au apărut ediții din Macedonski, Creangă, Șt. O. Iosif. În traducerea lui G. Galaction și V. Radu a apărut una din cele mai reușite traduceri românești din „Biblie". De asemenea, a apărut „Enciclopedia României", lucrare monumentală la care și-au adus contribuția marile personalități ale epocii. Marele premiu național pentru literatură dramatică a fost acordat lui Camil Petrescu, autorul „Mioarei", „Sufletelor tari" și al lui „Danton" [56].

Mircea Eliade [65], Vladimir Streinu, Petre Dulfu, Neagu Rădulescu, Şerban Cioculescu, Em. Gulian, M. Drumeş, N. Crevedia şi mulţi alţii ; de la „Serviciul social" şi „Fundaţii" [66], Dimitrie Gusti, H. H. Stahl, Em. Bucuţa, Alex. Golopenţia, V. I. Popa, Traian Herseni ş.a.; de la Filarmonică, numeroşi muzicieni în frunte cu directorul George Georgescu ; alţi foşti membri marcanţi naţional-ţărănişti : I. Răducanu, I. Lugoşianu, V. Beldie, I. Sauciuc-Săveanu, V. Jinga ; întreaga grupare naţional-liberală de la Iaşi, solidară cu Victor Iamandi ; naţional-liberalii Victor Antonescu şi Richard Franasovici ; membri ai Consiliului legislativ, directori şi redactori de ziare, avocaţi, foşti deputaţi, primari, industriaşi, funcţionari şi lucrători [57]. În scrisorile de adeziune, după cum am mai amintit, motivaţia era subordonată apărării intereselor naţionale. Scrisoarea Elenei Văcărescu : „Considerînd nevoia urgentă de solidarizare a tuturor fiilor ţării ; conştientă de obligaţia fiecăruia şi a tuturor de a contribui printr-o activitate coherentă la salvgardarea intereselor superioare ale ţării ; consecventă cu o linie de conduită strict şi exclusiv naţională, care e aceea a întregii mele vieţi, comunic prin prezenta declaraţie adeziunea mea la Frontul Renaşterii Naţionale", Paris, 21 ianuarie 1939 [60]. Adeziunea celor peste 12 000 foşti voluntari români în războiul pentru întregirea neamului : „cei dintîi mandatari ai Banatului şi Ardealului pe cîmpurile de luptă care au constituit primul cheag al unităţii noastre naţionale, patrioţi verificaţi şi încercaţi, considerîndu-ne şi azi a fi permanent în serviciul Patriei...". Semnat Corneliu Bojincă, preşedintele Uniunii foştilor voluntari români, regionala Banat, Crişana [61]. Desigur, nu toţi vedeau în patrie şi apărarea ei acelaşi lucru. Nu toţi gîndeau şi erau gata să plătească cu acelaşi preţ dragostea de ţară. Reţine atenţia diversificata paletă social-politică ce adera la noua formaţiune înfiinţată, din motive preponderent naţionale.

În primele zile ale anului 1939, se înfăptuise o destindere evidentă în raporturile politice interne, care lăsa să se întrevadă posibilitatea creării unui *guvern de uniune naţională* a forţelor demo-

---

[65] În vara anului 1939, Mircea Eliade va tipări revista „Zalmoxis", fiind ajutat, printr-o subvenţie guvernamentală, de către Armand Călinescu [58].

[66] Editura „Fundaţiilor regale" (dir. Al. Rosetti) a avut cîteva serii în care, în anii 1938—1939, au apărut lucrări deosebit de valoroase. Astfel, în Biblioteca enciclopedică, au apărut : „Istoria românilor", C. C. Giurescu ; „Sănătatea poporului român", Gh. Banu ; „Alimentaţia poporului român", I. Claudian. În colecţia „Scriitori români contemporani" au apărut T. Arghezi, P. Zarifopol, G. Călinescu, Adr. Maniu, Perpessicius ş.a. În Biblioteca de filozofie românească au apărut scrierile lui C. Rădulescu-Motru, T. Vianu, L. Blaga, P. P. Negulescu. În colecţia „Scriitori străini" au fost traduse opere din E. Madoch, L. Pirandello, T. E. Lawrence, Reiner Maria Rilke, Plutarh, Vergiliu ş.a., ş.a. [59].

cratice, antihitleriste. Faptul că Maniu condiționa participarea sa la guvern de îndepărtarea grupului Călinescu nu era decît o dovadă a orgoliului lezat al șefului P.N.Ț. și nici într-un caz a atitudinii sale, explicate mai tîrziu, ca fiind de esență exclusiv constituțional-democratică, anticarlistă [67]. Vorbind despre obiceiul lui Maniu de a se supăra și de a se retrage în expectativă opozantă, Iorga spunea, la un moment dat : „Se supăra d-l Maniu, se supăra d-l Mihalache, se supăra d-l Lupu — și era o nenorocire națională !" Trebuia ca regele, întrebuințînd talentele diplomatice ale lui Titulescu, „să intervină să nu fie supărat x sau y". Este foarte adevărat că, începînd cu 1939, opoziția politică din jurul lui Maniu se manifesta mai elocvent, cerînd reîntronarea regimului constituțional și dreptul la existență democratică a partidelor politice. Dar în februarie 1938, vorba lui Victor Iamandi, erau „la pămînt de frică" și „se adunau pe ascuns, în cîteva case particulare din București și nu vorbeau decît de primejdiile care vor veni de pe urma acțiunii teroriste a extremiștilor și de pe urma imposibilității statului de a face față unei situațiuni de o extremă gravitate" [63]. Și asta după ce, cu puțin timp înainte (noiembrie 1937), încheiase una dintre cele mai bizare coaliții, cu Garda de fier. Cum pericolul trecuse, opoziția manistă reîncepuse acțiunea protestelor antidictatoriale. Cum Carol dăduse, cu prilejul Anului Nou, o amnistie pentru persoanele implicate în procese intentate deținătorilor de publicații clandestine, declarațiile de „supunere și credință" din partea foștilor legionari continuau să curgă. O asemenea „suplică de grațiere" înaintau legionarii Tr. Cotigă, M. Polihroniade, N. Totu, B. Dobre, V. Ionescu și P. Craja : „«Ultimele evenimente au pus capăt unui capitol din viața noastră. Astăzi există un singur om, o singură voință, o singură energie în jurul căreia trebuie să se unească întreaga națiune : Maiestatea Voastră. /.../ în fapt, orice acțiune care nu s-ar încadra sub semnul regalității o considerăm o nebunie»" [64]. Direcția generală a poliției era informată că, încă de la 23 decembrie, din inițiativa lui Cotigă, un grup de conducători legionari înaintaseră lui Carol memoriul de grațiere. Cotigă ar fi promis că, dacă era grațiat, se obliga să se pună la dispoziția regelui, cu grupul lui, pentru a convinge pe legionari să nu răzbune moartea lui Codreanu [65]. Alte informații și fapte contraziceau însă „bunele intenții" ale gardiștilor și acest lucru avea să se confirme curînd. Cu atît mai mult cu cît existau dovezi

[67] După abdicarea lui Carol, Maniu declara că, în februarie 1938, cînd regele apelase la toți foștii prim-miniștri pentru a forma un guvern de uniune națională, el fusese *singurul* care refuzase această „problematică onoare", fiind urmat, ca atitudine, de dr. N. Lupu, Aurel Dobrescu și Ghiță Popp. Tot atunci, preciza Maniu, „grupul Călinescu" (Ralea, Ghelmegeanu, Andrei, Potîrcă) a fost eliminat din P.N.Ț., îndată după intrarea în guvern [62].

serioase că Germania hitleristă folosea Garda ca agentură în slujba sa. Ministrul român la Geneva informa, spre exemplu, că la 15 ianuarie urma să ia ființă în Germania o armată specială — „Corpul românesc" — „destinată eventualei acțiuni contra României. În cadrul ei, fusese alcătuită o formație specială de propagandă, alcătuită din naziști și legionari refugiați" [66]. Un studiu întocmit la 5 ianuarie 1939, de către Serviciul secret de informații al Marelui Stat Major, semnala faptul că Germania întreținea o intensă propagandă nazistă în România, subvenționînd curentul extremist, prohitlerist, stabilind strînse legături cu membri ai fostului Partid Național Creștin și Garda de fier, cu minoritari hitleriști germani. Din informațiile serviciului, în 1938, Germania ar fi trimis în România, pentru organizațiile de extremă dreapta și partidul german, o subvenție de peste 20 milioane de mărci (cca 800 000 000 lei) [67].

Dacă discursurile rostite în capitalele grupului de state totalitare și revizioniste au tulburat opinia publică, în pragul anului 1939, de peste ocean, *Mesajul* rostit la 4 ianuarie de președintele american Roosevelt, în fața Congresului, aducea o undă de speranță oamenilor doritori de pace. „«Lumea a devenit atît de mică, iar armele de atac atît de puternice încît nici o națiune nu poate fi sigură de pace, atît timp cît există chiar o singură altă națiune puternică care refuză să-și soluționeze cererile ei pe cale de negocieri»", declara el. Ori, se știe, asemenea națiuni puternice existau. Analizînd legislația americană privind neutralitatea, el atrăgea atenția că ea putea ajuta pe un eventual agresor, și, mai grav, putea să nedreptățească victima [68]. Ori, conchidea el, probabilitatea unui atac putea fi mult micșorată de certitudinea că statul atacat putea fi gata de apărare. *Mesajul* lui Roosevelt a avut darul de a produce satisfacție la Paris și Londra, tăcere la Roma și furtună la Berlin. Pentru opinia publică din România, *Mesajul* a fost considerat de bun augur în perspectiva evoluțiilor internaționale [68]. Bucurîndu-se de tendința S.U.A. de a ieși din izolare, de a se alătura țărilor democratice, Titel Petrescu remarca faptul că, prin aceasta, Roosevelt dovedea că își dă seama de interdependența dintre toate

[68] La 24 august 1935, în Senatul american, fruntașul Partidului democrat, Robinson, ținuse un vibrant discurs pentru cauza neutralității S.U.A. Determinată de conflictul italo-etiopian, menită să împiedice amestecul într-un război european, *legea neutralității* a fost aprobată de Camera reprezentanților, apoi în Senat și semnată de președinte la 31 august 1935. Ea prevedea prohibiția imperativă a exportului de arme în orice țară beligerantă, fără a face vreo distincție între agresor și victimă. La dezbaterea legii, senatorul Conally s-a declarat împotriva ei, deoarece, prin ea, S.U.A. dădea, anticipat, șanse unor națiuni mari sau ambițioase, în detrimentul celor mai slabe. Anii 1938, 1939 vor confirma spusele senatorului, demonstrînd că *turnul de fildeș al neutralității* americane o izola, o rupea de solidaritatea cu statele democratice europene.

națiunile, mari și mici. Dealtfel, existau și alte indicii că în opinia publică americană se producea o activizare a conștiinței, în fața pericolelor generate de fascism. 1 284 savanți americani, printre care trei premiați Nobel, semnaseră un *Manifest* în care condamnau public atitudinea fascismului față de știință, teoriile rasiste ale statelor totalitare, tendințele agresive manifestate [69]. Este perioada cînd, la București, se făceau febrile pregătiri pentru participarea României la expoziția de la New York. Sub conducerea savantului Dimitrie Gusti se hotăra, cu autoritățile în drept, reprezentarea operei lui George Enescu, „Oedip", și organizarea unei expoziții de artă plastică „Brâncuși", cerută cu insistență de Alfred Barr, director al Muzeului de artă modernă din New-York. Omenirea continua să trăiască și să muncească sub semn constructiv și pașnic, sub un cer brăzdat, din cînd în cînd, cu amenințări. Nicolae Iorga făcea apel la toți oamenii politici și de cultură să-și răscolească „saltarele" și să-i transmită informații privind ultimii ani ai vieții politice. Făcea corectura la ultimul volum din a sa monumentală „Istoria românilor". La Paris, actrița română Elvira Popescu era decorată cu „Legiunea de onoare" [70].

Omenirea acorda încredere în cuvîntul *pace* rostit de puternicii zilei. În ciuda unor deziluzii, popoarele credeau încă în declarații și vorbe. PACE. În numele ei și pentru ea se semnase acordul münchenez ; ea fusese invocată la semnarea primului Dictat de la Viena ; ea stătea în fruntea declarațiilor anglo-germane, franco-germane, polono-ruse, italo-ungare ; ea era invocată în întrevederile Hitler-Beck sau Ciano-Csáky, în vizita lui Schacht la Londra, a lui Imredy la Berlin, a lui Ribbentrop la Paris. Tot ce făceau, ce urmăreau, ce întreprindeau mai marii zilei era prezentat ca fiind guvernat de o idee : PACEA. Și atunci, omul de rînd se putea întreba, de ce oare, după fiecare episod „pacific", creștea tensiunea internațională ? De ce după München, cele patru puteri și-au sporit ritmul înarmării ? De ce după arbitrajul de la Viena, au izbucnit conflictele ungaro-cehoslovace ? De ce după acordul franco-german, Berlinul încuraja revendicările italiene în dauna Franței ? De ce persista tensiunea internațională ? Lumea începea să se desmeticească, să nu mai creadă în cuvinte. Dorea fapte. Or, deocamdată, la începutul anului 1939, avea parte tot de cuvinte... La 5 ianuarie, era anunțată, întîlnirea dintre Hitler și Beck, la Berchtesgaden ; la 6 ianuarie, la München, întrevederea dintre Beck și Ribbentrop ; la consfătuirea Partidului Unității Naționale (5 ianuarie), Imredy comunica inaugurarea unei mari mișcări naționaliste — „Mișcarea Rasistă Maghiară" — menită să unească întregul popor sub semnul marilor idealuri maghiare, „«în spiritul creștinismului de dreapta și adevăratului rasism»". La 12 ianuarie,

în noul Cancelariat [69] al Reichului, Hitler primea corpul diplomatic pentru protocolul de An Nou, exprimînd recunoștința pe care poporul german o purta oamenilor de stat care au semnat acordul de la München, contribuind, prin aceasta, la „«păstrarea păcii europene, dar și la crearea unei Europe mai sănătoase și mai fericite»“ [71]. Cît de sănătoasă și fericită era Europa, toate popoarele, și fiecare în felul său o simțiseră. Cu o zi înainte (11 ianuarie), Chamberlain și Halifax începeau vizita la Roma. Întrevederi, toasturi, declarații. Chamberlain-Mussolini, Halifax-Ciano. Cei doi britanici — comenta anonimul dar omniprezentul *Augur* de la „Universul“ — păreau a fi descoperit secretul succesului în negocierile cu șefii guvernelor totalitare. Ei credeau că succesul depindea de contactul direct, personal, stabilit cu oamenii de la putere, așa că, premierul britanic a acceptat să-l vadă pe Mussolini. Despre ce urmau să vorbească ? Chamberlain mărturisise că... nu știa. Va vorbi de toate, dar, mai ales, va asculta tot ce-i va spune Ducele și, cum a promis francezilor [70], nu se va amesteca în problemele lor [72]. Semnalînd veritabilul „cadril diplomatic internațional“, și Paleologu remarca moda lui Chamberlain „de a vizita pacientul la domiciliu“. Chamberlain și Halifax, întîi la Paris, apoi la Roma ; Beck, la Berlin și Berchtesgaden ; Ciano, la vînătoare în pădurea „Kozara“ din Belje, Iugoslavia. Nedesmințitul optimist Paleologu trăgea o concluzie dovedită, ulterior, utopică : „Atîta vreme cît conducătorii cancelariilor europene străbat Europa pentru a-și face vizite și a întreține conversațiunile lor, pericolul unui război european este micșorat“ [74].

În seara cînd la Roma se desfășurau întrevederile anglo-italiene, radio București transmitea, la „ora națiunii“, conferința ministrului de interne, Armand Călinescu, despre rostul creării Frontului Renașterii Naționale. Era un aspru rechizitoriu la adresa sistemului politic pluripartidist, o pledoarie pentru noul regim, susținute de un fost fruntaș național-țărănist, cu funcții înalte și în guvernările trecute. El explica noua formulă politică ca fiind de esență pur românească, atrăgînd atenția că stabilirea unor identități, bazate pe similitudini întîmplătoare, ar fi fost o eroare. El evoca episoadele istorice în care poporul român a trebuit și a știut

---

[69] Construit în 9 luni, noul sediu avea o fațadă de 422 m. Marele hall avea o lungime de 146 m, fiind de două ori mai mare decît galeria oglinzilor de la Versailles ! Camera de lucru a führerului, de 114.5/27 metri, avea într-un colț un enorm glob terestru. Zidurile erau împodobite cu tapiserii și goblenuri aduse de la Viena. Luxul și bogăția materialelor utilizate erau exorbitante.

[70] Italia revendica de la Franța Tunisul, Djibuti și participarea la Suez. Referindu-se la vizita lui Chamberlain, Titel Petrescu aprecia că „bătrînul conservator“ se mai temperase în „înclinările lui naturale spre concesii“, în urma consecințelor müncheneze. De aceea, el nu mai voia să-și asume „rolul ingrat de arbitru“ în diferendele noi [73].

să fie unit — 1859, 1877, 1916, 1918 — conchizînd că, *prin F.R.N., se relua tradiția uniunii naționale*. El considera că fără dizolvarea partidelor politice, fără renunțarea la sistemul făgăduielilor fără discernămînt în campaniile electorale, nu s-ar fi putut reface solidaritatea națională. El reafirma adevărul devenit axiomă pentru români : „Sîntem, desigur, un stat național. Sîntem cel mai vechi și cel dintîi popor care l-a ocupat, care l-a muncit și l-a fructificat". Dacă ulterior — explica el — unele regiuni au fost supuse vremelnic dominațiilor străine, „acestea nu au schimbat dreptul nostru fundamental, ci numai l-au încălcat". Aceste stăpîniri trecătoare „nu au putut schimba caracterul poporului român, care a stăruit necontenit cu ființa lui, cu limba lui națională". De aici, ideea-forță a românilor : „Prin urmare, hotarul statului român este hotarul națiunii române. El nu este trasat de vreo convenție, el nu este atribuit de vreun tratat. El este indicat de istorie și de drepturi naturale. De aceea îl vom apăra cu ultima hotărîre, ca pe un patrimoniu sfînt". Armand Călinescu nu se ferea să atragă atenția asupra pericolelor care planau asupra țării. „TREBUIE SĂ ADAOG CĂ NE POT PÎNDI ȘI PRIMEJDII. Pentru ceasul acela, oricît de îndepărtat l-am voi noi, TREBUIE SĂ FIM PREGĂTIȚI, TREBUIE SĂ AVEM TREZITE TOATE ENERGIILE NAȚIONALE, TREBUIE SĂ RECÎȘTIGĂM ÎN GRABĂ TIMPUL PIERDUT". Făcînd un apel la politicienii care manifestau opoziție față de guvernarea în curs, el îi îndemna ca „în ceasul de față să uităm cu toții orice ne-a despărțit în trecut, să fim împăcați, să ne înșiruim cu înflăcărare într-un front unic, muncind necontenit pentru întărirea țării, să stăm strajă hotarelor ei". „Lozinca «Frontului Renașterii Naționale» trebuie să fie «APĂRAREA PATRIEI»" [75].

Așa după cum am mai spus, nu ne-am propus să sondăm caracterul de clasă, incontestabil de esență burgheză, al organizării și doctrinei noului sistem politic instaurat în februarie 1938. Vom continua, de aceea, să urmărim ceea ce se poate numi „linia națională" a evoluției istoriei românești în epocă. Din acest unghi de referință, considerăm deosebit de importantă aderarea la F.R.N. a naționalităților conlocuitoare. Art. 6 din *Regulamentul* organizației stipula că „Minoritățile etnice înscrise în F.R.N. își pot valorifica în secțiuni proprii drepturile ce le sînt asigurate prin legile în vigoare" [76]. Problema naționalităților pricinuise, în alte țări, numeroase griji și adîncă tulburare. De aceste frămîntări România a fost, în mare parte, ferită. Egalitatea în fața legii, înscrisă atît în Constituția din 1923, cît și în cea din 1938, a fost cadrul statutului de manifestare acordat naționalităților. Folosirea limbii materne, dezvoltarea culturală și religioasă, reprezentarea în camerele profesionale și în administrația comunală, dreptul de a avea partide politice proprii, de a participa la alegeri pe listele lor, și de a fi reprezentate în parla-

mentul țării — erau realități care nu puteau fi tăgăduite, decît din rea-credință. Desigur, toate acestea, în cadrul și cu limitele impuse de orînduirea economică capitalistă și de sistemul politic burghezo-democrat. Ce li se cerea în schimb naționalităților conlocuitoare? O desăvîrșită lealitate față de statul român, o integrare organică în viața poporului majoritar cu care conviețuiau în patria comună. Începînd cu 7 ianuarie 1939, la Cluj, s-a perfectat, în principiu, intrarea populației maghiare în F.R.N. La 10 ianuarie, în urma unei consfătuiri la care a participat Armand Călinescu, Silviu Dragomir și Hans Hedrich (în numele și prin împuternicirea lui Fritz Fabritius), comunitatea germană s-a încadrat, pe profesiuni, în F.R.N. Au ținut să-și arate adeziunea individuală, Rudolf Brandsch (fost subsecretar de stat, deputat în legislaturile trecute), H. Otto Roth (fostul președinte al Partidului Național German), Fritz Konerth, și mulți alți fruntași politici de naționalitate germană [77].

În Ardeal, de la adeziunea asociațiilor culturale mai importante, pînă la cele de ajutorare, oameni de toate nuanțele politice, toate categoriile sociale și profesionale, toate confesiunile și grupurile naționalităților au aderat la F.R.N. [78]. Membri ai asociației culturale „Octavian Goga", din județele Cluj, Ciuc, Făgăraș, Năsăud, Someș, Sălaj, Mureș, Sibiu, Hunedoara, Odorhei; dr. Laurian Gabor (fost deputat, fost primar al Clujului), prof. univ. Onisifor Ghibu, Const. Radovici (fost deputat și prefect), Ion Hațieganu (mare industriaș), Leon Scridon (fost subsecretar de stat), Iosif Pușcașiu (fost prefect la Someș), Ion Cossian (fost prefect Sălaj), I. Gheție (fost deputat), P. N. Moianu (fost prefect Severin) și sute de meseriași, pensionari, învățători, preoți, avocați, profesori [79]. În restul țării, noi adeziuni, printre care personalul de la teatrul „Cărăbuș", în frunte cu popularul actor și director Constantin Tănase [80], colaboratorii ziarului „Semnalul", Ion Anestin, Mircea Ștefănescu, Val Mugur, Al. C. Constantinescu ș.a. [81].

Dacă organizarea Frontului acapara cele mai mari spații ale ziarelor, fapte culturale, cu rezonanță în cotidian, erau, de asemeni, aduse la cunoștința opiniei publice românești. Începînd cu 9 ianuarie, Camil Petrescu devenea directorul Teatrului Național. Subsecretarul de stat al propagandei trimitea la Londra o echipă de 12 călușari din comuna Pădurești-Argeș, echipă ce urma să danseze în marea sală „Albert Hall", la festivalul internațional de dansuri populare [71]. Acestea erau faptele îmbucurătoare care mai înseninau atmosfera de neliniște și nesiguranță.

---

[71] Grigore Stan și Cristea Nedelcu — modești plugari români — dau interviuri asupra originii jocului, toate ziarele londoneze publicînd fotografiile echipei române. O gazetară americană le studia pălăriile; lady Asquit îi primea la universitatea din Londra; într-o seară din Londra, era cultivat în mod special usturoiul care se lega la prăjina steagului; doi ziariști en-

În timp ce la „Albert Hall" se desfășura o mare reuniune internațională populară, la Berlin, în noul Cancelariat, se desfășura, încă, ceremonia urărilor de Anul Nou... La 12 ianuarie, Hitler primea, în enormu-i cabinet de lucru, pe comandanții militari : Göring, Raeder, von Brauchitsch, Keitel ; apoi pe șeful poliției, Himmler, și colaboratorii săi ; apoi pe primarul Berlinului ; apoi, în „Sala mozaicului", corpul diplomatic. La Washington, președintele Roosevelt prezenta în fața Congresului, *Mesajul* privitor la apărarea națională [82]. La Budapesta, ambasadorii Italiei, Germaniei și Japoniei făceau o vizită ministrului Csáky, consiliind Ungaria să adere la pactul anticomintern. Csáky declara că guvernul maghiar, cu aprobarea regentului Horthy, era dispus să adere la pact, aranjînd și iminenta ieșire din Societatea Națiunilor [83].

La 15 ianuarie, se deschidea a 104-a sesiune a Societății Națiunilor. În următoarea zi, se împlineau 19 ani de la prima ședință, ținută la Paris în 1920, la Quai d'Orsai [72]. Nu pentru comemorare se întrunise însă Societatea Națiunilor în acel ianuarie '39. Ea avea la ordinea de zi problema retragerii voluntarilor străini din războiul civil spaniol, chestiunea Danzigului și conflictul chino-japonez. Mai interesante păreau schimburile de vederi dintre Halifax și Bonnet (după vizita primului la Roma), adică ceea ce se întîmpla în „culisele" geneveze.

Geneva cu a sa Societate a Națiunilor, declarațiile lui Daladier la consfătuirea Partidului Radical Francez și numirea lui Tilea la Londra [73] nu au apărut observatorilor politici demne să focalizeze atenția opiniei publice. Altul era evenimentul-cheie spre care era

---

glezi îl urmăreau pe „mut" pentru a vedea dacă, într-adevăr, nu vorbește ; călușarii vizitau catedrala Westminster și Parlamentul ; celebre dansatoare engleze încercau să învețe dansul ; peste 15 000 de spectatori, ovaționau îndelung pe solii poporului român [84].

[72] Urmată de cîteva reuniuni la Roma, Londra, Bruxelles, Liga s-a stabilit apoi la Geneva. Timp de 15 ani își desfășurase ședințele într-un imens hotel. În al 16-lea, s-a hotărît clădirea unui palat. În piatra de edificiu s-a introdus o lădiță de plumb în care s-au închis, pentru posteritate, mii de documente ale istoriei trecute, Pactul Societății, diverse monede în curs de circulație, un text-pergament redactat în 32 de limbi în care se explica cum și de cine a fost construit edificiul [85].

[73] La 15 ianuarie 1939, o nouă numire în aparatul diplomatic român. V. V. Tilea era trimis ambasador la Londra. La dineul oferit în cinstea sa la București (16 ianuarie), de către Societatea anglo-română, al cărui președinte activ era, el a ținut să replice „protocolar" antevorbitorilor (Reginald Hoare, Grigore Gafencu, Adrian Maniu) că unele speranțe puse în misiunea sa poate nu vor putea fi îndeplinite deoarece Anglia avea „interese mondiale" și va fi foarte greu ca România, „care este un punct mic pe harta lumii, să capete un interes primordial pentru Marea Britanie". Această rezervă nu-l împiedica să promită solemn că va face totul pentru a-și duce misiunea la bun sfîrșit [86]. El nu bănuia, pe atunci, ce rol urma să joace în precipitatele evenimente din primăvara acelui an.

îndreptat interesul cancelariilor și al lor : vizita ministrului afacerilor străine maghiar, Ștefan Csáky, la Berlin, consumată între 15-19 ianuarie. La plecarea din Budapesta, el declarase că amiciția Ungariei față de Germania reprezenta „«nu numai o politică realistă»“ dar corespundea și „«sentimentelor poporului maghiar»“. Evocînd faptul că regentul Horthy a păstrat, și în clipele cele mai grele, prietenia față de Germania, el era încredințat că „«grație acestei atitudini marea națiune germană apreciază în Ungaria o forță care poate fi numită forța credinței unui prieten»“. El recunoștea și răsplata acestei „stime“ : „«Ungaria și-a primit partea ei din rezultatul marilor sforțări desfășurate de puterile Axei în favoarea realizării principiului etnic»“ [87]. El reafirma convingerea că solidarizarea Ungariei cu Germania, care dăduse roade de curînd, „«va da roade și în viitor, contribuind la împăciuirea treptată a popoarelor europene»“. Transmițînd opiniei publice românești aceste declarații, ziarul „Argus“ preciza că roadele de care se bucura Csáky au fost „teritoriile pe care Cehoslovacia le-a retrocedat în urma Conferinței de la München“ [88].

La 16 ianuarie 1939 s-a desfășurat întrevederea Hitler-Csáky, în prezența lui Ribbentrop și a ambasadorilor celor două țări, Erdmannsdorf și Sztojay. Din notele consilierului Hewel, secretar particular al lui Ribbentrop : „«*Hitler* — Dacă Ungaria se alătură intim de Axă, noi formăm un bloc de 135 milioane de suflete. Dacă adăugăm populația Japoniei, noi ajungem la 245 milioane. Cele 135 milioane formează un bloc teritorial coerent și reprezintă forța militară cea mai puternică din lume, fără să mai vorbim de forța spirituală»“. Întrebîndu-l pe Csáky care este poziția sa față de Liga Națiunilor, acesta i-a răspuns că este ferm hotărît s-o părăsească în luna mai. Hitler s-a lansat atunci într-o lungă diatribă împotriva forumului genevez, considerînd pe toți cei ce îl susțineau, ca dușmani ai săi. Motiva : „«Din moment ce Societatea Națiunilor a fost creată cu scopul de a menține Germania la pămînt, din moment ce Mica Înțelegere a fost creată pentru a împiedica Ungaria să-și revină (să se ridice), fiecare stat care părăsește Societatea Națiunilor, îi dă o lovitură de picior, și alte state îi vor urma rapid exemplul»“. „«*Csáky* — Noi sîntem acum la noi acasă în bazinul danubian ; Occidentul nu va îndrăzni să se aventureze. *Führerul* — Eu cred că totul va rămîne calm și plin de promisiune, cu condiția ca toți să joace jocul sportiv. Trebuie să ne sincronizăm mișcările noastre ca și jucătorii unei echipe de fotbal — Polonia, Ungaria, Germania —, să jucăm cît mai eficient posibil, fără fisuri, cu rapiditatea trăsnetului. *Csáky* — Viitorul aparține puterilor din Europa Centrală»“. Cu acest prilej Hitler a reproșat, din nou, Ungariei Convenția de la Bled, inactivitatea Ungariei în timpul crizei sudete, nerecunoștința față de teritoriile obținute prin arbitrajul de la Viena.

Csáky a făcut eforturi evidente în dorința de a-l calma, promițînd că guvernul maghiar era hotărît să îndeplinească „sută la sută" pretențiile fundamentale ale Germaniei. Cum problema concretă a pretențiilor ungare la adresa României fusese voit expediată de Hitler printr-o evazivă digresiune, Csáky a abordat chestiunea într-o lungă convorbire cu Ribbentrop. Conform notelor lui Ribbentrop, el i-a explicat lui Csáky decepția Germaniei în legătură cu atitudinea Ungariei la Bled și în timpul crizei sudete. Considerîndu-le însă întîmplări trecute, el își exprima convingerea că Ungaria a înțeles unde-i sînt interesele. La această întrevedere Csáky și-a exprimat opinia că nu crede într-o stabilitate durabilă în România, regele și guvernul fiind atacați vehement nu numai de „stînga" dar și de „dreapta", încît surprizele puteau apărea oricînd. Într-o atare eventualitate — tatona Csáky terenul — Ungaria nu intenționa să revendice retrocedarea fostelor teritorii („«...anexarea la Ungaria a acestei provincii / Transilvania / este în afara discuției»", deoarece elementele care se opuneau acestei anexiuni „«erau prea importante pentru ca Ungaria să fie capabilă să le asimileze»") ci de a se crea „«*un nou stat transilvan*, în sînul căruia elementele germane, maghiare și române să conducă cu drepturi egale»" [89]. La 19 ianuarie, Csáky părăsea Berlinul, declarînd la plecare că amiciția germano-ungară a luat un caracter tradițional, și că era fericit că fusese primul om de stat străin care trecea pragul noului palat al Cancelariei. Relatînd desfășurarea vizitei lui Csáky la Berlin, presa română prelua opiniile agențiilor internaționale privind semnificația noii etape în care intraseră relațiile germano-ungare. Printre acestea, erau remarcate supozițiile ziarului francez „Le Journal" : „«Care să fie țelul urmărit de guvernele de la Roma și Berlin ? De a desprinde definitiv *statele balcanice și dunărene* de Societatea Națiunilor. *Dacă diplomația fascistă reușește*, acestea se vor găsi în Europa fără altă garanție decît aceea pe care vor binevoi să le-o dea Germania și Italia. *Ele vor fi vasale, deci prizonierele celor două națiuni* ce le vor fi sedus și poate impresionat prin forța încărcată de amenințări»" (subl. — L.D.). „Excelsior" afirma, de asemeni, că planul italian urmărea ruperea statelor balcanice de sistemul internațional al securității colective și crearea, în centrul Europei, a unui bloc așa-zis anticomunist, în realitate ostil Rusiei, Franței și Angliei [90]. Acordul final al tratativelor ungaro-germane s-a produs la Budapesta, în urma dezbaterii din cadrul guvernului (20 ianuarie) și parlamentului maghiar (26—27 ianuarie). Comentînd aderarea Ungariei la Pactul anticomintern, George Ivașcu descifra sensurile actului diplomatic perfectat de Csáky. După opinia sa, adeziunea la pact nu exprima atît atitudinea anticomunistă a regimului horthyst („Guvernul de la Budapesta a fost totdeauna, după răsturnarea lui Bela Kuhn, anticomunist"), ci „înfeudarea

totală, fără nici o speranță de ieșire, a politicii ungare la politica axei Roma-Berlin" [91]. Dealtfel, vizita lui Ciano în Iugoslavia, a lui Ribbentrop în Polonia, a lui Chvalkovsky la Berlin, au fost considerate semne ale atenției concertate acordată de Axă situației din Europa Centrală [92]. Istoricul maghiar Kis Aladar, referindu-se la această etapă din diplomația maghiară, consideră că „Ungaria a fost prima și singura care, nu numai că n-a schițat vreo împotrivire față de pericolul german ci — drept rezultat al politicii externe a lui Horthy-Imredy-Csáky — s-a dat legată cu desăvîrșire lui Hitler. Ca răsplată a aservirii sale, fascismul horthyst putea să primească din partea Germaniei doar învoirea de a participa la doborîrea și dezmembrarea țărilor vecine" [93].

În România, pe planul activității interne, cu rezonanțe profunde din viața internațională, se desfășurau alte mari întruniri ale F.R.N. În ziua de 15 ianuarie, în sala „Marna" din Capitală, Congresul general extraordinar al salariaților și funcționarilor publici hotăra intrarea în Front. În Timișoara de pe fruntariile de vest, și în Galații de la gurile Dunării se țineau două mari întruniri la care au participat mii de țărani, muncitori, intelectuali. La Galați, au luat cuvîntul miniștrii M. Ralea și Gr. Gafencu, foștii național-țărăniști Voicu Nițescu și Radu Portocală, iorghistul C.C. Brăesku, rezidentul de ținut Victor Cădere și primarul orașului, generalul Gruescu [94]. Voicu Nițescu, în numele Ardealului, declara că dacă uniunea Neamului a fost necesară înainte de război, pentru a făuri unirea națională, tot așa de necesară era această solidaritate „pentru a menține patrimoniul sfînt la temelia căruia stau osemintele moșilor, părinților noștri și strămoșilor noștri". El se făcea ecoul întregului popor cînd rostea că „hotarele Ardealului nu se reazemă pe țărușii artificiali puși, ci se reazemă pe unanimitatea sufletului Ardealului". În virtutea acestor credințe naționale, el încheia discursul cu un patriotic apel : „Să ne sprijinim toți, intelectuali și muncitori, orășeni și săteni, regățeni și ardeleni, toți să fim uniți pentru a ne păstra acest sfînt patrimoniu, căruia noi cu sfințenie și cu duioșie îi zicem România întregită a noastră, a tuturor și, niciodată mai mult, a altora" [95]. Adunarea F.R.N. de la Galați, a fost un prilej pentru Gafencu de a trata locul, rolul și însemnătatea Dunării, pentru România, pentru pacea și securitatea europeană. „După cum vom ști să îndestulăm în cadrul unei pașnice colaborări, interese ce se potrivesc și se înrudesc între ele, Dunărea va fi pentru toate țările prin care curge, izvor de propășire și de putere". Dar, adăuga el, „ființa și libertatea statului românesc — ținta străduințelor noastre de veacuri — e o chezășie de pace și un interes internațional de cea mai mare însemnătate". De asemenea, el răspundea oficialităților de la Budapesta care, nu de mult, deplîngeau „«jalnica situație a minorităților etnice»", cuprinse „«cu de-a sila într-un

corp străin»", cu felul exemplar în care românii au înțeles să rezolve problema națională [96]. Întrunirea desfășurată la Timișoara, reunind reprezentanți ai ținutului Timiș (Banat, Arad, Hunedoara), s-a constituit într-o impresionantă adunare populară, la care au participat și numeroși cetățeni de naționalitate maghiară și germană (peste 6 000 de șvabi). Au rostit cuvîntări Ion Suciu și Aurel Vlad (foști lideri și miniștri național-țărăniști), Vasile Lăzărescu, Ion Bălan și Augustin Pacha (respectiv episcopi ai cultului ortodox al Caransebeșului, greco-catolic al Lugojului și romano-catolic al Timișoarei, Iosif Riess (președinte al șvabilor din Banat), Coriolan Băran (primarul Timișoarei), Eftimie Gherman și Ion Jebeleanu (în numele muncitorilor și țăranilor) și mulți alții [97]. Spicuim cîteva pasaje din rostirile auzite la marea adunare. Ion Suciu, fost ministru în Consiliul dirigent (1918) a vorbit în numele arădenilor. „Cînd ne uităm ce se întîmplă în lume, vedem că, într-un an numai, cum a fost anul trecut, 1938, cîte surprize au fost, cîte lucruri nu s-au petrecut. Cîte încercări nu s-au făcut și se fac cari tind astăzi ca peștele cel mare să înghită peștele cel mare /.../ Ce să mai vorbim atunci și de puterile cele mici ? Cînd țările mari nu-și pot da asigurări de pace una alteia, ce asigurări mai putem noi spera că vor da ele națiunilor mici ? Aceste națiuni mici trebuie să-și dea seama de viitorul care le așteaptă". Înțelegînd prin prisma acestor necesități rostul F.R.N., el amintea marea răspundere față de trecut și viitor. „Fiindcă dacă noi vom pierde ce am cîștigat și ceea ce au lăsat înaintașii noștri, cu atîta trudă, blestemul nostru ne va apăsa". Iosif Riess a vorbit în numele șvabilor din Banat : „Noi germanii sîntem hotărîți să închinăm patriei noastre comune, România, toate forțele noastre creatoare. Noi, germanii, voim să sprijinim cu toate puterile noastre națiunea română, care ne respectă și naționalitatea noastră, și să conlucrăm din toată inima la viitorul acestui stat". Eftimie Gherman, fără a ocoli multele necesități și revendicări ale muncitorimii de la orașe și sate [74], încheia cuvîntarea sa cu o puternică dovadă a abnegației patriotice a clasei muncitoare : „presupunînd că nădejdile noastre de mai bine nu se vor realiza și presupunînd, că și pe viitor, s-ar întîmpla ca muncitorimea să fie nedreptățită, și în acest caz, țin să declar sus și tare, că *oricît de mari ar fi nedreptățile, acestea nu pot să altereze cu nimic lealitatea clasei muncitoare față de interesele superioare ale țării*". El se făcea ecoul sentimentului general care anima clasa muncitoare cînd declara că „Muncitorimea înțelege ca toate revendicările ei juste să fie realizate în cadrul actual al statului, în gra-

[74] În aceeași zi, după adunarea populară, la cinematograful „Capitol" din Timișoara s-a organizat o mare întrunire, la care au participat numeroși muncitori din Timișoara, Reșița, Anina, Valea Jiului și Munții Apuseni [98].

niţele de astăzi, pe care, le-a apărat şi le va apăra, oricînd va fi chemată". Ion Jebeleanu, în numele ţărănimii, după ce a evocat vremurile grele suportate de ţăranul român sub dominaţia maghiară, după ce a explicat cum ţăranii s-au grupat, atunci, în jurul conducătorilor naţionali, pe care i-au considerat apostoli ai neamului, şi-a exprimat ţărăneşte mîhnirea că, după unire, politicienii le zăpăciseră capetele de nu mai ştiau pe cine să creadă [98]. În toate manifestările răzbăteau îngrijorările poporului determinate de ameninţările la adresa hotarelor româneşti. În această chestiune, nu era loc pentru discordie.

Jumătatea a doua a lunii ianuarie a constituit apogeul afluirii spre F.R.N. La 14 ianuarie, ministrul de interne Armand Călinescu a primit în audienţă colectivă pe Silviu Dragomir, însoţit de o delegaţie a naţionalităţii maghiare alcătuită din N. Bánffy, dr. P. Szász, G. Bethlen şi Elemér Gyárfás. În urma tratativelor duse, la 17 ianuarie, s-a perfectat încadrarea maghiarilor în Front. Pe baza legii pentru înfiinţarea F.R.N. şi a decretului din 4 august 1938 (privitor la minorităţi) s-a hotărît printr-un *Acord* că maghiarii, cetăţeni români, se încadrau în mod corporativ în F.R.N. În comunele rurale şi urbane, cu populaţiune mixtă, se formau secţii separate maghiare. Aceste secţiuni vor fi reprezentate de 10 membri în Consiliul Superior Naţional şi 1 membru în Directorat. Toate organizaţiile profesionale ale maghiarilor urmau să se încadreze în diferitele organizaţii profesionale prevăzute de legile în vigoare. Maghiarii cetăţeni români puteau constitui organizaţii proprii [75] pentru scopuri culturale, economice şi sociale [100]. Adeziunea la F.R.N. a germanilor (10 ianuarie) şi a maghiarilor (17 ianuarie) a avut un efect pozitiv în viaţa politică internă, ridicînd prestigiul guvernului, al lui Armand Călinescu, în special. La postul de radio Londra, savantul istoric Arnold Toynbee conferenţia despre poziţia naţionalităţilor din România. Explicînd că de-a lungul hotarelor româneşti se afla o solidă populaţie românească, citîndu-l pe Bruce Lockhardt, el arăta că exista o masă compactă minoritară în centrul ţării, departe de graniţă. Evocînd felul cum s-a făcut reforma agrară în

[75] Armand Călinescu a aprobat autorizaţia de funcţionare a unei organizaţii proprii — ca reprezentanţă generală a Comunităţii maghiare din România — sub preşedinţia lui N. Bánffy. Odată cu crearea F.R.N., Madosz-ul a vrut să intre în Secţiunea maghiară dar a fost respins de conaţionali. Aflat sub influenţa P.C.R., Madosz-ul atrăsese de partea sa masa muncitorilor maghiari, nemulţumiţi de politica liderilor reacţionari din Partidul Maghiar condus de Bethlen şi Willer. Madosz-ul s-a manifestat ca organizaţie de masă democratică, antifascistă, antirevizionistă, ceea ce îi atrăsese dezacordul naţionaliştilor horthyşti. În scopul de a intra în F.R.N., Madosz-ul a înaintat un *Memoriu* lui Armand Călinescu şi s-a integrat în organizaţiile locale ale F.R.N., unde va depune o intensă activitate politico-organizatorică [101].

România, el amintea sacrificiul acceptat de marii proprietari români, în opoziție cu latifundiarii maghiari care s-au opus exproprierii. Conchidea : „«România trebuie să fie lăsată în pace pentru că ea va ști să rezolve singură problemele minorităților sale, după cum a făcut deja dovadă în trecut»“ [102]. Această organizare internă se desfășura, după cum s-a văzut, pe fondul unor evenimente internaționale care furnizau României serioase probleme de organizare și apărare a intereselor naționale.

Mijloacele de informare ale epocii consemnau pentru opinia publică românească faptele mai semnificative de pe arena mondială. Vizita lui Csáky la Berlin readusese în actualitate Europa răsăriteană. La Paris, deputatul independent Henry de Kerillis, după discursul lui Bonnet în Parlament, adresa o scrisoare președintelui guvernului, Daladier, cerînd o reuniune secretă a Camerei pentru a asculta pe șefii supremi ai armatei franceze și pe generalul Faucher (șeful misiunii militare franceze în Cehoslovacia) dacă ei au fost consultați înainte de capitularea de la München. Kerillis dorea, de asemenea, să se dea lămuriri privind nuanța cu care Bonnet anunța că *aliațele* Franței în răsăritul Europei se transformaseră în *amiciții*, văzînd în această metamorfoză lingvistică un simptom al izolării Franței de aliații săi fireşti [103]. Un reportaj despre activitatea Consiliului Ligii Națiunilor consemna că cinci miniștri de externe (printre care Halifax și Bonnet) au produs oarecare mișcare pe culoarele de la Palatul Națiunilor, unii observatori constatînd astfel cu uimire că instituția mai trăia ! „În ședințele sale [Consiliul S.N.] cercetează cu pasiune academică problemele cari nu pot tulbura nimic, despre cari nu vorbește nimeni. Problemele grave ale crizei de față, preocupările de politică europeană imediată, despre care vorbește toată lumea, nu sînt nicidecum atinse în discuțiile solemne și publice“ [104]. Evocînd atmosfera care plutea la 104-a sesiune a Consiliului Ligii, Geneviève Tabouis remarca faptul că, pentru prima oară, Litvinov era absent (la ultima adunare spusese că nu se va mai întoarce la Geneva, dezamăgit de politica franco-engleză). La ordinea zilei — cererile de arme ale republicanilor spanioli, care luptau în continuare. „«Nu ne mai facem iluzii — declara del Vayo —. De la München încoace sîntem convinși că nimeni în Europa nu va mai rezista germanilor. Într-o zi lumea își va aduce aminte de avertismentele noastre și atunci își va da seama că Spania a fost primul cîmp de luptă din al doilea război mondial, care se apropie acum în mod inevitabil»“ [105]. La 20 ianuarie 1939, Consiliul Societății Națiunilor își încheia lucrările. Singurul lucru notabil părea să fi fost întîlnirea Halifax-Bonnet, care au voit să aducă un omagiu instituției internaționale ce, pînă nu de mult, forma temeiul politicii externe a țărilor lor.

Jurnalometria dădea cifre edificatoare în această direcție. Ani de zile Geneva ocupase un spațiu vast în ziare. Statisticile arătau că punctul culminant de interes a fost atins între celebrul plebiscit al păcii (1934) și impunerea sancțiunilor economice împotriva Italiei (1935). Falimentul sancțiunilor adusese o cădere a interesului față de forumul genevez. Spațiul acordat informațiilor din izvor genevez s-a micșorat progresiv, ziarele simțind pulsul opiniei publice. Cu tot acest scepticism, pseudonimul „Augur" — în a 1000-a scrisoare de la Londra pentru „Universul" — ținea să precizeze că opinia publică era convinsă că *„principiile puse la baza Pactului Ligii Națiunilor erau eterne, la fel ca ideea democratică"*, dar, în anumite împrejurări, înfrîngerile succesive au făcut pe oameni să piardă încrederea. *„Liga Națiunilor nu murise"* — susținea cu justificată dreptate el. Dezastrul ei nu se datora principiilor pactului, ci serviciului rău al celor desemnați să-l aplice. „Slujitorii Genevei erau ucigașii Genevei", afirma ziaristul român. „Ceea ce este necesar este schimbarea slujitorilor și nu reforma pactului" [106].

Se mai credea în Societatea Națiunilor și în nobilele ei scopuri. Deputatul laburist Arthur Henderson, în vizită la București în acele zile (17—20 ianuarie)[76], declara unui grup de ziariști, la o întîlnire la Ministerul Propagandei, că, în călătoria pe care o făcuse în Europa, a găsit peste tot o reală dorință de pace și bună înțelegere între popoare, deoarece consecințele războiului sînt atît de mari, încît sigur nimeni nu-l dorește. „«Pe linia mea de conduită, consecvent părerilor mele politice, trebuie să subliniez importanța principiilor Societății Națiunilor. Cred în posibilitățile de colaborare internațională pentru evitarea războiului»" [107]. La plecarea din România, el își exprima satisfacția că guvernul român era gata să contribuie la stabilirea unei bune înțelegeri atît cu vecinii apropiați, cît și cu celelalte națiuni, fără excepție [108].

...La 26 ianuarie, în Spania cădea Barcelona. În balconul Palatului din Veneția, Mussolini marca evenimentul rostind o scurtă cuvîntare. La Paris, în cercuri avizate, se formase convingerea că Germania pregătea noi acțiuni de intimidare față de România. Generalul Gamelin semnala ambasadorului Tătărescu existența unui plan nazist contra României și Poloniei. Ambasadorul român transmitea Bucureștiului, la 27 ianuarie 1939 : „Sîntem în ajunul unei noi acțiuni de mare anvergură, care va fi pornită de Germania și Italia, pentru ca România și Iugoslavia să se înfeudeze axei Roma-Berlin" [109]. Simplă coincidență ? În aceeași zi, ministrul Apărării Naționale, generalul N. Ciupercă, primea un Studiu („Expansiunea Germaniei în estul și sud-estul Europei") din partea Serviciu-

[76] El a avut întrevederi cu regele Carol și cu o serie de conducători guvernamentali români.

lui Secret de Informație al Marelui Stat Major, pe care-l va înainta lui Carol, la 30 ianuarie. Pornind de la antecedentele create de expansiunea hitleristă în Austria și regiunea sudetă, *Studiul* afirma că „Cea mai probabilă intenție a Germaniei în acest an, este să realizeze etapa cea mai ușoară și mai sigură, adică penetrația spre sud-est prin România, pentru a stăpîni gurile Dunării, a-și amenaja o bază puternică la Marea Neagră și a-și crea o puternică și largă bază (strategică și economică) pentru ca să poată trece apoi la ultima și cea mai grea etapă în expansiunea sa spre est și sud-est. *Deci obiectivul principal și imediat al Germaniei va fi România*". Arătînd felul cum Germania subvenționa grupările extremiste naționaliste, *Studiul* menționa că, prin intermediul germanilor hitleriști din România și a numeroși agenți, special formați și trimiși ca turiști, oameni de afaceri, specialiști etc. Germania aduna informații detaliate asupra resurselor din România, a întreprinderilor industriale, a comerțului, a activității statului, întocmind statistici, hărți și dări de seamă. Enumerînd considerațiile pentru care M.St.M. german ar fi preferat penetrația spre sud-est la Gurile Dunării și Marea Neagră, studiul respectiv pornea de la ipoteza că Ungaria va accepta tutela germană dacă-i vor fi sprijinite revendicările revizioniste, iar „România, chiar dacă se va opune cu forța armată [77], nu va putea rezista pînă la sfîrșit, izolată fiind, forțelor germane". Într-un alt *Raport* („Acțiunea germană în România"), era întocmit un tablou detaliat al organizării Comunității germanilor din România, cu sediul la Sibiu (condusă de Fritz Fabritius, secondat de Bonfret) în curs de organizare în conformitate cu Regulamentul F.R.N. Erau astfel enumerate : organizații feminine, cu pronunțat caracter politic (București, Cernăuți, Timișoara, Sibiu, Brașov) ; organizații de tineret („Frankonia", „Teutonia", „Alemania" în Cernăuți ; „Bukoviner", „Sibienbürger", „Deutscher Jugenbund" în București, Sibiu, Timișoara, Cernăuți) ; „organele politice ale cetățenilor germani ai Reichului în România (N.S.D.A.P. — Partidul Național Socialist al muncitorilor germani — Landesgruppe Rumänien, condus de Arthur Konradi ; D.A.F. — Frontul de muncă german ; K.D.F. — Putere prin bucurie ; Schrifftamtstelle — Oficiul central de propagandă ; N.S.K. — Comunitatea culturală național-socialistă ; N.S.V.F. — Ajutorarea național-socialistă ș.a.m.d.). Studiul respectiv relata că, în ianuarie 1939, comunitatea germană a trecut printr-o criză de orientare (în urma creării F.R.N.) dar

[77] Citind *Studiul*, Carol al II-lea a anunțat o probabilă convocare a Consiliului de Miniștri pentru a fixa *Directiva* pentru armată. Regele — notează generalul Ciupercă pe *Studiu* — ar fi opinat că „are ferma credință că o astfel de acțiune din partea Germaniei nu se va produce pe calea armelor, ci pe cale politică și economică".

că, se putea conchide că șvabii, sașii, zipserii hitleriști se considerau, sub raport politic și ideologic, ca făcînd parte din unitatea germană național-socialistă din Reich. Din această atitudine, lealitatea manifestată de ei pînă în 1933, în colaborarea cu guvernele române, a suferit un regres din punctul de vedere al intereselor românești. De aici, importanța primordială a chestiunii minorității germane, care trebuia tratată cu deosebită atenție [110].

La Budapesta, în fața Comisiilor parlamentare de politică externă, ministrul de externe Csáky rostea un discurs lămuritor în ceea ce privea direcțiile noii politici maghiare. La o lună după vizita lui Ciano la Budapesta și la cîteva zile după întoarcerea lui Csáky de la Berlin, se puteau sesiza deosebiri esențiale față de opiniile anterioare. Era evidentă o sensibilă apropiere de Axă, cu plutirea iminentei aderări la Pactul anticomintern. Apoi o schimbare de ton față de Anglia și Franța, reflectînd faptul că cele două mari puteri manifestau, după München, un interes în descreștere față de Europa centrală. De aici, hotărîrea Ungariei de a ține cont de misiunea Germaniei în problema „reconstrucției" Europei Centrale. Fără să intre în amănunte, Csáky amintea ca posibilă îmbunătățirea relațiilor româno-maghiare, în cazul rezolvării a două probleme : soarta minorității maghiare și atitudinea presei române. Comentînd declarațiile condiționate și tendențioase ale lui Csáky, Romulus Seișanu (ziarist, membru foarte activ al Ligii antirevizioniste) emitea opinia că dorința contelui trebuia și ea condiționată de politica Ungariei față de România, de renunțarea definitivă și sinceră la propaganda revizionistă și de atitudinea presei maghiare, deoarece acestea determinaseră presa română să adopte o atitudine fermă și demnă, apărînd cauza nobilă și dreaptă a poporului român [111].

Un eveniment monden, reflectînd cît de ciudată putea fi și soarta „mărimilor", în satul Doorn, în Olanda, în surghiun, ex-kaiserul Wilhelm al II-lea al Germaniei, înconjurat de membrii familiei de Hohenzollern și de 50 de reprezentanți ai nobilimii germane, își sărbătorea, la 27 ianuarie, a 80-a aniversare. Într-un interviu dat unei reviste americane, el spunea despre Hitler că „«El poate să fie sincer, dar nu poate să fie uman : e un om singuratic, fără familie, fără copii, fără Dumnezeu. El poate să facă legiuni de trupe, dar nu poate crea o națiune, căci o națiune se formează prin familie, tradiție etc.»" [112]. În amnezica sa nostalgie despre timpurile de altădată, el evoca o Germanie a poeților, a artiștilor și nu a soldaților. Uitase primul război mondial ?! Dar cine mai era atent la trecut și la împărații de altă dată !

La rubrica de „Viață internațională", gazeta social-democrată „Lumea Nouă" semnala și comenta numeroasele întrevederi ale dictatorilor fasciști care căutau să frîngă, rînd pe rînd, obstacolele

ce le stăteau în cale pentru a înlătura concurența și influența statelor democratice în centrul și sud-estul Europei [78]. Ele vor — conchidea ziarul — să supuie dominației lor economiile „complementare" ale statelor din sud-estul Europei, urmărind ca, prin aceasta, să le subordoneze axei dictatoriale Roma-Berlin [113]. Peste Canalul Mînecii, la Birmingham, premierul britanic Chamberlain vorbea la un dineu dat în cinstea sa de asociația bijutierilor (28 ianuarie). Nu regreta ci, dimpotrivă, reafirma credința că la München se salvase pacea Europei. Dar adăuga : „«Nu putem uita că, dacă pentru a face pace este nevoie de cel puțin două persoane, pentru a face război ajunge și una singură»". De aceea, explica el... bijutierilor, pînă la deplina înțelegere „«trebuie să fim în situația de a ne apăra contra unui atac fie contra țării sau poporului nostru, fie contra principiilor de libertate de care se leagă existența noastră ca democrație»". Din această necesitate, el anunța cîteva așteptate realizări generatoare de „optimism" : la sfîrșitul lui martie, urmau să fie gata 60 de noi vase de război, iar apoi alte 75 [114]. „Pacea" münchenează trebuia „apărată".

... Spre sfîrșitul lunii ianuarie, se înregistra o subită stare de nervozitate în lumea Bursei. În principalele centre de afaceri ale lumii — New York, Paris, Londra, Berlin, Amsterdam — cursul valorilor scădea, sub bătaia unui vînt de pesimism. Tulburarea de la burse — opinau specialiștii — oglindea tulburarea din viața politică internațională. Bursa — se zvonea — aștepta cu nerăbdare un anunțat discurs al lui Adolf Hitler, care urma să aducă oarecari lumini asupra țelurilor imediate ale Reichului și ale Axei în Apus. Plutea, din nou, apăsătoare, atmosfera care precedase Münchenul. Privirile popoarelor se îndreptau, pe rînd, de la cancelariile diplomatice, spre buletinele de bursă, de la declarațiile pacifiste, spre arsenalele și șantierele militare.

În România, în continuare, pe primul plan era organizarea F.R.N. La 20 ianuarie, printr-un *Decret-lege,* au fost numiți membrii Directoratului și ai Consiliului Superior Național, pe o durată de doi ani. Directoratul era compus din 30 de membri (cîte 10 de fiecare categorie profesională), iar C.S.N. era alcătuit din 150 de membri (cîte 50 din fiecare categorie). Nu simpla înșiruire de nume, ci necesitatea unei clarificări, obliga pe contemporani să parcurgă listele acestei hibride componențe, pentru a putea afla, apoi, cine din mai vechea gardă partidistă trecuse de partea guvernului sau rămăsese în opoziție. În *Directorat* și *Consiliu* intraseră, la una din categoriile profesionale (inovație de sorginte corporatistă) — agri-

[78] La Berlin, între premierul cehoslovac și Hitler ; la Belgrad, între premierul Iugoslaviei și Ciano ; pentru Viena, era anunțată o apropiată întrevedere Hitler-Mussolini.

cultură și muncă manuală ; comerț și industrie ; ocupații intelectuale — foști național-țărăniști de „centru“ sau de „stînga“, național-liberali „tineri“ dar și „bătrîni“, agrarieni din Ligile lui Argetoianu și Garoflid, național-creștini din grupările lui Goga și Cuza, social-democrați care se puseseră în afara partidului, național-democrați din partidul lui Iorga, frontiști din gruparea lui Vaida, lideri ai fostelor partide ale naționalităților, militari, reprezentanți ai clerului, oameni de cultură, știință și artă. Printre ei, Ar. Călinescu, Gr. Gafencu, P. Andrei, M. Ghelmegeanu, M. Ralea, I. Răducanu, Ene Ernest, Voicu Nițescu, Silviu Dragomir, Radu Portocală ; C. Angelescu, I. Bujoi, Mitiță Constantinescu, D. Alimănișteanu, V. Slăvescu, M. Cancicov, V. Iamandi, Grigore Duca, H. Aznavorian, A. Bentoiu, Eugen Titeanu, C. C. Giurescu ; I. Gigurtu, C. Garoflid, Alex. Radian ; Gr. Cazacliu, I. Petrovici, Leon Scridon ; Gh. Grigorovici, Eftimie Gherman, I. Flueraș ; Anibal Teodorescu, C. Ionescu-Sisești, V. V. Tilea, Iul. Hațieganu ; Lucian Blaga, Mihail Sadoveanu, Alex. Rosetti, Rădulescu-Motru, Gr. Perițeanu, Ion Marin Sadoveanu ș.a. [115] Cine rămăseseră deoparte ? : Maniu-Mihalache-Madgearu-Lupu, Dinu Brătianu și cîțiva membri din vechile state majore ale partidelor conduse de ei. Numărul lor părea insignifiant, pe lîngă cel al aderenților. Dar, din punct de vedere moral-politic, opoziția lor era semnificativă, avînd în vedere ponderea pe care ei o avuseseră în evoluția vieții politice românești între 1918—1938. Acesta va fi și motivul pentru care Carol al II-lea și guvernul vor depune mari stăruințe pentru concilierea cu grupul de opoziție. Alte instituții create urmau însă să-i implice și pe ei, într-un fel sau altul, în viața social-politică. Astfel, la 18 ianuarie 1939, intra în vigoare *Legea Serviciului Social*, fostul Institut Social fiind asimilat noii creațiuni. Director, Dimitrie Gusti. Colaboratori activi, Virgil Madgearu, Ion Răducanu, George Strat ș.a. Prin respectiva lege, se înființau la sate și orașe căminele culturale, ca organe de execuție ale Serviciului Social. În virtutea legii, peste 7 000 de tineri cărturari urmau să muncească la ridicarea satelor [116]. Domnea o atmosferă de prefacere și reformare care, privită în manifestările exterioare, denota preocupări specifice vremilor de pașnică dezvoltare. Într-un articol apărut în „Paris Soir“, sub impresia călătoriei în România, Georges Duhamel scria : „«Cu cele 20 milioane de locuitori, cu poeții, artiștii și savanții săi universitari, cu frumoasele sale instituții științifice, fundațiile sale ospitaliere, cu rîvna sa culturală, cu armata sa bine comandată, cu pămîntul său rodnic, cu țărănimea sa sănătoasă și simplă, poporul român este un popor mare»“ [117]. Era lumea pe care o cunoscuse, îndeosebi, el. Poeții și savanții. Acești poeți și savanți au transformat sărbătoarea Unirii din 24 ianuarie — 80 de

ani — într-un moment de solemnă înălțare patriotică. La „Liga Culturală" și în alte medii, conferențiа Nicolae Iorga. La „Teatrul Național, în cadrul unui festival străjeresc, vorbea Nicolae Dașcovici. În ziarul „Timpul", articole de patriotică evocare erau semnate de Miron Radu Paraschivescu și Andrei Oțetea. La Galați, se deschidea Muzeul „Cuza-Vodă" [118].

Era deosebit de înălțător faptul că poporul român simțea, din ce în ce mai plenar, alăturarea populației neromâne, ca naționalitate și limbă, dar românești, ca cetățenie și crez național. La 25 ianuarie, episcopii celor trei confesiuni maghiare din Transilvania — I. Vasarhelya, al reformaților ; Bela Varga, al unitarienilor ; Aron Marton, al romano-catolicilor — au adresat o circulară tuturor clericilor subordonați, pentru a-și îndruma enoriașii spre F.R.N. Societatea Agrară Ardeleană (președinte, Pál Szász), care grupa 80% din totalul populației maghiare, a trecut, de asemenea, spre aceeași organizare [119].

Pe baza hotărîrii C. C. al Partidului Comunist, Român, în respectiva perioadă s-a desfășurat Conferința activului de partid din Ardeal și Banat al P.C.R. Conferința a adoptat o serie de hotărîri importante printre care mobilizarea și antrenarea în luptă a forțelor potrivnice imperialismului fascist și a exponenților din România ai acestuia, în primul rînd Garda de fier. Pentru a asigura întărirea și creșterea prestigiului partidului comunist în rîndul maselor, pentru a ușura făurirea unității muncitorești, Conferința recomanda ca *„muncitorimea și celelalte pături și organizații nefasciste să nu se izoleze de organizațiile politice, profesionale și naționale înființate recent sau care urmează să fie înființate în viitorul apropiat"*. Cerîndu-se intrarea „in corpore" în aceste organizații, Conferința insista asupra necesității ca toate organizațiile de masă nefasciste, profesionale, economice, inclusiv cele ale naționalităților conlocuitoare, să accepte acest punct de vedere, pentru ca astfel să se întărească lupta pentru adevăratele interese ale poporului [120]. Partidul comunist s-a preocupat, îndeaproape, de analiza noului organism politic creat de regimul carlist. P.C.R. a ținut să precizeze, în ianuarie 1939, că ar fi fost o mare greșeală să se confunde *regimul antipopular carlist, cu fascismul*, și *F.R.N.* cu o *unealtă* a acestuia. „DUȘMANUL PRINCIPAL ESTE ȘI RĂMÎNE GARDA DE FIER. ÎMPOTRIVA G[ĂRZII] DE F[IER] — ACESTEI AGENȚII TERORISTE DE SPIONAJ HITLERIST — TREBUIE ÎN PRIMUL RÎND ÎNDREPTAT FOCUL PRINCIPAL". Evocînd declarația lui Armand Călinescu că lozinca F.R.N. trebuia să fie „«apărarea patriei»", P.C.R. releva faptul că apărarea independenței contra amenințărilor hitleriste din afară și a gardiștilor dinăuntrul era o datorie a tuturor iubitorilor de popor și

țară. Din această necesitate profund patriotică, poziția de principiu a comuniștilor români trebuia să fie una singură : „Astăzi, în aceste zile grele pentru poporul român și popoarele [naționalitățile] conlocuitoare, mai mult ca oricînd, se pune chestiunea : NU CE DESPARTE FORȚELE DEMOCRATICE, CI CE LE UNEȘTE, le unește necesitatea luptei contra fascismului dinăuntru și din afară. Necesitatea luptei pentru independența națională a țării" [121]. Fără să cruțe cu nimic actele antidemocratice ale guvernului — desființarea partidelor, dizolvarea Parlamentului, inconsecvența în reprimarea Gărzii de fier, și, mai ales, caracterul dictatorial al noului regim — P.C.R. a știut să discearnă pericolele cele mai grave care planau asupra poporului român și, în funcție de evoluția evenimentelor, să subordoneze întreaga sa activitate salvagardării independenței și integrității țării. În broșura editată la începutul anului 1939 de către C. C. al P.C.R., adresată cu precădere studenților, se arată că ei nu trebuiau să despartă lupta pentru nevoile lor specifice, de lupta pentru apărarea independenței naționale. „Stăpînită de reală dragoste de neam și țară, studențimea trebuie să înțeleagă de unde vine primejdia cea mare pentru independența poporului românesc și să trezească poporul de muncitori și țărani, mobilizîndu-l împotriva amenințătoarei invazii germane". Demascînd propaganda profascistă și prohitleristă desfășurată de legionari printre studenți, bucuria inconștientă și trădătoare pe care au manifestat-o aceștia după înghenunchierea națiunii cehoslovace, comuniștii români explicau tinerilor că, în felul acesta, legionarii înlesneau drumul spre sud-est al Germaniei hitleriste. „În asaltul pe care-l dă împotriva României — se mai explica — Hitler are un avanpost de temut în Ungaria revizionistă care nu este decît un agent servil al imperialismului germano-italian". În această strategie expansionistă a Axei — se sublinia — „Agitația revizionistă de la Budapesta este comandată de la Berlin, cu scopul de a crea atmosfera necesară împărțirii României și vasalității ei față de Germania" [122]. Activitatea P.C.R. în rîndurile studenților și ale altor categorii de tineret fusese mult îngreunată atît de măsurile legislative ale guvernului (care dizolvase o serie de asociații legale, aflate sub influența comuniștilor, și întrerupsese apariția unor ziare democratice, aflate, de asemeni, sub influența lor), cît și de autodizolvarea Uniunii Tineretului Comunist, din directiva Internaționalei Comuniste a Tineretului (ian. 1936). În ianuarie 1939, P.C.R. a apreciat dizolvarea U.T.C. ca o gravă greșeală politică și, pornind de la situația concretă din România, a considerat absolut necesară revitalizarea activității tineretului. În această acțiune, un rol deosebit a revenit tînărului comunist Nicolae Ceaușescu care, împreună cu alți tovarăși, avînd expe-

rienta luptei antifasciste și antigardiste din perioada precedentă [79], și-a asumat sarcina de a lucra în cadrul organizațiilor și asociațiilor de masă, a grupărilor tineretului democratic antifascist, în mobilizarea acestora pentru atingerea obiectivelor fundamentale naționale ale țării [123].

„Eliberat din închisoare la sfîrșitul anului 1938 — evocă militantul comunist Ion Popescu-Puțuri — comunistul Nicolae Ceaușescu s-a avîntat din nou în vîltoarea luptei, cu entuziasmul și dăruirea ce îl caracterizau, participînd, alături de viitoarea sa tovarășă de viață — tînăra comunistă Elena Petrescu — la acțiunile revoluționare de amploare desfășurate de partidul comunist împotriva fascismului, pentru drepturi și libertăți democratice, pentru apărarea independenței și suveranității naționale a României, a integrității sale teritoriale, grav amenințată în acele momente" [124].

Comisia pe Capitală de reorganizare a U.T.C. și-a asumat, dealtfel, sarcini la nivel național. Iată cum le explica ziarul „Scînteia" din 24 ianuarie 1939 : „1. A se munci la unirea tuturor forțelor tineretului muncitoresc, țărănesc și mic-burghez, de la orașe pentru lupta contra agenturii lui Hitler, «Garda de fier», scoțînd astfel tineretul de sub influența aceasta. Unind tineretul contra «Gărzii de fier», ducerea luptei pentru independența națională a României, pentru pace, pentru o Românie democratică, precum și pentru revendicările democratice, culturale și politice ale tineretului, este necesară. 2. În sînul «Străjii Țării», trebuie muncit pentru colaborarea tuturor organizațiilor democratice și antifasciste de tineret și, pe baza aceasta, pentru formarea unui front democratic al tineretului, care va fi capabil să transforme «Straja Țării» dintr-o unealtă a dictaturii regale, într-un factor de educare democratică a tineretului și de apărare a intereselor sale economice, culturale, politice și naționale. În sînul «Străjii Țării» este necesară desfășurarea unei munci consecvente, pentru înlăturarea din «Straja Țării» a tuturor agenților deschiși sau mascați ai «Gărzii de fier» care vor să folosească «Straja Țării» pentru un complot contra independenței țării. 3. Este necesară o largă muncă de lămurire în sînul «Străjii Țării» și în general printre tineretul român, despre felul cum trebuie să lupte tineretul român pentru asigurarea păcii /.../ Trebuie dată o atenție mare stabilirii unei legături permanente între mișcarea tineretului român și tineretul democratic din Franța, Cehoslovacia, Iugoslavia și Polonia". Reco-

[79] Nicolae Ceaușescu fusese condamnat, în iunie 1936, la doi ani și jumătate închisoare, pentru activitatea sa revoluționară, comunistă, antifascistă. În decembrie 1938, el iese din închisoarea Doftana și, avînd alături pe tînăra Elena Petrescu (Ceaușescu) se încadrează imediat în activitatea partidului, în acțiunile revoluționare ale tineretului.

mandîndu-se folosirea posibilităților legale de organizare, se preconiza crearea diferitelor organizații sportive, culturale, ale tinerelor fete și întărirea celor existente (sindicate, cluburi, cămine culturale). Avînd în vedere că, în conformitate cu legile în vigoare, întreg tineretul de la vîrsta de 18—21 ani trebuia să îndeplinească instrucția premilitară obligatorie, P.C.R. recomanda uteciștilor necesitatea ca „întregul tineret democratic, antifascist să ia parte activă la toate cursurile sau acolo unde se dau aceste instrucțiuni premilitare, pentru a cîștiga aptitudinea de a se apăra". „Tinerii comuniști — conchidea „Scînteia" — trebuie să lucreze mereu în așa fel în organizațiile de masă, ca pe baza muncii lor neobosite în lupta pentru interesele tineretului, a apărării păcii, democrației și a independenței naționale a țării, să cîștige simpatia maselor largi de membri și autoritatea care va face posibilă ocuparea de posturi de conducere în aceste organizații [80]. Fiecare tînăr comunist trebuie să strîngă în jurul său largi grupuri de membri din organizațiile de tineret în care lucrează și să devină cel mai bun apărător al tineretului" [125]. Reactivarea și intensa mobilizare care s-a imprimat mișcării comuniste de tineret în acele împrejurări, a fost hotărîtoare în desfășurarea acțiunilor antifasciste, antihitleriste și antirevizioniste din iarna și primăvara anului 1939.

În *Studiul* Marelui Stat Major despre care am amintit (27 ianuarie) se aprecia că dacă Germania va urmări ca pe calea expansiunii economice să-și pregătească hegemonia politică și, astfel, stăpînirea României, națiunea română să-și pregătească, din vreme „barajul cu care să se opună forței brutale a cotropitorului". Printre măsurile preconizate se recomanda ca un mare număr de personalități politice, „de o mare suprafață", să fie trimise în Franța, Anglia, Iugoslavia, Turcia, Polonia etc., unde „să dea alarma asupra pericolului german, așa fel ca să trezească conștiința tuturor națiunilor pentru a se ajunge la un front comun". Pe plan intern, se preconiza o puternică acțiune de dezvoltare a spiritului patriotic, a iubirii de țară, a dorinței de a lupta pentru interesele națiunii, o „exaltare a datoriei ce o avem de a păstra prin sacrificii și jertfe, patrimoniul național etern și existența noastră ca stat întreg și liber" [126]. La chemarea Inspectoratului general al pregătirii militare, premilitarii au contribuit cu cîte 1 leu la „Fondul pentru frontiera de vest", adunîndu-se suma de 230 395 lei, sumă ce a fost înaintată Ministerului Apărării Naționale [127]. Desigur, suma poate părea derizorie. Ea trebuie apreciată ca un obol simbolic al celor peste 230 000 de tineri care voiau să contribuie la întărirea

[80] Potrivit hotărîrilor luate în conferința plenară a organizației P.C.R.-București, Comisia tineretului comunist, din care făcea parte și tînărul Nicolae Ceaușescu, a repartizat responsabilitățile în organizarea tineretului din sindicate, premilitari și străjeri.

hotarelor, pentru apărarea cărora își perfecționau și instruirea militară. Iar hotarele aveau, fără îndoială, nevoie de apărare. Iar națiunea avea, fără îndoială, nevoie de solidaritate. La aceasta trebuie că s-a gîndit și Virgil Madgearu care, prin C. Argetoianu, propunea un armistițiu între partidele desființate și noul regim, în vederea realizării coeziunii naționale în conjunctura agravantă cu care era confruntată țara [128]. Lucra atunci cu asiduitate la cartea sa „Evoluția economiei românești după războiul mondial", pe care o va tipări, în 1940, în momentul cînd teritoriul național al României era sfîrtecat, și cu puțin înainte de a fi asasinat de legionari. Scria despre anul economic 1939 că „viața economică a României a fost tulburată de acțiunea economiilor de război străine și de străduințele de organizare a economiei de apărare națională a țării noastre". Și mai scria că „în cei douăzeci de ani, care s-au scurs de la sfîrșitul războiului mondial și pînă la începutul celui din 1939, cu toate că omenirea s-a străduit să realizeze o așezare social-economică nouă, ea n-a izbutit să înlocuiască vechea ordine economică internațională, zdruncinată la 1914 și destrămată în cursul crizei mondiale, printr-o alta nouă, care să fie o chezășie a securității și păcii între popoare" [129].

La sfîrșitul lunii ianuarie 1939, pe scena mondială s-a produs ceva nou în conduita diplomatică a Marilor Puteri, provocînd o acută senzație de tensiune. Întîlnirile și schimbul de opinii directe au fost întrerupte, conducătorii de state trimițînd, de acasă, mesaje sub formă de monolog. Cascada expozeelor, a mesajelor, a avertismentelor lua cu asalt radioul, agențiile de informații și presa. Exista chiar aparența unei diplomații deschise, în văzul și auzul întregii lumi. La 30 ianuarie Hitler vorbea în Reichstag ; la 31 ianuarie, Chamberlain răspundea führerului, iar Roosevelt lansa un avertisment tuturor ; la 1 februarie, Mussolini răspundea celor trei ; la 3 februarie, Daladier dădea replica celor patru antevorbitori... Toate discursurile și toți oratorii declarau că îi preocupau problemele păcii, dar nu toți vedeau, la fel, această pace. Concert diplomatic european, prin radio. Nu al tuturor statelor. Al marilor puteri. Deși *egalitatea* dintre state devenise o dogmă proclamată principial încă prin tratatele westfalice din 1648 — lămurea opiniei publice românești, expertul în probleme de drept internațional, George Sofronie — dogma se lovise de un alt principiu, antagonist, al *ierarhizării*. Statele mari, cu toată „egalitatea de drept", au pretins exercitarea unei autorități, aproape a unei dictaturi, asupra celorlalte. Juridicește, aceste tendințe s-au cristalizat în rudimentul executiv internațional al secolului al XIX-lea, „Concertul european". După primul război mondial, aceste tendințe și-au găsit consacrarea, pe de o parte, prin numeroasele dispoziții egalitare din tratatele de pace (faimoasa regulă a „unanimității" voturilor din

Pactul genevez), pe de altă parte, prin organizarea Consiliului Societății Națiunilor cu preferința și întîietatea acordate „principalelor puteri" (ca membri permanenți), și prin acea „majorité de justesse", recunoscută lor, în structura forumului genevez. De aici, terminologia și practica prin care statele au fost împărțite în „Puteri cu interese generale" și „Puteri cu interese limitate", care a dominat cele două decenii interbelice, principiul *egalității* fiind tot mai accentuat înlocuit cu cel al *ierarhizării*. Din această practică ieșise Pactul celor patru (acordul de la München) și ideea că pacea putea fi apărată prin acțiunea și solidaritatea celor „mari", care-și arogaseră dreptul de comandă [130]. Acestea erau opinii pe care cititorul român le parcursese doar cu cîteva zile înainte de cascada discursurilor celor „mari". Discurile trebuiau ascultate, cercetate, interpretate. Soarta păcii era în joc.

30 ianuarie 1939. Opera Kroll — unde se ținea ședința Reichstagului — fusese amenajată pentru cei 855 de deputați ai „Germaniei Mari". Se împlineau 6 ani de cînd Hindenburg încredințase puterea lui Adolf Hitler[81]. Avînd printre deputați, pentru prima oară, și reprezentanți ai Austriei și Regiunii Sudete, realegînd în funcția de președinte pe Göring, Reichstagul era convocat, în fond, pentru a asculta mult-anunțatul discurs al führerului[82]. Seara, se producea evenimentul. „«Salvarea Europei — perora Hitler — a început cu Mussolini și cu fascismul italian într-o parte a continentului nostru. Național-socialismul a continuat această operă de eliberare, la celălalt capăt al continentului, și acum asistăm din nou, într-o altă țară [Spania] la spectacolul unei valoroase victorii asupra încercării distructive făcută de evreime și de Internaționale contra lumii civilizate europene»". Aruncînd fulgere verbale la adresa bolșevismului, a „ciumei roșii", ridicînd în slăvi fascismul italian și nazismul german, el expunea pe larg derularea evenimentelor ce au dus la Anschluss și München. Pentru viitor, pornind de la premisa că Germania era o țară suprapopulată, că lupta cu mari dificultăți economice, el reafirma cunoscuta-i teză a necesității sporirii spațiului vital. „«Coeziunea națiunii germane — șarja el pe efectul psihologic al exaltării naționaliste — îmi dă certitudinea că statul național-socialist va rezolva într-un viitor apropiat sau îndepărtat toate misiunile ce vor fi impuse poporului nostru»". Nu s-au lăsat așteptate ecouri imediate, în diverse țări,

[81] La 1 februarie 1933, vechiul Reichstag (alegerile din noiembrie 1932) fusese dizolvat, pentru ca alegerile din 5 martie 1933 să consacre victoria deplină a național-socialismului. Întrunit la 23 martie 1933, tot la opera Kroll, Reichstagul (cu 441 voturi pentru și 94 contra) a acordat lui Hitler depline puteri, Cancelarul devenind stăpînul Germaniei și pe calea aparentă a voinței parlamentare.

[82] În aceeași zi, în fața tineretului german, ministrul propagandei, Goebbels, rostea o cuvîntare pentru a pregăti „atmosfera".

la discursul lui Hitler. Mijloacele de informare românești le făceau cunoscute opiniei publice. Paris : „«Ar fi o copilărie să te îndoiești de eficacitatea Axei»". Lisabona : „«Axa Roma-Berlin funcționează ireproșabil»". Roma : „«Italia și Germania se pot bizui pe sprijinul altor națiuni»" [83]. Washington : „«Discursul este foarte încurajator dacă nu ascunde nimic !»". Londra : „«Trebuie să se spere într-o reglementare amiabilă»". Sofia : „«Orizontul politic internațional s-a înseninat»". Tokio: „«Asia trebuie lăsată asiaticilor»" [131]. Mai pe larg, cîteva comentarii semnificative din presă. „Völkischer Beobachter" : „«Niciodată pînă acum n-a fost evidențiată himera acestui tratat /Versailles/ în termeni mai plastici și mai precișI»". „Berlin Börsen-Zeitung" : „«Führerul a caracterizat ritmul accelerat al acestui proces, măreția istorică a ceasurilor trăite [Anschluss, München] și a amintit etapele dramatice ce schițează calea poporului german spre o victorie pe care unele cercuri străine o invidiază, dar care este pentru noi realizarea visului nostru secular, al unei „Germanii Mari"». „L'Epoque", comentariu realizat de Kerilis : „«Trebuie să ai mentalitatea unui copil pentru a mai avea încă îndoieli, cu toate faptele, asupra soliditățII Axei și pentru a-ți chinui spiritul căutînd interpretări pline de asigurări în cele declarate de cancelarul Hitler»". Și, ca o sfruntare a bunului simț elementar, deputatul suedez Brand, din Stockholm, adresa Comitetului premiului Nobel o scrisoare în care propunea pe cancelarul Hitler pentru premiul păcii ! Este adevărat că opinia publică suedeză a vestejit cu virulență gestul deputatului Brand [132]. Despre atmosfera europeană care s-a creat după discursul lui Hitler avea să scrie Duff Cooper cum „Contemplînd panorama Europei, Hitler nu vedea nimic ce să poată sta în calea planurilor sale expansioniste. Ignoranță și bunăvoință, teamă și slăbiciune, nici un fel de preparative analoage cu cele ale sale, nicăieri stabilirea unei cooperări pentru a-i rezista" [133]. În România, „Scînteia" comunistă avertiza : „Urletul sălbatic al lui Hitler contra democrației mondiale și declarația că într-un război Germania se va găsi alături de Italia sînt fapte care dovedesc că Axa Roma-Berlin lucrează febril pentru dezlănțuirea celui de-al doilea război imperialist". Sesizînd și demascînd declarațiile demagogice, pretins pacifice ale Cancelarului, comuniștii precizau că ele erau menite lui Chamberlain (pentru a-l determina la noi pași de conciliere capitulantă) și agenturilor hitleriste din diferite țări, pentru a le alimenta propaganda prohitleristă. Vorbind despre activitatea febrilă a Axei în Europa Centrală și Sud-estică, P.C.R. deslușea intenția acesteia de a nimici coeziunea Micii Înțelegeri și Înțelegerii

[83] Hitler folosise prilejul ca să arate că adeziunea Ungariei la Pactul Anti-Comintern era un simptom îmbucurător, denotînd consolidarea unei așa-zise rezistențe mondiale față de „amenințarea iudeobolșevică".

Balcanice, pentru ca, astfel, să-și ușureze cotropirea țărilor din zonă. În acest plan, „Ungaria și Iugoslavia sînt privite de Axa Roma-Berlin drept puncte de sprijin în politica expansionistă germano-italiană în Europa Centrală și de Sud-Est", României rezervîndu-i-se rolul de *„obiect* deosebit de important în politica expansionistă germano-italiană, care urmărește acapararea petrolului nostru, a gurilor Dunării și a minereurilor noastre și pentru vecinătatea noastră cu Uniunea Sovietică". Comuniștii români avertizau națiunea cu privire la pericolele ce se adunau în jurul țării, cu atît mai mult cu cît „adeziunea Ungariei horthyste la pactul anticominteren — adică la blocul țărilor provocatoare de război — a sporit enorm de mult pericolul unui atac contra României". Într-o vreme cînd presa burgheză oficială se exprima cu sporită prudență, mascată prin consemnare factologică, fără interpretări lămuritoare, ziarul ilegal al comuniștilor deschidea ochii opiniei publice asupra slabelor măsuri de apărare luate de guvernanții țării, blama maniera evazivă sub care erau ascunse faptele agravante petrecute în interiorul și în afara țării, demasca propaganda prohitleristă făcută de exponenții hitleriștilor sași [84], gardiști, cuziști sau de ziarele „vîndute", de dreapta [134]. Într-adevăr, pare de neînțeles, cum de, în timp ce o serie de jurnale democratice, progresiste, fuseseră silite să-și înceteze activitatea (pe motiv că erau ale partidelor desființate), mai erau tolerate unele cu orientare declarat-prohitleristă. Pentru că, iată, e adevărat, singularizate, au putut apare atunci în presa naționalistă și opinii de-a dreptul consternante. Ilie Rădulescu, de la „Porunca", aprecia că Hitler a rostit o cuvîntare „epocală", „cea mai impresionantă confesiune europeană ce s-a făcut de douăzeci de ani încoace" iar I. P. Prundeni explica și justifica, nici mai mult nici mai puțin... nevoia de spațiu vital pentru Germania : „Germania are 80 milioane de locuitori, prin urmare 80 milioane de burți care se cer hrănite, 80 milioane de guri flămînde care cer pîine". De aici Prundeni „descoperea" cauza nr. 1 a politicii hitleriste — foamea — avertizînd omenirea, opinia publică, diplomația, că trebuiau să țină seama de ceea ce voia Germania pentru că „Hitler nu glumește și nu face jocuri de cuvinte, ca să înspăimînte omenirea, el pledează pentru dreptul de viață al poporului său și nimeni nu-l poate împiedica să dezlănțuie apocalipsul războiului viitor" [136].

Fără a scuza, în vreun fel, toleranța cu care asemenea ditirambe puteau scăpa de cerbicia cenzurii, la ceva tot erau folositoare zeloasele opinii ale prohitleriștilor de la „Porunca". Nu era greu

---

[84] La 4 februarie, Comitetul Executiv al Uniunii grupului german din Europa a ales ca președinte pe F. Fabritius, șeful comunității germane din România. Uniunea fusese prezidată, pînă atunci, de Konrad Henlein [135].

pentru nimeni să înțeleagă ce ar fi însemnat, pentru România, ascensiunea spre putere a dreptei naționaliste, cu corolarul ei — alianța cu Axa — în domeniul politicii externe. În lumina crudă a acestui adevăr, o conștiință a social-democrației române făcea un cu totul alt portret lui Hitler, și o cu totul altă caracterizare discursului său. „Retras în Alpii Bavariei — scria Moș Ion Roată, alias Titel Petrescu —, la Berchtesgaden, Hitler meditează cu luni înainte asupra planurilor de cucerire — formulate, dealtfel, și în biblia nazismului «Mein Kampf» — pe care să le expună la 30 ianuarie a fiecărui an, chit apoi a le înfăptui în decursul anului". Ce făcuse pînă atunci ? Ce urma să facă ? „Începînd cu violarea treptată a mai tuturor dispozițiunilor Tratatului de la Versailles și alipirea Austriei și teritoriului Sudet din Cehoslovacia, Germania hitleristă anunță prin glasul dictatorului său și încearcă să execute prin presiunea forței militare și a amenințărilor cu războiul, noi revendicări teritoriale și noi expansiuni imperialiste" [137]. Este ușor de bănuit dezamăgirea opiniei publice față de felul cum s-a produs reacția diplomației occidentale [85]. A doua zi după discursul lui Hitler, la 31 ianuarie, Chamberlain rostea un discurs-replică, în Camera Comunelor [138]. Manifestînd un optimism inexplicabil, el aprecia cuvintele lui Hitler ca nefiind ale unui om care intenționează să arunce Europa într-o nouă criză. „«Salut cu satisfacție pasagiile din cuvîntarea de luni a d-lui Hitler cari se referă la dorința unei încrederi mutuale și a unei cooperări între cele două țări ale noastre»" [139]. S-a creat impresia că replica lui Chamberlain avea scopul unui răgaz, într-un moment cînd între Italia și Franța exista o serioasă tensiune, între Anglia și Italia o înțelegere, între Germania și Italia o solidaritate absolută, iar între cele două grupări, complicații decurgînd din evenimentele din Spania. Deasupra tuturor pluteau însă serioasele motive de îngrijorare, față de pretențiile de retrocedare a coloniilor, insinuate de cancelarul german [140]. În orice caz, discursul evaziv al șefului guvernului britanic a fost întîmpinat cu dezamăgire în cercurile avizate românești. Nici nu se putea altfel. Discursul lăsase impresia de provizorat, pe care o dă întotdeauna indeciziunea, atunci cînd este așteptată atitudinea fermă, impresia de lucru șters, lipsit de viața faptei, atunci cînd este așteptată strălucirea unei izbucniri lămuritoare. Impresie contrară comentariilor franceze care vedeau în discurs o dovadă că „«Axa Roma-Berlin are o replică desăvîrșită în axa Paris-Londra»" [141]. Deruta opiniei publice a sporit, și mai mult, după discursul rostit de Roosevelt, la o Conferință cu

[85] După criza münchenеză, anumite posturi de radio engleze introduseseră servicii zilnice de informații în limbile franceză, germană și engleză. La sfîrșitul lui ianuarie 1939, toate posturile lui British Broadcasting Corporation (B.B.C.) au extins și permanentizat acest sistem de informații.

membrii Comisiei militare din Senatul american, în care — se zvonise — ar fi spus că „«în caz de război, frontierele Statelor Unite sînt în Franța»" [142]. Știrea, dezmințită ulterior de agențiile presei americane, a produs vîlvă, supărare printre „izolaționiștii" americani, iritare la Berlin și Roma, dar mari speranțe la Londra și Paris [86]. Opinia publică era tentată să considere că procesul politic de cristalizare a forțelor intrase într-o fază decisivă, profilîndu-se două grupări antagonice. De o parte cel germano-italiano-japonez, de cealaltă parte, cel anglo-franco-american. Oricît se evitase formarea de „blocuri ideologice", tot acolo se părea că se va ajunge : blocul marilor puteri totalitare, opus blocului statelor democratice [144].

Scena politică a lumii fusese dominată, o săptămînă, de mari expozee care urmau să declanșeze seria discursurilor ce vor seconda tot anul 1939, pînă la izbucnirea războiului. Pentru început, trei discursuri, rostite de trei șefi de state mari. Cititorului care s-ar fi mărginit să citească numai telegramele externe din ziare, care cuprindeau, dealtfel, jumătate din spațiul lor, cu titluri adesea senzaționale, uneori neinteligibile, dar totdeauna neliniștitoare, situația internațională îi putea părea halucinantă, iar încăierarea generală o chestiune de... săptămîni, zile, ore. Pe de altă parte, cititorul mai știa că, în ultimii ani, mai fuseseră asemenea semne și totuși... nu se făcuse război nici pentru Etiopia, nici pentru Anschluss, nici pentru ciopîrțirea Cehoslovaciei. De aceea, ultimele discursuri politice au avut darul să determine o însuflețire generală a marilor burse din Europa și de peste ocean. Erau publicate liste cu cifre care indicau „urcări de cursuri" și „tendință prielnică" la bursa din Londra, Bruxelles, Amsterdam, Milano, New York, Berlin. Se făceau și pronosticuri : „în cercurile burselor mondiale se speră că discursul d-lui Mussolini nu va aduce o tulburare a atmosferei prielnice ce pare să se închege în ultimele zile". Și totuși, îngrijorarea nu s-a risipit. „Europa — consemna cel mai avizat ziar românesc de politică externă — are înaintea ei, după declarațiile din ultimele zile, un răgaz de liniște. Cît va dura el ? !" [145]

În acest răgaz de „liniște" externă, în România se producea demisia formală a guvernului și se constituia ceea ce se poate numi prima emanație guvernamentală a Frontului Renașterii Naționale. Președinte al Consiliului de Miniștri, în continuare, patriarhul Mi-

[86] Martha Bibescu consemna la 2 februarie : „Se șoptește, cu multă voluptate că imitîndu-l pe Baldwin, Roosevelt ar fi declarat : „«Frontierele Americii se găsesc în Franța»". La 3 februarie, revenea : „Dezmințirea lui Roosevelt vine imediat după colportarea frazei ce i se atribuie. Președintele Statelor Unite declară că este vorba de «o minciună premeditată». Probabil că au mîriit membrii Congresului" [143].

ron Cristea (foarte bolnav, împiedicat să participe la depunerea jurămîntului). Vicepreședinte al Consiliului, ministru la Interne și ad-interim la Apărarea Națională, cumulînd deci trei principale funcții, Armand Călinescu. Continuau activitatea, la vechile departamente, Victor Iamandi (justiție), Mihail Ralea (muncă), Petre Andrei (educație), Grigore Gafencu (afaceri externe), Silviu Dragomir (comisariatul pentru minorități), M. Marinescu (sănătate), g-ral Paul Teodorescu (aer și marină), N. Zigre (culte). Se produceau schimbări și noi numiri, la alte departamente. Mitiță Constantinescu îl înlocuia pe Cancicov la finanțe ; în locul lui, la Economia Națională, trecea I. Bujoi ; la înzestrarea armatei, Victor Slăvescu ; la agricultură, N. Cornățeanu îl înlocuia pe Ionescu-Sisești ; la recentul departament al Inventarului avuțiilor publice, Traian Pop. Pe lîngă desemnarea subsecretarilor de stat (M. Șerban, Eug. Titeanu, Gabriel Marinescu, I. M. Sadoveanu, g-ral Gh. Mihail, V. Jinga ș.a.), prin același decret erau numiți și noi rezidenți regali de ținut : C. C. Giurescu, în locul lui Victor Cădere (numit ambasador la Belgrad), la Dunărea de Jos ; Traian Ionașcu — Prut ; Coriolan Tătaru-Someș ; Gh. Flondor — Suceava ; Gh. Alexianu — Bucegi ; Dinu Simian — Olt ; Gr. Cazacliu — Nistru, ceilalți rămînînd în continuare [146]. Prin apartenența la vechile partide, guvernul avea componența unei uniuni naționale. Prin deținerea celor trei portofolii cheie, era evident că rolul primordial în guvern revenea lui Armand Călinescu. „The Times" vedea în Armand Călinescu „forța propulsoare" a guvernului și a Frontului [147]. Desigur, cumularea atîtor funcții era copleșitoare, el însăși considerînd că se afla în fața celei mai grele sarcini din viața sa. În zilele următoare, în discursurile de instalare la noile ministere, s-a vădit că preocuparea principală a echipei guvernamentale era apărarea patriei, noii șefi de departamente considerîndu-se „mobilizați" în slujba intereselor naționale [148].

Armand Călinescu justifica, la instalarea sa la Ministerul Apărării Naționale, atenția specială dată oștirii [87] : „Trebuie să fim oricînd în măsură de a apăra patrimoniul național și de a da tuturor cetățenilor simțămîntul securității permanente" [149]. În acest scop, România veghea la păstrarea și întărirea alianțelor sale defensive. În vreme ce dictatorii Axei hrăneau psihoze războinice prin discursuri belicoase [88], ministrul Afacerilor Străine, Grigore Gafencu,

[87] Primul decret-lege dat de noul guvern (1 februarie) era chemarea contingentului 1939, sub arme, începînd cu 1 martie.

[88] Și la Roma, la 1 februarie, Mussolini inaugura (cu prilejul aniversării a 16 ani de existență a miliților fasciste) Muzeul „prăzilor de război". Arme, drapele, obiecte, documente capturate în campania etiopiană și în războiul civil din Spania. Pagini de „glorie", numărate în eroi : în Etiopia, 1 573 morți, 936 răniți, 2 170 decorați ; în Spania, 1 473 morți, 5 455 răniți, 2 205 decorați.

efectua o vizită la Belgrad, pentru a trata prelungirea, pe încă cinci ani, a tratatului din 1921. Examinînd situația europeană și problemele la ordinea zilei, Gafencu și omologul său iugoslav, Stoiadinovici, au referit asupra raporturilor dintre țările dunărene și balcanice, hotărînd să urmeze „o politică conciliantă pentru a întări și ameliora aceste raporturi între toate statele vecine". În declarația lui Gafencu cu prilejul transmiterii comunicatului comun se consemna că „România și Iugoslavia se străduiesc, într-un spirit sincer și amical, să se arate înțelegătoare față de interesele tuturor popoarelor care le înconjoară. Sperăm să creem astfel o atmosferă de înțelegere și de pace rodnică în bazinul dunărean și în Balcani". Frapa, din declarațiile făcute cu acel prilej, un termen de prudență în limbajul diplomației aliaților din Înțelegerea Balcanică, dorința de a ține seama de *realități*, de trebuințele și necesitățile de viață, de existență, de muncă și de schimb ale popoarelor și statelor. Comentînd convorbirile româno-iugoslave de la Belgrad, observatorii diplomației europene stăruiau asupra dorinței celor două state de a îndeplini, cu sinceritate, o rodnică și deplină destindere în raporturile cu Ungaria. Datele obiective ale unei atari destinderi existau și nu puteau fi înrăutățite de incidente trecătoare, de ordin publicistic [150]. Dacă aceasta era sincera dorință a statelor mici din zonă, nu aceeași atitudine o aveau puterile Axei. La 31 ianuarie, subsecretarul de stat Woermann transmitea ministrului german la București, Wilhelm Fabricius, că Galeazzo Ciano a rugat să i se comunice punctul de vedere german cu privire la relațiile ungaro-române și cu România însăși, pentru ca atitudinea puterilor Axei în această problemă să fie identică și pentru ca el să poată da dispoziții corespunzătoare reprezentanților italieni. La această solicitare, Wilhelmstrasse-ul a răspuns că *„relațiile ungaro-române au fost considerate,* în cursul vizitei contelui Csáky, *ca fiind în suspensie.* O eventuală formulă ungară pentru o înțelegere nu ne-a fost pusă la dispoziție în mod suficient de limpede pentru ca noi să intervenim în mod activ. Dealtfel, și *noi avem interes de a apropia încetul cu încetul România de puterile Axei,* ni se pare însă indicat *să așteptăm mai întîi cum se va desfășura situația internă nesigură din România* [151] (subl. L.D.). La 2 februarie, se petrecea o scurtă întrevedere între Ciano și Mackensen (ambasadorul Germaniei la Roma), sub impresia căreia primul nota în jurnalul său că germanii sînt de acord cu punctul de vedere italian privind necesitatea de a nu neglija atragerea României în sistemul de alianță al Axei [152]. Această dorință a Axei explică faptul că, în cuvîntarea din 30, Hitler a evitat orice aluzie la frictiunile politice cu România, relevînd doar importanța legăturilor economice.

Tot aceste intenții au stat și la baza speculațiilor făcute de presa germană și italiană, pe marginea vizitei lui Gafencu la Belgrad,

care interpretau comunicatul transmis de cele două țări ca un răspuns pozitiv la discursul führerului, în sensul că statele respective și-au dat seama de faptul că interesul Germaniei pentru amplificarea relațiilor sale economice cu sud-estul sînt „o realitate" [153]. Dealtfel, tocmai atunci se consumau și întrevederile lui Gheorghe Brătianu cu Göring [89], în urma cărora Brătianu telegrafia la București necesitatea grăbirii încheierii acordului economic cu Germania, altfel existînd riscul de „«a întoarce definitiv politica Germaniei în favoarea Ungariei și poate a Bulgariei»" [154]. La întoarcerea lui Gafencu de la Belgrad, acesta l-a informat pe Fabricius de intențiile României și Iugoslaviei [90] de a propune Ungariei reactualizarea semnării declarațiilor de la Bled. La solicitarea lui Fabricius, Ribbentrop răspundea vis-à-vis de această intenție : „Înștiințați-l pe ministrul Afacerilor Externe al României că *pentru noi Mica Antantă și-a încheiat existența. Propunerea ca să dăm consimțămîntul nostru pentru un demers român față de Ungaria,* recomandînd semnarea declarației de la Bled a Micii Antante și Ungariei *nu este lipsită de un anumit aspect comic.* Cu siguranță că sînt cunoscute *argumentele pe care trebuie să le folosiți* față de ministrul Afacerilor Externe a României *pentru a condamna această metodă de reglementare a problemelor cu Ungaria*" [155] (subl. L.D.). La puțină vreme, Fabricius îi comunica lui Gafencu sensul instrucțiunilor primite. Se confirma, astfel, caracterul de „suspensie" în relațiile româno-ungare-iugoslave, caracter imprimat și speculat de diplomația Axei în scopul propriilor interese.

Aceasta se întîmpla concomitent cu un alt eveniment semnificativ pentru situația din zonă. La 2 februarie 1939, guvernul sovietic rupea relațiile diplomatice cu Ungaria, în urma aderării acesteia la Pactul anticomintern. Cercurile diplomatice internaționale considerau acest act diplomatic al Uniunii Sovietice atît ca un avertisment dat statelor mici tentate să-și alinieze politica la Axă, cît și ca o poziție, fățiș-declarată a Moscovei, de solidaritate cu Cominternul. Reîntors la București, în fața Asociației corespondenților de presă străini acreditați în Capitală, șeful diplomației române ținea să reafirme cîteva din liniile mari și constante ale politicii externe : „În îndeplinirea datoriei dvs. profesionale se cuvine să descoperiți adevăratul chip și suflet al țării acesteia, *credincioasă*

[89] La 31 ianuarie, din însărcinarea guvernului român, Gh. Brătianu era trimis la Berlin pentru a sonda, pe lîngă Göring, reluarea tratativelor economice, întrerupte după lichidarea lui Codreanu.

[90] În ziua cînd Gafencu părăsea Belgradul, agenția „Rador" transmitea demisia guvernului Stoiadinovici provocată de criza croată. Noul guvern avea la departamentul Afacerilor Străine pe Alex. Tzintzar-Markovici, hotărît să continue aceleași direcții în politica externă iugoslavă [156].

misiunii și prietenilor săi [91], gata de altminteri să strîngă orice mînă prietenească care s-ar întinde spre ea, *hotărîtă să îndeplinească toate datoriile ei de colaborare și de solidaritate europeană, doritoare de pace și de înțelegere cu vecinii ei,* adînc ostilă oricărei idei de vrăjmășie sau de agresiune și hotărîtă să întindă o *binevoitoare și tradițională solicitudine tuturor minorităților* care trăiesc cuprinse în marea masă națională". [157]

Într-adevăr, încadrate și în F.R.N., unele printr-o spontană adeziune, altele prin acordurile încheiate, naționalitățile conlocuitoare se dovedeau solidare cu națiunea majoritară. La începutul lunii februarie, ziarele de limbă maghiară din Ardeal au publicat un *Apel* către populația maghiară pentru a se înscrie în Front. Apelul era semnat de marcante personalități ale comunității maghiare, în frunte cu Laszlo Purghy din Arad (cumnatul regentului Horthy). La 4 februarie, peste 75% din populația secuiască se înscrisese în F.R.N. Această atitudine loială se explica, în mare parte, prin adeziunea populației țărănești care, sub regimul românesc, fusese împroprietărită (peste 40 000), căpătase un mai larg acces la instrucțiune publică și beneficiase de creșterea standardului de viață (cu peste 70%). Firește, lucrurile nu trebuie idealizate. La fel ca și țăranii români, țăranii diferitelor naționalități nu ajunseseră nici pe departe la un nivel de viață corespunzător locului și rolului pe care-l aveau în societate. În chiar acele zile, președintele Serviciului Social, Dimitrie Gusti, ținea o expunere asupra constatărilor făcute de cele 55 de echipe sociologice studențești (cca 1 000 studenți) în vara anului 1938 [92]. Pe marginea materialelor culese, marele sociolog român, D. Gusti, trăgea un grav semnal de alarmă privind viața țăranilor, cu alimentație neîndestulătoare, stare igienică alarmantă, analfabetism [93]. Țărănimea, atît cea română, cît și cea a naționalităților conlocuitoare, înțelegea însă interesele superioare ale țării, fiind gata să le apere. Asta a înțeles ea, în covîrșitoare majoritate, intrînd în F.R.N. [158]. Și aceasta în pofida faptului că în forurile conducătoare ale noului organism, la categoria „agricultură și muncă manuală", nu a fost desemnat, totuși, nici un țăran.

---

[91] La 7 februarie, în Camera franceză se constituise grupul „Amicii României", sub președinția lui André Parmentier (președinți de onoare Louis Marin și Pierre Taittinger), grup hotărît să urmărească o acțiune energică în favoarea legăturilor de amiciție între cele două națiuni.

[92] Au fost cercetate 55 de sate, mai „răsărite", studenții stînd de vorbă cu peste 105 000 săteni (1 sat din 300 ; 1 țăran, din 160). Au fost astfel studiate 11 sate din Muntenia ; cîte 9 din Banat, Basarabia și Transilvania ; 8 din Moldova ; 4 din Oltenia ; 3 din Dobrogea ; 2 din Bucovina. Dintre ele, 27 de la șes, 28 de la deal. S-a studiat 1 sat din secuime și 1 sat de coloniști din Cadrilater.

[93] Din 35 000 de tineri abordați, 3 300 erau analfabeți, iar 1 100 nu aveau decît clasa a I-a.

La 6 februarie, printr-un decret-lege, în temeiul Constituției și al Regulamentului F.R.N., au fost numiți reprezentanții naționalității maghiare în conducerea Frontului : Nicolae Banffy și Pál Szász în Directorat ; Coloman Konopi, Ladislau Miko, Adam Teleki, Ion Josika, Emeric Miko, Elemér Gyárfás, Beni Szabo, Ernest Teleki, Bela Szentkereszthy, în Consiliul Superior. La 10 februarie, reprezentanții bulgarilor, împreună cu Silviu Dragomir, au fost primiți de Armand Călinescu, prilej cu care s-a perfectat un *Acord* privind aderarea lor la F.R.N., în condiții similare cu germanii și maghiarii. Actul a fost semnat de cei doi miniștri și de Iordan Lefterof, Enciu Nicolov, Gheorghi Zogof [159]. Ulterior, trei reprezentanți bulgari au fost desemnați în Consiliul Superior : Nicolov, Tancof și Toporof.

Este interesant de semnalat faptul că, în același timp, într-o țară aliată și prietenă, în Cehoslovacia — mai precis în Ucraina Subcarpatică — cca 13 000 de români din regiunea Staninske Doly constituiseră un Consiliu național român (președinte, Alexandru Marina), declarîndu-și atitudinea leală față de populația și guvernul național ucrainean. Într-un mesaj al șefului guvernului, abatele Voloșin, această atitudine primea o înaltă apreciere, românilor asigurîndu-li-se respectarea drepturilor culturale și politice [160].

După numai o săptămînă de la formarea noului guvern F.R.N. (7 februarie), opinia publică din România lua cunoștință de *Programul* acțiunii guvernamentale, primul de la instituirea regimului personal carlist. Un *Manifest-program* caracteriza guvernul ca o formație de *„raliere națională"*, reprezentînd peste 4 milioane de membri înscriși în F.R.N. Guvernul se angaja în fața țării la *„apărarea și întărirea* țării prin menținerea unor raporturi normale cu statele străine, prin *dezvoltarea puterii noastre militare,* prin asigurarea finanțelor publice, prin intensificarea producției naționale, prin asigurarea sănătății publice și prin sprijinirea muncii și culturii poporului". Nu intenționăm analiza programului care, prin paragrafe speciale, *dezvolta ideile* și *modalitățile* prin care urmau să fie realizate obiectivele propuse. *Manifestul-program* expunea, la loc central, direcțiile politice externe, vădind profunda preocupare a guvernului pentru evoluția relațiilor internaționale. Pe lîngă formule devenite tradiționale, cheie de boltă a diplomației române în ultimele două decenii — dorința de pace, de bună înțelegere, de respectare a tratatelor, a angajamentelor și a alianțelor — exista și în *Manifestul-program* noul accent pus pe treaza luare aminte la realități și armonizarea intereselor României cu ele. Era aceasta, fără tăgadă, reflectarea *consecințelor* müncheneze, și nu a *spiritului* müncheneze, la un stat de puterea României. Se spunea, astfel, că România urmărește cu interes și simpatie orice sforțări de înțelegere sau de apropiere între marile puteri din apusul și centrul Europei, străduindu-se să păstreze un contact cît mai strîns cu

aceste puteri, atît cu acelea de cari o leagă raporturi de prietenie vechi cît și cu acelea de cari o apropie stări de interese tot mai însemnate, înrîurite de situația ei geografică și economică. În această viziune, care trăda prudență, speranță și serioase preocupări, relațiile cu statele limitrofe erau tratate cu legitimă atenție : întărirea alianțelor din bazinul Dunărean și Balcani (fără a mai fi numite, aceste alianțe erau Mica Înțelegere și Înțelegerea Balcanică) ; înțelegeri desăvîrșite, bazate pe încredere și prietenie cu Ungaria și Bulgaria ; raporturi de bună-vecinătate cu U.R.S.S. România era conștientă că acțiunea ei în afară nu putea avea izvorul de putere și sprijinul de căpetenie moral și material, decît înauntrul țării. De aceea, în vremi ce se anunțau excepționale, grija de căpetenie a guvernului și a națiunii trebuia să se îndrepte spre oștire, „într-un efort suprem", pentru a o pune în măsură să răspundă nevoilor de apărare națională. În acest scop urma să se inițieze o acțiune coordonată intensă, menită să umple unele goluri, să accelereze măsurile întîrziate, să sincronizeze eforturile pentru realizarea tuturor nevoilor de apărare [161]. O dovadă a acestor eforturi sincronizate s-a vădit în perioada imediat următoare, cînd marile bănci și-au ținut Adunările generale ordinare sau extraordinare. La 18 februarie, în *Darea de seamă* a Consiliului de administrație al Băncii Române[94] (președinte C.I.C. Brătianu) se arăta că evenimentele politice internaționale influențaseră și economia mondială, care a căpătat, treptat, caracterul unei economii de război. Aceasta a influențat negativ economia românească, alternarea de conjuncturi contrarii dezorientînd, deseori, piața. La toate dificultățile economice și financiare, s-au adăugat necesitățile apărării naționale care au impus cheltuieli de înarmare, a căror acoperire a trebuit să se facă din resurse extrabugetare. La 19 februarie, Adunarea generală ordinară a acționarilor Băncii Naționale (guvernator, Mitiță Constantinescu), releva aceleași preocupări [162]. În perioada care a urmat, aceste adunări generale bancare au stabilit, pe lîngă alte măsuri, mijloacele de sprijinire financiară a apărării naționale. Pentru România — și nu numai pentru ea — aceste eforturi au determinat o profundă dezechilibrare în alte compartimente economice, cu consecințe resimțite pe plan social.

În acele zile, Cezar Petrescu conferența la Blaj, evocîndu-l pe Eminescu și alți înaintași care s-au adăpat la acea cetate de cultură românească. În cuvîntarea sa răzbătea cu putere îngrijorarea față de impasul civilizației contemporane. „A izbutit omul să sfredelească munți, să zboare în văzduhuri, să alerge pe roți de gumă, cu viteză de cîteva sute de kilometri pe oră, să străbată Oceanul Atlantic în cîteva zile, pe adevărate palate plutitoare. A izbutit să trimită glasul

[94] În aceeași zi era convocată și Adunarea generală a Băncii Agricole (președinte, N. D. Chirculescu).

prin undele nevăzute, dintr-un capăt la altul al planetei. Şi tot aşa a izbutit să trimită prin nevăzut imaginile, fotografiile, chipul şi gesturile noastre, cu noua născocire a televiziunii. Medicii chirurgi scotocesc astăzi în organismul omului ca într-o ladă de bagaje. Scot un organ, îl înlocuiesc cu altul, strămută sîngele viu dintr-un trup în altul, mîine poate vom avea ochi de schimb şi rinichi de schimb şi poate inimă de schimb, conservate la gheaţă..." El opunea acestui tablou înălţător, reversul medaliei cuceririlor ştiinţifice : „Şi totuşi, bucurîndu-se de atîtea minuni ale ştiinţei, de atîtea binefaceri ale culturii şi civilizaţiei — omenirea nu e fericită ! E cuprinsă de îngrijorare ! Parcă s-ar teme de ea însăşi, fiindcă singură a născocit puteri, pe care a socotit că le va pune în slujba sa, iar acum s-a dovedit că se ridică împotriva-i". Se întreba, patetic, ca un exponent al conştiinţei revoltate umane : „La ce a folosit truda atîtor sute şi sute de savanţi, în laboratorii şi săli de experienţe, dacă rodul minţii lor e întrebuinţat mai ales pentru perfecţionarea mijloacelor de război ? /.../ Nu e un capitol monstruos, absurd, al civilizaţiei de care sîntem atît de mîndri ? Nu descoperim deodată că întreaga civilizaţie a veacului nostru a fost fără suflet ?" [163]. La New York, se deschidea expoziţia universală, în care omenirea vedea o manifesare capabilă să contribuie la buna înţelegere între popoare, la strîngerea relaţiilor dintre ele. Cu prilejul deschiderii pavilionului românesc, regele Carol transmitea poporului american un mesaj radiofonic, în spiritul dezideratelor de care era animată ţara. „România urmează cu statornicie, calea dezvoltării bunelor relaţii, a bunei înţelegeri şi a păcii dintre oameni şi, astfel, ea este totdeauna gata să participe la orice manifestare, care poate promova aceste virtuţi umanitare". Prezenţa pavilionului românesc la expoziţie trebuia să înfăţişeze lumii străduinţele continue ale poporului, dovedind că România „aşezată la răscrucea atîtor civilizaţii", a reuşit, în ciuda luptelor seculare de apărare naţională, să creeze „o civilizaţie naţională specifică, de care este cu drept cuvînt mîndră" [164]. Pe alte unde, şi cu alte gînduri, subiectul de predilecţie al emisiunilor de radio nu-l constituia însă grija pentru umanitate. La 17 februarie, radio „Breslau" prezenta elogios cărţulia lui C. Z. Codreanu apreciind că dacă ar fi trăit „România ar fi fost aliată cu Germania şi Italia iar Axa Roma-Berlin ar fi avut calea deschisă pînă în Rusia Sovietică" [165]. „Porunca Vremii" publica, în foileton, pasaje din „Mein Kampf". A început „serialul" cu scurta istorie a genezei „cărţii de căpătîi" a nazismului, selectînd, ca prim episod, chestiunea evreiască [166]. În vremea respectivă, din iniţiativa şi sub conducerea lui Zaharia Stancu, reapărea revista „Azi", care şi-a făcut din demascarea hitlerismului şi a acoliţilor săi autohtoni un nobil şi combativ ţel. Şi „Azi" se ocupa de „Mein Kampf". Semnala astfel cititorilor români că în America, Editura „Stekpole Sons" anunţase o ediţie în limba engleză. Spre deosebire de ediţiile deja apărute în

Franța, Anglia, America, traduse cu consimțămîntul lui Hitler — care condiționase și impusese eliminarea pasajelor prea drastice sau alarmante la adresa țărilor respective — ediția nouă urma să facă senzație. Era integrală (800 pagini !) iar drepturile bănești urmau să fie date nu autorului ei ci refugiaților germani stabiliți în America, alungați de teroarea hitleristă [167]. Momentul ales de cei de la „Porunca" pentru a-și începe serialul, nici că se putea să cadă într-o atmosferă mai nepotrivită. În acele zile, tribunalul militar din Cluj judecase și dăduse sentința — două condamnări la moarte — în procesele atentatorilor la viața rectorului Florin Ștefănescu-Goangă și ale altor legionari vinovați de instigații și terorism [168]. Existau serioase motive pentru ca măsurile luate de autorități să fie foarte drastice [95]. La 8 februarie, fusese arestat un grup de atentatori legionari care puseseră la cale asasinarea lui Armand Călinescu. Atentatul fusese plănuit a se înfăptui la 6 februarie, dar eșuase datorită vigilenței organelor de ordine [169].

Sărbătorit de confrați în domeniul științei și culturii, Mihail Ralea nu-și putea ascunde îngrijorarea pentru malefica înrîurire răspîndită printre tineri de extremiștii gardiști : „O serie întreagă de stări sufletești primitive, credințe oarbe, adeseori bestiale, au pus stăpînire pe sufletul românesc în ultimul timp și au pus în imposibilitate pe atîția să mai judece și să mai vadă unde este adevărul". El era cu atît mai mîhnit cu cît fenomenul putuse contamina și pe unii intelectuali, vinovați de a fi întreținut și creat o atmosferă propice : „A fost mult la modă — constata el — a bîntuit printre intelectuali, mai ales pasiunea pentru forțele obscure și tulburi ale sufletului omenesc, preamărirea misticismului, care a dus la acele stări intolerante, sectare, sălbatece, în viața socială și

---

[95] Într-un *Raport* detaliat, întocmit de Subsecretariatul de stat al poliției, siguranței și jandarmeriei, cuprinzînd activitatea mișcării legionare din februarie 1938 — martie 1939, se semnalau : arestarea unor curieri ai lui Horia Sima (2 ianuarie) ; descoperirea cîtorva case conspirative, a unui *proiect* de lovitură de stat — plănuită pentru 6 ianuarie, a unui *plan* de ocupare a Școlii pregătitoare de ofițeri de infanterie din București ; arestarea a trei legionari care procuraseră informații din ordinul lui Horia Sima (3 ianuarie) ; explozie urmată de percheziție în strada Căpitan Oarcă, depozit legionar de material explozibil (7 ianuarie) ; complicitatea unui locotenent care a înlesnit trecerea în Polonia a legionarilor V. Trifa, C. Cristescu, N. Petrașcu ș.a. (8 ianuarie) ; descoperirea organizației legionare care confecționa aruncătoare de flăcări (24 ianuarie) ; împușcarea, în cursul unei descinderi, a lui V. Cristescu, conducător legionar (28 ianuarie) ; descoperirea unui depozit de arme și grenade de război și arestarea unor studenți care organizaseră un complot contra lui Călinescu, pus la cale de locțiitorii lui Horia Sima (9 februarie) ; descoperirea nucleului terorist din Iași, în legătură cu nucleele din București (3 februarie). *Raportul* se încheia cu constatarea că, între 20 februarie — 20 martie, mișcarea legionară, sub toate formele, și-a diminuat acțiunile teroriste [170].

care au format tulburările, de a căror consecințe suferim azi". El pătrundea esența și cauzalitatea psiho-sociologică a fenomenelor retrograde, considerînd că o înaltă datorie a intelectualității era de a le combate și anihila. Toasturile rostite de pleiada oamenilor de cultură care-l sărbătorea pe Ralea, au reflectat ținuta înalt-responsabilă a intelectualității autentice, progresiste, umanitariste românești. C. Rădulescu-Motru, președintele Academiei, Ion Marin Sadoveanu, subsecretar de stat la Ministerul artelor, Mihail Sadoveanu — președintele nou înființatei organizații și revistei „Muncă și Voie bună", Cezar Petrescu — directorul cotidianului „România", Camil Petrescu, directorul Teatrului Național ; Tudor Vianu, directorul Universității muncitorești, C. Vișoianu — director, alături de Ralea, la „Viața Românească", Al. Rosetti, directorul Fundațiilor Regale, Liviu Rebreanu — în numele Societății Scriitorilor, universitarii C. C. Giurescu, D. D. Roșca, Andrei Oțetea — au folosit prilejul pentru a-și exprima opiniile în legătură cu rolul ce trebuiau să și-l asume intelectualii în viața societății românești. Concluzia lui Ralea a reprezentat, neîndoielnic, crezul tuturor : „...orice intelectual, care este ferit de căldura umanității, care pune ură și nu iubire între oameni, care nu cunoaște flacăra pură a dragostei, este un intelectual pe care nu-l fericesc, fiindcă-i lipsește cea mai voluptoasă din toate plăcerile spirituale, aceea pe care ți-o dă iubirea de om, de viață, de generozitate". El mai spunea că, după cum nu credea în formula „artei pentru artă", așa nu putea să admită retragerea în turnul de fildeș al „intelectualului pentru intelectualitate". „Eu am crezut că intelectualul nu poate rămîne străin zbuciumului social ; eu am crezut că intelectualul are o misiune, o vocație, și că ceea ce trebuie să facă în special valoarea lui în viață, este transformarea ideilor abstracte în dramatice acțiuni ; transformarea acestor idei în sentimente și recunoașterea printr-însele a unei misiuni, a unei porunci a destinului" [171]. Am stăruit asupra acestui episod pentru a reda un crîmpei din atmosfera la care aspira spiritualitatea românească în acele timpuri. Erau din ce în ce mai rare popasurile de tihnă și desfătare intelectuală, interesul opiniei publice fiind captat, ca într-o nedorită vocație, de politica internațională și, decurgînd din ea, de situația României.

Între 20—22 februarie, la București se desfășurau lucrările Consiliului permanent al Înțelegerii Balcanice, aflată la a cincea aniversare. Programul și desfășurarea întrunirilor erau publicate de presa românească pe zile, pe ore, pe minute. Sub președinția ministrului român, cei patru miniștri de externe ai alianței — Gafencu, Metaxas, Tzintzar-Marcovici și Saracioglu — își propuneau să examineze problemele balcanice în lumina situației internaționale, să hotărască conduita și metodele de acțiune pe viitor, în spiritul pac-

tului statelor semnatare. Niciodată nu fusese mai necesară această solidaritate, niciodată nu fusese mai stringentă comunitatea de vederi și de concepții a celor patru țări. La cinci ani de la încheiere, Antanta Balcanică reușise să creeze în zonă un climat prielnic unei normale dezvoltări a popoarelor. Problemele internaționale, văzute prin prisma intereselor comune, trebuiau urmărite cu spirit de solidaritate. Aceasta îl determina pe ministrul iugoslav Tzintzar-Marcovici să-și declare convingerea că aceste întîlniri „vor alcătui un nou inel la lungul lanț de sinceră și cordială amiciție [96] care unește de totdeauna România și Iugoslavia" [172]. Scopul urmărit cu fermitate de Antanta Balcanică era de a acorda toate punctele de vedere care să garanteze independența și integritatea statelor din zonă [173]. „Este oare necesar — declara ministrul grec Ioannis Metaxas — de a repeta că Înțelegerea Balcanică nu urmărește nici un scop agresiv ? Că ea este deschisă tuturor bunăvoințelor, ca și oricărei colaborări sincere și că, însuflețite de dorința de a întreține relații de încredere cu toți vecinii, statele care o cuprind nu aspiră decît la pace — o pace bazată pe demnitate, pe respect mutual, pe libertatea fiecăruia și a tuturor ?" [174]. *„Balcanizarea"* Europei, altădată o tristă temere, devenise un ideal pașnic de politică internațională. Spunea, în acest sens, Grigore Gafencu la dineul de la deschiderea Conferinței Balcanice : „A propune Europei *pacea balcanică* drept pildă și dovadă de sforțare pacifică, încununată de succes, părea un rămășag. L-am ținut. Îl vom ține și cu mai multă hotărîre, încrezători în lumina pe care o împrăștie voința noastră de pace și în puterea ei de convingere". Considerînd o datorie dictată de experiența și înțelepciunea popoarelor care conviețuiau de la Adriatică la Marea Neagră, de la Carpați la insulele Egee, de la gurile Dunării la Strîmtori — „ținuturi pe care atît de des le-am însîngerat prin luptele și faptele noastre războinice" — el scotea în evidență felul cum popoarele prețuiau, la dreapta valoare, înțelegerea frățească ce le unea. Din aceste comandamente izvora hotărîrea de a urma, în continuare, „veghea laolaltă la interesele cari ne privesc pe noi", neprecupețind nici o sforțare „de destindere și de apropiere dintre puteri, mari și mici..." [175]. Problema cea mai viu dezbătută la Conferința de la București, a fost cea a raporturilor cu Bulgaria, în spiritul acordurilor de la Salonic [97]. Așa se ex-

[96] Cu prilejul reuniunii de la București, între România și Iugoslavia s-a încheiat un document confidențial care a reafirmat dorința celor două state de a prelungi tratatul bilateral încheiat în 1921, pe încă 5 ani.

[97] Cele patru state aliate au respins pretențiile revizioniste ale Bulgariei, fără a putea ajunge la un acord privind lărgirea Antantei Balcanice într-un pact general care să contracareze influența germană în sud-estul Europei.

plică de ce, la sfîrșitul Conferinței, Grigore Gafencu (ca președinte în exercițiu) a discutat cu ministrul Bulgariei la București, pentru a lămuri stadiul relațiilor acesteia cu statele din Înțelegere [98]. Tot cu prilejul reuniunii de la București, Consiliul permanent a hotărît, în principiu, recunoașterea „de jure" a guvernului Franco în Spania, fiecare stat fiind liber să-și determine modalitățile recunoașterii, potrivit convenienței sale [99]. Hotărîrea survenea după ce, în cursul lunii februarie, majoritatea statelor europene — inclusiv democrațiile apusene — recunoscuseră guvernul Franco [176]. La 22 februarie, în prezența înalților cosemnatari, Grigore Gafencu a făcut cunoscut *Comunicatul oficial* al Consiliului permanent al Înțelegerii Balcanice care, reafirmînd credința în idealurile de pace pentru care milita pactul, declara : „Consiliul permanent a avut prilejul să se felicite de acordul încheiat la Salonic la 31 iulie 1938. Acest acord e o mărturie vie a voinței hotărîte a statelor membre ale Înțelegerii Balcanice de a nu nesocoti nimic în urmărirea unei colaborări pline de încredere între toate statele peninsulei, pe baza unei depline egalități și a respectului absolut al frontierelor lor" [179]. Concomitent cu conferința Consiliului permanent, la București s-a organizat și cea de-a IV-a Conferință a Presei Antantei Balcanice [100]. Din comitetul național român al P.A.B. făceau parte Al. Săndulescu (președintele sindicatului ziariștilor), I. Lugoșianu, Cezar Petrescu, Demostene Botez, N. Georgescu-Cocoș, Mircea Grigorescu, Romulus Dianu, Nicolae Batzaria ș.a. [180]. Luînd cuvîntul în finalul lucrărilor, Eugen Titeanu (subsecretar de stat la Propagandă) arăta că Înțelegerea Balcanică era nu numai o *alianță*, ci putea constitui și un exemplu de *metodă* servind cunoașterii reciproce, loialității și tenacității constructive și adaptării la realitățile în permanentă transformare. În acest scop, el releva rolul

[98] La numai o săptămînă de la aceste convorbiri, „National Zeitung" din Essen publica reportajul „Chestiunea dobrogeană a devenit acută" în care, relatînd vizita regelui Boris la Belgrad, sublinia „dezamăgirea Bulgariei față de Conferința de la București, hotărîrea ei de a aduce «chestiunea Dobrogei» în atenția diplomației internaționale". În cercurile politice din Sofia, se considera că vizitele lui Boris la Roma atrăseseră Italia pentru satisfacerea doleanțelor bulgare pe seama României. Mijloacele de propagandă din Sofia, dintr-o dată, au început o mare ofensivă în acest sens [177].

[99] La 23 februarie, guvernul român a procedat la recunoașterea „de jure" a guvernului Franco. Hotărîrea a fost dată publicității abia după ce trupele naționaliste au ocupat Madridul (28 martie), pentru a evita o complicație diplomatică [178].

[100] Prima a fost tot la București (1936), fiind urmată de a doua și a treia la Atena (1937) și Istanbul (1938).

imens, covîrșitor, pe care trebuia să-l joace „foaia tipărită", „cuțitul cu două tăișuri", care putea face și binele și răul. Din aceasta izvora imensa responsabilitate a ziaristului. „Noi trebuie să subliniem tot ceea ce e destinat să înfrățească, și să alungăm, din exercițiul profesiunii noastre, tot ceea ce este menit să dezbine". El pleda, de asemeni, ca informația internațională să nu mai fie „joc de panică bursieră, nici goana după senzațional inedit, nici insultarea națiunilor, care fiecare își are meritul ei și dreptul de existență pe acest pămînt, nici manevră ușoară de diplomație intrigantă" [101]. Presa — rostea el un adevăr de care erau însetate popoarele lumii — trebuia „să se ferească de crearea atmosferelor de falsă ostilitate", avînd grijă permanentă de a înfățișa cu claritate realitățile [182]. Cîteva zile după sesiunea de la București, Nicolae Iorga conferența la Institutul de studii sud-est europene despre necesitatea păstrării, lărgirii și consolidării acestei alianțe defensive, punînd accentul pe situația statelor mici în ciocnirile de interese ale marilor puteri. „În această fază a situației mondiale, grupul nostru de popoare s-a gîndit că este mai bine ca acei mari, care s-au încăierat altădată și care sînt gata și acum să se încaiere, ca aceștia să-și urmărească interesele lor pe calea aceasta sîngeroasă și distrugătoare, fără nici un fel de participare la luptă a noastră, care nu putem risca totul pentru a le face plăcere altora" [183]. Aceeași idee era avansată și de George Ivașcu care releva faptul că „În mic, Înțelegerea Balcanică reprezintă afirmarea principiului securității colective care, deși a dat greș pe proporții mai mari, dă multe speranțe pe proporțiile mai mici, ale unui sector". Ankara-Atena-Belgrad-București, amintea el opiniei românești, reprezenta un bloc politic de 70—80 milioane de oameni, cu o posibilă forță militară de 5 milioane ostași și avea nevoie, mai mult ca oricînd, de o solidaritate de țeluri în apărarea independenței și integrității statelor lor [184]. Evidențiind forța defensivă a statelor din Înțelegerea Balcanică, C. Titel Petrescu aprecia, la rîndu-i, că o agresiune venită din afară ar fi putut primi o ripostă colectivă puternică [185].

---

[101] În acei ani, marea presă internațională era reprezentată la București de peste 50 de corespondenți permanenți, cărora li s-au adăugat numeroși gazetari veniți ocazional sau special. R. Dupeereux („Le soir", Bruxelles), H. Geninville („Illustration de l'Orient", Paris), E. Khonry („Al-Ahram", Cairo), A. R. Lindt („Weltwoche", Berna), A. Mc.Cormick („New York Times"), R. Poulaine („Le Temps", Paris), I. März („Neues Wiener Tageblatt", Viena), J. M. Japolsky („Daili Herald", Londra), O. Külerich („Nationaltiende", Copenhaga), Henryk Batowski (Polonia), R. Müller („Bremen Zeitung", Germania), ziariști japonezi, libanezi, iugoslavi, bulgari, estoni, unguri, indieni ș.a., ș.a. Mulți din ei vor scrie despre România cu interes și simpatie. Alții vor deforma, cu interesată și comandată reavoință, ceea ce putea fi oferit de scena politică românească [181].

Pe arena internațională, Conferinței Înțelegerii Balcanice nu i se dăduse o atenție prea mare. Relatările telegrafice din presa pariziană („L'Ordre", „Telegraph"), italiană („Corriere della Sera"), engleză, erau literalmente copleșite de deznodământul crizei spaniole, de campania presei și propagandei fasciste contra Franței, de controversele ivite pe marginea ultimelor discursuri ale șefilor de guverne din marile state, de schimbarea guvernului și semnarea Pactului anticomintern în Ungaria. La 23 februarie, Daladier rostea o cuvîntare la Paris, la festivitatea aniversării lui Washington, ocazie cu care reafirma solidaritatea franco-americană, în apărarea păcii și evitării războiului ; în Camera Lorzilor, Halifax aducea precizări privind situația internațională și, în context, sublinia solidaritatea anglo-franceză ; Ciano se îndrepta spre Varșovia, pentru convorbiri cu omologul său polonez ; la Budapesta, contele Pál Teleky rostea, în Camera Magnaților, ultimul discurs din seria explicațiilor privind intențiile noului guvern [186]. Devenit șef de guvern și șef al „Partidului Unității Naționale" (la 16 februarie) Teleky declara că este hotărît să continuie politica predecesorului său, Béla Imredy [102]. „«Rămînem pe viitor, ca și în trecut, atașați menținerii și dezvoltării păcii *pe calea evoluției*»". El subordona deziderатul păcii, obsesiei politicii externe maghiare care trebuia să realizeze „«revendicările sale juste»". În aceste eforturi, reafirma noul șef al guvernului maghiar, „«ne sprijinim în primul rînd pe cele două state ale Axei, deoarece Axa Berlin-Roma constituie una din coloanele care susțin pacea Europei»". Apoi : „«Prin adeziunea la Pactul anticomintern [103] am vrut să dovedim, în parte, că sîntem de acord cu țelurile specifice ale Axei și că vrem să participăm în deplină solidaritate la eforturile în această direcție»". Nu lipseau — mustrările lui Hitler nu erau uitate ! — cuvenitele mulțumiri adresate celor doi dictatori ai Axei care-și înscriseseră „«pentru totdeauna numele în istoria Ungariei»" [188]. Referitor la România, Teleky își exprima satisfacția pentru declarațiile lui Gafencu și speranța că politica minoritară a guvernului român se va înfăptui în conformitate cu promisiunile date. „«Aceasta — declara el la

[102] Imredy și-a dat demisia pe motivul originii sale semite, căzînd victimă propriei legi, în care se prevedea, pentru marii demnitari, o serie de cel puțin 8 strămoși unguri sau arieni. În realitate, căderea lui a fost rezultatul, pe de o parte, a jocului german care viza subjugarea economiei maghiare, prin exproprierea industriei și latifundiilor evreilor, pe de altă parte, pentru tentativa făcută de el pe linia unei pseudo-reforme agrare, care a nemulțumit pe marii latifundiari maghiari care dețineau mai mult de jumătate din pămîntul țării [187].

[103] La 24 februarie, Csáky a semnat, în numele guvernului maghiar, procesele verbale privitoare la aderarea Ungariei la Pact.

tribuna parlamentului maghiar — ar putea asigura celor două state desfășurarea unor raporturi de vecinătate normală»". „Vagă portiță deschisă spre continuarea negocierilor de la Bled..." aprecia ipotetic un comentariu al „Timpului". Teleky spusese totuși destul de clar că guvernul ungar a dus timp de 18 luni negocieri la București, Sinaia, Geneva, Belgrad și Bled, dar că „«*Negocierile au fost terminate, scoase de la noua ordine de zi mondială* [104] și, în felul acesta, *era dinainte de Münchcn a Europei Centrale este închisă*»" (subl. — L.D.). În opinia publică românească, deslușirile date de premierul maghiar au fost primite totuși favorabil, ca semn al unei posibile destinderi între cele două state și popoare vecine. Această speranță era alimentată și de convingerea că poporul, forțele progresiste, democratice, antifasciste maghiare își dădeau seama de consecințele nefaste ale politicii de aservire la Reich, de păgubitoarea acțiune revizionistă promovată de guvernele regimului horthyst [189]. Pentru că problema supraspeculată de guvernul maghiar — problema minoritară — nu era decît un pretext de tergiversare a perfectării unei înțelegeri. În chiar respectiva perioadă (25—26 februarie), la Geneva, Consiliul Uniunii Internaționale a Asociațiilor pentru Societatea Națiunilor dezbătea propunerea Adunării Generale de la Copenhaga (vara 1938) privind drepturile colective ale minorităților. Ion Pillat — delegatul Asociației române pentru Societatea Națiunilor — a expus pe larg situația din România, sensul și modalitățile de încadrare a minorităților în F.R.N. Baronul Josika (delegatul Asociației afiliate minoritare maghiare din România) confirma, în fața opiniei publice mondiale, rezultatele fericite ale noii legislații privind minoritățile. Una din chestiunile discutate a fost și problema evreilor [105], reprezentantul român explicînd de ce, în România, evreii nu au dorit să se constituie în grup minoritar [191]. Cu același prilej, erau prezentate statisticile care oglindeau structura etnică a națiunii române, în procente (față de totalul populației), la sfîrșitul anului 1938 : români — 71,9% ; unguri — 7,9% ; germani — 4,1% ; evrei — 4% ; ruși — 2,3% ; bulgari — 2% ; țigani — 1,5% ; ruteni, ucraineni, sîrbi, cro-

[104] Încă din 13 februarie, guvernul maghiar înaintase Berlinului un *Memorandum* în care explica de ce considera *Acordul* de la Bled complet căzut în desuetudine. Informînd Berlinul că, după negocierile cu iugoslavii, românul Grigore Gafencu lansase ideea formării unui bloc româno-ungaro-iugoslav, reactualizînd necesitatea semnării *Acordului* de la Bled, Ungaria ținea să-și precizeze punctul de vedere, în chestiune. Ea nu era dispusă decît pentru negocieri bilaterale ; în nici un caz, pe baza *Acordului* de la Bled ; și toate, într-un ritm lent, datorat — după aprecierea Budapestei — „instabilității" din România și Iugoslavia [190].

[105] Conform recomandărilor Conferinței de la Copenhaga, România a susținut propunerea poloneză reclamînd urgentarea *Rezoluției* care ceruse Societății Națiunilor să convoace o conferință internațională pentru rezolvarea emigrării evreilor în Palestina și în alte teritorii extraeuropene.

ați, sloveni — 0,3% ; cehoslovaci, polonezi — 0,3% ; greci — 0,1% ; turci — 0,9% ; tătari — 0,1% ; găgăuți — 0,6% [192]. „Paris Soir" publica declarația lui Armand Călinescu [106], în numele guvernului și poporului român, în această chestiune tendențios agitată de propaganda revizionistă : „«Cred că în nici o parte aiurea minoritățile nu beneficiază de un tratament mai favorabil ca în România. Constituția noastră stabilește principiul egalității tuturor cetățenilor în fața legii»" [193].

La 21 februarie, Parlamentul englez dezbătuse bugetul destinat apărării naționale pe anul 1939/1940 : 580 milioane lire sterline. Luînd cuvîntul la dezbateri, Chamberlain explica faptul că înarmarea Angliei era exclusiv defensivă, cursa înarmărilor fiind efectul unei funeste crize de încredere. Trebuia făcut totul — mai declara el — ca guvernele țărilor să înțeleagă că ceea ce se întîmpla era o „curată nebunie" ce va duce la „ruina tuturor țărilor europene". Luînd cuvîntul după premierul Chamberlain, laburistul Attlee îi reproșa că, în argumentarea sa, a răsturnat problemele. Formidabilele investiții pentru înarmare — rostea el acuzator — se datorau faptului că Chamberlain și predecesorii săi au ucis securitatea colectivă. „«Aceste înarmări arată mărimea eșecului, și nu a succesului dvs.»". S.U.A. cheltuise pentru înarmări 980 milioane dolari (1937/1938), apoi 1 017 milioane dolari (1938/39), bugetul pe exercițiul 1939/1940 ridicîndu-se la 1 326 milioane dolari. Franța sporise cu 10% bugetul pentru înarmare. Italia recursese la mijloace neobișnuite pentru a-și asigura 10 miliarde lire pentru finanțarea înarmărilor. Japonia alocase sume formidabile, fără precedent. În Germania, planul de 4 ani (1936—1940), dirijat de Göring, era în plin proces de realizare. Toată industria germană era adaptată nevoilor armatei, finanțele fiind subordonate aceleiași meniri. Bugetele Reichului nu se cunoșteau deoarece, din 1935, ele nu mai erau supuse dezbaterii Reichstagului și nici nu erau date publicității [196]. Din datele cunoscute opiniei publice mondiale, se putea vedea că toate marile puteri — cu mijloace financiare incomparabil mai mari decît ale statelor mici și mijlocii — își sporiseră simțitor sarcinile bugetare (și așa mari) pentru înarmare. Societatea Națiunilor publicase „Anuarul militar" cuprinzînd cheltuielile militare pentru înarmarea mondială. 1925 — 3 500 milioane dolari-aur ; 1933 — 4 500 milioane dolari-aur ; 1938 — 9 400 milioane dolari-aur.

---

[106] De la 22 februarie, în absența premierului Miron Cristea (în concediu de boală, la Cannes), guvernul era condus de Armand Călinescu [194]. În ziua cînd prelua interimatul, „Paris-Soir" publica, sub formă de interviu (în realitate, extrase din ultimele-i cuvîntări), concepțiile „omului de oțel" (cum îl botezaseră frații Tharaud) care era, fără îndoială atunci, omul cu cele mai mari răspunderi din România [195].

De vreme ce majoritatea statelor studia și anunța aceste exorbitante bugete militare, sub presiunea unor grave amenințări la hotare, guvernul român nu-și putea îngădui să se sustragă acestui imperativ, trecînd, de aceea, la întocmirea unui buget caracteristic timpului, reflectînd preocupările și imperativele superioare de apărare națională, într-o cadență accelerată, cu consimțirea unor sacrificii deosebite pe seama nivelului de viață al maselor populare [197]. În cursul anului 1938, Ministerul Finanțelor, cu sprijinul Ministerului Economiei Naționale, printr-o importantă operațiune financiară (împrumut — contra bonuri de tezaur la principalele bănci) își procurase suma de 2 350 000 000 lei, sumă ce urma să fie rambursată în trei ani, din fondurile apărării naționale, începînd cu bugetul din 1940/1941 [198].

La 24 februarie, la Palatul Regal, s-a desfășurat o conferință specială avînd la ordinea de zi înzestrarea armatei. Participa Armand Călinescu (în triplă calitate), Victor Slăvescu (ministrul de resort), Mitiță Constantinescu (finanțe), Ion Bujoiu (economie națională), Grigore Gafencu, generalii Paul Teodorescu, Gheorghe Mihail și Florea Țenescu (șeful M.St.M.). Abia la 26 martie, bugetul pe anul 1939/1940 era pus în dezbaterea Consiliului Superior F.R.N., Fondului Apărării Naționale fiindu-i alocate 6 000 milioane lei (cu 2 270 milioane lei mai mult decît în 1938/1939). Majorarea fondului era preconizată a se realiza prin noi așezări de contribuții — 1 810 milioane, prin sporirea taxei de consumație la făină — 10 milioane, prin reduceri de la alte resorturi bugetare — 350 milioane și prin excedente de la Casa de finanțare — 100 milioane [199]. La fel ca în alte grele momente, poporul și-a încordat străduințele pentru a veni în întîmpinarea stringentelor necesități. La marea adunare populară de la Alba Iulia — convocată sub egida F.R.N. și la îndemnul șefilor celor două biserici românești [107], pentru 27 februarie — cei peste 50 000 cetățeni au adoptat o *Moțiune* în care se declara solemn : „De pe pămîntul Albei Iulii, altarul atîtor jertfe de sînge pentru dobîndirea libertății sale, unde se află întrunit, poporul român din Ardeal declară, cu conștiința iluminată de bisericile sale, că nu va ceda niciodată nimănui nici o palmă din pămîntul scump și de atîtea ori mucenit al Ardealului, Crișanei

[107] Într-un *Memoriu* înaintat lui Carol, la 21 mai, Onisifor Ghibu va mărturisi bucuria pe care a simțit-o poporul, crezînd că sosise ziua cea mare a unirii religioase românești, la *Apelul* celor doi mitropoliți. Aceasta l-a determinat pe Ghibu să ia cuvîntul la marea întrunire de la Alba Iulia, făcîndu-se interpretul gîndului poporului, cerînd unirea celor două biserici românești. În seara aceleiași zile — relatează Ghibu — în SALA UNIRII POLITICE, arhiereii celor două confesiuni și o seamă de fruntași ardeleni au semnat un *Apel* către Carol, în care cereau UNIREA celor două biserici. Originalul *Apelului*, însoțit de *Memoriul* lui Ghibu, a fost înaintat lui Carol la 25 mai 1939 [200].

și Maramureșului". Arătîndu-se lumii cît de pașnic era poporul român, se spunea, în același timp, că atunci „cînd cineva s-ar atinge de pămîntul său, l-ar găsi întreg, pînă la unul, pe linia de frontieră, zid năpraznic și nebiruit". Mărturisind această hotărîre neclintită, marea adunare populară își îndrepta, cu mîndrie și nădejde, gîndul către oștire „pentru a cărei desăvîrșită înzestrare declară că e în stare să facă orice sacrificiu" [201]. Mitropolitul ortodox al Ardealului, Nicolae Bălan, în cuvîntarea rostită cu acest prilej, evocînd drepturile și lupta românilor pentru ființa lor unitară, îndemnînd poporul să sprijine înzestrarea oștirii, spunea: „Eu care propovăduesc pacea între oameni, văd totuși că trebuie să ne înarmăm. Suntem cel mai pașnic popor din lume, suntem noi adevărații fii ai păcii, dar trebuie să fim nu mai puțin pregătiți, în toate privințele, de a ne apăra Țara, dîndu-ne pînă și ultima picătură de sînge" [202].

În februarie 1939, în strictă conspirativitate, la București s-a desfășurat Conferința organizației din Capitală a P.C.R. Un loc aparte în dezbateri a fost rezervat chestiunii tineretului, relevîndu-se înregistrarea unor succese pe tărîmul muncii de masă, după activizarea organizațiilor U.T.C. [203]. În ce privește situația țării, Conferința preciza că în fața pericolului de agresiune directă din partea Germaniei, Ungariei, Bulgariei „noi depunem toate puterile noastre pentru a mobiliza masele largi de la orașe și sate pentru apărarea integrității, independenței, demnității și libertății României" [204]. Într-adevăr, odată cu acțiunile care vizau unirea tuturor forțelor progresiste, democratice, într-un larg front național antihitlerist, antirevizionist, P.C.R. a dus o susținută activitate în rîndul militarilor, chemîndu-i să se alăture luptei maselor pentru a preîntîmpina o capitulare în fața Reichului hitlerist. Militanții comuniști au strîns legăturile cu ostașii, cu unii ofițeri superiori, cu rezerviștii mobilizați, difuzînd cuvîntul de ordine al apărării granițelor [205].

Primăvara lui 1939 se anunța, pentru omenire, mai sumbră decît toate. O spuneau, de data aceasta, nu „prezicătorii", nu „înăcriții", nu „pesimiștii", nu „profesioniștii" artei relei dispoziții. O anunțau oamenii care-și făcuseră o reputație „din a zugrăvi infernul în culori trandafirii", oamenii care se întorseseră de la München „cu convingerea că au pus temeliile unei lungi ere de pace", oamenii care, cu cîteva luni în urmă, credeau în „pacifismul sincer" și în „buna credință indiscutabilă a dictatorilor". Șefii guvernelor marilor puteri, presa franceză, engleză, americană, fără deosebire, erau în așteptarea unor mari și grave evenimente. „Între culise — comenta cu amar umor gazetarul Tudor Andreiescu — mașiniștii au și început să pregătească decorurile, protagoniștii au

și început să-și compună măștile" [206]. Elocința internațională căpăta, neîncetat, o tot mai mare audiență în opinia publică. Lumea aștepta cu înfrigurare și curiozitate discursurile lui Chamberlain, Daladier, Hitler, Mussolini, Roosevelt. Urmau apoi, cu interes mai scăzut, discursurile regilor și președinților de state — lăsați sau special retrași în umbra „iresponsabilității" pentru actele guvernelor ? ! — ai Italiei, ai Angliei, ai Franței... La Paris — capitala rafinatelor lansări de modă — făcea furori dansul „La Chamberlain", pe ritm de one-step sau tango, cu un dansator purtînd o umbrelă pe brațul stîng, pe care o ceda (drept consolare) partenerului căruia îi lua domnișoara. Jocul se repeta la infinit, spre marele amuzament al dansatorilor... [108].

În sud-estul Europei, la gurile Dunării, 1 martie 1939 consacra, prin reglementare internațională, suveranitatea deplină a României asupra gurilor marelui fluviu. La București, Grigore Gafencu și miniștrii acreditați ai Franței, Angliei, Germaniei și Italiei — respectiv Adrien Thierry, Sir Reginald Hoare, Wilhelm Fabricius și Pellegrino Ghigi — semnau *Acordul* privitor la intrarea Germaniei în Comisia Europeană a Dunării (C.E.D.) și la aderarea Germaniei și Italiei la Aranjamentul de la Sinaia (18 august 1938), privitor la puterile și atribuțiile C.E.D. [207]. „Comisia Europeană a Dunării și agenții săi — stipula articolul 1 al Aranjamentului — încetează de a mai exercita puterile care le-au fost conferite în ceea ce privește navigația, anume prin art. 8, 9 și 10 din Actul public din 2 noiembrie 1865, art. 2 din Actul adițional din 28 mai 1881, art. 1 și 119, din Regulamentul de navigație". Prin acordurile încheiate, după decenii de stîrbire a suveranității României, C.E.D. înceta să mai aibă atribuțiuni nepotrivite cu drepturile unui stat independent, rămînînd un organ de supraveghere și garantare a navigației pe Dunăre, ca în reglementările privind alte fluvii ale lumii. În declarația lui Grigore Gafencu, după semnarea acordului, se sublinia faptul că, în timp ce pe alte probleme europene se vorbea de antagonismul „axelor", la Gurile Dunării se realiza un prim acord de colaborare internațională între ele [209]. În zona acelorași interese de pace intra, fără îndoială, și reglementarea relațiilor dintre Antanta Balcanică și țările limitrofe. Între 3—6 martie, Grigore Gafencu întreprindea prima vizită în Polonia, în calitate

[108] Din fabulosul Orient, era anunțată căsătoria prințului moștenitor al Iranului, Mohamed Reza Chalpoul Pahlevi, considerat a fi unul din cei mai bogați tineri de pe glob. „Stocul" de bijuterii era comandat la Paris. Diadema Fawziei era din 54 briliante și 530 diamante, cîntărind 400 grame ; colierul, din 90 diamante mari și 260 diamante mici ; cerceii, două briliante mari în formă de pară. După obiceiul musulman, logodnica primea o „donație" din partea logodnicului, care întrecea tot ce se putea cita în istoria îndepărtatului Orient : 100 000 lire, respectiv 20 milioane franci francezi sau 100 milioane lei [208].

de ministru al Afacerilor Străine. Fervent susținător al alianței româno-poloneze, el a fost primit cu entuziasm și cordialitate la Varșovia, a avut convorbiri cu omologul său Joseph Beck, cu președintele Smigly Ridz și premierul Skladkowsky. În ciuda atîtor evenimente ce au schimbat profund situațiile, ideile și metodele politicii internaționale, cele două țări trebuiau să-și unească forțele în vederea apărării intereselor comune și a colaborării cu statele vecine [109]. Declarațiile finale ale celor doi miniștri — Beck și Gafencu — deschideau perspective de rodnică colaborare : proiectul construirii unui canal care să unească mările din nord, cu cele din miazăzi ; prelungirea căii ferate dintre cele două țări înspre Balcani, prin construirea unui nou pod pe Dunăre ; dezvoltarea, pe multiple planuri, a legăturilor economice și politice (printre acestea, eforturile celor două state privind rezolvarea internațională a problemei evreiești). În general, opinia publică internațională vedea în colaborarea polono-română un factor activ în chestiunile politice ale Europei centrale și răsăritene. Publicistul maghiar Bajcsy Szilinszky publica în „Magyarország" un articol în care, comentînd rezultatele întîlnirii, aprecia că prietenia româno-polonă era un mijloc excelent, inclusiv pentru realizarea unei apropieri între Ungaria și România. „Gazeta Polska" comentînd, la rîndu-i, Comunicatul oficial și declarațiile celor doi miniștri conchidea că „«Polonia și România vor lucra astfel solidar, mînă în mînă, în favoarea păcii internaționale, în special în regiunea din sud-estul Europei»". Arătînd că această colaborare nu era îndreptată împotriva nimănui, ziarul polonez conchidea că „«ea constituie un factor de care toată lumea va trebui să țină seama în Europa»" [210]. Speranțe, optimism și străduințe.

La 6 martie 1939, la Cannes, se stingea din viață președintele Consiliului de Miniștri, patriarhul Miron Cristea. Învestit deja cu interimatul președinției, Armand Călinescu devenea șeful guvernului, menținînd și portofoliile Internelor și Apărării Naționale [211]. Din punctul de vedere al continuității acțiunii de guvernare, dispariția fostului premier nu putea determina o schimbare de conduită [212].

În timp ce Gafencu era în acțiunea diplomatică din Varșovia (3 martie), din București, Wilhelm Fabricius transmitea Berlinului că, după informații din surse sigure, se constata în România o

---

[109] Demersurile guvernului român la Varșovia vizau, în principal, extinderea alianței româno-poloneze contra oricărui agresor, pentru a întări, astfel, statu-quo-ul teritorial din zonă în fața pretențiilor blocului revizionist. Cum Polonia nu semnase Tratatul de la Trianon, ea nevoind să-și supere partenerul (Ungaria), România continua să fie singura țară care acționa alături și în sprijinul Cehoslovaciei. Demersul României s-a soldat cu un eșec, din acest punct de vedere.

mare ofensivă economică a Angliei, dirijată de lordul Semphill [110]. Anglia — observa el — era interesată, mai ales, de exploatarea pădurilor române. În această lumină, Fabricius insista ca Wohlthat să urgenteze venirea la București, pentru a „determina" guvernul român să fie mai rezervat față de propunerile britanice [213]. La 8 martie, Wohlthat pleca spre București, învestit cu depline puteri din partea guvernului Reichului, pentru încheierea acordului economic cu România. În ajunul sosirii sale la București, „Porunca vremii" ajunsese cu serialul din „Mein Kampf" la episodul VIII, „Poporul și rasa". Se cita spre „știința" cititorului român că „«*Rolul celui mai puternic este să domine și nu să se unească cu cel slab sacrificîndu-și, astfel, propria măreție*. Sigur, cel slab din naștere poate găsi această lege crudă, dar acesta nu este, de fapt, decît un om slab și mărginit, căci dacă această lege nu l-ar cuprinde, evoluția tuturor ființelor organizate ar fi de neconceput»". Argumentele führerului erau „zdrobitoare" : „«Consecința acestei tendințe generale a naturii de a căuta și menține puritatea rasei nu este numai deosebirea strictă între rase în ceea ce privește semnele exterioare, ci chiar asemănarea caracterelor specifice fiecăreia dintre ele. Vulpea este totdeauna o vulpe, gîsca o gîscă, tigrul un tigru etc. /.../ Dar *nu se va găsi niciodată o vulpe* care, dintr-o pornire firească, *să arate milă unei gîște*, nu se va găsi *o pisică care să nutrească o înclinație prietenească pentru șoareci*»" [214] (subl. — L.D.). Această „morală" Hitler o ridicase la rang de ideologie, iar în practică, pe scena lumii, popoarele urmau să joace, pe rînd, rolul gîștei, al șoarecelui etc. pentru cel ce se credea cînd tigru, cînd vulpe, cînd pisică... Grădina „zeului" hitlerist era mare ! !

La 11 martie, britanicul Samuel Hoare (ministrul de interne) rostea un discurs în fața membrilor Partidului Conservator (Londra) propunînd întocmirea unui *plan pe cinci ani*, pentru Europa, prin care *cinci oameni de stat* (cei doi dictatori ai Germaniei și Italiei, premierii Angliei și Franței, colaborînd cu președintele Americii) să hotărască mijloacele și căile prin care în Europa să nu fie nici război, nici zvonuri de război, deschizînd, astfel, o nouă eră în istorie. Cinci oameni trebuiau să hotărască pacea europeană

---

[110] Referindu-se la acest aspect din relațiile anglo-române, istoricul american David Britton Funderburk relevă că, în februarie 1939, în ajunul marșului Germaniei asupra Pragăi și a încheierii acordului economic româno-german, Marea Britanie și-a intensificat eforturile de reînviorare a legăturilor economice cu România, dînd astfel curs cererilor lui Carol al II-lea, făcute cu prilejul vizitei sale la Londra. Astfel a ajuns lordul Semphill la București (12 februarie) în calitate de reprezentant al cercurilor particulare de afaceri din Marea Britanie. Îngrijorată de informația că Anglia intenționa să acorde un împrumut în scopul înarmării României, că se arăta interesată de construcția canalului Cernavodă-Constanța, Germania s-a precipitat spre încheierea acordului economic româno-german.

pe cinci ani ! Timpul, evenimentele, greşelile scump plătite, inclusiv cele de ordinul utopiilor pacifiste, aveau să aştearnă praful pe asemenea ipoteze. În epocă însă, pentru contemporani, ele au suscitat interes, au născut speranţe, deoarece tot ceea ce putea aduce pacea, era de preferat războiului. Pînă la „criza cehoslovacă" mai erau cîteva zile. Pe plan internaţional, evenimentul cel mai important asupra căruia s-a îndreptat atenţia opiniei publice mondiale a fost al XVIII-lea Congres al Partidului Comunist (b) din U.R.S.S., care şi-a început lucrările la Moscova, la 10 martie. După criza münchineză şi perioada care i-a urmat — în care Uniunea Sovietică fusese ocolită de diplomaţia vest-europeană — era prima mare manifestare publică de la care se aştepta explicarea politicii externe sovietice în noua conjunctură. La tribuna înaltului for, I. V. Stalin trecea în revistă evoluţia postbelică a relaţiilor internaţionale. „«După primul război imperialist, statele învingătoare, mai ales Anglia, Franţa şi Statele Unite, au creat un nou regim de relaţii între ţări, *regimul de pace* postbelic. *Principalele baze ale acestui regim* de relaţii între ţări, regimul de pace postbelic, erau : în Extremul Orient — *tratatul celor nouă puteri*, iar în Europa — *tratatul de la Versailles şi o serie întreagă de alte tratate. Liga Naţiunilor* era chemată să reglementeze relaţiile dintre ţări, în cadrul acestui regim, *pe baza unui front unic al statelor, pe baza apărării colective a securităţii statelor*. Dar *cele trei state agresive* [Germania, Italia, Japonia] şi *noul război imperialist început de ele, au răsturnat complet acest întreg sistem al regimului de pace postbelic*. Japonia a rupt tratatul celor nouă puteri, Germania şi Italia — tratatul de la Versailles. Pentru a avea mînă liberă, toate aceste trei state au ieşit din Liga Naţiunilor. *Noul război imperialist a devenit realitate*»" [215] (subl. — L.D.).

Uniunea Sovietică preciza, astfel, puterile imperialiste „agresive" — fiind indicate Germania, Italia şi Japonia — şi „neagresive democratice" — Anglia, Franţa — care, din calcul egoist şi conciliatorism, voiau să împingă tendinţele expansioniste ale Germaniei contra Uniunii Sovietice. În acest context, I. V. Stalin a rostit parabola, care a făcut vîlvă, că U.R.S.S. nu va scoate castanele din foc pentru alţii, fraza semnificînd un indiciu a hotărîrii U.R.S.S. de a nu face jocul celor două puteri apusene. Relatînd conţinutul discursului liderului sovietic, presa română s-a oprit, pe larg, asupra pasajelor de politică externă : „«Dorim să menţinem relaţii strînse de bună vecinătate cu toate statele care au graniţe comune cu Uniunea Sovietică, cu condiţia ca aceste ţări să nu încerce să vatăme, direct sau indirect, integritatea şi inviolabilitatea frontierei Uniunii Sovietice»". Cotidianele „România" şi „Timpul" informau opinia publică asupra dorinţei Uniunii Sovietice de a promova o politică de pace, cu toată lumea, cu condiţia reciprocităţii. De ase-

menea, asupra intențiilor U.R.S.S. de a sprijini popoarele victime ale unei eventuale agresiuni, în cazul că ele erau hotărîte să lupte pentru independența lor. Era semnalată aprecierea lui Stalin potrivit căreia războiul mondial putea fi considerat ca și început, fiind un nou război pentru reîmpărțirea lumii : „«Războiul este inexorabil și el nu poate fi ascuns sub diferite pretexte. Nici o axă și nici un triunghi nu pot ascunde faptul că Japonia a pus mîna pe imense teritorii din China, Italia în Abisinia, Germania în Austria și regiunile sudete, iar Germania și Italia, împreună, pe Spania»". Stalin condamna, în această direcție, părăsirea securității colective și parola „fiecare pentru sine", devenită principiu în conduita puterilor apusene [216]. Congresul își încheiase lucrările în momentul cînd Hitler a trecut la lichidarea Cehoslovaciei, faptele care s-au succedat ulterior determinînd noi luări de atitudine în diplomația sovietică.

La 28 februarie, Reichul dăduse răspunsul oficial la întrebarea franco-britanică relativă la garantarea noilor frontiere cehoslovace [111]. Nota de răspuns germană constata „eșecul" arbitrajului de la Viena, permițînd Germaniei să refuze garanția sa și, în consecință, să redeschidă întreaga chestiune [112]. În mediile berlineze bine informate — raporta Coulondre — nu se făcea nici un mister că, în această privință, data de 15 martie trebuia să fie decisivă. Trebuiau să se găsească doar mijloacele de acțiune și pretextele. „«*Este o dogmă a politicii național-socialiste* — avertiza ambasadorul francez — *de a mina din interior statele pe care caută să le încercuiască*. În această împrejurare [cazul Cehoslovaciei], slovacii par să joace acest rol, cum au jucat sudeții anul trecut»" [217] (subl. — L.D.). Într-adevăr, la 11—12 martie, în interval de 24 de ore, au fost create, succesiv, trei guverne la Bratislava. În cercurile berlineze, fenomenul era comentat tendențios, ca o incercare a Pragăi de a-și îndrepta „loviturile" asupra slovacilor (ca, altădată, împotriva sudeților), ca o încălcare a *acordului* și *spiritului* de la München, care, chipurile, înrăutățea climatul în Europa Centrală.

---

[111] La 8 februarie, ambasadorul francez Coulondre a transmis Oficiului de afaceri externe al Reichului o notă verbală în care cerea guvernului german să se pronunțe asupra intrării în vigoare a celor convenite la München (în baza Anexei 1, guvernul german și italian se angajaseră să se asocieze unei garanții internaționale pentru noile frontiere cehoslovace, după reglementarea chestiunilor minorităților ungară și poloneză). La 18 februarie, ministrul Franței la Praga, Lacroix, transmitea lui Georges Bonnet condițiile puse Cehoslovaciei, de către Germania, pentru a-i garanta frontierele : alinierea politicii externe la Axă ; adeziunea obligatorie la pactul anticomintern ; diminuarea efectivelor militare ; adoptarea legislației antisemite în spiritul celei de la Nürenberg ; mari concesii economice ș.a.

[112] La 28 februarie abia lua sfîrșit „starea de alarmă" decretată în Cehoslovacia la 23 septembrie 1938, în timpul crizei müncheneze.

Mijloacele de propagandă germane semnalau și supralicitau incidentele multiple din Cehoslovacia între germani și cehi, între cehi și slovaci [218]. În ziua de 12 martie, în timp ce Madridul era „pacificat" de trupele franchiste, în timp ce Germania sărbătorea Anschlussul [113], în timp ce delegația română, condusă de Christu (directorul secției economice din Ministerul afacerilor străine), semna la Praga, cu autoritățile competente, protocolul privind reglementarea schimburilor de mărfuri pe 1939 (care urma să intre în vigoare la 1 aprilie) [219], Hitler dădea mînă liberă agresiunii ungare în Ucraina Subcarpatică, comunicîndu-i lui Sztojay că sfărîmarea Cehoslovaciei a devenit iminentă, că Germania va recunoaște independența Slovaciei și că, timp de 24 de ore, nu va da o recunoaștere similară guvernului Voloșin, pentru a da timp Ungariei să rezolve problema ruteană, în sensul dorit de ea [220]. Presa română a ținut la curent opinia publică cu evenimentele precipitate din țara vecină, atît cît ele puteau fi cunoscute din declarațiile și comentariile agențiilor de informații. Pentru 13 martie, Parlamentul slovac intenționa să ceară dreptul la autodeterminare și să asigure o largă protecție minorității germane din Boemia și Moravia. La Hust, în Ucraina Subcarpatică, situația era deosebit de încordată. La ora 16.50, la Tempelhof, Ștefan Tisso sosea cu avionul, fiind condus, imediat, la Ribbentrop. În aceeași seară (ora 19—22), prim-ministrul Slovaciei era primit de Hitler care, la „cererea" lui Tisso, urma să facă recomandări guvernului de la Praga. După convorbiri, Tisso a plecat cu avionul la Viena și, de acolo, cu automobilul la Bratislava. Interpelat în Camera Comunelor, Chamberlain răspundea că nu era informat oficial de conținutul demersului lui Tisso la Berlin. La întrebarea privind atitudinea ce urma să o ia Anglia în eventualitatea unor noi presiuni asupra Cehoslovaciei (pe care o garantase, în acest sens), Chamberlain nu a dat nici un răspuns [221]. La București, într-o atmosferă de doliu și tensiune, la 14 martie, se desfășurau funeraliile naționale ale fostului președinte de guvern, patriarhul Miron Cristea. În aceeași zi, Cehia, Slovacia și Ucraina Subcarpatică erau despărțite, urmîndu-și fiecare destinul zbuciumat. La Bratislava, Dieta Slovacă, convocată în ședință secretă, proclama independența Slovaciei, Tisso constituind noul guvern [114]. Primul act de politică externă cerut — protecția Reichului — era motivat prin necesitatea asigurării independenței de sub „jugul ceh". La Hust, Dieta Ucrainei Sub-

[113] La Opera din Berlin, în prezența lui Hitler, s-a desfășurat o ceremonie dedicată zilei eroilor și reînvierii armatei germane.

[114] Noul stat, cu o suprafață de 38 456 kmp, număra 2 450 000 locuitori, din care 1 969 000 slovaci, restul fiind cehi, unguri, germani, evrei ș.a.

carpatice proclama și ea independența [115] de sub „jugul ceh", Praga primind un ultimatum din partea Ungariei, cuprinzînd pretenții la teritoriul și populația revendicată. La miezul nopții, președintele Cehoslovaciei, Emil Hácha, era primit de Hitler la Berlin. La sfîrșitul dramaticei întrevederi, Boemia și Moravia erau sub „protectoratul" Germaniei. Mari mișcări de trupe, uneori derutante, contradictorii, erau semnalate, mărind confuzia și creînd psihoza unui iminent război. Trupele germane îndreptate spre Salzburg și München ; trupele maghiare, invadînd Ucraina Subcarpatică ; ministrul de externe polonez, J. Beck, salutînd intervenția horthystă, oferindu-i sprijin politic, diplomatic și militar [222]. Se încheiau ultimele „formalități" pentru desăvîrșirea dezagregării Cehoslovaciei, începută la München. Geografia politică a Europei Centrale cunoștea noi schimbări, consecințele fiind, încă, imprevizibile. „Völkischer Beobachter", publicînd știrile din Slovacia și Ucraina Subcarpatică, le așeza sub un titlu generic semnificativ : „SFÎRȘITUL CEHOSLOVACIEI".

15 martie 1939. Președintele și ministrul Afacerilor Străine ai Republicii Cehoslovace, după îndelungi, istovitoare și dramatice convorbiri, desfășurate sub presiune, amenințări și șantaj, puneau semnătura pe actul care, practic, consacra încorporarea Boemiei și Moraviei la Reich [223]. Presa și radioul din România au ținut la curent opinia publică atît cu comunicatele oficiale cît și cu avalanșa comentariilor diverselor agenții de informații. Citînd Comunicatul transmis de agenția D.N.B., „Porunca vremii" relata că după reluarea întrevederilor cu Führerul, la ora 3.55 a fost semnat un *Acord* prin care cehii și germanii și-au exprimat „convingerea" că scopul tuturor sforțărilor trebuie să fie „salvgardarea liniștei, ordinei și păcii, în această parte a Europei Centrale", că președintele Republicii Cehoslovace a declarat că „pune soarta poporului și țărilor cehe cu încredere în mîinile Führerului Reichului german" și că Führerul „a acceptat" această declarație și a exprimat hotărîrea de a lua poporul ceh „sub protectoratul german", garantîndu-i o evoluție a vieții sale etnice corespunzînd caracterului său „special". Semnaseră Adolf Hitler, dr. Hácha, dr. von Ribbentrop, dr. Chvalkovsky. Publicînd același comunicat, ziarul „Argus" nota lapidar : ora 3 dimineața. Trupele germane au ocupat Morawska-Ostrawa, continuînd înaintarea în Cehoslovacia.

... În noaptea de 13/14 martie 1938, Hitler, în hotelul imperial de la Viena, transformase în realitate visul secret al Germaniei bismarckiene, servindu-se de *formula pașoptistă a etnicului* pentru realizarea Anschlussului. În noaptea de 14/15 martie 1939, în Can-

[115] Ucraina Subcarpatică avea o suprafață de 11 094 kmp, numărînd 552 000 locuitori.

celaria Reichului, Hitler încheia o altă etapă a cuceririlor sale, în care etnicul nu mai conta. Boemia și Moravia erau încorporate pur și simplu. Din *Proclamația* lui Hitler către poporul german (15 martie) contemporanii au putut afla *de ce* și *cum* a fost pusă soarta poporului ceh „în mîinile" führerului : „«Nu sînt decît puține luni de cînd *Germania a fost forțată să ia sub protecția sa pe germanii* ce trăiesc în teritoriile închise de colonizare și să-i apere contra regimului terorist insuportabil din Ceho-Slovacia. /.../ aceleași fenomene s-au constatat din nou /.../ Menținerea acestei situații în această țară, în care Germania are interese vitale, și care timp de o mie de ani a făcut parte din Reich, nu poate să ducă decît la un haos /.../ *Am decis să se ocupe azi Boemia și Moravia de către trupele germane*»". Așa se producea „încredințarea" sorții poporului cehoslovac în mîinile führerului. Și, pentru a nu fi vreun dubiu, *Ordinul* către armată al Comandantului glăsuia : „«*Cehoslovacia se descompune*. În Boemia și în Moravia o teroare insuportabilă este exercitată contra fraților noștri de rasă germană. Începînd din ziua de 15 martie 1939, *unitățile armatei și aviației germane vor intra în Cehia, pentru a salva viața și proprietatea tuturor locuitorilor țării*»". Cîtă sfruntare ! Cît cinism ! Cine și pe cine urma să salveze ? Și totuși, cei de la „Porunca" puteau spune că „Cehoslovacia și poporul ei au primit cu brațele încrucișate și fruntea plecată toate loviturile, pînă cînd, în cele din urmă, *s-a predat de bunăvoie*". Mai mult : „Ba nu, s-a oferit *din proprie inițiativă*. Ce motiv ar fi avut d. Hitler s-o refuze ?" [224]. Care a fost predarea de bunăvoie și din proprie inițiativă, s-a aflat curînd. Trupele cehe și poliția se predau trupelor germane, în conformitate cu ordinul telefonic dat de Hácha lui Sirovy (ministrul de război) ; în Boemia, Conrad Henlein devenea comisar al Reichului și gauleiter, cu capitala la Praga ; în Moravia, era numit Bierckel. Odată cu trupele germane, intra în Boemia și Hitler, însoțit de Keitel, Ribbentrop, Himmler, Dietrich — respectiv comandantul suprem al armatei, ministrul de externe, șeful S.S. și șeful presei. Deși, inițial, agenția D.N.B. anunțase că Hitler va sosi la Viena să treacă în revistă trupele ce se îndreptau spre Cehoslovacia, ele au fost trimise fără „binecuvîntare" spre Brno, iar Hitler cu suita, în pofida unui viscol năpraznic, și-a continuat călătoria spre capitala țării proaspăt îngenunchiată [225]. La 9 dimineața, primele unități motorizate germane intraseră în Praga. Astfel se încheia operația pregătită din timp, anunțată de Coulondre încă din februarie ca fiind fixată pentru 15 martie. Pretextele, aparența de legitimitate, propaganda făcută pentru a susține teza germană — Cehoslovacia descompusă ea însăși în trei tronsoane — nu puteau induce pe nimeni în eroare. Statul cehoslovac național din 1918 își înceta existența. Anexarea Cehoslovaciei a avut darul să năruie și cea mai mică aparență de

justificare a politicii conciliatoare münchenezе. În ziua cînd Praga era ocupată de trupele germane — acea zi de 15 martie — Franța și Anglia nu interveneau în nici un fel. Ba da. În Camera Comunelor Chamberlain, în Camera Lorzilor, Halifax, în Camera franceză, Daladier și Bonnet dezaprobau „gestul" Germaniei. La intrarea trupelor germane în Praga, Ribbentrop va pretinde că Bonnet i-a dat „mînă liberă" în Europa de Est, deși Bonnet a răspuns cu cea mai categorică dezmințire [226]. A doua zi după căderea Pragăi, Georges Bonnet transmitea lui Corbin (ministru francez la Londra) mesajul către Halifax : „«... Guvernele care și-au dat acordul lor la un compromis destinat să asigure supraviețuirea Cehoslovaciei [la München] nu pot să asiste în liniște astăzi la dezmembrarea poporului ceh și la anexarea teritoriului său. *Supunerea forțată a guvernului de la Praga,* care i-a fost *impusă brutal sub presiunea germană, nu poate fi invocată pentru a elibera Marea Britanie și Franța de obligațiile ei morale* în fața propriilor lor opinii publice și ale celorlalte state, cu atît mai mult față de națiunea cehoslovacă. Ele /.../ *trebuie să ridice contra gestului de forță,* prin care Germania a ruinat cu dispreț dreptul unui popor, care avea la bază contractuală o primă tentativă de înțelegere între cele patru mari puteri europene, *un protest formal*»". În lumina acestei judecăți, la 18 martie, Coulondre transmitea oficialităților Reichului protestul Franței în care se arăta că guvernul Republicii Franceze nu recunoștea legitimitatea situației nou create în Cehoslovacia, prin acțiunea Reichului [227]. Opinia publică din România, afla, în aceeași zi, că Anglia și Franța refuzau să recunoască protectoratul german asupra Boemiei, Moraviei și Slovaciei, considerînd recentele evenimente ca o repudiere a *Acordului* de la München. Cu transmiterea acestor hotărîri au fost însărcinați ambasadorii celor două țări la Berlin. Dar mai afla și că guvernul Reichului a comunicat celor doi ambasadori că nu ia în considerare protestele deoarece... „«sînt lipsite de temei juridic, politic și moral»" [228]. De o foarte mare atenție și publicitate s-a bucurat, în România, poziția adoptată de U.R.S.S. Presa de mare tiraj a publicat, in extenso, comunicatul agenției Tass, din 19 martie [116], subliniind pasajele cele mai semnificative. În acest fel, poporul român afla că ambasadorul Germaniei la Moscova, Schulenburg, a prezentat două note succesive (16, 17 martie) prin care a notificat guvernului sovietic alipirea la Reich a Boemiei și Moraviei și acordarea protectoratului german Slovaciei. Comisarul poporului pentru Afaceri Străine, Maxim Litvinov, a dat acestor note un răspuns amplu și

[116] De fapt, așa cum reiese din nota ambasadorului francez la Moscova, Payart, protestul sovietic a fost transmis ambasadorului german la 18 martie. Agenția Tass l-a publicat a doua zi [229].

categoric. „«1. *Concepțiile politico-istorice expuse în partea introductivă a declarației germane,* servind la argumentarea și justificarea ei, și îndeosebi *aserțiunea că statul cehoslovac ar fi un focar de tulburări constante și o amenințare a păcii europene,* că statul cehoslovac nu ar fi viabil și că din aceasta ar decurge pentru imperiul german necesitatea să aibă grijă îndeosebi în această privință, *nu pot fi considerate ca juste și conforme cu faptele cunoscute de întreaga lume /.../.* 2. Guvernul sovietic *nu cunoaște nici o constituție* a vreunui stat oarecare, *ce ar atribui șefului guvernului,* fără asentimentul poporului său, *dreptul de a anula existența sa ca stat independent.* Este greu de admis ca un popor să consimtă de bunăvoie la distrugerea independenței sale și la alipirea sa la alt stat — cu atît mai mult un popor care timp de secole a luptat pentru independența sa și a menținut chiar 20 de ani o existență independentă»". Explicîndu-se faptul că președintele Hácha, semnînd actul de la Berlin, a acționat în contradicție flagrantă cu articolele 64 și 65 ale Constituției țării sale și cu voința poporului, guvernul sovietic conchidea: „«4. Dată fiind absența oricărei libere exprimări a voinței poporului ceh, *ocuparea Cehiei de trupele germane și actele ulterioare* ale guvernului german, *nu pot fi considerate* altfel *decît* ca *arbitrare, violente și agresive*»". În consecință, se anunța (punctul 7), că „«*guvernul sovietic nu poate recunoaște anexarea Cehiei la imperiul german și,* sub o formă sau alta, aceea *a Slovaciei, ca legitime și conforme cu normele stabilite de dreptul și echitatea internațională* sau cu principiile liberei dispoziții a popoarelor»". Opinia publică românească a aflat, de asemeni, răspunsul S.U.A. la notificarea Reichului, constînd din nerecunoașterea actelor comise de Germania (Comunicatul oficial, 20 martie) [230]. La 19 martie, la Praga, se desfășura „marea defilare" a trupelor germane, în aceeași seară Hitler reîntorcîndu-se la Berlin.

Contemporanii au cunoscut și trăit, simultan, sub avalanșa de informații, evenimentele care au dus la dezmembrarea și dispariția ca stat a Cehoslovaciei. Cronicile istorice, aranjînd cronologic sau problematic evenimentele, nu pot, de aceea, reînvia și reda întreaga tensiune în autenticul său dramatism. Pentru că, iată, duși pe firul unei linii — anexarea Boemiei și Moraviei — pentru moment a dispărut din atenție evoluția evenimentelor din partea nord-estică a Cehoslovaciei. În șase luni, după München, provincia respectivă căpătase diverse nume, după împrejurările politice care-i marcau destinul. Se numea — în documentele diplomatice sau în comentariile agențiilor de presă — cînd Ucraina Subcarpatică, cînd Ucraina Carpatică, cînd Rusia Subcarpatică, cînd Rutenia. În ajunul declanșării acțiunii germane asupra Cehoslovaciei (14 martie), conform dezlegării transmise de Hitler Ungariei, Horthy îi adresa

acestuia o scrisoare cu „«mulțumiri din inimă»“ și cu angajamentul ca, după un incident de frontieră, trupele sale să pătrundă pe teritoriul Ucrainei Subcarpatice, la 16 martie [231]. În *Raportul* întocmit pentru Paris, ambasadorul Coulondre se întreba ce l-a putut determina pe Hitler să-și schimbe atitudinea față de problema Ucrainei Subcarpatice (el opinase, în decembrie 1938, că Hitler va tinde spre crearea „Ucrainei Mari“, sub hegemonie germană). El oferea o posibilă explicație : „«*Cedînd viselor ungaro-poloneze, Reichul și-ar fi asigurat,* din contra, *recunoștința maghiarilor, sprijinul lor eventual, contra României,* și, în ziua cînd și-ar fi început *înaintarea spre est,* el ar fi avut la dispoziția sa *drumul liber prin cîmpia ungară* și *calea spre strîmtul și dificilul bastion al Carpaților*»“ [232] (subl. — L.D.). Acțiunea ungară s-a desfășurat într-un ritm accelerat, concomitent cu ocuparea Moraviei și Boemiei de către germani. La 16 martie 1939 (la două zile după declararea independenței, la Hust, de sub „jugul ceh“), președintele Ucrainei Subcarpatice, monseniorul Voloșin, sosea la Sighetul Marmației, cerînd protecția românească [233]. La 17 martie, Ungaria termina ocuparea Ucrainei Subcarpatice, trupele ei motorizate pătrunseseră în partea de nord, numărul refugiaților cehi și ucraineni sporind necontenit la Sighet [117]. La Satu Mare, Cluj, Aiud, Jimbolia, Făgăraș, Gherla, Sibiu, populația română se îngrijea de adăpostirea celor ce părăsiseră, ca într-un exod, patria ocupată. Atît din Cehia, cît și din Ucraina Subcarpatică. La 19 martie, Voloșin, însoțit de alți înalți demnitari, după ce, la Cluj, predase rezidentului regal român cererea formală de alipire a Ucrainei Subcarpatice la România — redactînd, în acest scop, un act sigilat și contrasemnat de miniștrii săi — se stabilea, prin ospitalitate românească, la Timișoara, urmînd apoi să plece spre Iugoslavia [234]. Peste trupul îngenunchiat al Ucrainei Subcarpatice, s-a făcut mult rîvnita legătură de frontieră polono-ungară. În septembrie 1938, la München, apoi la arbitrajul de la Viena, cele două state ceruseră împărțirea provinciei între ele. În martie 1939, Ungaria a ocupat-o singură, în întregime, polonezii și românii nemaiintrînd în „competiție“ [118]. În numele dreptului etnic ? Dar *din cei 550 000 locuitori,* 410 000 erau ruteni, 65 000 erau evrei, doar *22 000 erau unguri,* existînd în această provincie și 16 000 slovaci, 7 000 germani și peste 20 000 români [235]. În momentul cînd Ungaria a hotărît pătrunderea în Ucraina Subcarpatică și s-a pus chestiunea anexării colțului „ro-

[117] Autoritățile românești de la granița maramureșană, sub directa supraveghere a rezidentului Coriolan Tătaru, luaseră măsuri de ordine și securitate, adăpostind peste 3 000 de refugiați.

[118] Spre sfîrșitul lui ianuarie, guvernul polonez insistase ca guvernul român — în eventualitatea împărțirii Ucrainei Subcarpatice — să alipească cîteva comune cu populație românească din colțul sud-estic al provinciei, pe teritoriul cărora trecea calea ferată ce lega România de Polonia.

mânesc", guvernul român a refuzat să participe la o atare acțiune de împărțire [119]. În nota oficială transmisă la Budapesta, la 14 martie, Grigore Gafencu explica această atitudine cumpătată a României ca fiind dictată „de interesul de a evita orice incident pentru a nu provoca acte de arbitraj din afară, care ar fi deopotrivă de primejdioase pentru România, cît și pentru Ungaria și Polonia" [236]. După consumarea evenimentelor, Gafencu avea să facă publice atît felul cum a înțeles, atunci, să procedeze guvernul român, cît și aprecierea atitudinii României de către oficialitățile maghiare. El evoca, astfel, că în cursul crizei, subsecretarul de stat maghiar al Afacerilor Străine a mulțumit, în repetate rînduri, ambasadorului român Raoul Bossy pentru atitudinea neutră a României, asigurîndu-l că, după ocuparea Ucrainei Subcarpatice, guvernul maghiar va face o declarație hotărîtă de respectare a tuturor frontierelor statelor vecine. Cu toate aceste asigurări date de către diplomația maghiară, cu toate că propaganda de la Berlin oferea „explicații" pentru „adevărata" interpretare ce trebuia dată dezagregării Cehoslovaciei, poporul român era conștient de gravitatea pericolelor ce se îngrămădeau în jurul patriei. „«Această încorporare care se face în centrul Europei — difuzau cercurile autorizate germane — nu are nimic aface cu politica Germaniei în sud-estul Europei»" ; „«În sud-estul Europei, unde Germania nu are astfel de interese, va fi continuată politica de pașnică înțelegere cu toate statele»". Trebuia — sugera aceeași propagandă nazistă — să se facă o distincție categorică între „«politica Germaniei în Europa Centrală și politica ei de înțelegere cu statele din sud-estul Europei»" [238]. În România, propaganda stipendiată de Berlin difuza justificări la întîmplările tragice ale Cehoslovaciei. Același I. P. Prundeni de la „Porunca" argumenta „dreptatea" Slovaciei „independente" („prin voința poporului și cu ajutorul lui Hitler") prin faptul că cehii și slovacii se aflaseră împreunați forțat într-un stat, prin hotărîrea tratatelor, prin „pasiunea lui Masaryk", prin „istețimea juridică a lui Beneș", și că Marile Puteri „au decretat" statul cehoslovac pe baza documentației prezentate de ei și amicii lor (în special, Lloyd George), fără să recurgă la plebiscit, cum pledase președintele Wilson. Dealtfel, plecînd de la o expunere a ministrului de externe polonez Beck — în care acesta folosise formula de „popoare-subiect" și „popoare obiect" — același ziar explica sensul acestor formulări,

[119] Referindu-se la „îmbierile ispititoare" care s-au făcut României în perioada respectivă, Iorga avea să explice, după un an, de ce România a ales calea demnității și loialității față de un vecin și aliat : „Noi sîntem o țară care, dacă nu face anumite lucruri, pe care am putea să le facem, nu o facem pentru că este ceva mai tare decît noi, ceva care vine din generație în generație și care ni spune : *aceasta este o țară onestă și lucrurile acestea nu le poate face*" [237].

făcînd chiar cuvenitele exemplificări. *Popoarele-subiect*, puternice, consolidate, vechi, acționînd prin proprie putere, puteau fi considerate cel englez, francez, italian, german, rus — „cei cinci mari domni ai intereselor europene" — japonezii și americanii. *Popoarele-obiect*, mici, de formațiune recentă (? !), care nu puteau acționa decît în cadrul unui sistem sau sub influența altora, „servindu-le ca predicat docil", nu erau enumerate dar erau lesne de înțeles [239]. Esențial pentru așa-zisele „popoare-obiect" era să-și acorde interesele vitale naționale cu acele state — mari sau mici — cu care își puteau feri independența, suveranitatea, integritatea. Or, dincolo de declarații, explicații și argumentări, realitățile brutale, relevau, cu fiecare zi, cu fiecare ceas, că presiunile concertate germano-ungare pe seama României sporeau prin tendințe agresive și șantaj economic, politic și militar. În timpul și după dezmembrarea Cehoslovaciei, cu toată atitudinea prudentă și corectă a României, guvernul era în posesia a numeroase informații care indicau continuarea mobilizării militare a Ungariei, 5 corpuri de armată fiind concentrate la frontiera României, în dreptul Someșului și Mureșului. Aceste masări de trupe la frontiera ungaro-română erau secondate de o ostilă și agresivă atitudine a presei și radioului din Budapesta, toate simptomele fiind în măsură să inspire României o îndreptățită stare de veghe și alarmare. În fața acestei situații, guvernul a luat o serie de măsuri excepționale, printre care, chemarea sub arme a mai multor contingente, ținute, preventiv, la o zi de marș de frontiera vestică [120]. De asemenea, guvernul a comunicat prin notificări oficiale — transmise cancelariilor străine — hotărîrea României de a-și apăra fruntariile „împotriva oricui, cu toate puterile ei și fără să stea să cîntărească rezultatele luptei". Pentru ca aceste hotărîri să fie efective, guvernul a chemat sub arme mai multe contingente de rezerviști, țara — după cum mărturisea ulterior primul ministru Călinescu — răspunzînd cu un entuziasm impresionant. „AU VENIT DE TREI ȘI PATRU ORI MAI MULȚI, DECÎT CEI CE ERAU CONCENTRAȚI" [241]. În aceeași zi, la sugestia guvernului, reprezentantul României la Londra, V. V. Tilea, s-a prezentat la Foreign Office pentru a transmite îngrijorările legate de situația din Cehoslovacia, soartă ce putea fi hărăzită și României, pentru Transilvania. El a cerut insistent ca Marea Britanie să comită un gest cu semnificație politică, ridicînd,

[120] Printr-un *decret-lege* din 11 martie, pe lîngă toate ministerele și departamentele s-a înființat Direcțiunea pentru Mobilizarea și Organizarea Națiunii și Teritoriului — M.O.N.T. — pe timp de război. Direcțiunile M.O.N.T. atunci, și în perioada următoare, au alcătuit planuri, grafice, hărți, măsuri operative, schițe de colaborare interdepartamentală ș.a.m.d. care demonstrează cît de minuțios erau prevăzute toate eventualitățile și toate răspunderile [240].

spre exemplu, la rang de ambasade legațiile din capitalele Antantei Balcanice și aducînd la cunoștință publică trimiterea misiunii comerciale engleze în România [242]. La 15 martie, ziua căderii Pragăi sub jug german, ziua operațiunilor de ocupare a Ucrainei Subcarpatice de către armata maghiară, din inițiativă românească, numeroase contacte diplomatice se străduiau să ferească România de confruntări nedorite. La Varșovia, discuții prelungite Franasovici-Beck ; la Paris, cîteva întrevederi Tătărescu-Bonnet ; la Londra, acțiunea intensă dusă de Tilea [243]. Armand Călinescu nota în dreptul zilei de 15 martie : „Am asistat la încă o etapă a mișcării de înaintare germană. Mijlocul — provocarea dezagregării interne pe care a început-o spre a izola Boemia și a o înghiți. O nouă etapă poate fi subjugarea României. Mijloacele — provocarea unui conflict cu Ungaria și cu minoritățile germane. Dacă lăsăm Germaniei inițiativa de manevră, vom cădea sigur. Reacțiunea noastră militară nu e posibilă. Sprijin militar în Apus exclus“ [244]. Cezar Petrescu, în aceeași zi : „Idele lui Marte nu s-au dezmințit. Încăodată, preparau în surdină, de la începutul lunii, zvîrcolirile în care avea să se zbată dezmembrata Cehoslovacie, ca o șopîrlă secționată de vie pe masa unui crud operator, pe harta încă nezbicită de sînge a Europei“. Delegația română trimisă la Praga pentru a trata prelungirea acordurilor economice cu Cehoslovacia se înapoia în țară. Mica Înțelegere înceta, efectiv, să mai existe. Franța și Anglia nu interveneau în nici un fel. Centrul Europei era lăsat la discreția Germaniei. Mai tîrziu, Hitler va afirma că la menținerea statu-quo-ului teritorial al Cehoslovaciei „«nu părea interesat decît un singur stat, România»“. Sesizînd inoperantele reacții internaționale la desființarea, ca stat independent, a Cehoslovaciei, comentatorul de politică externă a oficiosului „România“, J. Paleologu, releva măsura, tactul și stăpînirea de care a dat dovadă poporul român, în sînul căruia nu s-au manifestat curente centrifugale ce puteau servi ca pretext pentru disoluțiunea statului unitar [245]. Această coeziune și unitate era apreciată și de Nicolae Iorga care constata că „Neamul nostru întreg nu poate avea, în asemenea momente, nici vreme de discuții și nici vreme de disensiuni“, un stat căruia îi lipsește această unitate, putînd cade victimă agresiunilor externe [246]. Consecințele nefaste ale crizei de unitate, care au produs spargerea coeziunii celor trei grupuri etnice din Cehoslovacia, erau considerate și de Zaharia Stancu drept cauza internă ce a facilitat și grăbit dezmembrarea țării. Între guvernul de la Praga, Bratislava și Hust — amintea el — nu s-a realizat o concepție unitară, acțiunile guvernului central fiind mereu compromise de tendințele centrifuge ale guvernelor regionale [247]. Sigur, aceste amare constatări și lucide considerații nu însemnau stabilirea vinovăției victimei, nici minimalizarea sau ignorarea cauzei principale, a răului primordial, a vi-

novaților care au profitat inclusiv de slăbiciunile interne ale statului pîndit. Acum se vădea — constatarea aparținea social-democraților români — că dezmembrarea Republicii Cehoslovace, începută la München, continuată la Viena și desăvîrșită în acele zile, nu fusese decît un preludiu al înghițirii ei de către Germania (în cea mai mare parte) și Ungaria (o altă parte) [248]. Cît despre numele cu care erau botezate noile anexiuni, istoricul Iorga găsea expresii potrivite pentru a le demasca ipocrizia și cinismul. „Se văd hotare atacate, spîrcuite, distruse, înghițite. Și regimul «protecțiilor» și «ocupațiilor» a reapărut în legăturile dintre state" [249]. În această junglă, în care s-a operat cu pretexte și justificări falsificate tendențios, România s-a străduit să-și onoreze atît loialitatea față de un stat vecin și aliat, cît și demnitatea cerută de moralitatea internațională și drepturile sale legitime. „În acest sector al Europei — scria George Ivașcu — *România a dus,* trebuie să ducă *o politică a demnității naționale.* Integritatea teritorială, independența și suveranitatea noastră sînt jaloanele care conduc politica noastră externă ca și internă. Pentru apărarea acestor atribute naționale, n-am dus nici o politică de agresiune, dar nici de dezinteresare sau defetism. Poziția noastră — de bună vecinătate, de respectare a angajamentelor date, de încadrare în liniile generale ale politicii statelor pacifice — a fost și continuă să fie fermă" [250]. Referindu-se la apelul, tot mai des invocat, de a ține cont de *realități,* Iorga atrăgea atenția asupra primatului *necesităților naționale* „devenite astăzi un principiu, pe care nu noi l-am proclamat", în virtutea acestui principiu fiind îndatorată România să păstreze *independența absolută* „contra oricărei intruziuni și contra oricărui sfat" [251]. Acestea erau gînduri simbolizînd vrerea întregii națiuni care, în acele momente de încordare internațională, nu și-a părăsit demnitatea. La 16 martie, în București, în fața Legației Cehoslovaciei, s-a desfășurat o grandioasă manifestație-demonstrație de simpatie și compasiune pentru statul și poporul cehoslovac. Pregătită de organizațiile de masă conduse sau influențate de P.C.R. — „Frontul studențesc democrat", „Amicii Cehoslovaciei", „Uniunea Democratică", „Frontul Plugarilor", „Comitetul român pentru Pace", „Madosz" ș.a. — demonstrația, urmată de un șir de acțiuni de solidaritate în diverse forme, în numeroase centre ale țării, a fost o dovadă a sentimentelor de dreptate nutrite de poporul român. Din aceste multiple dovezi de solidaritate și din atitudinea diplomației române în acele împrejurări, fostul ambasador al Cehoslovaciei la Budapesta avea să-și formeze convingerea și recunoștința, transmise ministrului român, R. Bossy, la 20 martie : „«Cum cred că într-o zi tot va reînvia patria mea, vom păstra pînă atunci în inimile noastre recunoștința față de *singurul stat care ne-a fost credincios pînă în ultima zi a existenței noastre : România*»" [252].

Evocînd acele momente, tovarășul Nicolae Ceaușescu spunea : „În martie 1939, după ocuparea Cehoslovaciei de către Germania, poporul român a fost gata să dea ajutorul său poporului cehoslovac și să se opună cu forța armelor expansiunii agresorilor naziști.

Cînd guvernul a decretat mobilizarea parțială, partidul comunist a dat cuvînt de ordine membrilor și simpatizanților săi să se prezinte la unitățile militare pentru a fi gata să-și facă datoria față de patrie" [253].

În fața tragediei cehoslovace, întregul popor român, toate clasele și păturile sale sociale, grupările și organizațiile politice în ființă sau cele oficial dizolvate, cercurile guvernamentale, armata, aparatul diplomatic, au nutrit sentimente de înaltă solidaritate față de poporul cehoslovac. Atitudinea singularizată și, tocmai de aceea, străină sentimentului public, a „dreptei" naționaliste, nu putea decît să-și autodemaște adevărata față, adevărații stăpîni. În ziua de 16 martie — zi îndoliată, bîntuită de îngrijorări pentru soarta țării — „Porunca" nu întrezărea nici un pericol la adresa României, nu avea spațiu pentru a comenta hotărîrea poporului român de a-și apăra hotarele. Nu. Ea prezenta situația Cehoslovaciei ca pe o fatalitate, și, într-un efort echivoc-penibil de a justifica raptul germano-maghiar, o învinuia de lipsă de unitate, de conglomerat de naționalități, de țară fără viteji etc. etc. În opoziție cu această „nimicnicie", perora I. P. Prundeni, „Hitler a învins și poate va înregistra și alte biruințe pentru că a știut să facă tunuri și avioane, pentru că a mobilizat lehuzele, care au primit ordin să nască mai des și mai copios. Carabine și ostași ! Iată ce servește voința de putere a Reichului"... [254]. Vestejind cu indignare opiniile „Poruncii", revista „Azi" [121] condusă de Zaharia Stancu consemna : „în acest ultim timp, cînd vîntul primejdiei suflă foarte aproape de obrazul țării, înțelegerea «Poruncii» s-a extins și asupra nevoilor altor popoare. Altruismul internațional al «Poruncii» merge atît de departe încît caută să înțeleagă și să facă înțelese, chiar nevoia de expansiune economică și politică periculoase, în exagerarea lor, pentru propria și iubita noastră țară". Demascînd modul cum „Porunca" justifica nevoia „spațiului vital" pentru Germania, citîndu-i aberațiile prozelite („«Doctrina spațiului vital nu mucezește în cărți și nu doarme în biblioteci, ea SE IMPUNE»"), revista antihitleristă conchidea : „*«Porunca Vremii» este consecvent naționalistă în sensul defetist, și patrioată în sensul trădător al cuvîntului*" [255].

[121] Remarcăm printre colaboratorii revistei pe T. Teodorescu Branișteș, Octav Livezeanu, Victor Eftimiu, Victor Iliu, Geo Bogza, Eugen Relgis, Ion Călugăru, Mihnea Gheorghiu, Gheorghe Dinu, Silvian Iosifescu, Alex. Talex ș.a.

16 martie. Londra. Martha Bibescu notează în jurnalul său că Tilea, cu o voce tulburată, i-a telefonat. „«— Veşti proaste ! — i-ar fi spus el. Nemţii ne oferă o bucată din Rutenia. E un măr otrăvit»". A doua zi, o vizitează de dimineaţă şi-i dă amănunte, într-o stare de agitaţie indescriptibilă. „« — Am veşti groaznice din Transilvania. Nemţii sînt la graniţa noastră. Ne pretind : «Renunţaţi la industrie şi rămîneţi un stat agrar. În acest caz, vă garantăm frontierele»". Gafencu şi-a pierdut capul [122]... „«La Bucureşti sînt înnebuniţi cu toţii. Tot armamentul nostru a căzut în mîna nemţilor — era încă în Cehoslovacia. Sîntem pierduţi. Ne-am curăţat»" [256].

La Bucureşti, la ora 18, Consiliul de Miniştri, sub preşedinţia lui Armand Călinescu, a dezbătut situaţia ţării, în lumina catastrofei cehoslovace şi a agravării atmosferei în zonă. Grigore Gafencu prezenta, pe larg, demersurile diplomatice iniţiate. Piaţa financiară — erau informate cercurile financiare de către ziarul specializat în problemă — a fost sub influenţa evenimentelor din Europa Centrală, ştirile din străinătate consemnînd „oarecare enervare pe pieţele străine". În primul rînd, toate bursele au încetat să mai coteze deviza cehă [257]. La 17 martie — după cum s-a relatat deja — Ungaria termina ocuparea Ucrainei Subcarpatice [123]. La Bucureşti, sub preşedinţia lui Carol al II-lea, s-a desfăşurat un *Consiliu de coroană* care a audiat şi dezbătut acţiunea politico-diplomatică şi militară a guvernului. Au participat Armand Călinescu şi miniştrii V. Iamandi, V. Slăvescu, M. Ghelmegeanu, M. Constantinescu, I. Bujoiu, M. Ralea, P. Andrei, S. Dragomir, N. Zigre, N. Cornăţeanu, Tr. Popa, N. Marinescu, generalii P. Teodorescu, Gh. Mihail, Fl. Ţenescu. *Într-un cuvînt, întreg Cabinetul ministerial. De asemeni*, consilierii regali A. Văitoianu, Al. Vaida-Voievod, G. G. Mironescu, N. Iorga, C. Angelescu, E. Baliff ; generali de corp de armată şi divizie, subsecretari de stat la diverse departamente — D. Motaş, Gh. I. Florescu, Gh. Atanasescu ş.a. După dezbateri amănunţite, Consiliul de coroană a aprobat în unanimitate acţiunea diplomatică a guvernului şi măsurile militare iniţiate, hotărînd „desăvîrşirea lor pentru apărarea intereselor naţionale" [259]. În a sa sinteză monumentală a istoriei românilor, la al cărei volum tocmai lucra, Nicolae Iorga comenta astfel episodul : „[Ungaria] lua faţă de România, căreia, de luni de zile, pe căi neoficiale, i se anunţa o cît

---

[122] Impresie subiectivă, multiplicată ulterior de Tilea, alături de alte zvonuri, contribuind la prezentarea controversată a acţiunii dusă de el în acele zile. În realitate, printr-o telegramă, Gafencu îi ceruse să se prezinte la Foreign Office şi să atragă atenţia guvernului britanic asupra uriaşelor consecinţe ale lăsării Europei răsăritene la discreţia Germaniei [258].

[123] După această dată, guvernul maghiar a nutrit speranţa că mobilizarea armatei române va putea fi amplificată, pînă la aparenţa unei iminente intervenţii armate, care să servească Ungariei ca pretext pentru a-şi valida pretenţiile revizioniste la adresa României [260].

mai largă amputare, o atitudine care avu marele avantagiu de a sili Guvernul român al lui Armand Călinescu, sub impulsul hotărît al regelui și cu aprobarea bătrînilor consilieri regali, la mobilizarea de zece contingente, care, făcută de țărănime, și în Ardealul amenințat, cu un extraordinar avînt, învederă lumii că *aici* nu e loc de anexări acceptate" [261].

Ca urmare a hotărîrilor luate de Consiliul de coroană — glăsuia un *Comunicat* al guvernului — s-a dispus concentrarea cîtorva contingente de rezerviști pentru completarea efectivelor unei părți din trupele de acoperire. „Dat fiind că România urmărește hotărît o politică de pace — preciza comunicatul — trupele concentrate vor rămîne mult înapoia frontierelor, mărginindu-se la exerciții de instrucție". În momentul cînd se va constata că statele vecine vor reveni asupra măsurilor de concentrare anterioare — mai anunța comunicatul — guvernul român va aprecia că problema siguranței granițelor nu mai era periclitată și va dispune trimiterea la vatră a rezerviștilor [262]. În zilele următoare, grupul de armată „Maramureș" asigura apărarea granitei cu Ungaria și Cehoslovacia ; mari unități de la celelalte frontiere au fost deplasate spre granița apuseană ; erau mobilizate contingentele 1936, 1937, concentrările de rezerviști continuînd. Măsurile împotriva unei agresiuni din vest au fost extinse și pentru frontiera din sud.

În timp ce se producea drama Cehoslovaciei, la București se desfășurau tensionatele negocieri economice româno-germane. În după-amiaza zilei de 16 martie, V. V. Tilea s-a prezentat surescitat la Foreign Office și a comunicat lui Orme Sargent că, pe baza unor informații secrete, are temeiuri să presupună că Germania intenționează să desființeze în următoarele luni România și să o transforme într-un protectorat [263].

Astfel a debutat „episodul Tilea" (în istoriografia postbelică el a devenit „cazul Tilea" și continuă, și în prezent, să suscite interes și tratare controversată) care a declanșat o reacție diplomatică în lanț, ale cărei fire au alertat cancelariile, ambasadele și presa din Londra, București, Paris, Berlin, Belgrad, Atena, Moscova și Washington. Fondul chestiunii a fost iminenta amenințare a României de către Germania hitleristă și, decurgînd din ea, contraacțiunea dorită eficientă a statelor antihitleriste pentru a o împiedica. Semnalul alarmei l-a constituit existența unui *ultimatum* german înaintat în cursul tratativelor economice de către emisarii Germaniei, ultimatum despre care Tilea a informat cu nuanțe explicative contradictorii diferite personalități diplomatice din capitala Angliei. Interpretat ad literam de unii, amplificat de alții, contrazis oficial, la scurt timp, de ministerele Afacerilor Externe ale României și Germaniei, „incidentul Tilea" a avut darul de a influența, alături de alte considerente, cursul unei schimbări în politica

conciliatoare a Angliei și Franței, cu consecințe pe planul strategiei lor globale.

Istoriografia română beneficiază de o amplă analiză a „cazului Tilea", datorată istoricului Gheorghe Buzatu care, în „Dosare ale războiului mondial", clarifică și argumentează cu documente numeroase substratul, semnificația și derularea acțiunilor diplomatice izvorîte din inițiativa ministrului român la Londra. La același subiect, interesante sînt și noile informații puse în circuitul științific de David Britton Funderburk, care, în cartea deja citată, dedică „afacerii Tilea" un spațiu aparte [264].

Subscriem întru totul concluziilor istoriografice care văd în demersul lui Tilea — indiferent dacă existența unui *ultimatum* german poate fi dovedită ca atare — un act patriotic, izvorît din grija pentru soarta României, aflată în unul dintre cele mai dificile momente care au premers declanșării războiului al II-lea mondial.

După cum subscriem la concluziile care așază, dacă nu demersul lui Tilea, în orice caz reacția la alarma dată de el, la baza reconsiderării politicii față de Reich a marilor democrații, reconsiderare care, în vara anului 1939, va duce la politica de garanții și la începerea tratativelor tripartite anglo-franco-sovietice.

...La 17 martie 1939, după-amiază, Tilea s-a adresat direct ministrului de externe britanic, Halifax, repetînd cele transmise lui Orme Sargent, semnalînd, apoi, lui Vansittart existența unui ultimatum german, după satisfacerea căruia Germania ar fi fost dispusă să garanteze frontierele României. În seara respectivă, vicontele Halifax a transmis lui Sir R. Hoare (ministrul britanic la București) că Tilea i-a relatat că guvernul român a primit o cerere din partea guvernului german pentru a i se acorda monopolul asupra exporturilor românești, condiționînd garantarea frontierelor României de acceptarea acestor condiții. „Această cerere a guvernului german — preciza Halifax — i s-a părut guvernului român că seamănă foarte mult cu un ultimatum". Alarmat, guvernul britanic a trimis, în aceeași seară, misiunilor britanice de la Paris, Moscova, Varșovia, Ankara, Atena, Belgrad, să ceară guvernelor respectivelor țări să precizeze ce atitudine vor lua în caz de agresiune împotriva României. Halifax îl încunoștiința pe Hoare că l-a liniștit pe Tilea, promițîndu-i că în acea seară (17 martie) Chamberlain va rosti o cuvîntare [124] în care se vor adresa Germaniei avertismente semnificative, în sensul dorit de România [265]. Chiar dacă, ulterior, existența acestui ultimatum a fost negată, inclusiv de oficialitățile române, ceva, în acest sens, categoric s-a întîm-

[124] Cuvîntarea din Camera Comunelor prin care Anglia anunța nerecunoașterea „gestului" Germaniei de anexare a Boemiei și Moraviei.

plat. În focul evenimentelor (în 1940), istoricul Vernon Mckenzie susținea existența acestui ultimatum, pe ziua de 16 sau 17 martie : „...se poate afirma fără nici un echivoc că *un atare ultimatum s-a transmis de la Berlin* și că a ajuns la București, dar a fost modificat de agenți spioni și nu a ajuns la oficialitățile române în forma în care a fost redactat [125]. Descoperit de Edith Coler [126], descifratorul Schmidt a fost sechestrat, apoi împușcat de atașatul de presă Voss, plătind cu viața transmiterea conținutului ultimatumului forurilor engleze. După opinia lui Mckenzie, ultimatumul a fost atenuat și, în această formă, ar fi fost transmis guvernului român [266]. Versiunea lui Mckenzie ar explica, în parte, atît enigmatica acțiune a lui Tilea, cît și dezmințirea dată de București. Partidul Comunist din România a confirmat existența acestui ultimatum, fără nici un echivoc. În *Raportul* la Plenara a VI-a a C.C. al P.C.R., se spunea : „Din ordin de la Berlin, Ungaria și Bulgaria au mobilizat și masat trupe la granița României. Totodată, Germania înainta României un ultimatum, numit de presa internațională «unic în analele relațiilor între state suverane». Prin acest ultimatum, Germania hitleristă cerea României pur și simplu renunțarea la orice independență economică, transformarea ei într-un apendice economic și politic al Germaniei" [268]. În urma demersurilor lui Tilea, coroborate și cu informații venite pe alte canale, ambasadorul englez la Moscova, Seeds, s-a prezentat în dimineața zilei de 18 martie la Litvinov, întrebîndu-l ce atitudine va lua guvernul sovietic în cazul atacării României. A doua zi, concomitent cu notificarea făcută lui Schulenburg (în legătură cu dezmembrarea Cehoslovaciei), guvernul sovietic răspundea Londrei că cea mai eficientă măsură, pentru stăvilirea unor noi agresiuni germane, era convocarea unei conferințe la București, la care să participe Anglia, Franța, U.R.S.S., Polonia, România, Turcia și care să hotărască măsuri comune de apărare [269]. La București, negocierile româno-germane intrau într-o fază decisivă. Fabricius reușise să determine guvernul român să publice o dezmințire privind existența unui ultimatum german [270]. Ziarele române au publicat, în ziua de 18 martie, comunicatul agenției „Rador", autorizată să dezmintă „pretinsul ultimatum ce ar fi fost prezentat României de către d. Wohlthat, consilier economic al Reichului". Agenția preciza că, dimpotrivă, Wohlthat continuă conversațiile în vederea

[125] După Mckenzie, ultimatumul a fost trimis de Berlin și dat lui Gustav Schmidt pentru descifrare. Acesta (austriac, în serviciul unei agenții de spionaj engleze) a trimis conținutul ultimatumului la Londra.

[126] Într-un *Raport* al Serviciului Secret al Armatei, despre activitatea spioanei germane, se arăta că, la 17 martie, ea oferea un ceai în saloanele Hotelului „Athenée Palace", la care participau cca 50 de persoane din cercuri politice românești și ale diplomației străine [267].

aplicării acordului economic germano-român, semnat în noiembrie 1938 [271]. În seara aceleiași zile, Sir Alexander Cadogan (subsecretar de stat la F.O.) l-a supus pe Tilea unui veritabil interogatoriu [127], ministrul român menținîndu-și afirmațiile [272]. Prin comunicatul agenției „Rador" și prin lămuririle date ulterior, guvernul s-a desolidarizat de acțiunea lui Tilea, aparențele salvîndu-se prin rechemarea acestuia, pentru o perioadă, la București [128].

La dezmințirea formală dată de România și Germania privitor la chestiunea ultimatumului, lordul Halifax, ministrul de externe britanic, declara în Camera Lorzilor (19 martie) că „«În ce privește zvonurile care au circulat cu privire la România, sînt fericit să anunț că însuși guvernul român a dezmințit informația după care ar fi fost un ultimatum german. Dar, *chiar dacă România nu este amenințată astăzi, nu este surprinzător că guvernul din București,* la fel cu alte guverne, *consideră cu cea mai mare neîncredere evenimentele din ultimele zile. Orice țară care este vecină cu Germania, trebuie să se ocupe azi de ziua de mîine*»". Criza de neîncredere în cuvîntul și promisiunile Germaniei nu mai putea fi, prin nimic, atenuată. Aceasta răzbătea cu claritate și în nota guvernului sovietic, despre care am pomenit deja (19 martie) și care, la punctul 6, blama incursiunea Ungariei în Rutenia Carpatică, iar la punctul 8, preciza că „«După părerea guvernului sovietic, *actele guvernului german* nu elimină nici o amenințare a păcii generale ci, dimpotrivă, ele *au creat și agravat această amenințare,* ele *au tulburat stabilitatea politică în Europa Centrală, au accentuat starea de alarmă* creată mai înainte în Europa și au dat *o nouă lovitură sentimentului securității popoarelor*»" [273]. Această atitudine și impresie au determinat guvernul sovietic să propună organizarea conferinței țărilor interesate la București, dar Chamberlain a respins propunerea ca incompatibilă cu gravitatea situației [129].

---

[127] Hoare ceruse Foreign Office-ului să revoce telegramele trimise la Moscova și Varșovia deoarece Gafencu îi comunicase telefonic că știrile despre ultimatum nu corespundeau realității.

[128] Martha Bibescu are consemnate mărturiile atît ale lui Gafencu cît și ale lui Tilea, în această problemă. Ele se contrazic din punct de vedere episodic dar nu ca sens. *Londra. 19 martie 1939 :* „Întîlnire cu Tilea, care suferă foarte mult. «— Gafencu și-a pierdut capul, îmi repetă dînsul. Tratează cu ei. Cei de la București sînt furioși pe mine. Îmi cer să dezmint ultimatumul economic. De altfel, i-am spus lordului Halifax că informațiile mi-au provenit din surse neoficiale. Dar nu-i adevărat ! Pe mine m-au pus la curent Armand Călinescu și Grigore Gafencu»". *Mogoșoaia, 15 aprilie 1939 :* „Prînzesc la soții Gafencu, unde nu sîntem decît noi trei. Gafencu susține că a oprit invazia germană semnînd un tratat comercial. E supărat foc pe Tilea" [274].

[129] Într-o convorbire Halifax-Maiski (ambasadorul sovietic la Londra), guvernul britanic aprecia convocarea conferinței propusă de sovietici prematură [275].

Cum, după aceea, a intervenit episodul cu dezmințirea ultimatumului german dat României, proiectul a rămas numai o inițiativă [276].

În seria de contacte diplomatice inițiate de diplomația engleză, la alerta provocată de România, a fost și tatonarea Ungariei, Sargent (conducătorul secției politice a Ministerului de externe britanic) întrebîndu-l pe Bárcza (ministrul Ungariei la Londra) ce ar face Ungaria în caz că Germania ar ataca România. Într-o telegramă cifrată, adresată lui Csáky, Bárcza și-a încheiat astfel raportul în urma convorbirii cu *Sargent* : „«Foreign Office și opinia publică engleză sînt convinse că noi sîntem în așa măsură sub influența germană, că n-am mai fi în stare să ne manifestăm hotărîrea noastră liberă în cazul unei presiuni puternice germane»". El adăuga, pentru avertizarea forurilor diplomatice și militare ale țării sale, că Anglia era deosebit de interesată de securitatea României, și avansa chiar ipoteza că dacă germanii ar fi pornit împotriva României, „«Anglia și aliații ei vor porni în acel moment o acțiune militară serioasă, ceea ce ar duce la războiul mondial [130]. Nu poate fi problematică decît chestiunea de durată și modalitatea, rezultatul final însă nu, căci englezii vor organiza o întreagă coaliție mondială (poate chiar a luat ființă ?) împotriva Germaniei»" [277]. Cu toate aceste avertismente, în aceeași zi, Csáky cerea ministrului maghiar la București, Bardossy, să urmărească cu deosebită atenție mobilizarea și mișcarea trupelor române, precizînd : „«Pe noi nu ne sperie deloc eventualitatea că românii ne atacă. Pregătirile noastre progresează rapid în direcția aceasta. Cel mai important lucru e, firește, să nu pierdem avantajul nostru de trei zile, de care dispunem față de ritmul de mobilizare al armatei române. /.../ România e politicește izolată [131], iar după părerea specialiștilor noștri, armata noastră își poate asuma sarcina luptei cu armata română în momentul de față, cu toate speranțele victoriei»". Șeful diplomației române a declarat, după consumarea evenimentelor, că „în fața mobilizării maghiare care ajunsese, în unele locuri, chiar la hotarele noastre, am ridicat liniștiți și fermi zidul trupelor noastre concentrate". *Dacă* și *cînd* Ungaria va demobiliza, răspundea el discursului lui Csáky în fața Comisiei parlamentare maghiare a Afacerilor Străine (Csáky lăsase să se

[130] Prezentînd reacția anglo-franceză față de evenimentele din Europa Centrală, și observatorul român Paleologu releva faptul că ea a căpătat, în Anglia, expresia politică a necesității unui „guvern de uniune națională", a introducerii serviciului militar obligatoriu și a accelerării campaniei de înarmare. În Franța, el găsea foarte semnificativ faptul că Daladier fusese investit „cu depline puteri" pentru a întări securitatea Franței [278].

[131] Coulondre explica, într-o *Notă*, lui Bonnet că transformările survenite în Europa Centrală au mărit potențialul militar german (o importantă cantitate de material de război, mai ales la uzinele Skoda), dar au lovit, în schimb, înzestrarea militară a României și Iugoslaviei [279].

înțeleagă că atitudinea României a fost „ținută în frîu prin strașnica d-sale energie" !), România era și ea hotărîtă să slăbească măsurile militare pe care le luase [280]. În *Memoriul justificativ* privitor la concentrările române pe frontierele de vest și de sud din martie 1939, Secția Operații din Marele Stat Major prezenta derularea cronologică a evenimentelor între 12—16 martie. Raportul este edificator în demonstrarea faptului că toate măsurile militare românești au fost răspunsuri și contrarăspunsuri la mișcările trupelor maghiare [132] și germane [133], prin mobilizare materializîndu-se planurile elaborate încă din luna februarie de M.St.M. [281]. În același sens, în *Raportul* C.C. al Partidului Comunist Român la Plenara a VI-a (iunie 1939), evocîndu-se evenimentele petrecute în martie 1939, se arăta că atunci cînd armatele Germaniei fasciste și ale Ungariei horthyste au cotropit Cehia, Slovacia și Ucraina Subcarpatică, agresorii și-au îndreptat privirile către România. „Încurajate de către Hitler, guvernele Ungariei și Bulgariei au mobilizat la granițele țării, amenințînd existența României". În aceste împrejurări, C.C. al P.C.R. a ținut o ședință plenară care a hotărît alarmarea țării asupra pericolului unei imediate agresiuni; participarea activă la concentrările de trupe mobilizate de guvern; întărirea forței politice și morale a armatei contra Germaniei hitleriste și a statelor revizioniste; o largă campanie de propagandă în presa legală și ilegală; conferințe, întruniri, manifestații unde, prin telegrame și moțiuni, să se exprime hotărîrea poporului de apărare a granițelor; conlucrarea cu social-democrații, realizarea frontului unic și concentrarea tuturor forțelor democratice la rezistență în fața pericolelor externe [282]. În lumina acestor hotărîri și sentimente de înalt patriotism, comuniștii români au dus o activitate deosebită în respectiva împrejurare. Un *Manifest* difuzat în mii de exemplare de către Comitetul regional din Transilvania și Banat al P.C.R., lansa chemarea: „Comuniști! Frați muncitori! Puneți-vă în fruntea apărării, dați pildă de disciplină, conștiință și jertfă!" Avînd în vedere realitățile etnice din Transilvania, existența cetățenilor de origine neromână, comuniștii declarau: „Muncitori, țărani, cetățeni maghiari! Către voi avem încă o vorbă de spus. Partidul nostru cunoaște bine suferințele voastre naționale

[132] Punctul culminant de tensiune — se spunea în *Memoriu* — l-a constituit intervalul 18—26 martie, ultima zi dînd indicații că „Ungaria — renunțînd deocamdată la o acțiune contra României — începe o retragere spre vest din trupele concentrate în apropierea frontierei româno-ungare".

[133] Din această direcție, — constata *Memoriul* — ziua cea mai alarmantă a fost 16 martie, cînd trupele germane au pătruns în Slovacia, ajungînd la linia Nitra-Zilina, la cca 300 km vest de frontiera româno-ungară (cca 2—3 etape de marș pentru unitățile motorizate). „O intervenție a trupelor germane, în sprijinul unei agresiuni ungare — conchidea *Memoriul* — contra României, apărea deci posibilă".

din ultimele decenii. Dar nici voi, fraţi unguri, să nu uitaţi asuprirea de veacuri suferită de poporul român sub feudalismul maghiar. Cu acest popor românesc merită şi trebuie să vă luptaţi cot la cot în contra pericolului hitlerist, căci regimul lui Hitler e cimitirul comun al României şi Ungariei" [283].

La 20 martie, la Budapesta, s-au prezentat, pe rînd, miniştrii plenipotenţiari ai Angliei, Franţei şi Poloniei pentru a avertiza Ungaria asupra pericolelor la care se expunea într-un eventual conflict cu România. Întreita iniţiativă diplomatică — verigă din lanţul iniţiativelor luate după alarma lui Tilea — a fost parată de Vörnle (Csáky era bolnav) care a negat vreo intenţie agresivă a Ungariei, cerînd cu insistenţă demobilizarea română şi, după aceea, eventuale tratative [284]. Ministrul maghiar Bárdossy transmitea şefului său de la Budapesta că, după impresia sa şi a ministrului Italiei, Pellegrino Ghigi, „«*românii nu se gîndesc să atace Ungaria*. Explicaţia măsurilor militare executate pînă acum este mai curînd acea tulburare de teamă de mari proporţii, că Germania, eventual împreună cu Ungaria sau fără ea, pregăteşte un atac armat împotriva României»". Această teamă — aprecia ministrul Bárdossy — era alimentată de „«*vastele pretenţii economice ale germanilor care, în ciuda dezminţirilor oficiale*[134] *publicate* aici [Bucureşti] şi la Berlin, *se pare că*, într-adevăr, *au fost comunicate guvernului român*»" [285].

Iată în ce situaţie grea se găsea România şi poporul său în acele zile şi totuşi „Porunca" îşi continua imperturbabilă şi sfidătoare serialul din „Mein Kampf". La 20 martie, era servit episodul X, „Rasă şi civilizaţie". Hitler spusese : „«De exemplu, acela care doreşte sincer triumful ideii pacifiste trebuie să pună totul în lucrare pentru ca lumea să fie cucerită de germani»". Mai departe, după explicaţii de rigoare, Hitler decretase : „«În fapt, ideea pacifistă şi umanitară ar putea fi excelentă cu începere din clipa în care omul superior ar cuceri şi supune lumea pe o întindere destul de mare pentru a fi singurul stăpîn al acestui pămînt»" [287].

Pînă la realizarea visului final al stăpînirii pămîntului de către „omul superior", recte omul german, Hitler executa micile mişcări pe tabla de şah a Europei Centrale. La 21 martie, transmitea guvernului ungur, prin Sztojay, un mesaj în chestiunea Slovaciei, prin care dădea mînă liberă intrării trupelor maghiare în „independentul" protectorat slovac. După opinia istoricului Kis Alladar, acesta a fost momentul cînd guvernul maghiar a dat deoparte gîndul de a ataca România [288]. În aceeaşi zi, agenţia te-

[134] La 20 martie se cunoştea, după cum am arătat, declaraţia lordului Halifax în Camera Lorzilor. Martha Bibescu nota : „Bucureştiul a trebuit să dea această dezminţire şi am impresia că o face cu părere de rău" [286].

legrafică ungară de informații dezmințea categoric știrea apărută în unele ziare engleze care semnala existența unor pretenții emise de Ungaria la adresa unor teritorii din Transilvania [289]. După opinia istoricului american Shirer, ziua de 21 martie a constituit o zi memorabilă în istoria orientării Europei spre război. O intensă activitate diplomatică s-a desfășurat în acea zi la Berlin, Varșovia, Londra, Moscova, Paris. Președintele republicii franceze, Lebrun, însoțit de ministrul de externe Bonnet, soseau într-o vizită oficială la Londra. Cu prilejul convorbirilor franco-britanice, s-a sugerat elaborarea unei declarații oficiale anglo-franco-polono-sovietice în care să se exprime intenția celor patru țări de a se opune, pe viitor, oricărei agresiuni în Europa. Numai că, la rezervele lui Chamberlain față de includerea U.R.S.S. într-o declarație comună (rezerve manifestate și cu cîteva zile în urmă, la propunerile sovietice privind România), s-a adăugat răceala cu care și Beck a primit sugestia, poziție pe care acesta o va păstra pînă la consumarea tragediei poloneze [290]. Opinia publică, necunoscînd impedimentele și culisele diplomatice, a primit știrile agențiilor de presă ca pe un început de destindere, de intrare în normal în raporturile cu statele vecine. În coloanele de „ultimă oră" ale „Semnalului", în ziua de 22 martie, se scria : „Toate veștile ce vin din afară concordă în a arăta că nici un pericol de război sau de agresiune nu mai amenință în momentul de față". Printre elementele liniștitoare, erau consemnate hotărîrea fermă a Londrei, Parisului și Moscovei de a nu mai tolera nici o schimbare violentă în situația europeană, și mesajul regelui Victor Emmanuel din care reieșeau intențiile pacifice ale Italiei.

Numai că, la 22 martie 1939, în capitalele Axei se întîmplau noi acte tulburătoare pentru pacea Europei. La Roma, Marele Consiliu Fascist, după ce asculta minuțioasa expunere a lui Mussolini privind situația internațională, reafirma deplina adeziune a Italiei la politica Axei, „«în fața amenințării de constituire a unui front unic al democrațiilor, asociate bolșevismului, contra statelor totalitare»" [291]. În aceeași zi, Lituania preda Germaniei, Memel (Klaipeda), Hitler îndreptîndu-se spre portul retrocedat, la bordul vasului „Deutschland". La 23 martie, armata germană intra în oraș, iar führerul debarca în portul „eliberat" [135]. În Camera Comunelor, ministrul de interne britanic, Sir Samuel Hoare, declara că negocierile economice germano-române sînt în progres, după dezmințirea oficială a existenței unui ultimatum german [292]. Din *Raportul* lui Wohlthat către autoritățile berlineze, adus la cunoștință lui Göring : „«Întrucît miercuri, 22 martie, la prînz, *s-a constatat din nou* că Consiliul de Miniștri [român], sub președinția

[135] Presa română publica textul tratatului de reîncorporare a Memelului la Reich, semnat de Ribbentrop, Urbays și Skirpa [293].

regelui, mai discută încă asupra tratatului, „m-am prezentat în după-amiaza zilei, la orele 17, împreună cu ministrul Fabricius la ministrul de externe Gafencu, *arătîndu-i riscul pe care îl prezintă pentru România o nouă tergiversare*»". Cerînd urgentarea semnării tratatului, avertizîndu-l pe Gafencu de intenția sa de a părăsi Bucureștiul imediat, în caz de amînare, el explica mai marilor săi că s-a hotărît la aceste „«măsuri energice»", întrucît „«atmosfera emotivă meridională»", sub influența opiniei publice, crease la București „«o situație critică»". Iată în redactarea omului de afaceri german, atmosfera „emotivă meridională" care îl neliniștise: „«Țăranii chemați la concentrare soseau în masă la București și în alte orașe. Circulația era în parte blocată. La bănci se retrăgeau miliarde de lei. Populația asculta la radio știrile de la Londra și Paris. Cercurile politice conducătoare erau convinse că un atac al ungurilor asupra Transilvaniei și al bulgarilor asupra Dobrogei este iminent. Se zvonea că rușii concentrează forțe la frontieră /.../»" [294]. Da, aceasta era atmosfera neliniștilor românești, în pofida faptului că guvernul român publicase o serie de comunicate menite să liniștească publicul [136], cuprins, printre altele, de febra și panica aprovizionărilor (specifică momentelor tulburi), năvălind în băcănii și alimentare, creînd un dever prielnic pentru speculanți. Populația era asigurată de existența unor stocuri suficiente de zahăr, de carne, de făină. Un serviciu special creat la primăria Capitalei, primea orice reclamație semnalînd abaterile de la instrucțiunile primite, speculanților urmînd să li se închidă magazinele și să fie pedepsiți cu amendă și închisoare [295]. În ziarul pe care-l conducea, Cezar Petrescu publica un articol intitulat „Paza bună...". El surprinde într-o vibrantă sinteză, sufletul acestui popor în acele zile dramatice. „Cele cîteva contingente din rezerva oștirii, chemate sub arme ca măsură de prevedere pentru a întări trupele de acoperire, își desăvîrșesc instrucția la o apreciabilă distanță în dosul fruntariilor. Astfel, încă o dată, *România ține să dovedească* pînă în ceasul din urmă *intențiile pacifice, lipsa de orice veleitate agresivă, respectul pactelor și tratatelor* în care Europa, prea îndelung și deșert a crezut. Se pare că nu toți vecinii s-au mărginit la asemenea foarte firești, dar dozate măsuri de prudență. Mobilizări rapide și mișcări de trupe, poate numai cu gînd de intimidare, poate cu mai precise gînduri de ofensivă, fiind semnalate pe alocuri, ne-au încordat veghea. Fie ca o destindere să urmeze

---

[130] Ministerul de interne, spre exemplu, fixase domiciliu forțat lui Manolescu-Strunga și I. Sângiorgiu pentru răspîndirea de zvonuri alarmiste. Ca și în 1914, 1918, remarca Iorga în articolul „Crima zvonurilor", inconștienți și iresponsabili aruncau „bomba lor cu gaze otrăvite, anunțînd înfrîngeri care nu se produseseră și recomandînd îngenuncheri pe care le refuză instinctul nostru de mîndrie".

și fie ca o reciprocă loialitate de vecini, să îndreptățească în cel mai scurt timp trimiterea rezervelor concentrate la bază și truda într-adevăr constructivă, nu nimicitoare, de care avem cu toții atîta nevoie în acest început de primăvară cînd brazda jilavă de seva pămîntului își așteaptă sămînța recoltelor viitoare. Fie ca alarma să treacă încă o dată, salvînd omenirea de duhul vărsării de sînge! Noi încă o nădăjduim, fiindcă de douăzeci de ani, cu toată ființa am fost pregătiți pentru pace, pentru tămăduirea rănilor lăsate de hecatomba marelui război, pentru consolidarea unei Românii de tînără și optimistă civilizație. De va cîntări însă mai greu sabia în cumpăna evenimentelor; de vom fi împinși la ultima extremă pe care noi n-am voit-o; în legitimă apărare, vom ști să înfruntăm și asemenea sîngeroase ursite așa cum le-au mai înfruntat în veacuri bunii și străbunii mormintelor presărate la toate hotarele țării. /.../ Deși n-o dorim e bine să se știe că nu ne vom da în lături de la nici o dovadă. Oricare. Oricînd. Oriunde. Oricui" [296].

La o Conferință de presă, special convocată, Armand Călinescu explica ziariștilor străini și români că, dacă peste 10—15 zile atmosfera internațională se va însenina, atunci rezerviștii vor fi îndată retrimiși la vatra lor. Pînă atunci, s-au luat măsuri ca aceste concentrări să nu stînjenească activitatea economică [297]. Din *Raportul* lui Wohlthat pentru seara zilei de 22 martie rezultă că la orele 19 au început tratativele hotărîtoare, la locuința lui Bujoiu (ministrul Economiei naționale), în prezența lui Gafencu. „«Puțin înainte — notează Wohlthat — ministrul Fabricius fusese înștiințat telefonic de către ministrul afacerilor externe de la Berlin [Ribbentrop] că acolo [la Berlin] se dă cea mai mare importanță faptului ca *tratatul să fie semnat încă în aceeași noapte*»". Să mai spună cineva că a fost ultimatum! Să mai pretindă cineva că au fost presiuni! De cîtă „îngerească" răbdare și de cîtă „pașnică" argumentare au dat dovadă negociatorii trimiși de Berlin! Iată, spune Wohlthat: „«Cînd *s-a dovedit că românii nu sînt de acord* asupra a trei puncte importante, pentru că *se temeau pentru suveranitatea lor, am intervenit atît de violent*, încît a fost chemat și primul ministru Călinescu»" [298].

23 martie 1939. Guvernul sovietic se declara gata să semneze proiectul de declarație propus de englezi, francezii aprobau atitudinea sovieticilor, polonezii nu aderau la plan, iar britanicii tărăgănau hotărîrile încît, spre sfîrșitul lunii, chestiunea ieșea de pe agenda diplomatică. Tot la 23 martie, Hitler semna, la bordul vasului „Deutschland", legea privind încorporarea Memelului la Reich. Revocînd învoirea dată de Hitler, Ribbentrop cerea Ungariei să se retragă din Slovacia, astfel sfîrșindu-se micul război ungaro-slovac [299]. „Germania — spune istoricul maghiar Alladar — nu mai avea interesul ca unul din vasalii săi, Ungaria, să atace pe celălalt

vasal, România" [300]. Fără să împărtășim aplicarea aceluiași epitet, de „vasalitate", celor două țări, pentru un moment cînd nici nu putea fi vorba despre o asemenea raportare la România, este foarte posibil ca revocarea acțiunii ungare în Slovacia să fi fost determinată de biruirea rezistenței românilor la tratativele economice. La 23 martie, ora 17, la Ministerul Afacerilor Străine din București se semna Acordul economic româno-german. Publicat de presa română în întregime, acordul purta semnăturile lui Gr. Gafencu, I. Bujoiu, W. Fabricius și H. Wohlthat. După semnare, Gafencu a dat o sumară declarație de presă, subliniind țelurile pașnice ale *Acordului,* dînd lămuriri privind conținutul și sensul tratatului încheiat. Cotidianului „Timpul", spre exemplu, i s-a precizat că tratatul „nu aduce absolut nici o diferențiere" în linia politică a guvernului, că România „își păstrează întreaga ei suveranitate și independență economică" [301]. „Argus" comenta din declarațiile lui Gafencu pasajele referitoare la relațiile economice explicînd că, prin încheierea acordului, România a dat dovadă de spirit de înțelegere și dorință de pace, considerînd problemele economice foarte importante în rezolvarea relațiilor internaționale. Prin această prismă — explicase Gafencu — *Acordul* stabilea o colaborare economică complementară româno-germană, România fiind gata să semneze atari acorduri și cu alte țări [302]. „Semnalul" stăruia asupra pasajului în care Gafencu schițase semnificația internațională a actului semnat de România. „Avem credința — declarase el — că printr-o asemenea atitudine slujim, deopotrivă, năzuințele de pace ale tuturor vecinilor și ale tuturor prietenilor noștri apropiați sau mai îndepărtați, ca și idealul de independență națională" [303]. Acesta a fost tonul tuturor ziarelor. Sobru, laconic, am putea spune chiar de gravitate, trădînd îngrijorări neexprimate.

Mai tîrziu, în *Memoriul* [137] prezentat în cadrul unui Consiliu lărgit (15 aprilie) Gafencu avea să dea explicații confidențiale și explicite : „Acordul nostru economic reprezintă *o înțelegere care pune capăt, deocamdată, presiunei germane exercitate asupra noastră*". Arătînd că, prin felul cum a fost negociat, acordul va avea foloase și pentru dezvoltarea și întărirea economică a țării, el emitea o opinie care, împărtășită și de alți factori guvernanți, va deveni principiu de conduită în rezolvarea aplicării acordului de

[137] În *Memoriul* prezentat, Gafencu a explicat pe larg principiile de bază de la care s-a pornit și încheiat *Acordul* cu Germania. El spunea, astfel, că între cele două țări „nu pot dăinui decît raporturi de la stat la stat" ; că „România este și înțelege să rămînă stăpînă la ea acasă" ; că ea „nu poate îngădui raporturi politice între state străine [recte Germania] și partide sau fracțiuni politice din România" [recte, Garda de fier și organizațiile hitleriste săsești sau iredentiste maghiare]. Se releva, de asemenea, hotărîrea guvernului român de a promova raporturi leale economice „cu toate statele de care o leagă interese complementare".

către România : „El [acordul] cere însă de pe acum organizarea unei acțiuni interne de rezistență sistematică, în toate domeniile economiei noastre, împotriva cererilor germane care ar depăși cadrul sau măsura învoielilor noastre" [304].

Doar „Porunca..." saluta cu entuziasm plătit încheierea tratatului. Publicîndu-l, consacra pagini întregi „binefacerilor" care urmau pentru România. Tratatul, după ea, deschidea o „epocă nouă în dezvoltarea economiei noastre naționale" ; apropierea economică româno-germană era „naturală și ea reprezintă o izbîndă a luptei naționale a conștiinței și demnității românești" ; „Linia demnă a intereselor naționale" ; „Viața nouă..." etc. etc. toate acestea urmînd să ducă la o eră „de mare prosperitate economică", la o atmosferă „de liniște și de siguranță" [305]. Același entuziasm era semnalat și în Germania nazistă. La Berlin — raporta atașatul militar al Legației române — mediile de informație și propagandă, presa, radioul, cinematograful, manifestau o explozie de bucurie și de nădejdi. Articole, conferințe, muzică românească, filme documentare prezentau publicului german bogățiile României. Un asemenea film documentar prezenta bogăția și producția de petrol a României. După ce pe ecran se arăta belșugul de petrol — erupții, conducte, tancuri și cisterne petroliere —, instalațiile și rafinăriile pe fundalul pădurilor de brazi, se comenta, spre „știința" și „mîndria" germanilor, dar spre revolta diplomatului român : „«toată această bogăție s-a putut exploata grație tehnicii și inginerilor germani»". Aflați în sala de cinema, doi studenți români și-au manifestat indignarea față de o așa obrăznicie și tendențioasă afirmație [306]. În schimb, adevărata stare de spirit din România era simțită, pe propria-i piele, de șeful negociator german, directorul Wohlthat : „«La plecarea mea, în gara unde se aflau mii de țărani veniți la mobilizare, agenți de poliție în uniformă erau gata să însoțească vagonul de dormit pînă la frontieră, pentru a împiedica acest vagon să fie luat cu asalt de către militari sau țărani...»" [307]. Ceea ce din motive de prudență diplomatică, din rigorile cenzurii, nu puteau spune oficialitățile guvernamentale române, se știa și circula pe calea comentariilor orale cotidiene, în toate mediile sociale și politice.

O dare de seamă, întocmită de Centrul Contrainformativ nr. 1 către Statul Major al Corpului IV Armată, consemna, pentru perioada 17—26 martie, manifestarea adevăratei stări de spirit a poporului.

1. *Populația românească*

A. la orașe

a) *Intelectualii* comentează cu aprindere desfășurarea evenimentelor externe și măsurile luate de guvern pentru apărarea hotarelor de Vest.

— se comentează nefavorabil acțiunea lui Hitler, condamnîndu-se felul în care a călcat promisiunile și angajamentele luate la München.

— Față de pericolul invaziei germane, opinia publică a început să privească cu simpatie un ajutor rus. Se comentează că Rusia a dat dovadă că respectă angajamentele și libertatea celorlalte popoare și garanțiile ei ar fi mai sigure.

— S-a difuzat diversiunea că populația Ardealului manifestă tendințe de autonomie, diversiune [138] difuzată de agenți unguri și germani, pusă pe seama lui Iuliu Maniu [139]. Versiunea a fost primită cu vie neliniște pentru a nu se ajunge la tulburări interne.

— Se comentează atitudinea statelor mari occidentale a căror intervenție nu s-a produs și care s-au consultat exclusiv în jurul intereselor lor, în acest scop sacrificînd interesele statelor mici.

— Tineretul manifestă hotărîrea de a lupta pentru independența țării.

b) *Cercurile legionare* privesc cu simpatie apropierea granițelor germane de România [140]. În Germania, activitate intensă a legionarilor refugiați. Organizațiile legionare „vor avea același rol ca formațiile național-socialiste care au funcționat în Austria și Cehoslovacia" [141].

---

[138] Și în *Raportul* la Plenara a VI-a a C.C. al P.C.R. se confirma această nefastă acțiune : „Hitler sprijină organizațiile de sași hitleriști, de revizioniști unguri și bulgari, de separatiști ucraineni. /.../ Hitleriștii și revizioniștii au manifestat fățiș în timpul concentrărilor pentru Germania și Ungaria. Organizațiile lor activează intens pe toate tărîmurile, creînd /.../ o stare de nesiguranță și agitație și luptînd împotriva curentelor democratice pentru a pregăti terenul favorabil invaziei hitleriste" [308].

[139] Poziția obstrucționistă luată de Maniu, față de guvernul și instituțiile regimului, a lăsat loc unor speculații puse pe seama liderului P.N.Ț. El avea însă să-și precizeze foarte clar opinia potrivnică față de pretinsa autonomie cerută de Transilvania, mai ales în vara anului 1940, cînd se va pune pe tapet răsluirea unor părți din teritoriul național unitar al României [309].

[140] Tot în *Raportul* la Plenara C.C. al P.C.R. se spunea : „Germania hitleristă întreține în România o vastă agentură demagogică și teroristă : Garda de fier. Gardiștii de fier au organizat o campanie bine întreținută în întreaga țară în favoarea «acordului» cu Germania, au instigat populația să refuze de a se supune ordinelor de mobilizare, scoțînd și manifeste în acest sens în unele părți ale țării. Gardiștii pregătesc pe față terenul pentru agresiunea hitleristă, declarînd peste tot că Hitler va veni ca prieten, nu ca dușman. «Am fost sub turci și tot n-am pierit» spun ei" [310].

[141] O parte dintre legionarii urmăriți în țară izbutiseră să treacă frontiera, marea lor majoritate stabilindu-se la Berlin. În primăvara lui 1939, grupul legionar din Berlin va organiza un *Comandament*, sub conducerea preotului Dumitrescu-Borșa, din care mai făceau parte C. Papanace, Alex. Constant și V. Silaghi. Acest „Comandament" va da „dezlegare" lui Miti Dumitrescu „să răzbune" pe „Căpitan", drept pentru care el va trece frontiera României, în iunie 1939, iar în septembrie va executa asasinarea lui Armand Călinescu [311].

c) *Național-creștinii* „aprobă expansiunea Germaniei și se bucură de apropiata apariție a zvasticei la frontierele noastre".

d) *Cercurile democratice* — comuniștii și socialiștii condamnă acțiunea germană și compătimesc Cehoslovacia.

III. *Activitatea comunistă* — este semnalată răspîndirea de manifeste în noaptea de 22/23 martie. Concluzii : „În general, starea de spirit bună" [312].

Documentele atestă fără tăgadă că, în împrejurările grave ale episoadelor din martie 1939, comuniștii au desfășurat o activitate neobosită pentru a lămuri masele populare de adevărata stare de lucruri din țară și de peste hotare. „Hoțul de drum mare al Europei, Adolf Hitler — citeau cetățenii pe manifestele afișate sau difuzate de comuniști — *a stors printr-un ultimatum «acordul» româno-german*" [313].

Încă din ianuarie 1939, partidul comunist semnalase asaltul economic și politic al Germaniei la adresa României, remarcînd străduințele guvernului de a rezista acestor ingerințe[142]. Tratativele economice cu Franța și Anglia, trimiterea lui Tătărescu la Paris și a lui Tilea la Londra, înființarea unei reprezentanțe comerciale la Moscova, întărirea legăturilor economice cu Anglia (al cărei comerț cu România era pe punctul de a depăși pe cel al Germaniei) erau, la începutul anului 1939, dovezi incontestabile ale acestor străduințe. Numai că, aprecia P.C.R., „Din nefericire pentru România, puterile la care dictatura regală caută sprijin sînt partenerele Germaniei de la München" [314].

Așa cum sintetizează istoricii Ion Ardeleanu și Mircea Mușat, în fața presiunilor tot mai insistente ale Germaniei hitleriste, guvernul român a făcut mari eforturi să depășească, pe calea tratativelor, criza din raporturile româno-germane. În organele și instituțiile centrale ale dictaturii regale — guvern, Consiliul de coroană, Frontul Renașterii Naționale, Parlament — s-au manifestat tendințe diversificate, uneori contradictorii, în chestiunile de strategie diplomatică, de metodele preconizate în vederea apărării independenței, suveranității și integrității țării. Un grup restrîns — reprezentat de unele cercuri industrial-bancare legate, prin interese economice, de cel de-al III-lea Reich — a evoluat, treptat, pe calea unor compromisuri și concesii față de Germania, grupul respectiv constituindu-se, ulterior (vara anului 1940), în garnitura guvernamen-

[142] Comuniștii demascau insistența cu care Germania se amesteca fățiș în treburile interne ale țării „cerînd înlăturarea din guvern a lui Armand Călinescu, autorul măsurilor împotriva agenturii gardiste a lui Hitler, și a lui Mitiță Constantinescu și dreptul pentru sașii hitleriști din Ardeal să-și aibă propriul lor partid politic". De asemenea, ei arătau că la inspirația Berlinului, sașii hitleriști condiționau colaborarea cu guvernul român, de neadmiterea evreilor în F.R.N. și de scoaterea lor din viața economică a țării.

tală de nuanță filo-germană sub care se vor produce marile cedări la presiunile hitleriste. Oameni politici și personalități influente în mecanismul guvernării — ca Armand Călinescu, Victor Iamandi, Nicolae Iorga, Grigore Gafencu, Gheorghe Tătărescu, Mitiță Constantinescu, Victor Slăvescu, Petre Andrei, Mihail Ralea ș.a. — au luptat pentru întărirea capacității de rezistență a națiunii, respingînd încercările de imixtiune politică ale Germaniei și Italiei, fiind receptivi la opțiunile maselor populare, acceptînd conlucrări cu exponenți ai grupărilor politice — de la partidul comunist la partidele burgheze — care se opuneau aservirii țării de către Germania hitleristă, cerînd continuarea politicii diplomatice tradiționale, alături de statele care respectau integritatea teritorială și independența națională a României [315].

În seara zilei de 24 martie, ministrul maghiar Bárdossy transmitea următoarea telegramă din București : „«În cercurile române și în cele diplomatice de aici este în curs de formare părerea că *acordul economic german-român a fost realizat sub amenințarea armatei ungare*. După unii, concentrarea trupelor ungare de-a lungul frontierei române a avut loc de-a dreptul în acest scop, *la dorința Berlinului*. Alții cred că germanii au exploatat cu abilitate tensiunea ungaro-română»“ [316]. În orice caz, nu a fost o simplă coincidență faptul că, la 24 martie, contele Csáky declara, în fața Comisiilor de politică externă ale parlamentului maghiar, că Ungaria era interesată ca liniștea și înțelegerea să domnească în Europa Centrală. Apreciind pozitiv atitudinea Poloniei și Iugoslaviei în timpul acțiunii din Ucraina Subcarpatică, șeful diplomației Budapestei declara, în ce privea România, că spera în posibilitatea reluării străduințelor „pentru o comprehensiune a ambelor țări“ [317]. Reacția pozitivă a României nu s-a lăsat deloc așteptată. La 25 martie — a doua zi după expozeul lui Csáky — Raoul Bossy (ministrul României la Budapesta) a primit însărcinarea de a merge la Csáky pentru a-i face propuneri în vederea demobilizării reciproce. Numai că — informează Fabricius, Berlinul — Csáky a refuzat să-l primească sub motiv că.... „«nu tratează sub presiunea baionetelor»“. Ministrul Germaniei la București avertiza Wilhelmstrasse-ul că „«Atîta vreme cît Ungaria își ține trupele mobilizate la frontieră, nu poate exista liniște în spațiul sud-estic, cu atît mai mult cu cît pătrunderea trupelor ungurești în spațiul slovac, menționată în ziarele de azi, a arătat vecinilor pericolul care-i amenință din partea Ungariei»“ [318]. Românii au depus enorme stăruințe în timpul tratativelor economice cu germanii pentru a nu li se știrbi suveranitatea economică, insistînd asupra faptului că erau hotărîți să încheie asemenea convenții și cu alte țări. În acest sens, Armand Călinescu ținea chiar să evidențieze lucrările comisiilor economice care perfectau acordurile cu Franța (la Paris) și cu Anglia (la București) [319].

În acele zile de martie, Armand Călinescu primea un *Raport* întocmit de ofițerul Petrescu Gheorghe în urma călătoriei sale la Paris și Londra, care a avut drept scop sondarea atmosferei create României, prin semnarea tratatului cu germanii. „Acordul economic cu Germania — se spune în *Raport* — a creat o stare de suspiciune asupra noastră, atît în Franța cît și în Anglia". Interesantă este concluzia observatorului român : „5. Insistența Angliei și chiar a Franței de a forma un front la Est în contra Germaniei, nu este cauzată de dorința de a stăvili expansiunea economică a Germaniei spre Est". Atunci ? ! : „Această expansiune ar fi chiar dorită de Axa Londra—Paris, dacă acest lucru ar satisface Germania și Italia și, prin aceasta, și-ar asigura integritatea lor continentală și colonială" [320]. Iată, în limbaj statistic, oglindirea acestei concepții economice promovate de puterile apusene în raporturile cu România. Comerțul exterior al României în primele 2 decade ale lunii martie 1939 [321] (deci, în ajunul încheierii acordului) :

Țara	*Import (în 1 000 lei)*	*Export (în 1 000 lei)*
Anglia	108 954	264 175
Franța	77 732	25 226
Cehoslovacia	143 874	74 763
Germania	452 480	384 294

În „Bulletin des Hales", expertul francez Gaetan Sanvoisin recunoștea că „«Semnătura acordului economic de la 23 martie aduce în discuție neprevederea conducerii noastre [al guvernului francez]. Cu ani în urmă — reamintea el — regele Carol al II-lea a înfățișat Franței planul înfăptuirii unui mare contract economic. Nu am luat în considerație această ofertă, am amînat examinarea propunerilor, pentru ca să nu nemulțumim pe exportatorii americani...»". Trebuia să se comită acordul din martie, comenta observatorul român care difuza opiniile lui Sanvoisin [143], pentru ca Anglia și Franța să se îndrepte pe tărîm economic spre România, misiuni speciale fiind însărcinate să studieze posibilitățile de schimburi comerciale, nu numai în ce privea petrolul, dar și în domeniul produselor cerealiere [322].

Peste luni de zile, evocînd conjunctura economică și politică în care s-a încheiat tratatul, Nicolae Iorga avea să exprime cu adîncă mîhnire : „Avem noi vreo vinovăție că între bogățiile acestei țări /.../ avem petrol ? L-am găsit noi, țăranii noștri, cînd omenirea nu-i vedea alt folos decît ungerea carelor. I-am dat caracterul unei mari

[143] Comentariul a apărut în revista condusă de Mihail Sadoveanu, „Muncă și voie bună", apărută în martie 1939, fiind editată bilunar de Ministerul muncii. Redactor principal, Octav Livezeanu. Colaboratori frecvenți, M. D. Ralea, Demostene Botez, A. Vianu, I. Jumanca ș.a.

industrii tot prin ai noştri, de la Alimăneşteanu la Mrazek /.../ Cu banii noştri puţini am început exploatarea. Capitalul străin a venit, fără legături cu politica noastră şi fără o deosebită grijă de a ne asocia la lucru. Înainte de 1914 a fost o întrecere anarhică, iar după Marele Război aliaţii noştri au trecut [acţiunile] nu o dată în mîna celorlalţi /.../ *Legătura între acei aliaţi,* care singură putea păstra rezultatul silinţelor comune, *nu noi am rupt-o,* ajutînd unii contra altora pe aceia cari li fuseseră adversari şi creînd situaţia de astăzi. /.../ *Fiind de fapt singuri, a trebuit să ne răscumpărăm. Am încheiat un tratat şi sîntem datori să-l aplicăm.* Aceasta este situaţia. Nu învinuim, dar nu înţelegem nici să fim învinuiţi..." [323]. La 30 martie, la Hotelul Ritz din Paris, se desfăşura o lungă convorbire între fostul ministru de externe Nicolae Titulescu şi un corespondent al ziarului „Timpul". Cu asentimentul lui Tătărescu, Titulescu ţinea să transmită guvernului cîteva opinii legate de evenimentele în curs. Evocînd cu amărăciune momentele legate de „debarcarea" lui din 1936, dînd noi precizări în privinţa tratativelor româno-sovietice care ajunseseră în prag de parafare, manifestîndu-şi îngrijorarea pentru situaţia ţării în conjunctura creată după dezmembrarea Cehoslovaciei şi destrămarea Micii Înţelegeri, Titulescu mărturisea cu mîhnire, referindu-se la terţe ţări aliate : „«Nenorocirea noastră este poate aceea că sîntem prea bogaţi, că avem petrol, grîu etc. dar şi aceea de a avea încredere în oameni [în sensul de conducători ai diplomaţiilor străine] care nu o merită»" [324].

Cu cîteva zile înainte (26 martie), la Roma, pe stadionul olimpic din „Forum Mussolini", cămăşile negre încolonate, cu stindardele miliţiilor şi fasciilor, făceau o fastuoasă primire Ducelui, care, cu ocazia sărbătoririi a două decenii de la constituirea fasciilor italiene, urma să rostească un discurs. Începea : „«Perioada turului de vals, dacă a existat vreodată, este definitiv închisă. Este destul să ne fie reamintită pentru a ne ofensa»". Gata deci cu tratativele, cu spiritul münchenez, cu dorinţa de înţelegere ! Referindu-se la „întîmplările" survenite în Europa Centrală, el proclama fără menajamente : „«Vă declar că dacă marile democraţii plîng amar sfîrşitul prematur şi oarecum ruşinos al aceleia ce a fost cea mai scumpă creatură a lor, este un motiv foarte bun să nu ne asociem la lacrimile lor mai mult sau mai puţin decente /.../ eu sînt aici pentru a vă declara în modul cel mai explicit că ceea ce s-a petrecut în Europa Centrală, trebuia să se producă în mod fatal»". Preamărind cu cinică blazare felul cum Cehoslovacia fusese îngenunchiată, făcînd elogiul forţei — „«cînd eşti puternic, eşti iubit de prieteni şi temut de duşmani»" — el dădea cuvînt de ordine, ca pe ultima dar şi cea mai de seamă poruncă a Italiei fasciste : *înarmarea.* Să sporească — striga el asupra mulţimii de pe stadion — numărul tunurilor, al vapoarelor, al avioanelor. „«Cu orice preţ, chiar de ar fi să facem tabula rasa cu

tot ceea ce se numește viața civilă»". Și aceasta, pentru că „«Axa nu e numai o legătură între două state, ci este o întîlnire între două revoluții care se anunță a fi categoric potrivnice tuturor celorlalte concepții ale civilizației contemporane»". De aceea, *înarmare*. Este greu de imaginat ce vor fi crezut și simțit contemporanii la auzul filipicii mussoliniene [144], în care el eticheta pe pacifiști drept oameni „deosebit de detestabili", în care el considera pacea, un cuvînt cam „uzat" care suna ca o „monedă falsă" și în care, spre amintire veșnică în posteritate, el rostea o inepție antologică : „«noi *socotim* pacea perpetuă ca o catastrofă pentru civilizația umană...»" [325].

O simplă coincidență calendaristică, dar nu și o coincidență de simțire, a făcut ca, în aceeași zi, de 26 martie, la București, să se desfășoare prima întrunire, prima manifestare publică a Consiliului Superior al F.R.N. Împrejurările internaționale au determinat caracterul excepțional al întrunirii, exprimarea atitudinii oficiale a guvernului, a țării, a întregului popor. A fost, realmente, o ședință istorică la care au participat membrii guvernului, Consiliul F.R.N., consilierii regali, numeroși ziariști români și străini [326]. Expunerile lui Armand Călinescu, Grigore Gafencu și Mitiță Constantinescu au oferit numeroase explicații, lămuriri, date, privind acțiunea urmată de România în precipitata lună care se încheia [145]. În calitate de președinte al Consiliului de Miniștri, de ministru al Apărării naționale și al Afacerilor interne, Armand Călinescu a expus pe larg majoritatea problemelor cu care s-a găsit confruntată România, în lumina tratatelor și sistemului de alianțe în care era integrată, a realităților militare și economice sub a căror presiune s-a aflat, dar, mai ales, în lumina năzuințelor ei de apărare a patrimoniului național. „Ori care ar fi rezultatul — încheia el expunerea — istoria va înregistra hotărîrea noastră de viață independentă și curajul nostru de a o apăra". La rîndu-i, șeful diplomației române, Grigore Gafencu, evocînd consecvența principiilor de politică externă promovate de România — cita în acest sens, declarațiile de la numirea lui (decembrie 1938), cuvîntarea de la Galați (februarie 1939), declarațiile de la Belgrad și Varșovia, de la București, în timpul Conferinței Balcanice ș.a. — releva că, în pofida acestei atitudini, România s-a aflat pusă în fața unei situații deosebit de grave și serioase din

[144] Comentariu apologetic la adresa lui Mussolini, după discurs : „onorabilii se străduiesc să găsească în cuvintele Ducelui o ofertă de pace, o ramură de măslin întinsă peste Alpi /.../. Prin crîncena încremenire cu mîna pe trăgaciul carabinei sau la masa verde a discuțiilor politice, Mussolini vrea să refacă istoria Romei de altădată" (Sic !) [327]

[145] Parte din aceste explicații au fost deja încorporate în prezenta lucrare, în evocarea unor episoade și motivații din timpul crizei din martie : mobilizarea militară, reacția României la dezmembrarea Cehoslovaciei, tratatul economic român-german.

partea unor state vecine, neînțelegeri vechi degenerînd în gînduri și tendințe „ce nu ne erau prietene" și într-o atmosferă „prielnică uneltirilor împotriva hotarelor și siguranței Statului". Aidoma lui Armand Călinescu, ce ridicase la rang de *principiu moral* neparticiparea României la împărțirea Cehoslovaciei, Gafencu declara că guvernul nu a dat urmare propunerilor de fuzionare a Ucrainei Subcarpatice la România (cu toate că ele aveau, cel puțin aceeași valoare cu apelurile pe care pretinde guvernul maghiar că le-a primit de la ucraineni) deoarece „în vremurile tulburi prin care trecem, să deslușim cu toată tăria *principiul care e la temelia politicii noastre :* NU LUĂM NIMIC CE NU E AL NOSTRU, APĂRĂM ÎNSĂ ȘI ÎNTĂRIM TOT CE NE APARȚINE". În ziua cînd se produceau aceste deslușiri date de factorii de răspundere ai țării, în Franța, „Paris Soir" publica un interviu luat de publicistul Sauerwein lui Armand Călinescu. „S-a întîmplat subit, — declarase Călinescu — că în jurul nostru s-au mobilizat trupe, cu mult superioare necesităților scopurilor mărturisite. Ne-am gîndit numaidecît la securitatea frontierelor noastre. /.../ Căci este un lucru asupra căruia nu se poate și nu trebuie să fie nici o îndoială : *În ziua cînd România va fi atacată, ea se va apăra, nu importă contra cui și va salva, pînă la limita forțelor sale, integritatea teritoriului său. România se va bate fără a lua în considerare rezultatele eventuale ale războiului*". Angajamentul solemn luat de prim-ministrul Călinescu avea asentimentul întregii țări. Oficiosul guvernamental „România", derulînd evenimentele internaționale ale ultimului an (martie 1938 — martie 1939), prezenta felul cum România, în mijlocul acestei vîltori, a avut înțelepciunea și calmul necesar vremilor de restriște : „Fără a provoca nici o altă națiune, plină doar de sentimente pacifice, națiunea română nu poate uita însă îndatoririle pe care le are către ea însăși, către sufletul ei, și față de memoria înaintașilor, care i-au creat viața și libertatea" [328]. În nou apăruta revistă „România literară", condusă de Cezar Petrescu [146], se consemna : „Glasurile răzlețe au amuțit. În fața primejdiei nu mai alcătuim decît un singur trup oțelit, cu o singură hotărîre neclintită : tari pe dreptatea noastră, să rezistăm pînă la limita puterilor, împotriva oricui ar voi să se atingă de pămîntul țării noastre" [329] Într-adevăr, în fața marilor primejdii, urile vechi și răfuielile de toate felurile au trecut pe planul doi, găsind națiunea română unită, gata de apărare. „Această mobilizare a mulțimilor — avea să remarce, la ședința Consiliului Superior al F.R.N., Alexandru Vaida-Voievod — a fost dovedirea că

[146] În același timp, sub conducerea lui Cezar Petrescu a apărut și revista în limba franceză „La Roumanie" care și-a propus să prezinte realizările politice, economice și culturale ale țării. Printre colaboratori, pe lîngă gazetarii de la ziarul de limbă română, Victor Eftimiu, Virgil Gheorghiu, I. D. Suchianu, N. Carandino, Martha Bibescu, Eug. Jebeleanu, Mircea Eliade, Alex. Philippidi ș.a.

fiecare dintre noi avem ce apăra, fiecare ținem la vatra care este a noastră, pentru veci, și sîntem gata cu mic cu mare să aducem suprema jertfă pentru salvarea patrimoniului nostru". El atrăgea atenția, reeditînd fiorul patriotic din 1918, asupra necesității unirii în împrejurările grele prin care trecea țara : „De orice proveniență ați fi d-lor miniștri, de orice proveniență am fi noi, pentru moment, *solidaritate...*" [330]. Solidaritate. Era cuvîntul cel mai ades cerut de oameni în acele zile. Folosit cu gravitate, cu responsabilitate patriotică și acoperire în fapte. „Și oamenii vin la timp fără a scoate un strigăt de ură contra nimănui, dar deplin hotărîți a-și face datoria" — consemna contemporanul Iorga. „Ardealul — constata el cu legitimă mîndrie — s-a dovedit conștient de ce i s-ar putea pregăti și el n-o poate primi cu nici un chip. Cei care au alergat la regiment duc în sufletul lor una din acele voințe care sînt în stare să frîngă orice dușmănie. Ei s-ar bate pe viață și pe moarte, fie oricine, sigur". Desigur, nu numai Ardealul, dar și el. Și nu numai românii, dar și naționalitățile înfrățite. Iată ce se spunea în una din miile de *Moțiuni* și *Scrisori* trimise pe adresa lui Armand Călinescu : „Subsemnații, mici meseriași, muncitori, agricultori și intelectuali din Cluj, aderați la Secțiunea maghiară a Frontului Renașterii Naționale, urmărind cu justificată îngrijorare desfășurarea ultimelor evenimente, cu onoare ne permitem a ne solidariza cu hotărîta Domniei Voastre atitudine exprimată fără echivoc în discursul rostit la ședința Consiliului Superior al F.R.N. [26 martie] pentru apărarea independenței și integrității țării față de orice agresiune din afară. Considerăm că, în momentele actuale, *apărarea hotarelor României pe baza fraternității între poporul român și maghiar din țară* [147], pe baza principiilor de libertate, a egalității de drepturi și a păcii interne, *formează* nu numai *singura cale de urmat* pentru realizarea unei conviețuiri fericite a popoarelor de pe aceste meleaguri, dar *este și aportul* cel mai mare *pe care l-am putea aduce independenței și libertății tuturor popoarelor din Bazinul Dunărean și confraților noștri din Ungaria*" [331]. Solidaritate națională. Tot în numele ei, și pentru ea, lansa și difuza Partidul comunist numeroase manifeste mobilizatoare, în care se putea citi : „comuniștii vor lupta cu arma

[147] Această fraternitate avea rădăcini semnificative. La 1 decembrie 1937, dr. Petru Groza spunea, spre exemplu, că Madoszul era frate geamăn al Frontului Plugarilor, mergînd totdeauna împreună. „Săcuii la congresul lor — arăta el — au strigat : jos Horthy, jos revizuirea hotarelor, jos dreptatea lui Mussolini. /.../ Povestea și istoria Frontului Plugarilor și Madoszului este cea mai frumoasă poveste politică de frăție și pace din istoria acestor popoare. Ea începe de pe dealul Bobîlnei, cînd iobagii români și maghiari și-au încrucișat coasele contra cruntei asupriri feudale. Țăran cu țăran, sclav cu sclav. Este un simbol al păcii între popoarele conlocuitoare" [332].

în mînă în primele rînduri [148]. Uniți-vă cu toții într-un singur front puternic contra lui Hitler și a aliaților săi revizioniști. Impuneți guvernului să se unească cu acele forțe externe care sînt hotărîte să lupte contra agresorilor fasciști și să se folosească de avantajul vecinătății marei Uniuni Sovietice, care s-a declarat întotdeauna gata să apere țările amenințate de cotropirea fascistă" [333]. Tot în numele solidarității naționale, la amintita ședință a Consiliului Superior al F.R.N. (26 martie), socialistul Eftimie Gherman a declarat solemn că „Muncitorimea română, deși adînc pacifică, ține să declare, în aceste momente, că ea face corp solidar cu națiа întreagă pentru apărarea unor hotare care sînt hotarele neamului, ale dreptului și ale libertății". În mod concret, anunța el, pe lîngă datoria în oștirea țării, muncitorimea a hotărît să lucreze, voluntar, două ore în plus pe zi, în toate uzinele și fabricile care asigură înzestrarea apărării naționale [335]. Peste 20 000 de foști luptători din primul război mondial, transmiteau o telegramă guvernului în care se ofereau ca, în caz de pericol, să alcătuiască o divizie de voluntari [336]. Voluntarii antifasciști români din fostele brigăzi internaționale ale armatei republicane spaniole înaintau ambasadorului român la Paris, Gh. Tătărescu, o scrisoare (22 martie, semnată, în numele grupului, de Nicolae Cristea) în care spuneau : „Văzînd pericolul iminent în care se află mult iubita, frumoasa și bogata noastră țară, de a fi cotropită de către fascismul german, la fel ca vecina și prietena ei Cehoslovacia, ardem de dorința de a ne găsi iarăși în mijlocul fraților noștri, pentru a ajuta cu experiența cîștigată în Spania la apărarea independenței și integrității României" [337].

Exemple de înalt patriotism, din acea perioadă, s-ar putea da cu miile. Ele pot alcătui o antologie de pilduitor eroism. Din mulțimea lor, redăm două reportaje-sinteză, care le înglobează prin conciziune și spirit. Unul, scris în acele zile de gazetarul social-democrat Nicolae Deleanu, altul de Ion Agârbiceanu [338]. Scria gazetarul socialist, el însăși mobilizat într-un orășel de graniță : „Fără bătăi de tobă, fără goarne, fără clopote, fără publicații, fără chemări alarmante prin radio, fără nici un răvaș special de la unități, toată națiа de muncitori de la sate și orașe a răspuns la un simplu zvon sau la comunicarea notarilor din sat : *prezent*. Și uimitor de repede, poporul a răspuns fără să se simtă reținut de acele «impedimente» de care se leagă, mai mult sau mai puțin, boierii gata oricînd să mai pertracteze și să mai tărăgăneze. El a dat dovadă de un bun-simț sănătos, el știe că, cu conștiința țării, nu se pertractează și nu se tărăgănează". Agârbiceanu : „Dăunăzi, odată cu măsurile militare

[148] La 19 martie 1939, la ședința Breslei muncitorilor metalurgiști din București, vorbitorii, printre care și comunistul Constantin David, și-au declarat dorința de a merge să apere granița la Sighet, salutînd măsurile luate de guvern pentru apărarea hotarelor [334].

luate de guvern, în lungul și în latul țării a ieșit la iveală, strălucind peste toată vremuirea unei ierni revenite, *aurul României* : sufletul poporului român, sufletul țărănimii noastre. În cîteva zile s-a revărsat, ca un rîu de foc peste tot pămîntul țării, de la o graniță la alta, năvalnica putere a unei conștiințe, a unei simțiri și a unei voinți care a dovedit lumii, din întîia clipă, că România are o bogăție pe care nici o putere din lume nu i-ar putea-o răpi : sufletul viteaz moștenit de la părinți, crescut și îmbogățit în cele două decenii de la unire /.../ N-a fost numai o puternică dovadă de solidaritate națională, ci furtuna unei voinți care nu cunoaște nici o piedică în apărarea patriei, a moșiei strămoșești". Portret pentru muncitorime (Deleanu) : „Cînd am văzut cum muncitorul lasă baltă, din prima zi, bancul, tesla, menghina și familia și o pornește în straie firave spre regiment, am fost impresionat". Portret pentru țărănime : „Au lăsat țăranii plugul, plugul pe care tocmai îl ascuțeau pentru brazda ce așteaptă acum, la început de primăvară, apăsarea brațului vînjos pe coarne ; au dat caii și căruțele ; și-au luat rămas bun de la neveste și copii, și-au îndesat căciulile pe cap și au pornit la regiment, cu trăistuța după gît". Portret pentru națiune (Agârbiceanu) : „Azi românii, porniți din toate unghiurile țării, nu s-ar mai învoi la nici un fel de cruțare pentru dușmani care le-ar primejdui integritatea țării. /.../ Au mărturisit acest adevăr mii și mii de glasuri, în toate locurile de concentrare. Au auzit aceste declarații toți care au voit să audă și să înțeleagă". Avea deci dreptate prim-ministrul Călinescu atunci cînd declarase că, dacă România ar fi fost atacată, ea s-ar fi apărat pînă la ultima limită a sforțărilor sale [339].

La Paris, Londra, Varșovia, Belgrad și în alte capitale europene, declarațiile guvernului român au fost primite și comentate cu o mare atenție. Importantele declarații de la București au coincis cu amplele dezbateri din parlamentul britanic. La interpelările unor deputați, Chamberlain a dat numeroase explicații asupra politicii externe a României, în general, și asupra acordului economic româno-german, în special, relevînd necesitatea întăririi raporturilor economice anglo-române. Ecou al dezideratelor opiniei publice engleze, presa britanică cerea cu insistență trimiterea unei misiuni economice la București [340]. La 31 martie, Chamberlain anunța, în Camera Comunelor, intențiile Angliei față de statele Europei răsăritene, avansînd ideea unui posibil ajutor anglo-francez acordat României și Poloniei, în cazul unui atac german, dacă cele două țări se obligau să se apere una pe alta, ca în prevederile privind un eventual atac rus, existente în tratatele româno-poloneze [149]. În aceeași

[149] Guvernul englez discuta posibilitățile acestor angajamente, pe de o parte, datorită atacurilor persistente ale propagandei germane pe seama Poloniei, pe de altă parte, datorită refuzului acesteia de a încheia un pact de neagresiune cu U.R.S.S.

zi, la distanță de cîteva ore, Hitler dădea răspunsul-replică, folosind prilejul lansării unui nou crucișător : „«Providența nu a creat acest popor [german] și eu nu sînt conducătorul lui pentru a-l obliga să respecte o lege care convine englezilor sau francezilor. /.../ Dar dacă ei așteaptă de la Germania de azi ca ea să permită *cîtorva state satelite să se dezvolte pînă ar fi în stare să atace Germania* [150], oamenii de stat ai acestor țări se înșală»" [341]. În aceeași zi, în simetrie de crez, la celălalt capăt al Axei, Mussolini nu se lăsa mai prejos, rostind un discurs în piața din Reggio Calabria. „«Cîțiva idioți de dincolo de Alpi — se exprima el în limbaj neprotocolar specific fascist — au confundat dorințele lor cu realitatea și au început să răspîndească povestea îndepărtării poporului italian de regimul actual»". [Fasciștii italieni fluieră și protestează prin strigăte minute în șir...] „«Șueratul vostru le dovedește exact contrariul»" — jubilează fericit „il Duce". „«Și acest popor este gata să ia ranița la spinare»"... Mulțimea fascistă din piață urlă frenetic : „«si»", „«si»" [342].

...După ce se încheiase tragica reducere la tăcere a unui stat, după îngenuncherea și sfîrtecarea Cehoslovaciei, reîncepea războiul oratoric al marilor puteri [151]. Discursul lui Mussolini primea replica lui Daladier ; discursul lui Chamberlain, replica lui Hitler ; Italia și Germania atacau ; Anglia și Franța parau. În acest circuit oratoric, cînd, pe calea undelor s-au auzit, în aceeași zi, 31 martie, trei discursuri — Chamberlain, Hitler, Mussolini — la Paris și București se desfășurau două ceremonii de pașnică semnificație [343]. În cabinetul lui Bonnet, de pe Quai d'Orsay, se semna noul *Acord comercial franco-român,* prilej cu care șeful diplomației franceze releva importanța colaborării și prieteniei dintre cele

---

[150] La 27 martie, Germania adresase guvernului polon o *Notă* cuprinzînd propuneri pentru soluționarea chestiunii Danzigului (Gdansk) în afara Ligii Națiunilor.

[151] Din bancurile politice ale timpului, reflectînd efemere stări de spirit, *o glumă* pe o schemă des uzitată în umorul universal [344] :

Un englez : un încăpățînat.
Doi englezi : un match.
Trei englezi : o putere maritimă.
Patru englezi : un mare trust petrolier.
Umbrela englezească : porumbelul păcii.

★

Un german : un antisemit.
Doi germani : o berărie.
Trei germani : războiul !
Patru germani : cerere de colonie.
Cinci germani : doi prusaci, un austriac, un sudet, un boemian.

Un francez : un om galant.
Doi francezi : un menaj.
Trei francezi : o dispută.
Patru francezi : o baricadă.
Cinci francezi : o manifestație.

★

Un italian : un tenor.
Doi italieni : o mandolinată.
Trei italieni : o fascie.
Patru italieni : Abisinia !
Cinci italieni : „E viva il Duce !"

două state. Răspunzînd, ambasadorul României, Gheorghe Tătărescu, remarca explicit : „E inutil de a spune că, în cadrul acestor colaborări, România își apără independența economică și integritatea fruntariilor". La Palatul Sturdza din București, se semna *acordul cultural româno-francez* [345]. Ministrul Petre Andrei declara cu acest prilej că *„România este un stat pașnic, lipsit de tendințe imperialiste,* doritor să pună în valoare toate forțele sale spirituale ca și bogățiile sale naturale, pentru a dovedi lumii întregi ce valori este în stare să creeze și cu cît poate contribui la cultura universală" [346]. Demnitarii români aveau acoperirea prin fapte a celor spuse. În martie 1939, atitudinea externă a României s-a plasat la cotele unei înalte moralități. A respectat cuvîntul dat și tratatele. Nu a manifestat tendințe profitoare pe seama situației dificile a statelor-victimă. S-a ferit să invadeze teritorii străine. A respectat prietenia cu Cehoslovacia, cu riscul unor imprevizibile consecințe. Prin toate, a dat exemplu de o autentică loialitate și cinste exemplară. Și aceasta în momente cînd, în jurul ei, domnea o continuă stare de alarmă, de veghe atentă, de psihoză prerăzboinică. În momente cînd aliații ei occidentali nu ajunseseră la găsirea unei modalități de garantare și asistență. În momente cînd, situația grea a aliatelor sale din Balcani nu permitea acestora riscul sprijinului militar în caz de agresiune. În momente cînd, atitudinea Budapestei, încurajată de Axă, făcea să existe la hotare pericolul unei invazii conjugate hitleristo-horthyste. Și aceasta, mai ales, în lumina faptului că etica totalitar-fascistă și revizionistă nu cunoștea respectul valorilor naționale, sociale, umane. Liga Națiunilor ? La fel ca în cazul Anschlussului, la fel ca în cazul Acordului de la München, Societatea Națiunilor a rămas mută, tratatele de alianță au fost uitate cu rușine, garanțiile de la München au fost călcate în picioare, armatele democrațiilor au stat impasibile [347]. Au existat, desigur, numeroase proteste, dar ele au fost ineficiente și tardive. Ziarul social-democrației române le invoca, pentru a demasca politica lui Hitler de nesocotire a opiniei mondiale, a propriilor asigurări date, a cuvîntului de onoare brutal încălcat.

Pentru că, după desființarea mișcării muncitorești și democratice din propriile țări, după batjocorirea condiției umane a evreilor, puterile fasciste au trecut la desființarea independenței popoarelor mici — Austria, Cehoslovacia. În această nouă acțiune de dominație și încălcare a dreptului prin forță, Hitler și Mussolini au sfidat și au acționat : zadarnic a fost memoriul fostului președinte Eduard Beneș, adresat lui Chamberlain, Daladier, Litvinov ; zadarnic protestul diplomaților cehoslovaci la Washington, Paris, Londra, Moscova ; zadarnic protestul emigrației cehoslovace ; zadarnice declarațiile guvernelor Angliei, Franței, Americii, Uniunii Sovietice ; zadarnice declarațiile parlamentelor britanic și francez, ale unor lideri politici, șefi de partide ; zadarnice protestele opoziției parla-

mentare bulgare ; zadarnice demonstrațiile studenților și cetățenilor iugoslavi ; zadarnică, dar generoasă, adresa de simpatie trimisă de primul președinte al Poloniei, Paderewski, lui Eduard Beneș... [348]. Luna martie acoperea cu zăbranic de doliu trupul ciopîrțit al unui stat național independent. România pierdea în Cehoslovacia un vecin, un prieten, un aliat. Prin toate, pierdea o verigă din lanțul care-i asigurase independența, integritatea. Trebuia, era absolut obligată, să-și revadă și să-și consolideze sistemul de alianțe, în noile împrejurări.

La 1 aprilie, Hitler a rostit un nou discurs la Wilhelmshaven cu ocazia lansării cuirasatului „Gross Admiral von Tirpitz". El perora teoria hitleristă a războiului „preventiv", considerat a fi o expresie politică îndreptățită, chiar dacă erau sfidate ideile de justiție și libertate. Vasul lansat trebuia să reprezinte în lume „«onoarea germană»", sfărîmînd rezistența „dușmanului" în caz că ar fi împiedicat „poporul" german să se manifeste „«ca un membru cu drepturi egale în comunitatea popoarelor»" [349]. La 2 aprilie, după 986 de zile de lupte fratricide, Franco dădea Comunicatul nr. 982, cuprinzînd trei cuvinte : „«RĂZBOIUL S-A SFÎRȘIT»". „Da, e acum pace în Spania — medita socialistul român Lothar Rădăceanu — nimeni nu poate tăgădui. D-nii Chamberlain și Mussolini, Daladier și Hitler, comitetul de neintervenție, legiunile italiene și tancurile germane au colaborat armonios, unii prin energica lor activitate, ceilalți prin voita lor pasivitate, pentru ca această pace să se aștearnă deasupra nefericitei Spanii" [350]. La 3 aprilie, Chamberlain în Camera Comunelor, Halifax în Camera Lorzilor, făceau noi precizări în legătură cu poziția Angliei față de problemele internaționale depășite sau în curs de desfășurare. La interpelarea laburistului Greenwood [152], Chamberlain preciza : „«Am renunțat la ideile noastre tradiționale. Declarația de vineri [rostită de el la 27 martie, la Birmingham, în care erau anunțate garanțiile] nu s-a referit la un incident de frontieră, ci la toate lucrurile mari ce se pot găsi îndărătul unui incident de frontieră»". Exemplifica, concret, cu situația Poloniei, arătînd că, în caz de agresiune, poporul polonez se va apăra și, în această situație, Franța și Anglia vor veni imediat în ajutorul lui. Față de răstălmăcirile lui Hitler, după care *Germania s-ar fi aflat amenințată* de diverse state, Winston Churchill intervenea în dezbaterile de la Cameră, cu o idee de mult bun-simț și viziune politică. „«Dacă d. Hitler se teme că va fi invadat de Uniunea Sovietelor, că Polonia va sări asupra Reichului, că Belgia și Olanda îl vor ataca și că Danemarca îl va privi de sus, el nu are decît să declare pe față îngrijorarea sa lumii și i se vor acorda solemne

[152] Greenwood susținea că, odată cu dezmembrarea Cehoslovaciei, politica conciliatoare a lui Chamberlain fusese complet distrusă, țările mici simțindu-se într-o situație mai periculoasă decît înaintea acordului de la München.

garanții internaționale»". Un alt deputat, Morgan Price, a interpelat guvernul dacă nu considera necesar să înceapă negocieri cu România în vederea întăririi forțelor sale navale, în special a flotei pe Dunăre. Răspunzînd în numele lui Chamberlain, subsecretarul de stat Butler a asigurat Parlamentul că „guvernul britanic era dispus să examineze „cu simpatie" problema nevoilor de arme ale României»" [353]. După declarațiile britanice din 3 aprilie, privitoare la garanții, opinia publică mondială trăia cu certitudinea că asistă la o turnantă istorică a politicii britanice. Se părea, în sfîrșit, că Anglia renunța la poziția-i „tradițională", adoptînd una activă, de autoapărare. Spre deosebire de alte episoade anterioare, opoziția din Parlamentul britanic — Greenwood, Sinclair, Churchill, Eden, Lloyd George, Nicolson ș.a. — aproba noua linie anunțată de guvern, dînd un caracter de unanimitate inițiativei garanțiilor [351]. Și opinia publică română și-a pus mari speranțe în posibila turnantă istorică a politicii Angliei și Franței. Prim-ministrul Armand Călinescu nota în ale sale notițe zilnice, gîndurile legate de o atare speranță.

„— Mai întîi este sigur că în cazul unui război general, *noi vom merge cu Anglia*, fiindcă acolo va fi victoria și *așa e și sentimentul public*. Cei ce au fost la concentrare acum au constatat *același spirit în armată*.

Regele : da.

Eu : Țin să spun că dacă *am făcut acordul economic cu Germania*, a fost *pentru a cîștiga timp* și unele avantagii economice, *nu pentru a ne apropia politicește de Germania*.

Regele : da.

Eu : Acum propunerea anglo-franceză ni se pare foarte bună în principiu. Aș dori însă să ni se precizeze în ce va consta ajutorul și apoi Polonia să se angajeze hotărît în contra Ungariei. Regele e de acord și se decide să răspundă în acest sens" [353]. La 4 aprilie, în Camera Comunelor, ministrul britanic al comerțului, Oliver Stanley, anunța alcătuirea misiunii comerciale care urma să plece în România.

Zilele următoare nu scuteau însă opinia publică mondială, în general, și cea din România, în special, de noi emoții și îngrijorări. Întrunit în ședință specială, Consiliul de Miniștri de la Budapesta hotăra mult pregătita ieșire din Societatea Națiunilor (comunicată abia la 11 aprilie). Prin acest pas, toate statele Pactului anticomin-

[353] Ocuparea Cehoslovaciei și amenințarea României, prin prisma alertei provocate de Tilea, au constituit pentru britanici „picătura care a umplut paharul" — afirmă istoricul Funderburk. Într-o ședință a Comitetului pentru Politică Externă al cabinetului britanic (27 martie) Chamberlain a declarat că trebuia să abandoneze politica declarației celor patru puteri (propunerea Angliei din 21 martie, adresată Franței, Poloniei și Uniunii Sovietice) și să se concentreze asupra României, „care va fi, probabil, următoarea victimă a agresiunii". Decizia de a da garanții politice imediate României a fost apoi temporizată datorită îngrijorării față de situația Poloniei [352].

tern, cu excepția Spaniei, se retrăseseră din Societatea Națiunilor. În timp ce la Londra se desfășurau conversațiile anglo-polone, pe problema garanțiilor, între Roma și Tirana se desfășurau alt gen de conversații, interpretate, inițial, contradictoriu și diferit [154]. Unele agenții de presă vorbeau despre existența unor presiuni italiene; presa italiană tăcea; presa germană dezmințea zvonurile privitoare la presiunile Italiei [155], vorbind despre tratative ce aveau drept scop întărirea alianței italo-albaneze. Legația regală a Albaniei la București califica drept fanteziste știrile răspîndite cu privire la „«un pretins protectorat și la o ocupare străină în Albania»", sau despre „«anumite condiții puse suveranității statului albanez»". Cu toate acestea, în aceeași zi (6 aprilie) un Comunicat italian anunța că, din cauza „«unor manifestații amenințătoare din Albania ale unor bande înarmate»", declanșate în cursul negocierilor politice albano-italiene, 6 vapoare italiene de război au luat la bordul lor, la Durazzo și Valona, mai multe sute de compatrioți italieni și că trupe italiene au fost îndreptate de la Bari și Brindisi spre Albania, cerul Albaniei fiind patrulat de peste 400 avioane italiene... Zvonuri neconfirmate — anunțau agențiile de presă — vorbeau despre apelul regelui Zogu la rezistență, de respingerea ultimatumului italian de către Parlamentul albanez, de apeluri lansate de radio Tirana (către albanezi și francezi) în care se solicita ajutorul Franței, Albania fiind hotărîtă să se apere. Era noaptea învierii, a doua zi începînd vacanța paștelui. Diplomații părăseau precipitat solemnitățile religioase, fiind cuprinși de mari emoții. Chamberlain care, după discursul din Cameră (3 aprilie), plecase la pescuit, revine urgent la Londra [156]. La 7 aprilie 1939, începea invazia Albaniei. Europa, toată, intra în alertă. „Giornale d'Italia" publica un articol sub semnătura lui Virginio Gayda în care se explica acțiunea italiană ca fiind determinată de atitudinea recalcitrantă a regelui Zogu față de interesele și supușii italieni, intervenția Italiei fiind „«rezultatul istoric și fatal al unui proces istoric și național»". La 10 aprilie, trupele italiene intrau în Tirana, regele Zogu și regina Geraldina fiind siliți să fugă. La 13 aprilie, după votul Adunării „constituționale" din Tirana,

---

[154] Tocmai atunci, regina Albaniei a dat naștere unui prinț moștenitor. Populația albaneză făcea o vie manifestație, aclamînd și sărbătorind evenimentul.

[155] Nu numai zvonurile legate de Italia. Agenția D.N.B., spre exemplu, dezmințea existența intenției Germaniei de a anexa Patagonia (!!), conform știrilor lansate de agențiile argentiniene.

[156] Ziarul „Star" — transmitea agenția D.N.B. — anunța un mesaj personal adresat de Mussolini lui Chamberlain prin care ducele ar fi asigurat Anglia că planurile Italiei „«nu depășesc teritoriul albanez»", asigurare care l-ar fi influențat atît de mult pe Chamberlain, încît era gata să inițieze o nouă tentativă de „menținere a păcii". A doua zi, această știre era categoric dezmințită de Londra.

Victor Emmanuel al III-lea devenea „rege al Italiei și Albaniei și împărat al Etiopiei" [354]. Opinia publică asista la un nou act de violență comis de Axă, de data aceasta de către Italia. Cine urma, în ordine geografică și politică ? După unii, Polonia și România [157], în raza de acțiune a Reichului, Grecia și Iugoslavia, în raza de acțiune a Italiei. Neliniștea și nervozitatea statelor mici creștea, ele fiind timorate, acționînd foarte prudent, neîndrăznind să desfidă Axa. După lecția Cehoslovaciei, apoi a Albaniei, oamenii politici lucizi, realiști, și-au dat seama categoric că locul statelor mici, mai ales al celor amenințate, mai ales al celor din sud-estul Europei, nu putea fi, în nici un caz, alături de Axă. Reflectînd asupra acestei realități, George Ivașcu o trata ca pe o axiomă. *„Singura politică este deci aceea alături de statele pacifice"*. De ce ? „Nu pentru că acestea ar fi democratice, ar fi liberale și așa mai departe. Nu pentru ideologie deci. Ci *pentru securitatea integrității și independenței naționale"* [355] (subl. — L.D.). La Istanbul, se desfășurau convorbirile dintre Gafencu și Saracioglu, *Comunicatul oficial* publicat reafirmînd crezul politic al celor două state : „...Politica Înțelegerii Balcanice, pacifică și fermă, are drept scop să întărească securitatea și independența popoarelor amice și aliate, precum și să strîngă și mai mult legăturile lor cu popoarele vecine, în spiritul Pactului de la Salonic" [356]. La Londra, se desfășura întrevederea dintre Halifax și Alexandru Cretzianu, trimis în misiune specială de Carol pentru a cere guvernului britanic acordarea de garanții, fără a aștepta rezultatul tratativelor româno-polone în curs. Primită politicos de Halifax [158], misiunea lui Cretzianu nu a fost încununată cu succes. În schimb, în Franța, acesta va reuși să-l convingă pe Daladier asupra necesității de a acorda garanții României, similare cu Polonia. Într-o *Notă* adresată șefilor misiunilor germane din diverse state, Ribbentrop cerea tocmai atunci diplomaților germani să transmită guvernelor pe lîngă care erau acreditați „«să nu se mai lase ademenite de escrocheria engleză»", orice participare la „«asemenea combinații»" fiind interpretată la Berlin ca îndreptată împotriva Reichului. Cu toate acestea, demersurile Germaniei nu au influențat, în ultimul ceas, opțiunile guvernului român [357]. O nouă filă de calendar, 12 aprilie, urma să intre în istorie ca „ziua precizărilor". Chamberlain urma să rostească declarații importante în Camera Comunelor ; Daladier, urma să rostească la radio o comunicare la fel de importantă ; Consiliul fascist de la Roma se întrunea pentru a examina situația creată în urma „hotărîrii"

---

[157] La un dejun cu Carol, Armand Călinescu discuta, printre alte măsuri de securitate, eventualitatea evacuării tezaurului B.N.R., preferîndu-se America [358].

[158] Lordul Halifax, Irvin, Edward Wood, fusese vicerege în India, înainte de primul război mondial. Primind diverse funcții în guvernările conservatoare, ajunge ministru de externe în Cabinetul Chamberlain.

Albaniei de a „oferi" regelui italian coroana regală albaneză. *La 13 aprilie, ultimele episoade din tragedia poporului albanez* luau aspecte de cinică comedie. „Moțiunea" și coroana erau aduse și predate lui Ciano care, din balconul legației italiene, rostea cîteva cuvinte. La Roma, „uragan de bucurie". Primul pas de politică „externă" al Albaniei, după îngenunchere, a fost, bineînțeles, ieșirea din Liga Națiunilor. Foarte atentă la mișcările Axei, „Porunca vremii" nu prididea cu știrile și comentariile pe marginea evenimentelor provocate de Roma sau Berlin. „Ironia stă tocmai în faptul că Axa face filozofie ! Hitler pofterește omenirea la meditații darwiniene, actualizează pe Nietzche și pe Spencer /.../ Axa filozofează, fără să speculeze doctoral de la catedră, ea aplică pe teren ideologiile de școală și sistemele de cabinet cugetători". Prudenți recunoșteau că metodele Axei erau „simple și înfricoșătoare — „forța care izbește sau forța care avertizează" — dar ei considerau că „Războiul este singura realitate a vremii", fiind un război „care se oferă filozofic, cu etica lui particulară, cu fastul lui doctrinal" [359]. Blamînd tocmai această pseudodoctrină darwiniană, care în clinica ei aplicare consta din aranjarea unor „întrevederi între patru ochi, cu fiecare stat mic luat în parte, constringîndu-l să cedeze fie teritoriu, fie suveranitatea sa", Grigore Gafencu avea să abordeze, mai tîrziu, principiul-pretext al „spațiului vital" vehiculat de puterile Axei. „Nedreaptă în ceea ce privea Marile Puteri, *teoria spațiilor rezervate era catastrofală pentru țările mici și mijlocii*" (subl. — L.D.). Pentru că, se întreba el, ce putea să se aleagă cu existența națională, cu drepturile suverane, cu bunurile acestor state, „dacă trebuiau să depindă de acum înainte de bunăvoința cîtorva vecini puternici, oricînd gata să le domine, să le împartă sau să le... arbitreze ?" [360]. În fața acestor eventualități, statele mici și mijlocii doreau și așteptau acordarea unor garanții care să le ferească destinul de aplicarea „filozofică" a teoriilor pseudo-darwiniste ale celor doi dictatori.

În ce privește *România* și *Grecia*, aceste garanții au fost anunțate la 13 aprilie 1939 [159], aproape concomitent, la Londra și Paris [361]. În după-amiaza acelei zile, în Camera Comunelor, premierul Chamberlain, explicînd faptul că, după ocuparea Albaniei, încrederea guvernului britanic a fost și mai zdruncinată, anunța hotărîrea Angliei ca „*...în cazul unei acțiuni care ar fi luată și care ar amenința precis independența Greciei și României* și care ar fi considerate de către guvernul grec și român respectiv ca vital să reziste cu forțele lor naționale, *guvernul Maiestății Sale se simte legat de a da* imediat guvernelor grec și român, după cum va fi cazul, *tot sprijinul pe care-l are în puterile sale*»" (subl. — L.D.).

[159] Cînd Chamberlain a propus Franței acordarea garanțiilor către Grecia, Daladier a cerut același lucru pentru România. După șovăieli și rezerve, Anglia și-a dat asentimentul, din spirit de solidaritate cu Franța. Așa s-a ajuns la concomitentele declarații.

Concomitent, premierul Daladier, precizînd că guvernul francez atribuia o mare importanță prevenirii oricărei modificări, impuse cu forța sau prin amenințări, statu-quo-ului din Mediterana și Peninsula Balcanică, anunța astfel hotărîrea Franței: „Luînd în considerare îngrijorările speciale pe care evenimentele din ultimele săptămîni le-au făcut să apară, *guvernul francez a dat în consecință României și Greciei asigurarea specială că în cazul cînd o acțiune ar fi întreprinsă împotriva lor, acțiune care ar amenința clar independența României și Greciei, și împotriva căreia guvernul român sau guvernul grec ar socoti că este interesul său vital să reziste cu forțele sale naționale, guvernul francez s-ar socoti angajat să-i dea imediat întreaga asistență care-i stă în putință*" (subl. — L.D.). Referindu-se la declarațiile britanice privitoare la garantarea Poloniei, Greciei și României, ministrul afacerilor străine, Halifax, explica în Camera Lorzilor că factorii responsabili ai diplomației britanice erau conștienți de gravitatea hotărîrii, luată după o matură chibzuință și cumpănire, fiind însă convinși că, în împrejurările create, o perfect de limpede definire a atitudinii guvernului britanic față de anumite evenimente și tendințe va reduce din probabilitatea realizării unor noi acte de agresiune [362].

În aceeași seară, la București, se întrunea o Conferință la Palat, prelungită de la ora 9 la 2 din noapte. Regele, Călinescu, Gafencu, Urdăreanu și cîțiva alți intimi au discutat cu aprindere conținutul și sensul declarațiilor anglo-franceze. „Unii — notează Călinescu — sînt pesimiști și nebatisfăcuți", manifestînd teamă față de reacția Germaniei. Armand Călinescu: „Combat, spun: sînt convins că vor învinge anglo-francezii. O doresc, fiindcă cu nemții, chiar dacă am fi alături, am fi subjugați economicește și poate și politicește. Regele complet de acord cu mine" [363]. A doua zi, primul ministru al României declara la o conferință de presă, special convocată, că „România a aflat cu o vie mulțumire declarația prin care primul ministru britanic asigură țării noastre, în caz de nevoie, întreaga asistență a Angliei. Cu aceeași mulțumire România a primit vestea că și Franța, gata întotdeauna să ne arate prietenia ei, a făcut o asemenea declarație". Sublinia, în context, că aceste declarații de garanții sprijineau, în fond, pașnicele străduințe ale României la opera de păstrare a păcii generale [364].

Comentînd garanțiile franco-engleze acordate celor trei state, C. Titel-Petrescu [160] releva faptul că statele democratice și-au dat seama că, dacă lăsau țările mici să se apere singure, prin mijlou-

[160] Începînd cu 2 aprilie 1939, C. Titel-Petrescu apare la ziarul „Lumea Nouă" ca director, ziarul fiind tipărit în format mare. În redacție, Ștefan Voitech, Lothar Rădăceanu, Ion Pas, Nicolae Deleanu, D. Popp, P. P. Stănescu, grup ce alcătuia, în realitate, nucleul Partidului Social-Democrat dizolvat de regim.

cele lor, ele puteau cădea, una după alta, sub jugul Marilor Puteri militare și agresive. „Obligațiile luate de Anglia și Franța — interpreta el — ne dau speranța reîntoarcerii la *politica de securitate colectivă*, deschisă tuturor statelor care nu au altă dorință mai vie decît : *pacea*, de care atîrnă rodnica propășire a tuturor popoarelor" [365]. În zilele care au urmat, în România toată presa de mare tiraj, cotidienele, săptămînalele, revistele de diverse profile au manifestat un deosebit interes față de declarațiile anglo-franceze, explicîndu-le, interpretîndu-le și găsindu-le virtuți în direcția năzuințelor de apărare a hotarelor, a independenței, a păcii. Editorialul din „Argus", spre exemplu, exprima cu optimism convingerea că pe măsură ce asemenea garanții se vor înmulți, și, îndeosebi, în măsura în care atmosfera și intențiile pașnice pe care le reprezintă ele se vor întinde în lumea prea mult frămîntată „toate statele, *mari și mici, vor putea profita din nou de vremi de pace și de înțelegere reciprocă*" [366]. În mulțimea declarațiilor belicoase și funeste ale Axei, declarațiile Angliei și Franței au apărut ca două optimiste vești pentru popoarele amenințate. „În loc de a rămîne îngrozite de soarta Cehoslovaciei — consemna Winston Churchill — Polonia, România, Grecia, Turcia, Bulgaria și Iugoslavia au manifestat voința lor de independență". Întreg poporul român — constata el — în ciuda serioaselor divizări interne, s-a unit pentru apărarea patriei, o puternică armată ocupînd diversele linii defensive ale țării. Pe de altă parte, el medita asupra calculelor făcute de Hitler, după München, atribuindu-i gîndul că, în comparație cu lipsa de reacție a anglo-francezilor în chestiunea Cehoslovaciei, el avea a se teme, și mai puțin, la o reacție a acestora în cazul României. Pornind de la aceste considerente, Churchill vedea în garanțiile anglo-franceze un început de formare a unui bloc pacific al națiunilor, început care trebuia continuat [367]. Churchill avea perfectă dreptate. Guvernul britanic trebuia să examineze temeinic implicațiile militare ale garanțiilor date Poloniei și României. „Nici una din ele — considera același om politic englez — nu avea vreo valoare militară decît în cadrul unui acord general cu Rusia" [368]. În acest scop — după cum atestă documentele — au început convorbirile anglo-sovietice. Hitler — scria, în epocă, André Maurois — acuza Anglia și Franța că dăduseră garanții Poloniei și României și că negocia cu Rusia pentru a obține sprijinul său în caz de agresiune, adică de a încercui Germania. În realitate — aprecia cunoscutul om politic și de cultură francez — cele două guverne, dîndu-și seama după evenimentele anterioare, se temeau de a vedea Polonia și România constrînse de amenințarea de a accepta nu tratative, ci un ultimatum german [369]. Istoriografia română a tratat pe larg împrejurările, însemnătatea și consecințele acordării garanțiilor anglo-franceze României, de aceea considerăm că nu este

cazul să intrăm în amănunte [370]. Cert este că garanțiile unilaterale acordate de Marea Britanie și Franța, la 13 aprilie 1939, relevă efectiv faptul că cele două mari puteri apusene recunoșteau importanța poziției antinaziste luate de România, iar juriștii de la Haga apreciau că aceste garanții constituiau și o reafirmare a unor obligații înscrise în articolul 10 al Pactului Societății Națiunilor, cu toate că ele nu erau însoțite de nici o măsură practică ce le-ar fi putut face eficiente [371].

13 aprilie 1939 mai aducea opiniei publice din România un motiv de legitimă satisfacție. În fața Comisiilor parlamentare de politică externă de la Budapesta, Ștefan Csáky, explicînd motivele retragerii Ungariei din Liga Națiunilor (din „rațiuni de dezamăgire") declara, în același timp, că Ungaria nu avea nici o intenție agresivă la adresa granițelor României, fiind hotărîtă să-i respecte hotarele [161]. Această hotărîre a fost transmisă oficial guvernului român, prin reprezentantul Ungariei la București, fapt care a determinat guvernul român să dea, la 15 aprilie, următorul *Comunicat:* „În urma declarațiilor ministrului de externe al Ungariei, contele Csáky, făcute în ziua de 13 aprilie a.c. în fața Comisiunii de afaceri străine a Parlamentului ungar, și prin cari arată că Ungaria înțelege să respecte hotarele României, declarații ce ne-au fost aduse la cunoștință de către ministrul Ungariei la București, d. L. de Bardossy, *guvernul român a hotărît să retrimită la vatră contingentele mai vechi ce fuseseră concentrate*" [372]. În România, declarațiile maghiare și răspunsul român au fost întîmpinate cu un deosebit sentiment de ușurare : al guvernului, al concentraților, al naționalităților, al maselor populare.

La 15 aprilie, dimineața, s-a decretat demobilizarea. La Palat, sub președinția lui Carol al II-lea, s-a convocat o Conferință a consilierilor regali și a guvernului, în care s-au trecut în revistă evenimentele petrecute în ultima lună (14 martie — 15 aprilie). Toți membrii guvernului și consilierii regali (Nicolae Iorga, G. G. Mironescu, Al. Vaida-Voievod, Arthur Văitoianu, Constantin Angelescu, Ernest Baliff, Gheorghe Tătărescu) s-au pronunțat asupra politicii externe promovată de România, pornind de la *Expunerea* amănunțită prezentată de Armand Călinescu și de la *Memoriul* [162] deta-

[161] Istoricul maghiar Alladar apreciază ca o primă consecință a garanțiilor anglo-franceze, aceste declarații. El consideră garanțiile ca un succes mai mult față de atitudinea provocatoare a Ungariei, decît a Germaniei [373]. Cum însă se știe că atitudinea Ungariei era manevrată de Berlin, declarațiile contelui Csáky nu trebuie rupte de contextul general.

[162] În prezenta lucrare, ne-am referit deja, adesea, la explicațiile și motivațiile cuprinse în acest *Memoriu,* referitor la diversele probleme cu care a fost confruntată România în martie 1939.

liat al lui Grigore Gafencu. La sfîrșitul dezbaterilor, Nicolae Iorga a concluzionat pentru atunci, dar și pentru posteritate, „«Că istoric spun: *„Eu nu am întîlnit de la 1866 în acțiunea diplomatică a țării încă atîta unitate, nici atîta maximă inteligență și un succes atît de hotărît.* Vă urez din inimă să continuați pe această cale. Această seară a fost memorabilă în istorie»" [374].

Într-adevăr, pentru poporul român se deschidea o etapă în care, fără a scăpa de îngrijorări, de eforturi, de căutări și greutăți, speranța în asigurarea păcii, independenței și integrității patriei revenea cu o mai mare intensitate.

Tratative diplomatice...
Garanțiile...
Războiul gazetelor...
Întrevederi dramatice...
Nopțile deciziilor...
Pace sau război?

VARA SPERANȚELOR, CARUSELUL AMENINȚĂRILOR

MAI — 28 AUGUST 1939

Evenimentele petrecute pe parcursul ultimului deceniu antebelic s-au soldat cu dispariția unor state naționale independente. Trei dintre ele, erau europene : Austria, Cehoslovacia, Albania. Unul era african, Abisinia. În Asia, un vast teritoriu al Chinei fusese cotropit. Era aceasta o incontestabilă dovadă că puterile revanșarde transformaseră triunghiul agresiv Berlin-Roma-Tokio într-un instrument de realizare concertată a planurilor lor imperialiste. Popoarele lumii, forțele democratice, progresiste, antifasciste, pacifice, cereau și așteptau ca Marile Puteri democratice, șefii statelor pacifice, guvernele și cancelariile diplomatice, cercurile politice influente și responsabile, să adopte măsuri adecvate și eficiente pentru a preîntîmpina și opri aceste tendințe agresive ale triunghiului războinic. După repetate și consternante cedări în fața Axei, garanțiile anglo-franceze acordate Poloniei, României și Greciei au căpătat în ochii opiniei publice mondiale semnificația unui prim pas. Lor le-a urmat o nouă inițiativă, sub semnul securității colective, de data aceasta de peste Ocean. Urmărind încurajarea străduințelor de restabilire a încrederii și păcii între state, în seara de 14/15 aprilie 1939, în cadrul unei conferințe de presă organizată la Casa Albă, președintele Franklin Delano Roosevelt a adresat lui Hitler și Mussolini un *Mesaj* fără precedent în analele diplomației mondiale [1]. Chemînd la înalt spirit de răspundere pe șefii marilor

națiuni, amintind fără menajamente celor doi dictatori ai Axei că afirmaseră, în mai multe rînduri, că nici ei, nici națiunile pe care le conduceau nu doreau războiul, evocînd recentele evenimente care se soldaseră cu dispariția Cehoslovaciei și Albaniei, afirmînd existența unor temeri stăruitoare privind pregătirea unor noi acte de agresiune împotriva altor națiuni, Roosevelt cerea lui Hitler și Mussolini o declarație sinceră privind intențiile lor viitoare. A făcut realmente vîlvă pasajul în care președintele american întreba direct pe cei doi : „«Sînteți dispuși să dați asigurarea că forțele dvs. armate nu vor ataca și nu vor invada teritoriul sau posesiunile niciuneia din următoarele națiuni independente : FINLANDA, ESTONIA, LETONIA, LITUANIA, SUEDIA, NORVEGIA, DANEMARCA, OLANDA, BELGIA, MAREA BRITANIE, FRANȚA, PORTUGALIA, SPANIA, ELVEȚIA, LICHENSTEIN, LUXEMBURG, POLONIA, *ROMÂNIA*, IUGOSLAVIA, RUSIA, BULGARIA, GRECIA, TURCIA, STATELE ARABE, SIRIA, PALESTINA, EGIPTUL și IRANUL ?»“ Cerînd un răspuns, Roosevelt solicita acordarea unei *asigurări de neagresiune* pe 10 sau 25 de ani. Deoarece S.U.A., — explica el — nu era direct implicată în diferendele europene, canalul diplomatic american își oferea serviciul unei dezinteresate și obiective intermedieri, obligîndu-se să transmită răspunsurile germano-italiene guvernelor statelor citate, sugerîndu-le, în același sens, să consimtă și ele a da garanții similare. Prin aceste reciproce angajamente de neagresiune, opinia președintele american, putea fi deschisă calea spre organizarea unor conferințe internaționale economice și politice, putea fi asigurată o epocă de pace, popoarele putînd fi ușurate de poverile înarmărilor, cheltuindu-și resursele materiale pentru propășirea economică. Demersul președintelui Roosevelt a stîrnit un mare entuziasm în țările democratice, în statele mici și mijlocii vizate de politica agresivă a Axei, în cercurile politice antifasciste, antirăzboinice din întreaga lume [163]. „De peste Ocean ne-a venit odată cu primăvara, un mesaj încurajator pentru pace“ — anunța cu optimism gazetarul Octav Livezeanu. „Conducătorii popoarelor au o mare răspundere astăzi, în fața viitorului pe care-l pregătesc omenirii“ [3].

[163] În martie 1939, dr. Gallup organizase, în toate statele federale ale S.U.A., un sondaj de opinie privind linia pe care ar fi trebuit s-o adopte America în eventualitatea izbucnirii unui război european. 75% din americani se pronunțau pentru vinderea de alimente Angliei și Franței ; 52% erau partizani ai comerțului de materiale de război cu statele democratice ; 17% se pronunțau pentru intrarea în acțiune directă și imediată a flotei de război, de partea statelor democratice ; 1% s-au pronunțat în favoarea statelor totalitare. Sondajul indica direcția categorică a simpatiilor americane spre democrații, dar și atitudinea izolaționistă, neutrală față de confruntările europene [2].

Întreaga suflare a omenirii aștepta cu justificată emoție răspunsurile la *Mesajul* american. În primele momente, Hitler și Mussolini nu s-au grăbit să reacționeze, primul convocînd Reichstagul pentru 28 aprilie. Pînă la răspunsul oficial al celor doi dictatori, presa Axei a pornit un atac de o virulență neobișnuită împotriva lui Roosevelt, etichetîndu-i *Mesajul* ca pe un apel „«ipocrit»", ca pe o simplă „«manevră»", ca pe o operă de ajutorare a democrațiilor „«de a încercui Germania și Italia»". Citînd ziarul „Der Deutsche Dienst", agenția D.N.B. comenta mesajul roosveltian ca fiind trimis la o „«adresă greșită», poporul german fiind „«lecuit»" de a se mai lăsa amăgit de „«noul Wilson al Americii»". La fel ca în alte momente, propaganda nazistă bătea monedă pe arhiuzata lozincă a pericolului bolșevic : „«O ordine nouă nu poate fi realizată prin conferințe atîta vreme cît bolșevismul nu este socotit de întreaga lume ca adevărat factor de distrugere /.../ atîta vreme cît oamenii de stat din marile democrații declară că nu există contrazicere fundamentală între democrații și bolșevismul distrugător de popoare»" [4]. Între întrebarea pusă de *Mesajul* american — referitoare la securitatea majorității statelor europene și extraeuropene, față de planurile Axei — și divagațiile lansate de propaganda Axei, se măsura adîncul ipocriziei și demagogiei hitleriste. Nazismul și nu bolșevismul era inamicul numărul unu al păcii și integrității statelor naționale, iar popoarele nu puteau fi înșelate [164]. Garanțiile anglo-franceze, mesajul american, atitudinea statelor cu interese amenințate, au pus Axa în fața unei situații dificile. Întrebări și propuneri fără echivocuri, în cazul unei conduite morale internaționale normale, ar fi cerut răspunsuri tranșante. Nu aceasta era însă calea pe care înțelegea să meargă diplomația Axei.

O intensă acțiune diplomatică s-a pus în mișcare în cancelariile diplomatice ale statelor interesate, într-un fel sau altul, de implicarea lor în confruntările internaționale care se profilau. Între Roma și Berlin, între Hitler și Mussolini, un contact permanent, în vederea adoptării unui preconizat comunicat similar, răspuns la mesajul american ; între Londra-Moscova-Paris un schimb de propuneri și contrapropuneri avînd ca subiect asigurarea securității

[164] Tocmai atunci, pe ecranele cinematografelor din marile capitale, un mare film, gen documentar, înregistra un justificat succes. „Spovedaniile unui spion nazist", în regia lui Anatol Litvak, avea ca interpret, printre alți actori, pe Edward G. Robinson, originar din România. Filmul releva pericolele și metodele flagelului nazist, pornind de la fapte reale, oferite de „Spy Trial" din New-York. Autorul scenariului, Leon Tarron, era agent special al Biroului de cercetări de pe lîngă Ministerul de justiție al S.U.A., cel care descoperise, în toamna anului 1938, marea retea de spionaj a naziștilor din America [5].

statelor din Europa răsăriteană [165]; între Londra-Paris-Varșovia-București, consultări și tratative pentru implicarea statelor garantate în sistemul tripartit preconizat; între Berlin—Roma—Budapesta, contacte și tatonări pentru coordonarea unor acțiuni revanșarde de perspectivă; între Londra—Berlin și Moscova—Berlin, cu multă circumspecție și în mare secret, sondări și inițiative pentru eventualitatea unor înțelegeri cu Germania [166]. Un eveniment, cu aparență mondenă — apropiata sărbătorire a lui Hitler, la împlinirea a 50 de ani (20 aprilie), pregătită cu mare fast în Germania — precipită atitudini cu aspect protocolar dar, în fond, cu tentă angajantă.

O primă „mișcare" executată de Hitler — cinică și diabolică mișcare! — a fost să adreseze statelor enumerate de președintele american două întrebări (după unii, verbală dar formală, după alții, oficială și lansată pe căi diplomatice): *se simt ele amenințate de Reich? au făcut ele apel la intervenția președintelui Roosevelt?* În conformitate cu răspunsurile ce urmau a fi primite — anunțau agențiile de informație germane — Hitler urma să dea răspunsul la *Mesajul american*, în discursul din 28 aprilie, la Reichstag. „Va fi greu celor întrebați — comenta agenția „Havas", și nu numai ea — să răspundă afirmativ la întrebarea pusă de Berlin" [6]. Foarte greu i-a fost și guvernului român să dea răspuns, după ce abia depășise grava criză din martie, după ce înregistrase cu satisfacție garanțiile anglo-franceze, după ce încă nu ajunsese să-și reglementeze relațiile normale cu unele state vecine [167]. După conferința ministerială de analiză aprofundată a situației României, ținută sub președinția lui Carol (15 aprilie) în seara cînd Roosevelt adresa *Mesajul* lui Hitler și Mussolini, guvernul român a deliberat

[165] Unei propuneri anglo-franceze de garantare unilaterală a Poloniei de către U.R.S.S., i-a urmat (18 aprilie) contrapropunerea sovietică de perfectare a unei alianțe și convenții tripartite, menită să garanteze statele de la Marea Baltică la Marea Neagră, împotriva oricărei agresiuni. Reacția Angliei și Franței fiind lentă și ezitantă, Stalin a început să sondeze o altă cale. Giorgio Amendola consideră că „În realitate, Chamberlain considera tratativele cu U.R.S.S. ca un mijloc de presiune care să-l silească pe Hitler la un acord general, un nou München care ar fi dus la o înțelegere între toate statele capitaliste europene" [7].

[166] Avertismentul dat Germaniei, în Camera Comunelor, de către Chamberlain, a fost anihilat de manevrele grupului conservator filogerman care a făcut să-i parvină lui Hitler asigurări în sens contrar. La 17 aprilie, ambasadorul sovietic la Berlin a avansat cancelarului Reichului chestiunea unei posibile apropieri sovieto-germane [8].

[167] Hillgruber relatează că, la întrebarea cu pricina, Gafencu a răspuns lui Hitler cu un categoric *nu*, în timp ce Alexandru Cretzeanu, la București, a dat consilierului de Legație Stelzer un răspuns „încărcat cu clauze". În cuvîntarea lui Hitler în Reichstag, acesta nu a menționat nici un răspuns „încărcat de clauze", afirmînd că toate statele întrebate au răspuns negativ, exprimîndu-și chiar indignarea pentru „insinuările" lui Roosevelt [9].

și hotărît ca ministrul Gafencu să primească misiunea de a sonda opiniile diplomaților occidentale în ce privea România [10]. Avansată și acceptată cu ocazia semnării tratatului economic germano-român (23 martie), vizita lui Gafencu la Berlin nu mai era deloc dorită, în noile împrejurări. Într-o discuție între Carol, Călinescu și Gafencu s-a pus chiar problema eschivării de la această vizită care urma să coincidă cu sărbătorirea lui Hitler [168]. Pînă la urmă s-a decis anunțarea turneului în mai multe capitale apusene [11], prevăzîndu-se ca, în Germania, pe lîngă întrevederile cu oficialitățile germane, să se realizeze contacte diplomatice și cu reprezentanți ai Ungariei și Bulgariei, prezenți la festivitățile din capitala Reichului.

La 17 aprilie, în accleratul „București—Berlin", între stațiile Cracovia—Katovice, Gafencu a avut o substanțială convorbire cu ministrul de externe polonez Beck, întîlnire comentată deosebit de favorabil de agențiile de presă ale celor două țări, politica lor fiind considerată, din multe puncte de vedere, paralelă și convergentă. La 18 aprilie, la ora 13,30, Gafencu descindea la Berlin, fiind întîmpinat în gara Friederichstrasse de Ribbentrop. O primă întrevedere cu acesta (orele 17—19) a avut ca subiect stadiul relațiilor economice și politice dintre cele două state. La dineul oferit de Ribbentrop, cei doi miniștri au rostit scurte alocuțiuni [13]. Din stenograma luată de Schmidt la întrevedere se constată că Grigore Gafencu a abordat probleme destul de delicate. În spiritul celor hotărîte la Consiliul de la Palat (15 aprilie), în contextul polemicilor diplomatice la ordinea zilei, Gafencu a abordat chestiunea așazisei „încercuiri a Germaniei", opinînd că Reichul a depășit de mult și imens situația postversaillleză. „«Germania este o mare putere de prim rang în Europa — afirma el — în această calitate însă ea mai are și datoria de a adresa cuvinte liniștitoare celor mai slabi»". El remarca și semnala lui Ribbentrop că *„«reacția psihologică față de creșterea forței Germaniei nu se produce de sus în jos,* provenind din partea guvernelor, *ci de jos în sus,* adică *din rîndurile maselor largi ale poporului»"*. Afirmația nu era o simplă formulă diplomatică, ci exprima cunoașterea autenticei stări de spirit care domnea în România. El declara fără înconjur lui Ribbentrop că „«Oamenii se tem de Germania»". În condițiile unei atari psihoze, diplomatul român sugera lui Ribbentrop ca diplomația germană să

[168] După relatările lui Argetoianu, Gafencu a fost invitat de Hitler la Berlin pentru ziua de 19 aprilie, prin participarea lui la festivitățile aniversării voind să oblige România la o poziție cu aspect de adeziune față de Reich, ceea ce nu convenea guvernului român. Încurcătura era mare, dar secretă, deoarece se știa într-un cerc restrîns de invitație și substratul ei. „Gafencu, bolnav — spune Argetoianu — se face și mai bolnav decît e; e vorba chiar să-și dea demisia în ajunul lui 19, numai ca să treacă data de 20, fără reprezentantul român calificat la Berlin" [12].

reafirme declarațiile anterioare în virtutea cărora Reichul considera că, prin evenimentele din martie, fusese atins sfîrșitul expansiunii germane în sud-estul Europei. La această sugestie, spre neliniștea ministrului român, Ribbentrop răspundea că „«Teama și grija, despre care vorbise domnul Gafencu, sînt provocate de Anglia și Franța din propria vină [?!] Aceste țări se amestecau în chestiuni care nu le privesc»". Exemplificarea și „logica" acestei diversiuni probabil că a oprit respirația diplomatului român cînd a auzit motivația lui Ribbentrop : „«...Ce ar fi avut de-a face onoarea Franței cu menținerea statului Cehoslovac, care din punct de vedere politic este o entitate imposibilă ?»" [14]. Astfel debutau convorbirile româno-germane, în mijlocul agitației și pregătirilor pentru aniversarea lui Hitler, într-o atmosferă de nervozitate internațională determinată de așteptarea răspunsurilor lui Hitler și Mussolini la mesajul lui Roosevelt.

19 aprilie 1939. O puternică eclipsă de soare întuneca cerul Europei occidentale, declanșînd speculații oculte și zvonuri sumbre. Centrul de interes al vieții politice, din mai multe pricini, devenise Berlinul. La ambasadele germane din toate capitalele lumii era anunțată existența unor registre omagiale în care toți doritorii aveau posibilitatea să-l felicite pe Adolf Hitler la împlinirea vîrstei de 50 de ani. Și în timp ce, la Roma, Mussolini răspundea evaziv mesajului rooseveltian, vorbind despre dorința de pace a Italiei, fără a pomeni că este dispusă să dea vreo garanție în sensul solicitat [169]; în timp ce agenția Havas transmitea — coincidență deliberat construită — că autoritățile maghiare responsabile au hotărît oficial să desconcentreze trupele maghiare de la frontiera României încă din 12 aprilie [170]; în timp ce la Berlin preparativele pentru festivitatea de a doua zi intraseră în faza finală, oaspeții de peste

---

[169] Cu prilejul inaugurării lucrărilor pentru expoziția mondială (programată pentru 1942), Mussolini a rostit un discurs pe colina Capitoliului, susținînd pașnicele intenții ale Italiei. Noua construcție — declara el — trebuia considerată un indiciu, un semn incontestabil că Italia nu intenționa să atace pe nimeni, încît era „«cu totul și cu totul nedrept și nejustificat din toate punctele de vedere de a face încercarea să aduci țările Axei pe banca acuzaților»". Calificînd doritele garanții decanale ale lui Roosevelt ca absurde, el preciza : „«Ori voi trimite ori nu voi trimite vreun răspuns la mesajul cunoscut /.../ afirm din nou că politica Romei și a Axei este o politică ce se inspiră din criterii de pace și de colaborare»".

[170] România propusese Ungariei să se pună în vigoare planul *Convenției de la Bled*, care cuprindea obligații reciproce de neagresiune. În pofida și a insistențelor poloneze pentru această cale de reglementare a relațiilor dintre cele două state, Budapesta a răspuns echivoc guvernului român, declarîndu-i că va respecta frontierele. Intervenind garanțiile anglo-franceze dar, mai ales, fiind astfel consiliată de Berlin, Ungaria a acceptat în cele din urmă reciproca demobilizare, punîndu-se astfel capăt încordării declanșate în timpul crizei cehoslovace.

hotare sosind unul după altul — Grigore Gafencu executa o densă agendă protocolar-diplomatică în capitala Reichului [15]. La ora 11 — depunea o coroană de flori la monumentul eroului necunoscut ; la ora 11,45 — sosea la Cancelaria Reichului ; la ora 12, însoțit de ministrul Radu Crutzescu, era primit la Hitler ; la ora 13,40 — însoțit de ministrul german Fabricius, era la dejunul oferit de Ribbentrop în locuința-i particulară (Dahlem) ; la 16,30 — avea o audiență la Rudolf Hess (locțiitorul führerului în conducerea partidului), apoi, continuarea discuțiilor cu Ribbentrop. Conform programului stabilit, la ora 11,45 Gafencu și Crutzescu soseau la Cancelaria Reichului. Din mărturiile lui Crutzescu, relatate Marthei Bibescu : „«Gărzile de onoare de la Cancelaria Reichului : duhurile morții. În fața uriașelor uși metalice, care seamănă cu porțile Erebei, parcă ar răsuna avertismentul : *Voi ce treceți acest prag, părăsiți orice speranță !*»". Diplomatul român relata faptul că Hitler i-ar fi spus lui Gafencu — plimbîndu-se printre hortensiile albastre din grădina Cancelariei — că „«Au trecut douăzecișicinci de ani de cînd nici un român cu responsabilități politice nu a mai venit la Berlin»" [16]. Deci din 1914...

Audiența lui Gafencu la Hitler a durat o oră și un sfert. Din „Însemnarea" consilierului de legație Hewel reiese că la întrebarea lui Hitler [171] despre garanțiile anglo-franceze, Gafencu [172] i-a răspuns că ele trebuiau văzute ca acțiuni diplomatice și nu ca purtînd sensul unei politici de încercuire a Germaniei. Amintindu-i lui Hitler că România era o *țară mică* și că ea „«nu este interesată direct în problemele mari, care există între marile puteri»" el a încercat să explice führerului german că din acest punct de vedere „«problemele politicii externe române sînt probleme de vecinătate, nicidecum probleme mondiale»". Cîteva din asigurările „liniștitoare" pe care Hitler a ținut să i le transmită lui Gafencu în

---

[171] După anunțarea garanțiilor anglo-franceze acordate Poloniei, Hitler — amintindu-și de partenerii de la München — ar fi spus cu dispreț : „«Inamicii noștri sînt niște viermi bicisnici. I-am văzut la München. Sînt prea fricoși ca să întreprindă operații militare. Ei nu vor merge mai departe de instituirea unei blocade... Singurul lucru de care mă tem este să nu-mi vină pe cap Camberlain sau vreun alt porc și să-mi ceară să-mi schimb hotărîrile. Dar am să-l dau jos pe scări chiar dacă voi fi nevoit să-i dau un picior în burtă de față cu reporterii»" [17].

[172] Evocînd episodul, Victor Alexandrov îl caracterizează pe Gafencu ca pe un român democrat care încerca „să smulgă o amînare pentru țara sa, periculos situată cu frontierele în Balcani". Același autor relatează că Hitler, fără să ignore sentimentele vizitatorului său, a evitat să mai pună chestiunea brutalei lichidări a liderului gardist Codreanu, dar că, atunci cînd Gafencu a făcut aluzie la poziția lui Chamberlain, fără a-l lăsa pe român să termine fraza, a sărit de pe scaun, urlînd că Anglia va avea ceea ce a dorit : războiul, „«un război de distrugere cum nimeni nu-și imaginează»" [18].

cursul întrevederii, merită a fi reproduse pentru a înțelege cît de „sincere" s-au dovedit a fi ele mai tîrziu. Hitler i-a spus, astfel, că între Germania și România nu există motive de tensiune ; că nemții din România „«nu și-au exprimat niciodată dorința să aparțină Ungariei, dimpotrivă nemții din Transilvania și Banat l-au rugat insistent să facă tot posibilul ca să împiedice o retrocedare către Ungaria»" ; că, pentru România, Germania nu trebuia să fie considerată ca dușman, deoarece „«singurii inamici posibili ai României sînt Ungaria, Rusia și Bulgaria»" [19]. În convorbirile avute cu celelalte personalități germane (— Göring, Hess, Ribbentrop — Grigore Gafencu a făcut numeroase precizări asupra politicii externe românești, toate în conformitate cu fondul și spiritul *Memoriului* aprobat în consfătuirea cu guvernul și consilierii regali din 15 aprilie [20]. După discuțiile cu Göring și Hess, el a avut o ultimă convorbire cu Ribbentrop la sediul Legației române, apoi vizita oficială a luat sfîrșit, urmînd să părăsească Berlinul pe 20 aprilie. Presa română nu a informat asupra intenției sale de a participa la festivitățile aniversării lui Hitler. În schimb, presa germană a relatat pe larg întrevederile, toasturile și semnificația vizitei diplomatului român. Comentînd rezultatul vizitei lui Gafencu, parizianul „Le Petit Journal" — transmitea agenția Havas — informa opinia publică franceză că, la Berlin, i s-ar fi cerut diplomatului român Gafencu „«să nu primească o adevărată alianță anglo-română, ci să se mulțumească cu o garanție unilaterală oferită de guvernul de la Londra»". Același ziar relata însă că șeful diplomației române „«s-ar fi arătat extrem de ferm și ar fi declarat că guvernul român, recunoscînd că are interese mari economice cu Reichul, înțelege să-și mențină toată independența sa»". Corespondentul lui „Excelsior" la Berlin califica convorbirile germano-române ca decurgînd într-o atmosferă „«simpatică»", încît se putea conchide la sfîrșitul lor că România putea fi considerată ca o țară „«cu adevărat neutră»". „Le Figaro", nota, la rîndu-i, că drept compensație față de o atare conduită, Gafencu obținuse asigurarea lui Hitler că Germania „«nu ar sprijini revendicări ungare în privința Transilvaniei și nu ar interveni în cazul unui conflict localizat în Balcani»". Dealtfel, amintitul „Le Petit Journal" își intitula reportajul vizitei lui Gafencu la Berlin *„Reichul recunoaște frontierele actuale ale României"*. Aceste comentarii, în mod firesc, au fost primite cu justificată ușurare de către opinia publică românească. Ce valoare morală vor avea mai tîrziu asigurările hitleriste, se va vedea. Dar atunci, în aprilie 1939, Gafencu fusese încredințat pînă și de șeful presei germane, Dietrich, că erau false afirmațiile care pretindeau că politica externă germană ar fi acordat, într-o formă oarecare, vreun sprijin statelor revizioniste cu pretenții la adresa României, iar Hess ținuse să-l asigure că Germania nu era dispusă să susțină pretenții teritoriale îndreptate contra României. Într-o

formă sau alta, Hitler, Ribbentrop, Göring, Hess i-au dat aceleași optimiste asigurări [21]. Aceasta l-a determinat pe Gafencu să consemneze în memoriile sale : „Mi se părea, după ce l-am auzit pe Hitler, că o amenințare imediată nu mai era de temut în cazul României. Era tot ceea ce se putea spera în acele timpuri de securitate provizorie, în care pentru o țară obiect al poftelor Reichului, fiecare zi cîștigată putea să ajute puterile pașnice să se reculeagă, să intre în contact, să încerce să ia în comun măsuri de siguranță" [22]. Acest sperat popas de reculegere, dorit de toate popoarele lumii, îl va anima de-a lungul întregii călătorii diplomatice pe care o începuse la Berlin. Deocamdată, pentru 20 aprilie, Gafencu rămînea încă la Berlin, la festivitatea mult trîmbițată, deși dorise atît de mult să evite acest episod [173]. La Berlin, soseau pe rînd regii Italiei și Greciei, prințul Paul al Iugoslaviei, Mussolini, generalul Franco, regentul Horthy și mulți alți înalți demnitari. Din partea României, delegația oficială era formată din Alexandru Vaida-Voievod, Gheorghe Brătianu, generalul Dembrovski, T. Sidorovici și prof. Vîlcovici.

În România, mijloacele de informație au fost foarte rezervate și laconice în prezentarea festivităților din Berlin. Pagini întregi, mari spații cu reproduceri de documente și evocări, erau consacrate comemorării a 100 de ani de la nașterea primului rege al României, Carol I. Familia regală, guvernul și înaltele oficialități participau la pelerinajul de la Curtea de Argeș [24]. „Porunca vremii", în schimb, nu mai avea spațiu decît pentru Adolf Hitler. Biografia, opera și, mai ales, acțiunea politică [174]. Prundeni găsește potrivit momentul — prezentînd festivitățile de la Berlin — să-și exprime admirația că, prin Hitler „pacea de la Versailles a fost făcută în zdrențe", că a distrus iudaismul și comunismul, izbutind, din 1933 „să năruie întreaga arhitectură a Europei" [25].

Între 21—22 aprilie, Gafencu era oaspetele capitalei belgiene, avînd întrevederi cu factori de răspundere ai guvernului de la Bruxelles [26]. El are o lungă convorbire cu regele Leopold, ocazie cu care acesta i-a vorbit despre rolul pe care statele mici și mijlocii ar fi trebuit să-l joace în politica internațională, apropiindu-se în-

---

[173] Gafencu mărturisea mai tîrziu : „«Cînd am fost la Berlin, Hitler a vrut să stea de vorbă cu mine. Știu că francezilor le-a sărit mustarul, dar ce era să fac ? Le-am spus : „Nu pot să nu rămîn la Berlin pînă în ziua de 20, din moment ce Hitler vine pe 19 special ca să aibă o întrevedere cu mine»" [23].

[174] Fișă biografică melodramatică semnată de Horia Nițulescu pentru Hitler : Născut la 20 aprilie 1889 din... ; pipernicit și palid, nu excelează ca școlar ; rămas orfan, silit să se întrețină și să învețe (de la măturător, la zugrav) ; în 1919, devine al VII-lea membru al Partidului muncitoresc german, avîntîndu-se în viața politică, ținînd discursuri, devenind șeful partidului, la München ; arestat în 1923 (după putchul de la München) în închisoare scrie „Mein Kampf", 800 de pagini, 2 volume, etc. etc.

tre ele pentru a propune o serie de măsuri economice, susținînd principiile de morală internațională pe care să se poată clădi o viață europeană pașnică. „Nicăieri asemenea cuvinte nu stîrnesc un ecou mai viu ca în România" — avea să declare Gafencu ulterior, la tribuna parlamentului, evocînd vizita în Belgia [27]. La plecarea din Bruxelles, el declara Agenției „Belga" că cele două țări, deși situate la cele două extremități ale Europei, erau unite prin aplicarea unei politici „«ale cărei puncte de analogie au ajuns adesea la o adevărată identitate»", în direcția acelorași „«sforțări de independență și pace»". „«Este posibil — a mai spus el — ca, într-un viitor apropiat, statele mici și mijlocii din Europa să aibă un rol important de jucat pentru menținerea păcii»". El releva, astfel, importanța pe care ar putea-o avea statele mici și mijlocii în stabilirea unui nou limbaj în raporturile dintre state : „«Acestor state le poate reveni misiunea de a pune la punct această limbă europeană de care a fost vorba odinioară și a cărei sintaxă n-a putut fi încă determinată, după cum n-a putut fi încă fixat acordul verbelor. Un astfel de limbaj nu va putea exprima astăzi — sînt pe deplin convins — decît ostilitatea unanimă a națiunilor împotriva războiului»". După scurte întrevederi cu ambasadorul român Tătărescu (la Touquet) pe care l-a informat cu privire la desfășurarea vizitelor la Berlin și Bruxelles, șeful diplomației române s-a îndreptat spre Londra, unde a sosit în după amiaza zilei de 24 aprilie.

Londra—București—Paris. Cele trei capitale au găzduit, în aceeași zi, semnificative dovezi de colaborare și amiciție, care au creat în opinia publică românească impresii dintre cele mai favorabile. La București, cel dintîi ambasador al Franței (prin transformarea legației în ambasadă), Adrien Thierry, prezenta scrisorile de acreditare regelui. Cu acest prilej, el reafirma dorința celor două țări și popoare de a contribui la menținerea păcii și la o colaborare internațională bazată pe respectul fiecărei națiuni. „«În numele acestei idei — declara Thierry — România și Franța, hotărîte să nu aducă nici o atingere granițelor altuia, sînt de asemenea hotărîte să-și apere teritoriul împotriva oricărei agresiuni, din orice parte ar veni ea»". Răspunzîndu-i, Carol al II-lea sublinia atașamentul României la politica păcii, a independenței națiunilor, a demnității popoarelor, deziderate pentru care ea primea cu vie satisfacție orice manifestare de prietenie și colaborare. În aceeași zi, la București sosea misiunea economică britanică [175], condusă de Fre-

[175] După acordarea garanțiilor, Anglia, la insistențele României, s-a străduit să le consolideze atît prin oferirea unor ajutoare economice și militare, cît și prin încurajarea construirii unui bloc antigerman în Balcani. Evenimentele din martie îl convinseseră pe Chamberlain de importanța României atît pentru resursele ei petrolifere, cît și din punct de vedere strategic, în confruntările cu Germania hitleristă.

derick Leith-Ross care transmitea hotărîrea de a reglementa schimburile economice dintre cele două țări, în condiții optime [28]. Explicația dată de el, la sosire, privind întîrzierea începerii tratativelor — hotărîte încă din noiembrie 1938 (cu ocazia vizitei lui Carol la Londra), dar amînate datorită „pregătirilor" — era de circumstanță. În realitate, existaseră numeroase complicații și tergiversări din partea britanică, ceea ce a pus România în situații dificile, contribuind inclusiv la acceptarea unor concesii economice față de Germania, pentru a-și putea asigura, în parte, nevoile de înzestrare militară. La 28 aprilie, Călinescu îi mărturisea, spre exemplu, lui Constantin Argetoianu că tratativele economice cu englezii mergeau foarte greu, că România ceruse Londrei un împrumut (cca 15—20 milioane), englezii promițînd o sumă mult micșorată (cca 5 milioane), cerînd, în schimb, o cantitate atît de mare de petrol, încît România — dacă ar fi acceptat — n-ar mai fi putut onora contractul cu Germania [29]. Nu era aceasta singura greutate. Cea mai importantă pentru România — mai ales după dispariția Cehoslovaciei — era problema procurării de arme și armament, capitol la care Anglia (prinsă și ea într-un mare efort de înarmare) nu se arăta dispusă să onoreze cererile românești. Astfel s-a creat situația paradoxală pentru România de a solicita Reichului neamic, ceea ce Anglia și Franța amice nu-i asigurau [176]. Revenind la acea zi de 24 aprilie, la Paris, ambasadorul Gheorghe Tătărescu avea o lungă convorbire de informare cu ministrul Bonnet, la Quai d'Orsay. Este ușor de presupus subiectul conversației, din moment ce Tătărescu participase la Conferința de la Palat (București, 15 aprilie) în care se discutaseră toate chestiunile referitoare la situația României, iar după aceea, permanent, fusese ținut la curent cu acțiunea diplomatică a lui Gafencu.

În această încărcată agendă diplomatică, cu vădite eforturi de strîngere a relațiilor anglo-franco-române, cu dorința de a păstra și întări coeziunea Înțelegerii Balcanice — singura alianță regională viabilă în sud-estul Europei, după destrămarea Micii Înțelegeri — Grigore Gafencu a avut la Londra și Paris numeroase contacte diplomatice cu membri marcanți ai guvernelor celor două țări, cu

[176] Din acest unghi, statistica oferă date edificatoare. Iată, spre exemplu, situația comerțului României pe luna aprilie 1939 [30] :

Țara	Import/ 1000 lei	(Aprilie 1938)	Export/ 1000 lei	(Aprilie 1938)
Germania	637 753	462 355	755 363	465 840
Italia	157 551	66 692	343 501	116 437
Anglia	121 096	95 418	124 501	73 583
Cehoslovacia (prin Germania)	92 252	163 048	97 087	136 322
Franța	43 605	99 567	46 571	91 671

lideri ai partidelor politice influente (din guvern sau din opoziție), cu personalități reprezentînd poziții diferite în problemele internaționale generale sau cele de interes bilateral, cu diplomați ai altor state, acreditați în cele două capitale [31]. La Londra, a discutat problemele politico-economice și militare cu premierul Chamberlain și ministrul de externe Halifax, cu Cadogan, Ingram și Strang (în problemele economice), cu regele George, dar și cu Winston Churchill, Anthony Eden [32], Clement Attlee și Joseph Kennedy (ambasadorul S.U.A.) [33]. La Paris, cu premierul Daladier și ministrul de externe Bonnet. Opinia publică din România a primit cu optimism rezultatele diplomatice obținute de solul român, așa cum rezultau ele din informațiile agențiilor de știri și declarațiile oficiale. La 27 aprilie, spre exemplu, ziarul „Times" publica un consistent articol — considerat de agenția „Rador" ca un bilanț autorizat al conversațiilor româno-engleze — în care se remarca „«desăvîrșita identitate de vederi»" dintre cele două guverne în privința absolutei necesități de a menține, în pofida tuturor amenințărilor, independența națională a României și libertatea ei de a negocia, în domeniul economic și politic, cu toate statele, pe picior de egalitate [34]. Într-adevăr, din numeroasele contacte și schimburi de vederi avute, la fel ca și Carol al II-lea în noiembrie 1938, Gafencu a putut înțelege mai clar *cum, cînd* și *cît* se putea baza România pe sprijinul marilor sale aliate din Apus. Concluziile trase erau departe de ceea ce ar fi dorit România, dar reprezentau, totuși, singura și cea mai viabilă posibilitate pentru asigurarea securității și integrității ei, în conjunctura internațională a anului 1939 [35]. În această lumină, Gafencu a stăruit în mod deosebit pentru organizarea securității statelor din sud-estul Europei, pentru corelarea garanțiilor anglo-franceze cu pactul balcanic, pentru atragerea Uniunii Sovietice în sistemul acestor garanții. Asta nu înseamnă însă că diplomatul român nu-și exprima oarecari rezerve în ce privea implicarea U.R.S.S. în sistemul de alianță preconizat. Anticomunismul ideologic al regimului pe care-l reprezenta, teama de reacțiile Axei la ceea ce ea pretindea a fi „încercuirea" Germaniei, o seamă de complicații în relațiile cu celelalte state din zonă (rezervele Poloniei, atitudinea Iugoslaviei ș.a.) îl determinau pe Grigore Gafencu să insiste la recurgerea tratativelor prin intermediul Antantei Balcanice, în special a Turciei, în abordarea relațiilor cu Uniunea Sovietică. Din aceleași motive, el cerea guvernelor englez și francez ca guvernul român să nu fie angajat formal în tratativele tripartite, pentru a nu declanșa reacții periculoase din partea Germaniei. El preciza : „Pentru a compensa inconvenientele unei atitudini rezervate, nu putem decît să dăm asigurări că în cazul unui război, România se va integra sistemului de securitate anglo-francorus" [36]. Este, în esență, declarația lui publică ulterioară (iunie)

la tribuna parlamentului român : „Două mari prietene, Franța și Anglia, au declarat că sînt gata să ne dea întregul lor sprijin, dacă vom fi nevoiți vreodată să împlinim voința noastră de apărare. Am primit această îndoită declarație cu toată recunoștința. /.../ Relațiile noastre de vecinătate cu Rusia Sovietică sînt neturburate și bune, cum am putut-o constata cu mulțumire cu prilejul trecerii d-lui Potemkin prin țară [8 mai 1939]. Am respectat principiul de a nu ne sprijini pe o mare putere vecină împotriva alteia [aluzie liniștitoare pentru Germania], pentru a nu da pricină de conflict între puterile pe care le despărțim [geograficește], la hotarul sau pe teritoriul țării" [37]. În interviul acordat de Gafencu lui Veronn Bartlett (deputat în Camera Comunelor) erau prezentate impresiile ministrului român din recentele contacte diplomatice, ocazie cu care își întărise convingerea că toți oamenii politici considerau că un război ar fi însemnat ruinarea civilizației. Existau — remarca el — divergențe în privința identității „învingătorului probabil", dar nici o deosebire în ce privea consecințele unei conflagrații. Tocmai de aceea — stăruia diplomatul român — nu trebuia precupețit nimic pentru a evita „crearea unei prăpastii", iar șefii de guverne, ai democrațiilor și ai statelor totalitare, nu trebuiau „să închidă ușile" dialogului, ci să dezbată problemele cu sinceritate și curaj. La Paris, în declarația făcută ziarului „Le Figaro", Gafencu explica dorința României de a practica o politică deschisă, sincer pacifică, rămînînd credincioasă vechilor amiciții, dornică să extindă sfera colaborărilor economice cu toate țările cu interese economice complementare [38]. Argetoianu notează în memoriile sale că în acele zile (28 aprilie) Călinescu l-a vizitat și că i-a făcut următoarea confidență : Gafencu a primit instrucțiuni să vorbească *identic* la Berlin, la Londra, la Paris și la Roma, adică să spuie că România voia relații bune și afaceri cu toată lumea și nu dorea să se amestece în treburile Marilor Puteri [39].

Istoriografia străină a prezentat această atitudine a României ca fiind duplicitară, de balanță, sau ca purtînd pecetea conciliatorismului, a spiritului münchenez. Lucrurile nu stau așa. Numeroase documente și considerații ale contemporanilor atestă, din acest punct de vedere, că nu trebuia pus semnul egalității între atitudinea unei Mari Puteri — în măsură să-și asume orice confruntare cu o altă Mare Putere — și aceea adoptată de un stat mic sau mijlociu, nevoit să-și apere independența și integritatea într-un continuu joc de presiuni exercitat de cele mari. Armand Călinescu, medita, în acele zile, la soarta țării, în lumina evoluțiilor din martie-aprilie, în planurile Reichului : „Nu se poate preciza dacă vor încerca să mai împingă spre răsărit, asmuțind Ungaria și Bulgaria asupra României, sau vor încerca să obțină neutralitatea aici și se vor întoarce cu toată greutatea spre apus, în Mediterană. În orice

caz am sentimentul că nu vom scăpa de încăierare. Situația noastră e grea deoarece avem părți slabe și în apus și la răsărit și la sud. *Poziția de neutralitate e bună spre a nu provoca* și spre a fi siguri că nu vom rămîne singuri în luptă. În ceasul cînd se va declanșa însă lupta cu alții, cum *cred că decisiva va fi a Franței—Angliei, nu putem să ne găsim în altă parte*" [40]. În „Journal de Debats" (agenția „Rador") vorbind despre vizita diplomatului român în capitalele apusene, publicistul francez Albert Mousset remarca faptul că, în occident, exista o înclinare excesivă în a aprecia identic situația țărilor din Europa Orientală, cu cea a statelor apusene, din punctul de vedere al tendințelor de hegemonie ale Germaniei. Or, explica el cu realism politic, statele din răsărit aveau de dezlegat chestiuni specifice, care limitau libertatea lor de acțiune și le determinau, în manifestările internaționale, la un „«spor de rezervă și de circumspecție»" [41]. Rezervă și circumspecție față de puterile Axei, față de Germania, în special ? Nu. Față de politica tuturor marilor puteri și a aliaților mai mici manevrați de ele, gata oricînd să sacrifice interesele diferitelor state mici, așa cum deja se întîmplase, așa cum urma să se mai întîmple. În convorbirile cu diplomații francezi și britanici, Gafencu a abordat și a insistat asupra atragerii Uniunii Sovietice în politica de siguranță a sud-estului [177], dînd asigurări formale că România va contribui activ la încheganea sistemului de securitate anglo-franco-sovietic, în curs de perfectare [178]. Cu acest prilej însă, el avea să constate — pe lîngă ceea ce deja știa — marile deosebiri de vederi existente între partenerii la tratativele tripartite, deosebiri care constituiau tot atîtea impedimente în calea succesului perfectării unor acorduri [42].

În timp ce Gafencu își desfășura încărcata agendă diplomatică la Londra și Paris, lumea politică internațională aștepta cu încordare declarațiile lui Hitler, răspunsul la demersul președintelui american. În ajunul evenimentului — la 26 aprilie — secretarul de stat Cordell Hull dădea un nou avertisment führerului, vorbind la un dineu al Crucii Roșii americane. Printre altele, el preciza accepțiunea dată de americani definirii *agresorului:* „«Țara care folosește războiul sau amenințarea cu războiul ca instrument al

---

[177] Armand Călinescu nota, la 24 aprilie : „1. Pe lîngă garanțiile Franței și Angliei să obținem o siguranță și cu URSS și Bulgaria" [43].

[178] „Acest stat — explica opiniei publice românești revista „Azi" — care posedă cea mai puternică armată de pe glob, se declară gata să intervină cu toate forțele sale împotriva agresorului, oriunde și împotriva oricui s-ar produce agresiunea, dar cu o condiție : celelalte state din coaliție să-și ia angajamente asemănătoare și să intervină simultan și în aceeași măsură. Astfel, de pildă, dacă Elveția sau Olanda ar fi atacate, Rusia se obligă să apere aceste state indirect, atacînd pe agresor și silindu-l să lupte pe două fronturi, dacă puterile occidentale se obligă, la rîndul lor, să apere țările din răsăritul Europei, tot indirect, atacînd pe agresor, la granițele sale apusene" [44].

politicii de expansiune teritorială sau de dominație a altor popoare»". Definiția — mai completă, ca pînă atunci, în limbajul diplomatic — trebuia să fie un indiciu, în plus, asupra statelor vizate de Roosevelt în mesajul său, ca state agresoare. La 28 aprilie se producea și evenimentul mult așteptat.

La Berlin, la tribuna Reichstagului, într-un discurs de 2 ore și 20 de minute, Adolf Hitler răspundea lui Roosevelt și nu numai lui [45]. Un discurs metodic, alcătuit din 21 de răspunsuri, cu adresă diferită — S.U.A., Anglia, Franța, Polonia ș.a. — la chestiunile „fierbinți". 21 de amenințări voalate, de pretenții directe, de tendințe agresive învesmîntate în haine pacifice. Din toate, politica externă a Germaniei pentru perioada următoare prindea contururi pe care numai miopia politică le mai putea ignora. La constatarea lui Roosevelt privind pierderea independenței statelor europene sau africane (Etiopia, Austria, Cehoslovacia, Albania) Hitler avea cinismul să declare (pct. 7) că respectivele națiuni și-au pierdut independența... în 1918, cînd au fost smulse din comunitățile din care făceau parte ! ; la temerea exprimată de Roosevelt privind plănuirea unor noi agresiuni de către Germania, Hitler eticheta supoziția (pct. 8) ca o insinuare menită să intimideze și să enerveze micile națiuni ! ; la neîncrederea lui Roosevelt privind sinceritatea declarațiilor pacifice ale Axei, Hitler răspundea cu tupeu (pct. 9) că Germania... nu a dus nici un război, avînd oroare de aceasta ! ; și, ca o culme a ipocriziei, izvorîtă parcă din fabulele lui La Fontaine, el spunea că a primit, din partea statelor enumerate de Roosevelt, un răspuns categoric de *nu*, la întrebarea pusă de Reich dacă se simt în pericol (pct. 18). Caracterizînd pe scurt rezultatele Münchenului, el afirma că garantarea frontierelor cehoslovace, din partea Germaniei și Italiei, fusese condiționată de consimțămîntul tuturor vecinilor săi, de soluționarea problemelor rămase deschise. Or, — justifica el sfidînd bunul simț și adevărul — cei interesați au renunțat *„singuri"* de a mai face apel la cele patru puteri müncheneze, cerînd doar arbitrajul Germaniei și Italiei. Și cum, după opinia lui, Arbitrajul de la Viena nu mulțumise nici una din părți, a devenit *„evident"* că... „«restul statului construit la Versailles era condamnat la moarte»". „Logică" hitleristă : „«Dezagregarea a venit nu pentru că a voit-o Germania, ci pentru că nu se pot construi state viabile prin simple hotărîri ale unor Conferințe»". Cinism hitlerist : „«Sînt convins că este o fericire pentru milioane de oameni că s-a găsit o soluție grație căreia a dispărut pentru totdeauna acest focar amenințător din Europa Centrală»". Explicație pentru implicarea României în evenimentele din timpul crizei cehoslovace : „«La menținerea stării de pînă atunci nu apărea decît un singur stat, România, care mi-a comunicat că ar fi dorit să poată dobîndi o cale directă spre Germania, prin Ucraina și

Slovacia»". Nici mai mult, nici mai puțin, el afirma chiar că nu s-a mai opus graniței comune polono-maghiare numai... „«pentru a păstra o cale directă spre România»". El amintea aceasta pentru a spulbera temerile că România s-ar fi simțit amenințată de Germania [179]. Hitler nu lăsa deoparte nici chestiunile de viitor. Două fapte enunțate de el au fost fulminante : denunțarea tratatului naval germano-englez (din 1935) și denunțarea acordului germano-polon (din 1934) [180] cu cererea retrocedării Danzigului (Gdansk) și dreptul de a construi o autostradă în coridorul polonez [181]. Anunțarea oficială a pretențiilor germane pe seama Poloniei constituia primul examen al tăriei proaspetelor garanții acordate de Anglia și Franța. Discursul führerului, în toate articulațiile sale, a stîrnit reacții și comentarii precipitate în toate cancelariile, în toată presa de specialitate, în opinia publică din țările vizate sau din țările care-și acordau pasul cu mișcările Axei. Punctul 18 din discurs — cel referitor la răspunsul dat de țările chestionate de Reich cu privire la faptul dacă se simțeau sau nu amenințate — a suscitat cel mai mare interes. Führerul dăduse singurul răspuns afirmativ la acest punct. *Hitler declara că este gata să dea fiecăruia din aceste state, individual, asigurări de neagresiune* de felul celor dorite de Roosevelt, cu condiția reciprocității. Foarte bine ! vor fi crezînd și spus naivii sau optimiștii. Numai că opinia publică trebuia să fie atentă la episodul produs chiar în ziua acestor declarații. Hitler promitea *garanții* în momentul cînd Germania a denunțat *singurul* pact de neagresiune pe care-l avea în Europa răsăriteană, cel cu Polonia.

Privind moralitatea declarațiilor hitleriste, raportată la episoade precedente și la cele în curs, era evident faptul că Germania refuza orice negociere colectivă, respingea ideea unei conferințe internaționale, admițînd doar pactul bilateral, care nu prevedea nici o sancțiune în eventualitatea neexecutării, singura formulă rezumîndu-se la denunțarea acordului (exact ca în cazul denunțării pactului germano-polon din 1934). Acest procedeu dezvăluia intențiile Reichului de a zădărnici sistemul rezistenței colective, iar viitorul apropiat va arăta că obiectivul politic al punctului 18 a

---

[179] În jurnalul lui Armand Călinescu, pentru ziua de 27 aprilie : „Regele îmi spune că o persoană de încredere i-a adus informația că în ziua de 5 mai se pregătește la Berlin un atac împotriva României" [46].

[180] Prima neînțelegere oficială germano-poloneză pentru Danzig a izbucnit în 1933. S-au făcut demersuri la Geneva, la Societatea Națiunilor, dar, la intervenția Germaniei, s-a ajuns la tratative directe între Berlin și Varșovia, pînă la semnarea unui pact de neagresiune (1934).

[181] Înainte de a-și rosti discursul în Reichstag, Reichul transmisese guvernului polonez un *Memorandum* în spiritul și cu conținutul pretențiilor enunțate apoi public de Hitler. „Fall Weis" (Planul alb) întocmit din ordinul lui Hitler, cuprinzînd etapele cuceririi Poloniei, începea să fie pus în aplicare.

fost de a crea zone de neutri, pentru Germania, menite să ușureze localizarea conflictelor, potrivit doctrinei internaționale statornice a diplomației național-socialiste. Acest lucru a fost sesizat și în epocă de oamenii politici lucizi și avizați. Const. Titel Petrescu vedea în propunerile Germaniei, de a încheia înțelegeri bilaterale, intenția de a nimici sistemul securității colective inițiat și susținut de Anglia și Franța. Citînd declarația categorică a lui Hitler de respingere a dialogului între state — „«Germania nu va lua parte niciodată la o Conferință-Tribunal, unde armele se lasă la ușe»" —, relevînd discreditarea asigurărilor date de Hitler pînă atunci, el avansa un pronostic : „Viitorul apropiat ne va arăta dacă statele intrînd în «spațiul vital» al Germaniei s-au lăsat seduse de asemenea promisiuni amăgitoare, sau au găsit că este în interesul unei mai bune apărări a independenței lor naționale, adeziunea la frontul păcii, conceput și perfectat de Anglia și Franța" [47].

O voce singulară în peisajul de opinii al României — aceeași „Poruncă..." prohitleristă — se găsea să apere cu inconștiență disimulată discursul lui Hitler. Pentru naționalista gazetă, Italia și Germania, cu respectivii lor conducători, se străduiau din răsputeri să apere pacea Europei, expozeul lui Hitler putînd fi considerat „fără exagerare", drept o manifestare epocală" [182]. Pentru directorul „Poruncii", totul era justificat în atitudinea lui Hitler față de marile probleme ale Europei. Și spațiul vital pentru națiunea germană, și denunțarea acordului naval cu Anglia, și denunțarea pactului de neagresiune cu Polonia, și pretenția asupra Danzigului și Coridorului... Răspunsul lui Hitler aducea, nici mai mult nici mai puțin, decît „o notă de înseninare a situației politice din Europa". Pînă și metoda folosită de Hitler și Mussolini — discursul — era socotită ca o „revoluționare" fundamentală a relațiilor dintre state. Războiul „la microfon", duelul „discursurilor" în care, din septembrie 1938, Hitler deținea recordul, demonstra că bătăliile se puteau cîștiga... în fața microfonului și la tribună, deschizînd o nouă pagină de istorie. Diplomația Axei trata „direct", „sincer", fără menajamente [48]. Opinia publică nu uitase, evenimentele erau prea apropiate, cît de „morale" fuseseră îngenuncherea Austriei, Cehoslovaciei, Albaniei.

Sfîrșitul lunii aprilie marca, pentru situația României, un moment de răscruce pe planul fixării unei politici externe care să-i asigure în cel mai înalt grad securitatea fruntariilor și independența. Contactelor diplomatice ale lui Gafencu în capitalele apusene — discursul lui Hitler îl găsea, după cum am spus, la Paris — le

[182] Pentru a puncta și mai clar contribuția sa „epocală", ziarul prezenta, cu acest prilej, episodul IX din „Mein Kampf", explicînd concepția lui Hitler despre arieni și nearieni.

urmează cea de a cincea etapă a turneului său, la Roma. La 30 aprilie, sub auspicii deosebit de nefavorabile, el are prima convorbire cu ministrul afacerilor străine, Galeazzo Ciano. Terenul discuțiilor se simțea minat de ultimele poziții adoptate de Axă. „«Nu i-am ascuns — notează Ciano — decepția noastră pentru faptul că România a acceptat garanția britanică. La ce-i va servi, practic, dacă Ungaria și Bulgaria atacă România?»". Se știe accepțiunea dată cuvîntului „decepție" în limbaj diplomatic. Și, dacă după exprimarea „decepției", urma amenințarea transparentă a ineficacității garanțiilor în caz că Ungaria și Bulgaria... era evident că arma șantajului era din nou scoasă la iveală. La remarca făcută de Gafencu în privința „«intransigenței nerezonabile a maghiarilor»", Ciano folosea reversul armei : „«La acest punct, sînt de acord cu el : ungurii sînt totdeauna de o aroganță absurdă»". Gafencu a fost primit și de Mussolini. Ciano, care asistă la întrevedere, o califică *„rece"*. Laitmotivul supărării, acceptarea garanțiilor. Gafencu i-a explicat rațiunea care a stat la baza atitudinii guvernului român : „«presiunea opiniei publice, neliniștită de pretențiile teritoriale pe care Germania și le fondează pe teoria spațiului vital»" [49]. În scurta și glaciala întrevedere cu ducele, Gafencu nu și-a expus concepțiile economico-politice privind „spațiul vital". Reîntors în țară, evocînd turneul diplomatic în apus, în fața parlamentarilor români, el avea să se oprească la această problemă, considerînd-o un motiv principal al gravelor încordări internaționale. Vehicularea lozincii „spațiului vital", în spatele căreia se găseau scopuri de expansiune și dominație, nu a găsit și nici nu putea găsi audiență în România. *„Fiecare stat face întrucîtva parte din spațiul vital al vecinilor lui"* — sublinia Gafencu — fiindcă, pentru a trăi, toate statele au nevoie unele de altele. Dar formula, neprecisă și neîngrădită, stîrnea îngrijorări deoarece *„problemele pe care le ridică interdependența economică între state au fost lăsate în părăsire"*. El susținea că în măsura în care statele își vor îndestula nevoile lor de viață, fie prin legături economice directe și prin înlesniri aduse comerțului internațional, fie potrivit unui plan mai întins, care să cuprindă și să apropie toate popoarele, bogățiile și materiile prime complementare, „se va putea da îngrădirea trebuincioasă noțiunii spațiului vital". Cum însă această organizare a vieții internaționale era, deocamdată, o himeră, Grigore Gafencu declara solemn, în fața deputaților români, că spațiul care se întinde între hotarele României „rămîne însă, să se știe bine, rezervat numai misiunii pe care o are de împlinit neamul românesc" [50]. Acestea, și multe alte lămuriri, Gafencu le va rosti la tribuna parlamentului român. La Roma, lui Mussolini, îi spusese despre „«presiunea opiniei publice neliniștită de pretențiile teritoriale pe care Germania...»". Despre aceeași presiune a opiniei publice îi vorbise și lui

Hitler, cu cîtva timp în urmă. Chiar dacă formularea trăda o eschivare diplomatică, menită să justifice acțiunea guvernului ca fiind determinată de această presiune a maselor, ea reflecta un adevăr demonstrat cu prilejul tuturor evenimentelor pre- și post-münchene din România. Acest adevăr avea să capete o forță impresionantă la 1 mai 1939.

„... Am biruit și am uitat iarna. Am trecut peste năcazuri și suferinți și dobîndim nădejde nouă — iluzii și acestea ? poate ; în orice caz ne încîntă sufletul. Dacă sîntem bătrîni, ne bucurăm de bucuria tineretului nostru, așa cum s-au bucurat alții de bucuria noatră odinioară. Florile pădurilor, cîmpurilor și livezilor vor rodi, căci acesta e destinul lor, după ce au fost pătrunse de lumina solară ; vietățile ce ne înconjoară în aer, pe pămînt, în apă, se împărăchează urmînd aceeași lege a vieții..." Flori ? Livezi ? lumină solară ? vietățile pămîntului ? bucurie ? Se mai gîndea, atunci, cineva la ele ? Iar dacă da, ce să caute o asemenea idilică proză într-o carte de istorie ? În primul rînd, era cu adevărat primăvară și normal ar fi fost ca oamenii să se bucure de toate darurile ei. În al doilea rînd, proza aceasta era scrisă de mîna lui Mihail Sadoveanu. În al treilea rînd, ea anunța națiа română de apropierea Armindenului, „o veche sărbătoare a Daciei, semnificînd primăvara, înflorirea, înnoirea vieții", pe care muncitorii au declarat-o „sărbătoare a proletariatului de pretutindeni în înțeles de luptă și revendicări sociale". La fel ca și în natură, spunea Sadoveanu, și oamenii se străduiau să-și împrospăteze sufletele și silințele către un „mai bine". Spre deosebire de animale, omul s-a ridicat pe sine-însuși dînd vieții sale un scop, și, din generație în generație, din veac în veac, urmează aceeași străduință. *„Lupta seriilor de oameni pentru a îmbunătăți viața lor și a urmașilor lor face parte din același impuls ritmic, pe care îl regăsim în simbolul Armindenului ; Nu se poate cere acestei lupte să facă vreodată popas ;* cîtă vreme se va înnoi anul și vor înflori florile, oamenii vor munci luptînd și în această muncă vor găsi și bucurie, și întristare și împăcare. Așa încît ne agităm pentru a realiza o lume mai bună ; n-aș îndrăzni să afirm că asta ar duce cîndva umanitatea la ceea ce numesc unii fericire. E destul să ajungem la mulțumire și la dreptate — cît acestea sînt omenești cu putință". Cuvinte pline de înțelepciune avea Sadoveanu pentru muncitor : *„Lucrătorul e înainte de toate un om* ca mine, care are o minte și un suflet, rezultate din datini, tradiții și înrîuriri de tot soiul. *Ființa lui e în legătură cu influențele lente pe care pămîntul și timpul le-au acumulat în neamul său.* Animale, plante, temperatură, cer, ape — toate au făcut din el o ființă cu un anumit caracter. *Înainte de a fi al umanității,* el este un element din sumă, *el este înainte de toate al neamului său"* [51]. Cunoscător profund al

istoriei neamului, îndrăgostit de natură și de truditorii pămîntului, Sadoveanu se dovedea și un subtil tălmăcitor al sufletului muncitorului român. La 1 mai 1939, acest muncitor s-a ridicat nu numai la înălțimea misiunii sale patriotice, ci a îmbrățișat și deziderateie celorlalte clase, ale întregii națiuni. Proletariatul din România a știut să transforme marea sărbătoare a solidarității internaționale într-un viguros protest antifascist, antihitlerist, antirăzboinic, într-un zid uman al apărării patriei.

Guvernul român și-a propus să imprime și întrunirilor muncitorești din acel an un caracter de solidaritate națională, aprobînd (spre deosebire de anul precedent) desfășurarea legală a unor manifestații specifice. La propunerea ministrului Muncii, Mihail Ralea, prim-ministrul Călinescu a aprobat (printr-un *Referat,* conținînd programul detaliat) ținerea de întruniri în 84 de localități ale țării, în cadrul și sub garanția Uniunilor de breaslă. În capitală, a fost convocat, cu acest prilej, primul Congres al breslelor, fiind prevăzute și alte două întruniri la sălile „Tomis" și „Eintracht". Programul preconiza afluirea participanților în Piața Romană, defilarea pe Calea Victoriei și pelerinajul la monumentul Eroului Necunoscut. Seara, serbări cîmpenești, manifestări cultural-sportive, organizate de asociația „Muncă și voie bună" [52]. În principal, manifestațiile muncitorești trebuiau să constituie o dovadă a solidarității maselor în jurul guvernului, sprijinirea acestuia în opera de apărare și liniște internă și în politica externă. Armand Călinescu nota la 24 aprilie : „Politica internă din ultimul an a fost salvatoare /.../ Am rezistat bine grație acestui fapt. Acum, în vederea evenimentelor, trebuie să servim țara, dar într-o formă de *Uniune Națională* și sufletească" [53]. Uniunea Națională pe care o dorea premierul guvernului și ministrul Apărării Naționale — uniune pe care o urmărise și prin crearea F.R.N. și pe care o dorea întărită prin Parlament — nu putea fi realizată printr-un decret, nici prin voința unui om. Regimul autoritar instituit în februarie 1938, măsurile restrictive care i-au urmat — îndreptate, de-a valma, atît împotriva extremei dreapta, cît și împotriva organizațiilor democratice, antifasciste — dar, mai ales, orînduirea social-politică burgheză, nu permiteau să se spere, în mod obiectiv, la manifestarea unei depline armonii social-politice. Cu atît mai puțin în cazul relațiilor dintre clasele sociale aflate într-un antagonism ireductibil. Guvernanții voiau Uniune Națională, în acele vremuri de pericole. Dar autoritățile care cereau și doreau, spre exemplu, ca sărbătorile muncitorești să se desfășoare sub semnul concordiei naționale, erau aceleași care țineau în ilegalitate partidul comunist ; erau aceleași care, în graba de a lichida vechiul sistem politic, ilegalizaseră și celălalt partid muncitoresc, social-democrat ; erau aceleași care dizolvaseră sindicatele și alte organizații profesionale sau de masă ale

muncitorilor ; erau aceleași care știrbiseră multe din drepturile și libertățile cetățenești, inclusiv pe acela al liberei exprimări, a liberei organizări. Era greu de făurit, prin decrete și dispoziții administrative, *Uniunea Națională* care să demonstreze lumii solidaritatea unui popor în jurul guvernanților săi. Și totuși, unitatea și solidaritatea poporului român s-a dovedit a fi exemplară. Miracol ? Regizare ? Nici una din acestea. Solidaritatea poporului se exprima în intimă legătură cu patria sa și nu cu trecătoarele formule guvernamentale. Înțelegerea dovedită de mase, în vremuri de restriște, avea tăria morală să se ridice mai presus de dreptele dar nerezolvatele lor probleme de clasă.

În această patriotică atitudine, un merit aparte a revenit partidului cel mai persecutat de guvernanți, partidul comuniștilor. În împrejurările interne și internaționale ale primăverii anului 1939, Partidul Comunist Român a adoptat o serie de hotărîri menite să ridice pe prim-planul activității sale, apărarea patriei, aflată în primejdie. Pe baza lor, după cum s-a văzut, comuniștii au trecut cu merite excepționale prin evenimentele din februarie-martie. Campania politică, organizarea de către P.C.R. a zilei de 1 Mai 1939 s-au desfășurat în condiții specifice, diferite de cele din perioadele precedente. Instaurarea în februarie 1938 a dictaturii regale, creșterea amenințărilor din partea dreptei pe plan intern, sporirea agresivității fascismului pe plan extern, care a dus la izolarea treptată a României, au pus mișcării revoluționare, democratice din țara noastră complexe probleme.

Este meritul Partidului Comunist Român că și în acele condiții a găsit orientarea tactică cea mai potrivită, reușind, pe baza colaborării cu socialiștii și social-democrații, să transforme întrunirile și demonstrațiile din ziua de 1 Mai 1939 în puternice acțiuni de protest împotriva fascismului și războiului, pentru apărarea independenței, suveranității naționale și integrității teritoriale a patriei [54].

În întîmpinarea zilei de 1 Mai, Partidul Comunist a hotărît să întreprindă o multitudine de măsuri menite să transforme marea sărbătoare într-o grandioasă acțiune de luptă. În cadrul unei ședințe lărgite a Comitetului P.C.R. din București, s-a constituit o comisie conspirativă care a primit sarcina organizării și coordonării acestor acțiuni pregătitoare. Comisia — în rîndurile căreia fuseseră aleși Ilie Pintilie, Nicolae Ceaușescu, Constantin David, Alexandru Ionescu și alți comuniști — s-a angajat în fața partidului să-și adapteze tactica de luptă condițiilor organizatorice legale existente și, pe baza colaborării cu social-democrații, în bresle și în asociațiile culturale muncitorești, să imprime întrunirilor și demonstrațiilor de 1 Mai un puternic accent antihitlerist, antirevizionist, antirăzboinic [55].

Prezența tînărului Nicolae Ceaușescu în primele rînduri ale organizării manifestațiilor de 1 Mai atestă prețuirea pe care partidul comunist a acordat-o meritelor sale personale, discernămîntului său politic, dîrzeniei și intransigenței revoluționare de care dăduse dovadă pînă atunci. Într-adevăr, experiența tînărului comunist Nicolae Ceaușescu în cadrul Comitetului Național Antifascist, în lupta pentru realizarea Frontului Unic Muncitoresc și a Frontului Patriotic Antifascist, prezența și activitatea sa în Comitetul de reorganizare a Uniunii Tineretului Comunist, și-au găsit un cîmp de largă concretizare în activitatea Comisiei de pregătire a manifestațiilor de 1 Mai. Pe baza unui judicios plan politic și organizatoric, urmărit cu abnegație revoluționară, comuniștii au reușit să trimită la Congresul breslelor (organizat de guvernanți) reprezentanți autentici ai clasei muncitoare. Au reușit — în pofida măsurilor luate de organele polițienești și de cenzură — să se facă auzit glasul și vrerea proletariatului, în cuvîntările rostite la întruniri. Au reușit — îmbinînd cu abilitate propaganda legală cu cea conspirativă — să lanseze lozinci exprimînd atît marile deziderate naționale, cît și cele specific muncitorești, de clasă, cu pronunțat caracter politic anticarlist.

Ansamblul de pregătiri și măsuri organizatorice care au imprimat caracterul revoluționar, antifascist și patriotic atît de pronunțat a fost strîns legat de activitatea tineretului revoluționar din Capitală. Din documentele timpului, din relatările participanților, din presa internă și internațională rezultă minuțiozitatea și eficiența acțiunilor întreprinse, atît pentru Congresul breslelor cît și pentru demonstrația propriu-zisă.

Grandioasele manifestații muncitorești și populare din 1 Mai 1939 au transmis opiniei publice mondiale hotărîrea de neabătut a poporului român, a clasei muncitoare, hotărîre condensată în lozincile scandate de mulțimile de manifestanți. Străinătatea trebuia să audă și să știe crezul acestui popor : *Vrem respectarea granițelor ! ; Nu vrem război ! ; Vrem păstrarea independenței României ! ; Jos fascismul aducător de război ! ; Jos Hitler ! ; Jos Mussolini ! ; Vrem alianță cu țările democratice ! ; Trăiască Rusia Sovietică ! ; Vrem rezistență față de plănuitul atac al puterilor fasciste ! ; Să ținem piept agresorului ! ; Trăiască frontul păcii !* ... Calea Victoriei din Capitală și bulevardele multor orașe din țară se transformaseră într-o uriașă și copleșitoare manifestație antihitleristă, antirăzboinică. Condamnarea forțelor reacționare interne, complice sau agenturi ale hitlerismului și revizionismului, se exprima la fel de dîrz și intransigent : *Jos Garda de fier ! ; Jos agenții trădători de țară ! ; Jos agenții hitleriști ! ; La ghilotină cu Hitler și Mussolini !* Regelui Carol al II-lea, apărut în balconul palatului — conform planului preconizat de oficialități — i-a fost dat să

audă, pe lîngă lozincile patriotice de apărare a țării, și autenticele sentimente față de monarhie, față de regimul autoritar pe care-l înscăunase : *Trăiască democrația ! ; Pace, pîine, pămînt, libertate ! ; Vrem eliberarea deținuților ! ; Vrem România liberă și independentă ! ; Jos dictatura regală !* A fost în repetate rînduri scandată lozinca exprimînd condamnarea concesiilor guvernanților față de Axă, în mod special a actului care, în ochii poporului român, semnifica o abandonare a intereselor naționale : *Jos tratatul economic româno-german ! ; Cerem abrogarea pactului economic româno-german !* [56].

Și, într-adevăr, străinătatea a aflat. Evocînd reacțiile străinătății, tovarășul Nicolae Ceaușescu spunea : „Spiritul combativ în care s-au desfășurat demonstrațiile antifasciste din România a fost remarcat și de Conferința mondială pentru apărarea păcii și democrației ținută la Paris în 13—14 mai 1939, care a arătat că manifestațiile de 1 Mai 1939 din București erau «o dovadă că poporul român se raliază la mișcarea antifascistă și că voința sa este de a lupta, în mod real, împotriva agresorului și fascismului»" [57].

George Ivașcu scria despre acel 1 Mai 1939 : „Internaționalismul de totdeauna al organizațiilor muncitorești, izvorît dintr-un îndreptățit spirit de solidaritate, s-a identificat totodată cu un patriotism hotărît, conștient creator". Arătînd că evenimentele din ultimii ani, soldate cu dispariția a patru state naționale, au avut un ecou adînc în sufletele muncitorimii, Ivașcu evoca evenimentele care probaseră înalta conștiință patriotică a muncitorimii române, concluzionînd : „A mai suspecta astăzi muncitorimea română de un internaționalism rău înțeles și rău aplicat înseamnă a-i jigni adînc iubirea de țară, patriotismul ei" [58].

Într-adevăr, cum avea să spună peste ani tovarășul Nicolae Ceaușescu „1 Mai 1939 s-a transformat într-o puternică manifestare împotriva fascismului și războiului, numărîndu-se printre puținele manifestări din Europa care au avut loc în condițiile cînd fascismul era în ofensivă, după München. Poporul român, sub conducerea comuniștilor, în alianță cu socialiștii, cu alte forțe democrate, și-a exprimat voința de a face totul pentru a împiedica ascensiunea fascismului, instaurarea dictaturii fasciste în România. A fost o dovadă a maturității clasei muncitoare, a posibilităților de care dispunea atunci poporul nostru, forțele sale revoluționare și progresiste, de a organiza cu succes lupta împotriva războiului și fascismului" [59].

La Congresul breslelor (1 500 de delegați din toată țara, reprezentînd diferitele uniuni profesionale), Armand Călinescu reafirma că România dorește să întrețină relații de bună vecinătate și de amiciție cu țările dimprejur, că este gata să întărească aceste relații în domeniul cultural și economic. „Cînd însă se va schița,

de undeva, o încercare de atingere a teritoriului nostru, ea se va izbi de cea mai hotărîtă și cea mai neclintită rezistență. Această politică nu e numai politica guvernului sau politica unui grup de oameni : *aceasta este politica țării, este politica națională*". Înaltul patriotism cu care muncitorimea participase la mobilizarea din martie, contribuția bănească cu care ea voia să sprijine opera de înzestrare a armatei, îl determina pe Armand Călinescu să mărturisească : „Avem o muncitorime minunată și însuflețită de sentimentul patriotic și național. Am spus-o altădată, o repet și astăzi — generația care ne-a precedat a avut nobila misiune de a realiza unitatea națională. Generația noastră a răspuns la datoria ei de a se sacrifica pentru păstrarea ei". Puține discursuri ale oamenilor de stat străini, dintr-o „mică putere", s-au bucurat de o difuzare atît de amplă și binevoitoare ca acela rostit de premierul român la 1 mai 1939 [183]. *Moțiunea* votată la Congresul breslelor stipula că, avînd în vedere situația îngrijorătoare internațională, integritatea teritorială a țării putînd fi periclitată de agresori externi, toți membrii breslelor „să contribuie cu întreg cîștigul lor de pe o zi pentru mărirea fondului de înzestrare a armatei și de apărare a integrității țării" [60]. Astfel s-a întîmplat că, muncitorii, meseriașii și funcționarii particulari au fost cei dintîi cetățeni ai țării care au subscris salariul pe o zi pentru înzestrarea armatei. În aceeași adunare, muncitorii din întreprinderile care lucrau pentru apărarea țării, au declarat că vor lucra zilnic cîte 2 ore suplimentare, fără plată. Ulterior, muncitorii asigurați au mai subscris la bonurile de înzestrare 400 000 000 lei din fondul de rezervă, și 400 000 000 lei din fondul pentru plata pensiilor asiguraților, plus salariul pe o lună [61].

În *Raportul* la Plenara a VI-a a C.C. al P.C.R. (iunie 1939), sărbătorirea zilei de 1 Mai 1939 a primit o înaltă și justificată apreciere, fiind relevată pregătirea ei sub semnul mobilizării clasei muncitoare pentru apărarea țării contra fascismului intern și extern, în conlucrare strînsă cu muncitorii și activiștii social-democrați. „Lozincile pentru 1 Mai — se arăta ca un fapt pozitiv — au rămas cele ale campaniei pentru apărarea independenței și a hotarelor țării [martie-aprilie 1939], contra fascismului agresor și a dictaturii regale, legate cu lozincile pentru îmbunătățirea vieții clasei muncitoare" [62].

În același *Raport* erau însă semnalate și o serie de „greșeli" care s-ar fi produs în activitatea comuniștilor cu prilejul pregătirii și desfășurării manifestațiilor muncitorești. Avînd în vedere că în practicile Cominternului se încetățenise metoda aprobării și

[183] Trei posturi de radio din Europa apuseană l-au redat aproape în întregime, însoțindu-l de comentarii elogioase. Presa internațională democratică, antifascistă, i-a acordat, de asemenea, largi spații și comentarii.

modificării unor documente ale partidelor comuniste, mai ales cele ale plenarelor, este cazul să ne oprim asupra acestor critici aduse comuniștilor români, mai ales că ele vor spori în intensitate o dată cu noile evoluții ale situației internaționale în vara anului 1939. În *Apelul* lansat de Comitetul Executiv al Internaționalei Comuniste în întîmpinarea zilei de 1 Mai 1939 se spunea : „«Ca o fiară turbată, fascismul aleargă prin Europa. El a înghițit Austria și Cehoslovacia, a ocupat Memelul, a anexat Albania. El aruncă șireangul de gît Poloniei și își îndreaptă privirile spre Balcani, amenințînd România, Iugoslavia, Grecia»" [63]. Partidul Comunist Român avea o apreciere similară privind evaluarea locului rezervat României în planurile expansioniste ale Axei, motiv pentru care hotărîse lansarea lozincilor celor mai potrivite și folosirea cadrului legal al manifestărilor de 1 Mai (după cum am arătat). Cu toate acestea, în materialele plenarei a VI-a, comuniștii care avuseseră sarcina pregătirii acțiunilor, erau criticați că n-au împiedicat „înscenarea organizată de guvern și șefii trădători la congresul breslelor", pentru că au „capitulat" în fața guvernului și a „bandei" Flueraș-Gherman, „capitulînd în fața dușmanului" [64]. Acțiuni pentru care, în mai 1939, comuniștii români erau lăudați, după numai o lună erau etichetate de oportunism și atitudine greșită [184].

În manifestul Internaționalei Comuniste pentru 1 mai 1939, Germania, Italia și Japonia erau caracterizate ca state agresoare, principale purtătoare ale pericolelor de război, iar puterile occidentale ca state complice, prin politica lor conciliatoare. „Izvestia" din 4 mai, „Rundschau" din 25 mai și multe alte organe de presă ale comuniștilor au prezentat amploarea și semnificația manifestărilor revoluționare din România, relevînd rolul partidului comunist, capacitatea sa de a mobiliza masele în lupta antifascistă, antirăzboinică. „«Numeroase pancarte — releva revista „Rundschau" — exprimau necesitatea apărării independenței și integrității țării, abrogarea tratatului economic cu Germania, alianța cu Franța, Marea Britanie și Uniunea Sovietică»" [66]. O reacție negativă, de enervare față de manifestațiile de la București, a manifestat Axa. Informat despre desfășurarea marilor demonstrații din București, despre lozincile antifasciste și antihitleriste scandate de mulțime, Ciano i-a prezentat cu promptitudine un protest formal lui Gafencu (aflat încă la Roma) pentru faptul că autoritățile române au permis... asemenea manifestări, fără să ia măsuri de represiune. În această atmosferă de enervare, la 2 mai, se consuma glaciala între-

[184] În ce privește poziția Cominternului în primăvara și vara anului 1939, ea a reflectat orientările din politica externă a Uniunii Sovietice. În funcție de succesele sau insuccesele ivite în aceste direcții, Cominternul transmitea partidelor comuniste aprecierile sale privind forțele aflate în conflict și parolele de luptă pentru platformele politice imediate [65].

vedere Mussolini-Gafencu. După o audiență la rege, după o audiență la Papa Pius al XII-lea la Vatican, după alte convorbiri cu Ciano, Gafencu va părăsi Roma, îndreptîndu-se spre Belgrad (4 mai). Puținele comentarii italiene pe marginea vizitei diplomatului român trădau o indiferență îmbufnată, cu speculații voit confuze despre politica externă a României. „«România explică azi politica sa externă — comenta directorul ziarului „Giornale d'Italia", Gayda — în afară de teorii și *planuri excesiv colectiviste* [securitatea colectivă — L.D.] și primejdioase, în sensul unor clarificări progresive și al stabilizării raporturilor sale cu vecinii, mari și mijlocii, mult mai bine decît *pe un plan european*, vag și prea vast»" [67]. Nu dorea și nu gîndea România la realizarea unui plan european de reglementare a relațiilor dintre state? Referindu-se chiar la vizitele pe care le făcuse în marile capitale occidentale, Gafencu se exprima textual: „Printre vocile străine, care au stăruit asupra acestui fapt, este una care se întreabă, *ce vrea România? Nu cumva năzuiește* în vremi cînd în politica internațională taberele stau acum față în față, ocupînd poziții de luptă și cînd toate privirile se îndreaptă spre ea, *să propună o formulă nouă?* Răspundem: de ce nu? *Formula pe care o propunem nu este chiar atît de nouă. Numele ei mai are răsunet în toate conștiințele: Europa!* Pentru a descoperi această formulă nu e nevoie să faci prea multe socoteli. Nu e nevoie nici să te pierzi în dibuiri ideologice. Simțul realității te duce spre ea. Nu e în adevăr realitate de care să ne izbim mai des în vremurile noastre, decît *această Europă, care nu poate trăi dacă nu găsim cu toții mijlocul de a trăi laolaltă* și care, dacă se prăbușește, ne va acoperi pe toți sub dărîmăturile ei". Fără a tăgădui folosul legăturilor dintre statele cu interese comune, fără a tăgădui importanța alianțelor închegate pe principii ideologice sau politice, diplomatul român pleda pentru înlăturarea „supărătoarei înfățișări a unui continent despărțit în două", invocînd „imaginea chinuită a Europei", care trebuia să aibă putința de a trăi, și acest lucru nu era posibil cîtă vreme stăteau gata să se înfrunte, axe și alianțe potrivnice [68]. Aceasta era adevărata poziție a României care se străduia din răsputeri să-și ferească de lovituri independența și integritatea națională, în periculosul joc al marilor puteri. Într-o convorbire avută cu diplomatul sovietic Potemkin, la Ankara [185], însărcinatul cu afaceri al României în capitala Turciei, V. Stoica, îi explica opinia țării sale față de problemele internaționale ale momentului: „... noi nu voim să fim atrași în vîltoarea unui război, vom face toate sforțările pentru păstrarea păcii la frontierele noastre și în sud-estul european, dar în

[185] Adjunctul ministrului de externe sovietic, V. Potemkin, efectua un turneu diplomatic de sondaj în capitalele țărilor balcanice, intenționînd să treacă și prin România, pentru a avea convorbiri cu Grigore Gafencu.

fața unei agresiuni asupra noastră, ne vom apăra cu toată energia, bazîndu-ne pe aliențele noastre și, în mod firesc, vom încheia atunci toate acordurile noi necesare pentru sporirea rezistenței noastre" (3 mai 1939) [69].

Primele săptămîni ale lunii mai au înregistrat noi acte politice care vădeau căutările cancelariilor diplomatice pentru a-și defini și fixa pozițiile față de problemele europene la ordinea zilei. La 3 mai 1939, agenția „Tass" anunța demisia lui M. M. Litvinov [186] și numirea lui V. M. Molotov în fruntea Comisariatului pentru Afaceri Străine al Uniunii Sovietice [70]. Explicînd semnificația înlocuirii lui Litvinov cu Molotov, spulberînd speculațiile care s-au declanșat privind o așa-zisă părăsire a politicii securității colective de către Uniunea Sovietică, comentatorul evenimentelor externe de la revista „Azi" considera demisia lui Litvinov ca un gest simbolic, menit să atragă atenția opiniei publice mondiale asupra diferendului care depărta U.R.S.S. de democrațiile occidentale, în ce privea metodele de asigurare a păcii europene : „O demonstrație de protest a statului sovietic împotriva politicii prea lente, prea reticente, prea puțin energice și prea puțin corespunzătoare necesităților". În ce privea perspectivele, se exprima convingerea că „pactul dintre cele trei mari puteri democratice europene a intrat în domeniul evenimentelor «inevitabile»" iar bazele lui vor fi „pacea, asistență reciprocă în caz de agresiune și solidaritatea cu țările mici dar hotărîte să-și apere independența" [71]. Comentată foarte controversat în epocă (și în istoriografia postbelică), această schimbare a apărut ca semnificînd hotărîrea U.R.S.S. de a adopta o altă linie politică pe plan extern [72]. Demisia lui Litvinov, considera Churchill, „«marca sfîrșitul unei epoci»" în politica Kremlinului. Moscova „«înceta să mai aibă încredere într-un pact de securitate cu puterile occidentale și în posibilitatea organizării unui front răsăritean împotriva Germaniei»" [73]. Momentul a marcat hotărîrea U.R.S.S. de a folosi, în perspectivă, toate posibilitățile care să-i permită evitarea unor situații periculoase intereselor sale. În acest scop, ea va intensifica, pe de o parte, eforturile pentru realizarea acordului tripartit cu democrațiile apusene, pe de altă parte, nu va ocoli dialogul cu Germania, în vederea reglementării raporturilor economice, neexcluzînd posibilitatea unui viitor acord politic [74].

În ziua cînd Grigore Gafencu părăsea Roma îndreptîndu-se spre Belgrad (4 mai), un alt eveniment important se producea pe frămîntata scenă politică a Europei. În fața Dietei poloneze, într-un

[186] Comisar al poporului la departamentul Afacerilor Externe, din 1930, M. M. Litvinov a militat pentru o politică în spiritul Societății Națiunilor și a sistemului securității colective. După înlocuire, a fost numit ambasador la Washington.

discurs radiodifuzat, ministrul de externe Beck răspundea notei oficiale și cererilor lui Hitler din ziua de 28 aprilie, prin care fusese denunțat acordul germano-polon din 1934 și se cerea Danzigul. Polonia nu se va lăsa respinsă de la Marea Baltică — cuprindea, în esență, răspunsul lui Beck. Ea va opune rezistență oricărei încercări de violare a drepturilor sale, bazîndu-se pe propriile forțe și pe garanțiile acordate de aliați [75].

În aceeași zi — 4 mai — Ribbentrop avea o îndelungată conversație de lucru cu Hitler, la Berchtesgaden, pregătindu-se pentru plecarea în Italia unde urma ca, împreună cu Ciano, să hotărască atitudinea Axei la răspunsul polonez și la diverse alte probleme europene la ordinea zilei [76]. De peste Ocean, din surse neoficiale, provenind din cercurile Casei Albe, se difuza informația că președintele Roosevelt nu va continua controversa cu Hitler prin discuții sau mesaje publice, hotărît să se preocupe în mod deosebit de revizuirea legii neutralității americane, în sensul dorit de el [77]. *Mesajul* lui Roosevelt, de care se legaseră atîtea speranțe, devenea anacronic la numai două săptămîni de la lansare. Nervoasa diplomație europeană se grăbea să îngroape în dosarele istoriei documentele incomode, sau inutile, sau efemere. Planul *decanal* de restabilire a păcii în lume, *garanțiile de neagresiune*, ridicarea poverii *înarmărilor* de pe spinarea popoarelor — fuseseră respinse deși în opinia publică a statelor mici și mijlocii aceste deziderate reprezentau unica alternativă în lupta pentru supraviețuire și prosperitate. Unele din ele — inclusiv România — nu reușiseră să-și lichideze încă datoriile din primul război mondial [187], îngreunîndu-și și mai mult situația financiară pentru un război care putea să izbucnească din clipă în clipă.

La propunerile sovietice din 17 aprilie privind un acord tripartit, guvernul britanic, cu asentimentul ezitant al francezilor, a înaintat noului ministru sovietic, V. Molotov, (la 8 mai), o contrapropunere care, în esență, cerea ca guvernul sovietic să declare că este dispus să ajute Polonia și România în cazul că acestea devin victime ale unor agresiuni, ca acest ajutor să fie dat într-o manieră adecvată, în caz de solicitare și numai dacă Anglia și Franța — pe baza garanțiilor — se cred îndreptățite să satisfacă cererile lor.

---

[187] La începutul acelui mai 1939, ministrul de finanțe și guvernatorul Băncii Naționale a României, Mitiță Constantinescu, efectua o dificilă și încărcată misiune financiară în Europa (cu ocazia participării la adunarea generală a Băncii Reglementelor Internaționale, cu sediul în Elveția), iar guvernul român înainta o *Notă oficială* Washingtonului prin care declara că este în măsură să plătească integral datoriile sale de război față de S.U.A. — cca 64 milioane de dolari. Înștiințarea făcea o bună impresie în cercurile economice și politice ale S.U.A., Cordell Hull transmițînd această satisfacție ministrului român Radu Irimescu. 64 milioane datorie de război, plătite în 1939, la douăzeci de ani după terminare...

Această propunere nu i-a plăcut lui Stalin, văzînd în ea intenția puterilor apusene de a acorda Uniunii Sovietice un rol de a treia mînă, la remorca intereselor lor [78]. Tot la 8 mai, la București, comisarul adjunct al ministrului de externe sovietic, Potemkin, era oaspetele ministrului român Grigore Gafencu. Gafencu l-a pus la curent pe diplomatul sovietic cu eforturile României în vederea evitării unor noi acte de agresiune în regiunea sud-estică a Europei. La rîndu-i, Potemkin a asigurat guvernul român că înlocuirea lui Litvinov din fruntea diplomației sovietice nu semnifica schimbarea liniei politice, dezmințind zvonurile în acest sens, ca fiind de inspirație hitleristă. În ce privește situația din zonă, Potemkin a insistat asupra necesității de consolidare a Antantei Balcanice, exprimîndu-și regretul că Bulgaria părea puțin dispusă să se apropie de politica de pace și securitate a vecinilor săi [79]. În spiritul discuțiilor avute cu diplomatul sovietic, Gafencu va transmite reprezentanților români la Varșovia, Ankara, Paris, Moscova, Londra : „Potemkin m-a asigurat că schimbarea comisarului pentru afaceri străine la Moscova e o măsură personală și nu înseamnă o politică nouă". În legătură cu zvonurile despre o eventuală apropiere germano-rusă, Potemkin le-a calificat „ca o tactică pe care îndeosebi Berlinul o întrebuințează pentru a slăbi sau zădărnici orice apropiere a puterilor occidentale de Moscova" [80]. Știrile imediat următoare au confirmat, în mare parte, aceste asigurări date de diplomația sovietică, încît în cercurile politice românești, în opinia publică, s-a întărit încrederea și speranța în reușita tratativelor tripartite. La 11 mai, „Izvestia" publica un articol cuprinzînd rezervele sovietice față de propunerile britanice din 8 mai. În principal, se reproșa propunerii engleze că nu a specificat prevederi și pentru eventualitatea că U.R.S.S. s-ar fi găsit atacată sau implicată într-un război, lacună care punea Uniunea Sovietică într-o situație de inferioritate, prin ocolirea principiului reciprocității. Cum guvernul francez a găsit justificate criticile și rezervele sovietice, diplomația britanică a abandonat maniera sa unilaterală [81]. Aceasta a avut ca rezultat faptul că, la 14 mai, U.R.S.S. a acceptat propunerile Angliei și Franței de a începe tratative pentru formarea unui front comun al puterilor neagresoare, pe baza unor condiții minime : încheierea unui pact de asistență mutuală, garanții acordate de cele trei puteri statelor cu frontiere comune Uniunii Sovietice, acorduri concrete privind ajutorul mutual în eventualitatea agresiunii [82]. Începînd de la această dată, pe parcursul lunilor mai-august 1939, aproape zilnic, mijloacele de informare a opiniei publice din România au semnalat și comentat fie impasurile fie iminenta încheiere a pactului anglo-franco-sovietic. Titluri de genul „Acordul e ca și încheiat" sau „În cîteva zile se va încheia acordul" deveniseră, cu intermitență, barometrul politic al evoluțiilor de pe continent. Ro-

mânia își pusese mari speranțe în succesul creării acestui front al securității, în fața presiunilor agresive ale Axei.

Noi episoade și acte politico-diplomatice îi întăreau convingerea posibilității depășirii unor greutăți, evitării de a ajunge izolată pe plan regional și european, încununării străduințelor sale de a-și apăra suveranitatea națională. Printre aceste momente, semnarea Protocolului comercial româno-englez, la 11 mai, a avut o dublă semnificație [83]. Din punct de vedere economic, prin acordul semnat de reprezentanții celor două țări (Sir Reginald Hoare și Sir Frederick Leith-Ross ; Grigore Gafencu și Ion Bujoiu) se prevedea intensificarea schimburilor economice. Guvernul englez acorda României garanții de credit pentru 5 milioane lire sterline (cu plata eșalonată în 20 de ani) pentru cumpărarea de fabricate engleze, angajîndu-se să cumpere de la România cca 200 000 tone grîu, acordînd și pentru aceasta un credit pe termen lung, pentru construirea de silozuri și instalații de depozitare a cerealelor [188]. Din punct de vedere politic, acordul apărea ca o contracarare a penetrației germane în economia românească, ca o nouă dovadă a strîngerii legăturilor româno-engleze, ca o expresie a consolidării garanțiilor. La conferința de presă ținută cu acest prilej, ministrul Economiei naționale, Ion Bujoiu, ținea să sublinieze că prin conținut și spirit, acordul româno-englez s-a bazat pe principiul de libertate și egalitate economică, fără preferințe și exclusivități [85]. În realitate, reglementarea schimburilor economice românești, cu statele mai dezvoltate, întîmpina numeroase dificultăți și discriminări. Din punct de vedere politic, este semnificativ faptul că din cele trei mari acorduri economice semnate de România în primăvara anului 1939 — respectiv 23 martie (cu Germania), 31 martie (cu Franța), 11 mai (cu Anglia) — acordurile cu Franța și Anglia au intrat imediat în vigoare, pe cînd cel cu Germania a intrat doar parțial, devenind definitiv abia la 20 ianuarie 1940 [86]. Cu toate acestea, comerțul exterior al României era serios antrenat în schimburile cu Germania, economia ei fiind tot mai dependentă de Germania. Iată cum se prezenta Comerțul României în luna mai 1939, comparativ cu aceeași lună din 1938 :

ȚARA	Import (1 000 lei)		Export (1 000 lei)	
	1939	1938	1939	1938
Anglia	127.330	91.243	258.571	154.641
Germania	824.548	529.753	682.205	289.514
Franța	69.427	110.376	43.672	88.326
Italia	180.322	80.110	303.557	131.859

[188] La 12 iulie, va fi semnat la Londra angajamentul financiar tehnic prin care Anglia va acorda României un împrumut de 5 500 000 lire sterline, conform acordului încheiat. Semnau aranjamentul Oliver Stanley (ministrul comerțului) și V. V. Tilea [84].

La 13 mai 1939, la Galați, s-a desfășurat ultima sesiune a Comisiei Europene a Dunării, începînd cu această dată serviciile competente fiind predate autorităților românești [189]. Actul avea o semnificație politică deosebită. După peste trei sferturi de veac (din 1856) de exercitare a atribuțiilor de către C.E.D., România intra în posesia drepturilor de suveranitate ce-i aparțineau, ca stat independent [87]. La 15 mai 1939, la Sulina, avea loc solemnitatea ridicării pavilionului românesc pe vasele ce au aparținut C.E.D. și care, prin acordul de la Sinaia, au intrat în patrimoniul statului român. Se inaugura, astfel, noul regim la Gurile Dunării, toate prerogativele C.E.D., incompatibile cu suveranitatea României, fiind anulate. Rostind un discurs cu acest prilej, ministrul de externe al României, Grigore Gafencu, sublinia că existența și independența statului român erau o garanție de pace generală și de păstrare a ordinii și colaborării internaționale [88].

Poziția României în problemele privind pacea și securitatea popoarelor a primit o înaltă apreciere la *Conferința mondială pentru pace și democrație* desfășurată între 13—14 mai la Paris. Publicarea *Apelului* în ziarele și revistele românești, popularizarea scopurilor urmărite prin prestigioasa reuniune internațională dar, mai ales, numeroasele și angajantele adeziuni transmise din România, pe adresa Conferinței, au fost tot atîtea dovezi care atestau starea de spirit antihitleristă, antirevizionistă și antirăzboinică a poporului român. În întîmpinarea Conferinței de la Paris, conducerea „Frontului păcii" din România, îndrumată și influențată de comuniști, a inițiat o largă campanie în țară pentru sprijinirea platformei de luptă democratică, pacifistă, antifascistă. Muncitori, țărani, intelectuali, marcante personalități democratice, oameni de cultură și artă au aderat la programul și țelurile Conferinței, cu certitudinea că slujesc astfel obiectivele patriotice ale propriei patrii, ale umanității. O delegație română a participat la lucrările marelui forum internațional, alcătuit din peste 500 de delegați din 25 de țări ale lumii. Comuniști, socialiști, social-democrați, radicali, liberali, conservatori, oameni neînregimentați în partide, avînd concepții politice, filozofice și ideologice diferite, au fost unanimi în a reafirma atașamentul popoarelor la politica de pace internațională. La Conferință, România s-a bucurat de o atenție și o simpatie manifestă, datorate, pe de o parte, fluxului impresionant de adeziuni la problematica întrunirii, pe de altă parte, explicațiilor date de delegația sa, privind felul cum înțelegea poporul și statul român să fie asigurată pacea planetară, independența, integritatea

[189] În conformitate cu Acordul încheiat la 1 martie între C.E.D., Germania și Italia, acordul a fost ratificat, treptat, de țările semnatare, intrînd în vigoare la 13 mai.

și suveranitatea fiecărei națiuni. Mișcarea antirăzboinică din România a fost felicitată și asigurată de soldaritatea mișcării democratice antifasciste internaționale, în hotărîrea sa de apărare a țării. La sfîrșitul dezbaterilor, Conferința de la Paris a adresat un *Apel* opiniei publice mondiale în care, înfierînd politica agresivă a statelor fasciste, a chemat popoarele să lupte pentru umanitate și pace, pentru securitate colectivă, pentru alianța tuturor statelor democratice contra țărilor fasciste și agresive [89].

După ieșirea din criza din martie, politica externă a României înregistra, deci, dacă nu răsunătoare succese, în orice caz, rezultate parțial-pozitive, de natură a deschide, în perspectivă, posibilitatea întăririi securității, independenței și suveranității. Așa cum am mai arătat, departe de a întruni adeziunea plenară a tuturor forțelor sociale și politice la structurile, metodele și formele de guvernare ale regimului, cabinetul ministerial condus de Armand Călinescu era preocupat de realizarea rîvnitei unități naționale pe plan intern. Breslele, Frontul Renașterii Naționale, Gărzile Naționale [190], Straja Țării [191], încorporaseră o mare parte a cetățenilor. Adeziunea manifestă față de ele s-a datorat, în mare parte, dorinței de apărare a țării, a independenței și integrității, chestiune în care nu era loc de dezbinare morală sau politică. Era aceasta o cauză prea înaltă, de la care nimeni nu s-a sustras, așa cum au dovedit-o evenimentele din martie-aprilie. Dar, aprobat în conduita și acțiunea externă, guvernul dictaturii regale era dezaprobat, urît chiar, pentru loviturile pe care le dăduse constituției democratice, libertăților cetățenești, parlamentului, partidelor politice, într-un cuvînt, alcătuirii mecanismului de guvernare intern. Preocupat de atenuarea acestei ostilități, Armand Călinescu a hotărît să grăbească elaborarea legii electorale, să convoace corpul alegătorilor și să creeze noul Parlament[192]. Noua lege electorală a fost întocmită de Armand Că-

---

[190] Pe baza art. 32 al *Regulamentului* F.R.N., la 24 aprilie 1939 s-a publicat Regulamentul special pentru organizarea și funcționarea *Gărzilor Naționale*, ca organism de sprijin și apărare a ordinii interne, a integrității și independenței naționale. La 2 mai, la Palatul de pe Dealul Mitropoliei, în prezența lui Armand Călinescu, a avut loc solemnitatea depunerii jurămîntului de credință al comandanților de ținut și ai membrilor Statului Major al gărzilor naționale. Comandant, numit prin decret regal, era generalul Paul Georgescu [90].

[191] La cererea Străjii Țării, prin Jurnalul Consiliului de miniștri din 12 mai 1939, s-a elaborat un *Decret-lege* privind organizarea și folosirea tineretului în caz de mobilizare. Conform decretului, tineretul între 7—18 ani (băieți) și 7—21 ani (fete) era obligat să presteze serviciu Patriei, în raport cu vîrsta, aptitudinea și pregătirea fiecăruia [91].

[192] Armand Călinescu își propunea, la 24 martie, *„de a grăbi Parlamentul spre a fi prezent.* Pot fi față pînă la 8 iunie" [92].

linescu și Victor Iamandi. În expunerea de motive, se specifica dreptul de vot al cetățenilor români de ambe sexe, care au împlinit vîrsta de 30 de ani pentru Cameră și 40 de ani pentru Senat, exercitarea dreptului de vot fiind condiționată și de știința de carte. Pentru Adunarea deputaților, dreptul de a alege era acordat celor ce practicau una din îndeletnicirile prevăzute la art. 61 din Constituție. Pentru Senat, numai cetățenilor care erau în organele de conducere ale corpurilor constituite în stat. Declararea candidaturilor trebuia făcută personal de către candidați, în scris, la președintele Curții de Apel, împreună cu recomandarea și autorizația acordată de F.R.N. [193]. În Consiliul F.R.N. — unde era prezentată și explicată legea de către Armand Călinescu — cel care a susținut-o, în calitate de consilier regal, a fost Nicolae Iorga. După ce decretul legii electorale a fost semnat de Carol al II-lea, s-a anunțat data alegerilor — 1 iunie pentru Cameră, 2 iunie pentru Senat — parlamentul urmînd a se întruni pe 7 iunie. În ședința Consiliului Superior al F.R.N., Călinescu prezenta viitorul profil al Parlamentului, insistînd asupra sensului de „adunări profesionale" compuse din reprezentanții diferitelor bresle. Alegerile căpătau, după aprecierea sa, sensul unei selecționări pentru parlament, fără să mai aibă atribuția de a indica alcătuirea guvernului. Parlamentul era învestit cu un rol *consultativ*, în cadrul programului stabilit de puterea executivă. Față de legislația precedentă, votul universal fusese serios afectat, fiind condiționat de vîrsta mai ridicată [194], de știința de carte (în condițiile în care numărul analfabeților era mare) și de exercitarea efectivă a unei profesii. Singura prevedere superioară vechii legislații era acordarea dreptului de vot pentru femei, problemă care dăduse naștere la mari discuții în deceniile anterioare[195]. Constituția din 1938 consacra dobîndirea drepturilor politice fără deosebire de sex. Prin noua lege electorală, femeile știutoare de carte, care practicau efectiv una din profesiunile stipulate, obținuseră dreptul de a vota pentru Cameră și Senat și dreptul de a fi alese în Senat [93]. Numărul alegătorilor era mai redus ca în vechea legislație ; din statistica publicată înainte de

[193] În vechea lege electorală (1926) autorizația pentru depunerea candidaturii era semnată de șeful de partid, singurul în drept să aprobe semnul și lista candidaturilor.

[194] Tineretul între 21—30 de ani era exclus, astfel, de la exercitarea acestui drept politic.

[195] Prin Constituția din 1923 (art. 6) se precizase că o lege specială va reglementa modalitățile prin care femeile își vor exercita drepturile politice obținute. Ulterior, această problemă a fost tergiversată, exercitarea drepturilor politice ale femeilor fiind legalmente stingherită. Fenomenul se înscria într-o arie politică largă, votul feminin în Europa interbelică fiind acordat numai în țările anglo-saxone și germanice. În țările „latine", feminismul întîmpinase obstacole și dificultăți.

alegeri, reieșeau următoarele date, pe cele trei categorii profesionale [94] :

agricultură și muncă manuală	— 1.713.633	votanți
comerț și industrie	— 109.282	„
ocupații intelectuale	— 210.668	„
TOTAL	— 2.025.123	votanți

Dintr-o populație de cca 20 milioane de cetățeni, doar 7,2 milioane reprezentau pe cei care depășeau vîrsta de 30 de ani. Cum dintre aceștia, doar 3,6 milioane erau știutori de carte iar mulți alții (bătrîni, femei etc.) nu exercitau o ocupație în sensul stipulat de lege, așa s-a ajuns la acel mic număr de votanți. În fond — așa după cum semnala P.C.R. în epocă — din cei cca 10,5 milioane de cetățeni care ar fi trebuit să voteze au fost excluși de la exercitarea acestui drept peste 3 milioane de tineri între 21—30 ani, peste 4 milioane analfabeți sau populație pasivă [95]. Lista definitivă a candidaturilor, aprobată de Directoratul F.R.N., a fost publicată la 21 mai 1939. Numărul candidaților (pe circumscripții) era aproape dublu decît numărul locurilor, atît la Cameră cît și la Senat. Candidații aveau voie să tipărească un singur format de *Manifest* electoral, cu fotografia și un text de maximum 100 de cuvinte — laconism cerut, cum motiva regulamentul, pentru a substitui vechea retorică demagogică partidistă. În timpul scurtei campanii electorale — 10 zile — n-au mai fost, ca în trecutele alegeri, zarva, propaganda și încăierările de pomină de la urne. O acalmie aparentă, explicată de guvernanți prin seriozitate și responsabilitate față de gravele preocupări ale țării, în realitate o dovadă a apatiei și dezinteresului public față de noul mecanism electoral-parlamentar, o atitudine de respingere din partea poporului care simțise și dezavua măsurile restrictive, antidemocratice ale guvernanților. S-a manifestat și pasivitatea, teama chiar, a partidelor burgheze anticarliste de a antrena masele populare pe o platformă democratică de care făceau atîta caz în ședințe restrînse sau în memorii și scrisori. Din unghiul analizei pe care o întreprindem, menționăm că și adeziunea electorală — atîta cît a fost și cum a fost — a avut ca motivație aceeași mare îngrijorare responsabilă pe care generația anului 1939 o simțea pe umerii săi, în privința apărării ființei naționale și patrimoniului strămoșesc unitar. Regimul politic instaurat era departe de a fi considerat democratic. Interdicția partidelor politice, caracterul „profesional" și „consultativ" imprimat parlamentului lovise două din principalele verigi ale mecanismului politic burghezo-democrat. Într-un interviu acordat ziarului „Le Temps", Armand Călinescu explica mai mult ce *nu era* regimul (ceea ce avea dreptate !), decît *ce era* (ceea ce nu era convingător !) : „Nu sîntem nici fasciști, nici naziști, nici politicieni /.../ Sîntem

demofili fără demagogie, realizatori fără vorbărie zadarnică, adversari ai profesiunii parlamentare, dar partizani ai reprezentanței alese și ai libertății de a vorbi și de a scrie fără licențe" [96]. Curînd după începerea campaniei electorale, opoziția anticarlistă s-a agitat, în forme destul de prudente și limitate, pentru a-și defini conduita față de noua instituție parlamentară. La 16 mai, la locuința lui C. I. C. Brătianu, s-a desfășurat o consfătuire restrînsă la care — deși fuseseră invitați lideri ai majorității partidelor — au participat Gh. Brătianu, Atta Constantinescu, Al. Lapedatu, dr. Nicolae Lupu, Virgil Madgearu ș.a. Consfătuirea a avut ca subiect de dezbatere o scrisoare adresată de Iuliu Maniu („specialitatea" opozantului de la Bădăcin) lui C. I. C. Brătianu, în care șeful P.N.Ț. propunea două posibile manifestări față de parlamentul F.R.N. : 1. Convocarea parlamentului ales în 1933 (sub guvernul Duca), care asigurase legislatura guvernului Tătărescu (împotriva căruia atîta luptă dăduse Iuliu Maniu !) ; 2. Alcătuirea unei consfătuiri — întrunire, din cca 100 foști deputați, care să reprezinte un *parlament opozant,* care să-și desfășoare lucrările concomitent și în afara parlamentului F.R.N. Consfătuirea respectivă mizase pe o participare mai largă, la care să se ralieze și social-democrații, și național-creștinii cuziști, și gruparea ruptă din Frontul Românesc vaidist etc. Partidul Comunist Român, întreținînd legături cu opoziția democratică anticarlistă, a trimis pe adresa consfătuirii o scrisoare, sub forma unei *Platforme* în 7 puncte, în care propunea, pe lîngă lupta pentru înlăturarea regimului dictatorial și restabilirea libertăților democratice : „1. Apărarea hotarelor României și a independenței ei. 2. Încadrarea României în sistemul de alianțe intervenit între Franța, Anglia și Uniunea Sovietică, cu respingerea oricărui compromis față de Germania hitleristă, precum și a pactului germano-român încheiat /.../ 7. Energica combatere și demascare a uneltelor hitleriste — Garda de fier, organizațiile cuziste și a tuturor celorlalte organizații care își primesc inspirația și mijloacele materiale de la Berlin" [97]. Fruntașii P.N.L. n-au admis participarea delegației comuniste la consfătuirea amintită a șefilor de partide, și nici n-au adus la cunoștința acestora scrisoarea-propunere a P.C.R. La fel ca în februarie 1938, liderii opoziției anticarliste burgheze n-au ajuns să adopte o hotărîre unitară, mărginindu-se, ulterior, la transmiterea unor scrisori-protest către guvern, la unele acțiuni de propagandă electorală pentru candidații simpatizați, la boicotarea altora și la absență în noua adunare reprezentativă. Partidul Comunist Român, la fel ca la 1 mai, s-a dovedit a fi foarte activ, stăruind să determine o colaborare strînsă cu social-democrații, în bresle, la depunerea candidaturilor, reușind să atragă, în lupta contra fascismului intern și extern, cadre și membri ai partidelor democratice burgheze [98]. Printre cei care au depus can-

didatura pentru alegeri s-au numărat și primul ministru și ministrul Afacerilor Străine. În manifestul electoral, numărînd mai puțin de 100 de cuvinte, Armand Călinescu declara alegătorilor săi, mai bine zis repeta ceea ce declarase în martie : „Guvernul nostru nu se putea lăsa surprins de evenimente /.../ în primul rînd, a făcut cunoscut cancelariilor străine că sîntem hotărîți să ne apărăm fruntariile. Pentru integritatea ei, România se va bate împotriva oricui, cu toate puterile ei și fără să stea să cîntărească rezultatele luptei. /.../ Oricare va fi rezultatul, istoria va înregistra hotărîrea noastră de viață independentă și curajul nostru de a o apăra". Grigore Gafencu, în al său manifest electoral, selecta extrase din cuvîntările în care explicase diplomația României : „Nu luăm nimic din ce e al nostru — afirma el — apărăm însă și întărim tot ce ne aparține — iată principiul de temelie al politicii noastre externe" [99]. Pe aceste platforme electorale, acoperite de realitățile autentice simțite de întregul popor, alegătorii aveau să-i voteze cu conștiința datoriei împlinite față de țară. În pofida marilor greutăți economice de care erau din ce în ce mai copleșiți, în pofida scumpirii vieții de la zi la zi, în pofida faptului că, la fel ca și în alte împrejurări, povara cea mare a nevoilor țării apăsa pe umerii celor mulți și săraci.

La 9 mai 1939, guvernul promulgase un *decret-lege* potrivit căruia, în eventualitatea unor concentrări militare, întreprinderile erau obligate să suporte jumătate din salariul angajaților. Măsura era înțeleaptă. Numai că legea nu prevedea nimic pentru ajutorarea familiilor țăranilor concentrați care alcătuiau majoritatea populației și a armatei [100]. La două săptămîni după ce muncitorimea hotărîse să contribuie cu bani pentru înzestrarea oștirii, membrii Consiliului de miniștri subscriau și ei salariul pe o lună, eșalonat în două rate. Istoricul și profesorul Iorga dona pentru înzestrarea armatei retribuția primită pentru lecțiile predate la Școala superioară de război... [101]. Asemenea gesturi urmau să se înmulțească pe tot parcursul verii anului 1939, izvorînd din marea grijă pentru apărarea țării.

În ciuda unor speranțe care se voiau confirmate, situația internațională oferea noi prilejuri de alarmare și de neliniște. Acțiunea diplomatică internațională luase aspectul unei competiții pentru încheierea de pacte și acorduri, unele destinate asigurării rezistenței colective contra unor eventuale agresiuni (tratativele anglo-franco-sovietice ; acordurile Angliei cu Polonia și Turcia ; garanțiile anglo-franceze acordate Poloniei, Greciei și României), altele menite să întărească acordurile existente sau să neutralizeze acțiunea posibilă a statelor mijlocii și mici (inițiativele Germaniei). Toate erau prefațate și secondate de discursuri. În nici o epocă a

diplomației lumii nu s-au rostit atîtea cuvîntări și n-au fost atîtea polemici publice, între oamenii de stat, ca în vara lui 1939. La 15 mai, la Torino, în fața unei mulțimi enorme, Mussolini răspundea la întrebarea retoric autoformulată „«ne îndreptăm spre pace sau spre război ?»" : „«La această întrebare răspund declarînd că, în urma unui examen obiectiv și rece al situației, nu există acum în Europa chestiuni de o amploare și acuitate care să justifice un război care, din european, ar deveni în mod logic, universal»". Iată dar, un semn de fluturare a crenguței de măslin. Numai că ducele adăuga, imediat, într-un alfabet ușor de descifrat după precedentul cehoslovac sau albanez : „«*Sînt în politica europeană noduri* pentru tăierea cărora nu este, poate, nevoie să se folosească spada. *Trebuie totuși ca aceste noduri să fie tăiate,* odată pentru totdeauna, căci uneori o crudă realitate este de preferat față de o lungă nesiguranță»". Pentru Axă mai existau, deci, în Europa, „noduri" care trebuiau tăiate. Primul din ele începea să poarte un nume precis în politica Reichului : *Danzig.*

La 19 mai, la Madrid, se desfășurau serbările victoriei franchiste. La 20 mai, Goebbels, ministrul propagandei Reichului, rostea un discurs în marea sală de expoziții din Köln : „«Noi sîntem decișI să apărăm drepturile noastre de putere mondială. În spatele voinței politice a Führerului, se găsește un popor unit și milioane de soldați înarmați pînă în dinți /.../ Noi sîntem acum prima putere militară din lume și axa Roma-Berlin este de neînvins»". La 22 mai, în marele salon al Cancelariei Reichului, Ribbentrop și Ciano semnau pactul de alianță politică și militară germano-italiană — *„Pactul de oțel"* — consacrînd printr-un act solemn strînsele relații și comunitatea de interese a celor două state totalitare. În preambulul pactului se arăta, printre altele, că cele două popoare „«profund atașate unul altuia prin concepțiile lor de viață și prin completa solidaritate de interese, sînt hotărîte să procedeze împreună, și pe viitor, unindu-și forțele pentru securitatea spațiului lor vital, pentru menținerea păcii și pentru apărarea civilizației europene»". Era numită, fără ocolișuri, securitatea „spațiului lor vital", și sprijinul reciproc ce și-l datorau în eventualitatea unor complicații războinice. Declarațiile oficiale ale lui Ciano și Ribbentrop n-au făcut altceva decît să explice detaliat conținutul, scopul și sensul alianței italo-germane. În cercurile politice și în opinia publică mondială se crease însă convingerea existenței unor documente adiționale secrete prin care cele două state și-ar fi împărțit zonele de interese și influență [102]. Pactul germano-italian stipula la art. 1 că „Părțile contractante vor menține un permanent contact în scopul de a se înțelege asupra tuturor chestiunilor relative la interesele lor comune sau asupra situației generale europene" [103]. Dintr-o formulă diplomatică și ideologică, axa Roma-Berlin devenea o alianță politico-militară. În fond,

alianța consfințea o situație de fapt, acordul neconstituind o surpriză [196].

Presa din România a informat opinia publică în termeni sobri de comunicat despre acordul semnat la Berlin. Plină de entuziasm, aceeași „Porunca" explica noua creațiune a Axei ca reprezentînd o „solidaritate militară defensivă", cele două țări avînd „cel mai puțin interes să facă război". În chiar ziua cînd anunța „o perioadă de liniște" în Europa, ajunsese la al XXIII-lea episod din serialul „Mein Kampf", pe care-l intitula admirativ „Victoria stă în atac!". Citînd cu litere aldine din crezul hitlerist, „Porunca" selecta pentru cititorul român : „*«Reichul german, ca stat, trebuie să cuprindă pe toți germanii,* cu îndatorirea însă nu numai de a strînge la un loc și de a păstra toate elementele mai prețioase originare de rasă ale poporului nostru, ci de *a le ridica, lent dar sigur, la o situație de predominare»*". Mai precis, pentru a nu exista vreun echivoc : „«Cine vorbește de-o *misiune a poporului german pe pămînt,* trebuie să înțeleagă că această misiune poate să consiste numai *în formarea unui stat,* a cărui datorie supremă este *conservarea și sporirea elementelor celor mai nobile,* rămase neatinse în încrucișări, ale *națiunii noastre, ba chiar ale întregii omeniri»*" [105].

În ziua cînd la Berlin se parafa *Pactul de oțel,* agenția „Reuter" transmitea că Marea Britanie așteaptă răspunsurile la sondajele pe care le-a avansat în țările din estul Europei cu privire la atitudinea lor față de preconizata alianță anglo-franco-sovietică. Agențiile de știri avansau ipoteza că încheierea pactului tripartit ajunsese în faza iminentei semnări. În presa românească, titluri și comentarii sugestive hrăneau această speranță : „Săptămîna aceasta acordul anglo-rus va fi semnat" ; „Alianța cu Rusia se încheie zilele acestea" [106]. Într-un *Raport* detaliat înaintat de ministrul Italiei la București (23 mai), Pelegrino Ghigi transmitea șefului său ierarhic, Galeazzo Ciano, că a solicitat lui Călinescu și Gafencu întrevederi speciale pentru a le afla opiniile în legătură cu tratativele tripartite de la Moscova și cu cele anglo-turce, în curs de finalizare. Călinescu — relata Ghigi — i-a explicat, pe de o parte, caracterul defensiv al acordului anglo-turc și limitarea lui la zona Mediteranei, pe de altă parte, faptul că respectivul

---

[196] Etapele perfectării *Axei Roma-Berlin* și *triunghiului Berlin-Roma-Tokio* începuseră încă din 1933 : martie — retragerea Japoniei din Societatea Națiunilor ; octombrie — retragerea Germaniei. 1934—1935 : întrevederi și contacte permanente între Hitler-Mussolini, Ribbentrop-Ciano. 1936 : întrevederi Hitler-Mussolini ; octombrie — tratatul de colaborare germano-italian, Axa Berlin-Roma ; noiembrie — semnarea Pactului anticomintern între Germania și Japonia. 1937 : noiembrie — adeziunea Italiei la Pactul anticomintern. 1938 : Anschluss-München — sprijin și consens ; 1939 : martie, aprilie — ocuparea Cehoslovaciei și Albaniei — consens [104].

acord nu venea în contradicție cu Pactul Balcanic, deoarece statele componente ale pactului mai aveau asemenea acorduri bilaterale (Turcia-URSS, România-Polonia, Iugoslavia-Italia ș.a.). Gafencu a stăruit asupra aceloraşi idei şi explicaţii, ceea ce, conchidea Ghigi „«denotă că dacă tratativele în curs dintre Londra, Paris şi Moscova vor conduce la un acord, el nu va putea, logic, să nu includă fie ca *obiect*, dacă nu ca *subiect*, România»". Aducînd în discuție garanțiile anglo-franceze, Călinescu îi reafirma lui Ghigi că România nu putea să le fi refuzat, exprimîndu-şi dorința de a obține garanții analoage şi din partea guvernelor Axei. Călinescu caracteriza această politică a României ca fiind, în esență, de *neutralitate*, corespunzînd intereselor vitale ale țării, specificînd posibila ei schimbare „«numai în caz de agresiune sau de o sigură amenințare din partea unei alte Puteri»" [107].

La fel ca şi în timpul crizei din martie, guvernul român avea temeinice motive să se teamă de presiunile exercitate de Axă prin mijlocirea şi încurajarea pretențiilor Ungariei la adresa României. Atent la reacțiile Budapestei — devenite un barometru pentru atitudinea Axei față de România — spre sfîrşitul lunii mai, scurta acalmie intervenită după 15 aprilie dădea semne de tulburare. Imediat după semnarea pactului germano-italian, guvernul şi propaganda Budapestei au relansat atacurile antiromâneşti, folosind ca pretext „lipsa" de drepturi a naționalităților, „persecutarea" lor de către români. La 23 mai, spre exemplu, oficiosul „Pesti Hirlap" publica un furibund articol, intitulat „Reaua credință a românilor", în care ataca în termeni injurioşi activitatea „Ligii antirevizioniste", pe istoricii şi publiciştii români care argumentau legitimitatea, permanența, continuitatea şi caracterul etnic majoritar românesc în Transilvania, care clarificau adevărul istoric cu privire la aşezarea ungurilor sau a secuilor pe aceste meleaguri [108]. În aceeaşi perioadă — după informația transmisă de ministrul italian la Budapesta, Vinci, către Ciano — reprezentantul Ungariei la București făcea un nou demers-protest pe lîngă guvernul român, cerînd „reglementarea" problemei minoritarilor. Vinci remarca faptul că guvernul Armand Călinescu s-a păstrat pe poziția declarată oficial şi public : legea emanată în această direcție constituia un cadru legal suficient, fiind în spiritul Constituției şi legilor țării [109]. Şi în Ungaria existau grupuri de naționalități nemaghiare. Printre acestea şi un grup minoritar român care, după anexarea Ucrainei Subcarpatice, se ridica la cca 80 000 de suflete [197]. Cu toate acestea, minoritatea română nu dispunea de nici

[197] În 1910, statistica maghiară indica, pe respectivul teritoriu, 28 505 români. În 1920, erau menționați 23 760. Numai după 10 ani (1930) numărul lor scăzuse la 16 221, pentru ca după alți 6 ani să fie dată cifra de 15 571. În realitate, numărul românilor din Ungaria era de 60 000 suflete, în 1920, şi 80 000 suflete în 1939.

un singur organ de presă în limba națională [198], importul ziarelor din România fiind strict interzis. Deși românii aveau cca 40 de parohii (18 ortodoxe și 22 greco-catolice), majoritatea nu aveau preoți români, folosirea limbii materne fiind reprimată de autorități [110]. În parlamentul maghiar care se va constitui la începutul lunii iunie 1939, minoritățile nu numai că nu vor fi reprezentate, dar populației din teritoriile încorporate, prin anexările din timpul crizei cehoslovace, i se va refuza și dreptul de a participa la alegeri [111]. Cu toate acestea, port-drapelul revizionismului maghiar era problema minoritară. Cînd el nu putea convinge Reichul, se invocau și alte considerente. Demascînd într-un amplu articol — intitulat „Adevărul despre Transilvania" — falsitatea propagandei revizioniste și iredentiste horthyste, comunistul Valter Roman enumera, la un moment dat, organizațiile politice ale naționalității maghiare din România, caracterizîndu-le succint. El arăta, astfel, că *Madosz*-ul (Uniunea oamenilor muncii maghiari din România) era singura organizație politică maghiară care „se opune cu fermitate alipirii Transilvaniei la Ungaria lui Horthy și a lui Teleky, care se opune agitațiilor revizioniste ale conților maghiari din Transilvania și care apără consecvent politica de menținere a păcii împotriva uneltirilor Berlinului și ale Budapestei". Despre *Partidul maghiar* condus de contele Bethlen, despre *Partidul maghiar* disident condus de contele Bánnffy — publicistul comunist arăta că ele erau organizații ale moșierimii și burgheziei maghiare din rîndul cărora s-au nutrit sentimentele subversive iredentiste, incitate și subvenționate de Budapesta și rău intenționate față de statul român. După opinia sa, după crearea F.R.N. și organizarea secțiunilor maghiare, lucrurile se schimbaseră doar în aparență. „Faptul că această secțiune este condusă de revizioniști cunoscuți, cum sînt contele Adam Teleky (vărul actualului premier maghiar), baronul Eduard Atzel (șeful organizației național-socialiste „Nylas Keresztes" — „Săgețile încîrligate" —, organizație cu caracter local) și dr. Desider Albrecht, constituie o primejdie continuă pentru securitatea României, căci acești conducători sînt fără doar și poate capabili „să exercite la un moment dat șantajul cel mai odios". În același articol, se arăta că organele de ordine românești semnalau răspîndirea unor hărți în Transilvania (tipărite în Germania) pe care se vedea „un adevărat coridor german care pur și simplu taie în două Europa dunăreană", traseul spre Sibiu și Brașov apropiindu-se la cca 100 km de zăcămintele petroliere românești [112].

Documentele și faptele timpului arată neîndoios că masele populare ale naționalităților conlocuitoare din România — ma-

[198] Populația maghiară din Transilvania dispunea, în 1938, de 317 ziare și periodice în limba maternă.

ghiari, secui, saşi, şvabi, evrei, ucraineni, ruteni, polonezi, turci, bulgari ş.a. — s-au înregimentat plenar în lupta dreaptă a naţiunii române pentru apărarea patrimoniului strămoşesc. Sintetizînd această patriotică stare de spirit, tovarăşul Nicolae Ceauşescu sublinia : „Se ştie că Partidul Comunist Român a dus o luptă neîmpăcată împotriva politicii de asuprire naţională promovată de clasele dominante în perioada dintre primul şi cel de-al doilea război mondial, a militat pentru asigurarea deplinei egalităţi în drepturi a cetăţenilor de altă naţionalitate, a realizat unirea în rîndurile sale sau în cadrul organizaţiilor democratice a celor mai înaintaţi fii ai poporului român şi ai naţionalităţilor conlocuitoare. Tocmai datorită acestei politici juste, marxist-leniniste a Partidului Comunist Român s-a putut crea frontul de luptă comun împotriva fascismului, împotriva politicii hitleriste de dezmembrare a României". Este adevărat că, în deceniul trei, aşa cum releva tovarăşul Nicolae Ceauşescu „Într-o serie de documente, rezoluţii, hotărîri ale Congreselor III, IV şi V, România a fost apreciată în mod greşit ca «un stat tipic cu multe naţiuni» creat pe baza «ocupării unor teritorii străine». Apreciindu-se nejust procesul de formare a statului naţional, în aceste documente se stabilea sarcina desfăşurării unei permanente şi intense activităţi în vederea aşa-zisei «eliberări de sub imperialismul român» a «popoarelor asuprite», pe baza principiului dreptului naţiunilor la autodeterminare pînă la despărţirea lor totală de statul existent". Dar, sublinia domnia sa, „Aceste aprecieri şi lozinci au fost părăsite în anii următori ca nejuste, în documentele partidului din anii 1938—1939, luîndu-se poziţie fermă pentru apărarea unităţii naţionale, a independenţei şi suveranităţii patriei" [113].

În epocă, exponenţii tendinţelor revizioniste la adresa României erau conştienţi că nu vor putea folosi cu succes pretextul „eliberării" naţionalităţilor neromâne, că, în România, coloana a V-a hitleristă nu se constituise într-o forţă de manevră pe care să poată conta la momentul potrivit şi, de aceea, lansau noi şi noi argumente şi pretexte. În acest sens, la Berlin, Woermann îl informa pe Ribbentrop că ministrul Ungariei acreditat în Reich, Sztojai, manifesta o serioasă îngrijorare şi preocupare cu privire la România, motivîndu-şi astfel neliniştea : „«Prin *garanţia engleză* pentru România, prin *relaţiile* acesteia *cu Franţa*, prin *alianţa polono-română*, prin obligaţiile din cadrul *Pactului Balcanic*, şi înainte de toate, după încheierea *tratatului* prevăzut acum al *celor trei puteri* — *Anglia, Franţa şi Uniunea Sovietică* — România va fi împinsă, automat, în caz de război, în tabăra duşmanilor noştri»". Într-o formă sintetică, diplomatul maghiar surprindea real întregul sistem de alianţe pe care România îşi baza politica externă, termenul de „împinsă" reprezentînd, de fapt, locul pe care însăşi România şi-l dorea în concertul ţărilor europene. Sztojai ţinea să atragă atenţia

Berlinului asupra situației „«deosebit de periculoase a Ungariei»", în cazul intervenției U.R.S.S. — pretextul antibolșevic era supralicitat, totdeauna, de proaspătul membru al Pactului anticomintern — cînd, după părerea sa, „«cu voie sau fără voie»" România îi va lăsa pe ruși să treacă prin țară (el nu specifica *unde* și *de ce* trebuiau să treacă rușii prin România). Într-o atare situație, granița româno-ungară era un punct „«slab»" nu numai pentru Ungaria, ci și pentru Axă. El nu pierdea ocazia să reamintească Reichului că, în trecut, Ungaria era apărată de agresiunea rusească prin lanțul natural al Carpaților, pe cînd, după 1918, „«granița ei cu România trece pe cîmpia deschisă, fără a prezenta vreun obstacol natural»". Trebuia, deci, cointeresată Axa din punct de vedere strategic pentru a atîrna balanța în favoarea Ungariei, pentru Transilvania rîvnită de revizionismul horthyst. În conformitate cu tactica adoptată de diplomația hitleristă în chestiuni de acest gen, Woermann a ținut să-și asigure interlocutorul că nici Germania nu avea încredere în România, motiv pentru care „«o observa»" cu atenție [114].

Conștientă de existența acestor mașinațiuni, în posesia unor informații diplomatice îngrijorătoare, atentă la declarațiile „transparente" ale exponenților Axei, România continua, ba chiar grăbea, fortificarea granițelor, capacitatea de apărare a țării, ceea ce nu scăpa observatorilor interesați. La 23 mai, spre exemplu, atașatul militar italian la Budapesta transmitea forurilor ierarhice superioare — Marele Stat Major italian — informația că în România se putea constata o intensă activitate de muncă la fortificațiile vestice, la căile rutiere și ferate de la frontierele cu Ungaria și Bulgaria [115]. La 30 mai, ministrul Italiei la Budapesta îl informa pe Ciano că, dintr-o conversație avută cu ministrul român acreditat în capitala Ungariei, a avut categoric impresia unei mari intransigențe și fermități a guvernului român în momentul respectiv, privind problema raporturilor româno-ungare. România reafirma dorința de a publica și oficializa *Acordul de la Bled*, dar problema minoritară, fiind o chestiune de ordin intern, înțelegea să o rezolve singură, fără amestec sau presiuni din afară [116]. Era adevărat că, în România, se înregistra o puternică mobilizare a energiilor și resurselor materiale pentru apărare. De la elev de școală primară și pînă la generalul de armată, de la muncitorul sărac, pînă la marii proprietari, tineri și bătrîni, toți românii își dădeau obolul pentru înzestrarea armatei [117]. Și este, fără exagerare, o cinste că inițiativa a pornit de la muncitorimea țării. — „Nu a fost, oare, muncitorimea organizată în bresle, prima care din puținul ei a contribuit cu salariul pe o zi pentru înzestrarea armatei ? Nu s-au oferit, oare, benevol muncitorii din fabricile ce lucrau pentru înarmare, să lucreze cîte 2 ore în plus pe zi pentru același scop ?" — avea să reamintească parlamentarilor deputatul socialist Eftimie Gherman [118]. — „Avem onoarea a vă aduce la cunoștință că învățăt-

torii din orașul și județul Brăila, văzînd primejdia care amenință hotarele țării, simțind în sufletul lor datoria ce le-o impune ceasul de față /.../ au subscris în unanimitate salariul pentru o zi, pentru a se aduna suma de 81 902 lei ca să fie folosită de oștirea noastră în scopul unei grabnice înarmări". — „Prin cecul nr. /.../ s-a depus la Banca Națională a României în contul 203 — Fondul Înzestrării Armatei — suma de 113 945 lei din care 100 000 reprezintă contribuția Băncii întreprinderilor aurifere și miniere iar 13 945 remunerația pe o zi a comitetului de direcție și a funcționarilor instituției". Alte subscripții și donații veneau de la direcția și funcționarii agenției române „Hachette" din București — 10 643 lei ; învățătorii argeșeni — 22 000 lei ; personalul Operei și Teatrului Național din Cluj — salariul pe o zi ; studenții români de la colegiul din Maiden Erlegh-Anglia — 6 lire și 5 silingi („...aflați la studii în afara granițelor scumpei patrii, dar cu sufletul înlăuntrul ei...") ; Banca „Ardeleana" din Orăștie — 25 000 lei ; Constantin Garoflid (președintele Uniunii centrale a sindicatelor agricole) — 25 000 lei ; Valentin Bibescu (nepotul domnitorului Gheorghe Bibescu) — 100 000 lei ; N. Polizu-Micșunești — 20 000 lei („Astăzi, o singură lozincă trebuie să unească pe toți fiii iubitei noastre țări — «Nici o brazdă, pînă la ultimul român»"). 7 075 lei au fost donați din venitul realizat la un spectacol de către Teatrul Național din Cluj ; 1 100 lei au fost donați de comuna Gura Arieșului (Turda) din venitul adunat la o petrecere populară ; 87 000 lei dona Comunitatea evreilor din Ploiești ; 233 500 lei donau comercianții și industriașii din Iași ; 5 000 lei dona Antonio Cerne, italian, invalid de război stabilit la Radna (Arad), gest urmat și de alți italieni pentru apărarea patriei de adopție ; 11 683 lei, reprezentînd salariul pe o zi al personalului de la „Orient Radio" ; 5 000 lei, de la Asociația surorilor de caritate din România ; 58 000 lei, Comunitatea israelită de rit spaniol din București ; 726 987 lei ziarul și personalul de la „Universul" ; 50 000 lei personalul întreprinderii ing. Emil Prager ; 162 lei dona elevul Ovidiu Butiu, al cărui străbunic a fost luptător în armata lui Avram Iancu și al cărui bunic era orb din primul război mondial. Cîteva exemple din miile care s-ar putea da, din presă și din listele de la Fondul Înzestrării [119]. După perioada anterioară, cînd înzestrarea oștirii fusese cu totul nesatisfăcătoare, se puteau constata unele succese legate, implicit, de dezvoltarea industrială a țării, de întărirea capacităților de fabricare a muniților. Fabrici de explozibil la Avrig, Gorj și Valea Sadului ; prima fabrică de cauciuc profilată pe producția de pneuri, la Băicoi ; uzina de avioane I.A.R.-Brașov ; bazele navale [199] pentru marină ș.a. [120].

[199] La 13 iunie, la Galați, s-a desfășurat solemnitatea lansării la apă a primului vas de război (purtător de mine) construit în țară, vasul „Amiral Murgescu" [121].

Nu s-a precupeţit nici un sacrificiu, s-au făcut eforturi neobişnuite pentru siguranţa hotarelor şi întărirea oştirii. Printre acestea, ministrul Apărării Naţionale, Armand Călinescu, enumera revizuirea şi reorganizarea Marelui Stat Major ; avansarea, îmbunătăţirea soldelor şi introducerea asigurărilor pentru corpul ofiţeresc ; desăvîrşirea instrucţiei trupei ; construirea a numeroase căzărmi ; dotarea corespunzătoare a infanteriei, artileriei, aviaţiei ş.a. Numai în 1939, pentru aceste obiective s-au cheltuit peste 25 miliarde lei — sumă echivalentă cu cheltuielile, la acest capitol, din 1930 pînă în februarie 1938. Între februarie 1938 — februarie 1939 se investiseră 11 miliarde ; din februarie pînă în iunie, alte 25 miliarde, ceea ce reprezenta 60% din totalul de înzestrare, realizat în patru luni [122]. Cu toate acestea, atît concentrările cît şi măsurile de întărire a potenţialului militar, nu au luat aspectul unor ameninţări sau demonstraţii provocatoare războinice. Nu trebuie pierdut din vedere că ceea ce făcea România, ca mică putere, însemna totuşi foarte puţin. Într-o vreme cînd S.U.A., cu marea ei forţă economică, se considera ameninţată, luînd serioase măsuri de înarmare ; cînd Anglia şi Franţa îşi întăreau vertiginos capacităţile militare ; — ca să nu vorbim decît de statele care nu manifestau intenţii agresive — *putea România să ţină pasul cu aceste eforturi economice şi industriale?* Putea fi ea, altfel spus, învinuită de tendinţe militarist-agresive pentru că se străduia să-şi asigure, cît de cît, securitatea hotarelor? Aceste întrebări şi le puneau şi contemporanii de bună credinţă. Spunea, astfel, Zaharia Stancu : „Poate fi învinuit cineva de agresiune cînd în jurul casei ameninţate de incendiu postează din vreme pompieri ?". „Este ceea ce fac toate statele europene, mari şi mici, care simt plutind în jurul graniţelor lor o cît de vagă ameninţare". Subliniind faptul că nebuna cursă a înarmărilor n-a pornit nici de la Paris, nici de la Londra, nici de la Moscova, el justifica măsurile de întărire a capacităţii militare în noua conjunctură internaţională. „Dar odată ce s-a ajuns — şi încă destul de tîrziu, după ce cele două state, Cehoslovacia şi Albania, şi-au pierdut independenţa — la convingerea că pacea nu poate fi păstrată decît cu armele, singura datorie a celor ce vor să-şi păstreze neatinse hotarele şi independenţa este aceea de a avea cît mai multe şi cît mai bune arme de apărare şi de atac" [123]. Aflat la Paris, unul din foştii voluntari români în războiul spaniol, preocupat de soarta ţării sale, publica în „Ce Soir" (7 iulie 1939) un articol intitulat sugestiv „La Roumanie, peut-elle résister à une attaque germano-hungroise ?". Militar şi tehnician cu experienţă, comunistul Valter Roman demonstra că România se găsea într-o situaţie deosebit de grea în ce privea capacitatea de apărare a hotarelor ţării, în special a celui de vest. El

arăta că existau o serie de factori care puteau asigura o rezistență eficace : sistemul de fortificații, potențialul militar, rezervele umane și materiale și, mai presus de toate, ardoarea voinței naționale. În același timp el semnala însă că, în caz de atac concentric și simultan, acestea toate puteau fi totuși răzbite de forța agresorilor, încît se impunea ca Anglia și Franța să ofere nu numai garanții dar să ajute efectiv România să reziste la presiunile și infiltrările hitleriste. „Puternic legată de prietenii săi — conchidea el — România trebuie să reziste mai ales la toate cererile de cedare a Transilvaniei, căci, dacă ar fi lipsită de această regiune, și-ar pierde principala bază militară naturală de apărare" [124]. Nimeni nu putea contesta ardoarea cu care poporul român era gata să-și apere hotarele și ființa națională. Dar, la fel, nimeni nu putea contesta cît de dornic ar fi fost acest popor să nu fie silit la asemenea sacrificiu uman și material. În parlamentul deschis în iunie 1939, un deputat muncitor — G. Ene Filipescu — scuzîndu-se că nu are darul vorbirii și nici cunoștințele necesare pentru a exprima exact ceea ce simțea față de pericolele de război care se strîngeau deasupra omenirii, aprecia întrecerea în înarmări a statelor ca o pregătire a popoarelor la o „sinucidere în masă". El apela, de aceea, la „oamenii luminați" să se unească pentru a studia și preveni flagelul ce amenința omenirea [125].

Un asemenea for ar fi trebuit să-l reprezinte Societatea Națiunilor. Numai că, în mai 1939, Consiliul ei se întrunea într-o atmosferă apăsătoare. Majoritatea demersurilor diplomatice ocoleau forumul genevez. E adevărat, sesiunea a discutat evoluția tratativelor anglo-franco-sovietice ; e adevărat, numeroși diplomați și-au reafirmat crezul față de idealurile pacifice ale Ligii. Dar era clar că Liga era neputincioasă în dezlegarea crizei europene în plin proces de agravare. Zgomotul motoarelor de avion și uruitul tancurilor acopereau glasul de pace al microfonului de pe malurile Lémanului. Nimeni nu părea să mai creadă în eficiența declarațiilor ministrului de externe francez, Bonnet, care spusese că „«Ar fi paradoxal ca Societatea Națiunilor, care a fost creată pentru a examina și, dacă e cu putință, a rezolva conflictele, să rămînă indiferentă la încordarea căreia evenimentele din ultimele luni i-au dat naștere»". Dealtfel, chiar el recunoștea, confirmînd cele spuse de omologul său britanic, Halifax, că „«în prezența acestor răsturnări succesive, instituția noastră [S.N.] nu s-a dovedit în stare să aducă remediile necesare»". Dezagregarea Societății Națiunilor, proces întins pe o durată mai lungă, își arăta consecințele. La 23 mai, la Geneva, Comitetul consiliului însărcinat cu chestiunea Danzigului s-a întrunit la sediul Societății Națiunilor hotărînd, de acord cu guvernul polonez, să nu schimbe cu nimic raporturile statuate de Societatea Națiunilor în privința Danzigului [126]. Opinia publică mondială a văzut în aceasta un semn de reîntoarcere la principiile securității colective, ale respectării moralei internaționale. Acțiunea diplomatică a Angliei, Franței

și Uniunii Sovietice (garanțiile sau acordurile de asistență mutuală intervenite între cele două mari democrații și Polonia, România, Grecia, Turcia ; pactul anglo-franco-sovietic a cărui perfectare părea iminentă) erau apreciate ca un preludiu, ca o prefață la opera de redresare a Societății Națiunilor. În România, acest curs spre consolidarea securității colective nu putea fi primit decît cu o reală satisfacție și speranță. „În ce ne privește pe noi, românii — exprima acest punct de vedere Titel Petrescu — acțiunea aceasta care tinde la asistență și garanții ce ne garantează hotarele — garantînd totodată și pe acelea a aliaților noștri — trebuie să ne bucure, ea servind, în același timp, și pacea europeană" [127]. A existat o evoluție *în etape* a jocului de echilibru pe plan internațional, care a prefațat cea de a doua conflagrație. Etapa I : 13 martie 1938 — 22 martie 1939 (de la Anschluss la anexarea Memelului) ; etapa II : 31 martie — 27 aprilie 1939 (etapa garanțiilor anglo-franceze) ; etapa III : 28 aprilie—mai 1939 (tratatul politic militar germano-italian și tratativele tripartite anglo-franco-sovietice). Ce se poate observa ? Pentru prima etapă, sînt evidente succesele înregistrate de Axă în general, de Germania în special. Statele democratice au avut reacții ineficiente și au înregistrat lovituri. A doua etapă pare să schimbe succesul de partea forțelor democratice, fiind rîndul Axei la expectativă. Alipirea Danzigului, plănuită să se producă, este temporizată. Etapa a III-a aduce la orizontală balanța, echilibrul fiind însă instabil și imprevizibil. Exista, desigur, pactul de oțel germano-italian, dar doritul acord tripartit anglo-franco-sovietic îndreptățea opinia publică să spere la înclinarea balanței în favoarea forțelor democratice, neagresoare. Pînă la stabilizarea acestui precar echilibru, se emiteau speranțe, se răspîndeau zvonuri, se făceau pronosticuri, iar în culisele diplomatice se încrucișau inițiativele și mașinațiunile. Spre sfîrșitul lunii mai, se credea, spre exemplu, că Germania și Italia au hotărît să ocupe Iugoslavia și să o împartă în două protectorate [200] ; se zvonea că Germania ar fi propus Uniunii Sovietice împărțirea Poloniei, pentru a zădărnici semnarea acordului tripartit ; se afirma, aproape cu certitudine, că semnarea pactului anglo-franco-sovietic era o chestiune de zile, de ore ; în zona Danzigului, erau semnalate incidente de graniță și violări ale spațiului aerian polonez de către aviația germană. Între timp, discursurile la ordinea zilei hrăneau și ele diferitele zvonuri rău prevestitoare. La Berlin, Göring vorbea în fața organizației naziste a apărării aeriene pasive. Orice prilej devenise tribună de propagandă. Invoca și el „încercuirea" Germaniei și Italiei, elogiind pactul proaspăt încheiat între

[200] Este etapa în care diplomația română se străduia din răsputeri pentru a determina solidaritatea Iugoslaviei la interesele Înțelegerii Balcanice, pentru a influența cursul politicii externe a vecinei și aliatei sale spre frontul internațional al antifascismului, sperînd să convingă Bulgaria să se alăture acestui front, în spiritul *Acordului* de la Salonic [128].

Berlin și Roma, ca pe o victorie care a spulberat planurile democrațiilor. În aceeași zi (24 mai), la Würzburg, Alfred Rosenberg cuvînta la Congresul studenților naziști, expunînd programul N.S.D.A.P. în chestiunea evreiască. Problema — amenința el — nu va fi rezolvată decît în ziua cînd ultimul evreu va părăsi Germania și Europa ! Ignorată și condamnată de opinia publică românească, „Porunca vremii", ajunsă cu serialul din „Mein Kampf" la episodul XXIV, îl intitula „Istoria e opera celor puțini", și traducea din poruncile führerului : „«Cînd un popor are o anumită cantitate de înaltă energie, concentrată asupra unui scop și reușește să se sustragă definitiv inerției marei mase, *cei puțini devin stăpînii celor mulți. Istoria lumii a fost făcută de minorități,* dacă în minoritățile numerice s-a încorporat majoritatea voinței și puterea de hotărîre»" [129].

Dintr-o asemenea „energie concentrată asupra unui scop", de la Berlin, comandantul Gărzii de fier, Horia Sima, însărcina un grup de legionari din țară să pregătească și să înfăptuiască un atentat prin care să asasineze, simultan, pe rege, pe primul ministru și pe alți înalți funcționari ai ordinei de stat, pentru a nu avea cine reacționa împotriva legionarilor. După ce au „studiat" în amănunte calea de a „răzbuna" moartea Căpitanului [201], în luna mai, legionarul Vîrfureanu (asasinat la 26/27 noiembrie 1940, la Jilava, pentru că-i desconspirase) era însărcinat cu săvîrșirea atentatului [130]. Știind toate acestea, Armand Călinescu, în discursul rostit în fața celor două Camere ale Parlamentului care l-au sărbătorit la cea de a 45-a aniversare, enumerînd momentele de mare tensiune provocate de Gardă, evocînd asasinatele comise de Legiune, justificînd măsurile severe luate împotriva agenturii teroriste de extremă dreapta, reafirma hotărîrea guvernului de a nu îngădui, sub nici o formă, acțiunea distructivă și trădătoare a ei [131]. Este adevărat că Berlinul avea de grijă să dezmintă cu vehemență zvonurile și informațiile care cuprindeau presupusele sale acțiuni agresive, diversioniste, învinuind de rea-credință pe cei ce le răspîndeau. Opinia publică a epocii, apoi istoria, avea să înregistreze felul cum „zvonurile", grăbitele zvonuri, cărora nu le venise sorocul îndeplinirii, se vor transforma în realități. Dar asta tîrziu... în 1940, în 1941 ș.a. Pentru moment, la începutul verii anului 1939, agențiile de informații și presa Axei învinuiau Londra și Parisul care lansaseră „zvonul" împărțirii Iugoslaviei, vrînd să discrediteze pactul militar germano-italian. În toastul rostit de Hitler la dineul oferit principelui regent Paul al Iugoslaviei (2 iunie) el vestejea pe „încercuitori", pe „detectivii re-

[201] Tot din Berlin, soția lui Codreanu transmitea o scrisoare la București în care spunea că nu a încasat drepturile de autor pentru cartea lui C. Z. Codreanu „Pentru legionari", dar că se descurcă deoarece primește ajutor bănesc de la organizația național-socialistă din capitala Reichului.

portajului specializați în practica alarmei". Spunea : „«Acum, cînd am ajuns a fi vecini imediați, la frontierele stabilite pentru veșnicie de evenimentele istorice, ele vor asigura nu numai o pace durabilă între cele două popoare și țări ale noastre, ci vor putea constitui și un element de destindere pentru Continentul nostru atît de agitat și de nervos»". Comentînd discursul führerului, „Deutsche Allgemeine Zeitung" afirma chiar că Partidul Național Socialist German recunoștea sincer revendicarea cuprinsă în formula „Balcanii, balcanicilor". Plină de zel, „Porunca" vedea în schimbul de cuvinte dintre Hitler și principele Paul spulberarea zvonurilor despre faptul că Iugoslavia „urma să fie supusă unei radicale operații chirurgicale, împărțită între Hitler și Mussolini" [132]. În zadar fuseseră avertizați „naționaliștii" români să fie mai prudenți cînd își proclamau profețiile politice, să fie ceva mai puțin generoși cu calificativele la adresa celor doi dictatori, să prefere relatarea unor fapte și vorbe înțelepte, decît să elogieze discursurile oricărui führer sau duce [133]. Presa prohitleristă persevera iar acțiunile subversive și teroriste ale coloanei a V-a își continuau nefastele acte trădătoare. Într-o scrisoare adresată secretarului general al Comitetului antifascist „Barbusse", la 28 mai 1939, Athanase Joja surprindea această atmosferă, reafirmînd hotărîrea poporului român de a lupta împotriva lui Hitler și a tuturor agenturilor sale interne. El își exprima speranța că organizațiile antifasciste internaționale își vor spori activitatea „în favoarea independenței țării noastre, pe care vrem s-o salvăm, în ciuda lui Hitler, în ciuda coloanei a V-a (în frunte cu Garda de fier), în ciuda capitularzilor și defetiștilor noștri" [134]. În acest fel, poporul român își exprima prin diverse forme și modalități dorința arzătoare ca frontul democratic antifascist al națiunilor doritoare de pace să-și strîngă rîndurile.

Pe prim planul acestui dorit front al păcii se situau tratativele diplomatice tripartite, spre care erau îndreptate speranțele zilei. Veștile erau de natură să alimenteze un optimism fluctuant, în funcție de comunicatele și comentariile agențiilor de informație. La 24 mai, șeful diplomației britanice, lordul Halifax, informa guvernul sovietic că era gata să perfecteze o cooperare efectivă, sub forma unor garanții reciproce, în conformitate cu principiile Societății Națiunilor. Propunerile britanice tot nu cuprindeau, însă, natura asistenței oferită de Anglia și Franța statelor nordice (Finlanda, Lituania, Estonia), în caz de agresiune. La 26 mai, în urma unor intense consultări, s-a perfectat acordul anglo-francez asupra textului pactului tripartit, la 27 mai proiectul fiind înaintat lui Molotov. El stipula reciprocitatea ajutorului în cazul unor agresiuni directe, dar nu prevedea încheierea unei convenții militare. La 30 mai, secretarul de stat al Ministerului Afacerilor Străine al Reichului însărcina pe ambasadorul german la Moscova să înainteze Kremlinului o *Notă*,

conținînd un paragraf semnificativ : „«...ne-am decis *acum* să începem tratative sigure cu Uniunea Sovietică»“ [135]. La 31 mai, la Moscova, în plenul Sovietului Naționalităților, Molotov prezenta un *larg expozeu privind politica externă promovată* de U.R.S.S., expozeu publicat de presa română in extenso. El anunța, cu acest prilej, că negocierile anglo-franco-sovietice nu s-au terminat, ultimele propuneri anglo-franceze (27 mai) nesatisfăcînd Uniunea Sovietică, deoarece răzbăteau din ele numeroase și serioase rezerve și lăsau nerezolvată chestiunea reciprocității în problema securității nord-vestice a Uniunii. Reamintind cuvintele lui Stalin — „«Uniunea Sovietică este pentru pace și rezistență în fața agresiunii, dar nu va scoate castanele din foc pentru nimeni»“ —, comentînd proaspătul încheiat pact politico-militar italo-german, Molotov atrăgea atenția asupra adevăratelor intenții ale Axei : „«*Italia și Germania au încheiat de curînd un acord cu caracter agresiv,* care prevede toate posibilitățile de război, toate posibilitățile de agresiune, *fără a căuta să le mascheze sub pretinsa luptă contra Internaționalei Comuniste.* Pactul italo-german nici măcar nu menționează pactul contra Internaționalei Comuniste. *El este deci îndreptat contra puterilor democratice*»“. În această lumină, șeful diplomației sovietice pleda pentru încheierea pactului tripartit, condițiile puse de U.R.S.S. fiind, în esență, încheierea unui *pact efectiv și eficient* între cele trei puteri, acordarea de garanții precise tuturor statelor vecine cu Uniunea Sovietică, încheierea unui *acord-cadru* prin care să se fixeze conținutul și modalitățile de înfăptuire ale ajutorului mutual reciproc, contra oricărei agresiuni [136].

La 2/3 iunie 1939, guvernul sovietic răspundea propunerilor anglo-franceze în spiritul discursului rostit de Molotov. Opinia publică doritoare de pace considera pactul, principial, încheiat, semnarea fiind o simplă formalitate. În România, această impresie îl făcea pe Titel Petrescu să-și exprime satisfacția în următorii termeni : „*Actul* tripartit *încheiat* constituie un eveniment de o hotărîtoare importanță pentru întărirea păcii europene“, răspunzînd „voinței ferme a maselor populare din aceste state ca și a tuturor popoarelor, dornice să asigure *pacea prin întărirea alianțelor mutuale și de securitate colectivă*“ [137].

România era profund interesată în perfectarea acestui sistem de securitate colectivă, de vreme ce țările revizioniste din orbita Axei nu-și ascundeau intențiile de a revendica teritorii din trupul țării. În chiar respectiva perioadă (2—3 iunie), din Budapesta și Sofia, miniștrii italieni acreditați în cele două capitale transmiteau lui Ciano informați în acest sens. Vinci relata că, din discuțiile avute cu personalități maghiare și iugoslave, reținuse faptul că relațiile dintre cele două state erau „cordiale“ dar nu puteau înregistra pro-

grese concrete, deoarece nu se putea ajunge la un acord ungaro-român, Budapesta nevrînd să conceadă Bucureștiului, ceea ce acorda Belgradului. La rîndu-i, Talamo raporta că a avut o serie de întrevederi cu regele, premierul guvernului și alte personalități bulgare și a ajuns la convingerea că Bulgaria, pentru a se alătura Axei, trebuia să fie asigurată că nu va suporta ostilitatea greco-turco-română. În ce privea România, Sofia opina că ea trebuia pusă să aleagă una din două : 1) ori să se alăture Axei — în care caz, nu era greu ca Roma și Berlinul s-o preseze să cedeze Dobrogea meridională, ca o condiție a aderiunii Bulgariei la sistem ; 2) ori să se integreze planurilor balcanice anglo-franco-turce — în care caz Iugoslavia trebuia constrînsă să părăsească Înțelegerea Balcanică —, care, astfel, s-ar și lichida — și să se alăture Axei, conlucrînd pentru realizarea deziderateloi bulgare, ca o condiție a aderiunii acesteia la Axă [138]. În ambele cazuri, deci, Bulgaria trebuia să-și dobîndească satisfacția, iar România să fie constrînsă și de Axă și de aliata sa Iugoslavia la aceasta. În această urzeală de presiuni și intenții de destrămare a coeziunii Înțelegerii Balcanice, aflată și sub hărțuirea Berlinului și Romei, Iugoslavia reușea din ce în ce mai greu să-și onoreze loialitatea față de aliata sa România. Tendința și speranța că o apropiere de Axă i-ar oferi securitatea și integritatea hotarelor, o vor împinge, din ce în ce mai evident, pe calea concesiilor, cu al lor revers de nerespectare a angajamentelor la care o obliga Pactul Balcanic. Acesta era un motiv, în plus, ca România să-și îndrepte nădejdile spre reușita tratativelor tripartite anglo-franco-sovietice, anglo-franco-turce și, prin ele, să se găsească încadrată în sistemul de securitate colectivă din zonă.

La începutul lunii iunie — situația va continua, dealtfel, pe tot parcursul verii — ziarele erau pline de știri pesimiste. „Războiul nervilor", departe de a fi o metaforă, era o realitate resimțită pretutindeni și de toți. Războiul nervilor și al duelurilor oratorice, cu schimbări în echilibrul forțelor, de la o zi la alta. La 7 iunie, Chamberlain informa Camera Comunelor — în legătură cu cerințele U.R.S.S. pentru perfectarea pactului tripartit — despre puternica aversiune a statelor baltice față de oferta de garanții dată securității lor. În aceeași zi, Estonia și Lituania semnau *tratate de neagresiune* [202] cu Germania [139]. Departe de a semnifica dorința strîngerii legăturilor politice cu Axa, reprezentînd răspunsuri la ofertele lui Hitler lansate la 28 aprilie, țările mici din nordul Europei sperau ca, astfel, să preîntîmpine o agresiune din partea Reichului.

La Ankara, președintele Ismet Inönü milita ca țările cu populație mică, ca și țările cu populație mare, să aibă dreptul la indepen-

[202] Un similar *pact de neagresiune* fusese încheiat, în mai, și între Danemarca și Germania.

dență și viață națională : „«Noi respingem și vom respinge totdeauna teoria după care micile națiuni sînt predestinate să fie absorbite de națiunile mari»". La Bruxelles, la un dineu dat în cinstea reginei Olandei, regele Leopold al Belgiei se întreba „«De ce, oare, micile națiuni din Europa, cari la un loc au peste 100 milioane oameni, nu ar ajunge la o apropiere în scopul de a stabili un acord durabil și rodnic în lupta ce trebuie dusă împotriva relei stări morale si materiale a epocii noastre ? O asemenea apropiere ar fi favorabilă păcii»" [140]. De o parte și de alta a Rinului, la Cassel și Paris, două glasuri, două atitudini a două mari puteri. Hitler, la Congresul foștilor luptători germani, s-a exprimat din nou acuzator și ofensiv. Lăudîndu-se în fața veteranilor că a șters „solemn" semnătura Germaniei de pe Tratatul de la Versailles, el pretindea că scopurile „războinice" ale franco-englezilor de atunci, sînt aceleași cu ale „încercuitorilor" dar că el, Hitler, nu va îngădui... etc. etc. Daladier, în fața Comitetului Executiv al Partidului Radical-Socialist, vorbea în numele ideii de pace prin colaborare, împotriva oricărei dominațiuni. Respingînd ideea așa-zisei „încercuiri", folosită de Hitler ca un paravan propagandistic, el declara succint : „«Spunem „nu" agresiunii, spunem „nu" fanatismului ideologic, spunem „nu" revendicărilor așa-zisului „spațiu vital", spunem „nu" oricărei violențe sau brutalități»". În schimb, continua el, „«Spunem „da" tuturor inițiativelor drepte și constructive, spunem „da" oricărei acțiuni care va avea drept urmare reluarea schimburilor economice intense în întreaga lume și o mai echitabilă repartiție a materiilor prime»" [141]. La București, în ziua cînd Hitler și Daladier își rosteau discursurile (4 iunie), peste 1 000 de foști luptători, cavaleri ai ordinelor de război — Societatea „Vitejii Neamului" — își exprimau hotărîrea de a contribui la consolidarea unității naționale și, la nevoie, de a-și sacrifica viața pentru păstrarea neștirbită a hotarelor gliei străbune. Pe planul contactelor internaționale, într-o vreme cînd ținta imediată a Reichului se vădea a fi Polonia, la București era organizată conferința presei polono-române — cu ocazia transformării legațiilor în ambasade — președintele părții române, I. Lugosianu, subliniind marea răspundere pe care o avea presa, pledînd pentru informarea și influențarea colectivităților naționale în direcția întăririi și dezvoltării relațiilor dintre cele două popoare, pentru a ușura acțiunile politice ale guvernelor celor două state [142].

Evenimentul politic intern al începutului de iunie 1939 l-a constituit convocarea corpului electoral la urne. Presa a publicat listele cu candidații și fotografiile celor propuși, pe ținuturi și circumscripții electorale. Insolitul în ce privea profilul social al viitorilor deputați l-a oferit prezentarea celor 30 de candidați desprinși din lumea satelor. Din Sărmănești-Dolj, din Mitocul Dragomirnei-Suceava, din Sînicolaul Mare-Arad, din Sîmbăta de Jos-Făgăraș,

din Manoleasa-Dorohoi, din Igriș-Timiș Torontal, din Poiana Sibiului, din Buftea-Ilfov, din satele Lăpușnei, Orheiului, Vlașcăi, Ilfovului, Carașului ș.a. [143]. De asemenea, o femeie, Maria Pop, reușea să fie aleasă senator, exprimîndu-și regretul că, datorită criteriilor electorale mai grele, celelalte candidate nu reușiseră [144]. Secretariatul organizației P.C.R. din Capitală, la indicația Comitetului Central al partidului, concentrase tot activul comunist în breslele muncitorești și organizațiile profesionale, pentru a impune în alegeri candidați din rîndul militanților și simpatizanților partidului comunist [203]. Elementele comuniste din bresle — se arată într-o *Notă* a Corpului detectivilor din Ministerul de Interne — pregătesc „masele muncitorești prin propagandă orală făcută individual și în cadrul întrunirilor și ședințelor pentru desemnarea candidaților din rîndul muncitorilor în alegeri" [145].

Deputații și senatorii, aleși pe listele F.R.N., nu aduceau prea multe nume noi față de parlamentarii trecutelor alegeri partidiste. Printr-un *decret* dat după alegeri (5 iunie), apărea lista senatorilor numiți de rege, pentru o perioadă de 9 ani, listă ce cuprindea numeroși oameni politici care fie că nu candidaseră, fie că nu reușiseră în alegeri. Printre aceștia, consilierii regali G. G. Mironescu și Ernest Baliff ; membrii fondatori ai F.R.N. — D. Gusti, I. Pelivan, C. C. Brăesku ș.a. ; generalii Manu, Samsonovici, Sichitiu, Ștefănescu-Amza, Gh. Rusenescu ș.a. ; membrii în Consiliul Superior al F.R.N. — Lucian Blaga, Mircea Cancicov, Grigore Duca, Iuliu Hațieganu, Hans Hedrich, N. Malaxa, Istrate Micescu, Helmut Wolf, Gr. Perieșeanu, D. Mociornița, Anibal Teodorescu ș.a. ; reprezentanți ai unor naționalități — T. Cercavsky, Fr. Konnerth, P. Szász, Cr. Țancof ; ai industriei și comerțului — Sever Dan, Gr. Zamfirescu ș.a. ; ai profesiunilor intelectuale — Dimitrie Ghika, Grigore Antipa, Ion Agîrbiceanu, I. Brătescu-Voinești, Horia Hulubei, Dimitrie Pompei, Mihail Sadoveanu, Emil Racoviță, Tiberiu Brediceanu, George Enescu, George Georgescu, Ion Jalea ș.a. ; reprezentanți ai cultelor, ai aviației și marinei, ai sportului ș.a. ș.a. [146]. Pe lîngă senatorii de drept, senatorii numiți au completat un Senat foarte asemănător cu profilul Adunării Deputaților din vechile legislaturi, cu singura deosebire că erau, formal, toți în F.R.N. Printre senatorii de drept, Iuliu Maniu, dr. Nicolae Lupu, Grigore Iunian, Ion Mihalache, Aurel Dobrescu, G. Georgescu și V. P. Sassu nu s-au prezentat la deschiderea noului Parlament, refuzînd să îmbrace uniforma și să presteze

[203] Un *Buletin informativ*, redactat de Inspectoratul general al jandarmeriei (Regimentul 2 jandarmi Bucegi), informa că la 1 iunie, la Griviția și împrejurul fabricii Laromet, la secția de votare, s-au împrăștiat manifeste comuniste care îndemnau alegătorii să voteze candidații F.R.N. și anume : Octav Livezeanu, Alexandru Rosetti, Constantin Vișoianu, Ion Lugosianu.

jurămîntul. Mai tîrziu, într-un *Memoriu* adresat lui Ion Antonescu, liderul P.N.Ţ. dădea următoarea explicaţie : „Nevoind să avem nimic comun cu regimul regelui Carol II, senatorii de drept ai Partidului Naţional-Ţărănesc au refuzat să-şi exercite mandatul în condiţiile create de acel regim /.../ spre a nu colabora nici măcar în calitate de opoziţie cu un regim care pentru noi era absolut evident că va duce ţara la un dezastru extern şi intern sigur, prezis în mod formal şi repetat de subsemnatul" [147]. „Previziunile" acestea el le făcea în toamna anului 1940, după ce România suferise gravele amputări teritoriale, după ce Carol abdicase. Atunci, în iunie 1939, Maniu a făcut din condiţiile pentru exercitarea drepturilor de senator (uniformă şi jurămînt) o încercare de hărţuială îmbufnată, deşi Iorga, apoi Argetoianu şi mulţi alţi oameni politici au insistat să asiste la lucrările parlamentului [148]. După ce a fost decăzut din drepturi, a dat în judecată pe preşedinţii guvernului şi senatului (respectiv Armand Călinescu şi Iorga) cerînd anularea actelor administrative de autoritate prin care-şi pierduse mandatul de senator pe legislatura în exerciţiu [149]. De ce intrăm în aceste amănunte ? Pentru că gestul lui Iuliu Maniu, atitudinea sa erau nu numai în atenţia opiniei publice interne ci făceau subiectul unor speculaţii în afara graniţelor. Unii oameni politici, istorici de atunci şi de mai tîrziu, mai ales cercurile maniste, au transformat opoziţia pasivă a lui Iuliu Maniu într-o dovadă de anticarlism intransigent şi de vizionară intuiţie. Nu împărtăşim această opinie. Iar în anul 1939, cu atît mai puţin o împărtăşeau mulţi oameni politici care, nici într-un caz, nu puteau fi bănuiţi de pro-carlism. Înţelegerea dintre partide, în concepţia acestora, trebuia subordonată unei bune apărări naţionale, în acele vremuri tulburi. Exponenţi ai curentului democratic radical, de stînga, cum era, spre exemplu, Alexandru Mâţă (membru al fostului Partid ţărănesc lupist) şi-au exprimat dezacordul faţă de liderii partidelor care nu înţelegeau comandamentele majore ale momentului. Evocînd şi blamînd P.N.Ţ., pentru alianţa electorală cu Garda de fier, în 1937, el îşi exprima dezacordul faţă de negativismul politic nefolositor nimănui şi păgubitor ţării. Neparticiparea „pasivilor" la viaţa politică — opina el — lipsea conducerea de stat de un sprijin competent şi necesar, de contribuţia critică şi constructivă în politica de apărare a ţării [150]. Exceptînd deci un număr restrîns de senatori de drept care au adoptat pasivismul parlamentar, alegerile s-au desfăşurat — după cum am spus — fără incidente deosebite [151]. Un buletin informativ al Inspectoratului general al jandarmeriei consemna o vie activitate a curentelor extremiste de dreapta, hitleriste şi prohitleriste. Era astfel semnalat faptul că mişcarea hitleristă cuprindea cercuri tot mai largi ale minorităţii germane şi că partidul „Totul pentru Ţară" — alias Garda de fier — la alegeri, şi-a

anulat votul, introducînd în urne fotografii ale lui Codreanu, manifeste verzi cu fostele semne electorale ale gărzii. Erau de asemenea semnalate cazuri de spionaj și treceri de graniță [152].

În ajunul deschiderii Parlamentului român, la 6 iunie, Hitler rostea un „mic discurs" cu prilejul defilării legiunii „Condor" — foști voluntari naziști în armata franchistă — reîntoarsă în Reich cu „laurii victoriei" din îngenunchiata Spanie. Pentru cine avea urechi de auzit, führerul felicita pe vajnicii apărători ai falangelor spaniole : „«Lupta voastră din Spania a fost o lecție pentru adversarii noștri și, prin aceasta, o luptă pentru Germania»". Mai adăuga — tot spre apostrofarea inamicilor — că acțiunea germană din Spania s-a făcut în deplină concordanță cu Italia, Mussolini fiind inspirat de aceleași idealuri. „«De aici a rezultat prima demonstrație practică a similitudinii de concepții dintre Germania și Italia»" [153]. În preajma deschiderii parlamentului român, diplomatul italian Pelegrino Ghigi îi relata superiorului său, Ciano, că ministrul Gafencu i-a invocat conversațiile avute la Roma, exprimîndu-și speranța într-o reglementare sinceră și durabilă a raporturilor cu vecina Ungarie — raporturi care fluctuau în funcție de situația internațională. Dificile, în momentele de tensiune, îmbunătățite în perioadele de calm și pace. Ghigi i-a atras atenția, la un moment dat, că Budapesta a făcut oferte Bucureștiului dar că guvernul român n-a răspuns. Gafencu i-a precizat însă că nu s-a primit o ofertă oficială, pe cale diplomatică, și că, în orice caz, România nu putea transforma o problemă de suveranitate națională internă — regimul acordat minorităților — într-o chestiune de reglementare internațională, sub presiunea Ungariei. Cu prilejul întrevederii — comunica Ghigi la Roma — Gafencu a precizat că va explica la tribuna Parlamentului, peste cîteva zile, punctul de vedere al României în această mult speculată chestiune din propaganda și presiunile revizioniste [154].

La 7 iunie, după un an și jumătate de absență în viața politică, Parlamentul românesc își relua activitatea, în formă și aspecte structural modificate. Cu aceeași ceremonie și în aceleași formule tradiționale, *Mesajul regal* evoca împrejurările în care se desfășurase activitatea guvernului în exercițiu, punînd accentul pe împrejurările grave prin care trecuse țara, dînd o înaltă apreciere felului exemplar în care răspunsese poporul la chemarea apărării hotarelor, înălțătorului spirit de jertfă dovedit de cetățeni prin subscripțiile spontane pentru înzestrarea oștirii. *Mesajul* declara cu solemnitate hotărîrea poporului și guvernului român de a promova o politică de pace, de înțelegere cu toate statele, în respectul demnității, libertății, independenței și integrității naționale [155]. Opoziția anticarlistă burghezo-democrată (senatorii de drept) era absentă. Nici vorbă de preconizatul parlament-opozant, nici vorbă de opoziție în cel oficial. Presa română reda amplu deschiderea lucrărilor parlamentare, re-

producînd discursurile președinților aleși de cele două Camere — Alexandru Vaida-Voievod și Nicolae Iorga [156]. În Senat, Nicolae Iorga expunea unul din memorabilele sale discursuri parlamentare, în care fiecare frază, fiecare cuvînt transmitea un gînd, explica o situație confuză, lega organic trecutul de prezent, aruncînd o punte spre viitor, îndemnînd la meditație și înțeleaptă solidaritate pentru apărarea celor mai de preț avuții naționale : patrimoniul strămoșesc, ființa unității de neam și de stat. Nu se lăsa contaminat de oportunismul politic al momentului. Nu hulea vechea organizare parlamentară, nici pluripartidismul, nici funcționarea normală a mecanismului democratic al puterii de stat. Preamărindu-le marile merite în clădirea României moderne, vestejindu-le scăderile și deformările dăunătoare, el pleda, în ceasul istoric al momentului 1939, pentru *unitate și solidaritate națională*. În acest context, el era mîhnit pentru faptul că unii politicieni, în ceasurile grele ale națiunii, nu puteau uita trecutele guvernări, foloasele unor privilegii și remunerații, ineficiența speculațiilor ideologice, recurgerea la conspirații sau la cutezante acte de terorism. Că nu era un adulator al regimului personal carlist, în sens vulgar, a spus-o într-o voită formulare greoaie : „Dar străbătînd atîta lume și atîta omenime și văzînd *cum se ridică ideile și cum cad*, înțelegînd psihologia foarte complicată din care se face omul și în care *nimeni nu este cu totul bun și nimeni nu este cu totul rău* și în care *în toate afirmările cele bune este și o parte de greșeală*, și în toate greșelile este ceva pentru a le îndrepta..." el, Iorga, în toată această complexitate a vieții nu putea alege decît un drum : *„eu nu sînt capabil de a duce o altă pasiune decît pasiunea pentru interesele fundamentale ale țării și ale națiunii"* (subl. — L.D.). În acest fel justifica el prezența sa în diversele instituții ale regimului nou creat. De pe această platformă, era firesc să nu aprobe atitudinea adoptată de opoziția pasivă : „...eu mă adresez, peste dvs., cei prezenți, și la cei care sînt absenți, pentru a le spune de aici, cred și în numele dvs., a le spune un lucru, care nu este numai sincer pentru mine, dar este în același timp foarte folositor pentru țară. *Ce îi oprește a fi aici cu noi ?* [204] Aceasta este întrebarea. Anumite forme ? *Ce plătesc formele acuma, cînd se joacă soarta însăși a națiunilor și dăinuirea statelor ?*" [157]. „Formele" de care se împiedicaseră opozanții, erau portul uniformelor și prestarea jurămîntului parlamentar. Prima condiție, ridicolă desigur, era o trecătoare zădărnicie în pas cu moda timpului și cu înclinarea spre

[204] Iorga va demisiona la puțină vreme din președinția Senatului (datorită unor divergențe de temă și procedură la regulamentul de funcționare a Maturului Corp) [158]. El va continua totuși să ducă o intensă activitate în parlament, în F.R.N., în Consiliul de coroană, încît gestul său nu poate fi atribuit unei opoziții față de regim.

grandoare și fast a lui Carol. A doua însă — jurămîntul solemn — pe lîngă angajarea credinței față de rege (același Carol II „restaurat", în 1930, sub tutela parlamentară și guvernamentală a Partidului Național-Țărănesc condus de Iuliu Maniu) și Constituție (într-adevăr modificată abuziv în sensul știrbirii laturii sale burghezo-democratice) avea stipulată o datorie sacră : „Să mențin *unitatea națională* și să apăr *integritatea teritoriului României*" [159]. Cum opoziția manisto-brătienistă nu tăgăduia legitimitatea instituției monarhice, nici apărarea integrității teritoriale, era evident că doleanța ei era legată de reînființarea partidelor politice, cu tot ce s-a pierdut prin dizolvări, și de restabilirea regimului constituțional-parlamentar. În fond, dezideratele opoziției erau legitime. Formele de manifestare ale acestei opoziții au fost deficitare și ineficiente.

În Camera deputaților, Alexandru Vaida-Voievod nu contesta nici el virtuțile democrației, virtuți care au stat la baza progresului națiunii române, mai ales în consacrarea marilor acte care au marcat, în 1859 și 1918, treptele desăvîrșirii unității naționale. Pentru momentul greu prin care trecea țara, atunci, în 1939, el se adresa „foștilor" liberali, averescani, goghiști, manișți, brătienișți, frontișți etc. pentru a depune toate sforțările în vederea păstrării cuceririlor înaintașilor [160]. Nu au fost singurii, Iorga și Vaida, care au făcut apel la această unitate cerută de vremurile excepționale prin care trecea țara. Din același unghi de necesitate, a fost blamat cu virulență fenomenul păgubitor al regionalismului egoist și excesiv. În Senat, Ion Agîrbiceanu evoca atmosfera confuză ce se crease după 1918, dînd impresia a două curente de simțire. Pe prim plan, năzuințele maselor populare, izvorîte din adînci convingeri de unitate și consolidare națională. În culise, luînd aspectul unor valuri de suprafață răscolite de politicianismul oportunist, în competiție pentru putere, îmbrăcînd forma unei lupte acerbe dintre cele două mari partide — liberal și țărănesc — în efortul de a-și asigura supremația în viața politică a României unite [161]. În Camera deputaților, aceeași problemă era abordată de Eugen Dunca vestejind politicianismul dezbinător, regionalismul exclusivist, atît de străin sufletului românesc : dezbinări pe teme confesionale (ortodocși și uniți) ; înveninarea sufletului tineretului folosită în scopuri politicianiste ; devieri de la înaltele interese naționale, transpuse haotic în justiție, administrație sau armată ; năpustiri la exploatarea bogățiilor subsolului sau ale altor avuții — toate folosite sub paravanul luptelor de partid și, adesea, sub pretextul apărării intereselor regionaliste [162]. Nu intrăm în amănunte. După un schimb de comunicări, scrisori, tratative și discuții între biroul Senatului și grupul opozanților, la începutul lunii iulie 1939, Senatul a hotărît să ridice dreptul de exercitare a mandatului senatorilor care refuzaseră să depună

jurămîntul [205]. Problema a preocupat în cel mai înalt grad cercurile politice românești, datorită speculațiilor ce s-au ivit în privința politicii naționale [164]. La fel ca în alte momente de necesitate națională, exponenții țărănimii și muncitorimii în parlament au dat, și din acest punct de vedere, un pilduitor exemplu. Deputatul țăran Ilie Dobrotă rostea acest crez național emoționant : „sîntem hotărîți — dacă vreunul din vecinii noștri, din lăcomie, ar căuta să ne tulbure liniștea și să ne răpească din pămîntul scump al României întregite în anul 1918 /.../ *atunci cînd țara ar avea lipsă de răspunsul nostru, vom fi gata să îl dăm*, făcînd să se zguduie pămîntul, iar cerul să se înseninеze de strigătul nostru înflăcărat" [165]. Pe același fir de gînd și simțire, Eftimie Gherman, în numele muncitorimii, spunea : „Dacă mai sînt printre vecinii noștri unii care pot să gîndească la bunurile noastre, să-și ia gîndul. *Să știe că în țara acesta, în ce privește apărarea hotarelor, nu există deosebiri între clasele sociale, ci există un singur popor, care este gata, cu toată ființa lui, dacă va fi nevoie, să formeze un dig de granit, de care se va sfărîma orice încercare de violare a granițelor*" [166] (subl. — L.D.).

Apelul la unitate și solidaritate a fost lansat în parlament și către naționalitățile conlocuitoare, care trebuiau să arate că vor și știu să prețuiască poporul cu care conviețuiau. „Cu atît mai bine îi va merge maghiarului, sasului, bulgarului și oricărui minoritar — stăruia președintele Vaida-Voievod — cu cît va merge mai bine tovarășului lui român, fiindcă sîntem legați ca gemenii siamezi : nu se poate

---

[205] Este semnificativ faptul că, deși a refuzat locul de senator, Maniu s-a simțit tot timpul învestit cu acest drept. Așa se face că, în vara anului 1940, cînd României i s-au impus cedările teritoriale, el s-a adresat revistei „Parlamentul românesc" pentru a-și explica atitudinea față de pretențiile revizioniste pe seama României (8 august). Cu acel prilej a evocat el evoluția cronologică a evenimentelor care au culminat cu unirea Transilvaniei cu România, arătînd că în octombrie 1918, Comitetul Național al Românilor din Ardeal și Banat a hotărît dezlipirea poporului român din regatul Ungariei ; că la 18 octombrie a citit Alex. Vaida Voievod *Declarația* stabilită de Comitet, la tribuna Parlamentului din Budapesta ; că, apoi, s-a creat Consiliul Național Român (C.N.R.), sub președinția lui Șt. Cicio-Pop, care și-a asumat conducerea efectivă a poporului român din Ardeal și Banat ; că, din însărcinarea C.N.R., Maniu a preluat conducerea afacerilor militare și externe românești, calitate ce i-a fost recunoscută, înainte de armistițiu, de miniștrii de război austriac și maghiar ; că ministrul maghiar Oscar Jaszi a intrat în tratative oficiale cu C.N.R. în timpul negocierilor de armistițiu anglo-franco-austro-ungare de la Belgrad ; că, după toate acestea, s-a încheiat la 13 noiembrie armistițiul iar la 1 decembrie s-a desfășurat Marea Adunare de la Alba Iulia la care s-a hotărît unirea cu România. Toate acestea — conchidea el — s-au petrecut *înainte* de Tratatul de la Trianon, toate s-au desăvîrșit în deplină ordine, în cadre cu totul solemne. „Este evident că *unirea provinciilor românești din fostul stat ungar nu este rezultatul Tratatului de la Trianon*, ci al conștiinței naționale a românilor transilvăneni și al vredniciei întregului neam românesc. Tratatul nu a creat, ci a înregistrat numai pentru lumea internațională unirea Ardealului și Banatului cu Regatul Român" [163].

ca națiunea română să progreseze, fără să nu progrezese și ei ; nu se poate un declin pentru națiunea română, fără să nu-i ajungă și pe ei dezastrul". În ședința reunită a celor două adunări reprezentative, Gafencu a abordat pe larg și foarte clar poziția de principiu a guvernului român în chestiunea regimului naționalităților conlocuitoare. El reafirma și argumenta de ce problema era de domeniul suveranității naționale a unui stat independent, de organizare politică a funcției sale interne, de competență și drept a guvernului său. Prin Constituție, prin statutul minorităților și prin celelalte reglementări legislative sau instituționale, enumera el, în România fusese clarificat cadrul general al problemei. Cu un optimism infirmat de evenimentele ulterioare, tribut plătit cerințelor de oportunitate, el declara în fața parlamentarilor români că problema minorităților din România nu era privită „nicăieri", de nici „o putere însemnată", de nici „un guvern răspunzător" drept o problemă teritorială. Mai mult. El se considera îndreptățit să aprecieze că „Toți cîrmuitorii cu răspundere își dau seama că, în cuprinsul hotarelor lui, statul român este un stat național din care nu se pot despărți frînturi minoritare [206] fără a dezlipi din blocul puternic închegat al neamului nostru frînturi mult mai însemnate de români". Pornind de la această premisă, șeful diplomației românești asigura poporul român, prin reprezentanții săi, că „nici o mare putere nu urmărește și nu sprijină revendicări teritoriale ce ar fi îndreptate împotriva noastră" [167]. La prima impresie, declarațiile lui Gafencu păreau a fi dominate de un optimism nejustificat, de o miopie politică inexplicabilă sau de o ieftină demagogie diplomatică, contrazisă la tot pasul de realități. Cu toate acestea, declarațiile sale izvorau din încrederea în justiția și morala internațională, din simțămintele de dreptate și omenie vădite de națiunea română față de naționalități, din spiritul de echitate cu care fuseseră ele tratate, din atmosfera de leală colaborare cu românii care anima masele diferitelor grupări etnice. Primul ministru Armand Călinescu — cel care dusese toate discuțiile și tratativele cu reprezentanții naționalităților — releva, astfel, faptul că românii n-au fost niciodată un popor exclusivist, pentru ei fiind un punct de onoare să îngăduie libera dezvoltare a altor neamuri așezate în patria lor. Acest spirit tradițional guvernase și decizia noului regim care a hotărît să acorde toată bunăvoința diferitelor elemente etnice neromâne, singura condiție care li se cerea fiind sincera încadrare a lor în viața de stat națională a României. Fiind o problemă de organizare internă, se alătura și el poziției de principiu expusă de Gafencu, România nu putea permite pe aceste chestiuni agitații

[206] N. Iorga va surprinde foarte plastic această realitate națională, cînd remarca : „ce voiți dvs. ? s-a prins o muscă într-o bucată de chihlimbar și această muscă bîzîie acolo înăuntru ; nu înseamnă că trebuie să strici chihlimbarul ca să iasă o muscă moartă" [168].

externe, speculații de ordin teritorial sau de știrbire a suveranității. „Sînt în drept să afirm — rostea el cu responsabilitate solemnă — că nicăieri tratamentul rezervat acestor categorii de cetățeni nu a putut egala pe acela rezervat la noi" [169]. În Senat, ministrul justiției — alt coautor al tuturor reglementărilor în domeniu — Victor Iamandi, reafirma aceeași legitimă constatare : „În ceea ce privește minoritățile etnice, al căror regim a fost stabilit într-un larg spirit de echitate, dar și de o precisă și categorică afirmație de supremație a drepturilor și intereselor superioare ale statului, li s-au creat cele mai potrivite condițiuni, menite să asigure o colaborare leală și utilă între ei și noi" [170]. Dealtfel, prin glasuri autorizate din însăși sînul naționalităților conlocuitoare, aceste adevăruri au fost validate. În Cameră, deputatul Adam Teleki ținea să exprime recunoștința pentru drepturile acordate minorităților în cadrul statului român, apreciind că *Decretul* regal și *Jurnalul* Consiliului de miniștri din 4 august 1938, completate și învestite cu putere de lege prin reglementările ulterioare, erau în măsură să soluționeze și să satisfacă doleanțele specifice ale naționalităților. În lumina lor, deputatul Teleki își încheia discursul la *Mesaj* prin exprimarea dorinței de a participa la opera legislativă a țării, spre binele tuturor cetățenilor [171]. În Senat, Pál Szász declara „sincera recunoștință pentru cuvintele regale prin care se recunoștea importanța minorităților naționale și drepturile acestora în cadrul Statului român". În numele reprezentanților agriculturii, comerțului, industriei și intelectualității maghiare, el considera „la dispoziția țării munca și priceperea noastră în spiritul noii Constituții", așteptînd de la guvern remedierea tuturor nevoilor specifice naționalităților [172].

În noul parlament, maghiarii și secuii au avut 18 reprezentanți (11 aleși pe listele F.R.N., 2 din partea breslelor, 3 senatori numiți de rege și 2 în calitate de șefi confesionali), la un procentaj de 7,9% din totalul populației (800 000 maghiari și 500 000 secui). Înainte de 1918, românii din fosta Ungarie, la o populație de peste 3 milioane și jumătate, vreme îndelungată nu au avut nici un deputat, apoi numărul lor nu a depășit niciodată cifra de 4—5—7 deputați. Dacă aceasta fusese situația în epoca dinaintea votului universal, în perioada interbelică, inclusiv în alegerile din mai 1939 din Ungaria, românii n-au avut nici un reprezentant în parlament, în unele teritorii — spre exemplu în anexata regiune din Ucraina Subcarpatică — neavînd nici dreptul de vot. Oficiosul Vaticanului „Osservatore Romano" (30 iunie 1939), ocupîndu-se de rezultatele alegerilor din România, constata solicitudinea dovedită de guvernul român față de minorități în următorii termeni : „«Niciodată minoritățile maghiare nu au putut avea în parlament un număr de reprezentanți așa de ridicat ca în actualele alegeri»" [173]. În pofida acestor realități de necontestat, propaganda horthystă dezlănțuise

o furibundă campanie de denigrare a României, inclusiv prin prezentarea falsificată a reprezentării naționalităților în parlament, punînd în circulație „dovezi" speculate cu rea-credință [207]. Deputatul Hans Jung, în Cameră, senatorul Hans Hedrich în Maturul Corp, declarau aproape identic, în numele comunității germane conduse de Fritz Fabritius, deplina adeziune la conținutul și spiritul *Mesajului* regal cît și la opera de unitate sufletească la care se făcea apel. Deputatul german Hans Jung recunoștea poporului român dreptul de a avea întîietate în viața de stat, în virtutea legitimităților istorice naționale și covîrșitoarei majorități numerice. Acest drept de *întîietate* nu venea în contradicție cu principiul *egalității* între toți cetățenii țării, explica el cu argumente convingătoare, îndatoririle cetățenești trebuind, de aceea, să fie îndeplinite exemplar. A existat o notă discordantă, o „inovație" speculativă în discursurile rostite de reprezentanții comunității germane cu privire la „misiunea primordială" ce le-ar fi revenit în viața politică a României. Ei accentuau — în formulări analoage — rolul pe care trebuiau să și-l asume ca „pionieri ai promovării relațiilor politice, economice și culturale dintre România și Germania". „Sîntem mîndri că aparținem marelui popor german" — declarau cei doi parlamentari citați — dubla fidelitate față de cele două popoare netrebuind să fie considerată incompatibilă, între „patria mumă de origina noastră germană" și România „puternică, independentă și consolidată în granițele ei firești". Sigur, teoretic și diplomatic, declarațiile erau greu de suspectat. Dar... Existau realitățile europene, exista Münchenul cu sudeții, exista lecția Cehoslovaciei cotropite, existau amenințătoarele presiuni la adresa independenței și integrității României. Tonul și substratul politic al discursurilor liderilor germani nu a scăpat observației îngrijorate a parlamentarilor români. Deputatul I. Jerca spunea, de aceea : „Evident — așa bănuiesc eu — sînt unele minorități care sînt mîndre că de ! — să fim sinceri puțin — cînd au auzit glasul d-lui Hitler, în noiembrie trecut, răsunînd pe tot globul, desigur erau mîndri de a fi germani, dar pînă atunci nu prea era chestiunea așa ! Vedeți, pe măsură ce se mărește prestigiul țării de origină, vine și omul cu pretenții de mîndrii..." Cerea însă, pentru patria comună, unirea minorităților cu

[207] Un buletin informativ privind starea de spirit a populației în luna iunie 1939, întocmit de Biroul de Contrainformații al Marelui Stat Major (Secția a II-a), semnala sporirea acțiunilor iredentiste din anumite cercuri reacționare maghiare, organizarea unei campanii abile prin difuzarea unor știri false, alarmiste, prin răspîndirea unor manifeste și publicații revizioniste, ostile și provocatoare față de poporul și statul român. Era semnalat chiar faptul că, uneori, în cadrul F.R.N., sub masca unor exerciții de „apărare pasivă", foști ofițeri din armata maghiară pregăteau conaționalii în vederea unor acțiuni de sabotaj și terorism ce urmau a se declanșa la „momentul potrivit" [174].

poporul de baștină, deoarece, atrăgea el atenția cu tîlc, era foarte greu, în acele timpuri, să fii, în același timp, *fericit în România* și *mîndru pentru Germania* [175]. Era un răspuns-replică direct dat deputatului Jung care justificase dubla ipostază și misiune a germanilor din România. În Senat, față de similara formulare a lui Hedrich, C. C. Brăesku cerea ca la tribuna parlamentului român cuvîntul PATRIE să fie rostit și simțit într-un unic sens : PATRIA ROMÂNĂ [176]. Într-un *Buletin informativ* privind starea de spirit, Biroul de contrainformații al M.St.M. considera că manifestările hitleriștilor sași întrecuseră situația „normală", denotînd că se aflau în fața unei organizări deosebite, avîndu-și sursa de inspirație și sprijinul în Germania. Se arăta, astfel, că în discursul rostit de Alfred Bonfert (secretar general al Comunității poporale germane din România) la Congresul germanilor din străinătate (ținut la Breslau) el spusese, printre altele : „«Führerul fiind unicul conducător al tuturor germanilor din lume, minoritatea germană din România care este insula germanismului dintre Carpați și Tisa, oricînd este gata să se sacrifice cu trup și suflet pentru el și Reich»". De asemenea, că membrii comunității săsești depuneau un jurămînt față de conducătorul lor Fritz Fabritius [208] cu aproximativ următorul conținut : „«Jur pe conștiința mea de german să urmez oricînd toate sfaturile și îndemnurile pe care le voi primi din partea conducătorului nostru pentru propășirea neamului meu...»". În F.R.N. — informau organele specializate de ordine — sub pretextul că se discutau problemele de organizare, se tratau chestiuni cu caracter hitlerist [177]. Aceste manifestări duplicitare îl determinau pe Agîrbiceanu să conchidă în discursul la *Mesaj :* „Noi dăm drepturi depline tuturor minorităților etnice. Libere sînt fiecare să scrie, să discute, să creeze în ceea ce au ei, dar pe noi să ne lase în pace, pentru că puterea de viață a noastră și energiile și talentele noastre sînt toate abia acum în prag de înflorire, și să le lase să înflorească deplin, cum sînt, în toată originalitatea, în toată curățenia, în toată frumusețea lor românească, și să nu ne mai boteze cu alte ape..." [178]. În general, se poate conchide că naționalitățile din România au dat dovadă de înțelegere a gravelor evoluții internaționale care implicau, ca element de diversiune, supralicitarea chestiunilor naționale. În numele cetățenilor români de origină bulgară, senatorul Cristu Țancov exprima hotărîrea de a-și uni forțele, alături de poporul român, pentru o sinceră și loială colaborare, pentru depășirea greutăților cu care era confruntată țara [179] ; în numele cetățenilor români de origină poloneză,

[208] Sub formă de zvon, circula informația că Fabritius intenționa să ceară crearea în România a unor „zone autonome germane" în care statul român să fie reprezentat doar în problemele militare și de justiție, restul atribuțiilor să fie date în competența germanilor.

senatorul Titus Cercavsky spunea că, la fel ca în 1918 (prin declarația expusă de Kwiatkovski la Congresul unirii din Cernăuți), minoritatea polonă din România recunoștea, fără rezerve, că, într-un stat național unitar cum era România, apărarea patriei „este un imperativ național care rezultă din drepturile firești și istorice ale neamului românesc". În virtutea acestor drepturi, polonezii din România erau hotărîți să susțină națiunea și statul român în păstrarea și apărarea independenței și integrității țării [180].

La 9 iunie, în ședința reunită a celor două adunări reprezentative, Gafencu expunea pe larg acțiunea promovată de guvernul român în domeniul politicii externe, enunțînd marile direcții de perspectivă. Discursul său se producea concomitent cu alte luări de atitudine față de situația internațională. La Londra, în Camera lorzilor, Halifax ; la Birmingham, în circumscripția sa electorală, Chamberlain ; la Paris, în fața Comisiei de afaceri străine a Senatului, Bonnet ; la Washington, cu ocazia primirii familiei regale engleze la Casa Albă, Roosevelt [209]. Părea ziua discursurilor puterilor democratice, toastul rostit de Mussolini la Roma — cu prilejul primirii ministrului de interne spaniol Serano Sunner — fiind insignifiant. Presa română relata despre toate aceste manifestări diplomatice, acordînd, firesc, spații largi pentru expozeul lui Gafencu, pentru chestiunile de interes național [181]. După ce trecea în revistă acțiunea diplomatică promovată de guvern în perioada anterioară, Gafencu a argumentat marile principii și direcții pe care înțelegea să le urmeze România în viitor. Chestiunea arzîndă, la ordinea zilei, în atenția opiniei publice mondiale și românești — tratativele tripartite anglo-franco-sovietice — lipseau din expozeul său [182]. Intrigată de această omisiune, diplomația Axei se străduia să-i descifreze substratul. Din București, în seara zilei de 9 iunie — după discursul din Cameră — diplomatul italian Ghigi transmitea șefului său ierarhic impresia sa. El îi amintea acestuia că și în timpul crizei din martie, într-un moment foarte critic, cînd România se temuse realmente de o invazie, guvernul român, după ce a transmis neliniștile sale și „«inutila revoltă»" la Londra și Paris, după ce a „«sperat în van o intervenție a Romei»"... a „«capitulat»" în fața Berlinului, sub forma tratatului economic. Dar, după aceea (atrăgea el atenția lui Ciano), cînd a intervenit tardiva garanție unilaterală a Angliei și Franței, cînd s-a ajuns la semnarea acordurilor comerciale cu cele două

[209] Președintele american Roosevelt primise într-o lungă audiență pe Dimitrie Gusti, cu o zi înainte, preocupat fiind de legea Serviciului social aplicată în România, similară cu cea inițiată de el în zona meridională a Americii. După schimbul de informații și documentarea întreprinsă, savantul român urma să prezinte la Academia de științe morale din Paris un expozeu comparativ privitor la experiența română și americană [183].

state aliate, România și-a atenuat sensibil politica economică, mai ales în aplicarea tratatului cu Germania. În acest fel — conchidea el într-o formulare generalizatoare — România ar fi perseverat cu „«abilitate și duplicitate»" în politica ei „«plurilaterală»" care — recunoștea el cu oarecare indulgență — îi era dictată „«de dificila situație geografică, de revendicările teritoriale ale vecinilor, de slăbiciunea militară, de bogățiile sale»" dar și de „«temperamentul guvernanților săi»". Cît cîntărea „temperamentul" guvernanților români, invocat de Ghigi, în balanța instabilei conjuncturi internaționale dictată de marile puteri, nu este greu de măsurat. Interesantă este recunoașterea situației critice în care se afla România, situație atît de exploatată pînă atunci, și ulterior, de Axă. La momentul respectiv, lui Ghigi nu-i apărea cu destulă claritate dacă guvernul român spera ceva sau nu de la tratativele tripartite, specie de alianță comportînd garanția sovietică pentru țări deja garantate de Anglia și Franța. „«Se poate totuși presupune — argumenta el logic — că un guvern al unei țări de 20 milioane locuitori [recte România], după ce a primit garanții unilaterale, limitîndu-se din partea sa să le accepte cu gratitudine, este dispus acum să primească o nouă garanție de la o altă putere [recte Uniunea Sovietică] fără să fi cerut ea aceasta și fără a i se cere propriul *consens*»" [184].

Din capitala Angliei, ambasadorul italian Grandi îl informa pe Ciano că, de la 5 iunie, Titulescu desfășura o intensă acțiune diplomatică — sub paravanul unor contacte amicale sau de afaceri — întreținîndu-se cu Halifax, Seatle, Eden, Lloyd George și Duff Cooper, cu lordul Beaverbook și Leith Ross, cu Vansittart și Cadogan, cu numeroși diplomați străini acreditați la Londra, în special cu sovieticul Maisky, străduindu-se „să convingă pe englezi să învingă ultimele ezitări ale lui Molotov în semnarea acordului" [185].

Faptul că discursul parlamentar al lui Gafencu a fost primit, reprodus și comentat foarte pozitiv de mediile politice anglo-franceze, îndreptățea opinia publică din România să intuiască concordanța dintre aliații mai mari ai României în ce privea atitudinea sa [186]. Omisiunea din expunerea lui Gafencu, în parlament, privind tratativele tripartite, a fost observată și comentată și de exponenți ai vieții politice românești [187]. Deputatul Alexandru Mâță declara, astfel, că dacă guvernul român nu-și putea spune cuvîntul pînă la definitivarea tratativelor, deputații, ca reprezentanți ai națiunii, trebuiau să-și exprime „deplina satisfacție pentru angajarea acelor tratative", urîndu-le succes deplin, întrucît ele vizau apărarea păcii și a hotarelor statelor amenințate. Cu acest prilej, el reușea o sugestivă biografie a *Pactului anticomintern* care, în realitate, devenise un *pact războinic* îndreptat împo-

triva statelor mici, fără deosebire de ordinea social-politică a lor. „Din *două puncte de agresiune* — preciza el —, la început separate, s-a creat prin unirea lor o *axă*, apoi un *triunghi*, apoi un *poligon*, prin atașamentul și al altor țări, din care unele în imediata noastră vecinătate și *cu ascuțișul unghiului înspre noi*. Și deși înțelegerea poartă numele de *pact anticomintern*, vedem că două dintre statele desființate, Etiopia și Albania, erau monarhii, iar celelalte două, Austria și Cehoslovacia, aveau un regim pronunțat anticomintern". Cu o perspicacitate încărcată de răspundere pentru soarta propriei țări, deputatul român semnala faptul că statele din pactul așa-zis anticomunist manifestau „o atracțiune expresă pentru o îmbrățișare mortală a statelor mici", primejdiile fiind deosebit de mari pentru acestea deoarece „apetitul vine mîncînd !". Și atunci, pentru aceste țări, inclusiv pentru România, grija de căpetenie trebuia să fie solidaritatea internă și sprijinul pe aliațele și forțele pacifice, din moment ce „poligonul anticomintern s-a transformat în poligon de tragere militară" [188].

Așa cum am precizat deja, opoziția burgheză s-a manifestat pasiv la deschiderea lucrărilor parlamentare. Un singur partid politic, cel comunist, își desfășura în aceleași zile, în condiții de severă conspirativitate, Plenara a VI-a lărgită a Comitetului Central. În *Raportul* la plenară (ale cărui aprecieri și concluzii le-am invocat adesea pentru elucidarea diverselor semnificații privind seria evenimentelor ce s-au succedat la începutul anului 1939)[210], analizîndu-se situația României, se conchidea : „În momentul actual, *țara noastră este unul din cele mai apropiate obiective ale agresiunii germane*. /.../ Recentele evenimente au agravat mult situația internațională a României. /.../ Politica Ungariei și Bulgariei fiind determinată de Berlin, iar Iugoslavia căzînd tot mai mult sub influența țărilor fasciste, *apare clar că în tempo rapid Germania realizează o veritabilă încercuire și izolare a țării noastre*" [189]. Atrăgînd atenția asupra deteriorării unor alianțe pe care România s-a sprijinit, asupra ostilității unora din vecinii săi dirijați de Germania, în *Rezoluția* adoptată comuniștii conchideau : „Plenara stabilește că *primejdia dezmembrării și ocupării României de către Germania fascistă și statele revizioniste a crescut enorm* în urma ocupării Cehoslovaciei, Albaniei, Memelului, în urma aderării Ungariei la pactul anticomintern și a creșterii influenței fascismului german în Bulgaria și Iugoslavia". În această situație, stabilind sarcinile P.C.R. în etapa următoare, Plenara hotăra concentrarea tuturor forțelor „pentru înfăptuirea *frontului*

[210] Aprecierile privind regimul politic intern, F.R.N., legea electorală, poziția partidelor burgheze opoziționiste ș.a. Apoi : evenimentele din martie, poziția P.C.R. față de concentrări, față de tratatul economic româno-german etc. etc.

unic muncitoresc, a *frontului popular antifascist* și a unui larg *front al forțelor patriotice* care să lupte *contra agresiunii fasciste*, pentru stîrpirea agenturilor hitleriste și pentru doborîrea dictaturii regale". Prin realizarea celor trei verigi de alianță — muncitorească, democratică și națională — comuniștii considerau posibilă impunerea formării unui *guvern de salvare națională* care să restabilească, în interior, regimul democratic. Pe plan extern, P.C.R. își propunea să militeze ca România să ducă o consecventă politică pentru consolidarea securității colective, în alianță cu statele democratice, în frunte cu U.R.S.S. și, prin întărirea Înțelegerii Balcanice, să se poată crea un bloc de apărare împotriva agresorilor. De asemeni, în *Rezoluție*, printre sarcinile de mare răspundere era și intensificarea activității în sînul naționalităților, pentru sprijinirea revendicărilor lor specifice, pentru respectarea statutului minorităților, pentru combaterea oricăror tendințe care atentau la unitatea și integritatea națională. Dealtfel, „Scînteia" publica în același număr cu *Rezoluția* de la Plenară și articolul „Cum trebuie luptat pentru dreptul la autodeterminare" în care supunea unei severe critici anumite atitudini stîngiste și dogmatice ale unor activiști din Transilvania și Dobrogea, în lansarea unor lozinci de luptă care nu conțineau dezideratul *integrității* naționale, alături de cel al *independenței* [190]. *Raportul* din iulie 1939 al Comitetului teritorial din Ardeal și Banat al P.C.R. se va opri pe larg la analiza muncii în chestiunea naționalităților. Însușindu-și critica făcută la Plenara a VI-a, Comitetul reafirma hotărîrea de a lupta cu consecvență pentru aplicarea statutului minorităților, de a lupta contra poftelor de cucerire externe care amenințau libertatea și independența României, „contra tuturor manifestărilor revizioniste și tendințe care vor să distrugă unitatea României" [191]. Platforma de luptă a comuniștilor de la Plenara a VI-a a prezentat o adecvată apreciere a situației României în contextul internațional al verii anului 1939, iar dezideratele formulate corespundeau intereselor majore ale națiunii.

În pofida unor caracterizări eronate făcute diverselor grupări politice interne, a unor etichetări neadecvate la adresa unor personalități din guvern sau a colaboratorilor (explicabile, pînă la un punct, din cauza contradictoriei lor conduite sau izvorînd din aversiuni partidiste și de clasă mai vechi sau mai noi) în pofida blamării nenuanțate a unor acțiuni externe promovate de guvern, judecate ca purtînd pecetea unor concesii față de Axă, în special față de Germania hitleristă, hotărîrile adoptate de comuniști în vara anului 1939 au imprimat un spirit combativ luptei poporului, ridicînd la rang de datorie supremă apărarea independenței, suveranității și integrității naționale a patriei. Un fapt pozitiv, care a contribuit la întărirea hotărîrilor adoptate, a fost și acela că, în

vara anului 1939, *Directivele* Secretariatului politic al Cominternului nu contraveneau spiritului hotărîrilor luate de P.C.R. pe plan național. Spre exemplificare, *Directivele* din 14 iunie 1939 transmise partidelor comuniste preconizau că „«Partidul [comunist] trebuie să definească cu claritate propria tactică ținînd cont de noua situație»", linia fundamentală a fiecărui partid trebuind să tindă spre concentrarea tuturor forțelor politice interne „«contra dominației străine, ca principal inamic»". De la această premisă, Cominternul recomanda partidelor comuniste „«linia celei mai ample unități a forțelor populare, într-un *front național unitar,* al clasei muncitoare, al țăranilor, al păturii micii burghezii a orașelor, pînă la acele elemente ale burgheziei care, *în fața violenței germane,* sînt înclinate să-și revizuiască pozițiile capitularde, fiind favorabile unității, pentru a porni împreună cu masele populare rezistența *contra violenței fasciste*»" [192].

Cercurile conducătoare românești au încercat, în vara anului 1939, să creeze aparența unei neangajări explicite față de cele două grupări de alianță ale marilor puteri, urmărind prin aceasta salvgardarea independenței și integrității propriei patrii. Pericolele cu care amenința Axa, amestecul acesteia în relațiile dintre statele sud-est europene, pe care le manevra în funcție de nevoile sale tactice, caracterul vag al garanțiilor anglo-franceze, deosebirile de vederi și interese ale democrațiilor occidentale față de diferendele și relațiile statelor mici din Bazinul dunărean și Balcani, specificul relațiilor României cu statele învecinate, fiecare în parte și toate la un loc, au contribuit la adoptarea acestei prudente conduite diplomatice a guvernanților. Pe de altă parte, perspectiva perfectării unui front de rezistență european îndreptat contra tendințelor agresive ale Axei, avînd ca piloni de susținere preconizata alianță anglo-franco-sovietică, a imprimat acțiunii diplomatice românești noi eforturi pentru sporirea eficacității alianțelor existente, pentru perfectarea altora și, în mod deosebit, pentru întărirea Înțelegerii Balcanice. În chiar ziua cînd și-a expus discursul în Parlament (9 iunie), Gafencu se va îndrepta într-un nou turneu diplomatic în capitalele aliatelor balcanice. Președinte în exercițiu al Consiliului Înțelegerii Balcanice, el a abordat cu acest prilej problemele internaționale și regionale la ordinea zilei, urmărind clarificarea și edificarea unei solidarități active a alianței defensive balcanice [193]. La Ankara, în convorbirile avute cu oficialitățile turce, au fost analizate toate chestiunile teritoriale ce s-ar fi putut ivi în Balcani, în mod deosebit cele legate de pretențiile Bulgariei, care condiționa intrarea în Înțelegerea Balcanică de satisfacerea revendicărilor sale teritoriale [194]. În pofida presiunilor bulgare (sprijinite de Axă), cu toate sfaturile sugerate de aliații occidentali și de partenerii din Înțelegere, Gafencu a rămas ferm pe pozi-

ția neacceptării deschiderii unor cedări teritoriale care ar fi creat precedente periculoase. Astfel s-a hotărît continuarea politicii de excludere a oricăror concesii teritoriale și, luîndu-se în considerație insistența revizionistă a Bulgariei, s-au sistat temporar tratativele în vederea intrării acesteia în Înțelegerea Balcanică. Grigore Gafencu a schițat un tablou sintetic al marilor direcții de politică externă a celor două țări aliate, declarînd țelul lor pacific, hotărîrea de a-și apăra independența și integritatea hotarelor prin asigurarea securității strîmtorilor și a Dunării de Jos. „Apărăm interese de ordin general — afirma Gafencu. Sîntem hotărîți s-o facem într-un spirit de înțelegere și de imparțialitate, străduindu-ne să întreținem cele mai bune raporturi cu toate puterile, dar nu putem realiza misiunea noastră, atît de utilă pentru noi și pentru alții, decît asigurînd cu vigilență securitatea teritoriului nostru și respectul independenței noastre naționale". Iată de ce România insista și cerea o solidaritate efectivă a statelor aliate, sprijinită pe lealitate și bună-credință, pe respectarea întocmai a tratatului care stătea la temelia Înțelegerii Balcanice. Din acest punct de vedere, ea era îndreptățită să se considere un aliat de nădejde, conduita sa în cursul evenimentelor postmüncheneze fiind un exemplu concludent. Jan Paleologu de la „România" — care era în suita delegației române — într-o cronică privind spiritul convorbirilor de la Ankara, relata că un ziarist și deputat turc îi mărturisise încrederea în loialitatea românească, invocîndu-i, cu acest prilej, că în limba turcă exista un dicton din trecute vremuri istorice : „«Sincer și drept ca românul»" și că, nici în gravele împrejurări ale momentului, dictonul nu era contrazis. La postul de radio „Anatolia", solul diplomației române, Grigore Gafencu, asigura poporul prieten că „Uniți frățește vom sluji cu înțelepciune și curaj cauza Înțelegerii Balcanice, instrument de unire și de colaborare între popoare prietene și vecine, precum și marea cauză a unei apropieri între toate popoarele prietene și vecine, și marea cauză a unei apropieri între toate popoarele cu bunăvoință, cu alte cuvinte, cauza păcii generale" [195]. Într-o formă sintetică, acesta era și conținutul *Comunicatului* oficial, semnat cu acea ocazie, în care se stipulase că „«Cei doi miniștri [român și turc] văd în această Înțelegere [Balcanică] un instrument de unire frățească și de acțiune solidară între popoare vecine, indispensabilă ordinei în Balcani și din ce în ce mai necesară păcii europene». La Atena, vizita lui Gafencu a determinat ralierea Greciei la hotărîrile celor doi aliați. Președintele Consiliului de miniștri și ministrul de externe al Greciei, Metaxas, reafirma această comunitate de interese, urmărită de șase ani, fără răgaz, în cadrul încercat al Înțelegerii Balcanice [196]. Din comunicatele oficiale lipseau referirile exprese care să ateste interesul deosebit al statelor Înțelegerii față

de tratativele în curs, fie anglo-franco-turce, fie anglo-franco-sovietice. Opinia publică românească, cu toate acestea, era avizată de aceste tratative de către presa și comentatorii de politică externă. Ghigi transmitea superiorului său ierarhic, Ciano (25 iunie) că știrile despre acordul preliminar franco-turc erau redate în aceiași termeni ca și la acordul anglo-turc, în presa oficioasă română. „Semnalul" și „Universul" — exemplifica el — se grăbesc să-și exprime satisfacția față de finalizarea acestor tratate [197]. Revista condusă de Titel-Petrescu plasa vizita lui Gafencu în Turcia și Grecia în contextul acestor tratative. Se argumenta, astfel, că „Alianțele anglo-franco-rusă, anglo-franco-turcă — în orbita cărora evoluează România și Grecia, garantate prin aceste alianțe — sînt indispensabile pentru cimentarea păcii și prevenirea unor noi expansiuni imperialiste în Balcani și nord-estul european" [198]. Singura posibilitate de a salva pacea — explica publicistul G. Ivașcu — era realizarea unui *dezechilibru* de forțe în favoarea țărilor pacifice, democratice. De ce *dezechilibru?* Pentru că — argumenta el — „Nu echilibrul forțelor poate menține astăzi pacea. Un asemenea echilibru n-ar constitui în condițiile actuale o platformă de stabilitate ci, dimpotrivă, o ispită pentru statele totalitare și războinice, continuu ofensive prin însăși necesitatea lor structurală". Cum putea fi realizat acest *dezechilibru?* Prin unirea Franței, Angliei și Uniunii Sovietice, acesta fiind motivul pentru care omenirea aștepta cu mari nădejdi finalizarea pactului tripartit. „Orice întîrziere a semnării — opina Ivașcu — ar fi deci fatală păcii. Semnătura aceasta trebuie să împiedice gîtuirea Poloniei, trebuie să împiedice dezlănțuirea războiului" [199]. Aceeași opinie era împărtășită și de Zaharia Stancu, într-o originală analiză a situației internaționale, avînd ca focar de referință soarta statelor mici, care nu rîvneau la cuceriri, și care, pentru a-și feri destinul de încleștările dintre cei mari, se alăturau de partea țărilor care se pregăteau să apere pacea, fără însă a lua atitudini fățișe de teama reacțiilor statelor războinice și revizioniste. Lecțiile trecutului abia consumat — Abisinia, Austria, Cehoslovacia, Spania, Albania — le îndreptățeau să ia aceste măsuri de prevedere fie și pentru ca, astfel, să evite invazii fulgerătoare, fără ca marile puteri pacifice să aibă timp, dorință sau posibilitate de a interveni în ajutorul victimei. Zaharia Stancu nu se ferea totuși să-și exprime propria credință — împărtășită, de altfel, de toată suflarea românească — că locul și salvarea statelor mici putea fi asigurat prin alăturarea la puterile democratice pacifiste. Pentru momentul dat, el considera ca șansă a păcii două mari deziderate : încheierea *alianței anglo-franco-sovietice* și modificarea *legii neutralității americane*. Dacă acestea se vor fi perfectat — conchidea el — „statele mici nu vor mai avea de ce se teme iar cei ce au intenții agresive vor trebui să se resemneze sau se vor hotărî să pună to-

tul în joc pe cartea sîngeroasă a războiului" [200]. Opinia publică românească era astfel pregătită să urmărească, în continuare, perfectarea frontului pacific, antihitlerist. Presa cotidiană semnala, astfel, că ziarele franceze „L'Ordre" și „L'Oeuvre" anunțau că d. Henderson, ambasadorul Marii Britanii la Berlin, a comunicat guvernului britanic că, în interesul păcii, este urgent să se ajungă la un acord cu Moscova și că numai această inițiativă ar fi capabilă să împiedice cel de al III-lea Reich de a proceda la acțiuni grave pe care acum este pe cale să le pregătească. Din „Le Jour" erau preluate principalele prevederi ale proiectatului tratat anglo-franco-sovietic care stipula (la punctul 1) că Rusia Sovietică se angajează să dea ajutor și asistență Franței și Marii Britanii în cazul unui atac îndreptat împotriva integrității și independenței lor și că *„se mai angajează să dea ajutor, împreună cu Franța și Marea Britanie,* celor patru state garantate, și anume : *Poloniei, Greciei, Turciei și României".* În schimbul acestor angajamente, Franța și Anglia (punctul 2) se angajau să vină în ajutorul Sovietelor în cazul unei agresiuni care, fără a le atinge direct, ar fi pus în primejdie independența și integritatea sovietică. Ziarul francez, prezentînd proiectul în întregime, remarca faptul că țările baltice nu erau menționate explicit la statele „garantate", informînd că experții urmau tocmai să discute eventualitățile privitoare la „agresiunea" indirectă, ceea ce implica tocmai respectiva zonă [201]. Aceste știri și comentarii îl determinau pe G. Ivașcu să se întrebe dramatic : „De ce să se semneze după dezlănțuirea măcelului și nu înainte, așa cum se afirmă că este în intenția tuturor ?" [202]. La fel ca mulți contemporani, el nu știa, atunci, că punea de fapt o întrebare istoriei celui de al doilea război mondial. Din sursă sovietică — Agenția Tass — se transmitea, pe ziua de 16 iunie, că propunerile anglo-franceze au fost considerate de partea sovietică ca fiind neconcludente și nefavorabile și că tratativele nu puteau fi finalizate [203]. Puterile occidentale și Uniunea Sovietică intrau într-un nou impas, în chestiunea garanțiilor acordate unor terțe țări și a căilor prin care ele urmau a fi aplicate. Și aceasta în momente cînd Reichul nu dădea semne că va renunța la noi acte de agresiune. Din surse engleze, se reactualiza zvonul intențiilor lui Hitler de a împărți Slovacia cu Ungaria, trupe germane fiind concentrate la granița cu teritoriul în dispută. La Budapesta, în *Mesajul* rostit cu ocazia deschiderii sesiunii parlamentare (14 iunie) Horthy mulțumea „atotputernicului ceresc" pentru mărirea Ungariei prin încorporarea Ucrainei Subcarpatice, neuitînd să mulțumească „atotputernicilor tereștri" — Hitler și Mussolini — pentru tot sprijinul acordat. Recunoscînd existența unei grave încordări europene, el o punea pe seama „nedreptelor" tratate de pace — vechiul și mereu supralicitatul slogan revizionist — cerînd să se discute „liniștit" toate chestiunile care ascundeau sămînța unor

conflicte. În această viziune, Horthy avansa ideea unor negocieri, sub instanța Papei, eventual, în cadrul unei reuniuni a marilor puteri care să discute concret căile de rezolvare a litigiilor existente [204]. Un nou München, un nou dictat, era soluția de care diplomația revizionistă maghiară își lega toate nădejdile. Cum în acea perioadă ministrul român Gafencu întreprindea vizita sa în Turcia, ministrul Ungariei la Ankara fusese însărcinat de Csáky (la 7 iunie) să transmită guvernului turc opinia Budapestei conform căreia pacificarea Bazinului dunărean și securitatea în Balcani erau împiedicate de faptul că problemele teritoriale dintre Ungaria și România nu fuseseră reglementate. Se sugera, în consecință, cancelariei turcești ca, prin poziția sa în zonă, să discute aceste chestiuni cu ministrul de externe român care trebuia să sosească la Ankara... Demersul maghiar — nota Mackenzen într-un raport către Ciano — enervase diplomația germană care nu dorea ca Turcia să capete o asemenea preponderență în Balcani [205]. Complicate interese roiau în jurul României, îngreunîndu-i libertatea de acțiune, îndepărtîndu-i prin presiune sau cointeresare aliații, atîtînd și încurajînd pretențiile revizioniste la adresa hotarelor sale, dar nu oricum și oricînd... ci atunci cînd Germania ar fi găsit de cuviință să consimtă la aceasta. Pentru acel moment, Germania și Italia au inițiat o puternică ofensivă diplomatică la Sofia pentru a obține atragerea ei hotărîtă spre Axă, pentru a contracara astfel succesele obținute de Anglia și Franța în Balcani [211]. Ministrul propagandei, Goebbels, în fața a peste 100 000 de ascultători adunați pe stadionul olimpic, cu prilejul sărbătoririi solstițiului de vară (22 iunie), anunța lumii gînduri deloc caracteristice vacanțelor estivale : „«Nu cunoaștem decît *un singur țel : să cucerim tot ceea ce ne-a aparținut în istorie*»“ (subl. — L.D.). El avertiza cancelariile diplomatice că orice program de pace, care nu ținea cont de această dorință a Reichului, nu era decît un program de „«fraze goale»“ și că Germania, hotărîtă să riște, vrea ca poporul său „«să se înfrupte din bogății»“, nepermițînd nimănui să-i stea în cale [206]. În mod imediat și concret, Anglia era sfătuită, spre exemplu, să lase chestiunea Danzigului spre o rezolvare cît mai rapidă... [207]. Comentatorul de politică internațională de la ziarul „Țară nouă“ atrăgea atenția asupra fondului reacționar al ideologiei naziste : „Sîntem martorii înlocuirii sistematice a ideilor naturale de libertate și rațiune prin creaturile himerice ale imaginației, cum este, de pildă, «principiul führer-ului», al «suficienței naționale» sau al «conștiinței rasiale». Conducătorii statelor totalitare urmăresc pe o scară gigantică exaltarea instinctu-

[211] La 24 iunie 1939, s-a perfectat un protocol secret germano-bulgar privind livrarea de armament german, Bulgariei. Prin acest act începea seria unor pași care vor duce la apropierea tot mai mare a Bulgariei față de Axă.

lui în detrimentul raţiunii, pentru a deturna popoarele lor de la orice spirit critic, cu scopul de a reduce individul la o servitudine oarbă a planurilor lor îndrăzneţe de cuceriri" [208]. Într-adevăr, ce alt scop urmărea propaganda nazistă cînd lansa lozinca cuceririi a tot ce a aparţinut, cîndva, Germaniei, sau cea a dreptului germanilor de a se înfrupta din bogăţii ?

Într-o cronică-sinteză a situaţiei internaţionale la sfîrşitul lunii iunie 1939, comentatorul rubricii de politică externă de la oficiosul „România", vorbea despre aspectul exasperant pe care îl luaseră relaţiile internaţionale. În Extremul Orient, incidentele de la Tien-Tsin provocaseră o mare încordare anglo-japoneză, vorbindu-se despre ultimatumuri şi represalii ; la frontierele indefinite dintre Manciuria şi Mongolia, erau semnalate incidente sîngeroase între trupele mongolo-sovietice şi cele japono-manciuriene ; în Europa, laborioasele şi lungile negocieri anglo-franco-sovietice ridicau în fiecare zi noi greutăţi şi obstacole ; dacă tensiunea franco-germană părea a se fi redus simţitor (prin slăbirea atacurilor italiene la adresa Franţei), în schimb polemica anglo-germană era în creştere [209].

La 28 iunie 1939, se împlineau 20 de ani de la semnarea Tratatului de pace de la Versailles. Lecţia lui părea uitată. La 1 iulie, sindicatele britanice, împreună cu Partidul laburist au adresat un *Apel* către poporul german intitulat „*Pentru ce să ne ucidem unii pe alţii ?*". În el se explicau ţelurile pacifice ale statelor democratice, falsitatea propagandei hitleriste privind aşa-zisa încercuire a Germaniei [210]. Luna iulie, cu care debuta fierbintea vară a anului 1939, dădea impresia că Europa mergea vertiginos spre catastrofă, nefiind parcă în stare să facă faţă cursului evenimentelor. Nu mai era perioada războiului „nervos", a războiului „discursurilor" ci etapa unui dialog al surzilor. În ciuda acestei atmosfere confuze, sau poate de aceea, în lumea diplomatică vacanţa estivală era dominată de baluri. Da, de baluri. O spune cu amuzament amar Geneviève Tabouis, enumerînd cascada balurilor pariziene. La 1 iulie, marele bal dat de ambasadorul american Bulitt ; la 3 iulie, garden-party-ul oferit celor peste 1 800 de invitaţi de către ambasadorul britanic Phipps ; la 4 iulie, faimoasa serată dată de ambasadorul polonez Lukasiewicz, la care participau peste 2 000 de invitaţi ; la 7 iulie, întrecîndu-le pe toate, balul dat de Philippe Rotschild... [211]. Pînă şi aceste ştiri trezeau speranţa că vara va trece în linişte. Hitler plecase la odihnă pe înălţimile Bavariei ; Chamberlain, revenind la tradiţia week-end-ului, stătea la Birmingham ; Ciano plecase într-o vizită de curtoazie în Spania ; Bonnet participa la un banchet dat de organizaţia radical-socialistă din Toulousse ; preşedintele Poloniei se stabilise la reşedinţa de vară de la Spala ; pribegii regi detronaţi ai Albaniei, Ahmed Zogu şi Geraldina,

petreceau cinci zile, incognito, la București, într-o manieră „izolată", plecînd apoi spre Franța într-un vagon de dormit particular, avînd cu ei... 60 de geamantane [212]. Presa română, preluînd comentarii din presa străină, prezenta pronosticuri și speculații pe tema „anotimp-vacanță-viață politică", experții în materie stabilind compatibilități și incompatibilități între categoriile astfel alăturate [212]. Fără argumentări explicite, vara anului 1939 era socotită „periculoasă", încît acel început de lună, cu baluri și vacanțe, era primit cu vădită ușurare.

La București, după încheierea dezbaterilor la *Mesaj* și la *Răspuns* (28 iunie), după discutarea cîtorva proiecte de legi (cu privire la contingentarea grîului, cu privire la organizarea breslelor ș. a.) prima sesiune parlamentară se încheia la 11 iulie 1939 [213]. Bilanțul pozitiv al acesteia putea fi rezumat prin discutarea cîtorva aspecte vitale ale țării : necesitatea solidarității și unității naționale, hotărîrea de a apăra hotarele în caz de pericol, dreapta rezolvare a regimului naționalităților conlocuitoare, grija pentru întărirea capacității de apărare, sprijinirea politicii externe promovate de guvern.

În mediile politice și în presa internă din România, în cursul lunii iulie, s-a vorbit mai puțin despre negocierile anglo-franco-sovietice. Chestiunea atitudinii României în această problemă a făcut subiectul a numeroase opinii și considerații polemice în istoriografia universală consacrată preludiilor celui de al doilea război mondial. Supraapreciind rolul real pe care un stat mic, precum era România, putea să-l aibă în jocul de interese al marilor puteri, unii istorici au tratat problema unilateral, alții tendențios, alții superficial. Împărtășim întrutotul concluziile la care a ajuns istoriografia românească, prin opiniile unor avizați specialiști în perioadă ca Viorica Moisuc, Eliza Campus, Gheorghe Zaharia, Ion Calafeteanu ș.a. Din riguroasele cercetări, susținute documentar, se desprinde faptul că România a avut, într-adevăr, unele rezerve dar ele s-au datorat unui complex de cauze care nu trebuie ignorat atunci cînd se analizează atitudinea diplomatică și politică a unei țări. Între aceste cauze, pe primul loc era inexistența unui tratat politic între România și U.R.S.S., tratat care să fi cuprins garantarea statu-quo-ului teritorial al României. Acestei absențe juridice, trebuie să i se adauge și anticomunismul guvernanților României, care nu priveau cu ochi buni posibilitatea „contaminării" bolșevice a maselor populare. Dacă acestea erau motive care izvorau din

[212] La 23 iulie se producea marele fenomen astronomic al apropierii planetei Marte de Pămînt, la numai 56 milioane kilometri. Un astrolog mexican prevestea pentru 27 iulie 1939 nici mai mult nici mai puțin decît *sfîrșitul lumii* ; la 25 iulie, pe colinele de la sudul Londrei, a nins aproape o jumătate de oră... ; iulie-august 1939, temperaturi fără precedent în București : 40° la umbră, 61° la soare [214].

relațiile strict bilaterale, România avea multiple temeiuri de prudență datorate pozițiilor marilor puteri aliate sau ostile ei. Pe de o parte, conduita echivocă a Angliei și Franței privind locul și rolul pe care voiau să-l acorde U.R.S.S.-ului în edificarea securității europene, pe de altă parte, previzibila iritare a Germaniei în cazul acceptării, declarate oficial, a unei atari alianțe [213]. Parcurgînd însă imensa cantitate de informații, știri și comentarii din presa epocii, privitoare la tratativele tripartite, este de necontestat dorința poporului român pentru finalizarea lor. Titluri sugestive din toate cotidienele românești hrăneau această speranță. Exemplificăm enunțînd asemenea titluri, scrise de obicei cu litere mărite, cu chenare menite să atragă atenția în mod deosebit : *Săptămîna aceasta Acordul anglo-rus va fi semnat* — 31 mai ; *Diferențele vor fi ușor înlăturate* — 2 iunie ; *Moscova cere ca toate statele, nu numai unele din ele, să fie garantate contra unei agresiuni* — 3 iunie ; *Răspunsul Rusiei e constructiv* — 6 iunie ; *Între Paris și Londra se duc discuțiuni pentru urgentarea și terminarea tratativelor cu Moscova* — 7 iunie ; *Pactul anglo-franco-rus principial încheiat* — 8 iunie ; *Săptămîna hotărîtoare. S-a găsit formula cea mai potrivită pentru alianța anglo-franco-rusă* — 13 iunie ; *Se pare că nimic nu mai e în calea semnării tratatului* — 14 iunie ; *Prima convorbire Strang-Molotov* — 17 iunie ; *Londra dă satisfacție Moscovei și alianța se încheie* — 21 iunie ; *Negocierile au intrat într-o fază critică ? ; Presa germană speră că acordul nu se va încheia* — 24 iunie ; *Germania vrea tratative cu Moscova ; Anglia primește propunerile Rusiei* — 27 iunie ; *Nu mai există nici un obstacol în calea alianței ; Între timp și Axa a făcut oferte Moscovei* — 28 iunie ; *Sosirea misiunii germane la Moscova ; Anglia hotărîtă să contracareze ofertele Germaniei pe lîngă ruși* — 9 iulie ; *Eșuarea tratativelor cu Rusia ar avea urmări incalculabile ; Dictatorii nu așteaptă decît aceasta pentru a lua ofensiva* — 22 iulie ; *Alianța cu Rusia e ca și încheiată. Conversațiile militare vor începe în cel mult zece zile* — 27 iulie [216] ș. a. ș. a. În ce privește studiile și materialele întocmite de Marele Stat Major român asupra situației politice internaționale și europene, ele porneau, în totalitate, de la aprecierea că între cele trei mari puteri —

[213] După eșuarea tratativelor tripartite, în chiar ajunul declanșării războiului (31 august), Armand Călinescu îi declara lui Fabricius : „«Și dl. Göring și dl. Hitler au spus Maiestății Sale [în noiembrie 1938, cu prilejul vizitei lui Carol în Germania] că ceea ce îi preocupă îndeosebi este ca *noi să nu manifestăm prietenie Sovietelor*. Putem avea orice înțelegere cu Franța și Anglia. E firesc. Dar *o înțelegere cu Rusia ar fi interpretată ca un act inamical față de Germania*. Ei bine, *noi care am fi putut încheia oricînd un act de neagresiune cu Moscova, și am fi avut tot interesul s-o facem*, ne-am abținut, tocmai pentru a vă fi agreabili. Or, dvs. acum v-ați înțeles cu Sovietele»“ [215].

U.R.S.S., Franța și Anglia — se va ajunge la încheierea unui tratat de asistență mutuală reciprocă, care va constitui baza unui larg front antinazist și antirevizionist, și la care vor adera și celelalte țări mici și mijlocii din centrul și răsăritul Europei [217]. La 10 iulie, din însărcinarea lui Gafencu, ambasadorul României la Ankara transmitea, prin Saracioglu, punctul de vedere al României privind un dorit pact de neagresiune româno-sovietic, integrat în cadrul și spiritul tratatelor și organismelor existente sau în curs de finalizare : pactul anglo-franco-sovietic, pactul turco-sovietic, pactul anglo-franco-turc, garanțiile anglo-franceze, Înțelegerea Balcanică [218].

Dacă în privința relațiilor cu vecinul de la răsărit România avea serioase nădejdi în constructiva lor reglementare, situația raporturilor sale cu micile state vecine, respectiv Ungaria și Bulgaria, îi dădea motive de intensă și îngrijorată preocupare. În relațiile cu Bulgaria, după vizita premierului Kiosseivanov la Berlin, s-a produs o relansare a campaniei bulgare revizioniste la adresa României. Avînd în vedere „interesul" manifestat de Italia fascistă pentru zona balcanică, diplomația ei a urmărit cu sporită atenție evoluția relațiilor româno-bulgare, prin prisma intențiilor politico-strategice ale Axei. Attolico, Guiddoti, Talamo, Ghigi — acreditații Italiei la Berlin, Belgrad, Sofia și București — l-au ținut la curent pe Ciano în acest scop.

După o convorbire avută cu premierul bulgar, ambasadorul italian la Berlin, Attolico, îl informa pe Ciano (6 iulie) că și-a creat convingerea că Kiosseivanov era un sincer prieten al Italiei și al Axei dar că, din prudență, nu poate declara deschis această atitudine pînă ce Bulgaria nu va fi pregătită din punct de vedere militar. Paralel cu înarmarea — relata Attolico — Bulgaria era hotărîtă să-și îmbunătățească relațiile cu Iugoslavia (determinînd-o să iasă din Înțelegerea Balcanică) și să-și satisfacă aspirațiile teritoriale. În această direcție, Kiosseivanov i le-a mărturisit în ordinea priorităților : pe primul loc Dobrogea, pe al doilea loc, Tracia și o ieșire la mare care s-o transforme în putere mediteraniană, capabilă să neutralizeze Grecia și Turcia. În încheierea *Raportului* către Ciano, Attolico comunica punctul de vedere german în această problemă : Germania este convinsă de necesitatea absolută a constituirii unui bloc ungaro-iugoslavo-bulgar și lucrează temeinic pentru realizarea lui, pentru ca, în caz de război, să fie eliberată de preocupări în Balcani. „Deutsche Diplomatische politische korrespondenz", „Deutsche Allgemeine Zeitung", „Angriff" ș.a. publicau articole care subliniau faptul că Germania înțelegea aspirațiile Bulgariei, tratîndu-le cu atenție și simpatie. „Corriere della sera" sublinia faptul că Bulgaria s-a convins că cererile ei revizioniste, îndreptate împotriva României și Greciei, au fost întîmpinate cu cea mai mare bunăvoință de către Germania. La întoarcerea în țară,

Kiosseivanov s-a declarat foarte satisfăcut de rezultatele vizitei sale la Berlin, și, deși *Comunicatul* oficial comun dat publicității definea relațiile germano-bulgare sub genericul „colaborării, independenței și neutralității", cercurile apropiate ale premierului bulgar fuseseră informate că în conversațiile avute cu Hitler și Göring, premierului Bulgariei i s-a promis tot ajutorul economic, politic și diplomatic german, în privința revendicărilor sale în Dobrogea și Egee (din *Raportul* însărcinatului cu afaceri al Italiei la Belgrad, Guidotti). Relatînd lunga întrevedere pe care a avut-o cu Kiosseivanov la Sofia, Talamo îl informa și el pe Ciano despre marea satisfacție a Bulgariei față de punctul de vedere german. La punctul 4 din *Raportul* lui Talamo, cuprinzînd precizările pe care i le-a făcut premierul bulgar, se spunea : „Germania consideră România o cantitate neglijabilă (irelevantă) pe care o poate ține în frînă Ungaria»" [219]. Astfel țesea Axa în jurul României plasa care, ținută încă în rezervă, urma să fie folosită pentru atingerea propriilor scopuri în zona sud-estului european.

În aceeași perioadă, în cîteva întrevederi avute cu Gafencu, reprezentantul diplomației italiene la București, Ghigi, a abordat diverse probleme privind situația internațională, în contextul evoluției evenimentelor în curs. La 25 iunie, la 2 și 3 iulie, Gafencu i-a vorbit cu scepticism despre sinceritatea guvernului maghiar privind dorința de a ajunge la un acord cu România. Repetînd — pentru a cîta oară ? — că România era dispusă, în orice moment, să semneze un acord identic ca cel acceptat de guvernul iugoslav (în spiritul acordului de la Bled) Gafencu îi mărturisea că era informat de guvernul britanic că ... ministrul Budapestei în capitala britanică făcuse un demers pentru a pune în discuție chestiunea teritorială din Transilvania [214]. În acest context, Gafencu i-a reconfirmat că România era decisă să se apere dacă ar fi fost atacată și tocmai de aceea ea primea cu gratitudine toate garanțiile unilaterale [215] care i-ar fi oferite de către marile sau micile puteri [220]. Ca și în alte momente, demersurile diplomației horthyste erau acompaniate de o furibundă campanie antiromânească. „În Bulgaria și Ungaria sîntem zilnic atacați și insultați

[214] Demersul respectiv a fost confirmat lui Ciano și de reprezentantul Italiei la Budapesta, Vinci, care l-a întrebat pe Csáky direct dacă intenționa să transmită Londrei *Proiectul de memorandum* în chestiunea Transilvaniei. Csáky i-a răspuns că a înaintat un *Memorandum* conținînd punctul de vedere al Ungariei, pentru a contraargumenta informațiile din izvor român ce se găseau la Foreign Office, dar că s-a abținut să dea un caracter oficial notei.

[215] Cu toate demersurile guvernului român în legătură cu extinderea „erga omnes" a tratatului de alianță româno-polon, pe tot parcursul anului 1939 România nu ajunsese la nici un rezultat. Un ultim demers (iulie 1939) care cerea lărgirea tratatului și în eventualitatea unui atac al Ungariei, a rămas fără rezultat.

prin ziarele lor ; calomniile cele mai odioase și tot atît de ridicole sînt debitate pe seama țării noastre, mergînd pînă acolo /.../ că răspîndesc știrile cele mai fanteziste despre pretinse dezertări ale elementelor oștirii românești în Ungaria..." Dezertori români în Ungaria ! Indignarea opiniei românești față de lipsa de bună credință, ba chiar de bună cuviință, cu care propaganda horthystă biciuia opinia publică, era greu de domolit. Făcîndu-se ecoul acestei indignări, Cezar Petrescu scria : „Am dori numai atît : agenția telegrafică maghiară să dea publicității în «Ungaria liberă», pentru lectorii din «Ungaria liberă», statistica țăranilor maghiari împroprietăriți în România, cu suprafețele respective ; numărul școlilor maghiare din România ; numărul pensionarilor și funcționarilor maghiari din România ; numărul publicațiilor maghiare care apar în România. Atît ! Lăsînd cititorii maghiari din «Ungaria liberă» să mediteze" [221]. Da. Avea dreptate ministrul Csáky atunci cînd îi semnala italianului Vinci tonul violent, atacurile antirevizioniste din presa română (22 iulie). Avea dreptate cînd îi semnala, de asemenea, întărirea fortificațiilor la frontieră de către români, pregătirile lor militare... Ceea ce nu-i transmitea el diplomatului italian (fără să putem bănui că acesta nu era în cunoștință de cauză) era motivul „recrudescenței" atacurilor din presa română. Alt diplomat italian, Ghigi, era mai în măsură să explice fenomenul. Și a făcut-o. În două *Rapoarte* adresate lui Ciano, la 23 și 26 iulie, în urma discuțiilor purtate cu primul ministru și ministrul de externe de la București. Președintele Armand Călinescu i-a comunicat „«într-o formă atentă și amicală»" că unele publicații italiene („Stampa" din Torino, „Corierre della sera"), în corespondențe de la Sofia și Budapesta, au adoptat un ton foarte ostil față de România, declarîndu-se deschis favorabile revendicărilor revizioniste bulgare și ungurești. Ghigi i-a răspuns „diplomatic" că a transmis lui Ciano părerile românilor dar că, după părerea sa, trebuia înțeles că politica „deschisă" și constant „prietenească" față de România, determinase la opinia publică italiană simpatie și înțelegere față de aspirațiile sale dar... jurnalele pariziene și londoneze, cu politica lor de „încercuire" etc. România era răspunzătoare de ziarele de la Paris și Londra ! În convorbirea cu Gafencu, Ghigi a aflat, de asemeni, că violenta polemică de presă ungaro-română cădea în responsabilitatea guvernului maghiar, personal a lui Csáky, care a dorit să agite problema „transilvană" pentru a o menține deschisă în eventualitatea declanșării unor conflicte europene, iar pentru aceasta nu a ocolit nici invențiile, nici falsele acuze [222].

Directorul revistei „Kimondom", Gheorghe de Ferenczy, publica acest răspuns la campania calomniatoare a propagandei horthyste : „Orice ar spune Radio-Budapesta, noi secuii și ungurii

din Ardeal ne simțim bine în România, fiindcă aici sîntem în plină proprietate a drepturilor omenești și ale celor cetățenești". Motiva : „Aici în România, frații noștri — țărani secui și unguri — își pot cultiva singuri pămînturile care au fost primite grație reformei agrare, iar prin avantagiile conversiunii au fost scutiți chiar și de povara datoriilor ce-i apăsau". Mai presus de toate însă, spunea cetățeanul român de origine maghiară, era grija pentru soarta patriei. *„Ungurii din România sînt în curent cu faptul că orice încercare de revizionism constituie sămînță de război.* Or, noi vrem pacea". Presa de limbă maghiară din Banat, prin publicația săptămînală „Banati Hirado" și prin cotidianul „Déli Hirláp", în cadrul unor articole documentate, a protestat contra proliferării injuriilor de la Radio-Budapesta, cerînd postului de Radio-București să prezinte adevărata situație a naționalității maghiare din România. „«Din cei un milion și jumătate de unguri care trăiesc în România — preciza „Banati Hirado" din 30 iulie — nimeni nu crede că în România mor ungurii de foame și că zilnic sînt linșați dintre noi cîți am umplea un cimitir»". Iar „Déli Hirláp" ținea să declare cu răspundere și loialitate pentru patria comună : „«Organele cu răspundere ale țării să creadă că *maghiarii din România, chiar dacă au auzit știrile radiofonice din Budapesta, au știut să le aprecieze la justa lor valoare,* neproducînd nici un fel de agitație printre noi. Mai mult chiar, sîntem împotriva acestui soi de propagandă»" [223]. Obișnuitele clișee cu care oligarhia de la Budapesta căuta să învenineze legăturile româno-ungare au culminat, în acel miez de vară a anului 1939, printr-o campanie fără precedent. „Incalificabila îndrăzneală a grofilor, în a căror mînă hrăpăreață se află frînele statului ungar" — se scria în „Lumea Nouă" — după ce „au călcat în picioare cele mai elementare drepturi ale națiunilor căzute de-a lungul istoriei în ghearele lor" își îngăduiau să strige că nu-s lăsați „să terorizeze din nou popoarele". Pentru poporul vecin, cu care românii voiau să stabilească legături de pașnică colaborare, se adresau îndemnuri de înțelepciune și pace. *„Poporul maghiar,* care a avut atita de suferit de pe urma absurdelor himere revizioniste ale coroanei Sfîntului Ștefan, trebuie să înțeleagă nu numai că mult fluturata compensație nu va putea să aibă loc niciodată, dar că el *riscă să ajungă din unealtă a imperialismului totalitar, prima lui victimă,* pierzînd în afară de independența națională orice posibilitate de soluționare în folosul lui a grelelor probleme sociale ce apasă asupra șubredului edificiu al statului ungar". [224]. Poporul maghiar știa și el acest lucru dar nu el hotăra conduita guvernului, politică externă promovată de oligarhia revizionistă de la Budapesta. La 30 iulie, într-o cuvîntare rostită la Sopron cu ocazia deschiderii cursurilor universitare, contele Csáky spunea studenților, pentru a fi auzit la Berlin și Roma : „«Să sperăm că va da roade

sinceritatea cu care chiar în ultima vreme [ocuparea Cehoslovaciei — L.D.] am demonstrat prietenilor că pot conta pe noi [ocuparea Ucrainei Subcarpatice], căci prețuim solidaritatea și onoarea națiunii mai mult ca orice lucru și, pentru a le salvgarda, sîntem gata să luăm asupra noastră orice risc»". Enunțînd intențiile „pacifice" ale Ungariei, Csáky ținea să precizeze că „«Aceasta nu înseamnă să renunțăm la cel mai mic drept al nostru»" [225].

În aceleași momente, România își făcea și ea cunoscută poziția față de aliații ei. „Gringoire" — cel mai mare săptămînal din presa franceză — publica, la 27 iulie, un articol al lui Raymond Recouly [216] intitulat „O audiență la M. S. Regele Carol II al României". În ce privea raporturile cu statele vecine, explica publicistul francez, românii erau convinși că ungurii și bulgarii „«și-au legat într-un chip irevocabil soarta lor de aceea a puterilor Axei»". În ce privea opinia publică din România, imensa majoritate a națiunii române, ea era „«din tot sufletul, pentru motive multiple și adînci, alături de țările democratice, de Franța — care nu a pierdut nimic din înflăcăratele ei simpatii — și de Anglia»". Recouly punea această conduită pe seama inteligenței poporului român, a cercetării amănunțite a forțelor potrivnice și a sentimentelor care le inspira această atitudine. Pentru cei ce speculau sau mai puneau la îndoială această opțiune a României, finul observator al realităților internaționale ținea să avertizeze că : „«Românii — și cu bună dreptate — așteaptă ca în țările occidentale, în Franța și Anglia, guvernele și opinia publică să recunoască extrema dificultate a poziției lor și să se conducă în consecință»" [226]. Din păcate, marile puteri n-au ținut cont nu numai de poziția și interesele României, ci, în general, de dificultățile și dezideratele țărilor mici și mijlocii.

Prima săptămînă a lunii august 1939 s-a desfășurat aproape „bine" din punctul de vedere al evoluțiilor internaționale. Războiul nu mai era anunțat pentru „mîine" sau „poimîine", ci pentru săptămînile și lunile care vor urma... La Moscova, paralel cu tratativele politice, urmau să înceapă conciliabule militare, domnind mult optimism. Ca urmare, Chamberlain a plecat în week-end la Checquers, urmînd să facă concediul în Scoția, iar spre sfîrșitul lunii la castelul suveranului George, la Balmoral. Parlamentele american și englez luau vacanță. Era acesta un semn că furtuna trecuse ? Doar în Germania, o bună parte din armată se afla pe picior de război ; în Italia se desfășurau cele mai mari manevre militare ; problema Danzigului rămînea deschisă în toată gravitatea ei, Ciano și Ribbentrop avînd dese întrevederi în acest scop ; în Extremul Orient, tensiunea politică și militară atingea noi cote [227].

---

[216] Același ziarist, cu un sfert de veac în urmă, luase un interviu lui Carol I, cu cîțiva ani înaintea izbucnirii primului război mondial.

Dacă lumea diplomatică înregistra o aparentă acalmie, dacă omenirea nu mai asculta cîteva discursuri pe zi, războiul alb, al „uzurii nervilor", era întreținut cu cerbicie de războiul „stilourilor", al gazetarilor și comentatorilor de radio. Ziarele luaseră un ton de violență caracteristic stării de război. Titluri tendențioase și peiorative, mănșete incendiare, texte pătimașe și aținătoare, instigînd, de o parte și de alta, la amplificarea resentimentelor și adversităților. Războiul „nervilor" intra în a cincea lună — socoteau experții comentatori ai situației internaționale. În august urma să se comemoreze 25 de ani de la izbucnirea primului război mondial. Amatorii de senzațional căutau — și găseau ! — să demonstreze că luna august fusese în istorie luna „evenimentelor mari și a stelelor căzătoare". Se semnalau coincidențele istorice ale lunii : Hanibal a învins pe romani ; a murit Alexandru Macedon ; s-a născut Napoleon ; s-a săvîrșit „noaptea Sfîntului Bartolomeu" ; lupta lui Mihai Viteazul la Gurăslău ; cucerirea „Griviței" de către români ; izbucnirea primului război mondial ; intrarea României în război ; bătăliile de la Mărășești și Oituz ș.a. Ingenioasa propagandă britanică inventase chiar un „proiectil" nou — bombardarea, din avion, cu scrisori. Stephan King-Hall, faimosul publicist englez, autorul „bombardării" în masă cu scrisori deasupra Germaniei, declara la Paris ziariștilor că lucra pe propria-i răspundere, cum îi dicta conștiința, nefiind în serviciul ministerului de externe, dar dorind să lămurească poporul german că pacea trebuia salvată. Sistemul King-Hall a început să fie imitat, apoi, și de alte țări. Ziarele anunțau că în Anglia și Franța curgeau scrisorile din Germania drept pentru care... King-Hall a anunțat că-și va extinde activitatea și spre Italia, Spania, Japonia. Paleologu de la „România" remarca : „Omenirea de astăzi va trebui să-și făurească nervi de oțel pentru a rezista asalturilor concentrice, ingenios variate și dozate, care tind să ne înnebunească" [228]. Se putea și înnebuni într-o atare psihoză ! Nimeni n-a mai fost surprins de apariția unui nou „Petrache Lupu", a unui nou „Maglavit". În noaptea de 30 iulie/1 august, clopotarul Vasile Cristea a tras clopotele Mitropoliei ortodoxe din Sibiu vestind „sfîrșitul lumii" pentru ora 12 din miez de noapte. Anchetat de organele poliției, el și-a susținut proorocirile, spunînd că i s-a arătat Dumnezeu în vis...

Luna august debuta și cu o vie activitate comercială pe piața internațională a materiilor prime. Bumbac, cauciuc, cupru, cositor, lemn, petrol — deveniseră produse foarte solicitate. Cumpărători mai de seamă, Germania, Italia, Anglia, Franța. Urmare a acestor cereri, prețurile au cunoscut o creștere spectaculoasă. Ziarul „New Chronicle" — anunța agenția „Rador" — semnala că Germania făcea cumpărături masive pe piața engleză, numai în prima jumătate a lunii august cumpărînd 3 000 tone cauciuc, 7 500 tone aramă,

5 000 tone plumb. În a treia săptămînă a lunii, ea cumpărase peste 10 000 tone aramă și peste 4 000 tone cauciuc. Și totuși, nimeni nu punea Angliei eticheta de germanofilă pentru că realiza acest comerț cu Germania. Pentru România — semnala zilnic ziarul comerțului, industriei și finanțelor — cererile de cherestea și de lemn fasonat atinseseră un nivel neobișnuit. În special Germania, dar și Anglia, Italia, Ungaria solicitau cantități foarte mari. Cereri deosebite, pentru produsele petrolifere. Situația aceasta era în creștere, statisticile fiind publicate însă cu întîrziere. „Argus" publica în august situația pentru luna iunie :

ȚARA	TOTAL (tone)
Anglia	38 452
Belgia	15 304
Franța	22 496
Italia	41 976
Germania	37 165
Cehia, Slovacia	58 144 [217]
Ungaria	18 612
Iugoslavia	18 397 etc. etc.
TOTAL export, în tone :	327 262

O situație aparte era semnalată pe piața internațională a grîului, care continua să nu prezinte interes față de producția românească. Singurul debușeu continuu era Germania, prin intermediul exclusiv al caselor de export germane, cu reprezentanți în România. Italia nu mai făcea cumpărături, avînd și ea o recoltă arhisuficientă. Situația era îngreunată și de faptul că alte state — Argentina, S.U.A., Franța — ofereau grîne de calitate superioară. Un milion jumătate tone de cereale, excedent pentru export, nu-și găseau amplasament, nici Anglia — în care România își pusese mari nădejdi — nesprijinind exportul românesc [229]. Această situație provocase dezbaterile din Parlament privind problema comerțului cu grîne.

Din avalanșa știrilor care curgeau în presa cotidiană românească, este greu de apreciat care erau cele care interesau, în mod deosebit, pe contemporanii epocii. Probabil, fiecare pe gustul și preocupările pe care le avea. Într-un reportaj intitulat „Cititorii de ziare", Virgil Gheorghiu semnala că ei „intră în jungla evenimentelor europene" în mai multe feluri. Fidelul cumpărător de ziar, cu banul în mînă, alături de taxa pentru biletul de tramvai ; cititorul clandestin care „fură din ochi" și citește foaia vecinului ;

[217] Cifra trebuie înglobată tot în beneficiul Germaniei, prin preluarea vechilor convenții comerciale româno-cehoslovace.

cititorul care cumpără toate ziarele ; cititorul indolent care trece peste fierberea Europei ca peste „un nimic" ; pasionații de amănunte etc. etc. [230]. Un lucru este sigur. Presa anului 1939, în mod deosebit cea estivală, a fost sufocată de veștile internaționale, atingînd adesea cote paroxistice, știrea de „ieri" devenind falsă „astăzi", cea de „azi" fiind contrazisă de cea de „mîine". La 31 iulie, înainte de începerea vacanței parlamentare engleze, în cele două camere s-au desfășurat ample dezbateri pe problemele curente de politică externă. Avînd în vedere gravitatea situației internaționale, opoziția a cerut guvernului ca sesiunea parlamentară să se reia la 21 august, dar banca ministerială a reușit să impună data de 3 octombrie, promițînd că, la nevoie, Parlamentul va fi convocat de urgență [231]. Cu o săptămînă înainte, Churchill încredințase ziarului „Daily Herald" un pronostic care va fi confirmat curînd : „«De vom avea sau nu război, depinde numai de cancelarul Hitler și de anturajul său. Tunul nu va bubui și sîngele nu va curge dacă ordinul nu va fi dat de cancelarul Hitler»" [232]. Adevărul era că războiul — stăvilit sau declanșat — depindea nu numai de cancelarul Reichului, ci de întregul complex de factori conjuncturali, în care Marile Puteri aveau cuvîntul hotărîtor. Și atunci, și înainte. Țările mari aveau interese mari de apărat, ideologii de impus sau certuri de secole de lichidat.

În contrast cu marile puteri, țările mici și mijlocii ar fi trebuit să facă un bloc solidar, pentru a nu fi atrase într-un eventual conflict [233]. Din păcate, unele popoare „mici" aveau guvernanți care în loc să depună străduințe în această direcție, se lăsau tîrîți la carul intereselor altor puteri, legîndu-și de ele speranța în realizarea unor pretenții pe seama vecinilor mai „mici". În noaptea de 1 august, în dreptul satului Tecen (Maramureș) s-a produs un incident de graniță între grănicerii români și maghiari. După încorporarea Ucrainei Subcarpatice la Ungaria, navigația cu plutele pe Tisa superioară fusese oprită. Spre sfîrșitul lui iulie, guvernul maghiar a cerut să negocieze cu guvernul român reglementarea chestiunii. Întrunindu-se la Sinaia, delegațiile tocmai dezbăteau problema cînd a intervenit incidentul, ceea ce a determinat întreruperea temporară a negocierilor [234]. În aparență, episodul pare lipsit de importanță (dealtfel, s-a și aplanat foarte repede). El marca totuși o anumită stare de enervare, suspiciune și alarmare, datorită precedentelor la care asistase Europa în ultimele luni. Într-un *Raport* înaintat lui Ciano de către Ghigi (2—4 august) acesta aprecia că incidentul de la Tecen și campania de presă, erau inițiativele guvernului maghiar care urmărea să mențină vie tensiunea între cele două țări, în scopul de a putea agita, într-o sperată eventualitate, chestiunea Transilvaniei. Pentru a dovedi bunele intenții ale guvernului român — informa Ghigi — ministrul român

la Budapesta a primit instrucțiuni exprese pentru a propune guvernului maghiar restabilirea unor raporturi normale între cele două state. Concluzia lui era însă sceptică : „«Situația dintre România și Ungaria este, ca să spun așa, într-o permanentă stare de tensiune, iar negocierile economice, actualmente în curs, se desfășoară într-o atmosferă încordată»“ [235]. Răspunzînd în Camera lorzilor unei interpelări a lordului Ponsonby (3 august), care cerea lămuriri privind incidentul de la Tecen, lordul Halifax l-a asigurat că a primit informații de la ministrul României la Londra că ele nu vor avea consecințe agravante, fiind supuse anchetei unei comisii mixte [236].

Vacanța diplomatică estivală mai acorda răgazuri. Șeful departamentului externelor de la Budapesta, Csáky, pleca în concediu de odihnă pe două săptămîni ; Daladier făcea o croazieră pe Mediterana ; regele României, în croazieră pe iachtul „Luceafărul“, vizita monumentele Turciei [218] ; Roosevelt își lua un concediu, plecînd cîteva zile la o proprietate a sa din Hydepark, apoi într-o croazieră pe coastele nordice ale Americii. În cealaltă tabără, a Axei, tabloul era cumva diferit. 2 milioane de germani și 1 milion de italieni executau o grandioasă manevră militară ; șeful național-socialiștilor din Danzig pleca, pentru convorbiri cu Hitler, la Berchtesgaden ; deasupra Danzigului „ploua“, pentru prima oară, cu scrisorile lui King-Hall. La orizontul vieții internaționale plutea o nouă criză, asemănătoare cu cea din septembrie 1938, de data aceasta în jurul Danzigului [238].

Dacă prima săptămînă a lunii august fusese dominată de luările de poziție ale Marii Britanii, cea de a doua — ca într-un dialog regizat — era precumpănitor dominată de activitatea diplomatică a *statelor totalitare* și a *manifestărilor coloanei a V-a hitleriste*. Discursul lui Forster la Danzig, întîlnirea Ciano-Ribbentrop de la Salzburg (nu se mai văzuseră de la 22 mai, de la semnarea „Pactului de oțel“), apoi cea de la Berchtesgaden, Ciano-Hitler. Cu toate aceste semne îngrijorătoare, o anchetă inițiată de ziarul „Daily Express“ pe lîngă principalii săi corespondenți de presă în străinătate (7 august), sub genericul „va izbucni războiul ?“, a avut ca rezultat un NU aproape unanim. Printre cei care s-au exprimat cu acest NU, erau și corespondenții de la Berlin și Varșovia [239].

La 10 august, agenția „D.N.B.“ informa opinia publică mondială că Forster rostise în Piața Lungă din Danzig un discurs în care declarase că „«Danzighezii, uniți pe veci, îndreaptă cu dragoste și

[218] În cursul întrevederii pe care a avut-o, la palatul Dolma Bakce din Istanbul cu președintele Turciei, Inönü (11 august), Carol a reînnoit dorința României ca Turcia să insiste, în cursul viitoarelor negocieri turco-sovietice, pentru realizarea unei apropieri româno-sovietice, pentru perfectarea unui pact de neagresiune între cele două state [237].

veneraţie, privirea lor către Führer, care, fără îndoială, le va împlini dorinţa de a reveni la Reich...»" [240]. Spusese cu doar zece zile înainte Geo Bogza : „Măi Danzig /.../ nu ştii ce nume teribil îţi este dat să porţi în lume. Şi cine ştie dacă peste o lună numele acesta nu va căpăta o semnificaţie cu totul îngrozitoare. Avioane au să zboare deasupra oraşelor, flăcări se vor ridica pe tot continentul, civilizaţia va fi în ruină" [241]. Nu era, desigur, o prezicere, ci flerul unui subtil observator al mersului evenimentelor al căror martor era. Mulţi cunoscători ai vieţii internaţionale opinau că Danzigul nu va prilejui izbucnirea unui cataclism. Nu declarase Hitler că nu va face război pentru el ? Nu apreciase Franco (după întrevederea cu Ciano) că Europa nu merita să intre în război pentru Danzig ? Şi totuşi, în chiar ziua cînd Forster îşi rostea jurămîntul faţă de Reich şi Führer în Piaţa Lungă — 10 august — Hitler îi vorbea lui Burckhardt (înalt comisar al Ligii Naţiunilor pentru Danzig) despre hotărîrea sa de a face război şi de a distruge Polonia. „«Dacă e vorba de un război general [deci Hitler ştia care urma să fie reacţia garanţilor Poloniei ! — L. D.] prefer să-l conduc la cincizeci de ani, şi nu la şaizeci». În aceeaşi seară, Ciano scria în al său „Jurnal intim" : „«Mă întorc de la reşedinţa de vară a lui Ribbentrop, la Fulch [Fuschl — L. D.]. Voinţa sa de a declanşa războiul mi se pare de nezdruncinat [219]. El respinge orice soluţie care ar fi susceptibilă de a satisface Germania şi de a evita, în acelaşi timp conflictul. Sînt sigur că, dacă li s-ar da germanilor chiar mai mult decît cer, ei vor ataca totuşi, fiindcă sînt posedaţi de demonul distrugerii»". După convorbirile Ciano-Ribbentrop, avînd în centrul atenţiei problema Danzigului, la 12 august, Ciano a fost primit de Hitler la Berchtesgaden. În pofida tuturor argumentelor folosite de Ciano pentru a-l convinge că un atac asupra Poloniei ar declanşa un război generalizat, Hitler s-a arătat hotărît de a-l declanşa, cerînd sprijinul Italiei, pe baza prevederilor *Pactului de oţel* [242]. Presa germană, italiană, maghiară, engleză, franceză ş.a. s-au grăbit să relateze pe larg — fiecare din unghiul său de vedere — conţinutul şi sensul contactelor germano-italiene, enunţînd supoziţii şi previziuni [243]. „L'Humanité", spre exemplu, scria : „«Este indiscutabil că tactica cancelarului Hitler este de a repeta ceea ce a făcut acum un an în chestiunea sudeţilor. Criza pe care a provocat-o la Danzig, înţelege să o facă să evolueze pînă în mo-

[219] Aceeaşi întrevedere, relatată de Joachim C. Fest — care citează documentele Tribunalului militar de la Nürenberg — sună astfel : „«Ei bine, Ribbentrop — i-am spus în timp ce mă plimbam prin grădină — ce speri să obţii ? Danzigul sau Coridorul ?». «Acum mai mult — îmi răspunse el, fixîndu-mă cu privirea rece, de manechin de ceară — ceea ce vrem noi este războiul !». Voinţa sa de a declanşa războiul este de neclintit. El respinge orice soluţie în stare să dea satisfacţie Germaniei sau să evite conflictul" [244].

mentul pe care-l va socoti favorabil pentru a dicta condițiunile»". În privința întrevederilor de la Salzburg și Berchtesgaden, ziarul comuniștilor francezi aprecia că ele au urmărit să stabilească „«pînă la ce punct Italia fascistă poate să meargă în agravarea situației relative la Danzig și dacă lovitura „mediației" [italiene] nu ar putea să mai fie reînnoită cu succes»". Ziarele ungare publicau ample informații asupra convorbirilor germano-italiene, susținînd că „«Danzigul nu este decît preludiul revizuirii»", avansînd cu insistență evidența apropierii „«reorganizării sud-estului Europei»" [245]. Din capitala Reichului, ambasadorul Coulondre transmitea, prin canal diplomatic, impresiile sale ministrului Bonnet, conchizînd că preparativele militare ale Reichului se accelerează și se poate considera că Germania a atins un mare avans în mobilizare. În ciuda afirmațiilor presei germane — opina el — era „imposibil" de apreciat gradul de înțelegere germano-italian și solidaritatea efectivă realizată [246].

Nu intrăm în amănuntele întrevederilor Ciano-Ribbentrop, Ciano-Ribbentrop-Hitler din 12 august. Redate de Ciano (există și stenograma Schmidt), ele au îmbrățișat toate problemele de interes ale Axei, în mod deosebit eventualitățile la care se putea aștepta în cazul izbucnirii războiului [247]. După opiniile lui Ribbentrop, conflictul nu urma să se generalizeze, Europa asistînd „impasibilă" la „implacabila" zdrobire a Poloniei. Enumerînd presupusa reacție a diverselor state (Franța și Anglia nepregătite pentru război ; America, cu a sa opinie publică ce se pronunța pentru neutralitate și izolaționism ; Moscova neamestecîndu-se deoarece tratativele tripartite erau eșuate, fiind în curs de tratative germano-sovietice) la punctul 5, Ribbentrop a spus : „«*România* nu va face nimic precis. Va continua să penduleze într-un joc de echilibru și nu ne va da preocupări cu caracter militar, deoarece *Ungaria și Bulgaria sînt mai mult decît suficiente pentru a lichida*»". La întîlnirile de la Berchtesgaden, s-a impus concluzia lui Hitler : Europa nu se va „mișca". Ajungînd la zona sud-estului european, Hitler sconta pe faptul că Ungaria — „«amică adevărată»" — împreună cu Bulgaria — căreia Germania i-a furnizat arme — va neutraliza România, urmînd ca Italia să „imobilizeze" Iugoslavia și Grecia. În privința Uniunii Sovietice, el aducea aceleași argumente ca Ribbentrop, conchizînd că nici ea nu se va „mișca". În această presupusă evoluție, stăpînul celui de al III-lea Reich jubila la gîndul că, fără multe complicații, „«Polonia va fi lichidată»" [248]. Coincidența făcea — începînd cu această fază coincidențele acestea vor căpăta aspectul unei avalanșe — ca in ziua cînd cei trei hotărau în fața hărților „dezlegarea" crizei poloneze prin război, la Moscova să înceapă tratativele anglo-franco-sovietice. Mijloacele de informație românești se dovedesc active — ca spațiu și interes — față de derularea

convorbirilor tripartite. Ele fuseseră anunțate, cu titluri mari și sugestive, cu mult timp înainte : *„Alianța cu Rusia se încheie cu siguranță* — 1 august ; *Coaliția statelor pacifice s-a încheiat* — 2 august ; *Delegațiile militare spre Moscova. Situație prielnică la Moscova, Pactul politic anglo-franco-sovietic va fi încheiat într-un termen cît de scurt* — 6 august ; *Misiunile militare engleză și franceză au sosit la Moscova* — 10 august ; *Începe Conferința anglo-franco-rusă* — 10 august [249]. Într-un articol-studiu publicat de Constantin Vișoianu în „Viața românească", intitulat *„Pactul anglo-franco-rus. De ce au fost dificile pînă acum negocierile"* se argumenta opiniei publice românești că alianța tripartită era de o necesitate vitală, bazîndu-se pe nevoia elementară a respectivelor mari puteri de a se apăra în comun contra unei agresiuni, răspunzînd, în același timp, și nevoii tuturor statelor libere din Europa de a se vedea ferite de război. Semnalînd frecventa atitudine conciliantă a Angliei față de Germania, rezervele ideologice ale celor două democrații apusene față de comumismul sovietic, justificînd neîncrederea Uniunii Sovietice față de partenerii negociatori, Vișoianu admitea și reala greutate în perfectarea unui atare pact, luînd în considerație obiectivele, metodele și efectele scontate. El considera însă că respectivele impedimente încetiniseră numai, dar nu vor duce la eșuarea pactului tripartit, așteptat de atîtea popoare [250]. Tratativele au intrat într-un nou impas, totuși, atît din cauza sustragerii anglo-francezilor de la asumarea unor obligații militare precise, cît și din cauza dilemei liberei treceri a trupelor sovietice pe teritoriul Poloniei și al României [251]. Arnold Toynbee avea să scrie despre acest impas : „«Primejdia comună ce amenința existența lor [a celor trei puteri — L.D.] nu putea să înlăture neîncrederea și antipatia reciprocă. Ele n-aveau încredere una în cealaltă, în aceeași măsură în care nici una dintre ele n-avea încredere în naziști. Aceste sentimente peste care nu puteau trece constituiau o piedică mai serioasă în calea unei înțelegeri, decît divergențele academice între ideologiile lor»" [252]. Istoricul italian Georgio Amendola apreciază că atunci cînd delegațiile militare au ajuns la Moscova era, deja, prea tîrziu. În fața atitudinii pasive, ambigue și contradictorii a Angliei, Stalin — la curent cu apropierea scadenței hitleriste în ceea ce privea invadarea Poloniei — a imprimat politicii sovietice un curs corespunzător intereselor exclusive ale U.R.S.S., arătîndu-se hotărît să nu scoată „castanele din foc" în locul altora. Această hotărîre l-a decis să inițieze „tratative paralele", continuînd pe cele tripartite dar stabilind contacte și cu Germania. Rapiditatea răspunsurilor germane — precizează Amendola — contrasta cu iritanta încetineală și ambiguitate a englezilor [253].

Țările mici și mijlocii aveau motive temeinice să aștepte finalizarea intențiilor marilor puteri, nădăjduind în realizarea unui front

de rezistență eficient în fața agresivității manifeste a Germaniei. Din București, Ghigi comunica lui Ciano, la 13 august 1939, că diverse „voci" din cercurile politice românești vorbesc cu insistență despre constituirea unui guvern de „unitate națională" și de eventualitatea reîntoarcerii lui Titulescu pe scena politică a României. „«Numele lui Titulescu trebuie pus în legătură cu o eventuală încheiere a pactului anglo-franco-sovietic, pentru care fostul ministru de externe (care a fost făuritorul apropierii româno-sovietice) s-a străduit să frîneze eventualele exigențe ale guvernului de la Moscova, și să obțină condiții favorabile pentru România»". Formarea unui asemenea guvern — avansa o opinie Ghigi — ar fi corespuns dorinței oamenilor politici rămași în afara F.R.N. fără ca, prin aceasta, să fie sigură renașterea influenței lui Maniu, Brătianu și alții. S-ar putea — conchidea el — ca preconizatul guvern de *uniune națională* să fie și mai fidel lui Carol și cercurilor sale [254]. La 15 august, se comemora ziua intrării României în primul război mondial. Participînd la festivitățile zilei marinei, la Constanța, Carol al II-lea rostea un discurs în care spunea că *„ceea ce este românesc nu se poate da, că ceea ce este strămoșesc se va apăra,* și, mai mult decît aceasta, *dacă cineva este iubitor de pace, el trebuie să știe că granițele odată brăzdate, nu se pot schimba fără o primejdie de cataclism mondial"* [255]. Sublinierea nu ne aparține. Cuvintele subliniate, sub formă de citat, apar în *Raportul* întocmit de același Pelegrino Ghigi, cu următorul comentariu interpretativ : frazele esențialmente politice din discurs „«trebuiesc puse în legătură cu garanțiile franco-engleze și cu revendicările bulgare și ungare»". El adăuga însă că „«după unele voci, trebuie să fie considerate și ca un răspuns la intențiile agresive ale Germaniei la granițele României»" [256]. Ghigi surprindea o realitate. România știa bine, din experiența primului război mondial, la ce se putea aștepta din partea tendințelor germane. Marele admirator al Germaniei hitleriste de la „Porunca", Ilie Rădulescu, împărțea populația României în cîteva categorii din punctul de vedere al atitudinii față de Germania. Cea mai mare parte, masele populare, țărănimea — recunoștea el — nu uitase că în urmă cu 20 de ani și-a încrucișat armele cu nemții. Din partea lor, nici vorbă de simpatie. O parte din burghezie și intelectualitate care, pînă în 1938, manifestase o „anumită" simpatie (veche reminiscență a luptei pentru triumful principiului naționalităților), după anexarea Boemiei și Moraviei la Reich, „sufletul acestora s-a împietrit, devenind insensibil la fenomenul german", îngrijorați de amenințările ce se arătau la orizont în numele „spațiului vital". A treia categorie — în care se declara inclus — „antisemiții intransigenți" — în pofida unui consecvent spirit filo-german, era gata să lase deoparte convingerile proprii și unele identități ideologice, dacă apărarea hotarelor

naţionale ar cere-o. Părea o schimbare de ton ? Mai degrabă o laşitate exprimată printr-un compromis : „avem curajul să spunem că sîntem PRIETENII MĂRTURISIŢI ai Germaniei", „ai unei Germanii care ţine la independenţa şi integritatea României..." [257]. Dincolo de hotarele României, tensiunea internaţională cunoştea noi cote de îngrijorare [220]. La Varşovia, ministrul afacerilor străine Beck avea conversaţii consultative precipitate cu ambasadorii Angliei, Franţei, Americii, Vaticanului. Hitler avea o nouă întrevedere cu Burckhardt. La Berlin şi Roma, şeful diplomaţiei maghiare, Csáky, avea consultări cu Ribbentrop, Ciano şi Mussolini. La Moscova, tratativele militare se întrerupeau pentru o săptămînă [258].

Cea de a treia săptămînă a lunii august era considerată ca „hotărîtoare". Toate aceste misiuni diplomatice, conciliabule şi consultări se succedau într-un tempo accelerat. Paralel cu ele, întîmplări politice care, în vremi normale, ar fi avut o semnificaţie aparte, acum erau consemnate la periferia de interes a vieţii politice. La Oslo, între 15—19 august, se întrunea a XXXV-a Conferinţă interparlamentară, avînd la ordinea zilei, printre altele, reglementarea pacifică a conflictelor internaţionale. Delegaţia parlamentară a României era alcătuită din personalităţi care au ilustrat cu cinste viaţa acestui for în perioada de după primul război mondial : foşti preşedinţi de Cameră şi Senat ai diferitelor legislaturi partidiste — Constantin Dimitriu, Alexandru Lapedatu, Dimitrie Pompeiu, Nicolae Săveanu —, foşti miniştri sau deputaţi, reprezentanţi ai diverselor provincii din România — Voicu Niţescu, Ion Petrovici, Anibal Teodorescu — personalităţi consacrate în lumea diplomatică — Dimitrie Ghika, Vespasian Pella —, reprezentanţi ai naţionalităţilor conlocuitoare în majoritatea legislaturilor deceniilor postbelice — Hans Otto Roth — ş.a. După cum am mai spus, evenimentul interparlamentar trecea neobservat. Confuzia care domnea pe scena internaţională era din plin reflectată de comunicatele agenţiilor de presă. Exemplificăm pentru 17 august. Sursă franceză : în Franţa şi Anglia opiniile publice „«şi-au deschis ochii şi energiile s-au încordat»" ; în Europa raportul de forţe s-a schimbat, „«Cancelarul Hitler nu-şi va impune voinţa sa nici în chestiunea Danzigului, nici în altele»". Sursă americană : chiar dacă s-ar ceda Danzigul Germaniei, armistiţiul ar putea fi oricînd denunţat de conducătorii Reichului, pentru noi campanii de cuceriri. Sursă italiană : „«Dacă Varşovia nu recunoaşte dreptatea Reichului şi dezlănţuie un conflict care ar pune în joc existenţa sa, este inutil să

[220] Pentru preîntîmpinarea unor eventualităţi potrivnice, Marele Stat Major al armatei române a ordonat, începînd cu 15 august, mobilizarea, instruirea şi concentrarea oştirii la frontiera de vest, hotărîre firească în contextul ameninţărilor germano-ungare. Concentrarea rezerviştilor a fost explicată sub enunţul necesităţii de instruire în vederea manevrelor de toamnă.

mai repetăm că Italia va fi alături de Germania»". Sursă germană : Italia a transmis cancelarului Hitler răspunsul în problemele discutate de Ciano la Salzburg. Răspunsul este favorabil. Sursă engleză : 50 000 de soldați germani au sosit în Slovacia unde au ocupat diferite poziții de-a lungul frontierei spre Polonia. Sursă germană : se dezmint categoric toate informațiile privitoare la intrarea trupelor germane în Slovacia și instalarea unui comandament militar german la Bratislava. Surse diverse : manevre militare în Germania, Olanda, America, Anglia, Italia ș.a.m.d. Sursă germană : „«Ceva hotărîtor trebuie să se întîmple curînd»". Pentru opinia publică mondială, pentru țările pacifice, cea mai neliniștitoare știre difuzată la 17 august a fost cea care anunța întreruperea tratativelor tripartite de la Moscova, pentru ca delegațiile să se consulte cu guvernele lor. Din Riga, serviciul telegrafic particular al ziarului „România" transmitea că, din cercuri bine informate, se aflase că întreruperea negocierilor tripartite se datora refuzului misiunilor engleză și franceză de a mai lua parte la discuții, în urma instrucțiunilor primite de la guvernele lor. În schimb, „Rompress" din Londra transmitea că divergențele survenite în tratativele de la Moscova au produs mare vîlvă în capitala britanică, unde se spera în desfășurarea favorabilă a negocierilor. Agenția „Rador" transmitea la rîndu-i, din Roma, că nu era exclus ca guvernul de la Moscova — în ciuda iluziilor pe care și le-au făcut pluto-democrațiile — să se gîndească serios la o apropiere de Germania (informație provenită de la publicația oficioasă „Relazioni Internazionali") [259]. Era, desigur, greu pentru contemporani, chiar și pentru cei versați în chestiunile politice internaționale, să-și facă o părere adecvată despre conjunctura internațională. Au trecut, dealtfel, decenii și istoricii nu au elucidat complet sensul și răspunderile pentru evenimentele care au prefațat declanșarea celei de a doua conflagrații mondiale. Ca membru al Misiunii Sovietice la convorbirile tripartite, N. G. Kuznețov relatează că, la 17 augusut, Voroșilov a cerut cu insistență ca cele două delegații apusene să răspundă la principala chestiune : „«vor avea trupele sovietice autorizația de a intra pe teritoriul Poloniei și României în cazul cînd acest lucru ar fi necesar pentru respingerea agresiunii fasciste ?»". Eschivîndu-se de la răspuns — consemnează Kuznețov — amiralul Drax a cerut amînarea ședinței pentru cîteva zile [260]. La rîndu-i, diplomatul sovietic Maiski, în lucrarea memorialistică „Cine l-a ajutat pe Hitler", relatează că pe la mijlocul lunii august, guvernul sovietic „«a ajuns definitiv la concluzia că politica lui Chamberlain și Daladier exclude posibilitatea unui pact tripartit eficace și a hotărît să schimbe orientarea politicii sale externe, să întrerupă tratativele cu Anglia și Franța, întrucît au devenit fără obiect, și să încheie un acord cu Germania...»" [261]. În acele zile, „Scînteia" — organ central de presă al P.C.R. — punea

în gardă opinia publică asupra semnificațiilor știrilor contradictorii date de presă, combătînd aprecierile acelor cercuri politice care împărțeau răspunderea tergiversărilor tratativelor tripartite între Anglia și U.R.S.S. Comuniștii români erau convinși că „U.R.S.S., a cărei fidelitate față de cauza independenței țărilor mici a fost dovedită prin fapte, nu urmărește decît să stăvilească nu numai agresiunea directă, ci și cea indirectă" și că „semnătura ei nu va figura decît pe un act care va garanta, într-adevăr, rezistența unită a țărilor pacifiste împotriva agresiunii sub orice formă" [262]. O sugestivă surprindere a atmosferei acestor momente realiza Tudor Teodorescu Branișteanu, în ziarul „Azi". „Desigur, nu este ora unei judecăți definitive. Capitolul acesta nu este cunoscut în toate detaliile. În hotărîrile grave și în sacrificiile dureroase din punctul de vedere superior al justiției internaționale, bărbații de stat care conduc marile democrații apărătoare ale păcii au avut, fără îndoială, motive pe care noi le cunoaștem în parte și încă destul de vag". Ceea ce i se impunea lui ca evident era convingerea că se ieșise din faza „declarațiunilor duminicale", întrevederile care aveau loc între mai marii națiunilor nefiind urmate „nici măcar de un banal și hipocrit comunicat oficial". Și iată tabloul pe care-l zugrăvea el nu numai pentru contemporani, ci și pentru posteritate : „S-a lăsat asupra acestei zbuciumate Europe o liniște — dar o liniște grea, tragică, în care nu se aude decît vuetul neîntrerupt al marilor uzine de înarmare" [263]. Pentru România, pentru statele din Europa Centrală, vizitele ministrului de externe Csáky la Berlin și Roma erau apreciate ca un seismograf capabil să indice intențiile hitleriste în această zonă. La 19 august, Mussolini a avut o întrevedere de 4 ore cu Csáky, fiind asistat de Ciano. În comentariile neoficiale ale diverselor agenții de presă se credea că, prin contele Csáky, Hitler transmisese un mesaj lui Mussolini în care-și exprimase dorința de a încorpora Danzigul la Reich pînă la Congresul de la Nürenberg [264]. Ceea ce a alarmat din nou opinia publică și guvernul român a fost faptul că presa internațională a comentat incidentele noi de la granița româno-maghiară ca efecte ale negocierilor „pacifice" ale contelui Csáky [265]. Ce se întîmplase ? La 17 august, o patrulă de grăniceri români de la pichetul Ateiașul Nou (lîngă Salonta) a fost atacată fără motiv, pe furiș, de un grup de cca 10 soldați maghiari, pe teritoriul românesc. Guvernul român a înaintat un energic protest celui de la Budapesta (18 august) cerînd și obținînd ca o comisie de anchetă să cerceteze faptele [266]. Incidentul n-a avut amploare extraordinară — un grănicer român ucis, altul dispărut și altul rănit. Dar, judecat prin manifestarea sa provocatoare, prin consecințele unor „incidente" similare care, în primăvară, serviseră de pretext Germaniei și Ungariei să intre în Cehoslovacia, el a declanșat o imediată reacție, fiind semnalat nu numai de presa română, ci și de cea engleză și franceză,

pe prima pagină a multor cotidiene. Carol al II-lea, aflat încă în croazieră la bordul iahtului „Luceafărul", a fost chemat urgent, de către Armand Călinescu, să se reîntoarcă în țară [267].

Era 20 august. Tăcerea comunicatelor oficiale era suplinită de comentariile, mai mult sau mai puțin oficioase, ale agențiilor de informații și presă. Sursă franceză : Hitler și Mussolini vor trebui să aleagă între a se lansa într-o aventură sumbră sau a negocia o pace adevărată. Dacă Anglia și Franța ar da îndărăt „«Polonia pierde Danzigul iar Europa ar pierde Polonia»". Sursă italiană : Tensiunea a ajuns la punctul culminant. „«Polonia trebuie să se înțeleagă direct cu Reichul, întrucît altfel chestiunea Danzigului duce la conflict»". Sursă germană : „«Sîntem prea angajați ca să mai putem da înapoi. Trebuie să ni se dea satisfacție dacă se vrea într-adevăr să se evite războiul»". Sursă engleză : „«Anglia este gata și va interveni imediat în cazul cînd independența Poloniei ar fi în pericol»" [268]. Nici canalele diplomatice nu erau mai avizate. La 20 august, Léon Noël, ambasadorul francez la Varșovia, relata că din sursă foarte serioasă a dedus că „«în intenția Wilhelmstrasse-ului se consideră că Hitler este hotărît să rezolve chestiunea Danzigului pînă la 1 septembrie»". Coulondre, ambasadorul francez la Berlin, comunica, în schimb, că același Wilhelmstrasse era „neliniștit" și „pesimist" de faptul că Germania putea fi „împinsă" într-un conflict. Cît privește o eventuală intervenție a Angliei în favoarea Poloniei, Coulondre făcea cunoscută impresia care domnea în cercurile politice berlineze și anume că ea era puțin de așteptat să se producă. „«Pentru ce Anglia [se raționează în aceste cercuri] ar interveni pentru Danzig, după ce a lăsat Reichul să ocupe Austria, sudeții, regiunile cehe și Memel ?»". Răspunzîndu-i lui Noël la Varșovia, șeful diplomației franceze îl autoriza să-i sfătuiască pe polonezi să nu se lase provocați de manevrele militare, incidentele de la graniță și provocările minorității germane hitleriste din Danzig, foarte exploatate de presa și radioul german, ca în vremea crizei sudete [269].

După ce se anunțase semnarea tratatului economic sovieto-german (19 august, Berlin), în ziua de 21 august, la ora 3 dimineața, Berlinul comunica oficial că Germania și Uniunea Sovietică au hotărît să încheie un Pact de neagresiune. „ȘTIREA — anunța ziarul „Timpul" — A PRODUS IMPRESIE FORMIDABILĂ ÎN TOATĂ LUMEA". Se consemnau impresiile imediate în formă sintetică. La Londra — „Imposibil !" ; la Paris — „Așteptăm ca Moscova să confirme și să lămurească știrea dată de Berlin" ; la Budapesta — „ce va face acum Polonia ?" ; la Berlin — „consecințele posibile ale acestui eveniment depășesc toate prevederile" ; la Moscova — conversațiile militare anglo-franco-sovietice au fost reluate ; sovieticii cer precizări în legătură cu problema asistenței mutuale ; răspunsul francez a venit, cel britanic întîrzie ; Chamberlain și Halifax și-au între-

rupt vacanța ; importante consilii de miniștri la Londra și Paris [270]. Cu titluri mari, tipărite la „Ultima oră", „Porunca vremii" aprecia viitorul pact ca un pas spre înlăturarea definitivă a unui război. „Führerul Germaniei a lucrat genial" — scria „Porunca". Hitler „este, cu adevărat, cea mai mare, epocală figură politică a lumii în ceasul actual". Subliniind faptul că fără război, fără „vărsare de sînge", Hitler a „limpezit" drumul păcii, prohitleriștii din România se bucurau pentru apropierea „scadenței revendicărilor germane", pentru eșecul tratativelor tripartite. „Fiindcă este sigur un lucru : fără adeziunea Rusiei Sovietice la alianța anglo-franco-poloneză și la sistemul de garanții instituit de Marea Britanie în Europa, nu s-a rupt, numai, în favoarea Axei, echilibrul european, dar a fost înlăturat complet și războiul, pe care l-ar fi determinat automat traducerea în faptă a revendicărilor germane" [271]. Presa engleză și franceză trata evenimentul ca pe o „lovitură de trăsnet", în fața căreia guvernele de la Londra și Paris nu se puteau desmetici [272]. În realitate, Anglia și Franța purtau, în cea mai mare măsură, vina că nu reușiseră să prevină, pe parcursul întregii veri, eventualitatea unei asemenea cotituri. Pentru opinia publică de pretutindeni, neinițiată în păienjenișul țesut în culisele diplomatice, era mai greu să-și explice semnarea unui pact de „neagresiune" între două puteri care, pînă atunci, duseseră întreaga luptă politico-ideologică sub stindarde și alianțe care se excludeau reciproc. Pactul anticomintern, antibolșevismul (obiectivul primordial în doctrina hitleristă) erau incompatibile doctrinei comuniste, mișcării antifasciste, antihitleriste. Dar, cum avea să remarce Gafencu, „opoziția dintre cele două tendințe extreme /.../ nu a putut împiedica interesele de stat în acțiunea lor de a se unifica deasupra tuturor abisurilor doctrinare". El mărturisește că cea mai rea noapte din viața sa a petrecut-o cînd a aflat despre plecarea lui Ribbentrop la Moscova. Călinescu — cu care a discutat îndelung — i-a împărtășit aceleași neliniști. Gafencu afirmă că, în notele găsite după asasinarea premierului român, pentru ziua de 21 august, se citea următoarea consemnare : „«Lovitură de teatru a acordului germano-sovietic. Consider situația ca find foarte gravă»" [273]. A doua zi, presa română a difuzat știri despre iminenta încheiere a pactului germano-sovietic, cu precizarea că semnarea lui nu va exclude compatibilitatea unui pact tripartit anglo-franco-sovietic, deoarece Uniunea Sovietică nu va consimți la perfectarea unui pact „de ajutorare pentru agresiune" ci la unul de neagresiune [274].

La 22 august, Hitler convoca la Obersalzberg pe principalii săi colaboratori militari, anunțîndu-le hotărîrea de a ataca Polonia, chiar în cazul acceptării de către aceasta a pretențiilor comunicate pînă atunci pe linie diplomatică. Fixînd ziua atacului pentru 26 august, Hitler a prezentat colaboratorilor factorii obiectivi și subiectivi favorabili Germaniei, printre care — în treacăt — și faptul că România era „mai slabă ca înainte" [275]. Această hotărîre Hitler o lua în

ciuda faptului că, în chiar acea zi — 22 august — Chamberlain îi trimisese un *Mesaj* în care îl avertiza că oricare se va dovedi natura acordului germano-sovietic, el nu va schimba obligațiile Marii Britanii față de Polonia, încît, dacă se va ivi cazul, guvernul englez era hotărît și pregătit să recurgă fără întîrziere la toate forțele ce-i stăteau la dispoziție [276]. În ultima săptămînă a lunii august, presa română a publicat, aproape în exclusivitate, știri internaționale. Foarte puțin, aproape deloc, notări privind diplomația sau acțiunile politice interne ale țării. Războiul „nervilor" ajunsese la paroxism. În dimineața lui 23 august, regele George revenea la Londra, de la castelul Belmoral; președintele Lebrun se întorcea la Paris, întrerupîndu-și vacanța de la Mercy Le Haut; cetățenii americani erau sfătuiți de Departamentul de Stat al Casei Albe să renunțe la călătoriile în Europa. În aceeași zi, era anunțată o întrevedere Hitler-Henderson la Berchtesgaden, prilej cu care ambasadorul englez trebuia să-i transmită Cancelarului *Mesajul* lui Chamberlain. Mai tîrziu se va ști că, prin Henderson, Hitler i-a răspuns în scris lui Chamberlain că era hotărît să rezolve problema Danzigului și Coridorului, transmițînd verbal ambasadorului englez, în forme mai răspicate, aceeași hotărîre. Atunci i-ar fi spus Hitler și lui Henderson că prefera să facă războiul la 50 de ani, decît la 55 sau 60 și că, dacă Polonia mai ataca „un singur german", el o va distruge [277]. Planul hitlerist, inclusiv regia dramei care urma să înceapă, era pregătit cu minuțiozitate. Și, în timp ce cîteva zeci de divizii germane se îndreptau spre viitoarea victimă, două treimi din armata poloneză erau mobilizate la hotare.

Din Roma, ambasadorul britanic Percy Loraine, după o întrevedere cu Ciano, trimitea Londrei propunerile lui Mussolini, un nou „München", care, prin cedarea Danzigului, urma să îmbuneze „atmosfera" [278]. Presa italiană dezvolta, cu multă virulență, teza „revizuirii". După opinia sa, sosise, în sfîrșit, momentul ca puterile democratice să recunoască drepturile morale, politice și economice ale „țărilor proletare" (sic!). „Lavoro Fascista" pretindea chiar că deznodămîntul pacific al dramei Danzigului n-ar rezolva nimic „«căci trebuie să se soluționeze și problema colonială germană, ca și aceea a revendicărilor italiene, care vor rămîne neclintite»". În altă capitală din sistemul Axei, la Budapesta, Consiliul de Miniștri se întrunea într-o ședință extraordinară pentru a examina problemele în plină actualitate, ocazie cu care Csáky prezenta o expunere asupra întrevederilor ce le avusese cu conducătorii Germaniei și Italiei. În această atmosferă, în ziua de 23 august, răsuna un colectiv glas de pace din „Grupul Oslo" [221], întrunit

[221] În grup intrau Danemarca, Finlanda, Luxemburgul, Suedia, Norvegia, Olanda și Belgia.

special la Bruxelles pentru a dezbate posibilitățile de menținere a păcii și de apărare a independenței și integrității lor, în eventualitatea unui conflict european. În numele șefilor de state ai Grupului, într-o conferință radio-difuzată, regele Leopold al Belgiei declara că „«*Micile state au motive să se teamă că vor deveni victimele unui conflict european în care vor putea fi atrase fără voia lor*, cu toată politica lor de independență și cu toată voința lor de a rămîne neutre»". Considerînd că statele mici puteau fi expuse la primejdia „«de a deveni obiectul unor acorduri înfăptuite fără cooperarea lor»", convins că nici un popor nu dorea să-și trimită copiii la măcel pentru a răpi altor popoare dreptul la existență, Grupul de la Oslo termina declarația conjurînd, de data aceasta, pronia cerească : „«Facă Dumnezeu ca această catastrofă, care amenință omenirea, să fie îndepărtată»" [279]. După ce războiul mondial începuse deja, opinia publică mondială a aflat că, în acea zi de 23 august, Hitler fusese conjurat să nu provoace războiul și de Mahatma Ghandi. Într-o scrisoare patetică, înțeleptul indian îi spunea cancelarului celui de al treilea Reich : „«Este sigur că dv. sînteți azi singura persoană în lume ce puteți opri un război care amenință să readucă lumea la starea de sălbăticie. Trebuie oare plătit un asemenea preț pentru un obiectiv oricît de merituos vi s-ar părea dvs. ? Veți asculta oare de apelul ce vi-l adresează un om care în mod voit a renunțat la metoda războiului, obținînd prin aceasta destul de importante succese ?»" [280]. Nu s-a lăsat impresionat Hitler de avertismentele marilor puteri, cu atît mai puțin avea s-o facă la apelul pacifist-filozofic al lui Ghandi. În cursul zilei de 23 august, la sediul Ministerului de Război din Saint-Dominique, la ora 18, sub președinția premierului Daladier, începea o consfătuire puțin obișnuită, la care, pe lîngă Bonnet, participau generalii Gamelin, Darlan, Vuillemin, Jacomet, Colson, Aube etc. etc. [281]. Shirer spune că, la cele trei întrebări puse de Daladier, Bonnet a emis două ipoteze (intrarea în război sau reconsiderarea atitudinii) iar Gamelin și Darlan au răspuns că armata și marina erau pregătite [282]. Într-adevăr Daladier ceruse răspuns la trei întrebări precise. 1. *Franța putea să stea pasivă, să asiste la dispariția de pe harta Europei a Poloniei și a României*, sau a uneia din aceste țări ? 2. Care sînt mijloacele de a se opune la aceasta ? 3. Care sînt măsurile de luat în acel moment ? La punctul 1, Georges Bonnet a găsit „oportun" să amintească că *România a consimțit să livreze diverse produse și să aprovizioneze Germania* iar generalul Gamelin că, *în ce privea România, îi era greu să se pronunțe, această chestiune depinzînd de Ungaria și Iugoslavia*. În cursul unui schimb de păreri, Gamelin a mai remarcat că, dacă Franța nu intervenea, Germania ar fi fost avantajată deoarece va dispune de resursele poloneze și românești. Concluzia consfătuirii a fost că Franța nu avea de ales. Singura soluție era de a-și ține

angajamentele față de Polonia. Despre România nu s-a mai pomenit [283]. Ciudată logica celor care garantaseră — în condițiile și în sensul declarațiilor oficiale — România ! Ciudată amnezia liderilor francezi care îndemnaseră România să-și procure arme și armament din Germania ! În ce situație s-ar fi aflat România dacă ar fi devenit, atunci, obiectul unei agresiuni ? Istoria nu trebuie însă să se depărteze de firul derulării ei faptice. Ulterior, consfătuirea amintită n-a avut consecințe pentru „garantata" Românie, în 1940 Franța însăși fiind cotropită de Reich.

La 23 august, la Moscova, s-a încheiat *Tratatul de neagresiune dintre Germania și Uniunea Republicilor Sovietice Socialiste*. Publicînd Comunicatul oficial și textul Tratatului în 7 puncte, ziarele românești au prezentat reacțiile imediate, îngrijorarea și deruta declanșată într-o mare parte a țărilor lumii, la această știre [284]. În zilele următoare, au fost date publicității explicații privind evoluția relațiilor germano-sovietice pînă la tratat [222], convorbirile directe sau telefonice care le-au precedat, contactele dintre parteneri, desfășurarea protocolului semnării, reacțiile cancelariilor diplomatice. După primele momente de consternare, s-a crezut într-o reeditare a Pactului germano-sovietic din 1926, întregit cu o clauză de neagresiune. Această ipoteză era de crezut datorită insistenței sovieticilor de a continua tratativele militare cu anglo-francezii [286].

Pregătirile militare, cu caracter de mobilizare, arătau că se aștepta, ca iminentă, izbucnirea războiului. Marile orașe ale lumii luau măsuri împotriva bombardamentelor. Pe mări, navele primeau instrucțiuni să ocolească zonele periculoase. Parlamentele, în vacanță, se adunau în ședințe extraordinare. Șefii de state și guverne inițiau întrevederi, transmiteau mesaje. Fazei de război „diplomatic" i se substituiau, treptat, preludiile unui război „militar". Peste 8 milioane de oameni se aflau, deja, cu arma la picior, de o parte și de alta a baricadei. Toate ipotezele păreau posibile.

---

[222] Schema relațiilor publicată de „România" amintea : *7 martie 1918* — pacea de la Brest-Litovsk ; *1921* — U.R.S.S. nu este invitată la Conferința de pace de la Versailles. Solicitată, apoi, să participe la reorganizarea internațională, refuză ; *17 aprilie 1922* — Tratatul de la Rapallo ; *1923—1932* — în timpul Republicii de la Weimar, colaborare economică, militară și politică între cele două state ; *1933—1934* — Cu venirea lui Hitler la putere, relațiile germano-sovietice se răcesc. Rapallo este dat uitării. Relațiile comerciale și contactele militare continuă ; *1934—1938* — Raporturile germano-sovietice se înrăutățesc. Germania devine campioana Pactului anticomintern, U.R.S.S. ia inițiativa Frontului păcii ; Germania se retrage din Liga Națiunilor, U.R.S.S intră în Ligă și devine deosebit de activă ; Germania se aliază cu Italia. U.R.S.S. semnează pacte de asistență mutuală cu Franța, Cehoslovacia ; Germania susține pe Franco, U.R.S.S. pe republicani ; *septembrie 1938* — München. Rusia este îndepărtată din politica europeană ; *aprilie 1939* — încep tratativele tripartite anglo-franco-sovietice ; *19 august* — noul acord economic germano-sovietic ; *23 august* — Pactul de neagresiune ; *26 august* — Misiunea militară franceză și engleză părăsește Moscova [285].

Într-o învălmășeală tulburătoare, veștile despre acțiunile diplomatice se suprapuneau celor privind mișcările militare, polemicilor violente ale presei și radioului, incidentelor de frontieră, în general propagandei menite să informeze sau să dezinformeze opinia publică națională și internațională. La Moscova se afla Ribbentrop și se semna tratatul. Dar la Moscova se găseau și cele două misiuni militare iar ambasadorii celor două țări așteptau explicații. Hitler își exprimase hotărîrea de a ataca Polonia. Dar, la rîndu-i, aceasta reafirma hotărîrea de a se apăra, iar Anglia și Franța o asigurau de respectarea îndatoririlor asumate. De ambele părți, intransigența era totală, încît, în aparență, nu se produsese o schimbare în echilibrul de forțe [287].

Încă înainte de semnarea pactului germano-sovietic, se știa că Germania revendica Danzigul cu aceeași energie, că Anglia și Franța rămîneau neclintite în politica de garanție dată Poloniei, că Polonia nu-și modifică poziția categorică de rezistență. Cu toate acestea, chiar și după începerea războiului, comentariile pro- și contra pactului germano-sovietic au continuat pretutindeni, inclusiv în România.

Presa oficială a recurs la publicarea, pe ton neutru, a tuturor datelor și interpretărilor puse în circulație de agențiile de știri ale statelor implicate. Presa naționalistă, în special „Porunca Vremii", a relevat meritele inițiativelor Axei, apreciind pactul încheiat din punctul de vedere al Germaniei hitleriste. Presa de stînga, aflată sau nu sub influență comunistă, dar cu atitudine manifestă filosovietică, a dat pondere explicațiilor și interpretărilor sovietice. „Scînteia" din 8 septembrie, citînd declarațiile diplomației și presei sovietice, a salutat și argumentat importanța încheierii pactului ca o consecință a politicii hotărîte de pace a statului sovietic, ca o dislocare a statelor Axei, ca o anulare a Pactului anticomintern, a încordării din relațiile sovieto-germane, a limitării ariei războiului [288]. Într-un articol detaliat și sistematizat pe probleme și puncte, A. J. Macedoneanu (Athanase Joja) explica, justifica și argumenta, în „Azi", meritele indiscutabile ale pactului sovieto-german, subliniind poziția demnă, pacifică, de bune intenții a Uniunii Sovietice. Dem. Dobrescu prezenta și el un interesant punct de vedere în „Semnalul", relevînd consecințele pozitive ale pactului sovieto-german semnat [289]. După semnarea pactului germano-sovietic, dar, mai ales, după intrarea Uniunii Sovietice în Polonia, deruta în cercurile filosovietice din România va spori [223].

[223] Cunoscută pentru asemenea poziție, revista „Azi" a acceptat și apărat explicațiile diplomației sovietice în sensul necesității de apărare a propriei securități. Cînd, însă, U.R.S.S. va ataca Finlanda (noiembrie 1939), revista condusă de Zaharia Stancu va declara că nu mai putea persevera în a justifica politica celor pe care-i stimase „într-o vreme în care această stimă era suspectată și primejdioasă pentru mulți" [290].

În acele momente, Partidul Comunist Român a depășit primele reacții derutante, adoptînd o poziție realistă, nuanțată, în conformitate cu interesele naționale. Momentul este surprins corespunzător în *Programul* adoptat în 1975 de Partidul Comunist Român, la Congresul IX, în care se arată : „Începînd din 1938—1939 se intensifică penetrația economică, politică și militară a Germaniei hitleriste, în România. Aceasta a făcut ca partidul să pună pe primul plan — *în pofida unor teze greșite din acea perioadă, care afirmau că principalul pericol îl prezintă imperialismul anglo-francez și nu hitlerismul* — mobilizarea forțelor naționale împotriva politicii de dominație și subordonare promovată de Germania nazistă, politică ce reprezenta un pericol grav, atît pentru independența națională, cît și pentru pacea internațională" [291]. (Subliniere L.D.)

Istoriografia universală, în variante naționale sau purtînd pecetea punctelor de vedere politice ale autorilor, s-a îmbogățit an de an cu contribuții în domeniul istoriei preliminariilor conflagrației mondiale. Polemica începută în 1939, continuă și după 40 de ani de la producerea evenimentelor. Istoriografia sovietică prezintă încheierea tratatului ca un mare succes diplomatic, politic și militar al Uniunii Sovietice, în momente cînd tratativele anglo-franco-sovietice, din vina Angliei și Franței, intraseră în impas, iar hitleriștii concentraseră la frontiera de vest a U.R.S.S. efective mari de trupe, pregătindu-se să invadeze Polonia. Dorind să salveze cu orice preț țara primejduită, dorind să îndepărteze războiul la adresa sa (zădărnicind astfel planurile puterilor occidentale care scontau să împingă Germania împotriva Uniunii Sovietice), în situația complicată creată, U.R.S.S. a acceptat propunerea Germaniei. „Încheierea unui pact de neagresiune cu Germania — conchide istoricul G. A. Deborin — oferea U.S. un anumit cîștig de timp și încurca socotelile S.U.A., Angliei și Franței în jocul lor necinstit /.../ A fost un act înțelept și perspicace al politicii externe sovietice" [292]. Anunțarea pactului, publicarea fotografiilor lui Ribbentrop cu Stalin și Molotov, au căzut „ca o bombă" nu numai în cancelariile diplomatice dar și în mediile comuniste [224]. Pactul de neagresiune germano-sovietic era întovărășit de un protocol secret care delimita

[224] Judecînd după confuzia care a urmat, se poate considera că nici forurile Cominternului nu fuseseră informate în legătură cu tratatul. Partidele comuniste din țările direct interesate — Germania, Anglia, Franța, în Polonia partidul fiind desființat — au luat atitudini neconcordante, contradictorii. Comuniștii se formaseră într-o optică de devotament orb față de Stalin și de aversiune ireconciliabilă față de Hitler, încît, după pact, s-a produs o puternică derută. În primele zece zile, pînă la declararea războiului de către Anglia și Franța, conducătorii comuniști din diverse țări s-au simțit lăsați în voia soartei. Este motivul pentru care 21 din cei 72 deputați comuniști francezi au rupt-o cu partidul, gestul lor fiind urmat de numeroși intelectuali și militanți. Cum însă autoritățile franceze au interzis, încă de la 25 august,

sferele de influență [293]. În ce privea România, protocolul recunoștea, la punctul 3, „interesul" pe care-l avea Uniunea Sovietică față de Basarabia și „dezinteresul" Germaniei pentru respectiva regiune [294]. Protocolul adițional a fost păstrat în cel mai strict secret, încît nu a fost cunoscut în epocă. Eșuarea tratativelor dintre Anglia, Franța și Uniunea Sovietică a năruit edificiul securității și păcii dorite de țările din sud-estul Europei. Eșuarea tratativelor tripartite de la Moscova și încheierea pactului de neagresiune germano-sovietic au schimbat radical poziția politico-militară a României, diminuîndu-i considerabil posibilitatea de a se manifesta în conformitate cu opțiunile sale [296]. Baza juridică a relațiilor dintre România și U.R.S.S. (Pactul Ligii Națiunilor, Pactul Briand-Kellog, Convenția de la Londra, principiile care stăteau la baza reluării relațiilor diplomatice, prin stăruințele lui Litvinov-Titulescu), în vigoare pînă în august 1939, a fost, practic, anulată prin pactul încheiat cu Germania [297]. Îngrijorate s-au arătat cercurile guvernante românești cînd presa nord-americană („Daily Express" din 25 august) a menționat existența protocolului adițional secret care cuprindea reorganizarea Europei orientale între Marea Baltică și Marea Neagră [298]. Armand Călinescu nota în jurnalul său cotidian audiența la Carol : „Mă întreabă [regele] cum văd «sincer» situația. *Spun că Germania e un pericol. Alianța cu ea înseamnă protectorat*". Informîndu-l pe Carol că în unele cercuri politice (viza pe Urdăreanu) se răspîndise zvonul necesității unui „nou Marghiloman", eventual un guvern Vaida, urmînd ca Gafencu și Călinescu să fie „țapi ispășitori", Călinescu îi mărturisea regelui că nu se crampona de putere, că era gata să sprijine alt șef de guvern, cu condiția să nu facă o politică germanofilă, care ar fi încurajat minoritatea germană și Garda de fier. Dincolo de alte gînduri și îngrijorări, relevantă era concluzia pe care Călinescu ținea s-o comunice regelui : „Pericolul nu poate fi înlăturat decît prin înfrîngerea Germaniei pe care o poate obține Franța și Anglia. Rex aprobă din cap și spune apoi : «absolut de acord»" [299]. În dezordinea generală ce plutea în lume, cu uluitoare surprize care năruiau pînă și unele credințe axiomatice, România se întorcea spre sine. „Nu rîvnim la ceea ce nu este al nostru — se scria în cotidianul „Semnalul", cunoscut pentru poziția consecvent democratică, antirăzboinică — dar vină chiar un cataclism mondial, noi nu vom șovăi să ne apărăm hotarele pînă la cea din urmă picătură de sînge" [300].

---

ziarele comuniste, P.C.F. a fost silit să activeze în ilegalitate de la începutul lui septembrie, ceea ce a împiedicat opinia publică și pe militanți să-și exprime deschis atitudinile.

Directivele Cominternului s-au întrerupt, atît din cauza cotiturii politice radicale, cît și din cauza operațiunilor militare începute sau în pregătire. Abia din octombrie, *directivele* au început să fie trimise cu regularitate [295].

La 24 august, din biroul de la Castel Gondolfo, papa Pius al XII-lea a lansat un mișcător apel de pace întregii lumi. Apreciind că primejdia războiului a devenit foarte gravă, arătînd că nimic nu se pierdea prin pace, dar totul putea fi pierdut prin război, el apela la glasul rațiunii pentru a fi cruțate patriilor, ruinele, iar oamenilor, sîngele. El se adresa direct conducătorilor popoarelor, chemîndu-i la responsabilitate față de destinele omenirii. „«Cei puternici să ne asculte, dacă vor ca puterea lor să nu fie de distrugere ci de tutelă pentru popoare și de liniște în ordine și în muncă»". Încheind cu înțeleapta idee că prin puterea rațiunii, și nu prin puterea armelor, își putea face drum justiția, el adresa o rugăciune lui Dumnezeu pentru ca îndurarea să coboare asupra lumii frămîntate ... [301]. Un impresionant și autorizat glas de pace se ridica, în aceeași zi, la Zürich, unde se desfășura cel de al XXXIII-lea Congres al Păcii, organizat de Biroul internațional R.U.P.[225] cu ocazia expoziției naționale elvețiene, între 21—27 august. În *Comunicatul* de convocare al Congresului se specificase că el a fost organizat pentru că atmosfera internațională devenise atît de tulbure, și, la tribuna sa, trebuia să se reafirme dorința unanimă a popoarelor lumii pentru pace. La 23 august, Congresul a hotărît să adreseze președintelui Roosevelt un *Apel* prin care să-i ceară să intervină pentru organizarea unor negocieri sau întrunirea unei conferințe internaționale [302].

La 24 august, Roosevelt a trimis regelui Victor Emmanuel al Italiei un *Mesaj-telegramă* alcătuit din 500 de cuvinte (citit de ambasadorul american la Roma, în prezența lui Mussolini și Ciano) în care-i solicita propuneri pentru rezolvarea pacifică a crizei germano-poloneze, pentru a se evita izbucnirea războiului. „«Convingerea mea și a poporului american — se spunea în *Mesaj* — este că guvernul Majestății Voastre poate contribui într-o largă măsură la prevenirea izbucnirii unui război»". Aceste demersuri puteau fi considerate ca emanînd de la foruri și personalități neaflate direct în dispută. Poziția Angliei și Franței era așteptată de opinia publică mondială cu un interes aparte. Într-adevăr, la 24 august, la Londra și Paris, Chamberlain și Halifax, Lebrun și Daladier și-au expus pozițiile. Convocat extraordinar, Parlamentul englez a audiat și dezbătut poziția Marii Britanii. În Camera comunelor, Chamberlain declara în concluzii că esențial era ca angajamentele internaționale, o dată luate, să fie respectate întocmai și să se renunțe la forță pentru soluționarea diferendelor. „«Ne-am luat responsabilități uriașe, pentru că am socotit că aceste principii

[225] Fondată în 1892, la Roma, distinsă cu marele premiu pentru pace în 1900 și premiul Nobel în 1910, Reuniunea Universală pentru Pace a desfășurat o activitate prodigioasă în perioada interbelică.

erau amenințate. Dacă, cu toate sforțările noastre de a găsi o soluție pacifică /.../ ne vom vedea siliți să pornim o luptă /.../ nu vom lupta pentru viitorul politic al unui oraș îndepărtat [Danzig] dintr-o țară străină, ci pentru păstrarea neștirbită a acestor principii despre care am vorbit și a căror distrugere ar însemna nimicirea, dincolo de orice posibilitate de pace și securitate, a popoarelor lumii»". Încheia : „«Nu de noi va depinde dacă va fi pace sau război»". În Camera lorzilor, apoi într-o conferință la radio, șeful diplomației britanice aborda similar situația, referindu-se direct și la stadiul relațiilor anglo-germane. „«Dacă politica germană ar putea fi îndrumată către restabilirea încrederii europene, arătîndu-se dispusă să rezolve diferendele prin negocieri și nu prin forță, nimic nu ne-ar face mai mare bucurie decît să colaborăm cu Germania și s-o ajutăm să rezolve dificultățile ei și ale noastre și toate problemele mondiale care cer soluții»" [303]. Singurul deputat comunist în parlamentul englez, John Gallagher, a declarat că înțelege să se integreze în unanimitatea parlamentului [226], pentru susținerea politicii guvernului și a țelurilor sale antihitleriste [304]. La 24 august, Camera comunelor și Camera lorzilor acordau guvernului *depline puteri* în soluționarea crizei la ordinea zilei. La Paris, în Consiliul de miniștri, în prezența președintelui Lebrun, Daladier prezenta o largă expunere privind măsurile de ordine și securitate pe care a trebuit să le ia (conform consfătuirii din 23, de la Ministerul de Război), guvernul francez fiind foarte preocupat de interpretarea punctului patru din pactul germano-sovietic [227], în sensul de a înțelege dacă el excludea orice altă combinație diplomatică a semnatarilor, caz în care tratativele misiunilor militare franceză și engleză ar fi rămas fără obiect. La 26 august, Moscova transmitea declarația lui Vorošilov care explica astfel întreruperea tratativelor tripartite : „«Cu toată *evidenta îndreptățire a poziției sovietice, misiunile engleză și franceză nu au ținut seama de ea,* iar *guvernul polon a declarat fățiș* că nu are nevoie și *nu va accepta asistența militară sovietică*. Acest lucru a făcut colaborarea militară a Sovie-

[226] În septembrie, P. C. Britanic a adoptat o poziție de patriotism revoluționar. Harri Pollit califica războiul purtat de polonezi și ajutorul franco-englez, ca fiind juste [305].

[227] În următoarea zi (25 august), Comisia de afaceri străine a Camerei deputaților a adoptat un protest contra încheierii pactului germano-sovietic, considerînd conținutul său contrar angajamentelor anterioare franco-sovietice. În dezbaterile care au precedat adoptarea hotărîrii, deputații comuniști Gabriel Peri și Maurice Thorez au susținut și apărat punctul de vedere sovietic în privința interpretării pactului. În după amiaza aceleiași zile, grupul parlamentar comunist (72 de deputați), sub președinția lui Thorez, a dat publicității o *Declarație* în care se preciza, printre altele, că dacă Hitler ar fi provocat un război, comuniștii se vor afla în fruntea poporului francez pentru apărarea securității și integrității patriei.

telor imposibilă cu aceste țări și au format temeiul deosebirilor care au dus la *ruperea negocierilor*»" [306].

Ce se întîmpla în acest timp la Berlin ? La cîteva minute distanță, soseau cu avionul Hitler (de la Berchtesgaden) și Ribbentrop (de la Moscova, prin Koenizberg) avînd, după ora 18, o întîlnire de lucru la palatul Cancelariei. După ora 19, timp de 5 ore, Hitler a avut consultări intense cu cei mai apropiați colaboratori, în prezența lui Ribbentrop și Göring, predominînd personalitățile militare. Citînd agenția „Havas", „Rador" informa că domnea stăruitor impresia că *„hotărîrea Reichului față de Polonia a și fost luată* și că ea este pe punctul de a fi pusă în practică". În vreme ce în România puțini nutreau speranța unei păci oferite de Hitler, „Porunca vremii" ridica osanale führerului Reichului.

Cei învestiți de „Porunca" drept „depozitari ai destinelor omenirii", Hitler și Mussolini, încurajau și instigau vecinii revizioniști ai României pentru a o hărțui în perfidul joc al tensiunii și șantajului, în conformitate cu propriile planuri în zonă. Așa se face că, la 24 august, conform hotărîrii Consiliului de Miniștri (cînd Csáky informase asupra conversațiilor avute la Berlin și Roma), guvernul de la Budapesta înainta (prin Bárdossy) un *Mesaj-avertisment* Bucureștiului, în care susținea că Ungaria se simțea „amenințată", încă din martie, de măsurile militare românești și că, datorită noilor mișcări de trupe din Transilvania, ea se vedea „silită" să ia măsuri corespunzătoare, dictate de apărarea țării. Demersul maghiar a primit un răspuns fără echivoc din partea guvernului român. Nu numai că România nu avea intenții agresive, dar era dispusă, imediat, să încheie cu Ungaria un tratat de neagresiune. Din rapoartele italienilor Vinci (după convorbiri cu Csáky), ale lui Ghigi (după întrevederi cu Gafencu și Bárdossy), ale lui Buti (după informarea care i s-a făcut de către însărcinatul cu afaceri maghiar la Roma) rezultă că diplomația maghiară a fost dezamăgită de faptul că nu i-a reușit făurirea unui incident-pretext, răspunzînd românilor că un pact de neagresiune n-ar fi „oportun", lăsînd mai departe deschisă posibilitatea de a face presiuni asupra României [307].

Evenimentele survenite la 23 august păreau a fi determinat scurtarea pertractărilor, silind guvernele la clarificări și opțiuni lămurite. Teribila încordare prin care trecea omenirea părea să fi atins punctul culminant. „De aici înainte — scria editorialul „României" din 25 august — nervii oamenilor nu vor mai putea fi nici întinși, nici suciți, nici răsuciți, fără primejdia de a-i vedea plesniți, ca pe niște coarde care au vibrat prea mult, — mai mult decît le-ar fi îngăduit firea lor să vibreze". Cu o mîndrie „particulară românească", era remarcat calmul cu care România încerca să-și păstreze siguranța de sine. Dar se avertiza, în același timp :

„Dar vai și-amar, dacă această fire românească, în care Dumnezeu a turnat atîta fluid divin, va fi întoarsă și sucită de mîini vrăjmașe și haine. Atunci ne vom usca precum se usucă cremenea și vom pune mîna pe ciolanele părinților noștri, pălind în dreapta și în stînga frunțile care ascund mișelnice gînduri" [308]. Frumos. Patetic. Poetic. Numai că frunțile cu „mișelnice gînduri", în acel amurg de an 1939, nu cu aceste arme puteau fi „pălite" ! Aceste „frunți" căutau, hotărau, amenințau și pregăteau, în amănunte, scînteia de la care urma să izbucnească incendiul. În dimineața acelei zile de 25 august — înainte sau după întrevederea cu negociatorul francez și cel britanic ? ! — îi scria Hitler lui Mussolini (explicîndu-i unele sensuri ale pactului germano-sovietic) că „«... în orice caz, nu mai există nici o posibilitate de un eventual atac din partea României (sic !) în acest conflict /.../ *România nu mai e în postura de a lua parte într-un conflict contra Axei !*»". Și, în aceeași zi — printre chestiuni de altă mare importanță pentru coordonarea planurilor celor doi dictatori — ducele răspundea la scrisoarea adusă de Mackensen că „«3. *Pactul de la Moscova blochează România* și poate schimba și poziția Turciei ...» [309]. Aceeași satisfacție Hitler o exprima și lui Attolico, căruia îi explica efectele și reacțiile la care se aștepta de la statele din centrul și sud-estul Europei, fiind convins că „«*România va fi imobilizată și constrînsă să coopereze cu Axa*»" [310]. În aceeași zi, Hess rostea la Graz, în fața Congresului germanilor din străinătate, un discurs în care țapii ispășitori pentru noua criză erau ...evreii. Pentru a face pe placul evreilor voiau statele democrate să se bată pentru Danzig ! De aceea — motiva locțiitorul führerului folosind elucubrațiile naziste de diversiune — dacă conducătorii englezi și francezi voiau să sacrifice sîngele tineretului lor pentru a fi pe plac evreilor... etc. etc. [311].

Dacă pe baricadele revizionist-războinice glasurile autorizate se pronunțau atît de intransigent, de peste Ocean, președintele Roosevelt stăruia neobosit pentru negociere și înțelegere. După *Mesajul* trimis regelui italian, la 25 august Casa Albă trimitea un alt *Mesaj,* de data aceasta cu dublă destinație, la conducătorii celor două state în conflict, Hitler și Mościcky. El îi consilia să accepte examinarea, pe toate căile posibile, a controversei ivite, pentru a se evita ciocnirea militară. În acest sens, sugera fie discuțiile directe dintre cele două guverne, fie un arbitraj, fie concilierea internațională a unei terțe puteri dezinteresate (neutră sau îndepărtată) [312]. Primind răspunsul pozitiv al președintelui Poloniei, la 26 august, Roosevelt a trimis un nou *Mesaj* lui Hitler, solicitîndu-i să urmeze pasul făcut de polonezi. Din Canada, președintele Consiliului de Miniștri, Mackenzie King, transmitea și el un *Mesaj* telegrafic lui Hitler, Mościcky și Mussolini, conjurîndu-i să se străduiască să evite războiul. Între Berlin și Roma, contactele telefo-

nice Hitler-Mussolini luau aspectul unei neîntrerupte conversații în direct, ducele fiind astfel „prezent" la consfătuirea prelungită a lui Hitler cu colaboratorii, și „martor" la răspunsurile date de cancelar emisarilor Angliei și Franței. Pentru că Hitler le-a transmis intransigent hotărîrea Germaniei la toate demersurile care i s-au făcut. Germania era gata să ia parte la o *Conferință* a marilor puteri — Anglia, Franța, Germania, Italia, Rusia [228] — dar, pentru „onoarea" Germaniei trebuia să se producă, *mai întîi*, un fapt indiscutabil : *alipirea Danzigului la Marele Reich*. Deci, conferință *da*, dar *după* satisfacerea pretențiilor germane care urmau să se „concilieze" la conferință ! Corespondentul de la Berlin al ziarului „Porunca vremii" era de-a dreptul „amuzat" de inutilitatea pateticelor apeluri adresate lui Mussolini de a-și oferi serviciile pentru preîntîmpinarea unei dezlegări războinice. Doar Mussolini — preciza corespondentul „avizat" — la 25 august, a fost acela care a sugerat lui Hitler soluția *Conferinței* marilor puteri, cu prealabila anexiune a Danzigului ! În pofida descurajatorului răspuns dat de Hitler, Daladier a făcut și el o încercare pentru a opri inevitabilul. În seara lui 26 august, Hitler primea de la premierul francez o scrisoare cu noi argumente.

Pînă la o rîvnită soluționare pacifică, noi mobilizări militare erau semnalate. În Germania, concentrarea tuturor rezerviștilor pînă la 50 de ani ; în Belgia, mobilizare generală ; pe teritoriul francez, debarcarea primului contingent de trupe engleze. Și în România, după cum am mai spus, Marele Stat Major dăduse diferite circulare în vederea concentrărilor, pentru pregătirea manevrelor de toamnă. Aceste concentrări fuseseră răstălmăcite la Budapesta cu rea-credință, ceea ce dusese la nota-avertisment din 24 august. „Pentru a pune și mai bine în evidență *intențiile pașnice ale României* — anunța „Universul" apărut la 26 august — *față de vecina ei, Ungaria, guvernul român s-a arătat gata să încheie un pact de neagresiune între România și Ungaria. Guvernul maghiar a răspuns că nu poate primi această propunere*" [313]. Semnalînd lui Ciano că această informație a fost publicată doar în „Universul", dar a fost comunicată, verbal, și într-o conferință de presă, unor ziariști străini, Ghigi dădea o serie de explicații la episod. Colegul maghiar (Bárdossy) îi spusese confidențial că reacția ungară — refuzul la propunerea Bucureștiului — a fost adoptată la sugestia și cererea germană. Din Budapesta, Ciano primea explicații suplimentare de la ambasadorul Vinci. Inițial, guvernul ungar a ținut secretă propunerea română. După publicarea știrii în „Universul", guvernul maghiar a transmis că era dispus la tratarea chestiunii

[228] După comentariile diverselor agenții de presă, se vorbea despre o permanentă informare a Moscovei privind evoluția conciliabulelor în curs.

minorităților, dar excludea alte discuții. În sfîrșit, tot din București, o nouă telegramă de la Ghigi îl informa pe Ciano că Bárdossy fusese însărcinat să comunice României că guvernul maghiar nu putea primi propuneri pentru un pact de neagresiune „«sub amenințarea baionetelor»", cu trupe române masate la frontiera ungară [314]. Situația României nu era deloc ușoară. Nu fusese nici în alte împrejurări istorice mai ușoară. Ne-am păstrat întotdeauna ființa națională cu jertfe. Cu jertfe ne-am dobîndit independența. Am înfăptuit cu jertfe unitatea noastră. Niciodată sînge românesc n-a fost vărsat pentru cucerirea bunului altuia. Totdeauna numai pentru apărarea pămîntului nostru.

Se scursese încă o săptămînă în care senzaționalul devenise „obișnuit" pe scena în care se producea spectacolul lumii politice. Apelurile la pace, lansate din toate colțurile pămîntului, nu produseseră efectul scontat. Europa părea a fi pregătită psihologic pentru a înfrunta și eventualitatea extremă, a războiului, desfășurarea „mutărilor" pe tabla de șah a diplomației fiind urmărită, în aparență, cu mai mult calm. Dar sute de milioane de oameni își țineau respirația așteptînd implasabila sentință : *pace* sau *război*. Nici un popor nu voia războiul. Conducătorii ezitau în fața îngrozitoarei răspunderi. Pacea mai putea fi salvată. Ceasornicele erau potrivite după timpul dictat de cancelarii și state majore. Scurgerea unei zile devenise halucinantă. O duminică — 27 august — putea să fie astfel consumată : 11,15 — Berlinul confirmă primirea celui de-al doilea *Mesaj* de la Roosevelt ; 11,25 — președintele Turciei primește în audiență pe ambasadorul german von Papen ; 11,35 — supușii americani invitați să părăsească Ungaria ; 12 — Washingtonul transmite : în caz de război, S.U.A. este dispusă să ajute Anglia și Franța ; 13 — la Londra, întrevederile lui Henderson cu Chamberlain și Halifax ; 13,50 — Consiliul de miniștri englez amînat deoarece Chamberlain pregătea răspunsul lui Hitler ; 16 — Consfătuire Daladier-Gamelin-Darlan ; 17 — regele Angliei și ducii de Gloucester și Kent asistă la un serviciu religios pentru pace, la Westminster ; 17,45 — Berlinul așteaptă cu nerăbdare hotărîrile Consiliului de miniștri englez ; 17,50 — Consiliul de Miniștri englez, în dezbatere ; 18 — Chamberlain are o audiență la rege ; 19,40 — Hitler are a patra convorbire cu Mussolini ; 20,50 — ambasadorul Mackensen primit de Mussolini ; 22 — Consiliul de Miniștri englez anunță că se va întruni a doua zi, cînd va fi remis și răspunsul către Hitler ; 2 (noaptea) — Hitler transmite, prin Coulondre, răspunsul la scrisoarea lui Daladier. Între aceste știri, fără a se consemna ora, altele la fel de importante : misiunile engleză și franceză de la Moscova, soseau la Helsinki ; Vorošilov acorda „Izvestiei" un interviu în care explica motivele ruperii negocierilor tripartite [315]. În pofida unei agende atît de încărcate, Hitler a

redactat o scrisoare explicativă foarte lungă pentru Daladier [229], destinată, parcă, să intre în dosarul justificărilor ignobile ale celui de al doilea război mondial. Scria el : „«revizuirea trebuia să vină. Dictatul de la Versailles era intolerabil. /.../ am reușit, fără ca sîngele să fi fost vărsat, să găsesc soluțiuni care în multe cazuri au satisfăcut nu numai Germania /.../ prin felul de a proceda, am dispensat pe oamenii de stat ai altor popoare de obligația adesea imposibilă de a justifica această revizuire în fața popoarelor lor»". Cum s-au îndeplinit aceste „succese" întru revizuirea tratatului de la Versailles, lumea întreagă văzuse. Lumea știa și care au fost conducătorii de state „dispensați" de a justifica în ochii popoarelor lor revizuirea. Pentru acel sfîrșit de august 1939, important pentru Hitler era să enunțe noile și intransigentele sale pretenții : „«Sînt în totul convins că dacă, mai ales din partea Angliei, în loc să se dezlănțuie în presă o campanie îndîrjită în contra Germaniei, și în loc să se lanseze zvonuri despre o mobilizare germană, *Polonia ar fi fost sfătuită să fie rezonabilă,* Europa ar putea să se bucure și azi de pacea cea mai completă»". Dacă pentru Danzig și Coridor popoarele urmau să se arunce într-un război sîngeros și distrugător, Hitler se lamenta cu diabolică ipocrizie : „«... aceasta, domnule Daladier, nu este numai pentru dumneavoastră motiv de întristare, ci și pentru mine»" [317].

Războiul „nervilor" se apropia de sfîrșit. Moralmente, el părea cîștigat, în această fază, de Anglia și Franța care n-au mai acceptat reeditarea unui nou München. Deși se mai duceau negocieri, ele se desfășurau cu arma la picior. Întrevederile diplomatice, consfătuirile militare se organizau în majoritatea statelor implicate, într-un fel sau altul, în conflictul de interese central-european. Școlile din Berlin erau închise ; în Londra era în curs evacuarea populației civile ; Franța închidea frontierele spre Germania. Plutea impresia că „ceasul decisiv" sosise. Rînd pe rînd, diferite state își restrîngeau exporturile, activitatea economică internațională devenind din ce în ce mai îngreunată. Anglia și Franța își rechemau vasele din Baltică și Mediterană ; vasele americane nu mai făceau escale în porturile germane ; din Galați și Sulina, din porturile dunărene, vasele sub pavilion german și italian erau rechemate urgent în țările lor ; restaurantele italiene nu mai aveau voie să servească decît un singur fel de carne sau pește ; circulația automobilelor particulare era suspendată ; unele trenuri internaționale erau suspendate sau limitate la un anumit traseu. Orient-Express (București - Budapesta - Viena - München - Stuttgart - Paris - Bou-

[229] Textul scrisorii lui Daladier și al răspunsului lui Hitler (remisă de Weizsäcker lui Coulondre și transmisă de acesta lui Bonnet) au fost publicate în presa română, în întregime, imediat după izbucnirea războiului [316].

logne - Londra) circula numai pînă la Budapesta. În Germania și Danzig se introduceau cartele la o gamă largă de produse alimentare și îmbrăcăminte [318]. Evenimentul așteptat al zilei de 28 august era, bineînțeles, răspunsul englez pe care Henderson îl aducea lui Hitler. El a fost înmînat cancelarului Reichului la ora 22.30, fiind urmat de o întrevedere care a durat pînă la 23.45. Conținutul schimbului de vederi nu a fost dat atunci publicității. Se anunța, doar, că după terminarea întrevederii, Hitler a convocat pe principalii săi colaboratori pentru a hotărî noul răspuns german. La sfîrșitul întrevederii — raporta Henderson — el l-a întrebat direct pe Hitler dacă era dispus să înceapă negocieri directe cu polonezii. Hitler a cerut răgaz pentru a studia documentul înaintat de englezi. Cronica „Semnalului" sintetiza speranțele zilei. „Se depun prea multe eforturi — sincere — de pace ca să nu nădăjduim în reușita lor. /.../ *«frontul păcii» rămîne intact. Polonia* e mai mult ca oricînd hotărîtă să lupte. *Turcia* — fidela Turcie — declară răspicat că locul ei e alături de cei ce vor să apere pacea și libertatea popoarelor. /.../ *Belgia* pare hotărîtă să medieze [230]. *Italia* depune — la rîndul ei — onorabile eforturi pentru a împiedica dezlănțuirea cataclismului. *Statele Unite* nu încetează să acționeze în același scop [231]. Chiar din partea *Rusiei* nu ar fi exclus să avem o surpriză, /.../ favorabilă menținerii păcii și realizării unei destinderi [232]. /.../ Între *Berlin și Londra* tratativele continuă" [319]. Vorba lui Cocea, evenimente se petreceau destul în largul lumii. Mai ales verbale. Fapte, mai puține. Potop de discursuri. Ploaie și grindină de vorbe. Și Hitler le-a pus capac la toate.

---

[230] Regele Belgiei și regina Olandei s-au oferit să faciliteze organizarea unei *Conferințe* a marilor puteri, la care să participe Franța, Anglia, Germania, Italia și Polonia. Au remis celor cinci guverne o propunere în acest sens. La 29 august, guvernele englez, francez și polonez au răspuns pozitiv propunerii de mediere a celor doi suverani, dar, după primirea răspunsului lui Hitler, inițiativa a rămas suspendată. La 31 august — după ce transmisese ultimatumul polonezilor — Hitler a răspuns și el pozitiv — demagogic, într-un moment cînd o atare *Conferință* devenise fără subiect [320].

[231] Scriitorul Upton Sinclair, oaspete al Bucureștiului, într-un interviu solicitat de ziarul „Azi", împărtășea pentru cititorii săi din România convingerea că, dacă ar izbucni un nou război, „poporul american va ajuta acele națiuni care au mai păstrat unele elemente de libertate democratică" [321].

[232] Moscova încă nu ratificase pactul germano-sovietic, încît se făceau diverse presupuneri în legătură cu această amînare. La 28 august se deschidea sesiunea Sovietului Naționalităților, prilej cu care se așteptau unele precizări privind atitudinea Uniunii Sovietice față de criza internațională în curs de dezlegare. La 31 august, concomitent, pactul germano-sovietic va fi ratificat de cele două părți [322].

Războiul undelor...
Războiul nervilor...
Războiul diplomatic...
Războiul ciudat...
Războiul.

RĂZBOIUL. NEUTRALITATEA ROMÂNIEI

29 august — decembrie 1939

La 29 august, ora 19.15, Henderson intra în posesia răspunsului german, dar la Londra el a parvenit abia la 30 august. Răspunsul lui Hitler, de data aceasta, era laconic și ultimativ prin pretenții și termen de așteptare. El pretindea conversații directe cu polonezii, cu condiția ca un plenipotențiar polonez să sosească pentru tratative la 30 august. Deși Henderson îi atrăsese atenția că timpul era foarte scurt, Hitler a fost neînduplecat, sugerînd cu sarcasm că... avionul făcea doar 90 de minute de la Varșovia la Berlin [1]. Intensa activitate diplomatică — dominată de schimbul de note dintre Londra și Berlin — oferta în suspensie a suveranilor din Belgia și Olanda, tonul mai calm degajat de presa germană, atitudinea adoptată de Mussolini creaseră efemera iluzie a unei posibile depășiri a crizei. Concomitent cu simptomele acestea, în mare măsură platonice, mișcările militare vădeau cu totul alte intenții. Evenimentul cel mai important al zilei de 30 august a fost oferit de răspunsul englez trimis la quasi-ultimatumul lui Hitler, răspuns eșalonat în cîteva faze, în timpul cărora, desigur, guvernele în dispută erau într-o continuă consultare. Spre miezul nopții (23.30—24) Henderson s-a prezentat la Ribbentrop cu răspunsul guvernului britanic. Aruncîndu-și fugar ochii pe el, Ribbentrop i-a citit lui Henderson repede, în limba germană, un lung document, conținînd 16 puncte (publicat ulterior) [233] pe care Reichul ar fi urmat să le supună emisarului polon ca bază de negociere. Cînd Henderson i-a

[233] În România, s-a publicat integral textul precum și răspunsurile și reacțiile engleze și poloneze, la 1 septembrie 1939 [2].

cerut textul documentului citit, Ribbentrop i-a răspuns că era... prea tîrziu. [3]. Berlinul, totuși, prin comentariile agenției D.N.B., lăsa să se înțeleagă că mai erau șanse ca pacea să fie salvată, cu condiția ca Polonia, demobilizînd armata, să înceapă negocieri în condițiile avansate de Wilhelmstrasse. Varșovia (agenția „Pat") transmitea însă că cercurile autorizate poloneze erau gata să trateze cu Germania, dar numai pe picior de egalitate, neputînd să accepte, sub nici un motiv, trimiterea unei delegații în formula cerută de Berlin (episoadele regizate cu prilejul anexării Cehoslovaciei creaseră un precedent care nu mai era de admis). În acest stadiu — impas, Londra și Parisul și-au reafirmat hotărîrea de a onora angajamentele asumate față de Polonia [4]. Nici iminent, nici inevitabil, războiul devenise posibil. Diplomații nu abandonaseră rațiunea existenței misiunii lor politice, și obțineau noi amînări. Din Roma, Mussolini se oferea, dacă Anglia și Franța acceptau, să invite Germania la o *Conferință* la care să se examineze clauzele tratatului de la Versailles, „«cauza tuturor tulburărilor de azi»". Ciano aștepta un răspuns urgent, pînă nu începeau ostilitățile [5]. La Berlin, la ora 17, Göring avea invitat „la ceai" pe englezii Henderson și Forbes, pe industriașul suedez Dahlerus, și se consuma acea controversată întrevedere în care sir Neville Henderson ar mai fi sperat într-un aranjament de ultimă clipă [6]. În sfîrșit, de la Sfîntul Scaun, „«în numele lui Dumnezeu»", un nou *Mesaj* era lansat de Papă, guvernele german și polonez fiind conjurate să facă totul pentru a evita războiul, iar Anglia, Franța și Italia să sprijine rugămintea sa pe lîngă ele [7]. Apelul Papei era publicat în presa internațională cu titluri modeste, față de celelalte vești etalate zgomotos. Plutea convingerea că nici unul din șefii de stat, de care depindeau hotărîrile războinice, nu se va lăsa înduplecat de argumentele morale ale Înaltului Pontif [8].

După ce va începe războiul, se vor depune, în schimb, multe străduințe pentru a răspunde omenirii la întrebarea „cine a purtat răspunderea ?". Publicînd pasaje din schimbul de note anglo-germane consumat între 22—31 august, ziarul „Azi" a încercat ca, pe acele date, să răspundă întrucîtva la această întrebare. După război, sigur, lucrurile s-au clarificat într-o mai mare măsură, o dată cu dezvăluirea unor documente, pe atunci strict secrete. Pentru cît s-a știut atunci, pentru faptul că acele opinii au fost împărtășite contemporanilor, considerațiile ziarului „Azi" merită să fie analizate. „S-ar părea că pînă în ultima clipă amîndouă părțile [Germania, Anglia] ar fi avut voința să salveze pacea. De amîndouă părțile există însă un număr mai mare sau mai mic de fapte care adumbresc bunele intenții ale guvernelor respective". Care erau acestea ? : „buna-credință a Reichului este pusă în lumină îndoielnică de *pretenția sa cu caracter ultimativ ; de menținerea acestei cereri*

cu toate precizările engleze că nu pot transmite asemenea propuneri la Varșovia ; de *refuzul de a înmîna ambasadorului englez cele 16 puncte* precum și de *refuzul, mai întîi, de a-l primi,* iar *apoi de-a negocia cu d. Lipski* [ambasadorul Poloniei la Berlin] în ziua de 31 august și, în sfîrșit, de *punerea în imposibilitate a d-lui Lipski de-a comunica cu Varșovia,* pentru a obține puterile depline cerute de germani — prin tăierea firelor telefonice" (subliniere — L.D.). În ce privea Marea Britanie, se considera că „bunele intenții ale guvernului englez apăreau și ele mult micșorate de faptul că *răspunsul* arătînd că Anglia nu poate cere Poloniei să trimită încă în ziua de 30 un negociator la Berlin, *a fost exprimat numai în cîteva telegrame* către d. Henderson, *iar sub formă oficială abia la miezul nopții de 30 august,* cînd ziua în chestiune se terminase". Nu intrăm în analiza acestei expertize interpretative. Considerăm semnificativă concluzia cu care ea se încheia : „Grija principală a guvernelor n-a fost atît evitarea războiului, cît evitarea răspunderii războiului, mai precis : silirea adversarului la o acțiune care să-i atragă și răspunderea de-a fi dezlănțuit războiul" [9]. Desigur, nu se pot pune pe același plan Germania și Anglia. Am citat opinia pentru spiritul în care abordează răspunderea morală a marilor puteri în conflictul ce a urmat.

În România, în perspectiva unei nedorite dezlegări războinice, poporul se pregătea de apărare. „Dacă această încleștare a morții, dacă acest cumplit război ne va fi impus și nouă — se scria în revista condusă de M. Sadoveanu — fiecare din noi, sîntem siguri, va ști să-și facă pe deplin datoria pentru apărarea sfintelor noastre hotare trasate nu de cine știe ce capricii, la vreo «masă verde», ci de însăși tradiția noastră istorică milenară" [10]. Această legitimitate istorică devenise scut moral de apărare, în vremi cînd deasupra hotarelor se vînturau lozinci și pretenții îmbrăcate în false teorii [23]. În această lumină se scria în editorialul oficiosului „România" că alcătuirea patriei s-a conturat pilduitor și strălucit, ca o creațiune armonioasă a ideii de justiție istorică, în mijlocul unei lumi răvășite, pe parcursul secolelor, de patimi și rîvne egoiste. „Născută din lupta și jertfa unui popor perfect conștient de nație-

[23] Cînd, în vara anului 1940, „criza" româno-maghiară va fi „dezlegată" de dictatorii Axei în favoarea Ungariei, Iuliu Maniu se va alătura tuturor eforturilor românești de a salva unitatea țării, relevînd faptul că „Noi nu am fost favorizații «Tratatului de la Trianon» și ai Conferinței de pace de la Paris, ci, în unele privințe, neîndreptățiții ei, pentru că ni s-a fixat o linie de demarcație nedreaptă și pentru că Tratatul de la Trianon nu a respectat hotarele fixate la Alba Iulia și nici pe cele stabilite de tratatul încheiat de România în 1916". Hotarele stabilite la Trianon au fost acceptate de România în urma unui ultimatum adresat de Marile Puteri, încît se poate spune că rectificarea hotarelor în favoarea Ungariei s-a făcut la Trianon, românii acceptînd-o de dragul păcii mult așteptate" [11].

nalitatea lui, închegată prin rostirea liberă și voluntară a provinciilor cari o compun, *România este o unitate strins legată de fibrele vitale ale celor care au creat-o*, și nu va putea fi distrusă decît odată cu suprimarea întregului popor. *Ea aparține organic și structural națiunii române*, avînd caracterul unei a doua întrupări a vieții noastre de oameni și de români. *A o lovi în perfecta ei integritate, este a mutila trupul viu al poporului creator și susținător de țară*" [12]. Această hotărîre de apărare a gliei strămoșești reprezenta axioma politicii promovate de România și în relațiile diplomatice. Iată care erau indicațiile guvernului, transmise tuturor reprezentanților români în marile și micile capitale, în chiar ajunul declanșării războiului : „1. Înțelegem să menținem integral hotărîrea noastră de a ne apăra contra oricărei atingeri a independenței noastre și a integrității noastre teritoriale. 2. Vom respecta toate angajamentele politice și militare pe care le-am contractat și care, dealtfel, sînt bine cunoscute. 3. Ne vom strădui să apropiem țările Înțelegerii Balcanice și să coordonăm acțiunea lor. În special vom lucra în vederea unei apropieri între Turcia și Iugoslavia. 4. Vom urmări o politică de destindere față de Ungaria și Bulgaria, care, pentru moment, ar părea dornice să păstreze neutralitatea /.../" [13]. În cursul unei convorbiri avute cu Gafencu la 27 august, remarca Fabricius, șeful diplomației române a reafirmat că singurul lucru care ar fi putut determina România să-și abandoneze neutralitatea ora un atac din partea Bulgariei sau Ungariei [14]. Pregătind agresiunea contra Poloniei, Germania hitleristă luase în calcul și o posibilă cooperare militară polono-română. Pentru a preveni o asemenea colaborare, Reichul a cerut guvernului horthyst să mobilizeze la granița cu România cca 250 000 de soldați, mobilizare de care Bucureștiul a luat cunoștință pe diverse căi. La Budapesta, cererea Reichului privind mobilizarea la granița cu românii a fost interpretată ca un preludiu la mult așteptata aprobare a lui Hitler pentru anexarea Transilvaniei și, pentru a „pregăti" terenul rîvnitului rapt teritorial, s-au regizat incidente-pretext [235], respinse cu fermitate de guvernul român [15]. La rîndu-i, Bulgaria a întreprins și ea mobilizări și concentrări de trupe la granița cu România [236]. Situația politico-militară creată în răsăritul și sud-estul Europei prin ultimele evenimente internaționale prezenta tabloul unui dezechilibru de forțe, cu eventualități imprevizibile. În publicistica românească apărea, în ajunul conflagrației mondiale, un tabel care în-

[235] Presînd Bucureștiul într-o manieră cu substrat litigios (28—30 august), scontînd pe refuzul guvernului român, Ungaria avea mobilizate în noaptea de 30/31 august, la granița cu România, 21 de divizii gată de a începe agresiunea [16].

[236] La 30 august, din Berlin, Attolico îl informa pe Ciano că ministrul bulgar în capitala Reichului sugera că ar fi momentul să se ceară României să cedeze măcar Mica Dobroge [17].

cerca să estimeze raportul de forțe în conflictul germano-polonez care devenise iminent. Tabelul cuprindea puterea militară a aliaților, tratînd potențialul Uniunii Sovietice atît separat, cît și alături de fiecare din blocurile ce urmau să se confrunte [18]. Din datele respective, raportul de forțe era ușor favorabil Blocului anglo-franco-polonez în eventualitatea nealăturării U.R.S.S. în conflict.

Puterea militară	Divizii de infanterie	Aviație	Tancuri
Blocul pacific			
Anglia	24	6.000	2.000
Franța	45	4.000	6.000
Polonia	31	1.800	1.850
TOTAL	100	11.800	9.850
Inclusiv U.R.S.S.	200	20.800	21.850
Blocul Axei			
Germania	49	6.000	7.000
Italia	46	2.500	2.000
TOTAL	95	8.500	9.000
Inclusiv U.R.S.S.	195	17.500	21.000

Fiind îndreptățită să se considere țința unor posibile agresiuni concertate, România a adoptat o suită de măsuri strategico-militare menite să asigure apărarea tuturor hotarelor țării, realizînd o restructurare a întregului sistem defensiv național. La sfîrșitul lunii august, frontiera nord-vestică era asigurată de 11 divizii de infanterie, 2 dicizii de cavalerie, 4 brigăzi de vînători de munte și 1 brigadă de fortificații, însumînd efective apropiate de cele prevăzute în caz de război. Frontiera sudică, de asemenea, era încadrată cu unitățile necesare, cu efective care țineau cont de previzibila neutralitate a Bulgariei. Frontiera estică era încadrată cu efective la nivelul caracteristic unei situații de pace [19]. Documentele diplomatice și militare atestă că, în săptămîna care a premers izbucnirii războiului, România își îndreptase atenția și străduințele spre a adopta un statut de neutralitate, singurul prin care putea să-și ferească statu-quo-ul teritorial de amputări [20].

Ziua de 31 august 1939 se încheia cu un incident de frontieră polono-german care, ulterior, va căpăta o semnificație deosebită. Prezentată în mod cu totul diferit de agențiile de informații ale celor două țări, înscenarea provocatoare de la Gleiwitz [237] a marcat

[237] Oraș situat în Silezia germană, la 10 km de frontiera cu Polonia, în vecinătatea orașului polonez Gliwice (Katowice).

ultimul pretext folosit de Hitler în scopul invadării Poloniei [21]. În seara zilei de 31, Hitler a emis „Directiva nr. 1 pentru conducerea războiului" care, pornind de la „Planul Alb" („Fall Weiss"), cu modificările de consecință, fixa ca dată a atacului 1 septembrie 1939, iar ca oră, 04.45 [22]. La 1 septembrie, în zorii zilei, fără o prealabilă declarație de război, trupele germane intrau în Polonia, fără a întîmpina o rezistență eficientă. *Ordinul de zi* către armată — considerat de unii ca o declarație formală de război — pretindea că statul polon a refuzat reglementarea pașnică a relațiilor de vecinătate și că o serie de violări de frontieră „«intolerabile pentru o mare putere, dovedește că polonezii nu mai vor să respecte frontiera Reichului»". „«Pentru a pune capăt acestei nebunii — se spunea în ordinul lui Hitler — nu-mi rămîne nici un alt mijloc decît a răspunde la violență, prin violență»" [23].

La începerea emisiunii radiofonice din dimineața zilei, radio Berlin anunța că führerul va vorbi în Reichstag la ora 10. Difuzoarele instalate pretutindeni atrăseseră mulțimea în piețele și pe străzile orașelor germane. Convocați de la ora 3 dimineața (înainte de atac), transportați cu avioane și mașini spre Berlin, deputații nu vor fi totuși în plen deoarece peste 100 erau mobilizați, găsindu-se pe front. Hitler descindea la Opera Kroll, în uniformă de campanie „feldgrau", fiind întîmpinat cu ovații prelungite. Mareșalul Göring a explicat motivele grabnicei convocări, dîndu-i cuvîntul. La ora 10 și 11 minute, Adolf Hitler, într-o „dispoziție" de zile mari, își începea discursul anunțînd că, de la ora 5.45 Germania este în război cu Polonia, trasînd apoi marile direcții ale politicii urmărite de Germania pentru a înlătura consecințele „dictatului" de la Versailles. Angajîndu-se să nu mai dezbrace uniforma de război decît după terminarea victorioasă a luptelor [238], jurînd că nu va mai exista, ca în 1918, o capitulare a Germaniei, el exprima hotărîrea de a rezolva, pînă la ultime consecințe, „problema poloneză". Despre aliații Poloniei, despre oamenii de stat din occident care ar fi considerat că acest război ar fi adus vreo atingere intereselor lor, el își exprima „regretul" pentru atari „supoziții", care, însă, nu-l puteau opri de a-și face „datoria". Pentru „liniștea" lor, el îi asigura solemn că nu cerea nimic de la aceste state occidentale, deoarece Germania nu avea interese în occident, zidul ei occidental fiind, pentru toate timpurile, frontiera existentă a Reichului. După rostirea fulminantei cuvîntări, Göring l-a asigurat pe Hitler că poporul german îl va urma, Reichstagul încheindu-și ședința extraordinară [24]. Se lăsa evenimentelor și istoricilor de mai tîrziu să judece și să pună o oarecare ordine cronologică în ceea ce va marca ajunul celui de al doilea război mondial. Cu recuzita aran-

[238] Cu acest prilej, el își desemna succesorii, în caz că i s-ar fi întîmplat ceva. În ordine, ei erau Göring și Hess.

jată în amănunte, în timp ce la Opera Kroll se desfășura ceremonia care trebuia să dea girul parlamentului la noua agresiune hitleristă, gauleiterul Albert Forster rostea și el o cuvîntare la Danzig. El dădea citire unei telegrame expediate führerului prin care anunța (art. 3) că „«orașul liber Danzig, împreună cu teritoriul său și populația sa, face parte din Reichul german»". Primind „oferta" transmisă prin telegramă, Hitler îi răspundea lui Forster că acceptă proclamația orașului liber Danzig cu privire la „revenirea" lui la Reichul german, legea privitoare la realipire urmînd a fi promulgată fără întîrziere. Forster era numit șef al administrației civile pentru teritoriul Danzig [25]. Concomitent cu jucarea acestei farse, între Germania și Polonia surveneau acte caracteristice stării de război. Relațiile diplomatice erau întrerupte, cele două ambasade fiind retrase. Se emiteau primele comunicate de război — nr. 1 — ale marelui cartier general german, respectiv polonez. Cele două capitale — Varșovia, Berlin — cunoșteau primele raiduri de aviație. Ambele state intrate în conflict luau legătură cu aliații pentru consultare și ajutor. Aflați într-o permanentă legătură, Hitler și Mussolini își coordonau mișcările conform înțelegerilor intervenite [239]. Într-o telegramă — în care nu se specificau etapele și substanța ajutorului — Hitler îi mulțumea Ducelui în „«chipul cel mai cordial pentru ajutorul diplomatic și politic»" pe care l-a dat Germaniei. Exprimîndu-și convingerea că poate îndeplini cu forțele militare ale Germaniei sarcina ce și-a propus, socotea că nu va avea nevoie, în acele împrejurări, de ajutorul militar al Italiei. În consens cu aceste aranjamente, la Roma, Consiliul de Miniștri convocat la palatul Viminal, sub președinția lui Mussolini, anunța hotărîrea Italiei de a nu lua „«nici o inițiativă de operațiuni militare»" [26].

De cealaltă parte a baricadei, Polonia cerea Angliei și Franței să intervină în conformitate cu angajamentele asumate prin garanții. La numai două ore după invadarea Poloniei, Halifax a indicat ambasadorului britanic la Berlin, Henderson, ca, împreună cu omologul francez, să comunice guvernului german că dacă Germania nu încetează orice acțiune agresivă împotriva Poloniei, retrăgîndu-și forțele din teritoriul polon, guvernul britanic „«va executa fără șovăire obligațiile luate față de Polonia»". În consecință, cei doi ambasadori au remis avertismentul ultimativ Germaniei, în seara aceleiași zile [27]. La întrevederea desfășurată la Wilhelmstrasse, șeful diplomației germane, Ribbentrop, îi răspundea lui Coulondre cu sfruntată candoare că... „«Germania nu s-a făcut vinovată de nici un act de agresiune»", Polonia și nu Germania

[239] Japonia se declarase eliberată de obligațiile sale militare față de Germania, după semnarea pactului germano-sovietic, Pactul anticomintern fiind golit de scopul declarat la perfectare.

fiind răspunzătoare de începerea conflictului. Conform uzanțelor din timpuri excepționale, membrii guvernului englez și-au depus demisia pentru a permite premierului Chamberlain să creeze un guvern de uniune națională, un guvern de război.

În aceeași zi, Chamberlain, în Camera Comunelor, Halifax, în Camera Lorzilor, dezvoltau largi expozee informînd parlamentul asupra evenimentelor din ultima decadă a lunii august, declarînd totodată hotărîrea Angliei de a executa, fără șovăire, obligațiile față de Polonia. Chamberlain : „«Azi, cînd toate documentele acestui caz au fost date publicității [240], noi afirmăm în fața istoriei că răspunderea acestei teribile catastrofe zace pe umerii unui singur om. Cancelarul Reichului nu a șovăit să arunce lumea în mizerie pentru a servi ambiția sa dementă. /.../ Atîta vreme cît acest guvern există și folosește asemenea metode ca cele la care a recurs atît de stăruitor în ultimii doi ani, nu poate exista pace în Europa»". Opoziția laburistă și liberală a afirmat cu hotărîre că aprobă atît declarațiile premierului, cît și măsurile și atitudinea adoptată de guvern.

Astfel se derula și era cunoscută de către opinia mondială acea zi de 1 septembrie 1939. Pe teritoriul polonez — primele ciocniri militare ; În Anglia, Franța și Elveția — mobilizare generală ; țările din nord (Belgia, Olanda, Danemarca, Suedia, Norvegia, Finlanda) — își declarau neutralitatea ; peste ocean, S.U.A. anunța hotărîrea de a se păstra în afara conflictului, președintele Roosevelt adresînd un mișcător apel telegrafic către șefii marilor puteri europene, rugîndu-i să cruțe, în caz de război, orașele deschise și populația civilă. În acea zi de 1 septembrie, cînd punțile tratativelor păreau a se fi rupt, Vaticanul mai transmitea o *Notă solemnă* Germaniei, Angliei, Poloniei, Franței și Italiei, conjurîndu-le la inițierea unor negocieri pentru o soluționare dreaptă și pașnică. Nopțile „münchenezе", de la care trecuse anul, nopțile „cehoslovace", de la care trecuseră șase luni, dar, mai ales, nopțile „de august" ale ultimei decade, însemnaseră tot atîtea speranțe și deziluzii pentru pacea popoarelor.

Și în România, fără a fi explodat ca o surpriză neașteptată, ziua de 1 septembrie a produs mare agitație și neliniști pentru destinul păcii europene și, în context, pentru soarta proprie. Presa și radioul au informat cu promptitudine, reproducînd pe pagini întregi, sub titluri mari, comunicatele și știrile provenind din marile capitale, de la factorii de răspundere ai statelor implicate, într-un fel sau altul, în circumstanțele începerii războiului germano-polonez. Editorialul oficiosului guvernamental „România" pregătea opi-

[240] Anunța hotărîrea ca întreaga corespondență anglo-germană să fie imediat publicată, sub forma unei „Cărți Albe", deoarece... respectivele documente deveniseră deja piese de arhivă, pentru o istorie „trecută".

nia publică românească în descifrarea evenimentelor din acea nefastă zi. „Va curge sînge ; se vor prăbuși rînduieli întocmite cu îndelungată osîrdie, ca și cum n-ar fi fost decît jucării tragice, pe cari prăpădul le privea de mult, hohotind în așteptarea ceasului cînd va avea să le spulbere... Popoare puternice, cari au dăruit omenirii imense tezaure de creațiuni spirituale, se încleștează în luptă pe viață și pe moarte, consimțind să sîngereze de dragul acelui ideal straniu, care tulbură viața omenească de cînd e lumea și pămîntul, și care se cheamă : *dreptate*" [28]. Aflat la Sighișoara, Cocea nota în al său *Jurnal* că, în dimineața aceea, un vechi cunoscut sas, negustor pe piață, care-i împărtășise și înainte vederile lui politice „identice cu cele ale Reichului", și care jubilase la adeverirea zvonului privitor la pactul de neagresiune germano-sovietic („«—Io spus la tumneata. Cu rus în zbate, rege al vostru vine minte la cap...»"), îi transmitea vestea „senzațională" că „sălbatecii polaci au încercat să treacă granița germană, dar că armatele lui Hitler i-au respins lesne și au pătruns ele pe teritoriul polon" [29]. Editorialul „României" continua : „De aici din grădina noastră adumbrită de tristețea acestor întîmplări dramatice, noi românii privim cu amărăciune și cu durere furtuna care se vestește plină de zguduiri și de înfiorări. /.../ Nu ne rămîne, deci, decît să căutăm o resemnare simțămintelor noastre greu încercate de oameni, și să lăsăm dezlegarea tragediei în seama lui Dumnezeu, care singur ar puteau-o limpezi". Dumnezeu ar fi putut-o limpezi ! Dar, pînă la Dumnezeu, pe pămînt, oamenii începuseră războiul. „Așa dar, PACEA e pierdută !" își intitula ziarul „Semnalul" editorialul. În pofida tuturor aparențelor, în pofida tuturor speranțelor legate de tratativele diplomatice, împotriva tuturor apelurilor, împotriva tuturor amintirilor trecutei conflagrații, împotriva rațiunii și grijei pentru viitorul Europei și al civilizației, Hitler hotărîse să rezolve cu tunul diferendele germano-poloneze. Poporul român — opina gazeta — trebuia să asculte numai de directivele guvernului, „singurul în măsură să judece just situația și să fixeze atitudinea românească față de ea". În ziua de 1 septembrie, guvernul român nu a dat o declarație oficială, urmînd cu atenție primele reacții la evenimentele abia iscate. Cu toate acestea, nu era greu de intuit sensul acestei atitudini, așa cum apărea el în glasul autorizat al „României". „Atîta vreme cît interesele noastre de viață nu vor fi atinse, glasul nu ni se va auzi, mîna nu ni se va simți /.../ noi ne vom feri să amestecăm, în teribila încordare, acel element subiectiv și inoportun, care învenințează lucrurile, fără a contribui cu nimic la limpezirea lor" [30]. Iată, fără a fi pronunțată explicit, anunțarea unei atitudini de neutralitate. Considerîndu-l pe Hitler ca pe șeful de stat de care depindea, în cea mai mare parte, următorul pas — impresie unanim împărtășită în epocă — săptămînalul „Lumea Nouă" nu pregeta să susțină necesitatea solidarității statelor demo-

cratice cu cauza poloneză, tratînd conflictul izbucnit nu ca pe un eveniment local și episodic ci ca pe o ocazie de stăvilire a „hegemoniei economice și politice a imperialismului german" [31]. Imensa răspundere revenea, fără îndoială, marilor puteri. Iată opinia „României" în acest sens : „Nu trebuie să se uite nici o clipă că *imperiile care își dispută astăzi dreptatea,* așa cum o înțeleg fiecare dintre ele, *sînt susținute de națiuni puternice,* care indiferent de soarta războiului, vor rămîne sute și mii de ani de aci înainte, factorii vii ai umanității. *Națiunile mici,* lipsite de un debit vital covîrșitor, care le-ar putea înnoi din veac în veac puterile, *riscă însă să se pulverizeze în încleștarea uriașilor,* precum se pulverizează grăunțele între pietrele de moară" [32].

Caracterizînd cauzele și preludiile ultimei conflagrații mondiale, arătînd că expansiunea imperialistă a început cu încălcarea tratatelor și acordurilor, cu nesocotirea normelor de drept internațional, trecînd apoi la cotropirea unor țări mici și, în final, atacînd marile puteri, tovarășul Nicolae Ceaușescu precizează :

„Cel de-al doilea război mondial este rezultatul direct al politicii imperialiste de dominație și asuprire a altor popoare, de reîmpărțire a lumii în sfere de influență.

Această politică s-a reflectat în mod pregnant în aspirațiile Germaniei hitleriste la dominația mondială.

Dacă fascismul a reprezentat dictatura celor mai reacționare forțe ale claselor exploatatoare, hitlerismul a reprezentat, totodată, cea mai brutală formă de subjugare, dominare și asuprire a altor popoare" [33].

Încă din ultima săptămînă a lunii august 1939, numeroase state mici și mijlocii, vecine cu marile puteri, își anunțaseră intenția de neutralitate. Belgia, Spania, Iugoslavia urmate, după 1 septembrie, de statele nordice din „grupul de la Oslo", apoi de numeroase alte state din centrul și sud-estul Europei. Cu sentimentul că atitudinea înțeleaptă a României în acele împrejurări putea să displacă unor terțe țări, cu convingerea că țările și popoarele mici ar fi făcut un imens serviciu umanității dacă ar fi lăsat pentru alte vremuri răfuielile lor mărunte, cu regretul că unele din ele se vor lăsa atrase de tentația ca „în apele răscolite ale acestor vremuri grele", să arunce „undițe pîndare, cu figuri inocente de pescari rătăciți pe țărmuri străine" [241], editorialul din 1 septembrie al „României" în-

[241] În ziua de 1 septembrie, din București, Fabricius transmitea lui Ribbentrop că informațiile captate pe canale diplomatico-militare, provenite din cercurile autorizate ale guvernului de la Budapesta, îndreptățiseră guvernul român să considere că Germania a dat mînă liberă Ungariei pentru anexarea Transilvaniei. Se aflase, astfel, că 21 de divizii maghiare stăteau gata de atac la granița cu România, avînd asigurări că vor primi autocamioane de transport germane, pentru a înainta pe teritoriul nord-vestic și central al Transilvaniei și că fiecare regiment maghiar fusese încadrat cu un ofițer german și un grup de soldați pentru îndrumări militare [34].

cheia astfel crezul poporului român : „Pentru asemenea eventualitate, românii nu uită vorba din bătrîni, care îi sfătuiește să doarmă iepurește, cu flinta sub căpătîi. /.../ nici o întîmplare adusă de vînturi spre noi, nu ne va găsi nepregătiți ; ci toate, după felul și planul lor, ne vor afla în bună și temeinică rînduială" [35]. În acea zi de 1 septembrie, pro-germanii de la „Porunca vremii", care, pe parcursul ultimului an, între evenimentele jalonate de München și Danzig, de fiecare dată anunțau că, prin cutare sau cutare act hitlerist, pacea a fost salvată, deveniseră subit mai ponderați în afirmații, scuzîndu-și inabil inconștiența cu care apăraseră idei atît de străine intereselor naționale : „Cîtă vreme a fost pace și s-a putut manifesta în libertate jocul ideilor și al simpatiilor în politica externă, orice atitudine putea fi îngăduită. În clipa însă cînd lumea se înlănțuie sîngeros spre a-și hotărî o altă soartă, fiecare din noi trebuie să știe că este în primul rînd român și că prima datorie pe care i-o impune sîngele și conștiința este de a-și apăra Patria" [36]. Cum și cît vor fi înțeles cetățenii României situația creată lumii și țării lor prin declanșarea războiului germano-polonez, istoria — preocupată, îndeobște, de declarațiile și faptele mai marilor conducători de state — nu atestă prea numeroase gînduri personale, ale „muritorilor de rînd". Răzlețe note pentru condeierii obișnuiți să-și surprindă gîndurile în jurnale, amintiri evocate peste timp, oferă, din cînd în cînd, și asemenea informații. Desigur, lacunare, singularizate, subiective, uneori eronate, alteori exagerate. Dintr-o asemenea sursă se știe, de exemplu, că la 1 septembrie, la Capșa, Alexandru Rosetti oferea o masă colegială unui grup prestigios pentru viața spirituală a țării. Ralea, Steriade, Sebastian, Păstorel Teodoreanu, Camil Petrescu, Vișoianu, G. M. Cantacuzino ș.a. Camil Petrescu consemnează că el a răsfoit ziarele acolo, la Capșa, pe la orele 13.30 și că, citindu-le, s-a simțit „bolnav de emoție", ca la „începutul unui început de universală prăbușire" [37]. Pentru ziua aceea, articolul savantului Nicolae Iorga spunea totul despre războiul abia declanșat, despre înțelepciunea cu care trebuia să se comporte România și românii, despre îndreptățirea guvernului de a lua cele mai potrivite măsuri. Pentru încărcătura de simțire și gînd, articolul lui trebuie că a fost citit și recitit de contemporani. „Trupele germane au intrat în Danzig, au atacat Coridorul și avioanele Reichului au aruncat bombe, cu un efect care este a se vedea, asupra mai multor localități polone cu caracter strategic, între altele Varșovia și Cracovia. Au urmat, firește, de o parte și de alta a grupelor de state în antagonism măsurile de mobilizare. Măcelul uriaș începe fără a cruța populația civilă". Nici un dubiu, nici o eroare, în ce privea autorul moral și material al începerii războiului. *„Față de împrejurările în care ne găsim și cu înțeleapta deciziune de defensivă pe care ne-am impus-o, e o datorie patriotică a ni supraveghea orice rînd scriem noi,* cari putem avea

vreo influență asupra opiniei publice, *lăsînd suveranității conștiinței noastre judecata neclintită a laturii morale și umane* în grozăvia care, cu toate silințele celor mai nobile spirite între conducătorii de state, s-a dezlănțuit". *Neutralitatea* — explica umanistul român — *nu presupunea abandonarea sondării conștiinței pentru dreapta judecată a faptelor celor ce stăpîneau destinele popoarelor.* Luptătorul pentru dreptatea și unitatea neamului își îngăduia o opțiune voalată doar de grija de a nu provoca reacții nedorite : *„A dori triumful dreptului național prin aceia cari l-au respectat totdeauna e însă o dorință care se poate mărturisi".* În sfîrșit, consemnat pentru posteritate, îndoita sa profeție izvorîtă din experiența-i de istoric : *„Nu va învinge tehnica superioară, ci inteligența conducătorilor, însuflețită de convingerea că luptă pentru dreptate și umanitate /.../ orice speranță de lovituri repezi și decisive se va sfărîma de rezistențele de care sînt capabile numai popoarele care au cultul onoarei* și *deprinderea, de atîtea ori seculară, a jertfei"* [38]. Pînă la adeverirea acestor profeții, omenirea va avea de parcurs un încrîncenat calvar care, la 1 septembrie 1939, abia își anunța preludiile, în forma unei drame avînd ca primă scenă Polonia, iar ca erou, mult încercata națiune independentă poloneză.

2 septembrie urma să înregistreze noi întîmplări politico-diplomatice și militare care secondau cea de a doua zi a războiului germano-polonez. Ostilitățile militare își păstrau caracterul demonstrativ, cu sporadice atacuri aeriene asupra orașelor poloneze, cu bătălii despre a căror desfășurare nu se știa mai nimic, încît se putea admite că „ireparabilul" încă nu s-a produs. Această speranță se hrănea, pe de o parte, din faptul că, la Londra și Paris, parlamentele încă nu anunțaseră hotărîrea supremă de intrare în război, așteptînd răspunsurile la notificările ultimative adresate lui Hitler. Pe de altă parte, erau așteptate răspunsuri la propunerea avansată de Mussolini, constînd din suspendarea ostilităților și organizarea unei „conferințe în cinci", care să examineze ansamblul problemelor general-europene, nu numai conflictul germano-polon. Marile capitale europene luaseră o nouă înfățișare. La Berlin, Roma, Paris, Londra — circulație redusă, taxiurile aproape dispărute, pe străzi numeroase uniforme militare, măsuri precipitate pentru evacuarea populației civile și a copiilor. La Geneva, la cererea guvernelor britanic și francez, sesiunile Consiliului și Adunării Societății Națiunilor (prevăzute pentru deschidere, la 8 și respectiv 12 septembrie) erau amînate [242] din cauza evenimentelor internaționale [39].

[242] Evocînd intențiile și speranțele cu care fusese organizat forumul internațional, după primul război mondial, un cronicar al zilei de 2 septembrie nota cu amară deziluzie : „...Liga Națiunilor înseamnă, la Geneva, numai o monumentală clădire goală, iar la București — supremă ironie — o simplă măcelărie pe bulevardul Domniței..."

Alte state își anunțau neutralitatea : Estonia, Letonia, Bulgaria. Zvonurile despre o posibilă încheiere a păcii — prin soluția avansată de Mussolini — îl determinau pe contele Teleki să solicite ducelui sprijin diplomatic pentru a obține Transilvania la masa tratativelor, oferind în schimb promisiunea ca guvernul horthyst să pună la dispoziția prietenilor săi rezervele economice ale Ungariei [40]. În Polonia, Seimul, reunit în sesiune extraordinară, asculta largul expozeu al premierului Skladkovski care explica starea de război și hotărîrea întregului popor de a apăra integritatea și independența țării. „«Conflictul armat este iremediabil pornit de către Reich — se spunea în *Ordinul de zi* al mareșalului Smigly Rydz, din 2 septembrie — care l-a provocat după ce se prefăcuse că ne oferă propuneri de pace, care în realitate nu erau decît un pretext pentru intervenție, pentru că Reichul știa perfect că ele sînt inacceptabile și că ele ar fi însemnat pentru Polonia renunțarea la viață»". În timp ce Seimul delibera, luînd febrile măsuri politico-militare de rezistență, marile sale aliate apusene așteptau încă răspunsul Germaniei la notificările ultimative din ziua precedentă. La Paris, parlamentul francez, întrunit în sesiune excepțională, lua cunoștință de *Mesajul* președintelui Lebrun [243] și explicațiile guvernamentale [41]. Daladier, în Cameră, Chautemps, în Senat, după prezentarea situației create, supuneau aprobării forumului legislativ al țării o *Declarație* în care se exprima hotărîrea Franței de a onora angajamentele față de Polonia [42]. În discursul premierului Daladier, agresiunea germană împotriva Poloniei era calificată ca „«o nouă acțiune de violență împotriva Angliei și Franței»", ca „«un marș al dictaturii hitleriste către dominarea Europei și a lumii»" și nu ca un simplu conflict localizat germano-polon. Enumerînd precedentele încălcări ale tratatelor, evocînd faptul că, după fiecare din ele, Hitler declarase că nu mai avea nici o pretenție, Daladier remarca : „«Cu conducătorul Germaniei, nu vorbele sale ci faptele trebuiesc ținute în seamă»". Totul depindea de Reich, iar Reichul însemna führerul Adolf Hitler. „«Un singur om a voit războiul. Un singur om a dezlănțuit războiul. Un singur om mai putea să stăvilească războiul, mai înainte ca el să cuprindă Europa și omenirea întreagă» — afirmau comentatorii de la agențiile de informații franceze. În așteptarea acestui răspuns, parlamentul francez vota în unanimitate proclamarea mobilizării generale, declararea stării de asediu și creditele excepționale pentru apărarea națională.

Concomitent cu dezbaterile din parlamentele polonez și francez, la Londra continuau lucrările celui englez, lordul Halifax relatînd în Camera lorzilor ultimele demersuri menite să oprească dez-

[243] Albert Lebrun a fost ales președinte în 1932 și reales, în 1939, pe încă 7 ani, ca simbol al solidarității naționale. În cei aproape 8 ani cît a fost președinte, a lucrat cu 16 cabinete ministeriale, cu peste 160 de miniștri.

legarea războinică a crizei poloneze. O precizare avea darul să semnifice apropierea inevitabilei hotărîri. Guvernele englez și francez — declara Halifax — își fixaseră deja limita de timp pe care o considerau necesară în așteptarea răspunsului lui Hitler [43]. Într-adevăr, la cîteva minute după miezul nopții, ambasadorii celor două țări la Berlin primeau instrucțiuni speciale fiind autorizați ca, în caz că nu primeau răspuns la nota din 1 septembrie, să prezinte un nou ultimatum, eșalonat în două etape : Henderson, la ora 9 dimineața, cu termen-limită la ora 11 ; Coulondre, la ora 12, cu termen-limită la ora 17 [44]. Astfel debuta în istorie fatidica duminică de 3 septembrie 1939. Între orele 8—9, în loc de răspuns la cererile anglo-franceze, Germania proceda la un violent bombardament de aviație asupra Varșoviei. La ora 9, Henderson transmitea Wilhelmstrasse-ului mesajul guvernului britanic. La ora 10,50, Henderson primea nota de refuz a guvernului german. La ora 11 se împlinea sorocul acordat de britanici. La ora 11.15 Chamberlain anunța într-un comunicat radiodifuzat : „«Vă vorbesc din biroul meu. Azi dimineață, ambasadorul Marii Britanii a remis guvernului german nota finală în care se declară că dacă pînă la ora 11 nu primește asigurarea că trupele germane se vor retrage din Polonia, Anglia se va găsi în stare de război cu Germania. Nici un răspuns nu ne-a sosit. Țara noastră este deci actualmente în stare de război cu Germania. /.../ Dumnezeu să ne binecuvînteze pe toți și să apere dreptul»“. Pentru Chamberlain, momentul era deosebit de greu. Mărturisea, de altfel, cu resemnată vinovăție, eșecul unei politici pentru care, abia cu un an în urmă, culesese elogii. „«Este o zi tristă pentru noi toți, dar pentru nimeni nu este mai tristă ca pentru mine. TOT PENTRU CE AM LUCRAT, TOT PENTRU CE AM SPERAT ȘI TOT ÎN CE AM CREZUT ÎN CURSUL VIEȚII MELE PUBLICE S-A PRĂBUȘIT ÎN RUINĂ»“. Adăuga, însă, cu speranță copleșită de răspundere : „«Sper însă să apuc ziua în care hitlerismul va fi fost distrus și în care o Europă refăcută și eliberată va fi fost restabilită»“. La ora 15, Cabinetul britanic de război era constituit, avînd ca premier și ministru al afacerilor externe pe Chamberlain și Halifax, iar lord al amiralității pe Winston Churchill [45]. Concomitent cu aceste episoade britanice, ambasadorul francez Coulondre își îndeplinea și el misiunea, conform instrucțiunilor primite de la Bonnet. La ora 12 a prezentat nota franceză, la 12,30, primea, prin Ribbentrop, refuzul Germaniei la ultimatum. De altfel, la ora 13, Hitler anunța printr-o *Proclamație* către poporul german, printr-o *Proclamație* către membrii partidului nazist, și alte două *Proclamații,* către armatele germane din vest și est, intenția sa de a pleca pe frontul oriental și hotărîrea de a sfărîma în cîteva săptămîni „«cercul pus de englezi în jurul Reichului»“, prin rolul dat Poloniei în politica de încercuire. La

ora 17, guvernul francez intra în obligația de a-și onora angajamentele față de Polonia. La ora 22.30, premierul Eduard Daladier anunța printr-o alocuțiune radiodifuzată situația. „«Și ieri dimineață [2 septembrie], încă ele [Anglia și Franța] au mai făcut o declarație stăruitoare la Berlin adresînd guvernului german un ultim apel la rațiune, cerîndu-i să oprească ostilitățile și să înceapă negocieri pașnice. Germania ne-a răspuns printr-un refuz. /.../ Să ducem acest război pentru că ne-a fost impus»" [46].

În ziua de 3 septembrie zarurile fuseseră aruncate... Bunăvoința unor șefi de state, îndemnul creștinesc al Papei, glasul atîtor șefi de guvern, respectul datorat patrimoniului universal al civilizației, instinctul de viață al popoarelor, nevinovăția copiilor și disperarea mamelor, amintirea încă vie a nenorocirilor din primul război mondial — n-au putut opri rostogolirea în prăpastie. Ziarele românești publicau, sub titluri dramatice, ultimatumurile anglo-franceze, proclamațiile lui Hitler și ale regelui George VI către popoarele și armatele lor, cuvîntările radio-difuzate și declarațiile din parlament ale lui Chamberlain, Halifax și Daladier, comunicatele marilor cartiere de armată, comentarii din cele mai diverse colțuri ale lumii. Guverne ale diferitelor state se grăbeau să-și precizeze atitudinile. Belgia, Finlanda, Norvegia, Suedia, Argentina, Brazilia, Uniunea Sud-Africană, Bulgaria, Iugoslavia, Ungaria, Spania, Afganistanul, China, Letonia, Estonia, Lituania, Japonia, Statele Unite ale Americii ș.a., în primele zile după consacrarea oficială a stării de război din Europa, își anunțau fie neutralitatea, fie nonbeligeranța, fie neangajarea în conflictul ce izbucnise. Tunisia, Cambodgia, Laos și alte colonii franceze își exprimau lealitatea față de metropolă, declarînd hotărîrea de a se alătura Parisului, pînă la victoria finală ; Canada, Australia, Noua Zeelandă, Irlanda de nord ș.a. — se alăturau Angliei ; India rupea relațiile cu Germania, Mahatma Ghandi transmițînd un *Mesaj* de binecuvîntare poporului polonez ; fostul președinte al Cehoslovaciei, Eduard Beneș, transmitea hotărîrea cehoslovacilor liberi de a lupta — în cadrul unei legiuni cehoslovace —, alături de anglo-francezi, pînă la victoria finală asupra lui Hitler [47].

Europa versailleză, după douăzeci de ani de existență în conformitate cu tratatele de pace, sucomba într-o nouă conflagrație. Niciodată, în istorie, războiul nu începuse cu o asemenea prefață. Șefi de state care și-au declarat oroarea față de război, dar nu l-au putut opri ; o nemaiîntîlnită străduință de „acoperire", manifestată prin asigurarea legitimității actelor întreprinse, prin consacrarea parlamentară a deciziilor guvernanților [244] ; o furibundă dezvăluire a

[244] Congresul american (din 31 august — 10 septembrie și urm.), Sovietul Suprem (31 august), Reichstagul (1 septembrie), Parlamentul englez (1—10 septembrie și urm.), Parlamentul francez (2—10 septembrie și urm.), Seimul polonez (2 septembrie).

demersurilor și culiselor diplomatice, a argumentelor și contraargumentelor vehiculate de parteneri și adversari, pentru a adjudeca priorități, pentru a demonstra vinovății, pentru a indica pe tergiversatori, pentru a blama pe mistificatori și, mai presus de toate, pentru a justifica popoarelor proprii sau adversare punctul de vedere al cutărui sau cutărui guvern. Atunci, nu se putea răspunde exact la întrebarea pe buzele tuturor : CINE ERA DE VINĂ ? „Nu ne-o va spune nimeni, poate, niciodată. Fiecare vorbește în numele unei părți interesate, în numele unei judecăți lipsite de totalul datelor și dovezilor, în numele unei viziuni părtinitoare". Acesta era sentimentul popoarelor — sintetizat astfel de un comentariu românesc — care primiseră fără entuziasm, dar cu resemnare, hotărîrile mai marilor cîrmuitori [48]. Generalul Ludendorff, în a sa carte *„1932. Războiul"*, fixase data tragică a dezlănțuirii celui de-al doilea război mondial pentru ziua de 1 mai 1932. Ora, faimoasa oră H, nu o precizase. De ce 1932 ? De ce 1 mai ? Autorul a rămas enigmatic. El pusese față-n față, în „noua" conflagrație europeană, trei axe potrivnice, bazate pe trei sisteme de alianță, avînd ca centru polarizator Parisul, Roma și Moscova. După cîteva luni de aprigă încleștare, gruparea din jurul Romei (Germania, Austria, Ungaria, Bulgaria, Grecia, Anglia) era scoasă din joc, rămînînd să se înfrunte grupările Moscova—Paris etc. etc. Dacă senzaționala prevestire ar fi purtat semnătura unui romancier, opinia publică n-ar fi luat-o în seamă, decît ca pe o povestire științifico-fantastică. Dar cartea fusese scrisă de unul dintre cei mai mari comandanți ai armatei imperiului german din primul război mondial. Realitățile politice ale deceniului patru, în mod deosebit anii 1938—1939, prefăcuseră în simplă eroare fantezistă eșafodajul politic-militar anticipat de bătrînul general. Ceea ce impresiona, însă, în tabloul zugrăvit de el era peisajul apocaliptic pe care-l presimțea, rezultat al unui război total, fulgerător, aberant și halucinant. Pe parcursul anului 1939 — constatau observatori avizați — se vădea interesul crescînd al oamenilor pentru literatura de război. Romanele lui Remarque, Duhamel, ale lui Rebreanu („Pădurea spînzuraților"), Perpessicius („Scut și targă"), Cezar și Camil Petrescu („Întunecare", „Ultima noapte de dragoste, prima noapte de război"), Gheorghe Banu („Zile de lazaret") erau căutate nu atît din plăcere sau modă literară, ci dintr-o nevoie lăuntrică de a înțelege clipele confuze și disperate prin care trecea din nou umanitatea. Așa se explică și prezentarea cărții lui Ludendorff publicului român, din care se selectau pasajele profețind consecințele războiului : „«Din prima noapte a mobilizării, începe războiul aerian și naval. Londra, Paris, Marsilia, Milano, Roma, Cetatea Vaticanului, Veneția, Zagreb, Budapesta și alte orașe sînt bombardate cu bombe explozive, incendiare și atacate cu gaze /.../ Coastele toate sînt minate /.../ Armatele franceză și bel-

giană /.../ înaintează adînc pe teritoriul german [sic ! — L.D.]. De la început, ostilitățile sînt conduse cu o cruzime nemaipomenită, pe pămînt, în aer și în apă. Dreptul ginților nu mai este respectat /.../ Viața se oprește în loc, numai industriile de război lucrează febril. /.../ Liniștea pustiului și a morții se întinde în Europa devastată. Unele capitale au devenit imense necropole. Tot ceea ce a creat civilizația a fost distrus»" [49]. Povești. Încă povești.

În noaptea de 3/4 septembrie, prima după declararea stării de război de către Anglia și Franța, apoi în ziua de 4 septembrie, în zonele de confruntare militară, încă nu se produceau ceea ce s-ar fi putut numi „bătălii hotărîtoare". Mii de familii poloneze găseau în cutiile poștale telegrame-diversioniste de tipul „«Fiul dv. a fost ucis»", telegrame puse de colaboraționiști în soldă germană, pentru a exaspera moralul polonezilor din spatele frontului. Deasupra Germaniei, o ploaie insolită, dirijată de peste Canalul Mînecii, era provocată de avioanele britanice. Peste 6 milioane de exemplare (după alte surse, doar 3 milioane) din proclamația către poporul german, citită de Chamberlain la radio. Scurt istoric, explicarea circumstanțelor care duseseră la hotărîrea declarației de război, din toate reieșind pierderea oricărei încrederi în cuvîntul și angajamentele führerului Reichului, Adolf Hitler [50]. Se arăta, astfel, poporului german că „«El [Hitler] și-a dat cuvîntul că va respecta tratatul de la Locarno ; nu și l-a ținut. El și-a dat cuvîntul că nu dorește și n-are de gînd să anexeze Austria, și nu și l-a ținut. El a declarat că nu va încorpora pe cehi la Reich și, totuși, a făcut acest lucru. El și-a dat cuvîntul, după München, că nu mai are cereri teritoriale în Europa, și nu l-a ținut. El și-a dat cuvîntul că nu vrea provincii poloneze, și nu l-a ținut... Cuvîntul său, pentru noi, nu valorează nici măcar hîrtia pe care este scris...»" [51].

În sud-estul Europei, în vecinătatea statului-victimă, după Ungaria, alte două noi state își anunțau hotărîrea de neutralitate — Bulgaria și Iugoslavia [245]. La București, la 4 septembrie, sub președinția lui Armand Călinescu, Consiliul de miniștri se întrunea într-o consfătuire specială în cadrul căreia, după expunerile premierului și ministrului de externe, după discutarea situației internaționale create și a implicațiilor pentru România, se hotăra formularea și publicarea unui *Comunicat* explicativ. Este grăitor faptul că, într-un act de o asemenea importanță, punctul 1 stipula că în țară domnea cel mai desăvîrșit calm și încredere, unitatea sufletească a națiunii fiind perfectă, minoritățile etnice încadrîn-

[245] Întrebată de regele George al Greciei ce impresie avea despre neutralitatea Iugoslaviei, Martha Bibescu exprima, printr-o sugestivă alegorie, poziția adoptată de statele mici : „« — Neutru, neutru, neutru» /.../ Aidoma șoricelului care strigă în gura mare că este neutru, după ce pisica a intrat în cămară" [52].

du-se și ele în ritmul vieții de stat. Nu era o simplă formulă de circumstanță. În momente cînd minoritatea germană din Danzig servise drept instrument și pretext pentru invazia hitleristă în Polonia, era foarte îmbucurător că, în România, minoritățile mulțumeau public guvernului pentru felul cum se rezolvaseră dezideratele lor în problemele specifice. La punctul 2, *Comunicatul* anunța : *„În ce privește politica externă, sîntem hotărîți a păstra mai departe atitudinea pașnică de pînă acum, urmărind buna înțelegere cu toți vecinii țării. În acest spirit, guvernul este gata să reînnoiască propunerea pentru încheierea unui pact de neagresiune.* Totodată însă *guvernul veghează la siguranța intereselor naționale și a luat măsurile necesare pentru a face față nevoilor apărării fruntariilor*" [53]. Explicînd poziția României în conformitate cu actul oficial dat publicității, cotidianul guvernamental arăta că, în configurația momentului politic prin care trecea Europa, comandamentele românilor erau sintetizate în formula *ordine* și *liniște* între hotare, *pace* și *obiectivitate netedă* peste graniță. De vreme ce România nu avea nimic de revendicat de la nimeni și nu urzea nici o acțiune tenebroasă la adresa altui stat ; din moment ce, între hotarele ei, nu se manifesta nici o tendință centrifugală ; din moment ce poporul era hotărît să nu trădeze jurămîntul dintre el și țară — poziția României nu putea fi decît cea rostită lapidar în *Comunicat*. Pretextul „protecțiunii" minorităților, exploatat cu substrat diversionist de centrele revizionist-agresive, se prăbușea în fața realității recunoscute și mărturisite de însăși reprezentanții liber desemnați ai naționalităților întrucît — se sublinia în editorial — „sîntem gata să așezăm în orice clipă regimul nostru minoritar alături de oricare regim din țări străine, ca să se poată face comparație simplă și concludentă. Problema e scoasă astfel de pe ordinea de zi, prin însăși felul cum e rezolvată" [54]. De ce atîta insistență privind problema minoritară ? Răspunsul nu este greu de dat și nici nu trebuie confecționat din subtile aluzii sau bănuieli. În corespondența transmisă în chiar acele momente din București, de către diplomații germani (Fabricius, Gerstenberg), forurilor ierarhice superioare, se arăta că, pe baza unor informații privind intenția Ungariei de a ataca România, cabinetul Călinescu hotărîse, în Consiliul de Miniștri din 4 septembrie, să concentreze noi rezerviști și să ia serioase măsuri de apărare. Ei atrăgeau atenția Wilhelmstrasse-ului că atașatul militar maghiar afirmase „strict confidențial" că acțiunea împotriva României fusese discutată la Salzburg (întîlnirile Csáky-Ribbentrop, Csáky-Hitler) și că asemenea indiscreții „transpiraseră", creînd pentru Germania o situație politico-militară „extrem de nefavorabilă" în România, înveninînd atmosfera și provocînd o psihoză de război [55]. Este foarte adevărat că — așa cum se anunța și în *Comunicat* — guvernul Călinescu luase grabnice și

operative măsuri de apărare. Dar ele erau, în exclusivă accepțiune, măsuri defensive, pentru a preîntîmpina o agresiune potrivnică atitudinii sale de pașnică conviețuire cu vecinii. Aflat într-o gară de munte, în acel început de septembrie, Cezar Petrescu a văzut un țăran-soldat care se căznea să scrie, pe o carte poștală, o scrisoare acasă. Oferindu-i stiloul, soldatul a scris cîteva rînduri nevestei apoi, lăudîndu-i stiloul și mulțumindu-i i-a spus, preocupat de un gînd lăuntric : „«Multe a mai născocit mintea omenească, domnule ! Cîte nici prin vis nu visezi !... Numai că, de la o vreme încoace, toate le-aduce și le învîrte, tot la meșteșugul războiului. Mașină de zburat ? Bun ! S-o facem pentru război... Mașină de mers sub apă ? Bun ! S-o facem pentru război... Tancuri să zgrepțene prin rîpi și să treacă prin hîrtoape ? Bun ! Să le facem pentru război. Se vede că așa-i dat omului să-și încheie răfuielile cu bătălie și vărsare de sînge, pînă la sfîrșitul sfîrșiturilor»“. Un pacifist — gîndea Cezar Petrescu — un țăran român pacifist, după rețeta de „odinioară“ a Genevei, deși „habar n-o fi avînd unde e Geneva și ce va fi fost aceea Geneva !“ Din ce izvora acest acut sentiment pacific ? Din biografia pe care i-o depăna țăranul-soldat, pe peronul acelei gări agitate de vînzoleala uniformelor mobilizate, răspunsul era simplu : «Mă uitam gîndindu-mă la morții de acolo [un cimitir de eroi, lîngă gară]. Ce ne-au lăsat dînșii, trebuie să păstrăm noi... Asta se vede că ni-i scris nouă, românilor, din neam în neamul nostru... Iaca... Tata o murit în război. Se cheamă că-s orfan de război. Aveam atunci a vreo zece-unsprezece ani, de asta am rămas cu învățătura de carte neisprăvită, cum era școala pe atuncea... O murit și nici că-i mai știu pe unde îi sînt îngropate oasele, pe la Mărășești... Bunicu-meu se cheamă că o murit în patul lui, cu lumînare la cap, împărtășit... Dar purta și el o rană grea la coaste, de la Plevna, și frate-său, la Plevna i-o fost dat să moară... Acuma numără și dumneata !... Bunic, tată, fecior. Este vreunul să-l cruțe vremea ? Din tată-n fiu nu ne păsuiește pe nici unul. Vine rîndul meu, mă duc, cum s-or dus și dînșii. /.../ Asta-i legea pe care nu-i nevoie s-o învățăm de la nimeni. Crește, cum s-ar spune, cu noi»“. Așa gîndea și vorbea un țăran-soldat român, la fel ca oricare altul. Cezar Petrescu n-a știut (nu știm, de aceea, nici noi) nici cum îl chema, nici de unde era, nici spre ce regiment pleca. Era — după inspirata sa formulare — „soldatul multiplicat în sute de mii de exemplare, cît au purces să ne apere pacea, de va fi să se ceară apărată ; hotarele, de vor fi să se ceară apărate“ [56]. Oamenii cei mulți, adevărata țară, răspundeau fiecare după puterile și simțămintele lor.

Lucrări speciale și detaliate au explicat scopul și sensul pe care l-a îmbrăcat neutralitatea României, atît pînă la explicita sa pronunțare (6 septembrie), cît și după aceea. Subscriem la concluziile, din ce în ce mai argumentate documentar, că evoluția atitudinii

României a fost dictată atît de grava situație în care se afla ea însăși, cît și din grija față de aliata ei, Polonia, ajunsă într-o răscruce a existenței sale, ca stat și națiune independentă. La 4 septembrie, Ghigi îl informa pe Ciano că Gafencu a transmis spaniolilor că nu poate adera la *Mesajul* de raliere la neutralitate, propus de Franco [246]. Adevărata semnificație a refuzului era că România voia să evite, în calitatea sa de aliat al Poloniei, orice gest care ar fi putut contribui la împiedicarea altor state să sară, eventual, în ajutorul Poloniei [57]. Cu experiența istorică rezultată din încleștările trecutului, ea era hotărîtă să se păstreze la o parte de încăierările din afara hotarelor sale. Era integrată în această opțiune cumințenia și învățămintele cu care românii, trecînd de nenumărate ori prin asemenea pojaruri, la intersecția jocurilor de interese ale unor imperii, știau ce însemna pustiirea unui război. Pentru a asigura o stare de calm și responsabilitate, autoritățile guvernamentale au luat o serie de măsuri menite să nu impieteze urmărirea unei observări obiective și pașnice, în conformitate cu spiritul *Comunicatului* oficial. La primăria municipiului București (și în alte centre urbane ale țării) sub conducerea primarului general al Capitalei, Dombrowski, s-a desfășurat o consfătuire cu reprezentanții Camerei de comerț pentru a se lua măsurile necesare în vederea aprovizionării populației, pentru a se stăvili panica și urcarea prețurilor, consecințe inevitabile în momente excepționale. Subsecretariatul de stat al Poliției a adus la cunoștință publicului că era cu desăvîrșire interzisă provocarea unor manifestații de opinie în sălile de cinematograf, la apariția pe ecran a diferitelor personalități din viața publică internațională, măsură care avea în vedere evitarea exprimării unor reacții antihitleriste și antirevizioniste care să fie speculate ca provocări. Evenimentele puneau la grea încercare calmul încărcat de îngrijorare al poporului, manifestat prin conștiinciozitatea cu care se răspundea la întărirea fruntariilor, prin disciplina cu care toate seriile de concentrați s-au prezentat la unități, prin contribuțiile benevole trimise fondului de înzestrare a armatei, prin pregătirile străjerilor, premilitarilor și gărzilor naționale la care, deopotrivă, participau toți cetățenii țării. Echipele Serviciului Social — organizate de Dimitrie Gusti — și-au întrerupt și ele activitatea pentru a răspunde ordinelor de chemare și necesităților naționale.

[246] Guvernul spaniol promulgase o lege prin care se fixa conduita țărilor cu neutralitatea declarată, anunțînd hotărîrea Spaniei de a o urma. Cu un preambul în care evoca tragedia războiului civil din Spania, un *Mesaj* (în care șefii de state erau conjurați să facă totul pentru ca războiul să nu se generalizeze) fusese înaintat șefilor tuturor puterilor europene, pentru ralierea la neutralitate. Guvernul român a primit *Mesajul* la 4 septembrie [58].

În ziua de 5 septembrie, așa cum rezultă din comunicatele oficiale militare ale țărilor beligerante, pe frontul de vest nu se trăsese încă nici un foc de armă. Erau semnalate raiduri aviatice asupra teritoriului german, cu manifeste, sau sporadice contacte în spatele sistemelor de fortificații cunoscute — liniile „Maginot" și „Siegfried". Abia noaptea din 5/6 septembrie avea să înregistreze o primă canonadă de artilerie între cele două linii. Indiscutabil, frontul de răsărit germano-polon — despre care comunicatele erau foarte contradictorii — reprezenta scena adevăratei confruntări războinice. Evenimentul cel mai semnificativ al zilei de 5 septembrie l-a constituit votarea *Legii neutralității* în Congresul american, a celor 17 puncte ale legilor americane din 1909 și 1917 [59]. La Paris, numeroși foști președinți de Consiliu își anunțau dorința de a intra într-un cabinet de uniune națională, peste 100 de parlamentari cerînd să plece pe front. Din prima zi a declarării războiului, intelectualitatea franceză și-a afirmat adeziunea la efortul unanim al națiunii. Titularul Ministerului Informațiilor a devenit Jean Giraudoux ; André Maurois și Georges Duhamel explicau opiniei publice situația internațională, în emisiuni radiofonice ; Jean Zay (ministrul educației naționale) demisiona pentru a merge pe front... [60]. După declararea stării de război, în ședințele și pe culoarele parlamentului francez se produceau primele altercații și scene neparlamentare între deputați pe tema pactului germano-sovietic și a eventualelor sale consecințe. După efectul-surpriză declanșat în ziua semnării pactului, după primele reacții contradictorii în sînul partidelor comuniste, au urmat precizările menite să explice și să justifice opțiunea sovietică ca pe o contribuție la limitarea pericolelor agresiv-hitleriste și, implicit, la menținerea păcii [247]. Pe plan național intern, partidele comuniste din țările periclitate de tendințele Axei și-au reafirmat atitudinea antihitleristă, antirăzboinică, declarîndu-se gata de a apăra hotarele și independența propriului stat și popor. Faptul că în numeroase țări partidele comuniste erau scoase în afara legii sau au fost ilegalizate după începerea războiului, a împiedicat opinia publică mondială și națională să ia cunoștință de frămîntările, de opoziția și chiar de părăsirea partidelor comuniste de către unii dezamăgiți de sistarea tratativelor tripartite. Acolo unde partidul comunist era legal — oa-

[247] Este grăitor, astfel, cazul partidelor comuniste francez și italian — partide care-și desfășurau activitatea națională în tabere adverse. La 25 august 1939, prin glasul lui Thorez și Togliatti, puterile occidentale democratice erau consiliate să adauge pactului germano-sovietic, pactul tripartit anglo-franco-sovietic, pentru care se depuseseră atîtea stăruințe, ca o garanție a salvării păcii pe continent. „L'Humanité" și „Ce soir" îl conjurau, în acest sens, pe Daladier să meargă la Moscova cu avionul pentru a grăbi semnarea acordului. Declarația P.C.I. din aceeași zi aprecia că pactul germano-sovietic a constituit o gravă lovitură dată fascismului, Axei, Pactului anticomintern, Pactului de oțel, lui Hitler și Mussolini, punînd stavilă planurilor agresive ale acestora [61].

zul P.C.F. — la tribuna parlamentului, în presă, prin declarații s-a putut clarifica delimitarea poziției naționale față de cea internaționalistă [248].

În București, la 6 septembrie, la ora 16, la Palatul Cotroceni, Carol al II-lea a convocat guvernul și consilierii regali, pentru a delibera asupra poziției țării. După expunerile lui Călinescu și Gafencu, participanții și-au exprimat opiniile care, în esență, concordau cu linia adoptată de guvern, și anume a unei *neutralități active*, cu grija permanentă pentru respectarea intereselor naționale. Fie că și-au exprimat această opinie în formule lapidare, cu ușoare nuanțe în ce privea accepțiunea dată neutralității — cum au procedat G. G. Mironescu, Vaida, Văitoianu, Angelescu ; fie că au ținut să precizeze jaloanele care trebuiau urmărite prin declararea respectivei conduite [249], esențial este că, în unanimitate, Consiliul de coroană de la Cotroceni a hotărît neutralitatea României în conflagrația ce izbucnise în Europa [63]. Publicat de întreaga presă română și difuzat la radio, *Comunicatul nr. 58* al Casei regale stipula aprobarea, în unanimitate, a acțiunii diplomatice urmate de guvern și a măsurilor militare întreprinse pentru apărarea fruntariilor (p. 2) și hotărîrea Consiliului de coroană ca România să adopte „*observarea strictă a regulilor neutralității* stabilite prin convențiile internaționale față de beligeranții din actualul conflict" (p. 3) [64].

---

[248] Grupul parlamentar comunist francez a determinat, astfel, la 25 august 1939, adoptarea *Rezoluției de Apărare Națională*, gestul fiind urmat, apoi, de alte declarații și hotărîri (răspunsul la mobilizare, votarea creditelor de război etc.) care probau dorința comuniștilor de a se pune în fruntea apărării patriei, în cazul unei agresiuni hitleriste. La 6 septembrie, Cachin (unul din cei doi senatori comuniști francezi) declara că P.C.F., muncitorii francezi acceptă măsurile militare cerute de guvern pentru înfrîngerea lui Hitler și salvarea țării, anunțînd că deputații francezi, în frunte cu Thorez, s-au dus în sectoarele unde au fost chemați la arme [62].

[249] Iorga : „«Facem astăzi o altă politică decît aceea pe care o avem în inimă. Nu o putem face decît pe aceea de azi ! *Neutralitate demnă și onestă.*»"

Argetoianu : „«*Evident că trebuie să fim neutri.* Să nu ne fie frică nici de neutralitate. Ce avem de căutat în război, să o spunem. Trebuie să nu *facem pe linguşitorii.* Să nu ne învrăjbim cu Rusia, care va rămîne tare. E singura care mă preocupă. Politica de apropiere cu Rusia. Să se trimită o personalitate de mare vază : dl. Iorga.»" Carol : „«Am și început o apropiere cu Turcia»".

Tătărescu : „«Cred că discuția de astăzi se rezumă la întrebarea, ce atitudine să luăm. Nu putem răspunde cu acțiuni de simțăminte, ci rece, serios și cu răspundere. *Un singur răspuns : România față de conflict nu poate fi decît perfect neutră.* Nu putem fi altfel. Armata trebuie să fie o rezervă materială. Avem trei dușmani. Cînd avem atît de mari amenințări, armata trebuie să stea la hotare, nu poate trece. Avem obligații morale în Polonia, fiindcă sîntem aliați. În această neutralitate să ținem seama de realități : legătura cu Polonia»".

Era — după opinia tuturor oamenilor politici și după simțămintele întregului popor — o hotărîre înțeleaptă, corespunzînd politicii pașnice a țării. Nu era dictată nici de indiferență, nici de lașitate față de conflictul izbucnit. Neutralitatea adoptată de România nu trebuia confundată cu neutralitatea permanentă (consimțită pe baza unui acord de către beligeranți, ca în cazul Elveției sau Belgiei) ci era o declarație unilaterală prin care se făcea cunoscut beligeranților hotărîrea de a se abține, în mod deliberat, de a interveni în război, cu condiția respectării unor drepturi și datorii. Spre deosebire de alte state care s-au declarat pur și simplu *neutre,* România și-a anunțat o mai completă și exactă formulă — *neutralitatea juridică.* Stabilită prin convențiile internaționale, lămurită printr-o serie de interpretări jurisprudențiale celebre (prilejuite de primul război mondial), în această accepțiune neutralitatea nu trebuia considerată ca o continuare a stării de pace, ci ca o fixare de conduită pentru statele care voiau să rămînă în afara conflictului militar. Pe de altă parte, neutralitatea adoptată trebuia să fie o chezășie absolută a țării că forțele ei armate rămîneau intacte, pentru a garanta securitatea hotarelor. Erau, astfel, explicabile și legale mobilizarea și concentrarea de forțe la graniță, conform art. 1 al convenției din 18 octombrie 1907 de la Haga — care stipula inviolabilitatea statului neutru — și a art. 26 — care prevedea că nu putea fi considerat act ostil faptele unui stat neutru care respinge, chiar cu forța, orice atingere a neutralității sale [65]. Era, în esență, o neutralitate leală, în care pacea era păzită atîta timp cît hotarele țării nu erau lezate. Era o neutralitate fără abdicare, fără dezonoare, poruncită de comandamentele vitale naționale, într-un grav moment al destinului Europei. Controversata „enigmă" a neutralității României (cu oarecare circulație în istoriografia postbelică) nu a surprins pe nimeni în momentul cînd a fost declarată. Numeroase alte state mici și mijlocii, ba chiar unele mari puteri, au recurs la neutralitate ca la o cale sigură de a-și salva independența și integritatea și de a stăvili generalizarea războiului pînă la proporțiile unui cataclism mondial. Nicolae Titulescu a socotit, și el, justificată această atitudine. „România — opina el — în circumstanțele actuale trebuia să înceapă prin a face o politică de neutralitate. Dar neutralitatea ei trebuia să fie ca apa de dimineața : să vezi prin ea" [66].

Diplomatul italian Ghigi transmitea lui Ciano, în ziua de 7 septembrie, „cheia" pentru descifrarea poziției românești, așa cum o dedusese dintr-o conversație avută cu Gafencu, în aceeași zi. Diplomatul român apreciase că, în zonă, Iugoslavia va veghea o strictă neutralitate, Bulgaria nu va manifesta intenții agresive, Turcia va păstra neutralitatea cîtă vreme Balcanii și Mediterana nu vor fi atrase în conflict, iar Rusia nu va interveni în război, în dauna Poloniei. În aceste condiții — conchisese Gafencu — și România

adoptase neutralitatea, iar dacă Italia își va păstra atitudinea anunțată, zona balcanică va putea fi ținută în afara conflictului izbucnit [67]. România continua să pună mare preț pe garanțiile anglo-franceze și pe solidaritatea aliaților ei balcanici. Dar, între acești aliați, existau evidente deosebiri privind relațiile cu marile puteri, în cadrul neutralității declarate de fiecare în parte. Existau, astfel, „neutrele" pro-anglo-franceze, România, Grecia și Turcia și „neutra" rezervată, cu tendințe pro-germane, Iugoslavia. În pofida contactelor permanente stabilite între miniștrii de externe român și iugoslav, dificultățile au crescut, concomitent cu deteriorarea situației internaționale [68]. Înfierînd agresiunea ucigătoare a lui Hitler împotriva Poloniei, reafirmînd hotărîrea de a lupta împotriva presiunilor exercitate de Reichul german la adresa României, Partidul Comunist Român și-a exprimat adeziunea la neutralitatea adoptată de guvern, văzînd în crearea unui Bloc Balcanic, sprijinit de U.R.S.S., singura cale pentru preîntîmpinarea unor agresiuni în sud-estul Europei [69]. Pentru a ieși din cercul amenințător care se strîngea în jurul ei, România va iniția drumul creării unui „bloc al neutrilor". Sondajele diplomatice au debutat în septembrie, din București, către partenerii balcanici, în următoarea etapă preconizîndu-se atragerea Italiei, Ungariei și Bulgariei. În ciuda tuturor străduințelor depuse, blocul neutrilor din Balcani nu se va putea închega [250], la începutul anului 1940 proiectul căzînd în desuetudine [70]. Pînă atunci, tulburătoarea tensiune europeană nu-și dezvăluia, decît treptat, capcanele și ravagiile.

După prima săptămînă cu care debutase septembrie 1939, omenirea trăia o viață de groază și așteptări tot mai negre. Unii observatori optimiști, care confundau politicul din vremile „banale" de pace, cu politicul din zile excepționale, mai susțineau posibilitatea unei limitări a conflictului. Se căutau răspunsuri și se dădeau răspunsuri. Unele erau, desigur, idealiste. Altele erau cinice, fataliste. Altele erau realiste și constructive. Revista „Parlamentul românesc" și-a întrerupt dezbaterile potrivite unor vremuri de pace, și, în fața grozăviei apocaliptice ce începuse, a pus o întrebare fruntașilor României : CE ESTE RĂZBOIUL ? Pe parcursul cîtorva numere, personalități reprezentînd un larg spectru social-politic și-au expri-

[250] Propunerea României a fost întîmpinată pozitiv de *Turcia* și *Grecia*, primind și asentimentul Angliei și Franței. *Iugoslavia*, ezitantă, a condiționat adeziunea de „optimizarea" relațiilor româno-ungare și româno-bulgare. *Bulgaria*, inițial interesată, a fost apoi timorată și manevrată de Germania. *Ungaria*, mizînd pe soluția revizionistă sprijinită de Axă, a manifestat o totală indiferență, apoi ostilitate față de proiect. *Italia*, flatată și interesată pînă la un punct, a abandonat ideea sub presiunea și la sugestia Reichului. *Germania*, constatînd că nu-și va putea subordona „blocul neutrilor" (cum a scontat la început) a devenit complet ostilă proiectului, determinînd în mod precumpănitor eșuarea lui.

mat opiniile. G. G. Mironescu considera războiul *„o crimă nu numai contra indivizilor sau națiunilor, ci și contra omenirii și contra civilizațiunei"*. Pe „cugetătorii" care susțineau că războiul putea fi necesar ca mijloc de „triumfare" a dreptății și ca „selecționare" a celor mai tari, prestigiosul jurist îi dezavua categoric. „A pretinde că trebuie să omori pe vecin pentru a-ți cîștiga drepturi și că omenirea nu poate progresa decît prin crime, înseamnă a tăgădui sentimentele omenești și a răsturna toată logica gîndirii". Din păcate, existau și în România „cugetători" care vedeau în război asigurarea dezvoltării „progresive" a omenirii, o lege „naturală" a naționalității. Pentru că, iată, în cursul aceleiași anchete, șeful fostului Partid Național-Creștin, A. C. Cuza, considera războiul ca o fatalitate paradoxală, menită „să înlăture din calea națiilor piedicile care se opun dezvoltării naționalității lor, asigurînd astfel propășirea umană". Este adevărat că el, A. C. Cuza, socotea că românii nu aveau decît o singură directivă — *războiul pentru apărarea hotarelor*, dacă ar fi fost încălcate. Este adevărat că el, A. C. Cuza, dorea ca armele de distrugere (gaze asfixiante, microbi omorîtori, submarine nevăzute) să fie înlăturate. Dar, în rest, el cerea ca oamenii să nu se arate indignați de barbaria războiului, ci să privească realitatea ca pe o lege a naturii, conformîndu-se cerințelor ei. Lege a naturii ? Savantul Simion Mehedinți lămurea foarte clar ale cărei „naturi" : „Războiul este o însușire a sălbăticiunilor carnivore". Erbivorele nu ucid, iar omul a ieșit de mult din regnul fiarelor. „Între oamenii civilizați e altfel : *nici o națiune nu dorește războiul /.../* Pentru țările culte, *războiul înseamnă întoarcere la sălbăticie"*. Cît despre arme și înarmare, despre „progresul" în tehnica războiului, președintele Academiei Române și vicepreședintele Adunării Deputaților, C. Rădulescu-Motru se rostea fără echivoc. *„Războiul nu este un scop în sine, ci este un mijloc.* Nu se bat popoarele între ele fiindcă au instinctul de a se bate, ci fiindcă au, *prin biruință, un cîștig material sau moral"*. Din acest punct de vedere, el aprecia că, după cîștigul ce se urmărea, era și forma războiului, la obîrșia căruia stătea conștiința forței, înarmarea dînd încrederea acestei conștiințe. Cum însă tehnica războiului în epoca modernă era de ordin cosmopolit, conținînd expresia ultimelor progrese ale spiritului de invenție omenească, *„Războiul îl începe totdeauna acela care se crede mai puternic"*. Și totuși, din moment ce nici o națiune nu dorea războiul, din moment ce se admitea că războiul era o crimă colectivă, cum de se aprinsese iar rugul în civilizata Europă ? Mehedinți considera că *„Secolul nostru ar fi fost începutul păcii veșnice, dacă Haga și Geneva ar fi avut putere de a înfrîna crimele dintre state.* Cu zece sau douăzeci de mii de avioane, *Societatea Națiunilor putea împiedica înarmarea celor care nu vor să respecte Dreptul internațional /.../* La Haga și Geneva, unde și

cei mici judecau pe cei mari, am fi putut îndrepta toate greșelile din trecut. N-am fi ajuns să trăim sub teroarea ilegalității internaționale". Arătînd că națiuni, cu totul nevinovate, au fost silite să se pregătească amarnic de război, ca să se apere de ilegalitatea internațională, deoarece exista și un război *necesar* și *sfînt* — cel de apărare — savantul indica și blama pe cei ce s-au opus realizării dezarmării și securității colective, avertizîndu-i vizionar: „carnivorele mari, care stau acum la pîndă, și șacalii care ies la drum ca să se aleagă și ei măcar cu un ciolan, să-și aducă aminte de grozăviile grozavului război trecut și să înțeleagă că *războaiele de pradă sunt o întoarcere la sălbăticia carnivorelor și toate, toate crimele se plătesc și se răsplătesc*". La ancheta „Parlamentului românesc" a răspuns și unul din liderii P.N.L., Gh. I. Brătianu. Considerînd războiul ca „o catastrofă fără seamăn, o prăbușire de civilizație", avertizînd asupra gravelor consecințe morale, politice, economice și sociale ale lui, istoricul medita asupra sorții propriei țări, în vîltoarea evenimentelor în curs. „Pentru noi, o spun aici încă odată, cu întreaga conștiință a împrejurărilor: nu poate fi decît un singur război, acel de apărare al granițelor, dacă vreun alt stat, oricare ar fi el, s-ar gîndi să le încalce sau să le știrbească". Ca o condamnare rostită de un tribunal internațional nici cînd convocat, în aceeași revistă politică, o notiță anonimă, presărată printre alte comentarii, glăsuia: „Acei cîțiva autori [ai războiului] ar fi trebuit să nu se fi născut niciodată, sau să fi fost din primul ceas jertfiți ei în locul zecilor de milioane de ființe fără vină care vor cădea fără să știe pentru ce" [71].

În ziua cînd trupele engleze soseau în Franța — 12 septembrie — cădeau primii doi ofițeri francezi, doborîți în cursul unei lupte aeriene deasupra teritoriului german. Erau înmormîntați, cu toate onorurile militare, în cimitirul principal din Karlsruhe, un detașament german trăgînd trei salve de onoare, iar comandantul militar al orașului depunînd o coroană de flori... Urmau, în curînd, să ia ființă primele cimitire de eroi. În instrucție și în limbaj cazon, erau scoase de la naftalină cele ZECE PORUNCI ale soldatului german. Soldatul german trebuia să lupte în mod cavaleresc, fiind nedemn să săvîrșească cruzimi și dărîmări nefolositoare. Soldatul german nu avea voie să ucidă un adversar care se preda, chiar dacă era franctiror sau spion. Soldatului german i se interzicea maltratarea sau insultarea prizonierilor, dușmanii răniți trebuiau să fie tratați omenos. Populația civilă era inviolabilă. Soldatul german nu avea voie să jefuiască, să dărîme, fără motiv. Trebuia să respecte monumentele istorice și edificiile care serveau cultului, artei, științei sau binefacerii. Populația nu putea fi silită să aducă servicii decît din ordinul unui ofițer superior și contra plată [72]. Ce război „civilizat"! Cîtă „eleganță" și „umanitarism"! Numai că, încă din 1923, Hitler elaborase în „Mein Kampf" un alt cod, în care, vorbind

despre țelul nazist — „mărirea" națiunii germane — și realizarea politicii externe menită să-l săvîrșească, poruncea : „«În consecință, urmează a fi repudiat, în mod absolut, orice alt punct de vedere politic, religios, uman»" [73]. Acestea erau poruncile care urmau să fie aplicate de soldatul celui de-al III-lea Reich, și nicidecum codul moștenit de la înaintașii imperiali. Chiar dacă ei mai erau în viață. Pentru că, în primele zile după declanșarea războiului, ex-kaiserul Wilhelm a trimis un *Mesaj* lui Hitler în care-l avertiza : „«Vă găsiți în fața unui dezastru, care ar putea să fie cu mult mai mare decît acela din 1918»". Cum führerul a refuzat să-l primească, mesagerul a trebuit să se mulțumească cu depunerea misivei în mîinile unui funcționar al Ministerului Afacerilor Străine.

Este adevărat că, în prima săptămînă a numitului „război ciudat", Anglia a aruncat asupra Germaniei manifeste și pamflete, nu bombe [251]. În replică, presa și radioul german s-au angajat într-o virulentă polemică avînd ca subiect „răspunderile" pentru „dezlegarea" armată la care se ajunsese [74]. Deoarece Chamberlain declara că războiul n-a fost pornit împotriva poporului german ci a regimului nazist, atrăgînd atenția asupra catastrofei în care l-a împins Hitler, Göring s-a simțit ofensat și dator să răspundă că „«O pace al cărei preț ar fi despărțirea de führerul nostru nu se poate închipui pentru poporul german, căci Germania este Hitler și Hitler este Germania»". Deoarece se ceruse Germaniei să înceteze războiul, retrăgîndu-și armatele din Polonia, Göring considera cererea ca pe o capitulare, apostrofînd : „«Dacă va fi nevoie vom duce o luptă care va depăși tot ce a cunoscut istoria pînă astăzi»". Capitularea Germaniei ? Iată ce spunea, în septembrie 1939, cel ce în mai 1945 va fi gata să o semneze : „«Și mai este un lucru de neînchipuit. Ideea că am putea să capitulăm»" [75]. Dacă războiul anglo-german se rezuma, deocamdată, la un duel propagandistic al avertismentelor, cel germano-polonez devenise „clasic". Spre acest război se concentra atenția românilor, acest fel de război s-ar fi dorit oprit, de un astfel de război se simțea amenințată și România. Motive și temeri nu lipseau. N-au lipsit nici zvonurile și alarmele false, crezute pentru că purtau pecetea plauzibilului. Carandino relatează că, în toamna acelui an, reporterul canadian Stepen Skup primise de la Aurel Buteanu (directorul „Patriei" din Cluj) știrea senzațională că armatele germane intraseră în România. Prinzînd linie liberă cu Bulgaria, Skup a transmis știrea unui corespondent american încît, după o oră, „United Press" anunța „bomba", iar reporterul canadian era gratificat telefonic cu un

[251] Presa română a publicat în *facsimil* și în traducere, la 15 septembrie, originalele manifestului britanic și răspunsul dat de „Nazionalzeitung" din Essen, pentru ca opinia publică românească să fie edificată.

substanțial premiu pentru prioritatea informației [76]. Dar, vorba românului, pînă nu faci foc, nu iese fum! Pentru că, iată, la 10 septembrie, din București, diplomatul german Fabricius prevenea Berlinul că membri ai Gărzii de fier răspîndeau informații false, pentru ca să compromită politica de neutralitate a României. El își avertiza șefii că nu trebuiau să acorde prea multă crezare acestor zvonuri, recomandînd aceeași precauție și față de legionarii refugiați în Germania, punînd totul... pe seama legionarilor interesați în izbucnirea unui conflict germano-român [77]. Nu era singurul caz cînd *diplomația* Reichului nu era la curent cu *diversiunea* Reichului. Pentru că, din recuzita folosită de Hitler, n-au lipsit presiunile diversioniste, șantajul și folosirea coloanei a cincea. Sub impresia unor atari semnalări, la 16 septembrie, abia întors de la Paris, ambasadorul François-Poncet s-a prezentat la Ciano și i-a transmis că guvernul francez avea informații serioase că, după înfrîngerea Poloniei, Germania va declanșa o acțiune rapidă pentru a ocupa România. Într-o atare eventualitate, avertiza Poncet, Franța va trimite un Corp de expediție în Balcani, pentru a stăvili înaintarea germană [78]. Necunoscînd asemenea intenții, Ciano l-a însărcinat pe Attolico să sondeze cercurile diplomatice ale aliatului său, în problemă. Subsecretarul de stat Woermann l-a asigurat pe Attolico că nu existau asemenea intenții [79]. Aceste asigurări, probabil, îl determinaseră pe Ciano să noteze în al său „Jurnal", la ziua de 17 septembrie, că era puțin probabil ca Germania să invadeze România [252], dar era evident că voia s-o constrîngă la o servitudine economică [80].

În cea de a doua săptămînă a războiului, presa română publicase pe larg toate informațiile privitoare la poziția statelor aflate în conflict. Apăruseră, astfel, comunicatele anglo-franceze și poloneze dar și cele germane; declarațiile conducătorilor statelor antihitleriste, dar și ale celor prohitleriste sau neutre. Era, de aceea, dificil să se poată fixa adevărul cînd, în aceeași zi (9 septembrie), spre exemplu, agenția D.N.B. anunța ocuparea Varșoviei, iar Rador informa oficial că Varșovia încă nu a căzut [81]. Lucrurile s-au

[252] La 16 septembrie 1939, la Monaco de Baviera — München — se desfășura o lungă consfătuire între șefii Serviciilor de informații militare ale Axei, Canaris și Carboni. Într-un detaliat *Raport* cuprinzînd turul de orizont realizat, pe zone și țări, Canaris consemna și situația sud-estului european. Despre Ungaria, legată de Axă prin poziție și interese, nota că nu se va ridica contra României fără consensul Germaniei; despre U.R.S.S., semnala iminenta intervenție în Polonia, în parte încurajată de Reich, și presiunile puternice asupra Turciei și României; despre România estima că „«înconjurată de trei puteri cu aspirații teritoriale, este, în lipsa unui ajutor imediat realizabil din partea Angliei și Franței, foarte interesată în menținerea neutralității»" [82].

complicat și mai mult cînd radio București a transmis știrea că guvernul polonez a cerut drept de azil în România (tot 9 septembrie), ceea ce va declanșa o reacție deosebit de nervoasă la Berlin. Weizsäcker transmitea Legației germane din București pe un ton ultimativ : „«Rog comunicați guvernului de acolo, în forma ce vi se pare potrivită, însă fără echivoc, că în cazul dat am considera acordarea dreptului de azil guvernului polonez ca un act incompatibil cu neutralitatea»“ [83]. După alte două zile (12 septembrie), Ribbentrop transmitea lui Fabricius instrucțiuni detaliate prin care să ceară guvernului român să nu acorde azil guvernului polonez sau Înaltului comandament al armatei poloneze (1), să se opună cu forța armelor oricărei treceri peste frontierele sale a instituțiilor civile sau militare (2), să dezarmeze și să interneze formațiunile militare care au trecut deja frontiera (3), să împiedice orice tranzit de material de război spre Polonia (4) ș.a. Îi ordona lui Fabricius să ceară „imediat și energic“ o declarație formală, în acest sens, guvernului român [84]. Formal, la 13 septembrie, prin Ion Gigurtu (consilier regal), România a transmis lui Göring declarația oficială de neutralitate, conținînd hotărîrea din 6 septembrie [85]. Dar, printr-un *Comunicat* al Consiliului de miniștri, publicat la 15 septembrie, guvernul român a luat cele mai potrivite măsuri pentru *respectarea strictă a regulilor neutralității, în conformitate cu* Convenția de la Haga. La granițele sale nordice, din Bucovina, generalul Gabriel Marinescu a preluat comanda forțelor de pază în zonă. În esență, în spiritul dreptului internațional în speță, guvernul român acorda copiilor și răniților azilul impus de sentimentele de umanitate (art. 1), dezarma și fixa un domiciliu stabil trupelor și formațiunilor militare care treceau frontiera (art. 2), găzduia în localitățile desemnate, personalitățile politice (art. 3) [86]. La 16 septembrie, fără a fi dat publicității, se perfecta *Acordul* polono-român, prin care guvernul de la București oferea președintelui și guvernului polonez ospitalitatea sau dreptul de trecere prin România, în caz de forță majoră [87]. Iar cazul de „forță-majoră“ — se simțea din evoluția evenimentelor din țara vecină — devenise iminent. Presiunile lui Ribbentrop au fost, astfel, tratate cu demnitate și curaj.

La 17 septembrie, ora 3 dimineața, ambasadorului polonez la Moscova, Grzybowski, i se înmîna o *Notă* prin care guvernul sovietic anunța că, la ora 10, Armata Roșie va intra pe teritoriul Poloniei, deoarece cele 18 zile de război puseseră în evidență neviabilitatea internă a statului polon. Prin înfrîngerile suferite, prin pierderea Capitalei, prin dezagregarea guvernului — se motiva în *Notă* — statul polon își încetase, efectiv, existența. În consecință, în scopul salvgardării propriilor interese, ca stat limitrof, pentru

apărarea minoritarilor ruși și ucraineni din Polonia orientală, guvernul sovietic ordonase trecerea frontierei și luarea sub protecție a vieții și bunurilor populației din zonă [88]. În aceeași zi, Comisariatul pentru Afaceri Străine al Uniunii Sovietice a remis unor state un *Comunicat* oficial prin care explica acțiunea sa în Polonia, asigurîndu-le, în același timp, de hotărîrea de a păstra o politică de neutralitate față de războiul în curs [253]. Au primit acest comunicat, beligerantele Germania, Anglia și Franța, statele limitrofe Iran, China, Japonia, Afganistan, Letonia, Estonia și România, precum și Italia, Irlanda, Danemarca, Grecia și Bulgaria. Ministrului român acreditat la Moscova, N. Dianu, notificarea i-a fost remisă de către șeful diplomației sovietice, V. Molotov. În această împrejurare, România s-a aflat în fața unei îndoite îndatoriri. Prin *Comunicatele* din 17 și 18 septembrie, România a anunțat cererea și aprobarea dată guvernului polonez de a se refugia în România. Pe de altă parte, prin *Comunicatul* din 18 septembrie, a adus la cunoștința guvernului sovietic hotărîrea României de a păstra, pe temeiul statutului său de neutralitate, raporturi pașnice cu toți vecinii săi [254]. În noaptea de 17/18 septembrie și în zilele ce au urmat, exodul refugiaților polonezi spre granițele României a luat aspecte dramatice. Trupe (peste 10 000), populație civilă (peste 4 500), avioane (peste 100), diplomați ai altor state acreditați în Polonia, personalități ale vieții publice afluiau spre localitățile nordice ale Moldovei. Printre ei, președintele republicii, șeful guvernului și întreg Con-

[253] Intrarea armatei sovietice în Polonia nu a atras, după sine, o declarație de război a Angliei și Franței. Uniunea Sovietică nu s-a considerat angajată în al doilea război mondial, pînă la 22 iunie 1941. În funcție de implicarea Uniunii Sovietice în evoluția conflagrației, istoriografia sovietică pune ca dată de începere a războiului mondial 1 septembrie 1939. Primele 22 de luni (septembrie '39 — iunie '41) sînt încorporate într-o „primă perioadă" subîmpărțită, la rîndu-i, în două etape. Prima, de la „războiul ciudat" pînă la capitularea Franței, este caracterizată ca avînd un caracter imperialist, nedrept, de ambele părți. A doua etapă, din a doua jumătate a anului 1940, pînă în iunie 1941, este considerată că a căpătat, treptat, caracterul unui război antifascist, eliberator, din partea adversarilor Germaniei [89]. Documentele atestă că perioada a constituit una din cele mai dificile și controversate etape din istoria Internaționalei Comuniste și a partidelor afiliate ei, încît istoriografia postbelică a etichetat-o ca fiind etapa „Internaționalei Comuniste fără voce", caracterizată prin adoptarea unor atitudini contradictorii și prin sporadica ei afirmare. În Franța, între Confederația Generală a Muncii și P.C.F., s-a produs o ruptură, determinată de încheierea pactului germano-sovietic și intervenția Uniunii Sovietice în Polonia [90].

[254] Ghigi explica atitudinea adoptată de guvernul român prin aceea că tratatul de alianță româno-polon nu putea fi aplicat deoarece guvernul polonez nu a cerut intervenția României, statul polonez ajungînd complet dezmembrat, iar Anglia și Franța (unite cu Polonia prin garanții) neavînd intenția de a declara război Uniunii Sovietice [91].

siliul de miniștri, mareșalul Smigly Ritz, Josef Beck [255], ofițeri superiori, ș.a., ș.a. În *Apelul* rezidentului ținutului Prut (Iași), Traian Ionașcu, populația era astfel lămurită : „Datori suntem, ne obligă un elementar sentiment de umanitate să-i primim cu bunăvoință, să-i ajutăm în aceste clipe de deznădejde și lipsă. Mă îndrept către inimile duioase ale moldovenilor a căror ospitalitate și bunăvoință au devenit proverbiale, cerîndu-le asistența cea mai caldă pentru refugiații poloni, atunci cînd le va fi cerută de reprezentanții autorităților pentru ei, și o contribuție în alimente și bani, după putința fiecăruia". „Cînd am ajuns la Botoșani — mărturisea un refugiat polonez — am găsit cantine speciale, care erau în plină funcțiune. Crucea Roșie, de îndată ce au apărut la graniță primele coloane de refugiați, a organizat astfel de cantine în drumul lor, așa încît, pe tot parcursul pe unde am trecut, ni s-a dat o îngrijire care ne-a mișcat adînc /.../ Am făcut cu creionul roșu [pe hartă], o cruce roșie, în dreptul unde Crucea Roșie română ne-a venit în ajutor. Nu e oraș pe unde am trecut [erau enumerate Hîrlău, Bacău, Focșani, Galați, Babadag, Tulcea ș.a.] în care să nu fi găsit asemenea sprijin". Franz Theodor Csokor, considerat cel mai mare dramaturg austriac, în epocă, la anexarea Austriei de către Germania se găsea în Polonia, unde a și rămas, devenindu-i o a doua patrie. A trăit, apoi, alături de polonezi, drama prăbușirii noii patrii. Într-un interviu acordat revistei „Azi", el a realizat un impresionant reportaj al refugiului polonez peste granița română, scriindu-l într-un hotel din București, cu vederea spre Cișmigiu. „Cînd am ajuns, în sfîrșit, la Zalesczyki, mi s-a părut o minune să văd un tren care avea geamuri întregi și circula după un orariu regulat. Era trenul românesc din Cernăuți /.../ Biroul român din palatul Tyrnau era asediat de dimineața pînă seara de o mulțime în care se amestecau toate straturile sociale /.../ În ușa asaltată de mulțime a biroului a ieșit deodată un funcționar român. «Puteți trece granița toți — strigă el — dar repede !». Un șuvoi de oameni se îndreaptă spre podul de frontieră. Nu mai trebuie să fac nici un pas, mă împinge mulțimea. Din toate străzile se varsă parcă un puhoi, pe jos, în mașini, cei mai mulți fără nimica din avutul lor, ca mine. Deodată, strigăte, panică. Au apărut avioanele germane ! Gara e distrusă de bombe. În răstimpul care i-a mai fost lăsat, mulțimea se precipită spre pod, într-o singură fugă. Cînd au ajuns pe partea românească, sînt scăpați". Apoi, despre noua țară a exilului său : „În față, pe solul românesc, ne întîmpină oamenii buni, cu lapte, cu

[255] La 19 septembrie, italianul Ghigi are, la București, o întrevedere cu Beck. La întrebarea privind atitudinea României, Beck i-a răspuns că Polonia a evitat să tîrască această țară într-o acțiune ce ar fi expus-o la imense pierderi. Ghigi nu avea dubii că guvernul polonez se va transfera în Franța, rămînerea în România fiind periculoasă pentru neutralitatea României [92].

pîine, cu fructe — iubire pe feţele lor paşnice. Iar în jur, ochiul zăreşte un pămînt fertil, copt, faţa unei ţări bogate şi fericite care, faţă de cei ce şi-au pierdut patria, n-au uitat totuşi acea datorie creştină şi cea mai înaltă dintre toate : mila. Şi te asigur, mai mult decît grozăviile acestui război, va dăinui amintirea acelei atitudini cavalereşti pe care poporul român a manifestat-o faţă de cel polon, în clipa prăbuşirii sale" [93]. Direcţia presei române a ajutat peste 100 de ziarişti cu familiile lor, dintre ei 60 primind, ulterior, vize de plecare în Anglia şi Franţa. Artiştii polonezi de la Teatrul de stat din Varşovia, sprijiniţi de un „Comitet de acţiune" condus de Sică Alexandrescu, au organizat cîteva spectacole în Bucureşti şi în localităţile unde fuseseră găzduiţi polonezii, pentru ca din fondurile realizate să-şi ajute compatrioţii [94]. Cîteva exemple, din sutele care s-ar putea constitui într-o autentică antologie a solidarităţii. Peste cîteva luni (martie 1940), mulţumind ministrului Gafencu pentru cuvintele pline de compasiune la adresa refugiaţilor polonezi, pentru ospitalitatea dovedită de poporul român în faţa exodului polonez, senatorul Titus Czerkawski ţinea să precizeze la înalta tribună a parlamentului român : „În acele grele împrejurări [septembrie 1939] prin care treceam, s-a admis ca prin mine să se rostească, în faţa onoratului Senat, şi prin urmare în faţa întregii lumi, cuvîntul unui senator român, ca reprezentant al minorităţii polone, deci în prezent unicul parlamentar activ de origine etnică polonă din întreaga Europă". Aceste dovezi, şi multe altele, îl determinaseră pe Iorga să rostească în ultimu-i discurs parlamentar (18 martie 1940), cînd patria sa se afla într-un moment din cele mai dificile : „N-am jignit pe nimeni dincolo de marginea îndatoririlor noastre, n-am uitat nimic din ceea ce ni putea fi amintit prin astfel de amintiri, care ar suna pe obrazul acesta curat ca nişte palme ; n-am aplaudat la distrugerea niciunui popor, cu atît mai puţin, a unui popor care s-a luptat în lunga sa agonie pînă la capătul puterilor sale..." [95]. Războiul gonise mii de polonezi peste frontierele patriei cotropite. Tot peste frontierele poloneze, în toate direcţiile erau semnalate haite de lupi care năpădeau pădurile învecinate. Sălbătăciunile fugeau din calea „omenescului" prăpăd... *Comunicatul* Marelui Stat Major francez, de pe frontul de vest, în ziua de 18 septembrie : „«Noapte calmă pe tot ansamblul frontului. Activitate locală a elementelor de contact»" [96].

Rezistenţa poloneză — în ultimele-i pîlpîiri — nu mai avea nici un sorţ de reuşită. Consemnînd evenimentele din 17—18 septembrie, N.D. Cocea relata, astfel, starea de spirit a prietenilor săi comunişti : „Aş minţi dacă aş afirma că i-am găsit pe toţi perfect edificaţi, lămuriţi, entuziaşti. Politica neaşteptată a Sovietelor a lăsat în mai multe suflete o îndoială, o inchietudine, o amărăciune care apasă asupra conştiinţelor şi le tulbură. În declaraţiile cele mai limpezi, sînt rezerve, reticenţe. Le vine peste mînă oamenilor

să vadă, de la o zi la alta, un Hitler aliat. Își fac singuri curaj". Cocea încerca să elucideze dilema în care se aflau comuniștii atunci : „Exasperați de politica îngustă, mioapă, sîciitoare a democrațiilor apusene, politică de mici burghezi, de cămătari timorați care au împins cu mîinile lor pe Stalin în brațele lui Hitler, păstrează totuși subconștient, în tainițele cele mai ascunse ale inimii, speranța, cît un muc de candelă, că în cele din urmă imperialismul nemțesc va fi răpus de abilitatea diplomației sovietice ca și de suflul său revoluționar" [97].

Odată cu intrarea trupelor sovietice în Polonia, guvernul român a apreciat posibilă izbucnirea unor confruntări și la granița de est [256]. De aceea, la 17 septembrie, M.St.M. a procedat la redislocarea forțelor, marile unități fiind dispuse într-un sistem de apărare circular, care să asigure securitatea tuturor frontierelor [98]. Ministerele Agriculturii și Apărării Naționale, împreună cu M.St.M. au promulgat un *Decret-lege*, prin care proclamau mobilizarea agricolă pentru a asigura aprovizionarea armatelor operative și populației civile, precum și pentru realizarea stocurilor de produse necesare în vremuri excepționale [99].

După declanșarea războiului, Uniunea Generală a Industriașilor din România (U.G.I.R.) a întocmit un proiect (pe care l-a înmînat Ministerului Economiei Naționale) în care se cerea instituirea unei *Comisii* învestită cu puterea de a stabili, pe categorii, măsurile urgente specifice unui regim economic de război, ținînd seama de nevoile apărării naționale. Printre altele, erau prevăzute intensificarea producției, asigurarea cu materii prime și realizarea unui stoc, colectarea și întrebuințarea materialelor vechi, satisfacerea nevoilor de apărare, chiar și în detrimentul consumului privat [101]. Publicînd la rubrica „Restricțiuni" diversele măsuri luate de statele lumii (raționalizarea alimentelor, restricțiuni economice, industriale, comerciale, maritime), „Lumea nouă" a comentat în toamna anului 1939, număr de număr, măsurile economice întreprinse de guvernul român. Pînă și legea pentru aplicarea Serviciului Social (din octombrie 1938) a fost suspendată la 13 octombrie 1939, fondurile fiind afectate înzestrării armatei. În expunerea de motive răzbătea mîhnirea inițiatorilor — printre care, se știe,

[256] În hîrtiile rămase de la Armand Călinescu — relatează Grigore Gafencu — pentru ziua de 19 septembrie era adnotat că înaintarea sovieticilor schimbase radical situația României, ceea ce impunea „«Răsturnarea de dispozitive militare și concentrarea trupelor noastre în valea Siretului»". Primele fricțiuni româno-sovietice au intervenit la 20 septembrie cînd Molotov, în cursul unei convorbiri cu Dianu, a pus la îndoială neutralitatea României, bazat pe știri de presă care vorbeau despre trupe poloneze masate pe teritoriul român, în apropierea frontierelor sovietice. În dimineața zilei de 21 septembrie, Călinescu și Gafencu au redactat și au transmis guvernului sovietic o *Declarație* prin care se reconfirma neutralitatea României, pactul româno-polonez nemaifiind valabil [100].

Gusti și Ralea au avut un rol principal — pentru faptul că împrejurările nu mai îngăduiau Serviciului Social să-și realizeze scopul pentru care fusese înființat, legea rămînînd suspendată în așteptarea unor „timpuri prielnice" [102].

După primele zile de la exodul polonez, guvernul a încuviințat plecarea refugiaților civili [257], înființînd în localurile prefecturilor de județe (Cernăuți, Pașcani, Iași, Fălticeni, Roman, Bacău, Focșani, Vaslui ș. a.) birouri de eliberare a biletelor de tranzit.

În vreme ce I. Gigurtu, la Berlin, avea o întrevedere cu Woerman, manifestîndu-și îngrijorarea pentru sprijinul moral care Garda de fier îl avea la Berlin unde foruri germane „subordonate" adoptaseră un prea pronunțat ton de comandă — aprecia Gigurtu — în loc să procedeze, față de România, cu circumspecție psihologică [103], în timp ce trupele germane și sovietice își continuau operațiunile în Polonia, Hitler sosea la Danzig, ocazie cu care rostea un discurs, în piața Artushof. Pronunțîndu-se în termeni acizi cu privire la sistemul versaillez și al autorilor săi, punînd pe seama propagandei democrațiilor occcidentale cunoscutele tendințe ale Reichului în expansiunea spre răsărit, el termina discursul în termeni care, deși echivoci, lăsau să se înțeleagă că, de vreme ce își atinsese scopul, ar fi fost dispus să încheie... pace [104]. Discursul a iscat comentarii aprinse în sferele politice internaționale, iar numele lui Mussolini revenea în actualitate, fiindu-i semnalate sforțările de a realiza o „mediațiune" între beligeranți. În viziunea Axei, însă, mediația trebuia să înceapă de la faptul împlinit — lichidarea Poloniei — ceea ce Anglia și Franța nu mai admiteau.

După două săptămîni de cînd amuțise, duelul discursurilor reapărea pe scena încrîncenată a lumii. Trebuia să i se răspundă lui Hitler, și i s-a răspuns. La 20 septembrie, în Camera Comunelor, Chamberlain declara hotărîrea Angliei de a continua lupta, demascînd falsul, ipocrizia și imoralitatea Germaniei hitleriste. În prezentarea situației generale, adresa cîteva cuvinte de înaltă apreciere la adresa României, pentru atitudinea adoptată față de încercata Polonie, deși propria-i situație era din ce în ce mai periclitată. La 21 septembrie, Halifax în Camera Lorzilor, Daladier la Radio-Paris, Herriot la Clubul american din Paris exprimau hotărîrea anglo-franceză de a lupta pînă la victoria asupra hitlerismului. În aceeași zi, Roosevelt, în ședința comună a Camerei și Senatului american, preciza atitudinea neutralității S.U.A., ca fiind pro-anglo-franceză.

---

[257] Executiva organizației sioniste din România a făcut demersuri și a obținut să se acorde refugiaților civili evrei certificate gratuite de imigrare legală în Palestina și dreptul de a-și lua averea mobilă adusă din Polonia [105].

Războiul „ciudat" din vest continua. Comunicatele franceze (Rador) transmiteau : „«Noaptea a fost calmă pe întregul front»" sau „«Zi calmă, în ansamblu»". Comunicatele germane (D.N.B.) nu contraziceau prea mult pe cele ale adversarilor : „«acțiuni locale de patrulare»".

Războiul disperării poloneze continua. Conform comunicatelor germane (D.N.B.), trupele Reichului risipeau ultimele centre de rezistență, fixîndu-se pe linia de demarcație convenită între guvernul german și sovietic. Trupele germane ajungeau la granița polono-ungară iar cele sovietice la granița polono-română. 178 de diplomați străini părăseau Varșovia. După comunicatul agenției Rador, bătălia pentru Varșovia continua.

Războiul tunurilor și bombelor, al discursurilor și al undelor radiofonice, al nervilor și al zvonurilor contribuise la crearea unei atmosfere halucinante, de coșmar. Neștiut și perfid, războiul „invizibil" pregătea pentru România o cutremurătoare lovitură — asasinatul politic. În dimineața zilei de 21 septembrie, Armand Călinescu a avut una din cele mai încărcate agende de lucru. Consfătuiri ministeriale, ședință de lucru la M. St.M., elaborarea *Declarației* de neutralitate adresată sovieticilor, elaborări legislative curente[258] ș.a. La orele 14, întorcîndu-se de la M.St.M., în apropierea locuinței sale, cădea asasinat mișelește de un comando al Gărzii de fier. Omul care deținea trei dintre cele mai de seamă portofolii ministeriale, omul pe umerii căruia apăsau răspunderi pe care mulți nici nu le puteau bănui, omul care tocmai medita asupra ultimelor măsuri de apărare a hotarelor — se prăbușea cu creierii împrăștiați de gloanțele trase de nemernici trădători de țară. Ce au simțit și cum au reacționat contemporanii cînd au auzit la radio sinistra veste ? Stupoare. Mînie. Panică. Revoltă. Îndîrjire. Vigilență. Disciplină. Reculegere. Organizare. Continuitate. Calm responsabil. Mobilizare. Un om fusese asasinat, dar crezul său național era al întregului popor. Se găsise „mînă românească ridicată pentru a ucide ordinea românească, pentru a lovi pe la spate în sfetnicul ordinei lăuntrice și al apărării naționale" — deplîngea Cezar Petrescu triplul asasinat politic săvîrșit de legionari [106]. Omul politic Armand Călinescu, spunea Nicolae Iorga, căzuse jertfă unor fanatici care-l urmăreau de mult cu o vendetă de sînge, plătind cu viața „liniștea țării sale înlăuntru și independența ei politică în afară". Tocmai de aceea — era sigur istoricul neamului — generații întregi „vor blestema pe vinovații criminali" [107]. Vestejind

[258] Chiar în dimineața respectivă, Armand Călinescu semnase decretul nr. 3480 privind participarea armatei la funeralii naționale, în cazul încetării din viață a înalților demnitari. Destinul a făcut ca decretul să apară în același Monitor oficial în care, prin Jurnalul Consiliului de miniștri, se hotărau funeralii naționale pentru Armand Călinescu.

abominabila crimă, M.R. Paraschivescu spunea că prin uciderea lui Călinescu „s-a săvîrșit o crimă împotriva țării însăși" deoarece el a fost primul conducător de guvern „care a încercat și a izbutit să doboare în cea mai mare măsură cuibul de vipere crescut în sînul Țării Românești" [108]. În epocă, N. Carandino scria că Armand Călinescu fusese șef de guvern „în împrejurări deosebit de grele și în condiții pe care nu el le alesese", că, prin toată activitatea sa, „a intrat în istoria țării fără voia lui, așa cum intră eroii — din datorie" [109]. Peste timp, privind în trecut prin filtrul experienței anilor ce au urmat, același Carandino avea să explice sacrificiul voluntar și meditat al lui, împotriva crimei transformată în instrument politic : „Tensiunea ajunsese la extremă [în 1938], trebuia cineva care, la crimă, să răspundă cu crimă, și Armand Călinescu a oprit în fața lui paharul". Fără a justifica măsura luată în noiembrie 1938 (lichidarea lui Codreanu și a altor fruntași ai gărzii), Carandino precizează că „Fascismul de stradă năvălea peste dictatura de la cîrma statului, iar aceasta din urmă n-a înțeles să se lase zdrobită" [110]. Arătînd meritele lui Călinescu, cu precădere în direcția întăririi capacității de apărare a independenței și integrității patriei, publicistul comunist Octav Livezeanu conchidea că „Fapta nemernică îmbracă în împrejurările critice de astăzi caracterul unei clasice trădări de neam" [111].

Lui N.D. Cocea, asasinarea lui Călinescu i s-a părut absurdă, incredibilă. „Oricîtă ură și sete de răzbunare ar fi în sufletul unui om, sînt zile de primejdie națională cînd și-n inima unei bestii ura trebuie să tacă". Consemnînd derularea episoadelor dramatice din acea zi, el nota în „Jurnal" ceea ce ziarele epocii n-au putut să publice, din motive care țineau de securitatea națională, și așa grav amenințată. Spunea el : „Spre seară, s-a răspîndit și s-a confirmat zvonul că unul din legionari, șeful lor [Horia Sima], venea direct din Germania. N-am întîlnit un om care să nu fie convins că asasinatul a fost pus la cale de nemți. Instinctul public presimte, în lipsa oricărei știri oficiale, dincotro vine primejdia" [112]. Asasinarea lui I. Gh. Duca, în 1933, și a lui Călinescu, în 1939, prin procedee și scopuri, au avut asemănări izbitoare. Cei doi prim-miniștri fuseseră total diferiți din punctul de vedere al concepțiilor și înregimentării politice, al temperamentului și al stilului de guvernare. Ce avuseseră ei comun ? Faptul că, la cîrma statului, au ajuns la aceeași concluzie în ceea ce privea apărarea independenței și integrității țării, atît de pericolele interne cît și de cele externe. În fond, la distanță de 5 ani, Călinescu n-a făcut altceva decît să continuie, cu energie, ceea ce începuse și intenționase I. Gh. Duca în privința extremiștilor de dreapta. Nicolae Iorga îl văzuse ultima oară, cu o săptămînă în urmă, cum „se chinuia, noaptea, cu ministrul de externe, să chibzuiască felul cum am putea ieși neatinși

din așa de grele împrejurări ca acestea de astăzi" [113]. Ion Petrovici, în numele Academiei Române, deplîngea pe conducătorul curajos „căzut la postul de comandă, printr-o lovitură pe la spate, acolo unde nu trebuia să se producă nici un gol în rîndurile solidarității naționale, dacă s-ar fi găsit în sufletul fiecăruia măcar un grăunte de conștiință". Prea năprasnică fusese lovitura dată țării, pentru a mai fi loc pentru milă față de asasini și complicii lor. La adunarea de doliu, patriarhul Nicodim Munteanu avea să califice fapta nelegiuită drept atentat la siguranța statului, la siguranța națiunii, la siguranța Patriei, drept pentru care osînda trebuia să fie exemplară și corespunzătoare. Delegații ale minorităților maghiară, germană, slovacă, poloneză, evreiască și ucraineană și-au exprimat indignarea față de crima și trădarea săvîrșită de legionari, reafirmînd, și cu acest prilej, loialitatea față de statul și poporul român [114]. În termeni deosebit de vehemenți au condamnat asasinatul și foștii copartizani politici ai lui Călinescu [259]. Ei au înaintat un *Memoriu-protest* purtînd semnătura lui Maniu, Mihalache, dr. N. Lupu, M. Popovici și Madgearu [115]. Clasa muncitoare, partidele ei politice, care au combătut totdeauna metodele teroriste și au înfierat actele de violență săvîrșite de teroriști, au ripostat cu vehemență împotriva crimei gardiste. Într-un *Manifest* lansat de C.C. al P.C.R., în acele zile, poporului român i se atrăgea din nou atenția „asupra pericolului principal, asupra fascismului și asupra reprezentantului lui cel mai barbar și sîngeros : GERMANIA HITLERISTĂ, care, după cotropirea Poloniei, AMENINȚĂ ROMÂNIA. Dușmanii cei mai periculoși ai poporului din România sînt agenturile lui Hitler : Garda de fier, cuziștii, hitleriștii germani și instituțiile germane conduse de național-socialiști" [116]. Breslele muncitorești — Uniunile pe ramuri (mineri, metalurgiști, ceferiști, lemnari, tipografi, constructori, textiliști ș.a.) și cele pe ținuturi (Bucegi, Dunărea de jos, Olt, Prut, Someș, Suceava, Marea, Nistru, Timiș ș.a.) — au adresat țării o *Chemare* în care se arăta că „Poate niciodată de cînd se întrebuințează expresiunea «trecem prin momentele cele mai grele», nu a avut îndreptățire mai mare ca acum". Evocînd modul exemplar în care muncitorimea a răspuns la mobilizarea din martie, felul cum ea a hotărît să sprijine înzestrarea oștirii, *Chemarea* îndemna întregul popor la unitate și solidaritate națională, în fața pericolelor externe, la solidaritatea și disciplina tuturor, fără deose-

[259] Îndemnat (nu spune de cine) să meargă la Maniu pentru a-l sonda dacă, în împrejurările tragice ale asasinării lui Călinescu, nu crede util și cuminte să facă un gest de apropiere față de rege, N. D. Cocea consemnează că acesta i-ar fi spus : „«Să fac eu primul pas ? L-aș face bucuros. Aș strica, însă, mai mult decît aș drege lucrurile. /.../ Eu nu sînt un răzvrătit. Nu contest nici unul din drepturile monarhului. Dacă regele mă cheamă, voi răspunde imediat la chemarea lui»" [117].

bire de origine etnică. „Să nu ne dovedim mai prejos de înaintașii noștri — se spunea în *Chemare* — cari în timpuri grele, ca cele de azi, au știut să găsească în sufletele lor destulă dragoste și înțelegere, destulă putere de înfrînare a tuturor pasiunilor și pornirilor, pentru a topi toată energia, puterea de muncă, inteligența și pregătirea lor în sforțarea comună care trebuie să însemne integritatea, independența și prosperitatea țării" [118]. Alte organizații muncitorești au convocat mitinguri în cadrul cărora au votat și înaintat *Moțiuni* în același spirit. Printre acestea, breslele din ținutul Olt au înaintat o *Moțiune* în care se condamna cu toată energia actul criminal al Gărzii. Arătîndu-se că orice șovăire și concesie față de Garda de fier se putea răsfrînge contra poporului, breslele din Olt cereau aplicarea unor măsuri drastice, trimiterea legionarilor în lagăre de concentrare, radicala curățire a aparatului de stat de elementele trădătoare și libertatea de a demasca și înfiera în fața opiniei publice activitatea subversivă și trădătoare a Gărzii de fier. *Moțiunea* lansa apelul la unitate a muncitorimii, a întregului popor contra dușmanilor din afară ai țării „care uneltesc să pescuiască în apă tulbure". Concluziv, încheia : *„Vrem să se știe că sîntem gata să ne jertfim pînă la unul pentru apărarea independenței și libertății noastre naționale"* [119]. Această unanimă condamnare a gardiștilor a tălmăcit autenticele sentimente ale opiniei publice. Ex-legionarii pripășiți pe alte meleaguri (ca atunci, în 1939) evocă astfel ziua de 21 septembrie 1939 : „«cade călăul Armand Călinescu, executat de echipa *„răzbunătorilor"*, sub conducerea lui Miti Dumitrescu [260] /.../ Perioada Căpitanului se încheie cu acest masacru înfiorător [al asasinilor lui Călinescu — L.D.], căruia i-au căzut victimă elita mișcării legionare [261]. Gloanțele care au doborît pe Armand Călinescu loviseră mortal regimul [262], deoarece acesta concentra în mîna lui toate puterile statului și deținea toate firele aparatului de teroare. Nu se mai găsea alt om în România, în acel moment, să-i ia locul»" [120].

În realitate, după primele momente de panică în rîndul autorităților guvernamentale, s-a găsit omul și oamenii care să continue politica lui Armand Călinescu, în împrejurările excepționale

---

[260] Acțiunea criminală a fost executată, din ordinul și sub supravegherea lui Horia Sima, de către 9 legionari prahoveni [121].

[261] Asasinii lui Călinescu au fost împușcați și expuși oprobiului public la locul crimei. În noaptea care a urmat, au fost lichidați alți cca 200 de legionari aflați în lagăre sau penitenciare la Vaslui, Rîmnicu Sărat, Miercurea Ciuc, Brașov.

[262] În seara zilei de 21 septembrie, Ghigi transmitea lui Ciano că s-a întîlnit cu Gafencu care era „«pradă unei vii agitații și preocupat de situația grea a României»". Din Budapesta, Vinci raporta, la rîndu-i, lui Ciano, că fenomenul general în Balcani era „«frica, frica de toate. Nu numai de Germania, dar și de Italia»" [122].

în care se afla statul și poporul român. Generalul Gh. Argeșanu, partizan al neutralității pro-anglo-franceze, inamic ireductibil al Gărzii de fier, și-a asumat conducerea guvernului. În lunile care vor urma, alte două remanieri guvernamentale [123] — președinți de Consiliu, devenind, succesiv, C. Argetoianu, apoi Gh. Tătărescu — nu vor marca schimbarea marilor direcții ale politicii externe și interne românești, pînă în iulie 1940 [263]. În *Proclamația* către țară a noului guvern se reafirma hotărîrea României de a urma, ca și pînă atunci, politica sa de pace, străduindu-se să întărească cu toți vecinii raporturi de încredere și de bună înțelegere, păstrînd o strictă neutralitate în conflictul în curs. În grava situație în care se găsea, guvernul nu a putut, atunci, să indice pe autorii morali ai asasinării lui Călinescu, oficializînd caracterul „strict intern" al crimei, eludînd orice interpretare cu semnificație sau consecințe externe [124]. Documentele și, în lumina lor, istoriografia postbelică românească, au elucidat adevărul în privința scopurilor urmărite de inamicii României prin asasinarea lui Călinescu. În esență, înlăturarea lui trebuia să clatine pe unul din principalii piloni ai conduitei internaționale a României, Germania hitleristă scontînd pe timorarea și schimbarea politicii externe a Bucureștiului — printr-o lovitură dată de Gardă, menită să declanșeze o criză de guvern — și impunerea unei garnituri ministeriale prohitleriste [264]. Guvernul Argeșanu a fost imediat stăpîn pe situație, iar regele, afectat de moartea primului său sfetnic, a hotărît să reziste [125]. Măsura drastică și imediată de represalii împotriva legionarilor — explica primul *Comunicat* contrasemnat de Argeșanu — a fost dictată de interesul apărării țării, cînd nu-i era îngăduit nici unui element să se abată de la linia solidarității naționale [126].

În noaptea de 21/22 septembrie 1939, Capitala a trăit într-o atmosferă de coșmar, la agitația psihologică inerentă unui asemenea critic moment, adăugîndu-se și un lanț de opt puternice cutremure de pămînt.

La 23 septembrie, în timp ce în România se desfășurau funeraliile naționale ale fostului prim-ministru, în țara vecină, cotro-

---

[263] Deteriorarea gravă a conjuncturii internaționale din vara anului 1940 (cînd Europa a ajuns la discreția lui Hitler), care a avut, printre consecințe, și totala izolare a României pe plan extern, va contribui la formarea cabinetului condus de I. Gigurtu (4 iulie — 3 septembrie 1940), avîndu-l pe M. Manoilescu la externe. În timpul acestei ultime guvernări, sub regimul autoritar al lui Carol al II-lea, România va fi împinsă, treptat, la discreția Axei, avînd ca efect dezastruos gravele cesiuni teritoriale din vara anului 1940.

[264] Pregătiți la sugestia și sub directa îndrumare a organelor naziste de spionaj, legionarii intenționaseră asasinarea lui Carol și Călinescu. Dublul asasinat trebuia să se producă simultan dar, dîndu-și seama de „șansele" reduse în această variantă, Horia Sima a organizat, în primul rînd, asasinarea celui care, realmente, era exponentul principal al politicii interne și externe românești.

pită de Reich, Adolf Hitler vizita locurile unde se desfășuraseră luptele, în timp ce Varșovia încă mai rezista, cu ultimele-i puteri [265]. La Bologna, Mussolini ținea un discurs în fața conducătorilor fasciști din regiune, prilej ca, după discursurile lui Hitler, Chamberlain și Daladier, să-și exprime și Italia fascistă punctul de vedere. „Porunca vremii" regretase că, din cauza evenimentelor interne, nu putuse dezbate pe larg expozeul lui Hitler de la Danzig, de o „covîrșitoare importanță". Pentru că — opina foaia naționalistă — Cancelarul s-a situat „în slujba păcii", încît multă lume „de bun simț" aștepta de la... dictatura fascistă „intervenția prestigioasă" care ar fi putut pune capăt unui război „lipsit de sens". Iată că, la 23 septembrie, se producea acea intervenție „prestigioasă", constînd din propunerea lui Mussolini pentru „localizarea" conflictului european în curs, în opinia sa prelungirea războiului fiind „«lipsită de o justificare morală»", restabilirea Poloniei versailleze „«imposibilă»", din care cauză Italia „neutră" voia pacea, solidară cu Germania național-socialistă [127].

În cea de a patra săptămînă a războiului se constata o activizare a acțiunilor diplomatice. Ambele tabere examinau situația militară, stabileau noi contacte cu statele aliate sau cu neutralitate declarată [266]. La insistențele de pace ale lui Mussolini, prin care Anglia și Franța erau îndemnate să aibă față de Germania aceeași atitudine ca față de U.R.S.S., adică „a faptului împlinit", în urma unei *Consfătuiri* a Consiliului Suprem de război anglo-francez, Chamberlain a anunțat, în Camera Comunelor, hotărîrea solidară a celor două țări de a declina propunerile lui Mussolini, ca nerealiste și inacceptabile [128].

La 27 septembrie, Varșovia capitula fără condiții, predarea orașului fiind anunțată pentru 29 septembrie. O națiune de 35 000 000 de suflete cădea, în numai o lună, în ghearele invadatorului. În aceeași zi, Ribbentrop sosea, pentru a doua oară, la Moscova, pentru a reglementa cu sovieticii problemele de interes bilateral. După tratativele Ribbentrop-Molotov, cele două părți au semnat o *Declarație* și un *Tratat de frontieră și amiciție,* la 28 septembrie. În *Comunicatul oficial* comun dat publicității, era exprimat deplinul acord al celor două părți privind necesitatea de a se pune

---

[265] Încălcînd cele „10 porunci" ale soldatului german, Reichul anunța că 500 000 de prizonieri polonezi au fost puși la dispoziția agriculturii și industriei germane, ca „muncitori". Începea, astfel, chinuitorul calvar al lagărelor de muncă care se vor transforma în lagăre ale morții.

[266] Între 23 septembrie — 3 octombrie s-a desfășurat conferința miniștrilor de externe ai statelor latino-americane care au adoptat neutralitatea republicilor latino-americane. Prin stipularea dreptului navelor republicilor de a-și schimba pavilioanele, S.U.A. își va putea permite, în perioada neutralității, să ajute Anglia și Franța sub pavilionul altor state [129].

capăt războiului dintre Anglia-Franța și Germania. În eventualitatea respingerii acestei propuneri, documentul preciza că Anglia și Franța vor purta răspunderea continuării războiului [267].

Atît partajul Poloniei (prezentat ca definitiv, interesînd exclusiv *Germania* și Rusia) cît și sugestiile date apusenilor de a înceta ostilitățile cu Germania, au avut ca efect întărirea fermității anglo-franceze [130]. „Într-o totală răsturnare a realității — conchide aprecierile asupra episodului, Giorgio Amendola — răspunzătoare pentru război nu mai era Germania, ci devenise alianța anglo-franceză" [131]. Replica acesteia a constat din a cere, ca preț al păcii, înlăturarea regimului hitlerist din Germania, restaurarea independenței Poloniei și reînființarea statului ceh independent. Într-un discurs la radio, Churchill motiva această hotărîre prin imposibilitatea „închiderii dosarului" numai pentru faptul că victimele — recte Cehoslovacia și Polonia — erau declarate ca „încetate din viață" [132]. După răspunsurile anglo-franceze, după consultările germano-sovietice, după punerea de acord în chestiune între Hitler și Ciano, la 4 octombrie se consuma intrarea „triumfală" a führerului german în Varșovia.

Capitolul „polonez" odată sfîrșit, propaganda nazistă va abandona sloganul „reparării nedreptăților" versailleze, sau al „apărării" minorității germane prin „dreptul" la autodeterminare [268], lansînd diverse alte pretexte, variațiuni pe tema obținerii unei victorii germane care să șteargă dezonoarea înfrîngerii din 1918. În ședința Reichstagului din 6 octombrie, dedicată încheierii campaniei „poloneze", Hitler anunța patetic cum, în sunete de clopote, poporul german sărbătorea o victorie „unică" în istorie. Discursul, transmis și înmînat lui Mussolini înainte de a fi rostit, vorbea despre pacificarea și garantarea securității „«zonei întregi a intereselor»", despre spulberarea zvonurilor potrivit cărora „«Germania ar

---

[267] Această interpretare a fost preluată și de partidele comuniste din *Anglia* și *Franța*. Astfel, P. C. *Britanic a lansat lozinca necesității opririi* „războiului imperialist" și încheierii unei „adevărate păci democratice". Declarația C.C. al P.C.B. (adoptată în octombrie) califica războiul ca o manevră a imperialiștilor anglo-francezi, responsabili, alături de Germania, de conflict. La 1 octombrie, Herriot (președintele Camerei franceze) primea o *Scrisoare* din partea grupului parlamentar comunist, în care se cerea convocarea Parlamentului pentru a se discuta propunerea de pace a lui Hitler. La 4 octombrie, Thorez a dezertat din armată, broșuri și manifeste ale P.C.F. explicînd gestul său ca izvorînd din caracterul nedrept al războiului dus de Franța. Aceste episoade vor determina guvernul francez să aboleasă imunitatea parlamentară și să-i aresteze pe deputații comuniști, după ce, încă din 26 septembrie P.C.F. fusese interzis. În perioada care a urmat, cele două partide comuniste vor declara că războiul nu avea, în nici un caz, caracter antifascist și că a fost o greșală aprecierea lui ca atare, la izbucnirea conflictului [133].

[268] Prin noua anexiune, Germania îngloba o populație de 20 milioane de suflete, din care 19 milioane erau polonezi.

aspira la Urali, Ucraina, *România*»". Deși afirma că Germania nu urmărea alte cuceriri în răsărit, el adăuga totuși că „«estul și sud-estul Europei este plin, în parte, de mici grupuri germane intenabile»", motiv și cauză de incidente continue între state, și că „«este o utopie să se creadă că se pot pur și simplu asimila membrii unui popor de înaltă cultură»". În aceeași zi, Ribbentrop acorda un interviu unor ziariști japonezi, în care declara că dacă Anglia și Franța erau hotărîte să distrugă hitlerismul (ceea ce, după el, era sinonim cu distrugerea poporului german), atunci și Reichul ar putea declara că-și propune să desființeze imperiul britanic. Avea grijă — în virtutea fazei de „așteptare" — să aprecieze ambele ipoteze ca nefondate și nedorite. Discursul lui Hitler, interviul lui Ribbentrop, sfaturile și mediațiunea lui Mussolini agitau crenguța de măslin a păcii, avertizînd și înfățișînd lumii dezastrul care se va așterne peste Europa dacă propunerile de pace vor fi nesocotite de anglo-francezi.

I. P. Prundeni de la „Porunca..." saluta ca pe „cea mai frumoasă pagină literară" pasajul în care Hitler descria ipoteticul dezastru : „«Fiecare zi va cere, în curînd, sacrificii tot mai mari. Franța va bombarda, poate, cîndva Saarbruken și-l va distruge, artileria germană va exercita represalii și va distruge Mulhause. Franța se va răzbuna trăgînd cu tunul în Karlsruhe, iar Germania va trage asupra Strasbourgului /.../ Vor fi aduse apoi tunuri cu tragere mai lungă și aviatorii vor distruge în cele din urmă ceea ce tunurile nu vor mai putea ajunge»", ș.a.m.d., ș.a.m.d. Sfîrșea pronosticînd apocalipticul final : „«Va veni totuși o zi cînd va exista o frontieră între Franța și Germania, dar de fiecare parte a acelei frontiere, în loc de orașe înfloritoare se vor întinde cîmpii de ruine și cimitire nesfîrșite»". Reacțiile imediate la propunerile de „pace" ale lui Hitler sintetizau, fiecare în parte, atitudinea guvernelor în acel moment. Berlin : calea care duce de la Versailles, la pace ; Roma : trebuie luate în serios, în interesul lumii întregi și al civilizației europene ; Moscova : corespund declarației germano-sovietice [269] ; Paris : nu s-a formulat o propunere concretă și precisă

[269] La 31 octombrie, la a V-a sesiune extraordinară a Sovietului Suprem, Molotov a prezentat poziția țării sale față de evenimentele în curs. În legătură cu schimbările produse pe arena internațională, Molotov declara că „«unele din formulele vechi, de care ne serveam încă de curînd și cu cari mulți oameni se obișnuiseră mult, sînt acum vizibil perimate și deci de acum înainte impracticabile»". Printre aceste formule perimate, noțiunile de „agresor" și „agresiune", după părerea sa, primiseră un nou sens. Cazul concret al Germaniei, care dorea pace, și al anglo-francezilor care pînă nu de mult se pronunțau contra agresiunii, iar acum voiau să continue războiul. Din analiza situației internaționale, Molotov conchidea că a devenit evident caracterul imperialist al războiului, dus pentru hegemonia mondială, și că, în această situație, Uniunea Sovietică înțelege să-și continue poziția neutrală, sprijinind toate tendințele ce se manifestau în favoarea păcii [134].

de pace ; Londra : similară cu sondagiile făcute de Germania la sfîrșitul anului 1916 [135]. Mediile de informație românești au publicat, in extenso, toate știrile, comentariile și declarațiile care se încrucișau deasupra Europei. Rigorile cenzurii, dictate de statutul de neutralitate, împiedicau luarea unor poziții deschise, care să oglindească opțiunile și dezideratele României. Nu era greu, însă, să se intuiască de partea cui era statul și poporul român. Blamînd arsenalul pretextelor hitleriste, mereu și mereu ajustat după direcțiile și scopul anexiunilor, N. D. Cocea demasca așa-zisa bună-credință a lui Hitler, în imagini de o pilduitoare semnificație. „Nu putem pomeni de ea [de bună-credință] decît în glumă. După ce anexează zeci de mii de kilometri pătrați și milioane de polonezi, cu aere inocente de cotoi călugărit, Hitler se întreabă : — Am pretins eu ceva de la danezi ? Am cerut eu ceva de la belgieni ? Am revendicat eu ceva de la elvețieni ? sau iugoslavi ? /.../ N-am făcut eu astfel dovada că vreau, că doresc, că urmăresc din toată inima raporturile amicale de bunăvecinătate cu toate celelalte state din vecinătatea Germaniei ? Că nu rîvnesc nimic de la nimeni ? Că n-am gînduri imperialiste ? Că nu visez decît pace... pace... pace ?“ Ca un bandit tîrît la bara de justiție — conchidea Cocea — care, furînd tot aurul dintr-o ladă, se apăra că nu a luat și cîteva flecuștețe din jur [136]. Numai că Hitler era șef de stat, iar „flecuștețele“ nejefuite în octombrie 1939, vor fi și ele prădate în primăvara și vara anului 1940. Cu cîteva zile înainte de discurs, (la 1 octombrie), la întîlnirea cu Ciano, făcînd un schimb de păreri privind regiunea Balcanică, Hitler îi spusese trimisului lui Mussolini că, în ce privea România, trebuia exclus un atac străin asupra ei, atîta timp cît ea va păstra o deplină neutralitate. Dar dacă Bucureștiul — ținea el să avertizeze și pe români și pe italieni — și-ar fi modificat atitudinea, „«Germania va încuraja atacul contra României, va ajuta cu orice mijloace Rusia, Ungaria și Bulgaria, țări destinate să lichideze chestiunea română»“. Din *Raportul* prezentat de Ciano lui Mussolini, din stenograma întocmită de interpretul Schmidt la întrevederea din Cancelaria Reichului, rezultă clar că, în acel moment, Hitler ar fi dorit în zona balcano-dunăreană un bloc al neutrilor sub influența aliatei sale [270], cu intenția ca acest bloc să fie

---

[270] Încă din 30 septembrie, Mussolini îi prezentase regelui Victor Emmanuel un asemenea proiect în care, pe lîngă Spania și alte neutre dunărene și balcanice, figura și România, despre a cărei situație internă și externă spunea că a devenit foarte delicată.

Din Lisabona, Mameli îl informase pe Ciano că numirea lui Argetoianu trebuia interpretată ca o mișcare abilă a Bucureștiului, menită să evite ascensiunea spre putere a unor elemente progermane, dar dispus să orienteze politica României spre Italia. Din București, Ghigi avea o impresie asemănătoare, bazat pe faptul că Argetoianu îi comunicase opiniile personale, care lăsaseră să se întrevadă o politică „amicală“ față de Italia.

manevrat și subordonat intereselor Germaniei. Guvernul instaurat la 28 septembrie, la București, avîndu-l ca premier pe Argetoianu, apăruse în ochii diplomației Axei, în special ai Italiei, ca un partener ce putea fi împins spre un atare drum [137]. În realitate, cabinetul, ce urma celui de tranziție condus de generalul Argeșanu, era într-o componență asemănătoare cu acea avută sub Armand Călinescu — cu Gafencu, Iamandi, Slăvescu, Bujoiu, Ghelmegeanu, Ralea, P. Andrei, S. Dragomir, M. Constantinescu ș.a. — numirea unor noi miniștri neavînd semnificația unei „schimbări" în orientare. C. C. Giurescu era însărcinat cu organizarea F.R.N., iar cîțiva noi miniștri erau intimii noului premier, Al. Radian, la propagandă, N. Otescu, la interne. Pe plan intern, noul guvern era decis să continue activitatea în spiritul F.R.N., sub semnul acelorași comandamente de solidaritate națională [271], iar pe plan extern, să depuie toate sforțările pentru a feri România de agresiuni asupra hotarelor sale, păstrîndu-se în afara conflictului armat dezlănțuit în Europa [139]. În acest scop, în săptămîna care va urma, România se va strădui din răsputeri să-și normalizeze relațiile cu statele vecine, și, pe un plan mai larg, să-și consolideze statutul de neutralitate prin încheigarea amintitului Bloc al neutrilor [272]. În principal, guvernul va continua să urmărească atenuarea tensiunilor ungaro-române și bulgaro-române, în continua lor fluctuație determinată de conjuncturi, asigurarea unor relații de pașnică vecinătate cu Uniunea Sovietică, păstrarea și consolidarea alianței balcanice, fără a renunța la menținerea legăturilor cu aliații tradiționali [140]. În acele zile, ambasadorul Germaniei la Budapesta, Ermannsdorf, recomanda superiorilor săi punerea sub observație a lui Titulescu, deoarece fusese informat, de locțiitorul ministrului de externe ungar, că fostul ministru de externe român primise de la guvernul său însărcinarea de a menține o strînsă legătură cu puterile occidentale, față de care el era „persona gratissima" [141].

---

[271] La 23 octombrie, s-a desfășurat o consfătuire a secretarilor de ținut și județe ai F.R.N., prezidată de C. Argetoianu și C. C. Giurescu, în care s-a hotărît organizarea unor întruniri ținutale, județene și comunale avînd ca scop principal de a lămuri opinia publică asupra grelelor împrejurări prin care trecea țara, pentru pregătirea sufletească a necesarei solidarități naționale [138].

[272] În această idee, sigur că România era interesată în captarea interesului italian. Punctul de vedere românesc a fost sintetizat într-un *Proiect* care, în esență, preconiza neutralitatea desăvîrșită, neagresiunea între statele semnatare, păstrarea unei neutralități binevoitoare în cazul atacării uneia dintre ele, întreprinderea unor măsuri militare concertate pentru întărirea granițelor comune ș.a. România avansa propunerea ca în Blocul statelor neutre să fie cuprinse statele Înțelegerii Balcanice, Bulgaria, Ungaria și Italia. Acest proiect a fost trimis de Gafencu, la 30 octombrie, ambasadorilor români din Atena, Belgrad și Ankara [142].

Limitat la patru puteri, la izbucnire, la care i s-a adăugat a cincea, după două săptămîni, războiul european părea a fi stabilizat... După număr, dar nu și după putere, majoritatea statelor era încă neutră. Iată de ce ideea păcii nu era și nu putea fi pe deplin abandonată. După unele cancelarii, pacea ar fi trebuit să ducă la o „resitutio in integrum" a Poloniei, a Cehoslovaciei ; după altele, pacea trebuia să fie imediată, cu consfințirea rezultatelor de pînă atunci ; după unii — Hitler și Mussolini — Polonia fiind lichidată, iar războiul din vest neluînd forme ofensive, Europa nici nu mai era, în realitate, în război. Acestea nu erau singurele aspecte contradictorii ale războiului din 1939. La fel de contrariante păruseră și alte fenomene : rapida înfrîngere a armatelor poloneze, cu exilul autorităților, față de rezistența eroică a Varșoviei ; intervenția Uniunii Sovietice în Polonia, cu finalizarea pactului de amiciție și graniță cu Germania, acte asupra cărora Anglia și Franța, S.U.A. și alte state nu se pronunțaseră nici într-un fel, și, deși primele două declaraseră războiul în conformitate cu garanțiile date Poloniei, nu se considerau în stare de război cu Uniunea Sovietică ; în sfîrșit, frontul de vest, cu ale sale raiduri aviatice pentru a împrăștia, ca pe confeti, manifeste, cu onoruri cavalerești în care „beligeranții" își înmormîntau adversarii [143]. Pe frontul de vest războiul, într-adevăr, luase o formă aparte. Armatele nu se băteau. Se pîndeau și se supravegheau. Uneori o mitralieră sau artileria mai slobozea un obuz sau o rafală fără țintă. Nimeni nu se mișca. Între liniile „de foc" nu cădea nimeni ucis. Soldații stăteau în adăposturi, spuneau povești, fumau, jucau cărți, citeau, își curățau armele și ținuta. De la Paris, au plecat spre linia „Maginot", artiști de cabaret, șansonetiști, balerine, printre care Maurice Chevalier și Josephine Becker... Din Berlin, au luat drumul liniei „Siegfried" maldăre de „Mein Kampf", clovnul Grook și Peter Andres... La radio, germanii anunțau cînd vreun soldat devenea tată.

În sectorul englez, se juca fotbal și se bea whisky. Elvira Popescu și Jean Gabin cîntau iar Massis ținea prelegeri metafizice. Mulți, de pe ambele baricade, își umpleau bloc-notessurile cu note pentru viitoarele memorii, romane, reportaje [144].

Ciudat război ! — gîndeau contemporanii [273]. Gînd și realitate care va consacra, dealtfel, expresia cu care va fi botezat războiul din

[273] Anecdote și „istorioare stupide" reflectau și ele războiul „alb" din vest. Se spunea, astfel, că aviatorii britanici scoteau elasticul de la pachetele cu manifeste, pentru ca nu cumva să rănească pe cineva ! ; sau că, un aviator englez întîrziase, după un bombardament „cu hîrtie", deoarece se hotărîse să pună manifestele în cutiile de scrisori... ; sau că un hidro-avion german — se spunea — doborîndu-și adversarul, a amerizat pentru a salva echipajul englez ; sau că marinarilor unui șlep britanic avariat, comandantul unui submarin german le-a dat coniac, urîndu-le „călătorie bună" [145].

vest, în toamna anului 1939. În memoriile sale, Charles de Gaulle consideră că, în momentul cînd a intrat în război, guvernul francez a nutrit iluzia că nu se va ajunge la „bătălii adevărate". În calitatea ce o avea, de comandant al trupelor de tancuri ale Armatei a 5-a franceze din Alsacia, el mărturisește că „«nu am fost nicidecum mirat văzînd cum forțele noastre mobilizate stăteau cu brațele încrucișate, în timp ce Polonia era nimicită în două săptămîni de divizii blindate și escadrile aeriene»" [146].

Declarațiile lui Daladier și Chamberlain, după discursul lui Hitler din 6 octombrie, erau așteptate cu justificată emoție. La 10 octombrie, într-un discurs radio-difuzat, Daladier a vorbit, fiind ascultat cu religiozitate de întreaga Franță. Evocînd faptul că „«afirmațiunile neadevărate și succesive care au precedat sau au urmat răpirii Austriei, înglobării Poloniei și oprimării Cehoslovaciei»" ar urma să fie împărtășite și de Franța, dacă nu era oprit flagelul deslănțuit asupra Europei, el a opus *păcii lui Hitler,* formula unei *păci franceze,* bazată pe justiție, capabilă să asigure popoarelor independența și integritatea hotarelor. La 11 octombrie, în Camera Comunelor a vorbit Chamberlain, susținînd aceeași teză, reafirmînd hotărîrea Angliei de a lupta împotriva regimului hitlerist, în al cărui cuvînt nu mai credea. Pledînd pentru o pace reală, bătrînul om politic care cu un an înainte trăise euforia „păcii münchencze", își asuma răspunderi grele cînd declara că „«Anglia și Franța nu vor depune armele pînă ce nu vor fi dobîndit garanții certe de securitate»" prin acte pozitive, pe primul plan fiind eliberarea Cehoslovaciei și Poloniei [147]. Reacțiile la hotărîrea anglo-franceză, au fost contradictorii, dar elocvente. Berlin : „«Chamberlain respinge mîna pașnică a Germaniei»" ; „«Daladier și Chamberlain vor războiul»". New York, Washington : „«cuvinte simple dar ferme», definind atitudinea Angliei față de Hitler care n-a oferit o pace ci a cerut recunoașterea unor anexiuni»" ; Paris ; „«Hitler trebuie să renunțe la orice speranță de a vedea Anglia și Franța capitulînd»" [148]. Impresia contemporanilor, încredințată jurnalelor intime, era astfel sintetizată de Cocea : „După discursul calm și hotărît al lui Daladier, un impresionant și tot așa de ferm discurs al premierului britanic. Așa-zisa ofertă de pace a Germaniei e respinsă, cu curtoazie, dar cu piciorul, ca o minge de fotbal prost aruncată" [149]. După discursul lui Chamberlain, Hitler a convocat la Cancelaria Reichului pe principalii colaboratori. După ședință, șeful presei, Dietrich, a fost autorizat să declare ziariștilor că schimbul de ve-

deri dintre Londra și Berlin s-a încheiat [274], precizînd că războiul mai putea fi înlăturat doar dacă țările neutre ar fi convins Anglia și Franța că nu trebuiau să conteze pe ele, cerînd beligeranților să se înțeleagă [275]. Germania — anunța Dietrich, voința führerului — avea chiar răbdare (! !), fiind dispusă să aștepte destulă vreme ca „neutrii" să poată acționa în acest sens [153]. Era clar pentru contemporani că, dacă nu intervenea o minune, pe frontul de apus urma abia acum să înceapă războiul. Opinia publică mondială era convinsă că, în scurtă vreme, marile cartiere generale ale beligeranților de pe frontul de vest vor înlocui faimoasa formulă a lui Remarque „«Pe frontul de vest nimic nou !»".

O „romantică" propunere de pace inițiia, la 27 noiembrie, regina Elena a Italiei. Ea a trimis lui Mussolini — sub formă de proiect — o *Scrisoare* pe care voia s-o adreseze principeselor suverane ale statelor neutre, care să exprime dorința de pace a „Doamnelor neliniștite" de războiul în curs. Apelul urma să fie înaintat reginelor și principeselor din Belgia, Iugoslavia, Bulgaria, Danemarca, Luxemburg, Țările de Jos care, la rîndu-le, trebuiau să conjure mamele, surorile, soțiile, fiicele, verișoarele, nepoatele să ceară încetarea războiului și, eventual, să organizeze o Conferință internațională pentru pace. Ar fi fost o variantă modernă a legendarei păci de la Cambrai — „La Paix des Dames". Numai că, dacă în 1529, reginele au reușit să-și convingă consorții încoronați, în 1939, zelul reginei Elena a fost „temperat" de ducele Mussolini, stăpînul neîncoronat al Italiei, care i-a răspuns că, în circumstanțele existente, un congres internațional de pace nu ar fi fost oportun, iar *Apelul* „Doamnelor neliniștite" nu ar fi avut o urmare practică. Tocmai atunci ziarul „Dépêche" din Paris dezvăluia existența unei hărți a Europei, lucrată în „laboratoarele" Reichului, care cuprindea zonele din diverse țări pe care Germania intenționa să le „rezolve" în perspectivă, cu date și etape astfel precizate : Austria, primăvara 1938 ; Cehoslovacia, toamna 1938 ; Polonia, toamna 1939 ; Iugoslavia, Ungaria, *România* și Bulgaria, primăvara 1940 ; Danemarca, Țările de Jos, Elveția, Franța, primăvara 1941 ; Ucraina, toamna 1941 [154]. În mare parte, cu

[274] În realitate, la 9 octombrie, înaintea răspunsurilor celor doi, Hitler prezentase un lung plan ofensiv în care fixa directivele de perspectivă ale războiului. Printre altele, scopul ofensivei viitoare era de a nimici o mare parte a armatelor operaționale franceze și aliate, de a obține, în acest mod, în Olanda, Belgia și nordul Franței, zona care să servească ca bază a războiului aerian și naval împotriva Angliei [150].

[275] Leopold al Belgiei și Wilhelmina Olandei au adresat telegrame țărilor în conflict (la 7 noiembrie) pentru a media tratative de pace. Înaintea lor, Carol al II-lea sugerase regelui Belgiei o atare tentativă, dar i se răspunsese că nu era oportun [151]. Regele României s-a asociat inițiativei celor doi suverani, demers pe care îl voia încununat de succes [152].

mici retușări cronologice, harta va fi „realizată" de Germania hitleristă în anii următori. Sociologul Dimitrie Drăghicescu stăruia, în epocă, asupra sorții rezervate micilor puteri în planurile statelor agresoare. Văzînd cum Boemia, Slovacia, Polonia deveniseră „protectorate", el pronostica un viitor apropiat în care alte „candidate" la protectorat vor fi din rîndul statelor mici ultracivilizate, printre care Danemarca, Olanda, Belgia, Finlanda, Estonia, Letonia ș.a. „Epoca noastră — conchidea el — tinde să inaugureze, deci, între națiuni, o adevărată feudalitate, o vasalitate și o servitudine care dispăruseră în Europa odată cu Evul Mediu". În această situație, exista o scăpare pentru a înlătura ceea ce părea o fatalitate istorică ? Una o vedea el, ca posibilă : „Națiunile mari pot deveni și chiar sînt agresive și între ele", încît puteau confirma înțelepciunea populară care spune că „tot nașul își găsește un naș" [155]. Era foarte greu și pentru un stat mare, ca S.U.A., să-și fixeze poziția [276], cu atît mai greu le era statelor mici. Cînd, la 28 noiembrie, Gheorghe Tătărescu a prezentat la radio programul noului guvern condus de el, poziția de neutralitate a României a fost din nou, și fără echivoc, reconfirmată. „Poporul român nu se va bate decît pentru propriile sale destine" — explica Tătărescu. „România este și va rămîne neutră, cu dorința de a întreține raporturi prietenești cu toate popoarele și în special cu vecinii săi" [156]. La 30 noiembrie, Gafencu rostea și el un expozeu în fața Comisiilor de afaceri străine ale Parlamentului. Legînd noua sinteză de diplomație românească de cuvîntarea rostită de el la 9 iunie 1939 (la deschiderea primei legislaturi F.R.N.) el și-a propus să cerceteze situația României în intervalul scurs, îndeosebi în cele trei luni de la izbucnirea războiului. Evocînd poziția adoptată de guvernul român în diferite momente ale crizei, amintind și citînd din ultimul mare discurs al lui Armand Călinescu (cînd explicase sensul neutralității României), el a explicat pe larg acțiunea guvernului din 17 septembrie, pus în situația de a îndeplini, pe de o parte, datoria față de poporul polonez vecin și prieten, pe de altă parte, de a clarifica raporturile cu Uniunea Sovietică, ale cărei trupe ajunseseră la hotarul nordic între Nistru și Carpați. Răspunzînd declarației de neutralitate a sovieticilor — *Comunicatul* din 18 septembrie —, România nu a făcut decît să continue față de vecina de la răsărit o politică avînd drept principal scop

[276] La 4 noiembrie, prin *Legea neutralității*, votată de Congres, s-a adoptat propunerea președintelui Roosevelt de a se modifica vechea lege, pentru a da posibilitate statelor beligerante să cumpere materiale de război din S.U.A. În realitate (prin blocada Angliei asupra coastelor europene ale Atlanticului), doar Anglia și aliații ei au putut beneficia de ridicarea embargoului american [157].

întărirea păcii existente între cele două state [277]. După o serie de considerații privind principiile ce guvernau atitudinea României față de U.R.S.S., el concluda că „destinele popoarelor noastre, ori unde se întîlnesc, la Nistru ori la Marea Neagră, nu se vrăjmășesc, după cum credem în potrivirea ce este între politica de pace pe care o afirmă Republica Sovietică [278] și politica de independență pe care o urmează Statul român" [158]. Prezentînd situația din Balcani, Gafencu reafirma încrederea în țelurile pașnice ale statelor din Înțelegerea Balcanică, apreciind străduințele Iugoslaviei, Turciei și Greciei în acest sens, făcînd considerații pozitive și la adresa voinței de pace și neutralitate a Bulgariei. Un spațiu mai mare îl acorda problemei raporturilor româno-maghiare, trecînd în revistă toate străduințele depuse pentru normalizarea lor, mulțumind guvernului iugoslav pentru concursul dat în vederea descongestionării trupelor de la frontiera apuseană. Prezentînd pașii făcuți pe linia acestei dorite destinderi, diplomatul român era mîhnit și nedumerit de ultimul discurs al lui Csáky (21 noiembrie) în care acesta relansase atacurile contra României [279]. „Noi nu credem că Tratatul de la Trianon e nedrept și monstruos — spunea Gafencu. Acest tratat a înlocuit un stat compus din minorități și cu o națiune dominantă, minoritară ea însăși, prin state naționale — printre ele și Ungaria — care au păstrat, nu se putea altfel, în sînul lor unele minorități". Recunoscînd că existau și „răni" care trebuiau și puteau fi tămăduite, el respingea învierea unor formule perimate, care ar fi dus la distrugerea principiului naționalităților și al statelor naționale, pledînd pentru colaborarea prietenească, în care minoritățile să servească drept „trăsură de unire", în loc de a fi o piedică sau un pretext de răzvrătire. „Cei mai mulți dintre minoritari sînt legați de pămîntul țării, care este și pămîntul lor, cum nu a fost niciodată înainte și cum nu este în multe părți dimprejur" deoarece, în România, „țăranii, de orice limbă sau credință, împărtășesc la noi cu neamul de țărani români care îi cuprinde, binefacerile unei largi și drepte împărțiri a pămîntului".

În acele zile, Ciano era informat din Budapesta (de către Vinci) că numeroși tineri din „Rongyósz Garda" (care provocaseră dezor-

---

[277] Cuvîntarea lui Molotov la sesiunea Sovietului Suprem a fost publicată și comentată de presa română în termeni favorabili, văzîndu-se în ea o manifestare a intențiilor pașnice ale Moscovei la adresa României [159].

[278] Și în *Apelul* Comitetului Executiv al Internaționalei Comuniste, la a XXII-a aniversare a revoluției din octombrie, se aprecia că prin actele internaționale săvîrșite de U.R.S.S. s-au dejucat mașinațiunile celor care au tins să generalizeze războiul european într-un război mondial, oferind o nouă contribuție la cauza păcii [160].

[279] Discursul, rostit în fața Comisiilor de politică externă ale Parlamentului ungar, punea ca primă condiție, pentru o eventuală colaborare în zonă, medierea unei revizuiri teritoriale care să repare „nedreptatea" făcută Ungariei prin tratatul de la Trianon [161].

dinile iredentiste din Rutenia pentru a prepara pretextul de anexare a regiunii la Ungaria) urmau să fie trecuți clandestin în Transilvania pentru a pregăti agitații similare, la momentul „oportun". Dealtfel, spre sfîrșitul anului 1939, numeroși observatori ai scenei politico-militare din Budapesta vor consemna o impacientă crescîndă în chestiunea anexării Transilvaniei. Șeful Serviciului de informații din Ministerul de război al Italiei, Carboni, conchidea într-un *Raport* către Ciano că, în urma discuțiilor avute cu personalități militare budapestane, a constatat că Ungaria se pregătea febril pentru a „prepara" armata, încît în primăvara anului 1940 să poată fi incorporată Transilvania. Pentru a-i cointeresa pe germani și italieni, ministrul de război maghiar îi explicase lui Carboni că „obiectivul Transilvania" va ajuta direct Axa, deoarece „«armata maghiară pe Carpați, semnifică oprirea definitivă a înaintării rusești în Balcani»". După opinia aceluiași Carboni, impulsul intervenției maghiare în România trebuia să fie dat de atacul rus asupra Basarabiei, atac de care Ungaria va profita imediat, operația putîndu-se desfășura rapid [162].

În zile cînd existau asemenea semne rău prevestitoare pentru micile țări neutre, Gafencu explica sensul *neutralității românești,* arătînd că ea însemna *măsură și rezervă în conduită*, pentru a nu agrava, prin atitudini și fapte, conflictul care bîntuia între popoare. Fără să însemne nepăsare, renunțare, abdicare de la menirea națională, neutralitatea trebuia să asigure *veghea, apărarea și rezistența moral-politică, în eventualitatea periclitării independenței și integrității patriei.* Această politică nu era opera unui ministru [280], a unui guvern, a unor consilieri regali. Era politica urmărită de toate guvernele, fiind politica națională a țării [163].

Această politică a nemulțumit unele cancelarii străine în epocă, iar istoriografia partizană și neobiectivă postbelică a făcut caz de așa-zisa atitudine de „echilibristică" a României [281]. Aducerea francofilului Tătărescu în fruntea guvernului a enervat Berlinul

---

[280] În ultimul lui discurs parlamentar, în calitate de ministru al afacerilor străine (18 martie 1940), Gafencu va defini politica națională a României din întreaga perioadă interbelică ca urmărind un singur scop : „Avem de păstrat o țară întregită — va spune el — de sine-stătătoare, neatîrnată, dorind deci să fie salvată o lume în care este loc pentru ființa și libertatea României" [164].

[281] Peste ani, și Ion Antonescu avea să califice — împrumutînd termenul de la I. I. C. Brătianu — politica din respectiva perioadă ca o „politică de basculă" : vizitele lui Carol la Londra și Berlin, urmate de împușcarea lui Codreanu ; admiterea Germaniei în Comisia Europeană a Dunării și încheierea acordului economic româno-german, urmate de acceptarea garanțiilor anglo-franceze ; intensificarea exportului de petrol în Germania, concomitent cu actele în favoarea Poloniei cotropite și aliaților ș.a. După Antonescu, această „politică de basculă" ar fi avut ca rezultat gravele amputări teritoriale impuse României în vara anului 1940 [165]. În realitate, lucrurile nu au stat așa.

care a făcut serioase presiuni asupra României, condiționînd garantarea liniștii în Balcani de rezolvarea treptată a litigiilor teritoriale existente în zonă, în conformitate cu propriile-i interese economice și politice [166]. În ciuda semnării noilor acorduri economice româno-germane (21 decembrie) care completau pe cel din septembrie și care, la rîndu-i, era o dezvoltare a celui din martie 1939, România se va ancora adînc în politica anglo-franceză, în pofida neutralității sale declarate [167].

Pe lîngă alte documente puse în circuitul istoriografic pentru atestarea acestei poziții, o sinteză de sorginte italiană este edificatoare. Reîntors la București după o lungă absență, Pelegrino Ghigi a avut cîteva întrevederi cu Tătărescu și Gafencu. Coroborînd cele aflate de la ei cu alte surse de informații, el a întocmit la 27 decembrie 1939 un *Raport* detaliat pentru șeful său de la Roma. Guvernul român — semnala Ghigi — abandonase ideea Blocului neutrilor, dar dorea să facă totul pentru a-și îmbunătăți raporturile cu vecinii, fiind dispus să primească sfaturi și sprijin în această direcție. Preocupați în mod deosebit de raporturile cu Ungaria, românii erau dispuși să rezolve cît mai optim regimul minorităților. În acest sens, ei erau satisfăcuți de colaborarea cu Banfy, Szász și alți lideri recunoscuți ai minorității maghiare, dar erau confruntați cu opoziția ostilă a contelui Bethlen (vărul lui Ștefan Bethlen) care punea într-o postură delicată pe colaboratorii leali ai Bucureștiului [282].

În problemele teritoriale — sublinia Ghigi — România excludea orice concesie. Tocmai de aceea, preciza el, *în acel moment* privirile guvernului român se îndreptau spre Italia, singura în măsură să asigure pacea în Balcani. Deși făcea această precizare, Ghigi se grăbea să adauge că-i era „«destul de greu»“ să pătrundă sensul poziției României „«în curgătoarea și schimbătoarea elocință română»», brodînd o serie de considerații pe tema politicii de „echilibristică“ a guvernului de la București. De aceea îl avertiza pe Ciano că, dacă Bucureștiul va vedea că nu-și poate asigura spatele printr-o „«pace balcanică sub protecție italiană»“, nu era deloc exclus să ceară ajutor direct Franței și Angliei, în eventualitatea generalizării conflictului [168]. Acestea erau intențiile României la cumpăna anilor 1939/1940. Evenimentele care se vor desfășura cu rapiditate pe scena europeană, în prima jumătate a anului 1940, culminînd cu cotropirea Franței de către Germania hitleristă, vor desăvîrși completa izolare a României, care va

[282] Gafencu îl informase pe Ghigi că grupările iredentiste nici în aparență nu mai formulau revendicări în numele drepturilor la naționalitate, ci militau, expres, pentru reanexarea Transilvaniei în vechile frontiere ale Ungariei, în numele drepturilor „istorice“ ale moștenirii Coroanei Sfîntului Ștefan.

ajunge la discreția axei revizioniste, nemaiputînd să-și ferească patrimoniul național de răsluiri teritoriale. Atunci, la sfîrșitul anului 1939, România încă mai spera în posibilitatea de a evita o asemenea nedreaptă amputare.

* * *

Trecuseră cîteva săptămîni din ceea ce tomurile de istorie vor numi începutul celui de al doilea război mondial. Șefi de state, conducători de guverne, comandanți de armate, diplomați, politicieni, gazetari declarau, explicau, judecau și stabileau cauze și vinovății pentru conflagrația ce izbucnise. Atunci și mai tîrziu. În grabă sau tardiv. Cu sinceritate sau falsificînd adevărul. Ca în fața unui tribunal. Tribunalul istoriei. Cu acuzați și acuzatori, cu victime și agresori, cu martori și dovezi, cu cereri de condamnare sau achitare. Zguduitoare și lungă confesiune de conștiință colectivă a unei generații tragice. Generația războiului al doilea mondial din secolul XX, în mare parte aceeași care supraviețuise primului. După două decenii de istorie constructivă, hrănită la speranța de pace dintotdeauna a popoarelor, milioane de soldați primeau în tranșee mesaje în care, după obiceiul timpului, erau invocați *Cerul* și *Dumnezeu* care îi va ajuta să obțină victoria. Și unii și alții din beligeranți „făceau apel la îndurarea Cerului" — scria Zaharia Stancu, la cumpăna anilor 1939/1940. „Nici Cerul, nici Dumnezeu n-au dezlănțuit războiul. Nici Cerul, nici Dumnezeu nu au condus politica europeană, această nenorocită politică de pe urma căreia milioane de oameni sînt aruncați, înainte de vreme, în ghearele morții. Nici Cerul, nici Dumnezeu, și nici o altă putere nevăzută, nu au fabricat formidabilele arme de atac de care se slujesc beligeranții. Nici Cerul, nici Dumnezeu nu au aruncat popoarele unele împotriva altora, să se măcelărească /.../ Pămîntul nu l-a împărțit Dumnezeu. Și l-au împărțit, între ele, națiunile. Dumnezeu n-a avut nici un amestec. El n-a făcut politică" [169].

Spre sfîrșitul anului 1938, populația globului ajunsese la 2 139 milioane de locuitori. Dintre aceștia, 529 milioane trăiau în Europa, 1 177 milioane în Asia, 152 milioane în Africa, 270 milioane în America, 11 milioane în Oceania [170]. Alte surse de informație din epocă aminteau contemporanilor alte noțiuni de geografie. Suprafața globului — 510 milioane kmp. Din ea, uscatul îngloba doar 150 milioane kmp (29%) iar întinderile de apă, 360 milioane kmp (71%). Din cei 150 milioane kmp de uscat, șapte mari puteri dețineau aproape 62%, în următoarea ierarhie : Marea Britanie (cu un imperiu de 139 de ori mai mare decît metropola) — 27% ; U.R.S.S. — 15% ; Franța (cu un imperiu de 22 de ori mai mare decît metropola) — 9% ; S.U.A. — 6,8% ; Italia (imperiu colonial de 10 ori mai mare decît metropola) — 2,7%, Japonia — 0,50% ; Germania — 0,39%. Corespunzător teritoriilor stăpî-

nite, din cei peste 2 miliarde locuitori ai planetei, 58% intrau în componența acelorași șapte mari puteri : 488 milioane — Imperiul Britanic ; 170 milioane — U.R.S.S. ; 130 milioane — S.U.A. ; 110 milioane — Franța ; 100 milioane — Japonia ; 80 milioane — Germania ; 60 milioane — Italia.

De cînd fusese încheiat primul război mondial și anunțată domnia „păcii universale", trecuseră două decenii. Intervalul acesta de „liniște" fusese totuși întrerupt, din cînd în cînd. În 1921, războiul greco-turc, abia după doi ani (prin pacea de la Laussane) a adus acestei regiuni o epocă de pace și reconstrucție ; în 1931, Japonia a pornit marșul ei războinic împotriva Chinei ; în 1935, Italia a cucerit Etiopia ; în 1936, trupele generalului Franco au dezlănțuit războiul civil împotriva republicanilor ; în martie 1938, Anschluss-ul, fără vărsare de sînge, a șters de pe harta Europei statul independent Austria ; în septembrie 1938, prima fază a dezmembrării Cehoslovaciei ; în martie 1939, dispariția sa ca stat ; în septembrie 1939 — Polonia. Acesta era sumarul bilanț al așa-zisei perioade de liniște dintre cele două războaie mondiale [171].

De cînd fusese semnat pactul Briand-Kellog (1928) — prin care războiul fusese scos în afară de lege — trecuse un deceniu. Un deceniu în care izbucniseră patru războaie, bilanțul morților ridicîndu-se la 2 655 000 oameni. 100 000 în războiul dintre Bolivia și Paraguai ; 50 000 etiopieni și 5 000 italieni în războiul abisinian ; peste 1 000 000 în războiul civil spaniol ; peste 1 500 000 numai în primul an al războiului chino-japonez. La sfîrșitul anului 1939, 70% din populația globului se afla în stare de război [172].

Statul	*km.p.*	*milioane locuitori*
Reichul (cu regiunile din Polonia și Cehoslovacia ocupate)	900 000	109
Imperiul britanic și cel francez	58 300 000	653
U.R.S.S. (cu teritoriul polonez încorporat)	23 000 000	184
Japonia și Manciuria	2 700 000	280
China	7 000 000	300
Finlanda [283]	400 000	4
TOTAL :	93 000 000 kmp	1 530

[283] La sfîrșitul lunii noiembrie 1939, a început războiul fino-sovietic, care va atrage după sine excluderea Uniunii Sovietice din Liga Națiunilor (15 decembrie 1939).

Față de această realitate, neutrii și nebeligeranții cuprindeau 613 milioane de locuitori, pe o suprafață de 54 milioane kmp. Era justificată revolta lui Zaharia Stancu. Ce rost avea Dumnezeu în această sîngeroasă dramă care era războiul? „Ai impresia că nu conducătorii de popoare fac războaiele și pacea, că ei n-au nici o răspundere față de oamenii pe care îi trimit la moarte, ci că totul vine de la Dumnezeu [284]. Dumnezeu fabrică tunuri și tancuri și mitraliere și gaze asfixiante. Dumnezeu și cohortele lui de îngeri. Dumnezeu fabrică avioane, cuirasate, submarine și mine magnetice. Dumnezeu și cohortele lui de îngeri. Dumnezeu și arhanghelii, apostolii, serafimii și heruvimii au ridicat linia Maginot și linia Seigfried și linia Mannerheim" [174].

Pînă în 1928, cele 64 de state organizate din lume cheltuiseră pentru înarmare 450 milioane dolari. În următorii zece ani s-a făcut saltul la 9 miliarde și jumătate de dolari-aur (adică 604 miliarde franci francezi) [175]. Din această imensă sumă, 7 miliarde și jumătate erau investiții ale marilor puteri, Europei revenindu-i suma de 6 miliarde și 800 milioane [176]. În ajunul războiului, cheltuielile de înarmare în lume atinseseră cifra de 760 miliarde franci francezi, fiind astfel repartizate între cele șapte mari puteri :

Statul	*1932*	*1938*
Franța	19,3 (miliarde)	41,8 (miliarde
Anglia	16,1	64,6
Germania	9,6	167,2 (de 16 ori mai mult ca în 1932)
Italia	10,2	19,7
Japonia	7,5	66,5
U.R.S.S.	10,6	205,00
S.U.A.	25	40,6

După cum se comenta în ziarul „Azi", din 1938, Reichul luase „conducerea" în cursa înarmărilor din emisfera apuseană, anul 1935 reprezentînd anul de cotitură, impus de Hitler.

O comparație între forțele armate ale principalelor țări europene, oferită cititorilor români de ziarul „Semnalul" (conform statisticilor Societății Națiunilor) era edificatoare, deși exactitatea cifrelor s-a dovedit, ulterior, discutabilă [177]. Iată tabelul :

[284] Într-o convorbire cu un bătrîn canibal negru din tribul Niam-Niam, un misionar englez îi vorbea despre imensele sacrificii omenești din războaiele europene. „«Cum ați putut mînca atîta carne omenească? — a exclamat mirat canibalul. — Noi, albii, i-a răspuns mîndru misionarul, nu mîncăm carne de om. — Atunci de ce-i mai omorîți? i-a replicat tot mai mirat bătrînul canibal.»" [173] Un banc, desigur, dar sensul este pilduitor.

Țara	*Armata regulată*	*Rezerve antrenabile*
Germania	900 000 + 800 000 (batalioanele de asalt)	2 700 000
Franța	700 000	5 000 000
U.R.S.S.	1 500 000	14 000 000
Italia	700 000 + 7 000 000 (organizații fasciste paramilitare)	1 000 000
Anglia	120 000	500 000
Cehoslovacia	200 000	1 800 000
Iugoslavia	150 000	1 200 000
Polonia	300 000	1 300 000
Turcia	200 000	1 000 000
Bulgaria	500 000	
Ungaria	70 000	

Iată și ceea ce se bănuia a fi forța lor motorizată :

Țara	*Avioane*	*Cuirasate*	*Crucișătoare*	*Torpiloare*	*Submarine*
Anglia	1 700	15	59	161	54
Franța	1 200	6	17	61	78
Italia	1 700	4	25	112	81
Germania	2 600	5	6	22	36
U.R.S.S.	3 500	4 (vechi)	8	?	?

Dar, după cum se știe, pe lîngă armata propriu-zisă, în spatele frontului, la fel de hotărîtoare pentru soarta bătăliilor, era armata muncii, cea care trebuia să ducă eroica bătălie pentru susținerea eforturilor militare. Chiar la începutul războiului, revista „Muncă și voie bună" publica cîteva calcule semnificative privind aceste aspecte (după date oferite de opiniile unor specialiști germani și sovietici, de la institute specializate). Pentru menținerea fiecărui soldat pe front — se estima — erau necesari, în permanență, 15 muncitori în spatele frontului, cifra variind în funcție de gradul de industrializare a țării ; la 1 crucișător era încorporată munca a 18 000 de oameni într-un an ; la 1 distrugător, munca a 5 400 de oameni într-un an ; la 1 submarin, trebuiau să muncească 4 000 de oameni într-un an ; la 1 baterie mortiere, 990 ; la 1 tun de 10.5 cm, 495 ; la 1 obuzier de cîmp, 225 ; la 1 locomotivă, 110 ; la 1 pușcă mitralieră, 8. Iar pentru întreținerea

unor aparate militare, erau necesari : pentru 1 avion de prima linie, 150 de oameni în spatele frontului ; pentru 1 tanc, 120 de oameni ; pentru 1 baterie de tun, 100. Astfel, „armata muncii" devenea în războiul modern un factor de victorie tot atît de hotărîtor ca și armata de pe front. După afirmația amiralului Darlan, o zi de război — în decembrie 1939 — costa 5 miliarde franci, 25 miliarde în moneda românească, adică bugetul României pe un an [178].

Date, cifre, comparații. Poate nici nu minuțios exacte. Mai ales în materie de înarmări și efective militare. Consemnate și comentate de personalități politice, oameni de cultură, ziariști, știrile apăreau în presa română, ca informație cotidiană. Nu la rubrici de „fapt divers", nici la „curiozități" sau „recorduri", ci ca argumente la formarea unei conștiințe naționale, cu o puternică tentă politică. Opinia publică românească trebuia să afle care-i este contemporaneitatea, să fie avizată asupra marilor probleme ale epocii, să aibă posibilitatea de a înțelege frămîntările omenirii, ale națiunii, ale generației și, în ultimă instanță, să poată discerne adevărul și realitatea din noianul de informații cu care era bombardată zi cu zi. După al doilea război mondial, în cele cîteva decenii care s-au scurs, multe din informațiile deceniului premergător izbucnirii conflagrației au fost ignorate, infirmate, contrazise, completate, reinterpretate. Pentru specialiști, ele au devenit, în fond, sursă de documentare, fiind tratate cu circumspecție și rigurozitate științifică. Dar în zilele și anii cînd au fost scrise, acele informații constituiau hrana cea de toate zilele a conștiinței cetățenești, unul din principalele izvoare ale formării așazisei *stări de spirit* în rîndul maselor. În acest domeniu, *„a patra putere în stat"*, cum începuse a fi numită presa, a avut, fără îndoială, un rol deosebit politic, moral, psihic și informativ. Radiodifuziunea devenise putere mondială și mai mare, trecînd fruntariile statelor. Unele posturi de radio depășeau convenția U.I.R. (Uniunea Internațională de Radio) de la Montreux, din 1938, mărindu-și puterea de emisie peste limita permisă, adoptînd abuziv limba țărilor cărora le era adresată propaganda, utilizînd undele atribuite altor țări. Aproape toate statele beligerante, chiar și cele neutre, și-au construit posturi puternice, de emitere pe unde scurte, și-au organizat emisiuni de propagandă în diferite limbi. Se încrucișau în văzduh somații de luptă, intimidări, alarme false, calomnii, avertismente ; se anunțau victorii și se denunțau înfrîngeri reciproce. Și astfel, o minunată descoperire a științei, menită să scurteze distanțele în comunicările dintre oameni și națiuni, devenise armă de învrăjbire și de distrugere [179].

Unul din martorii acelor timpuri, N. Carandino[285], afirmă că, pe „atunci" presa era singura cale deschisă protestului eficient. El spune în memoriile sale : „Al doilea război mondial, cu preludiul războaielor din Spania și din Abisinia, cu frămîntatele «avant» și «après guerre», au scos în relief valoarea morală și istoric-științifică a testimoniilor de presă. Cu sacrificiul vieții adeseori, martori profesionali, obligați să comunice adevărul, au asistat la toate fărădelegile totalitare și au transmis. Fără denunțul lor, fără nobilul lor denunț, crimele fasciste ar fi fost greu, iar uneori imposibil de descoperit, fără ei manevrele politice n-ar fi fost adesea interceptate, fără ei Istoria ar fi trebuit să țină seama numai de documentele oficiale". El consideră de o valoare neprețuită mărturiile culese și depuse „atunci", păstrînd realitatea și savoarea faptei prezente, preferîndu-le, ca autenticitate, istoriilor apologetice, memoriilor scrise ulterior, „opurilor savante redactate pe date false, la birou sau în bibliotecă" [180]. Desigur, iubirea onorabilă față de breaslă, îl conduce pe Carandino spre judecăți părtinitoare. Cînd arhivele și-au desferecat sertarele secrete — numeroase, încă, pînă astăzi, nedescuiate —, cele știute sau întuite de contemporani au fost cu mult depășite prin gravitate. Și totuși, N. Carandino are dreptate. Bătăliile s-au dus „atunci", de către opinia publică „de atunci", cu informațiile, cu motivația și cu mijloacele avute „atunci" la îndemînă[286]. Cu cîteva zile înainte de izbucnirea războiului (august 1939), opiniei publice românești i se reîmprospătase o aparentă lecție de geografie românească de către ziarul socialist „Lumea Nouă" [181]. Patria lor, România, avea o suprafață de 295 049 km pătrați și era străjuită de o frontieră cu lungimea de 3 400 km. Frontiera cu Bulgaria avea

[285] În coloanele revistei „Azi", aproape număr de număr, în vara 1939, el a întreprins o „Istorie romanțată a politicii mondiale", pe mari zone geografice și problematice : Extremul Orient, Mediterana, Lupta pentru supremație maritimă, etc. etc.

[286] Asociația presei române (persoană juridică din 1919), avînd peste 180 membri permanenți, era condusă, în 1939, de către Demostene Botez, avînd printre membrii săi activi pe N. D. Cocea, N. Deleanu, Gh. Dinu, Gala Galaction, Eug. Jebeleanu, Oct. Livezeanu, Mircea Grigorescu, Gh. Macovescu, L. Kalustian, P. Pandrea, C. Titel Petrescu, Th. Branișteș, C. Vișoianu, Șt. Voitech, I. Pas, Stel. Popescu, Brunea-Fox, Cezar Petrescu, Camil Petrescu ș.a., ș.a. [181]. Ziarele și revistele cotidiene sau săptămînale — România, Timpul, Argus, Semnalul, Lumea Nouă, Azi, Muncă și voie bună, Neamul Românesc, Țara nouă, Universul — ca să enumerăm doar o parte din ele, au ținut la curent opinia publică din România cu toată evoluția evenimentelor, aducîndu-și o contribuție hotărîtoare la formarea conștiinței naționale. Hotărîrea de neutralitate adoptată de România a ridicat profesioniștilor ziariști mari probleme, privind dreptul la libera exprimare a opiniilor. „Telegrama" obiectivă va înlocui, treptat, comentariul și părerea personală a ziaristului încît, după izbucnirea războiului, se poate constata că presa română a intrat într-o eclipsă de personalitate, dar nu de informație.

601,4 km ; frontiera cu Iugoslavia, 557,3 km ; frontiera cu Ungaria, 428 km ; frontiera cu Polonia 201 km ; frontiera cu Uniunea Sovietică, 812 km [182]. În Constituția adoptată în februarie 1938, acest teritoriu era declarat stat național, unitar, indivizibil și inalienabil (titlul I, art. 1, 2). Privind datoriile cetățenești — și a fost, fără tăgadă, una din datoriile care a avut asentimentul întregului popor — Constituția stipula că *„Toți românii, fără deosebire de origine etnică și credință religioasă, sunt datori : a socoti patria drept cel mai de seamă temei al rostului lor în viață, a se jertfi pentru apărarea integrității, independenței și demnității ei"* (titlul II, art. 4) și că nici o trupă armată străină *„nu poate intra sau trece pe teritoriul României decît în virtutea unei legi"* (titlul V, art. 91) [183]. Opiniei publice i se arăta, spre știință și luare aminte, și evoluția demografică a țării. Dacă în februarie 1939, populația României ajunsese la 19 852 070 locuitori (din care, 16 265 000 trăiau în mediul rural și 3 587 070, în mediul urban) [184], la mijlocul lunii septembrie ea atingea cifra de 20 000 000 locuitori, iar la 31 decembrie, 20 045 488. Cifrele — conform baremurilor internaționale — dădeau României calificativ de stat „mijlociu" (la fel ca Spania), deținînd locul 7 în Europa, șase state avînd o populație superioară. Autorul care comenta această statistică, D.C. Georgescu, considera că, dacă Unirea din 1918 s-ar fi realizat fără război și alte pierderi pricinuite de el (cca 2 500 000 oameni), dacă în cei douăzeci de ani postbelici n-ar fi murit peste 1 300 000 copii, România ar fi putut avea, în 1939, 23 500 000 locuitori. Același D.C. Georgescu exprima o interesantă prognoză demografică. După el, cifra de saturație numerică a României ar fi fost de 36 500 000 locuitori, punctul maximal putînd fi atins în anul 2200, sau mai devreme, (dacă ar fi scăzut mortalitatea), România putînd deveni, astfel, „unul din statele mari ale Europei". Dacă ar fi marcat și o creștere economică-socială, ea ar fi ajuns la condiții optime de a-și da contribuția la patrimoniul civilizației universale. Pînă la anul 2200, România era încă în 1939 și, chiar dacă avea cea mai mare natalitate din Europa, deținea și locul prim la mortalitatea infantilă [185]. Urma să vină și cel de al doilea război mondial încît, pentru posteritate, prognoza aceasta va deveni o ipoteză. Să rămînem în domeniul cifrelor — elocvente prin ceea ce măsurau — și să aflăm că, din totalul locuitorilor, doar 10 543 300 alcătuiau populația „activă", 8 719 400 în mediul rural și 1 823 900 în mediul urban [186]. În tabelul țărilor europene, grupate în șapte stadii după structura economică și proporția populației active în agricultură și industrie, România (împreună cu Islanda, Lituania, Albania, Bulgaria, Iugoslavia, Grecia) era încadrată în grupa ultimă — a VII-a — fiind considerată un stat semi-capitalist, cu ordine economică agrar-țără-

nească, cu o populație agricolă de cca 10 ori mai mare decît cea industrială [187]. Aceasta era forța umană, suportul de muncă și apărare al țării. Deși printre cele mai înzestrate din lume, România — aflau contemporanii anului 1939 — avea unul din cele mai mici venituri naționale. Folosind o statistică engleză apărută în 1938, savantul Victor Vîlcovici comenta cu mîhnire că, pe tabelul respectiv, unde erau puse în ordine descrescîndă, după venitul național agricol și industrial, 28 de state (S.U.A., Anglia, Franța, U.R.S.S., Italia, Grecia, Ungaria, Africa de sud, Bulgaria ș.a.) România ocupa locul 27, fiind „întrecută" doar de Lituania [188]. Într-un editorial din „România", Cezar Petrescu evoca un episod în care fusese bîntuit de aceeași mîhnire, în fața unui scriitor străin care, în vizită în România, exclamase : „Bogată țară ! /.../ Fericită țară ! Dealtfel mi s-a citat o afirmație pe care o repetați cu legitimă mîndrie : «În Țara Românească nu moare nimeni de foame !»". De la vitrina cu iepurii și fazanii atîrnați, de la decorativele arhitecturi alimentare, Cezar Petrescu întorsese ochii la ziarul românesc pe care oaspetele îl ținea desfăcut în mînă, deși, din fericire, nu pricepea slova românească. „Acolo, pe foaia despăturită, se răsfăța cu titluri late și negre, îndureratul apel al ministrului-medic, generalul N. Marinescu, adresat tuturor oamenilor de bine pentru a salva de la stingere prin sub-alimentare, pruncii satelor noastre. Și dacă m-ar fi întrebat ce scrie acolo, aș fi tradus, oare, onest ? Poate că nu. Desigur că nu" [189]. Cifre, date, locuri pe tabele statistice, realități descurajatoare. Opinia publică era informată că, în 1938, România exportase 52 463 165 chintale mărfuri și importase 6 104 748. Afla și țările cu care se produsese acest schimb, și balanța comercială realizată.

Țara	*Import-chintale*	*Export-chintale*	*Balanța - mii lei*	
Anglia	298 722	3 905 122	deficit	66 302
Cehoslovacia	775 562	4 269 372	„	124 976
Franța	462 523	2 749 713	„	263 925
Germania	1 509 673	10 128 557	„	1 102 746
U.R.S.S.	22 115	1 025	„	1 178
S.U.A.	183 783	760 311	„	520 276
Italia	177 127	4 453 741	excedent	359 550
Iugoslavia	872 792	1 267 984	„	85 778
Polonia	223 339	592 119	„	104 025

Nu am reprodus tot tabelul. Per total, balanța comercială pe anul 1938 dăduse un excedent de 1 273 252 mii lei, excedent provenit din comerțul cu cîteva din țările mici sau mijlocii (Albania, Bulgaria, Cipru, Danemarca, Finlanda, Grecia, Iugoslavia, Polo-

nia). Tabelul era foarte edificator și, fără îndoială, contemporanilor avizați le-a ridicat numeroase motive de meditație economică și politică [190]. Iar unii transmiteau opiniei publice aceste meditații, pornind nu numai de la statistici. Cînd, în februarie 1939, ziarul „Semnalul" lansase un chestionar cerînd unor personalități să-și expună părerea în legătură cu evenimentele internaționale, C. Rădulescu-Motru ar fi spus redactorului : „Ce rost pot să aibă întrebările astea ? /.../ Dar nu există principii în politică. Nu există decît interese". Sub puternica impresie a discursurilor diverșilor șefi de state, el declarase că, în politică, nu existau principii ci numai interese, verbiajul folosit fiind, după părerea sa, o farsă. La întrebarea reporterului dacă această „farsă", putea degenera în catastrofă războinică, Rădulescu-Motru răspunsese : „Evident că da, întrucît suntem conduși de ei". Și atunci... România ? — întreba reporterul. El recomanda expectativa și motiva : „Tendințele imperialiste fiind exclusiviste, cum își poate păstra independența o zonă de încrucișare a acestor tendințe ?" [191]. Tot statisticile puteau indica o bună parte din substratul „interesului" manifestat față de România. Contemporanii aflau — de data aceasta cu o oarecare legitimă mîndrie — că producția mondială de petrol, pe anul 1938, situase România pe locul șase în lume :

Țara	*Tone metrice*	*Locul*
S.U.A.	170 432 000	1
U.R.S.S.	30 112 000	2
Venezuela	28 107 000	3
Iran	10 358 000	4
Indiile olandeze	7 394 000	5
România	**6 871 000**	**6**
Germania	609 000	17
Franța	72 000	23
Ungaria	44 000	25

Aflau, de asemenea, că producția lui „Royal Dutch", în 1938, fusese de 29 924 381 tone metrice și că, aportul diferitelor societăți, pe țări, situa România la loc de frunte (1 514 872 tone), după Venezuela, S.U.A. și Indiile olandeze [192]. Pe calea undelor, într-o conferință ținută la postul de radio Londra, la 22 ianuarie 1939, profesorul A. Toynbee opinase că bogățiile României, mai ales petrolul și grîul, constituiau „«o ispită continuă pentru țările care nu le au»". Referindu-se la o serie de probleme interne ale României (represaliile împotriva Gărzii de fier, înființarea Comisariatului pentru minorități) Toynbee terminase expozeul întrebîndu-se : „«Ce va face România în viitor ? Ce cale va urma ? Va

ceda unor presiuni din afară sau va ști, ca și pînă acum, să-și păstreze independența ?»" [193]. La toate aceste întrebări, România a trebuit să răspundă pe tot parcursul anului 1939, *pînă* și *după* izbucnirea războiului. Toynbee vorbea de petrolul și grîul românesc — ca fiind „ispita" celor ce nu le aveau. O statistică oglindind *comerțul României în anul 1938, oferă o cheie concludentă* pentru locul ocupat de România în economia mondială, loc ce îi conferea un statut de țară agrară, sursă de materii prime, piață de desfacere pentru produsele industriale [194] :

Categoria de marfă	Export (chintale)	Import (chintale)
Combustibil, petrol, derivate	*33 820 198*	707 582
Cereale și derivate	*7 991 132*	161 099
Lemn și industrie derivată	*6 965 685*	3 380
Legume, plante	792 027	78 423
Semințe, plante	733 661	15 357
Animale vii	452 993	758
Produse animale	126 478	43 085
Piei, lucruri din piele	6 156	*14 935*
Lînă și produse de lînă	3 142	*36 362*
Aparate, mașini, motoare	1 700	*320 816*
Textile vegetale	1 001	*35 632*
Vehicule	120	*123 725*
Zahăr, zaharicale ș.a.m.d.	2	278

În România interbelică au cunoscut o mare amploare doctrinele economice care își propuneau să studieze consecințele politice (pe plan intern, național, și în interdependența internațională) ale direcțiilor de evoluție în economia românească. Subiect de dispută în cluburile de partid, în dezbaterile parlamentare, în catedrele universitare și în presa economică, doctrine de esență liberală, neoliberală, marxistă, agrariană, țărănistă, protecționistă, corporatistă ș.a. s-au înfruntat atît în activitatea politică de guvernare, cît și în polemici academice. Din aceste confruntări s-au cristalizat remarcabilele lucrări ale lui Zeletin, Madgearu, Manoilescu, Tașcă, Garoflid, Pătrășcanu, Drăghicescu, Voinea, ca să numim doar cîțiva. Aceste contribuții nu au depășit, însă, cadrul teoretic, fiind puțin receptate în activitatea concret-economică privată sau de stat. Regimul politic, orînduirea social-economică, necesități de ordin conjunctural-politic care impuneau o anumită prudență în abordarea unor atari chestiuni, interese de clasă sau de grup, dar, mai ales, reala limită ideologică în analizarea fenomenelor social-economice — au determinat abordarea rarisimă a acestei probleme în mod frontal. A fost firesc faptul ca ele să se găsească în atenția partidului care, prin ideologie și scop, își avea strategia eco-

nomico-politică bazată pe doctrina socialismului științific. Partidul Comunist Român — în presa ilegală, în cea legală aflată sub directa sa îndrumare sau înrîurire, în propaganda specifică luptelor politice — s-a preocupat stăruitor de analiza evoluției economiei românești, dezvăluind mobilurile economice aflate la baza politicii promovate de marile puteri. Evocînd pacea de la Buftea (martie 1918) comuniștii atrăgeau atenția că, în paragrafele impuse atunci României, erau cuprinse „toate poftele de cucerire" care stăpîneau tendințele Reichului, tendințe care ar fi dus la transformarea țării într-o veritabilă colonie germană. Petrolul, grînele, Dunărea cu ale ei porturi, deschiderea la Marea Neagră — asta voise Wilhelm al II-lea. Germania imperialistă, sub Hitler, „nu urmărește acapararea petrolului românesc, atît de necesar planurilor ei războinice?" Dar ocuparea Austriei și propaganda care se făcea ca Dunărea să devie „fluviu german", nu arăta clar „că și Hitler urmărește cucerirea gurilor Dunării și a adevăratului ei port — Constanța?" Dar încercările hitlerismului de a-și asigura, în România, „o piață cît mai largă pentru industria germană?" Și, în sfîrșit, aidoma lui martie 1918 (cînd Wilhelm dăduse Ungariei, Carpații, cu toate trecătorile, și Bulgariei, Dobrogea), nu înscrisese Hitler, în fruntea programului său, „revizionismul care înseamnă un atac și mai adînc în trupul țării, decît acum 20 de ani?" [195] Tot partidul comunist, după prima ciopîrțire a Cehoslovaciei, avertiza că România era un „amănunt" în planul lui Hitler de a deveni stăpîn atotputernic peste o Europă îngenunchiată, dar un „amănunt" de mare însemnătate. Pentru România, acest „amănunt" însemna grîu și petrol. Pentru România, acest „amănunt" însemna ciopîrțirea țării, pierderea independenței, sărăcirea și robirea ei [196]. În pragul declanșării războiului, Partidul Comunist Român și-a elaborat platforma politică, consacrată de Plenara a VI-a a Comitetului său Central. Analizînd cu luciditate și realism situația internațională, locul și rolul României în contextul ei, sintetizînd dezideratele naționale majore izvorîte din nesecata dragoste de patrie, Partidul comunist a dat, atunci, dovada capacității sale istorice de analiză care-l legitima să reprezinte cele mai profunde aspirații ale poporului. Atunci, în iunie 1939, P.C.R. a blamat faptul că Franța și Anglia se cramponau de vechile metode, încercînd să folosească U.R.S.S. în interesul lor, fără a da nimic în schimb, și refuzînd să se pronunțe pentru rezistență față de agresiune în Europa, oriunde s-ar produce ea. Și tot atunci, în iunie 1939, P.C.R. a arătat situația externă a României devenită „unul din cele mai apropiate obiective ale agresiunii germane". Partidul Comunist Român a lansat în circuitul limbajului politic ideea pericolului izolării României pe plan extern și a consecințelor decurgînd din conturarea ei: „apare

clar că, *într-un tempo rapid, Germania realizează o veritabilă încercuire și izolare și a țării noastre* [197].

Analizînd evenimentele din perioada anilor 1920—1940, secretarul general al Partidului Comunist Român, tovarășul Nicolae Ceaușescu, conchidea că „popoarele europene, ca dealtfel întreaga omenire, au plătit foarte scump faptul că n-au acționat cu fermitate, unite, pentru a se împiedica dezlănțuirea celui de al doilea război mondial".

Luptător neînfricat pe baricadele luptei pentru independența și integritatea României în acei ani de răscruce în destinul omenirii, Nicolae Ceaușescu evocă, adeseori, anul 1939, pentru ca popoarele, partidele comuniste, socialiste și social-democrate, forțele democratice, antirăzboinice „să nu uite nici un moment lecțiile istoriei, să tragă învățămintele corespunzătoare, din greșelile trecutului, întărind colaborarea și unitatea lor, intensificînd lupta actuală pentru apărarea libertăților democratice ale popoarelor, a păcii mondiale" [198].

Ideea locului rezervat statelor mici și mijlocii în jocul de interese al marilor puteri — chiar dacă nu în formulările consacrate de deceniile postbelice — preocupa și era intens urmărită de contemporanii acelor ani. Cezar Petrescu și-a exprimat adesea opiniile asupra acestei interdependențe defavorizante pentru statele mici. Titluri sugestiv intitulate — „Țările mijlocii și mici, tributare permanente de sînge" ; „Tragedia țărilor mici și neutre" — demonstrau inechitatea relațiilor internaționale impuse de marile puteri. Fixînd locul micilor state „răspîndite și răsfirate pe marginile marilor imperii", străduințele lor de a supraviețui pentru a asigura popoarelor lor „o liniștită și fecundă dezvoltare", el arăta că „Din nefericire, imperialismele nu sînt de acord asupra razei în care au dreptul să-și exercite protecțiunea [citește „sfera de interese" — L.D.]. De aceea se și bat între ele pe viață și pe moarte". Iar țările mici și mijlocii „privesc uluite această gigantică dispută în care e pusă deseori în joc însăși soarta lor și se străduiesc prin eforturi supraomenești să-și ferească destinul abia limpezit, de catastrofalele consecințe ale luptei dintre uriași". Și, pentru a spulbera orice echivoc privind atitudinea marilor puteri, el avertiza asupra „sentimentelor" acestora și anume că „Experiența istorică ne-a învățat să înțelegem bine că marile puteri nu întreprind niciodată acțiuni de generoasă protecțiune fără a avea interese proprii, de o dură evidență" [199]. Nicolae Iorga explica poporului român cum trebuiau înțelese „noile" ideologii — izvorîte din „vechile animale paleontologice ale Imperiilor istorice", „acești monștri rezultați din cucerire și menținuți prin apăsare" — care vehiculau ideea „lipsei de rost a statelor mici", pe care, în realitate, le voiau „anexate brutal sau așa de meșteșugit învăluite

în legături economice și militare, încît existența lor să fie o iluzie între labele bunilor lor prieteni". Cu certitudinea izvorîtă din cunoașterea profundă a mersului istoriei spunea el, la tribuna parlamentului în iunie 1939 : „Am văzut trecînd înaintea mea, de la cele cîteva milenii care nu se pot socoti ale preistoriei, pînă în momentul de față, am văzut trecînd atîtea lumi, atîtea nații — unele sunt, altele nu mai sunt — am văzut ridicîndu-se și prăbușindu-se atîtea împărății, încît am credința nezguduită că toate imperialismele care s-ar încerca vreodată în omenire, contra dreptului și contra necesităților morale ale națiilor, se vor prăbuși" [200]. El mai spunea că pe cele mai multe state mici „nu le-a creat un tratat de pace" ci ele „înfățișează forma naturală a unei națiuni". Ori știut este — conchidea el — că „națiunea sacră trece, chiar cu strămutările al căror crud obicei s-a introdus, peste toate reglementările oficiale, care ating o singură generație, pe cînd toate celelalte trăiesc adînc și misterios în acei cărora li s-a răpit libertatea" [201]. Anul ce se scursese între „München" și „Danzig" apărea situat într-un asemenea unghi de fatalitate, care anunța nesocotirea dreptului și moralei internaționale, tragedia statelor mici pîndite, amenințate și cucerite de țările mari, puternice, „cu trufia trecutului în spate și temelii de îndelungi capitalizări în adîncuri" și care își încrucișau puterile pentru „a cuceri stăpînirea lumii". Popoarele vitregite de istorie, care nu urmăreau „a cuceri nimic, a răzbuna nimic, a împărți nimic", se pregăteau să-și ferească destinul, să-și apere mult prețuita independență și ființă națională [202].

Într-o formă embrionară, era folosit și conceptul democratizării relațiilor dintre state și nu este deloc surprinzător faptul că el apărea în limbajul politic al exponenților așa-numitelor state mici. În primăvara anului 1939, în vizită diplomatică în Belgia, ministrul Afacerilor Străine al României, Grigore Gafencu, declara unui reprezentant al agenției „Belga" că era de așteptat ca statele mici și mijlocii să aibă un rol important în menținerea păcii, în acele vremuri tulburi, cînd psihoza războiului devenise amenințătoare [203]. Invocînd declarațiile suveranului Belgiei, în cursul acelei vizite, Gafencu explica parlamentarilor români — și, prin ei, opiniei publice cetățenești — că statele mici și mijlocii trebuiau să se apropie „pentru a cerceta și a propune măsurile economice, ca și principiile de morală internațională, pe care să se poată clădi o viață europeană rînduită și pașnică" [204].

Preocupat de soarta țării, punîndu-și condeiul în slujba apărării intereselor poporului, Zaharia Stancu împărtășise și el contemporanilor opiniile sale. El împărțea statele europene în două categorii. Unele care se pregăteau să dezlănțuie războiul, celelalte care se pregăteau să apere pacea. Plasa locul statelor mici lîngă țările

ce nu rîvneau la cuceriri. Acest principiu teoretic logic, nu-l împiedica să observe o paradoxală atitudine la unele state mici. Prăbușirea Abisiniei, a Cehoslovaciei, a Albaniei, a Spaniei republicane, fără ca marii aliați din blocul pacific să le ferească destinul de cotropire, îndreptățea pe scriitorul-cetățean să constate că „Statele mici se tem că atunci cînd s-ar declara fățiș amice ale Blocului Păcii ar suferi invazia celorlalți, fără ca marile puteri interesate în menținerea păcii să aibă timp pentru a interveni" [205]. Rostea Iorga, în octombrie 1939 cu nedisimulată indignare : „În valul de imperialism care străbate lumea, *denumirea de state mici a ajuns aproape un termin de batjocură* pe care trebuie să-l primească neapărat, cu umilință, toate formațiunile politice care nu cuprind o populație trecînd peste patruzeci, cincizeci de milioane". „*Aceste nenorocite state mici* — continua Iorga — care mai bine nu s-ar fi născut decît să fie batjocura lumii, *n-ar avea decît alegerea* între *o lichidare în mîna celui interesat* /.../ între *suprimarea totală* în douăzeci și patru de ore a execuției cu mașina și între *lîncezirea supt un protectorat* unit cu *ocupația militară*" (subl. L.D.). Fatalism disperat la una din cele mai arzînde conștiințe românești ? Nu. Luciditate, protest, înțelepciune și demnitate. Pentru că, spunea vizionar Iorga, împrumutînd termeni „la modă", mașinăria *are caroserie și motor.* „Caroseria *se poate mări prin crimpeile* anexiunilor fulgerătoare și se adaugă astfel deosebite elemente care nu pot să se ție împreună /.../ la acest monstruos Behemoth biblic" iar „puterea nu stă în aceste piese aduse cu sau fără voie, a sta împreună". „*Motorul cel mai puternic poate sta în conștiința de sine*" [206]. Punînd la originea neliniștilor internaționale tendințele de expansiune și dominație ale unor puteri (nominaliza Germania, Italia, Japonia), el conchidea că, în eventualitatea inevitabilității unui război, victoria finală va înclina în favoarea statelor democratice [207].

Retras din viața politică, dedicat exclusiv activității științifice — terminase, nu de mult, „Destinul omenirii" — P. P. Negulescu și-a găsit răgazul de a răspunde unui chestionar lansat de „Semnalul". Excluzînd ideea de fatalitate în evoluția istorică, el considera la începutul anului 1939, că situația internațională în curs ar fi cerut „o atitudine unitară din partea popoarelor ce voiesc să lupte nu ca să-și întindă dominația, ci ca să-și conserve existența".

Cotidianul românesc „Semnalul" s-a adresat și unor mari personalități apusene, solicitîndu-le să răspundă la întrebarea : „Războiul e fatal sau evitabil ?" Au răspuns Claude Ferrère, Justin Godart, René Cassin, G. de Raynold, François de Tessan, Gilbert Murray, Paul Elbel, Paul Langevin, N. Politis, L. Jouhaux, Henri Toress ș.a. Pentru a obține pacea, spusese Leon Jouhaux (secretar general al C.G.M. din Franța) era absolut indispensabilă colaborarea

tuturor statelor. „«Pe acest plan internațional generalizat și nu redus numai la cîteva națiuni, se pot crea, cred, condițiile de colaborare necesare pentru înfăptuirea păcii...»". Pentru a înfăptui o pace durabilă și a învinge definitiv războiul — declarase René Cassin (președinte de onoare al Uniunii federale a foștilor luptători, delegatul Franței la Liga Națiunilor între 1924—1928) — era necesar, indispensabil, să se realizeze o „organizațiune de drept" în care „«fiecare națiune să-și aibă locul ei natural și în care popoarele să renunțe de a-și face dreptate ele însile»". Gilbert Murray (profesor la Universitatea din Oxford, președintele Comisiei internaționale pentru cooperare intelectuală) declarase opiniei publice românești că războiul era o „«formă a acțiunii politice deliberate»", care, cel mai adesea, era hotărît „«cu sînge rece, de diverși oameni de stat care îl consideră profitabil țării lor sau... cîteodată, lor însile»". El își exprimase convingerea că eșecul Ligii Națiunilor s-a datorat, în primul rînd, membrilor ei care „«n-au respectat propriile lor angajamente»", care „«n-au ținut seama, în mod sincer și leal, de reclamațiile care le-au fost adresate»" și „«n-au apărat pe acei dintre coasociații lor mai slabi, în momentul cînd ei au fost victima unei agresiuni»". După opinia savantului francez Justin Godart (fost ministru, senator, membru al Academiei de medicină din Franța, președintele Uniunii internaționale contra cancerului) războiul nu era fatal ci, dintre toate faptele omenești, lucrul cel mai oribil. „«O dezlănțuire de stupiditate»", „«o crimă colectivă tot atît de înjositoare ca și celelalte crime»". Văzînd în Liga Națiunilor o adunare a diplomaților, a reprezentanților de guverne, Godart spusese : „«Nu văd soluția acestei probleme atît de înspăimîntătoare decît într-o adunare a națiunilor democrate, avînd o putere executivă și dinamică. Din nefericire — constata el pe deplin justificat — suntem încă departe de ziua în care vom putea asculta la Geneva glasul popoarelor»" [208].

Multă lume credea și spunea, spre sfîrșitul deceniului patru, că dramele naționale la care asista omenirea s-ar fi putut evita dacă Societatea Națiunilor și-ar fi onorat rosturile de la fondare și dacă tratatele de pace ar fi fost respectate în litera și spiritul lor. Gazetarul Romulus Seișanu considera că evenimentele ce s-au petrecut nu trebuiau etichetate ca „neprevăzute". După opinia sa, consecințele cele mai grave fuseseră determinate de pierderea universalității, apoi a autorității Ligii Națiunilor. Treptat, ea s-a mărginit să înregistreze evoluția evenimentelor, să se retragă într-o expectativă dăunătoare, fără să se opună ideologiilor care nu excludeau războiul ca mijloc de rezolvare a diferendelor dintre state. Cît privește loviturile succesive ce s-au dat tratatelor de pace postbelice, fie prin înlăturarea clauzelor militare, fie prin modificarea clauzelor teritoriale — sublinia Seișanu — ele au zdruncinat ordi-

nea internațională, provocînd dezechilibrul la care asista omenirea [209]. Cînd la 9 decembrie 1939, la Geneva, se deschidea a 106-a sesiune a Ligii Națiunilor, președintele în funcțiune lipsea (Maiski, ministrul sovietic la Londra), și, deși Avenol oferise scaunul prezidențial multor state, fiecare găsise cuvinte „potrivite" pentru a refuza această deosebită onoare, funcția fiind acceptată de Carton de Wiart (Belgia). De la sesiune lipseau, din diverse motive, importante puteri ale lumii — Italia, Germania, U.R.S.S., S.U.A., Japonia. Multe state mici, de asemenea. Anglia și Franța mai încercau să dea oarecare greutate și fast dezbaterilor, dar, se constata că la Geneva... cuvîntul PACE se rostea în șoaptă [210]. Dacă la Geneva nu s-a auzit și nu s-a putut impune voința popoarelor, dacă tratatele de pace au fost din ce în ce mai nesocotite și încălcate, dacă alianțele prin care statele voiseră să-și asigure securitatea au dat dovadă de slăbiciune, popoarele și-au întors privirile, din ce în ce mai mult, spre forța lor interioară.

Sesizînd faptul că statele democratice apusene tindeau să-și asigure doar solidaritatea cu propriile interese, economistul Gh. Tașcă remarcase la începutul anului 1939 că dezinteresul lor față de statele din centrul și sud-estul Europei se repercuta negativ asupra securității, atît a statelor mici cît și a lor. El credea, de aceea, în ideea-forță a apărării independenței de către fiecare națiune, în superioritatea morală și strategică a legitimului drept de apărare a granițelor, a păstrării neștirbite a unității naționale, considerîndu-le comandamente supreme ale României [211]. O copleșitoare cantitate de mărturii din epocă atestă această unanimă credință, înrădăcinată în conștiința poporului român. Iar cînd precipitarea unor evenimente pe arena internațională — în martie și septembrie 1939 — au impus României să treacă de la vorbe la fapte și să-și apere hotarele, poporul a dat cu prisosință dovada conștiinței sale naționale.

Perioada scursă între „acordul" münchenez și izbucnirea războiului mondial, constituise un capitol de istorie universală evoluînd sub semnul revizuirilor și răsturnărilor. Revizuiri de hotare, revizuiri de principii, revizuiri de metodă ; răsturnări de alianțe, răsturnări de statu-quo-uri, răsturnări în echilibrul de forțe. Prefațînd confruntarea militară mondială, toate s-au desfășurat într-un tempo rapid, pe fondul unui demențial război al nervilor, după paravanul unor dueluri de elocință oratorică, în forma unor scenarii puse la punct cu minuțiozitate, din care nu au lipsit referendumurile, dezbaterile parlamentare, mesajele reciproce, întîlnirile și consultațiile diplomatice, arbitrajul, ultimatumul, șantajul, provocarea, înscenarea, dictatul, agresiunea și măcelul.

Iată de ce secretarul general al Partidului Comunist Român, președintele României Socialiste evocă, adesea, evenimentele care

au condus la izbucnirea războiului mondial drept o „lecție drastică a istoriei, care a pus în evidență consecințele catastrofale pe care le pot avea atitudinea conciliatoare față de fascism, lipsa de vigilență și fermitate împotriva politicii de agresiune și încălcare a drepturilor suverane ale altor state și popoare" [212].

Sub cerul brăzdat de amenințări, în partea de răsărit a Europei, România și poporul său voiau să trăiască în pace. În septembrie, octombrie și decembrie 1939 începea și se înțetea ceea ce în istoria universală avea să se numească „cea de-a doua conflagrație mondială". Oamenii timpului, cu rare excepții, îi rosteau numele fără a-i căuta denumiri diversificate. I se spunea, pe rînd, *conflagrația, războiul, măcelul*. Căci ce era războiul decît un măcel? Și ce a devenit anul 1939, căruia i s-au uitat curînd lunile ianuarie-august, lunile încărcate de speranțe, decît anul începerii războiului? Talentatul gazetar Mircea Grigorescu, de la „Timpul", zugrăvea tabloul anului 1939 ca o „Zeitate brutală și sălbatecă a războiului", cu state șterse de pe harta Europei, cu popoare în suferință, cu sute de mii de oameni într-un trist refugiu, cu milioane de tineri și bătrîni luați de la munca lor și din gospodăriile lor pentru a pîndi cu armele în mîini, cu miliarde peste miliarde de lei irosite în cheltuieli de război [213]. Războiul nervilor, războiul discursurilor, războiul germano-polonez, războiul „ciudat" anglo-franco-german, războiul european, războiul mondial. I se căutau denumiri, i se căutau vinovății. În ziarul „Libertatea", Dimitrie Drăghicescu vedea în S.U.A., în primul rînd, apoi în Anglia și Franța, principalele vinovate ale cotropirilor cu care a debutat războiul. Spunea că „Dacă Statele Unite ale Americii de Nord, nu strangulau, în leagăn, concepția realizată a Societății Națiunilor, și propusă chiar de ele, nici războiul de azi, nici vasalitatea Boemiei și Slovaciei n-ar fi fost posibile. Dacă Statele Unite erau la Geneva, aceasta ar fi schimbat cu totul soarta de azi a Europei. Dacă Anglia accepta propunerea Franței, făcută de L. Bourgeois, de a da Societății Națiunilor un organ executiv și puteri de a executa hotărîrile ei, Europa ar avea azi altă față". Deocamdată, se exprima Drăghicescu, „Experiența indivizilor din evul mediu se repetă, azi, sub ochii noștri, cu popoarele și națiunile mici și mijlocii". Pornind de la evidența acestei realități, el remarca faptul că grație progresului științei și tehnicii mecanice și chimice, utilizînd enormele resurse materiale pe care le posedau, națiunile mari au cîștigat „o putere războinică, de moarte și distrugere, atît de covîrșitoare încît cu cea mai mare ușurință zdrobesc micile națiuni". Era destulă amenințarea, desfășurarea spectaculoaselor forțe aviatice, de tancuri, de tunuri și cuirasate... ca victimele să fie paralizate, să renunțe la rezistență, să accepte vasalitatea sau protectoratul. Conchidea: „Tehnica agresorilor de azi a luat locul vitejiei și curajului", încît lașitatea „prevăzută cu

resurse naturale nesfîrșite, cu tancuri și tunuri grele", poate să sfărîme „valoarea etnică și forța națiunilor victime" [214].

Războiul. Atunci și mai tîrziu i s-au căutat denumiri, i s-au cercetat cauzele, i s-au defalcat etapele, i s-au căutat vinovații, i s-au măsurat jertfele, i s-au numărat bătăliile, victimele, eroii. Și desigur, toate acestea au trebuit să fie făcute. Pentru a fi cunoscute, pentru a se ține minte, pentru ca umanitatea să tragă învățăminte. Dar așa cum înaintea izbucnirii războiului, au avut cuvîntul, peste capul popoarelor, conducătorii de stat și de guverne ; așa cum fără știrea și fără vrerea numitelor state „mici", marile puteri au hotărît destinul omenirii — tot așa, după război, miile de tomuri de istorie politică, diplomatică și militară au acordat aceleași priorități în tratarea problemelor. Așa s-a ajuns să se știe tot soiul de amănunte despre Hitler (pînă și ce servea la micul dejun, ce visa, ce muzică iubea, ce culori prefera etc. etc.) dar despre ceea ce gîndeau exponenții maselor, mai puțin. Omul de rînd, numit pe nedrept omul „simplu", a gîndit și el și, chiar dacă nu putea influența deciziile propriilor guverne, ca să nu mai spunem pe cele ale marilor puteri, în mod categoric, el reprezenta adevăratele năzuințe ale popoarelor.

Colindînd în toamna anului 1939 satele unor județe moldovene de pe malul Prutului, un cronicar al timpului semnala marele interes ce-l observase la țărani pentru problemele internaționale, dorința lor vie de a cunoaște ce se întîmpla peste hotare și de a desluși, din ele, eventualele consecințe pentru țara lor. Chiar dacă la rubrica de „Fapt divers", datorăm pseudonimului „Damocles" una din puținele mărturii despre ceea ce gîndeau țăranii. În general, pe țărani trebuie să-i căutăm, și-i găsim, în statistici : atîți muncitori ai ogoarelor, atîți neștiutori de carte, atîți soldați, atîți... „Țărănimea — consemna cronicarul — vrea să fie părtașă la frămîntările nației, luminîndu-se pe căile ce-i stau la îndemînă asupra problemelor de actualitate". Cît de la îndemîna țăranului erau ziarul și radioul, se știe. Iată de ce, faptul „divers", relatat de Damocles, trebuie serios cercetat. El văzuse, într-un tîrg, cum țăranii, deși își terminaseră treburile, pregetaseră, în fața unei prăvălii „închise", cu geamurile casei negustorului, deschise. Țăranii așteptau radio-jurnalul. Prin pîlnia sonoră curgeau știri despre țări și nume parcă greu de ținut minte. Pe chipul lor se citea încordarea de a prinde tîlcul vorbelor. Ascultau țăranii, tăcuți și cuviincioși, făcîndu-și o judecată numai de ei știută, pe care urmau s-o împărtășească în sat, celor de-acasă. La încheierea emisiunii, Damocles a auzit vocea unui țăran : „S-a smintit rău lumea, Ioane !" [215]. Stînd de vorbă cu mulți țărani, minunîndu-se de bogatul lor izvor sufletesc, de înțelepciunea lor, gazetarul socialist N. Deleanu avusese revelații edificatoare încă din martie : „S-au înșelat cei ce au crezut că întîm-

plările internaționale, din toamnă [1938] pînă acum, au rămas necunoscute și necomentate la sate. Toți țăranii, nu mai spun de muncitorii de la orașe, toți țăranii, indiferent de vîrstă și minte, știau de ce au plecat de la ogor. Ei știau că țări au fost în primejdie și că s-au prăvălit pentru că nu s-au împotrivit. Ei știu puțin dar bun : că țara și libertatea se apără cu prețul sîngelui" [216].

Pe linia păstrării unei tradiții strămoșești este o datorie patriotică să se descopere aceste mărturii, să se scrie istoria după ele și nu după „notele" sau „calificativele" acordate României, atunci și mai tîrziu, în „cataloagele" diplomatice ale marilor puteri. Într-o vreme cînd Statele Unite ale Americii (cu o populație de peste 130 milioane locuitori, cu o mare forță economică și despărțită printr-un ocean de statele agresive) s-au considerat amenințate ; într-o vreme cînd Franța și Anglia căutau întărirea puterii lor prin lărgirea securității militare ; într-o vreme cînd nimeni nu mai credea în „politica münchenează", nici în infailibilitatea neutralității sau izolaționismului — ce ar fi trebuit să facă România ? Avea ea mai multe mijloace de apărare decît marile puteri amintite ? Constituia ea, pentru agresori, un punct de atracție mai mic decît ele ? Putea să-și asigure o neutralitate absolută și cu aceasta să-și apere integritatea hotarelor ? Nu sînt acestea întrebări puse astăzi, zilei de ieri. Erau întrebări ce și le puneau, atunci, conștiințele țării [217].

„Avem în fața noastră o carte de istorie din anul 2939". Astfel începea un reportaj fantezist în prag de An Nou, în revista „Azi". Reporterul semnala parabolic contemporanilor săi că descoperise în această carte un capitol despre răposatul an, despre anul 1939. Un capitol deosebit de interesant, poate nu atît pentru elevii de peste o mie de ani, cît pentru oamenii care deveniseră subiectul acelei lecții de istorie. „Capitolul" nefiind prea lung, era reprodus în întregime. Ce vor afla copiii anului 2939 despre strămoșii lor din urmă cu o mie de ani ? : *„Anul 1939* nu prezintă pentru noi importanță decît că în acest an a început *seria de încăierări războinice, din care,* după o epocă de grele frămîntări, *s-a născut statul mondial și colectivist în care trăim.* Pentru a înțelege mai bine situația din acel an, trebuie să știm că *vreme de peste un deceniu, civilizația de atunci* din cele așa-zise continente *fusese dominată de o cursă a înarmărilor,* ale cărei proporții noi, pentru care războiul este o noțiune a trecutului, nici nu le putem închipui. Iar în anul acela, *oamenii, mînați de forțe oarbe,* pe care numai puțini dintre ei le înțelegeau, pe care noi însă știm cu toții că *trebuie să le atribuim nefericitei organizări a lumii* de acum o mie de ani, *au întors armele împotriva propriei lor culturi.* Începînd din acel an, *tot geniul uman, toate resursele și toate puterile lumii nu servesc decît unor scopuri de distrugere ;* uriașe valori materiale sînt puse în slujba nimicirii de vieți și de bunuri ; imense valori materiale, spirituale și morale sînt pierdute ; milioane de ființe sînt ucise,

schilodite sau aruncate în brațele mizeriei". Mai aflau copiii anului 2939 că, din 1939, milioane de oameni aparținînd unor popoare civilizate, au căzut subjugate de alte milioane de oameni, aparținînd tot unor popoare civilizate „dintr-o *interpretare a naționalismului*, pe care noi am recunoscut-o de mult ca *falsă și hipersensibilă*, și din *lipsa unei organizări colective a vieții popoarelor*". Bine-nțeles, ca la orice lecție de istorie, se subliniau învățămintele : ciocnirile, ale căror prime semne s-au manifestat în anul 1939, au pricinuit enorme pagube umanității, încît istoricii secolului XXI aveau dreptate să nu preamărească, ba chiar să judece și să condamne generațiile care le-au provocat. „Transcriind" rîndurile de mai sus, din acea imaginară carte de istorie, reporterul auzea din cutia sonoră a radioului timpului său, în acele zile de sfîrșit ale anului 1939 : „Transmitem ultimul comunicat de pe front..." Și atunci nota pentru contemporanii săi, sau pentru posteritate, un pesimist avertisment : „ne-am gîndit că, la urma urmelor, dacă în mileniile de pînă acum omenirea nu trăsese învățămintele altor războaie, de ce le-ar trage ea tocmai după încheierea acestuia ?" [218].

* * *

... Lecția imaginară de istorie a anului 2939 era scrisă în tulburătoarea atmosferă de început de război.

După aproape șase ani de război (1939—1945), bilanțul real al conflagrației mondiale va zgudui conștiința popoarelor. 61 de state, cu o populație de peste 1,7 miliarde de oameni vor fi implicate în război. 40 de state din Europa, Asia și Africa vor deveni teatre ale operațiunilor militare. Imense distrugeri materiale, uriașe cheltuieli militare, vor secătui avuțiile popoarelor. Peste 11 000 000 de oameni vor trăi în coșmarul tranșeelor și încleștărilor militare. Numărul victimelor de război va fi de peste 40—50 000 000 de oameni.

Această tragedie mondială ar fi putut fi evitată dacă ar fi fost respectate drepturile și năzuințele popoarelor. *Anul 1939* oferă numeroase asemenea argumente, constituind o autentică lecție de istorie pentru prezentul și viitorul omenirii.

PECETEA MÜNCHENULUI

[1] Virginia Woolf, *Jurnalul unei scriitoare*, Editura Univers, Bucureşti, 1980, p. 350—351.

[2] „Timpul", an II, nr. 491 ; „Semnalul", an I, nr. 187, 14 sept. 1938.

[3] „Fapta", an. II, nr. 11, 2 oct. 1938.

[4] „Porunca vremii", an VII, nr. 1184, 4 oct. 1938.

[5] „Semnalul", *nr. cit.*

[6] Nicolae Iorga, *Istoria românilor*, vol. X, Bucureşti, 1939, p. 447.

[7] „Timpul", nr. 492, 15 sept. 1938.

[8] „Lumea nouă", an XXXI, nr. 16, 18 sept. 1938.

[9] „România", „Universul", „Argus", „Semnalul" ş.a., 14—16 sept. 1938.

[10] „Timpul", nr. 493, 15 sept. ; nr. 494, 17 sept. 1938.

[11] Viorica Moisuc, *Diplomaţia României şi problema apărării suveranităţii şi independenţei naţionale în perioada martie 1938—mai 1940*, Editura Academiei R.S.R., Bucureşti, 1971, p. 45—105.

[12] Nicolae Ceauşescu, *România pe drumul construirii societăţii socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 4, Bucureşti, Editura politică, 1970, p. 367.

[13] Winston Churchill, *The Second World War*, în „Memorial de război", Editura politică, Bucureşti, 1976, p. 50.

[14] Arhiva Institutului de studii istorice şi social-politice de pe lîngă C.C. al P.C.R. (în continuare *A.I.S.I.S.P.*), Cota A XXII-11, nr. inv. 996.

[15] „România", an I, nr. 108, 16 sept. 1938.

[16] „Timpul", nr. 494, 495, 17 şi 18 sept. 1938.

[17] Arhiva Istorică Centrală (în continuare *A.I.C.*), fond Casa regală (C.R.), Carol II, dosar 34, f. 32.

[18] „România", nr. 109, 110, 19 şi 20 sept. ; „Semnalul", nr. 191, 19 sept. ; „Timpul", nr. 496, 19 sept. 1938.

[19] „România", „Argus", „Universul", „Semnalul" ş.a., 20—23 sept. 1938.

[20] *A.I.S.I.S.P.*, loc. cit.

[21] „Lumea nouă", nr. 17, 25 sept. 1938.

[22] *Documente şi materiale din ajunul celui de al doilea război mondial*, publicate de Ministerul Afacerilor Externe al U.R.S.S., vol. I (nov. 1937—1938), Editura de stat, 1948, p. 190—195.

[23] W. Churchill, *op. cit.*, p. 49.

[24] „Timpul", nr. 500, 23 sept. 1938.

[25] „Timpul", nr. 501, 24 sept. ; „România", nr. 117, 25 sept. 1938.

[26] *Les Archives secrètes de la Wilhelmstrasse* (în continuare *A.S.W.*), I, livre I, *L'Allemagne et la Pologne, les petites puissances de l'Europe, (juin 1937—mars 1939)*, Paris, Librairie Plon, 1954, p. 347—348, 376.

[27] „Porunca vremii", nr. 1171—1177, 10—25 sept. 1938.

[28] „Timpul", „Universul", „Argus", „România" ş.a., 26 şi 27 sept. 1938.

[29] „România", nr. 118, 26 sept. 1938.
[30] „Timpul", „România", „Universul", 28 și 29 sept. 1938.
[31] Geneviève Tabouis, *20 de ani de tensiune diplomatică*, Editura politică, București, 1965, p. 376.
[32] Charles de Gaulle, *Memorii de război*, Editura politică, București, 1969, p. 31.
[33] „Porunca vremii", nr. 1179, 28 sept. 1938.
[34] *Documents diplomatiques, 1938—1939*, Pièces relatives aux évenimentes et aux négociations qui out précédé l'ouverture des hostilités entre l'Allemagne d'un part, la Pologne, la Grande-Bretagne et la France, d'autre part, *Le Livre jaune français* (în continuare *L.J.F.*), Imprimerie nationale, Paris, 1939, doc. nr. 11, p. 7.
[35] „Timpul", „Universul", „Argus", „Semnalul", „România", 28 sept. 1938.
[36] Vezi : V. Moisuc, *op. cit.*, p. 61—75.
[37] Armand Călinescu, *Însemnările-notițe*, Arhiva I.S.I.S.P., fond 2, dosar 8, 26 sept. 1938.
[38] „România", „Timpul", „Universul", „Semnalul", 29 sept. 1938.
[39] „Timpul", nr. 506, 29 sept. 1938.
[40] „Porunca vremii", nr. 1180, 1181, 29 sept., 1 oct. 1938.
[41] „Timpul", nr. 506—509, 29, 30 sept. și 1, 2 oct. 1938.
[42] *L.J.F.*, doc. nr. 12, p. 11—12 ; doc. nr. 15, p. 14—15.
[43] Geneviève Tabouis, *op. cit.*, p. 385.
[44] „Timpul", nr. 508, 509, 1—2 oct. 1938.
[45] André Maurois, *Istoria Angliei*, Editura politică, București, 1970, p. 308.
[46] Geneviève Tabouis, *op. cit.*, p. 387.
[47] Emanuel Moravec, *Istoricul crizei cehe*, București, 1940, p. 92.
[48] I. M. Maiski, *Cine l-a ajutat pe Hitler ?*, Editura științifică, București, 1963, p. 56.
[49] „Timpul", an III, nr. 628, 1 febr. 1939.
[50] *A.S.W.*, vol. cit., p. 399.
[51] Georges Bonnet, *Défense de la paix. De Washington au Quai d'Orsay*, Genéve, 1946, p. 294.
[52] „România", nr. 129, 8 oct. ; nr. 138, 17 oct. 1938.
[53] „Semnalul", nr. 209, 9 oct. 1938.
[54] „Porunca vremii", nr. 1181, 1182, 1 și 2 oct. 1938.
[55] „Iașul", 20, 22 oct. 1938 (Cf. George Ivașcu, *Jurnal ieșean*, Editura Cartea Românească, București, 1971, p. 179—184).
[56] „Semnalul", an II, nr. 311, 11 febr. 1939.
[57] Nicolae Ceaușescu. *România pe drumul...*, vol. 11, București, Editura politică, 1975, p. 563.
[58] William Shirer, *Le troisième Reich, des origines à la chute*, Ed. Stock, Paris, 1961, vol. I, p. 462.
[59] Aldo Agosti, *La terza Internazionale*, Storia documentaria, III, 1928—1943, I, Editori Riuniti, Roma, 1976, p. 1091.
[60] Jaques Madaule, *Istoria Franței*, vol. III, Editura politică, București, 1973, p. 201.
[61] André Maurois, *op. cit.*, p. 307—308 ; N. D. Cocea, *Jurnal*, Editura politică, București, 1970, p. 32.
[62] Andreas Hillgruber, *Hitler, König Carol und Marschall Antonescu*, Ed. „Franz Steiner Verlag GmbH", Wiesbaden, 1954, p. 23—24.
[63] René Ristelhueber, *Histoire des peuples Balkaniques*, 1950, p. 383.
[64] A. Hillgruber, *op. cit.*, p. 23—24 ; *A.S.W.*, vol. cit., p. 347—348.
[65] Arhiva Ministerului Afacerilor Externe (în continuare *A.M.A.E.*), fond 71/1938, Germania — relații cu România, vol. 76, raportul din 30 sept. 1938.

[66] Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul...*, vol. 10, 1974, p. 240.
[67] *A.I.C.*, fond Președinția Consiliului de Miniștri (în continuare P.C.M.), dosar 80/1938, f. 5.
[68] „Scînteia", an VIII, nr. 14, 25 nov. 1938.
[69] „Universul", „Timpul", 3 oct. 1938.
[70] Geneviève Tabouis, *op. cit.*, p. 387—388.
[71] „România", nr. 128, 7 oct. 1938.
[72] „Timpul", nr. 512 ; „România", nr. 126, 5 oct. 1938.
[73] Cf. W. Shirer, *op. cit.*, p. 458.
[74] David Britton Funderburk, *Politica Marii Britanii față de România. 1938—1940, Studiu asupra strategiei economice și politice*, Editura științifică și enciclopedică, București, 1983, p. 61—92.
[75] „România", nr. 128, 7 oct. ; nr. 130, 9 oct. 1938. „Timpul", nr. 514, 7 oct. 1938.
[76] Pierre Frank, *Histoire de l'Internationale communiste, 1919-1943*, Editions Le Brèche, 1979, tome II, p. 816—1818.
[77] „Lumea nouă", nr. 22, 30 oct. ; nr. 23, 6 nov. 1938.
[78] „Scînteia", nr. 14, 25 nov. 1938.
[79] *A.M.A.E.*, fond România, vol. 103, f. 415 (Cf. Ion Calafeteanu, în „Probleme de politică externă a României, 1918—1940", Editura militară, București, 1977, II, p. 345).
[80] *A.S.W.*, vol. cit., p. 101—102.
[81] *A.I.S.I.S.P.*, fond XV, dosar 451, vol. II, f. 307—363.
[82] „Porunca vremii", nr. 1189, 10 oct. 1938.
[83] „Timpul", nr. 517, 10 oct., nr. 519, 12 oct., nr. 524, 17 oct. 1938.
[84] „România", nr. 137, 16 oct. 1938.
[85] *A.I.C.*, fond P.C.M., dosar 12/1938, f. 1—3.
[86] „Timpul", nr. 523, 16 oct. 1938.
[87] *A.S.W.*, vol. cit., p. 353—354.
[88] *A.I.C.*, fond C.R., Carol II, dosar 34/1938, f. 36.
[89] „Timpul", „Argus", „România", „Universul", 20 oct. 1938.
[90] V. Moisuc, *op. cit.*, pag. 78—90 ; Ilie Ceaușescu, Florin Constantiniu, Mihail Ionescu, *200 de zile mai devreme. Rolul României în scurtarea celui de-al doilea război mondial*, Editura științifică și enciclopedică, București, 1984, p. 27—28.
[91] *A.S.W.*, vol. cit., p. 111—117.
[92] A. Hillgruber, *op. cit.*, p. 32.
[93] „Timpul", nr. 535, 28 oct. 1938.
[94] „Neamul românesc", an XXXIII, nr. 220, 3 nov. 1938.
[95] „România", „Universul", „Argus" ș.a. 28, 29 oct. 1938.
[96] „Timpul", nr. 536, 29 oct. 1938.
[97] „Semnalul", nr. 226, 29 oct. 1938.
[98] *A.I.S.I.S.P.*, fond VI, dosar 451, vol. II, f. 83.
[99] *A.I.C.*, fond P.C.M., dosar 61, 1940, f. 2—3.
[100] *A.I.C.*, fond C.R., Carol II, dosar 33/1938, f. 1206—1223.
[101] *A.S.W.*, vol. cit., p. 360—362.
[102] „România", nr. 153, 1 nov. ; nr. 155, 3 nov. 1938.
[103] Gheorghe Tașcă, *România în urma Conferinței de la München*, în „Analele industriei și comerțului", nr. 11—12, dec. 1938.
[104] Gheorghe Gheorghe, *Tratatele internaționale ale României, 1921—1939*, Editura științifică și enciclopedică, București, 1980, p. 519.
[105] „Semnalul", nr. 230; „Timpul", nr. 541, 3 nov. 1938.
[106] Joachim C. Fest, *Stăpînii celui de-al III-lea Reich*, Editura politică, București, 1969, p. 257.
[107] „Semnalul", nr. 231, 4 nov. 1938.
[108] „România", nr. 214, 4 ian. 1938.
[109] Kis Alládar, *Magyarország külpolitikája a második világhá born előe stéjén, 1938 november — 1939 september*, Ed. Kossuth, 1963, p. 28—29.
[110] „România", nr. 156, 4 nov. 1938.
[111] „Semnalul", nr. 231, 4 nov. 1938.

[112] „Argus", an XXVIII, nr. 7790, 29 mart. 1939.
[113] „România", an II, nr. 298, 29 mart. 1939.
[114] Dezbaterile Adunării Deputaților (în continuare *D.A.D.*), Monitorul Oficial (în continuare *M.O.*) nr. 6, ședința din 24 iun. 1939, p. 108.
[115] „Semnalul", nr. 230, 3 nov. 1938.
[116] *A.S.W.*, vol. cit., p. 362—367 ; A. Hillgruber, *op. cit.*, p. 25.
[117] *A.I.C.*, fond C.R., Carol II, dosar 64/1938, f. 1.
[118] „România", an I, nr. 160, 8 nov. 1938.
[119] „Timpul", nr. 546, 8 nov. 1938.
[120] „Lumea Românească", an II, nr. 519, 8 nov. 1938.
[121] Aldo Agosti, *op. cit.*, p. 1136.
[122] „România", nr. 24, 8 nov. 1938.
[123] Mircea Muşat, Ion Ardeleanu, *Unitate, Continuitate şi ascensiune în mişcarea muncitorească din România, 1821—1948*, Editura Academiei R. S. R., Bucureşti, 1981, p. 266.
[124] „Lumea nouă", nr. 24, 13 nov. 1938 ; nr. 17—20, 25 sept.-16 oct. ; nr. 25, 20 nov. 1938 ; „Muncă şi voie bună", an. I, nr. 1, mart. 1939, p. 18.
[125] Cf. I. Calafeteanu, *Diplomația românească în sud-estul Europei, 1938—1940*, Editura politică, Bucureşti, 1981, p. 348.
[126] *A.I.C.*, fond P.C.M., dosar 89/1938, f. 1—30.
[127] *A.I.C.*, fond P.C.M., dosar 11/1938. f. 1—16.
[128] „Scînteia", nr. 14, 25 nov. 1938.
[129] *A.I.S.I.S.P.*, fond XV, dosar 451, vol. II, f. 118.
[130] „Porunca vremii", nr. 1523, 9 dec. 1938.
[131] *D.A.D.*, M.O. nr. 5, şed. 22 iun. 1939, p. 60.
[132] *A.I.S.I.S.P.*, fond XII, dosar 2596, f. 17.
[133] *A.I.S.I.S.P.*, Cota A XXII-8, nr. inv. 993.
[134] „Scînteia", nr. cit.
[135] „Lumea nouă", nr. 13, 28 aug. 1938.
[136] *A.I.S.I.S.P.*, fond XV, dosar 451, vol. II, f. 83—86, 103—111.
[137] *Ibidem*.
[138] *A.I.C.*, fond Ministerul Propagandei Naționale (în continuare M.P.N.), propagandă, dosar 2322, f. 1—3.
[139] Vezi Al. Gh. Savu, *Dictatura regală* (1938—1940), Editura politică, 1970, p. 218—225 ; V. Moisuc, *op. cit.*, p. 117—118.
[140] „Timpul", nr. 553, 15 nov. 1938.
[141] „România", „Argus", „Universul", „Timpul" ş.a., 17—23 nov. 1938.
[142] *A.I.C.*, fond P.C.M., dosar 93, f. 19, 89.
[143] *A.I.C.*, fond C.R., Carol II, dosar 34/1938, f. 41—44.
[144] A. Hillgruber, *op. cit.*, p. 26.
[145] „Timpul", nr. 557, 19 nov. 1938.
[146] Arhiva Comitetului Central al Partidului Comunist Român (în continuare *A.C.C. P.C.R.*), fond 104, dosar 8 630, f. 4854-4855.
[147] „România", nr. 174, 23 nov. ; „Timpul", nr. 561, 23 nov. 1938.
[148] Gheorghe Dinu, *Baricade din călimară*, Editura Eminescu, Bucureşti, 1979, p. 105—106.
[149] „Jurnalul literar", an I, nr. 47, 19 nov. 1939.
[150] „Porunca vremii", nr. 1224, 24 nov. 1938.
[151] „Timpul", „România", „Semnalul", „Argus" ş.a., 21-29 nov. 1938.
[152] *A.I.S.I.S.P.*, fond XV, dosar 451, vol. II, f. 122-125.
[153] A.M.A.E., Fond Geneva, vol. 207, f. 1—10 ; Fond Conferința Păcii, Problema evreească, f. 5—8, 22—24, 69—81, 129—133 ş.a. Vezi *Simpozionul româno-israelian*, „Anale de istorie", an XXXI, nr. 1, 1985, p. 87—102.
[154] *A.S.W.*, vol. cit., p. 373—377.
[155] A. Hillgruber, *op. cit.*, p. 28.
[156] I. Mocsonyi-Styrcea, *Memorii*, A.I.S.I.S.P., fond II, dosar 192, vol. III, f. 1055.
[157] A. Hillgruber, *op. cit.*, p. 43—44.
[158] *A.S.W.*, vol. cit., p. 366, 370, 380—382.

[159] *A.I.C.*, fond P.C.M., dosar 143/1939, f. 4.
[160] „România", nr. 179, 27 nov. 1938.
[161] *A.S.W.*, vol. cit., p. 377, 380.
[162] „Timpul", „România", Argus", „Universul" ş.a., 30 nov. 1938.
[163] *A.I.S.I.S.P.*, fond XV, dosar 451, f. 96.
[164] *A.S.W.*, vol. cit., p. 411, 417.
[165] *A.I.C.*, fond C.R., Carol II, dosar 38/1938, f. 1003—1004, 1115.
[166] Grigore Gafencu, *Préliminaires de la guerre à l'est. De l'acord de Moscou (21 août 1939) aux ostilités en Russie (22 juin 1941)*, Egloff, Paris, 1944, p. 268.
[167] *A.I.S.I.S.P.*, Cota A XXII-8, nr. inv. 993.
[168] „Universul", an 56, nr. 176, 2 iul. 1939.
[169] *Legiunea în imagini*, albumele Traian Borobaru, Editura mişcării legionare, Madrid, 1977, p. 9.
[170] *A.I.C.*, fond C.R., Carol II, dosar 33/1938, f. 34—36, 352, 356, 381, 815, 824—825, 1095.
[171] *A.I.S.I.S.P.*, fond V, dosar 226, 227, f. 21, 26, 96, 97.
[172] *A.I.C.*, fond M.P.N., studii şi documentare, dosar 82, f. 10-17.
[173] „România", nr. 184 ; „Timpul", nr. 570, 2 dec. 1938.
[174] *A.S.W.*, vol, cit., p. 420.
[175] *A.I.S.I.S.P.*, Cota Ab-XXIII-6, nr. inv. 1052.
[176] *A.M.A.E.*, fond dosare speciale, vol. 398.
[177] A. Hillgruber, *op. cit.*, p. 29.
[178] „Porunca vremii", an VIII, nr. 1519, 4 dec. 1938.
[179] *A.S.W.*, vol. cit., p. 383, 384.
[180] *A.I.S.I.S.P.*, fond V, dosar 226, f. 25, 30—31.
[181] „România", „Universul", „Timpul" ş.a., dec. 1938-ian. 1939.
[182] „România", nr. 189, 7 dec. 1938.
[183] „România", nr. 184, 2 dec. 1938.
[184] „Lumea nouă", nr. 4, 18 dec. 1938.
[185] „România", nr. 193, 11 dec. 1938.
[186] „Lupta de clasă", nr. 5, dec. 1938, p. 4—8.
[187] Arhiva C.C. al P.C.R., fond 1, dosar nr. 219, f. 91—92 (copie) ; fond 6, dosar nr. 1159, f. 118.
[188] A.I.S.I.S.P., cota A-XXII-15.
[189] *L.J.F.*, doc. nr. 28, p. 33.
[190] Geneviève Tabouis, *op. cit.*, p. 390.
[191] „Semnalul", nr. 262, 10 dec. 1938 : „Timpul", nr. 579, 11 dec. 1938.
[192] „Porunca vremii", an VII, nr. 1240, 15 dec. 1938.
[193] *L.J.F.*, doc. nr. 33, p. 39.
[194] „România", nr. 193, 11 dec. 1938.

DE VEGHE LA HOTARE

[1] *A.I.C.*, fond C.R., Carol II, dosar 43/1938, f. 1—9, 11—13.
[2] Al. Gh. Savu, *Dictatura regală*, Editura politică, Bucureşti, 1970.
[3] *Dezbateri Adunarea Deputaţilor* (în continuare *D.A.D.*), M.O. nr. 7, şed. din 28 iun. 1939, p. 135.
[4] Dezbaterile Senatului (în continuare *D.S.*), M.O. nr. 9, şed. din 28 iun. 1939, p. 200.
[5] *A.I.C.*, fond P.C.M., dosar 10/1938, f. 1—9.
[6] *D.S.*, loc. cit., p. 191.
[7] *D.A.D.*, M.O. nr. 6, şed. din 27 iun. 1939, p. 110.
[8] Vezi Ion Ardeleanu, Vasile Arimia, Mircea Muşat (coordonatori), *23 August 1944. Documente. 1939—1943*, Editura ştiinţifică şi enciclopedică, Bucureşti, 1984, vol. I, doc. nr. 1—36 (1939), p. 1—48.

[9] „Parlamentul românesc", an VII, nr. 203, 25 mai 1936, p. 2.
[10] „România", nr. 189, 7 dec. 1938.
[11] „România", nr. 191, 196, 9, 14 dec. 1938.
[12] „Timpul", nr. 582, 14 dec. 1938.
[13] *Loc. cit.*, nr. 589, 21 dec. 1938.
[14] Kis Alladar, *op. cit.*, p. 45.
[15] A. Hillgruber, *op. cit.*, p. 32.
[16] Cf. Eliza Campus, *Din politica externă a României, 1913-1947*, Editura politică, Bucureşti, 1980, p. 397.
[17] C. Hamangiu, *Codul general al României. Coduri legi, decrete şi regulamente*, vol. XXVI, 1938, I, p. 373—374 ; III, p. 2647—2649 ; M.O. nr. 293, 16 dec. 1938 ; „Timpul", nr. 585 ; „România", nr. 199, 17 dec. 1938.
[18] „România", nr. 200, 18 dec. 1938.
[19] Mircea Muşat, Ion Ardeleanu, *Unitate, continuitate şi ascensiune în mişcarea muncitorească din România*, p. 258.
[20] „Parlamentul românesc", an IX, nr. 281—284, 31 dec. 1938 ; „Timpul", nr. 586, 18 dec. 1938.
[21] „România", „Timpul", „Universul", 19—21 dec. 1938.
[22] „Porunca vremii", nr. 1245, 21 dec. 1938.
[23] „România", nr. 193, 11 dec ; nr. 205, 23 dec. 1938 ; nr. 213, 3 ian. 1939.
[24] „Porunca vremii", nr 1284, 28 dec. 1938.
[25] *A.I.S.I.S.P.*, fond XV, dosar 451, vol. II, f. 204.
[26] „România", nr. 189, 7 dec. ; nr. 204, 22 dec. 1938.
[27] „Semnalul", nr. 273, 23 dec. 1938 ; „Timpul", nr. 591, 23 dec. 1938.
[28] „Universul", „Argus", „România", „Timpul", 25—31 dec. 1938.
[29] Arhiva C.C. al P.C.R., fond 1, dosar nr. 219, f. 253.
[30] A.I.S.I.S.P., cota A XXIII-3, nr. inv. 1024. Vezi şi *23 August 1944. Documente...*, vol. I, p. 1—2.
[31] „Universul", an 56, nr. 1, 4, 6 ian. 1939.
[32] *Ibidem.*
[33] „Timpul", nr. 579, 11 dec. 1938 ; nr 591, 23 dec. 1938 ; nr. 595, 29 dec. 1938.
[34] *A.S.W.*, p. 390.
[35] „Timpul", an II, nr. 593, 27 dec. 1938 ; an III, nr. 597, 1 ian. 1939.
[36] „Universul" nr. 3 ; „Timpul", nr. 600, 5 ian. 1939.
[37] Iorgu Iordan, *Articole politice*, Editura politică, Bucureşti, 1979, p. 130—132.
[38] George Ivaşcu, *Jurnal ieşean*, Editura Cartea Românească, Bucureşti, 1971, p. 191—193.
[39] „Timpul", nr. 597 ; „Universul", an 56, nr. 1, 1 ian. 1939.
[40] „Iaşul", 2 ian. 1939 (Cf. G. Ivaşcu, *op. cit.*, p. 203—205).
[41] „România", nr. 211 ; „Timpul", nr. 596 ; „Semnalul", nr. 278 din 31 dec. 1938.
[42] Grigore Gafencu, *Preliminaires...* p. 269.
[43] „Timpul", nr. 597, 1 ian. 1939 ; nr. 600, 4 ian. 1939.
[44] „Argus", an XXVIII, nr. 7720, 4 ian. 1939.
[45] *A.M.A.E.*, fond 71/România, dosar 304.
[46] „România", nr. 211, 31 dec. 1938.
[47] A.C.C. al P.C.R., fond 1, dosar 219, f. 266—267.
[48] „Timpul", nr. 589, 22 dec. 1938; an III, nr. 597, 1 ian. 1939.
[49] „România", an II, nr. 212, 1 ian. 1939.
[50] „Universul", an 57, nr. 1 bis, 3 ian. 1939 ; „Timpul", nr. 599, 3 ian. 1939.
[51] „Universul", nr. 2, 4 ian. 1939.
[52] „Argus", an XXVIII, nr. 7719, 1 ian. 1939.
[53] „Universul", nr. 1 bis, 3 ian. 1939.
[54] *A.I.C.*, fond P.C.M., dosar 93/ 1938, f. 2—125.
[55] „Lumea nouă", an XXXII, nr. 2, 8 ian. 1939.
[56] „România", nr. 138, 17 oct. ; „Argus", nr. 7873, 29 mai 1939.
[57] „România", nr. 218 ; „Universul", nr. 4, 6 ian. 1939.

[58] *A.I.S.I.S.P.*, fond XV, dosar 451, f. 249.
[59] „Azi", an VI, nr. 42, 24 dec. 1939.
[60] „România", nr. 230, 20 ian. 1939.
[61] „Universul", nr. 4, 5, 16 din 6, 7, 18 ian. 1939.
[62] *A.I.C.*, fond P.C.M., dosar 49/1940, f. 2—5.
[63] *D.S.*, M.O. nr. 9, şed. din 28 iun. 1939, p. 189, 195.
[64] „Timpul", nr. 600, 4 ian. 1939 ; „Universul", nr. 1, 1 ian. 1939.
[65] *A.I.S.I.S.P.*, fond V, dosar 227, f. 20—25.
[66] Cf. Eliza Campus, *op. cit.*, p. 396—397.
[67] Arhiva Ministerului Apărării Naţionale, Marele Stat Major, (în continuare *A.M.A.N.—M.St.M.)*, dosar 457/640.
[68] „Universul", nr. 4, 6 ian. 1939 ; „România", nr. 216, 217, 6, 7 ian. 1939.
[69] „Lumea nouă", nr. 3, 15 ian., nr. 2, 8 ian. 1939.
[70] „Timpul", nr. 600, 602, 4, 6 ian. 1939.
[71] „Timpul", nr. 603, 7 ian., nr. 610, 14 ian. 1939.
[72] „Universul", nr. 14, 16 ian. 1939.
[73] „Lumea nouă", nr. 4, 22 ian. 1939.
[74] „România", nr. 231, 21 ian. 1939.
[75] „România", nr. 223 ; „Timpul", nr. 609 ; „Semnalul", an II, nr. 287 ; „Universul", nr. 11 ş.a. din 13 ian. 1939.
[76] „România", nr. 218, 6 ian. 1939.
[77] „Timpul", nr. 608, 12 ian. 1939.
[78] „România", nr. 226—229, 16—19 ian. 1939.
[79] „Universul", nr. 13, 14 din 14, 15 ian. 1939.
[80] „Timpul", nr. 609, 13 ian. 1939.
[81] „România", nr. 231, 21 ian. 1939.
[82] „Universul", nr. 12, 14 ian. 1939.
[83] „Timpul", nr. 611, 15 ian. 1939.
[84] „Timpul", nr. 601, 5 ian. 1939 ; „Universul", nr. 7, 9 ian. 1939 ; „România", nr. 231, 21 ian. 1939.
[85] „Semnalul", nr. 290, 17 ian. 1939.
[86] „Argus", nr. 7732, 19 ian. 1939.
[87] „Universul", nr. 15, 17 ian. 1939.
[88] „Argus", nr. 7733, 20 ian. 1939.
[89] *A.S.W.*, vol. cit., p. 400—405.
[90] „Timpul", nr. 617, 21 ian. 1939.
[91] „Iaşul", 19 ian. 1939 (Cf. G. Ivaşcu, *op. cit.*, p. 213—214).
[92] „Universul", nr. 21, 22 din 23, 24 ian. 1939.
[93] Kis Alladar, *op. cit.*, p. 70 ; Vezi şi A. Simion, *Agresiunile naziste din Europa în anii 1938—1939*, Editura Eminescu, Bucureşti, 1983, p. 218—219.
[94] „Universul" nr. 15, 17 ian. 1939.
[95] „România", nr. 227, 17 ian. 1939.
[96] „Timpul", nr. 613, 17 ian. 1939.
[97] „România", „Timpul", *nr. cit.*
[98] „Lumea nouă", nr. 4, 22 ian. 1939.
[99] „Timpul", *nr. cit.*
[100] „Universul", nr. 17, 18 din 19 şi 20 ian. 1939.
[101] *A.I.C.*, fond P.C.M., dosar 227/1939, f. 4.
[102] „Timpul", nr. 620, 24 ian. 1939.
[103] „Argus", an. XXVIII, nr. 7733, 20 ian. 1939.
[104] „Timpul", nr. 615, 616, 19, 20 ian. 1939.
[105] Geneviève Tabouis, *op. cit.* p. 396.
[106] „Universul", nr. 20, 22 ian. 1939 ; nr. 24, 26 ian. 1939.
[107] „România", nr. 232, 22 ian. 1939.
[108] „Timpul", nr. 618, 22 ian. 1939.
[109] Cf. Eliza Campus, *op. cit.*, p. 397—398.
[110] *A.M.A.N.-M.St.M.*, d. 725/1, 457/640 ; Armata I, d. 936, cd. 40—49.
[111] „Universul", nr. 28, 30 ian. 1939.
[112] „Timpul", nr. 625, 29 ian. 1939.
[113] „Lumea nouă", nr. 5, 29 ian. 1939.
[114] „Timpul", nr. 624, 28 ian. 1939.
[115] „România", nr. 232, 22 ian. 1939.
[116] „Timpul", nr. 607, 625 din 11, 29 ian. 1939.

[117] „România", nr. 238, 28 ian. 1939.
[118] „Timpul", nr. 621, 25 ian. 1939.
[119] „Universul", nr. 25, 27 ian. 1939 ; „Timpul", nr. 625, 29 ian. 1939.
[120] *A.I.S.I.S.P.*, Cota A XXIII-14 B, nr. inv. 1598.
[121] „Scînteia", an IX, nr. 15—16, 24 ian. 1939.
[122] *A.I.S.I.S.P.*, Cota Ab XXIII-6, nr. inv. 1052.
[123] *Contribuția esențială a tovarășului NICOLAE CEAUȘESCU la reorganizarea U.T.C., la unirea mișcării tineretului în lupta împotriva fascismului, la asigurarea unei dezvoltări noi, socialiste a patriei*, Editura politică, București, 1980.
[124] Ion Popescu-Puțuri, *Începutul activității tinărului Nicolae Ceaușescu în mișcarea muncitorească, în U.T.C. — moment hotărîtor în formarea sa ca revoluționar, militant de frunte pentru apărarea intereselor poporului, pentru democrație, libertate și independența patriei*, în „Contribuția esențială a tovarășului NICOLAE CEAUȘESCU la reorganizarea U.T.C...." II, pag. 34.
[125] „Scînteia", nr. cit. ; *23 August 1944. Documente*, vol. I, p. 6-7.
[126] *A.M.A.N.-M.St.M.*, dosar 457/640, 1939.
[127] „Universul", nr. 21, 23 ian. 1939.
[128] „România", nr. 244, 3 febr. 1939.
[129] Virgil N. Madgearu, *Evoluția economiei românești după războiul mondial*, Biblioteca economică, Studii și cercetări, București, 1940, p. VI (Prefață).
[130] „România", nr. 239, 29 ian. 1939.
[131] „Timpul", nr. 628 ; „Universul", nr. 30 ; „Argus", nr. 7742; „România", nr. 242 ; „Semnalul", nr. 320 ; 1 febr. 1939.
[132] „Universul", nr. 30, 1 febr. 1939.
[133] Duff Cooper, *Le deuxième guerre mondiale*, Union latine d'Edition, Paris, 1940, p. 160.
[134] „Scînteia", nr. 17, 8 febr. 1939.
[135] „Universul", nr. 36, 6 febr. 1939.
[136] „Porunca vremii", an VIII, nr. 1274, 1 febr. ; nr. 1277, 5 febr. 1939.
[137] „Lumea nouă", nr. 6, 5 febr. 1939.
[138] „România", nr. 243, 2 febr. 1939.
[139] „Timpul", nr. 629, 2 febr. 1939.
[140] „Universul", nr. 29, 2 febr. 1939.
[141] „Semnalul", nr. 303, 2 febr. ; „România", nr. 244, 3 febr. 1939.
[142] „Universul", nr. 30, 3 febr. 1939.
[143] Martha Bibescu, *Jurnal politic. 1939—1941*, Editura politică, București, 1979, p. 45—46.
[144] „Semnalul", nr. 304, 3 febr. 1939.
[145] „Argus", nr. 7447, 6 febr. ; „Timpul", nr. 630, 3 febr. 1939.
[146] *A.I.C.*, fond P.C.M., dosar 167/1939, f. 5—6, 9—17.
[147] „România", nr. 246, 5 febr. 1939.
[148] „Timpul", nr. 621, 24 febr. 1939.
[149] *A.I.C.*, fond M.P.N., presa internă, dosar 392, f. 58—59.
[150] „Timpul", nr. 630—634 din 3, 4, 5, 7 febr. 1939.
[151] *A.S.W.*, vol. cit., doc. nr. 247.
[152] Galeazzo Ciano, *Journal politique. 1939—1943*, I, La Presse française et etrangère, Oreste Zeluck, Editeur-Paris, p. 31.
[153] „Argus", nr. 7747, 6 febr. 1939.
[154] *A.M.A.E. (Memoriul* lui Grigore Gafencu din 15 aprilie 1939), fond dosare speciale, vol. 398.
[155] *A.S.W.*, vol. cit., p. 252—253.
[156] „Argus", nr. 7747, 6 febr. 1939.
[157] „Universul", nr. 33, 4 febr. 1939 ; „Timpul", nr. 628, 632, 1, 5 febr. 1939.
[158] „România", nr. 247—251 din 6, 10 febr. 1939.

[159] *A.I.C.*, fond M.P.N., dosar 2136, f. 22 ; „Timpul", „Universul", „Argus", „Semnalul" din 8—13 febr. 1939.
[160] „România", nr. 288, 19 mart. 1939.
[161] „România", nr. 250 ; „Timpul", nr. 636 ; „Universul", nr. 38 ş.a. din 9 febr. 1939.
[162] „Argus", nr. 7759, 7760 din 20, 22 febr. 1939.
[163] „România", nr. 262, 21 febr. 1939.
[164] „Semnalul", nr. 313, 14 febr. 1939.
[165] *A.I.S.I.S.P.*, fond V, dosar 227, f. 26.
[166] „Porunca vremii", nr. 1290, 21 febr. 1939.
[167] „Azi", an VII, seria II, nr. 2, 26 febr. 1939.
[168] „Timpul", nr. 640, 13 febr. 1939.
[169] „Argus", nr. 7753, 13 febr. 1939.
[170] *A.I.S.I.S.P.*, fond XV, dosar 451, f. 105—106.
[171] „Timpul", nr. 652, 653 din 25, 26 febr. 1939.
[172] „România", nr. 266, 25 febr. ; nr. 262, 21 febr. 1939.
[173] „Semnalul", nr. 320, 321 din 22, 23 febr. 1939.
[174] „Universul", nr. 51, 22 febr. 1939.
[175] „România", nr. 263, 22 febr. 1939.
[176] „Timpul", nr. 651, 24 febr. 1939.
[177] *A.I.C.*, fond P.C.M., dosar 143/1939, f. 13.
[178] „Argus", nr. 7791, 30 mart. 1939.
[179] „Universul", nr. 53, 24 febr. 1939.
[180] „Timpul", nr. 646, 19 febr. 1939.
[181] *A.I.C.*, fond M.P.N., presa internă, dosar 404, f. 1—66 ; propagandă, dosar 612, f. 113—167.
[182] „România", nr. 263, 22 febr. 1939.
[183] Nicolae Iorga, ***Bazele populare ale oricărei mişcări în Balcani***, 1939, p. 8.
[184] „Iaşul", 22 febr. 1939 (Cf. G. Ivaşcu, *op. cit.*, p. 233—235).
[185] „Lumea nouă", nr. 9, 26 febr. 1939.
[186] „Timpul", nr. 652, 25 febr. 1939.
[187] „Semnalul", nr. 316, 17 febr. 1939 ; „Lumea nouă", nr. 9, 26 febr. 1939.
[188] „Universul", nr. 53, 24 febr. 1939.
[189] „Lumea nouă", nr. 8, 19 febr. 1939.
[190] *A.S.W.*, vol. cit., p. 429.
[191] „România", nr. 271, 2 mart. 1939.
[192] „Universul", nr. 54, 25 febr. 1939.
[193] „România", nr. 265, 24 febr. 1939.
[194] *A.I.C.*, fond P.C.M., dosar 167/1939, f. 30.
[195] „Timpul", nr. 651, 652, 24, 25 febr. 1939.
[196] „Argus", nr. 7764, 26 febr. ; nr. 7777, 13 mart. ; nr. 7761, 23 febr. ; nr. 7769, 4 mart. ; nr. 7767, 2 mart. 1939.
[197] „România", nr. 298, 29 mart. 1939.
[198] M. Gh. Romaşcanu, *Primul an de activitate al Ministerului economiei naţionale*, în *„Zece ani de domnie a lui Carol al II-lea"*, Fundaţiile regale, 1940, vol. III, p. 341—342.
[199] „Argus", nr. 7790, 29 mart. 1939.
[200] *A.I.C.*, C.R., Carol II, dosar 127/1939, f. 302—308.
[201] *A.I.C.*, fond M.P.N., propagandă, dosar 2136, f. 38.
[202] „Timpul", nr. 656, 1 mart. 1939.
[203] „Scînteia", nr. 18, 28 febr. 1939.
[204] *A.C.C. P.C.R.*, fond 1, dosar 167, f. 58.
[205] Vezi C. Olteanu, I. Ceauşescu, V. Mocanu, ***Activitatea Partidului Comunist Român în armată, 1921—1944***, Editura militară, Bucureşti, 1974, p. 122—145.

[206] „Azi", nr. 3, 5 mart. 1939.
[207] „Monitorul oficial", nr. 78 din 1 apr. 1939.
[208] „România", nr. 278, 9 mart. 1939.
[209] „Timpul", nr. 658 ; „România", nr. 272 ; „Argus", nr. 7768 din 1 mart. 1939.
[210] „Argus", nr. 7771 ; „Timpul", nr. 661, 664, 6, 9 mart. 1939.
[211] „România", nr. 280, 281 din 8, 9 mart. 1939.
[212] *A.I.C.*, fond P.C.M., dosar 167/1939, f. 35—36.
[213] *A.S.W.*, vol. cit., p. 451 ; Vezi D. B. Funderburk, *Politica Marii Britanii față de România*, p. 66—86.
[214] „Porunca vremii", nr. 1303, 9 mart. 1939.
[215] Cf. *Memorial de război*, Editura politică, București, 1976, p. 80.
[216] „Timpul", nr. 668 ; „România", nr. 282, 13 mart. 1939.
[217] *L.J.F.*, doc. nr. 47, 48, 65, p. 54—55, 69.
[218] „România", nr. 283, 14 mart. 1939.
[219] „Timpul" nr. 669, 14 mart. 1939.
[220] Kis Alladar, *op. cit.*, p. 120—121.
[221] „România", nr. 284 ; „Timpul", nr. 670 ; „Argus", nr. 7778 ; „Semnalul", nr. 329 ș.a. din 15 mart. 1939.
[222] „Timpul", nr. 671 ; „România" nr. 285 ; „Argus", nr. 7779 ; „Semnalul", nr. 330 din 16 mart. 1939.
[223] *L.J.F.*, doc. nr. 69, p. 74—75.
[224] „Porunca vremii", nr. 1309 ; „Argus", nr. 7779, 16 mart. 1939.
[225] „Argus", nr. 7780, 17 mart. 1939.
[226] Geneviève Tabouis, *op. cit.*, p. 390.
[227] *L.J.F.*, doc. nr. 72, 76, p. 77, 84.
[228] „România", nr. 289, 20 mart. 1939.
[229] *L.J.F.*, doc. nr. 82, p. 93—94.
[230] „România", nr. 290, 291 din 21, 22 mart. 1939.
[231] Cf. Kis Alladar, *op. cit.*, p. 120—121.
[232] *L.J.F.*, doc. nr. 65, p. 69.
[233] „Semnalul", nr. 332, 18 mart. 1939.
[234] „România", nr. 288, 289, 290 din 20, 21, 22 mart. 1939 ; „Universul", nr. 77, 20 mart. 1939.
[235] „Lumea nouă", nr. 13, 26 mart. 1939.
[236] *A.M.A.E.*, fond dosare speciale, vol. 398, telegrama transmisă de Gafencu la 14 martie 1939.
[237] *D.S.*, M.O. nr. 6, șed. din 18 mart. 1940, p. 100.
[238] „România", nr. 298, 17 mart. ; nr. 310, 29 mart. 1939.
[239] „Porunca vremii", nr. 1309, 16 mart. 1939.
[240] *A.I.C.*, fond P.C.M., dosar 73/1939, f. 1—100.
[241] „Semnalul", nr. 341 ; „Argus", nr. 7790 ; „România", nr. 298 din 29 mart. 1939.
[242] Cf. Andreas Hillgruber, *op. cit.*, p. 34.
[243] „Argus", nr. 7780, 17 mart. 1939.
[244] Armand Călinescu, *Insemnări zilnice*, Arhiva I.S.I.S.P., dosar 13/1939, f. 21.
[245] „România", 17 mart., 30 apr. 1939.
[246] „Semnalul", nr. 331, 17 mart. 1939.
[247] „Azi", nr. 5, 19 mart. 1939.
[248] „Lumea nouă", nr. 12, 19 mart. 1939.
[249] „Neamul românesc", an XXXIV, nr. 61, 18 mart. 1939.
[250] „Iașul", an VII, seria II, nr. 296, 18 mart. 1939.
[251] „Neamul românesc", nr. citat.
[252] Vezi : Ion Babici, *Solidaritate militantă antifascistă*, Editura politică, București, 1972, p. 229—242 ; Viorica Moisuc, *op. cit.*, p. 98—105.
[253] Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul construcției socialiste*, vol. 1, Editura politică, 1968, p. 372.
[254] „Porunca vremii", nr. 1311, 18 mart. 1939.
[255] „Azi", nr. 8, 9 apr. 1939.

[256] Martha Bibescu, *op. cit.*, p. 50—51.
[257] „Timpul", nr. 674, 19 mart. 1939 ; „Argus", nr. 7781, 18 mart. 1939.
[258] Cf. V. Moisuc, *op. cit.*, p. 138.
[259] „Monitorul oficial", nr. 66, partea I, 18 mart. 1939 ; „România", nr. 288, 19 mart. 1939.
[260] Kis Alladar, *op. cit.*, p. 148.
[261] Nicolae Iorga, *Istoria românilor*, vol. X, p. 447.
[262] „România", nr. 292, 23 mart. 1939.
[263] Cf. A. Hillgruber, *op. cit.*, p. 35, 50—51.
[264] Gheorghe Buzatu, *Dosare ale războiului mondial (1939-1945)*, Editura Junimea, Iași, 1978, p. 11—43 ; David Britton Funderburk, *op. cit.*, p. 95—111.
[265] *Documents on British Foreign Policy, 1919—1939* (în continuare *D.B.F.P.)*, serie III, vol. IV, London, 1951, doc. nr. 395, p. 36.667.
[266] Vernon Mckenzie, *Here Lies Goebbels*, London, 1940, p. 155—156.
[267] *A.M.A.N.—M.St.M.*, dosar nr. 1041/166, f. 606—608.
[268] „Lupta de clasă", an XX, nr. 6, aug. 1939.
[269] Cf. G. A. Deborin, *Caracterul celui de al doilea război mondial*, Editura științifică, București, 1962 ; *Al doilea război mondial*, Editura politică, București, 1963.
[270] A. Hillgruber, *op. cit.*, p. 46.
[271] „Universul", nr. 77 ; „Argus", nr. 7783 ș.a. din 20 mart. 1939.
[272] A. Hillgruber, *op. cit.*, p. 36.
[273] „Semnalul", nr. 335 ; „România", nr. 290 ; „Argus", nr. 7783 din 21, 22 mart. 1939.
[274] Martha Bibescu, *op. cit.*, p. 54, 71.
[275] Cf. G. A. Deborin, *op. cit.*
[276] Cf. Maxim Maurin, *Histoire de nations Européenes*, vol. I, Paris, 1962, p. 308.
[277] Cf. Kis Alladar, *op. cit.*, p. 150.
[278] „România", nr. 289, 20 mart. 1939.
[279] *L.J.F.*, doc. nr. 80, p. 89—90.
[280] „România", nr. 298, 29 mart. 1939.
[281] *A.M.A.N.-M.St.M.*, dosar 165, f. 60—63.
[282] „Lupta de clasă", *nr. cit.*
[283] *A.C.C. P.C.R.*, fond 1, dosar 222, f. 208.
[284] Kis Alladar, *op. cit.*, p. 153.
[285] *Diplomaciái iratok magyarország külpolitikájához* (în continuare *D.I.M.K*). *1936—1945*, IV, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1962, doc. nr. 91.
[286] Martha Bibescu, *op. cit.*, p. 58.
[287] „Porunca vremii", nr. 1313, 22 mart. 1939.
[288] Kis Alladar, *op. cit.*, p. 58.
[289] „România", nr. 292, 23 mart. 1939.
[290] L. W. Shirer, *op. cit.*, vol. I, p. 297.
[291] „Semnalul", nr. 336, 337, 23, 24 mart. 1939.
[292] „România", nr. 293, 24 mart. 1939.
[293] „Argus", nr. 7787, 25 mart. 1939.
[294] *Akten zur Deutschen Auswärtigen Politik, 1918—1945* (în continuare *A.D.A.P.)*, Serie D, (1937—1945), Band VI, Mars bis august 1939, MCMLVI, Imprimerie Nationale, Baden-Baden, doc. nr. 131 (169/825, 344—45).
[295] „Timpul", nr. 679, 24 mart. 1939.
[296] „România", nr. 292, 23 mart. 1939.
[297] „România", an II, nr. 293, 24 mart. 1939 ; „Timpul", an III, nr. 679, 24 mart. 1939.
[298] *A.D.A.P.*, vol. cit., doc. cit.
[299] „România", nr. 294, 295, 25, 26 mart. 1939.
[300] K. Alladar, *op. cit.*, p. 157.
[301] „Monitorul oficial", nr. 125, 2 iun. 1939 ; „România", nr. 294 ; „Timpul", nr. 680 ; „Argus", nr. 7788 ș.a. din 25 mart. 1939.
[302] „Argus", *nr. cit.*
[303] „Semnalul", nr. 338, 25 mart. 1939.
[304] *A.M.A.E.* (Memoriul lui Gafencu din 15 apr. 1939).

[305] „Porunca vremii", nr. 1317, 27 mart. 1939.
[306] *A.I.S.I.S.P.*, fond III, dosar 451, vol. I, doc. nr. 5.
[307] *A.D.A.P.*, vol. cit., doc. cit.
[308] „Lupta de clasă", nr. 6, aug. 1939.
[309] „Parlamentul Românesc", an XI, nr. 328/42, număr special, aug. 1940, p. 103—105.
[310] „Lupta de clasă", *nr. cit.*
[311] *Legiunea în imagini*. Albumele Traian Borobaru, p. 57.
[312] *A.I.S.I.S.P.*, fond XII, dosar 2454, f. 7—10.
[313] *A.C.C. P.C.R.*, fond 1, dosar 222, f. 208.
[314] „Scînteia", nr. 15—16, 24 ian. 1939.
[315] Mircea Muşat, Ion Ardeleanu, *Unitate, continuitate şi ascensiune în mişcarea muncitorească din România. 1821-1948*, Editura Academiei R.S.R., Bucureşti, 1961, p. 145—146.
[316] *D.I.M.K.*, vol. cit., doc. nr. 25.
[317] „România", nr. 295, 26 mart. 1939.
[318] *A.D.A.P.*, vol. cit., doc. nr. 1975/438344.
[319] „Argus", nr. 7790, 29 mart. 1939.
[320] *A.I.S.I.S.P.*, fond XV, dosar 451, f. 13—14.
[321] „Argus", nr. 7802, 14 apr. 1939.
[322] „Muncă şi voie bună", an. I, nr. 3, 29 apr. 1939.
[323] „Neamul românesc", nr. 73, 31 mart. 1939.
[324] *A.I.S.I.S.P.*, fond XV, dosar 451, f. 67—72.
[325] „Universul", nr. 85, 28 mart.; „Argus", nr. 7789, 29 mart. 1939.
[326] *A.I.C.*, fond M.P.N., propagandă, dosar 2136, f. 41—79; „România", nr. 298; „Timpul", nr. 684; „Argus", nr. 7790; „Universul", nr. 86; „Semnalul", nr. 341 ş.a. din 29 mart. 1939.
[327] „Porunca vremii", nr. 1319, 29 mart. 1939.
[328] „România", nr. 299, 30 mart. 1939.
[329] „România literară", an I, nr. 1, 2 apr. 1939.
[330] „România", nr. 298, 29 mart. 1939.
[331] „Neamul românesc", nr. 67, 25 mart. 1939; „România", nr. 312, 14 apr. 1939.
[332] Dr. Petru Groza, *Texte alese*, Editura politică, Bucureşti, 1974, p. 205.
[333] *A.I.S.I.S.P.*, Cota A-XXIII-9, nr. inv. 1030.
[334] Cf. „Anale de istorie", nr. 2-3/1966, p. 146.
[335] „Lumea nouă", nr. 14, 2 apr. 1939.
[336] „România", nr. 300, 31 mart. 1939.
[337] *A.C.C. P.C.R.*, fond 101, U.P. 2, f. 67.
[338] „Lumea nouă", nr. 15, 19 apr. 1939; „Neamul românesc pentru popor", an. XXVII, nr. 9, 1 mai 1939.
[339] „România", nr. 297, 28 mart. 1939.
[340] „Universul", nr. 88, 31 mart. 1939.
[341] „România", nr. 303, 3 apr. 1939.
[342] „Semnalul", nr. 344, 1 apr. 1939.
[343] „Universul", nr. 90, 2 apr. 1939.
[344] „România", nr. 296, 27 mart. 1939.
[345] „Monitorul oficial", nr. 120, 26 mai; nr. 127, 5 iun. 1939.
[346] „Universul", *nr. cit.*
[347] „Azi", nr. 7, 2 apr. 1939.
[348] „Lumea nouă", nr. 13, 26 mart. 1939.
[349] „Universul", nr. 91, 3 apr. 1939.
[350] „Timpul", nr. 690, 4 apr. 1939; „Lumea nouă", nr. 15, 15 apr. 1939.
[351] „România", nr. 305; „Semnalul", nr. 347; „Argus", nr. 7796; „Universul", nr. 93, 5 apr. 1939.
[352] Vezi amănunte în David Britton Funderburk, *op. cit.*, p. 103—125.
[353] Armand Călinescu, *Însemnări zilnice*, A.I.S.I.S.P., fond II, dosar 11, f. 1—2
[354] „Universul", nr. 94, 6 apr.; „Porunca vremii", nr. 1326, 6 apr.; nr. 1328, 13 apr. 1939;

„Argus", nr. 7799, 8 apr ; f. nr. 9 apr. ; nr. 7801, 13 apr. ; „Libertatea", an VII, nr. 10, 20 mai 1939.

[355] „Iașul", 13 apr. 1939 (Cf. G. Ivașcu, *op. cit.*, p. 246—248).

[356] „Universul", nr. 97 bis, 12 apr. 1939.

[357] Cf. A. Hillgruber, *op. cit.*, p. 40—41.

[358] Armand Călinescu, *op. cit.*, f. 3.

[359] „Porunca vremii", nr. 1332, 18 apr. 1939.

[360] Grigore Gafencu, *op. cit.*, p. 276.

[361] Vezi A. Hillgruber, *op. cit.*, p. 40 ; David Britton Funderburk, *op. cit.*, p. 111—126.

[362] „România", nr. 313 ; „Timpul", nr. 698 ; „Universul", nr. 100 ; „Argus", nr. 7803 ș.a., 15 apr. 1939.

[363] Armand Călinescu, *op. cit.*, f. 4.

[364] „Timpul", nr. 699 ; „România", nr. 314 din 16 apr. 1939.

[365] „Lumea nouă", nr. 17, 23 apr. 1939.

[366] „Argus", nr. 7803, 15 apr. 1939.

[367] Winston Churchill, *Journal politique, 1936—1939*, Archives d'histoire contemporaine, Amiot Dumont, Paris, 1948, p. 319—323.

[368] Winston Churchill, *The Second World War*, în „Memorial de război", p. 63—64.

[369] André Maurois, *Les origines de la guerre de 1939*, Gallimard, 1939, p. 32.

[370] Vezi : V. Moisuc, *op. cit.*, p. 167—223 ; A. Simion, *op. cit.*, p. 263 ; Al. G. Savu, *op. cit.*, p. 313—314.

[371] Eliza Campus, *Poziția României față de politica de revanșă și agresiune a marilor puteri fasciste din Europa*, în „Probleme de politică externă", vol. II. Editura militară, București, 1980, p. 122.

[372] „Timpul", nr. 701 ; „Semnalul", nr. 102 ; „Argus", nr. 7807 ; „Universul", nr. 102, din 17 apr. 1939 ; „Lumea nouă", 23 apr. 1939.

[373] K. Alladar, *op. cit.*, p. 158.

[374] „Timpul", „România", „Universul" ș.a., *nr. cit.* ; Armand Călinescu, *op. cit.*, p. 5—7.

VARA SPERANȚELOR, CARUSELUL AMENINȚĂRILOR

[1] *A.I.C.*, fond C.R., Carol II, dosar 53/1939, f. 1—9. „România", an II, nr. 315 ; „Timpul", an III, nr. 700 ; „Argus", an XXVIII, nr. 7805 din 17 apr. 1939 ; „Lumea nouă", an XXXII, nr. 17, 23 apr. 1939.

[2] „România", nr. 283, 14 mart. 1939.

[3] „Muncă și voie bună", an. I, nr. 2, 22 apr. 1939.

[4] „Argus", nr. 7805, 17 apr., nr. 7806, 19 apr. 1939.

[5] „Azi", an VIII, seria II, nr. 11, 30 apr. 1939.

[6] „Timpul", nr. 707, 23 apr. 1939 ; „Semnalul", an II, nr. 360, 22 apr. 1939.

[7] Giorgio Amendola, *Storia del Partito Communista Italiana, 1921—1943*, Editori Riuniti, Roma, 1978, p. 387.

[8] Aldo Agosti, *La terza Internazionale*. Storia documentaria, III, 1928—1943, I, Editori Riuniti, Roma, 1976, p. 1100.

[9] A. Hillgruber, *op. cit.*, p. 23—24.

[10] Vezi : V. Moisuc, *op. cit.*, p. 190—196.

[11] Armand Călinescu, *op. cit.*, f. 2.

[12] Constantin Argetoianu, *Pentru cei de mâine. Amintiri din vremea celor de ieri*, A.C.C. P.C.R., fond 104, dosar 8630, f. 5582—5583.

[13] *A.I.C.*, fond P.C.M., dosar 167/1939, f. 46—50 ; „Semnalul", nr. 356, 18 apr. ; „Universul", an 56, nr. 104, 19 apr. ; „Argus", nr. 7807, 20 apr. 1939.

[14] *A.D.A.P.*, doc. nr. 227 (F-14/094—104).

[15] „Timpul", nr. 704, 705 ; „Argus", nr. 7807, 7808, 7809 din 20, 21, 22 apr. 1939.

[16] Martha Bibescu, *Jurnal politic. 1939—1941*, Editura politică, Bucureşti, 1979, p. 73.

[17] Cf. G. A. Deborin, *Caracterul celui de al doilea război mondial*, p. 45.

[18] Victor Alexandrov, *Histoire secrète du Pacte germano-soviétique*, Edition Olivier Orban, /1979/, /Paris/, p. 109.

[19] *A.D.A.P.*, doc. nr. 234, (F 14/086—93).

[20] *A.M.A.E.*, dosar 2 G.N. 14, vol. 33 (Telegrama lui Gafencu).

[21] „Argus", nr. 7808, 21 apr. ; nr. 7809, 22 apr. ; „Semnalul", nr. 359, 21 apr. ; „Universul", nr. 107, 22 apr., nr. 106, 21 apr. 1939.

[22] Grigore Gafencu, *Derniers jours de l'Europe*, Egloff, Paris, 1946, p. 62.

[23] Martha Bibescu, *op. cit.*, p. 71.

[24] „Semnalul", nr. 340, 356, 2, 18 apr., ; „Timpul", nr. 706, 22 apr. 1939.

[25] „Porunca vremii", an VIII, nr. 1334, 1335 din 20, 21 apr. 1939.

[26] „Timpul", nr. 707, 23 apr. 1939.

[27] *D.A.D.*, M.O. nr. 2, şed. din 9 iun. 1939, p. 10.

[28] „Argus", nr. 7812, 26 apr. 1939; vezi şi D. B. Funderburk, *Politica Marii Britanii faţă de România*, p. 126—135.

[29] C. Argetoianu, *op. cit.*, p. 5644.

[30] „Argus", nr. 7825, 13 mai 1939.

[31] Grigore Gafencu, *op. cit.*, p. 132-143.

[32] Anthony Eden, *L'Epreuve de Force. Fevrier 1938-août 1945*, Plon, Paris, 1960, p. 58.

[33] Charles Callan Tansill, *Il gioco diplomatico tra le due guerre nei documenti americani*, Cappelli Editore, 1955, p. 624.

[34] „Timpul", nr. 710—714, 26—30 apr. ; „Argus", nr. 7815, 29 apr. 1939.

[35] V. Moisuc, *op. cit.*, p. 192—196.

[36] Gr. Gafencu, *loc. cit.*

[37] *D.A.D.*, M.O. nr. 2, şed. din 9 iun. 1939, p. 11.

[38] „Universul", nr. 113, 28 apr. ; „Argus", nr. 7815, 29 apr. 1939.

[39] C. Argetoianu, *op. cit.*, p. 5692.

[40] Armand Călinescu, *op. cit.*, p. 7—10.

[41] „Argus", nr. 7815, 29 apr. 1939.

[42] Vezi amănunte : V. Moisuc, *loc. cit.*

[43] A. Călinescu, *loc. cit.*

[44] „Azi", nr. 7, 2 apr. 1939.

[45] „Semnalul", nr. 364, 27 apr. ; nr. 367, 30 apr. 1939 ; „Timpul", nr. 714 ; „Universul", nr. 115 ; „Argus", nr. 7818, 30 apr. 1939.

[46] A. Călinescu, *op. cit.*, f. 10.

[47] „Lumea nouă", nr. 19, 17 mai 1939.

[48] „Porunca vremii", nr. 1343, 1 mai ; nr. 1344, 4 mai ; nr. 1330, 15 apr. 1939.

[49] Galeazzo Ciano, *Journal politique, 1939—1945*, Editions de la Baconniere-Neuchatel, vol. I, p. 86.

[50] *D.A.D.*, M.O. nr. 2, şed. din 9 iun. 1939.

[51] „Muncă şi voie bună", nr. 3, 29 apr. 1939.

[52] „Lumea nouă", nr. 18, 30 apr. 1939.

[53] A. Călinescu, *op. cit.*, p. 11.

[54] Vezi Ion Ardeleanu, *Rolul tovarăşului Nicolae Ceauşescu în organizarea marii manifestaţii antifasciste şi antirăzboinice de la 1 Mai 1939, în mobilizarea tineretului la lupta antifascistă*, în „Contribuţia esenţială a tovarăşului Nicolae Ceauşescu la reorganizarea U.T.C...", p. 42—47.

[55] Vezi : Olimpiu Matichescu, *1 Mai 1939, moment semnificativ în lupta poporului român împotriva primejdiei fasciste, pentru apărarea independenţei şi suveranităţii naţionale*, Editura politică, Bucureşti, 1974.

[56] „Scînteia", an IX, nr. 20, 1 iun. 1939 ; „Flacăra", an XXVIII, nr. 17, 26 apr. 1979 ; „România literară", an XII, nr. 17, 26 apr. 1979.

[57] Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul desăvîrșirii construcției socialiste*, vol. 1, Editura politică, 1968, p. 372 ; Arh. C.C. al P.C.R., fond 1, dosar 211, f. 189.

[58] „Iașul", 2 mai 1939 (Cf. George Ivașcu, *op. cit.*, p. 256—257).

[59] Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul...*, vol. 10, București, Ed. politică, 1974, p. 183.

[60] „România", nr. 331, 3 mai 1939 ; „Muncă și voie bună", nr. 4, 6 mai 1939.

[61] *D.S.*, M.O. nr. 6, șed. din 16 mart. 1940, p. 94.

[62] „Lupta de clasă", an XX, nr. 6, aug. 1939.

[63] „Komunisticeski International" nr. 5, 1939, p. 99.

[64] „Lupta de clasă", *nr. cit.*

[65] Aldo Agosti, *op. cit.*, p. 1104.

[66] Cf. O. Matichescu, *op. cit.*, p. 58—59.

[67] „Semnalul", nr. 371, 6 mai 1939.

[68] *D.A.D.*, M.O. nr. 2, șed. din 9 iun. 1939, p. 10.

[69] *A.M.A.E.*, fond 71/URSS, dosar 135.

[70] „Semnalul", nr. 370, 5 mai 1939.

[71] „Azi", nr. 13, 4 iun. 1939.

[72] C. C. Tansill, *op cit.*, p. 626.

[73] W. Churchill, *The Second World War*, p. 65.

[74] Vezi : Gheorghe Zaharia, *Situația politică și militară internațională în preajma intrării României în cel de al doilea război mondial*, în „File din istoria militară a poporului român", vol. 5—6, Editura militară, București, 1979, p. 19—20.

[75] „Semnalul", nr. 372, 6 mai 1939.

[76] „Porunca vremii", nr. 1347, 6 mai 1939.

[77] „Semnalul", *nr. cit.*

[78] C. C. Tansill, *op. cit.*, p. 623—627.

[79] Grigore Gafencu, *Preliminnatres...*, p. 281—282.

[80] *A.M.A.E.*, fond 71/URSS, dosar 135.

[81] *Istoria Velikoi Otecestvennoi Voini Sovetskovo Soiuza, 1941-1945*, tom I, Moskva, 1960, p. 166.

[82] „Timpul", nr. 762, 763, 16, 17 mai 1939.

[83] „Monitorul oficial", nr. 125, 2 iun. 1939.

[84] „Universul", nr. 190, 14 iul. 1939.

[85] „Argus", nr. 7826, 14 mai 1939.

[86] Vezi : Gheorghe Gheorghe, *Tratatele internaționale ale României, 1921—1939*, Editura științifică și enciclopedică, București, 1980, nr. 526, 528, 529, p. 531—535.

[87] „Argus", nr. 7849, 14 iun. ; nr. 7827, 15 mai 1939.

[88] „Semnalul", nr. 379, 380 din 17, 18 mai 1939.

[89] Vezi : Ion Babici, *Solidaritate militantă antifascistă*, Editura politică, București, 1972, p. 260—266.

[90] *A.I.C.*, fond P.C.M., dosar 171/1939, f. 1—3.

[91] *A.I.C.*, fond P.C.M., dosar 172/1939, f. 1—8.

[92] A. Călinescu, *op. cit.*, p. 10.

[93] „România", nr. 342, 14 mai, nr. 353, 389 din 11, 25 mai 1939.

[94] „România", nr. 357, 29 mai 1939.

[95] „Lupta de clasă", nr. 6, aug. 1939.

[96] „România", nr. 351, 23 mai 1939.

[97] *A.C.C. P.C.R.*, fond 1, dosar 60, f. 62—63.

[98] „Lupta de clasă", *nr. cit.*

[99] „România", nr. 355, 27 mai ; nr. 357, 29 mai 1939.

[100] „Lumea nouă", nr. 39, 24 sept. 1939.

[101] „Argus", nr. 7872, 17 mai ; „Universul", nr. 143, 28 mai 1939.

[102] „Porunca vremii", nr. 1355, 18 mai ; nr. 1358, 23 mai 1939.

[103] *Opera omnia di Benito Mussolini*, vol. XXIX, a cura di

Eduardo e Duilio Susmel, La Fenice-Firenze, p. 524—525.

[104] Vezi : Roger Ceré, Charles Rousseau, *Chronologie du conflit mondial*, Sefi, Paris.

[105] „Porunca vremii", nr. 1359 23—24 mai 1939.

[106] „Argus", nr. 7833, 24 mai ; „Semnalul", nr. 383, 385, 390 din 24, 25, 30 mai 1939.

[107] *I documenti diplomatici italiani* (în continuare *D.D.I.*) ottava serie : 1935—1939, vol. XII (23 maggio-11 agosto 1939), La libreria dello stato, Roma, MCMLII, doc. nr. 6, p. 5.

[108] „Universul", nr. 145, 30 mai 1939.

[109] *D.D.I.*, vol. cit., doc. nr. 4, p. 3.

[110] „Parlamentul Românesc", an XI, nr. 328/42, 25 aug. 1940, p. 73.

[111] „Lumea nouă", nr. 23, 4 iun. 1939.

[112] „Buletinul muncitorilor imigranți din Franța". Paris, mai 1939 (Cf. Valter Roman, *File din trecut*, Editura militară, București, 1971, p. 184—192.

[113] Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul...*, vol. 7, București, Editura politică, 1973, p. 557 ; *România pe drumul desăvîrșirii construcției socialismului*, vol. 1, Editura politică, 1968, p. 360.

[114] *D.D.I.*, vol. cit., doc. nr. 7, p. 7.

[115] *A.I.S.I.S.P.*, fond XIII, dosar 1313, f. 472—473.

[116] D.D.I., vol. cit., doc. nr. 61, p. 52.

[117] *A.I.C.*, fond P.C.M., dosar 154—160 ; Vezi : Gh. Zaharia, C. Botoran, *Politica de apărare națională a României în contextul european interbelic, 1919—1939*, Editura militară, București, 1981, p. 275—290, 316—324.

[118] *D.A.D.*, M.O., nr. 6, șed. din 27 iun. 1939, p. 111.

[119] *A.I.C.*, fond P.C.M., dosare nr. 154—157 ; „România", nr. 361, 364, 365, 373 ș.a., din 25, 26 mai, 4, 14 iun. 1939.

[120] *D.S.*, M.O. nr. 5, șed. din 22 iun. 1939, p. 109.

[121] „Argus", nr. 7851, 16 iun. 1939.

[122] *D.A.D.*, M.O. nr. 7, șed. din 28 iun. 1939.

[123] „Azi", nr. 13, 4 iun. 1939.

[124] Cf. Valter Roman, *op. cit.*, p. 197—201.

[125] *D.A.D.*, M.O. nr. 6, șed. din 24 iun. 1939.

[126] „Universul", nr. 141, 26 mai ; „Argus", nr. 7834, 25 mai 1939.

[127] „Lumea nouă", nr. 22, 28 mai 1939.

[128] Vezi : Cristian Popișteanu, *România și Antanta Balcanică*, Editura politică, București, 1971, p. 257.

[129] „Porunca vremii", nr. 1361, 25 mai 1939.

[130] *A.I.S.I.S.P.*, fond V, dosar 227, f. 27, 105—110.

[131] „Universul", nr. 176, 2 iul. 1939.

[132] „Porunca vremii", nr. 1366, 1 iun. ; nr. 1369, 5 iun. 1939.

[133] „Iașul", nr. 268, 13 febr. 1939.

[134] *A.I.S.I.S.P.*, fond XV, dosar 407, f. 1—2.

[135] C. C. Tansill, *op. cit.*, p. 628—632.

[136] „România", „Timpul", „Universul", „Argus", „Semnalul" din 2 iun. 1939.

[137] „Lumea nouă", nr. 23, 4 iun. 1939.

[138] *D.D.I.*, vol. cit., doc. nr. 93, 100, p. 74, 82—83.

[139] „Porunca vremii", nr. 1372, 9 iun. 1939.

[140] „Lumea nouă", *nr. cit.*

[141] „România", nr. 365, 6 iun. 1939.

[142] „Universul", nr. 153, 7 iun. 1939.

[143] *A.I.C.*, fond P.C.M., dosar 169/1939, f. 1 ; „România", nr. 360-363, 1-4 iun. 1939.

[144] *D.S.*, M.O. nr. 6, șed. din 23 iun. 1939.

[145] *A.I.S.I.S.P.*, fond XV, dosar 451, vol. II, f. 165 ; I. Ardeleanu, V. Arimia, M. Mușat (coordonare), *23 August 1944*, Documente, Editura științifică și enciclopedică, București, 1984, vol. I, p. 26.

[146] „România", nr. 366, 7 iun. 1939.

[147] *A.I.C.*, fond P.C.M., dosar 49/1940, f. 2—5.
[148] „România" nr. 373, 14 iun. 1939.
[149] „Porunca vremii", nr. 1412, 28 iun. 1939.
[150] *D.A.D.*, M.O. nr. 5, şed. din 22 iun. 1939.
[151] *A.I.C.*, fond M.P.N., dosar 416, f. 33—78.
[152] *A.I.S.I.S.P.*, fond XII, dosar 451, vol. II, p 169—173.
[153] „Universul", nr. 154, 8 iun. 1939.
[154] *D.D.I.*, vol. cit., doc. nr. 140, p. 119, 140—141.
[155] *A.I.C.*, fond P.C.M., dosar 169, 199/1939, f. 4—6, 5—7.
[156] „România", nr. 370 ; „Universul", nr. 157 ş.a., 11 iun. 1939.
[157] *D.S.*, M.O. nr. 2, şed. din 9 iun. 1939, p. 10—12.
[158] „România", nr. 375—377, 16—18 iun. 1939.
[159] *A.I.C.*, fond P.C.M., dosar 199/1939, f. 25—29.
[160] *D.A.D.*, M.O. nr. 2, şed. din 9 iun. 1939.
[161] *D.S.*, M.O. nr. 7, şed. din 26 iun. 1939, p. 160.
[162] *D.A.D.*, M.O. nr. 5, şed. din 22 iun. 1939.
[163] „Parlamentul românesc", an XI, nr. 338/42, 25 aug. 1940, p. 103—104.
[164] „România", nr. 383, 24 iun. 1939 ; „Universul", nr. 186, 10 iul. 1939.
[165] *D.A.D.*, M.O. nr. 4, şed. din 13 mart. 1940, p. 167.
[166] *D.A.D.*, M.O. nr. 6, şed. din 27 iun. 1939, p. 113.
[167] *D.A.D.*, M.O. nr. 2, şed. din 9 iun. 1939, p. 10.
[168] *D.S.*, M.O. nr. 6, şed. din 18 mart. 1940, p. 101.
[169] *D.A.D.*, M.O. nr. 7, şed. din 28 iun. 1939, p. 137.
[170] *D.S.*, M.O. nr. 9, şed. din 28 iun. 1939, p. 200.
[171] *D.A.D.*, M.O. nr. 5, şed. din 22 iun. 1939, p. 59.
[172] *D.S.*, M.O. nr. 5, şed. din 22 iun. 1939, p. 113.
[173] „Universul", nr. 160, 14 iun. ; nr. 178, 2 iul. 1939 ; „Lumea nouă", nr. 23, 4 iun. 1939.
[174] *A.I.S.I.S.P.*, fond XV, dosar 451, f. 134—153, 190—192.
[175] *D.A.D.*, M.O. nr. 6, şed. din 24 iun. 1939, p. 96—97 ; *D.S.*, M.O. nr. 5, şed. din 22 iun. 1939, p. 103—104.
[176] *D.S.*, M.O. nr. 7, şed. din 26 iun. 1939, p. 183.
[177] *A.I.S.I.S.P.*, fond XV, dosar 451, p. 191—195.
[178] *D.S.*, loc. cit., p. 163.
[179] *D.S.*, M.O. nr. 5, şed. din 22 iun. 1939, p. 105.
[180] *D.S.*, M.O. nr. 6, şed. din 23 iun. 1939, p. 128.
[181] „Timpul", „România", „Universul", „Argus" ş.a., 11 iun. 1939.
[182] *D.A.D.*, M.O. nr. 2, şed. din 9 iun. 1939.
[183] „România", nr. 369, 10 iun. 1939
[184] *D.D.I.*, vol. cit., doc. nr. 172, p. 151.
[185] *D.D.I.*, vol. cit., doc. nr. 185, p. 165.
[186] „Universul", nr. 153, 12 iun. 1939.
[187] „Azi", „Semnalul", „Iaşul" ş.a., iun. 1939.
[188] *D.A.D.*, M.O. nr. 5, şed. din 22 iun. 1939, p. 59—60.
[189] „Lupta de clasă", nr. 6, aug. 1939.
[190] „Scînteia", nr. 21, 26 iun. 1939.
[191] *A.I.S.I.S.P.*, Cota A XXIII-15, nr. inv. 1036.
[192] Cf. Aldo Agosti, *op. cit.*, p. 1155.
[193] „Semnalul", nr. 399, 14 iun. 1939.
[194] Vezi : Ion Calafeteanu, *op. cit.*, p. 115—119.
[195] „România", nr. 372, nr. 373, 374, 13, 14, 15 iun. 1939.
[196] „Universul", nr. 162, 16 iun. ; nr. 163, 17 iun., 1939 ; „Semnalul", nr. 405, 20 iun. 1939.
[197] *D.D.I.*, vol. cit., doc. nr. 342, p. 274.
[198] „Lumea nouă", nr. 25, 18 iun. 1939.
[199] „Iaşul", 2 iul. 1939 (Cf. G. Ivaşcu, *op. cit.*, p. 272—274).
[200] „Azi", nr. 16, 25 iun. 1939.

[201] „Porunca vremii", nr. 1376, 15 iun. 1939.
[202] „Iașul", *nr. cit.*
[203] „Porunca vremii", nr. 1379, 18 iun. 1939.
[204] „România", nr. 375, 16 iun. 1939.
[205] *D.D.I.*, vol. cit., doc. nr. 278, p. 230—231.
[206] „Lumea nouă", nr. 27, 2 iul. 1939.
[207] „Porunca vremii", nr. 1348, 24 iun. 1939.
[208] „Țară nouă", an I, nr. 7, 2 iul. 1939.
[209] „România", nr. 387, 28 iun. 1939.
[210] „Universul", nr. 179, 3 iul. 1939.
[211] Geneviève Tabouis, *op. cit.*, p. 403—404.
[212] „Universul", „Timpul", „Argus" 3—11 iul. 1939.
[213] *D.A.D.*, M.O. nr. 11, șed. din 11 iul. 1939.
[214] „Semnalul", nr. 438, 28 iul. 1939 ; „Timpul", nr. 812, 6 aug. 1939.
[215] A. Călinescu, *op. cit.*, dosar 14—16, f. 2—7.
[216] „România", „Timpul", „Universul", „Semnalul", „Lumea nouă" ș.a., mai-iul. 1939.
[217] Vezi : Constantin Olteanu, *Contribuții la cercetarea conceptului de putere armată la români*, Editura militară, București, 1979, p. 290—334 ; Ilie Ceaușescu, *Măsuri organizatorice întreprinse de statul român pentru întărirea capacității de apărare a țării împotriva expansiunii hitleriste, pentru apărarea independenței naționale*, în „File din istoria militară a poporului român", 4, Editura militară, București, 1977, p. 191.
[218] Vezi : V. Moisuc, *op. cit.*, p. 174—175.
[219] *D.D.I.*, vol. cit., doc. nr. 490, p. 369—371 ; doc. nr. 532, p. 397 ; doc. nr. 599, p. 421.
[220] *Loc. cit.*, doc. nr. 431, 542, 643, p. 331—332, 406—408, 482.
[221] „România", nr. 410, 21 iul. ; nr. 411, 22 iul. 1939.
[222] *D.D.I.*, vol. cit., doc. nr. 643, p. 482 ; doc. nr. 653, 682, p. 491—492, 515—516.
[223] „România", nr. 422, 2 aug. ; nr. 424, 4 aug. 1939.
[224] „Lumea nouă", nr. 31, 30 iul. 1939.
[225] „Timpul", nr. 807 ; „Universul", nr. 208, 1 aug. 1939.
[226] „România", nr. 418 ; „Universul", nr. 205, 29 iul. 1939.
[227] „Timpul", „România", 1-7 aug. 1939.
[228] „România", nr. 423, 3 aug. ; „Timpul", nr. 813, 7 aug. ; „Semnalul", nr. 443, 3 aug. 1939.
[229] „Argus", nr. 7899—7908 din 11, 17, 18, 19, 21 aug. 1939.
[230] „România", nr. 443, 23 aug. 1939.
[231] „Universul", nr. 211, 4 aug. 1939.
[232] „Lumea nouă", nr. 30, 23 iul. 1939.
[233] „Libertatea", an VII, nr. 15-16, 5-20 aug. 1939.
[234] „Timpul", nr. 809, 810 din 3, 4 aug. 1939.
[235] *D.D.I.*, vol. cit., doc. nr. 772, p. 577.
[236] „România", nr. 425, 5 aug. 1939.
[237] Vezi : C. Popișteanu, *op. cit.*, p. 264—265.
[238] „Timpul", „România", „Universul", 9—11 aug. 1939.
[239] „Timpul", nr. 815, 9 aug. 1939 ; „România", nr. 431, 11 aug. 1939.
[240] „Argus", nr. 7900, 12 aug. 1939.
[241] „Azi", nr. 21, 31 iul. 1939.
[242] Galeazzo Ciano, *Journal politique. 1939—1945*, Editions de la Baconnière-Neuchatel, I, p. 128.
[243] „România", „Timpul", „Semnalul", „Argus", „Porunca vremii" ș.a., din 12—18 aug. 1939.
[244] J. C. Fest, *Stăpînii celui de al III-lea Reich*, Editura politică, București, 1969, p. 257.

[245] „Porunca vremii", nr. 1427, 15 aug. 1939.
[246] *L.J.F.*, doc. nr. 195, p. 227—228.
[247] G. Ciano, *op. cit.*, p. 129—134 ; Vezi amănunte : A. Simion, *Agresiunile naziste din Europa în anii 1938—1939*, Editura Eminescu, București, 1938, p. 300—312.
[248] *D.D.I.*, ottava serie : 1935—1939, vol. XIII (12 aug.-3 sept. 1939), doc. nr. 1, 4, p. 1, 6—7.
[249] „Timpul", „Semnalul", „România", „Argus", 13—14 aug. 1939.
[250] „Semnalul", nr. 453, 15 aug. 1939.
[251] Vezi : Gheorghe Zaharia, *op. cit.*, p. 20—22.
[252] Cf. G. A. Deborin, *Caracterul celui de al doilea război mondial*, p. 49.
[253] Georgio Amendola, op. cit., p. 389.
[254] *D.D.I.*, vol. cit., doc. nr. 23, p. 20—21.
[255] „România", nr. 437, 17 aug. 1939.
[256] *D.D.I.*, vol. cit., doc. nr. 322, p. 203—204.
[257] „Porunca vremii", nr. 1433, 23 aug. 1939.
[258] „Timpul", „România", „Universul", „Semnalul" ș.a., 15—20 aug. 1939.
[259] „Timpul", „România", „Porunca vremii", „Universul", 19—20 aug. 1939.
[260] N. G. Kuznețov, *Ocazii ratate*, în „Memorial de război", p. 75.
[261] I. M. Maiski, *Cine l-a ajutat pe Hitler*, în „Memorial de război", p. 76.
[262] „Scînteia", nr. 22, 20 aug. 1939.
[263] „Azi", nr. 24, 20 aug. 1939.
[264] „România", nr. 441, 21 aug. 1939.
[265] „Porunca vremii", nr. 1431, 21 aug. 1939.
[266] „România", nr. 439, 440 ; „Timpul", nr. 825, 826 din 19, 20 aug. 1939.
[267] *A.I.S.I.S.P.*, fond II, dosar 13, f. 36—37.
[268] „Timpul", „Argus", „România", „Universul", 22 aug. 1939.
[269] *L.J.F.*, doc. nr. 203, 204, p. 239 ; doc. nr. 210, p. 243.
[270] „Timpul", nr. 829 ; „România", nr. 443, 23 aug. 1939.
[271] „Porunca vremii", nr. 1433, 23 aug. 1939.
[272] „Semnalul", nr. 460, 23 aug. 1939.
[273] Grigore Gafencu, *Preliminaires...*, p. 43, 297.
[274] „România", nr. 444, 24 aug. 1939.
[275] *L.J.F.*, doc. nr. 211, p. 244 ; W. L. Schirer, *op. cit.*, p. 568.
[276] „Azi", nr. 32, 15 oct. 1939 (Cf. „Cartea albastră" engleză).
[277] „Universul", nr. 232, 25 aug. 1939.
[278] Vezi amănunte : A. Simion, *op. cit.*, p. 337—348.
[279] „Universul", nr. 232 ; „Timpul", nr. 831 ; „România", nr. 445, 25 aug. 1939.
[280] „România", nr. 460, 9 sept. 1939.
[281] Geneviève Tabouis, *op. cit.*, p. 410—411.
[282] W. L. Schirer, *op. cit.*, p. 649.
[283] *Documents sur la guerre de 1939—1940*, réunis par Louis Thomas, Paris, 1941, vol. I, p. 116—118.
[284] „România", nr. 445 ; „Timpul", nr. 831 ; „Universul", nr. 232 ; „Semnalul", nr. 462 ; „Porunca vremii", nr. 1435 ș.a., din 25 aug. 1939.
[285] „România", nr. 450, 30 aug. 1939.
[286] „Universul", nr. 233, 26 aug. 1939.
[287] „Universul", nr. 232, 25 aug. 1939 ; „Timpul", nr. 830, 24 aug. ; nr. 831, 25 aug. 1939.
[288] „Scînteia", nr. 23, 8 sept. 1939.
[289] „Azi", nr. 30, 1, oct. ; „Semnalul", nr. 492, 27 sept. 1939.
[290] „Azi", nr. 44, 7 ian. 1940.
[291] *Programul Partidului Comunist Român de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintare a României spre comunism*, București, Editura politică, 1975, p. 45.

[292] G. A. Deborin, *Caracterul celui de al doilea război mondial*, p. 50—51 ; *Idem, Al doilea război mondial*, p. 59—60.
[293] G. Amendola, *op. cit.*, p. 390.
[294] J. B. Duroselle, *Histoire diplomatique de 1919 a nos jours*, Paris, 1957, p. 282 ; *D.G.F.P.*, vol. VIII, aug. 9—sept. 3, 1939, doc. nr. 299 (F 19/182—183) ; doc. nr. 309 (F 11/col. 7).
[295] Kermit E. Mc Kenzie, *Comintern e Rivoluzione mondiale, 1928—1943*, Editura G. C. Samsoni S.p.A., Firenze, 1969, p. 348—355.
[296] Ilie Ceaușescu, *op. cit.*, p. 199.
[297] Vezi : V. Moisuc, *Acte fundamentale ale statului român*, în „Probleme de politică externă", II, 1977, p. 73.
[298] Vezi : Gh. Zaharia, *op. cit.*, p. 22.
[299] Ar. Călinescu, *op. cit.*, f. 19—20.
[300] „Semnalul", nr. 465.
[301] „Timpul", nr. 832, 26 aug. 1939.
[302] „Lumea nouă", nr. 23, 20 aug. 1939 ; „România", nr. 446, 26 aug. 1939.
[303] „Timpul", „România", „Universul" ș.a. din 26 aug. 1939.
[304] „Lumea nouă", nr. 41, 8 oct. 1939.
[305] K. Mc Kenzie, *op. cit.*
[306] „Universul", nr. 234, 27 aug. ; „România", nr. 448, 28 aug. ; „Porunca vremii", nr. 1436, 26 aug. 1939.
[307] *D.D.I.*, vol. cit., doc. nr. 196, 227, 274, p. 130, 150, 176—177 ; *D.I.M.K.*, IV doc. nr. 283, 287.
[308] „România", nr. 447, 27 aug. 1939.
[309] *Opera omnia di Benito Mussolini*, vol. cit., p. 415, 416.
[310] *D.D.I.*, vol. cit., doc. nr. 259, p. 169.
[311] „Porunca vremii", nr. 1437, 1438, 27, 29 aug. 1939.
[312] „Universul", nr. 234, 27 aug. 1939.
[313] „Universul", nr. 235 ; „România", nr. 448 ; „Argus", nr. 7915, 28, 30 aug. 1939.
[314] *D.D.I.*, vol. cit., doc. nr. 336, 339, 340, 349, p. 216—222.
[315] „România", nr. 449, 29 aug. 1939.
[316] *L.J.F.*, doc. nr. 267, p. 275—278.
[317] „Porunca vremii", nr. 1438, 29 aug. 1939.
[318] „România", nr. 450, 30 aug. ; „Argus", nr. 7915, 7916 din 30, 31 aug. 1939.
[319] „Semnalul", nr, 466, 30 aug. ; „Azi", nr. 32, 15 oct. 1939.
[320] „Universul", nr. 238, 31 aug. 1939 ; „România", nr. 453, 2 sept. 1939.
[321] „Azi", nr. 31, 8 oct. 1939.
[322] „România", nr. 453, 2 sept. 1939.

RĂZBOIUL. NEUTRALITATEA ROMÂNIEI

[1] *L.J.F.*, doc. nr. 291, p. 291 ; „Azi", nr. 32, 15 oct. 1939.
[2] „România", nr. 453, 2 sept. 1939.
[3] „Azi", nr. 32, 15 oct. 1939.
[4] *Loc. cit.*
[5] *L.J.F.*, doc. nr. 306, p. 300.
[6] Vezi : A. Simion, *op. cit.*, p. 375—396.
[7] *L.J.F.*, doc. nr. 310, p. 302.
[8] „Semnalul", nr. 469, 2 sept. 1939.
[9] „Azi", *nr. cit.*
[10] „Muncă și voie bună", nr. 11, 1 sept. 1939.
[11] „Parlamentul românesc", an XI, nr. 338/42, 25 aug. 1946, p. 104.
[12] „România", nr. 452, 1 sept. 1939.

[13] Vezi amănunte : I. Calafeteanu, *op. cit.*, p. 124—162.
[14] *D.G.F.P.*, vol. cit., doc. nr. 361 (1632, 383829-33).
[15] Vezi : V. Moisuc, *Diplomația României...*, p. 241.
[16] *D.D.I.*, vol. cit., doc. nr. 349, 383, 456, p. 222, 237, 281.
[17] *D.D.I.*, vol. cit., doc. nr. 462, 465, p. 284, 285.
[18] „Azi", nr. 26, 3 sept. 1939.
[19] Vezi : I. Talpeș, *op. cit.*, p. 51—52.
[20] Vezi : I. Calafeteanu, *op. cit.*
[21] „Timpul", nr. 839 ; „Argus", nr. 7918, 2 sept. 1939.
[22] W. Churchill, *The Second World War*, p. 71.
[23] „Porunca vremii", nr. 1442, 2 sept. 1939.
[24] „România", nr. 454 ; „Timpul", nr. 840 ; „Universul", nr. 241 ; „Argus", nr. 7919 ; „Semnalul", nr. 469 din 2, 3 sept. 1939 ; *Colecția de documente Marea Britanie și Germania, 3 septembrie 1939*, nr. 9/1939, Bucovina, I. E. Torouțiu, p. 169—172.
[25] „Porunca vremii", nr. 1442, 2 sept. 1939.
[26] „România", nr. 454, 3 sept. 1939.
[27] *Relații internaționale în acte și documente* (în continuare *R.I.A.D.*), vol. II (1939—1945), Editura didactică și pedagogică, București, 1976, p. 10 ; *Documents rélatifs à l'histoire des origines de la guerre*, Berlin, 1939, Reichsdruckerei, doc. nr. 472, 473.
[28] „Argus", nr. 7919, 2 sept. ; nr. 7920, 4 sept. 1939 ; „România", nr. 453, 2 sept. ; nr. 454, 3 sept. 1939 ; „Semnalul", nr. 470 ; „Universul", nr. 241, 3 sept. 1939.
[29] N. D. Cocea, *op. cit.*, p. 11—12.
[30] „România", „Semnalul", *nr. cit.*
[31] „Lumea nouă", nr. 36, 3 sept. 1939.
[32] „România", *nr. cit.*
[33] Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul...*, vol. 11, București, Ed. polit., 1975, p. 563.
[34] *„A.I.S.I.S.P.*, fond. XIII, dosar 1313, f. 561—562.
[35] „România", nr. cit.
[36] „Porunca vremii", nr. 1443, 3 sept. 1939.
[37] Camil Petrescu, *Note zilnice (1927—1940)*, Cartea Românească, 1975, p. 149—150.
[38] „Neamul românesc", an XXXIV, nr. 194, 3 sept. 1939 ;
[39] „Timpul", nr. 841 ; „Argus", nr. 7920 ; „Universul", nr. 242, 4 sept. 1939, „Semnalul", nr. 471, 5 sept. 1939.
[40] Juhász Gyula, *A Teleki Kormány Külpolitikája, 1939—1941*, p. 45 (Cf. V. Moisuc, *op. cit.*, p. 243).
[41] „Timpul", nr. 841, 4 sept. 1939.
[42] *R.I.A.D.*, p. 13.
[43] „Argus", nr. 7920, 4 sept. 1939 ; „Semnalul", nr. 840, 4 sept. 1939.
[44] *R.I.A.D.*, p. 11, 13.
[45] „România", „Timpul", „Universul" ș.a., 5 sept. 1939.
[46] *R.I.A.D.*, *loc. cit.*
[47] „Argus", nr. 7921, 6 sept. 1939; „Universul", nr. 243, 5 sept. 1939.
[48] „Parlamentul românesc", an X, nr. 306, 15 sept. 1939.
[49] „Azi", nr. 29, 24 sept. 1939.
[50] „România", nr. 457, 6 sept. 1939.
[51] *R.I.A.D.*, p. 12.
[52] Martha Bibescu, *op. cit.*, p. 103.
[53] „Timpul", nr. 843 ; „România", nr. 457 ; „Argus", nr. 7921 ; „Universul", nr. 244, 6 sept. 1939.
[54] „România", *nr. cit.*
[55] *A.I.S.I.S.P.*, fond XIII, dosar 1313, f. 581.
[56] „România", nr. 461, 10 sept. 1939.
[57] *D.D.I.*, nona serie : 1939—1943, vol. I (4 sept.-24 oct. 1939), doc. nr. 25, p. 19.
[58] „Porunca vremii", nr. 1445, 6 sept. 1939.
[59] „Argus", nr. 7922 ; „Universul", nr. 245 ; „Timpul", nr.

844; „România", nr. 458, 7 sept. 1939.

[60] George Ivaşcu, *op. cit.*, p. 301—302.

[61] Paolo Spriano, *Il compagno Ercoli. Togliatti segretario dell'Internationale*, Editori Riuniti, Roma, 1980, p. 171—175.

[62] K. Mc Kenzie, *op. cit.*, p. 348—355 ; Pierre Daix, *Les hérétiques de P.C.F.*, Editions Robert Lafont, S. A., Paris, 1980, p. 136—141.

[63] Armand Călinescu, *op. cit.*, f. 39—42.

[64] „Monitorul oficial", partea I, nr. 206, 7 sept. 1939, p. 5292 ; „România", nr. 459 ; „Universul", nr. 246 ; „Argus", nr. 7923 din 8 sept. 1939.

[65] „Semnalul", an II, nr. 478, 13 sept. 1939.

[66] *A.C.C. P.C.R.*, fond 103, dosar 8174, p. 22.

[67] *D.D.I.*, vol. cit., doc. nr. 76, p. 44.

[68] Grigore Gafencu, *Preliminaires...*, p. 285.

[69] „Scînteia", an IX, nr. 23, 8 sept. 1939.

[70] Vezi : I. Calafeteanu, *op. cit.*, p. 191—239.

[71] „Parlamentul românesc", nr. 306, 307, 308, 15 şi 30 sept., 31 oct. 1939.

[72] „Semnalul", nr. 478, 13 sept. 1939 ; „România", nr. 479, 28 sept. 1939.

[73] „Porunca vremii", nr. 1461, 27 sept. 1939.

[74] „România", nr. 463, 466, 12—15 sept. 1939.

[75] „Porunca vremii", nr. 1449, 12 sept. 1939.

[76] Nicolae Carandino, *De la o zi la alta*, Cartea Românească, 1979, p. 221—222.

[77] *A.I.S.I.S.P.*, fond XIII, dosar 1313, f. 598.

[78] *D.D.I.*, vol. cit., doc. nr. 250, p. 153—154.

[79] *A.I.S.I.S.P.*, loc. cit., f. 617.

[80] Galeazzo Ciano, *op. cit.*, p. 155.

[81] „România", nr. 462, 11 sept. 1939.

[82] *D.D.I.*, vol. cit., doc. nr. 308, p. 190—191.

[83] *A.I.S.I.S.P.*, loc. cit., f. 594.

[84] *R.I.A.D.*, p. 17.

[85] Cf. A. Hillgruber, *op. cit.*, p. 57.

[86] „România", nr. 468 ; „Timpul", nr. 854 ; „Universul", nr. 252 din 17 sept. 1939.

[87] *A.M.A.E.*, fond 71/Polonia, dosar nr. 79, f. 9 (Cf. Gheorghe Zaharia, *România în preajma...* în „Probleme de politică externă", vol. II, p. 407).

[88] „România", nr. 470 ; „Timpul", nr. 856 ; „Universul", nr. 258 ; „Porunca vremii", nr. 1454, 19 sept. 1939.

[89] G. A. Deborin, *Caracterul celui de al doilea război mondial*, p. 71—72.

[90] Pierre Frank, *Histoire de l'Internationale Communiste, 1919-1943*, Editions Le Brèche, 1979, tome II, p. 136—141, 809—856.

[91] *D.D.I.*, vol. cit., doc. nr. 288, p. 182.

[92] *Ibidem*, doc. nr. 310, p. 194.

[93] „România", nr. 473 ; „Timpul", nr. 859, 22 sept. 1939 ; „Semnalul", nr. 499, 7 oct. 1939 ; „Azi", an VIII, seria II, nr. 34, 29 oct. 1939.

[94] *A.I.C.*, fond M.P.N., propagandă, dosar 2335/1939, f. 2—4.

[95] *D.S.*, M.O. nr. 5, şed. din 15 mart. 1940, p. 75—77 ; M.O. nr. 6, şed. din 18 mart. 1940, p. 100.

[96] „România", nr. 471 ; „Semnalul", nr. 484, 20 sept. 1939.

[97] N. D. Cocea, *op. cit.*, p. 37.

[98] Cf. I. Talpeş, *op. cit.*, p. 53.

[99] „România", nr. 470, 19 sept. 1939.

[100] Cf. Gr. Gafencu, *Preliminaires...*, p. 298—299 ; A. Hillgruber, *op. cit.*, p. 59.

[101] „Lumea nouă", nr. 40, 1 oct. 1939.

[102] C. Hamangiu, *Codul general al României*, vol. XXVII, partea III, 1939, p. 2373—2374.

[103] *A.I.S.I.S.P.*, fond XIII, dosar 1313, f. 629—631.

[104] „Porunca vremii", nr. 1456 ; „România", nr. 472 ; „Timpul", „Argus", nr. 7934, 21 sept. 1939.
[105] „România", nr. 499, 7 oct. 1939.
[106] „România", nr. 473 ; „Argus", nr. 7936 ; „Universul", nr. 261 ; „Porunca vremii", nr. 1458, 23 sept. 1939.
[107] „Neamul românesc", nr. 216, 23 sept. 1939.
[108] „Țară nouă", an I, nr. 10, 14, din 24, 28 sept. 1939 (Cf. N. Iorga, *Ultimele*, Scrisul Românesc, Craiova, 1979.)
[109] „Azi", nr. 30, 1 oct. 1939.
[110] N. Carandino, *op. cit.*, p. 199.
[111] „Muncă și voie bună", nr. 13, 1 oct. 1939.
[112] N. D. Cocea, *op. cit.*, p. 43.
[113] „Neamul românesc", 23 sept. 1939.
[114] „România", nr. 475, 476, 24 și 25 sept. 1939 ; „Semnalul", nr. 489, 26 sept. 1939.
[115] *A.I.C.*, fond P.C.M., dosar 49/1940, f. 2—5.
[116] *A.I.S.I.S.P.*, Cota A XXIII—22, nr. inv. 1043.
[117] N. D. Cocea, *op. cit.*, p. 44—45.
[118] „România", nr. 478 ; „Semnalul" nr. 490, 27 sept. 1939.
[119] *A.I.S.I.S.P.*, fond IV, dosar 2604.
[120] *Legiunea în imagini*, p. 10.
[121] *A.I.S.I.S.P.*, fond V, dosar 225, f. 112 ; V. Moisuc, *op. cit.*, p. 246 ; M. Fătu, I. Spălățelu, *Garda de fier — organizație teroristă de tip fascist*, ediția II, Editura politică, București, 1980, p. 241—242.
[122] *D.D.I.*, vol. cit., dosar nr. 370, 375, p. 226, 228.
[123] *A.I.C.*, fond P.C.M., dosar 167/1939, f. 77—96, 102—108.
[124] „România", nr. 474, 23 sept. 1939.
[125] Martha Bibescu, *op. cit.*, p. 100—101.
[126] „România", nr. 475, 24 sept. 1939.
[127] „Porunca vremii", nr. 1459, 1468, 26 sept., 5 oct. 1939.
[128] „România", nr. 479, 28 sept. 1939.
[129] *R.I.A.D.*, p. 22—24.
[130] „Semnalul", nr. 493, 30 sept. 1939.
[131] Giorgio Amendola, *op. cit.*, p. 391.
[132] „Semnalul", nr. 495, 3 oct. 1939.
[133] K. Mc Kenzie, *op. cit.*, p. 271-343 ; A. Agosti, *op. cit.*, p. 1170—1173 ; Franz Borkenau, *European Communism, 1917—1948*, Neri Pozza Editore, Venezia, 1963, p. 271—282.
[134] V. M. Molotov, *Despre politica externă a Uniunii Sovietice*, O.G.I.Z., 1939.
[135] „Semnalul", nr. 499, 7 oct. 1939 ; „Porunca vremii", nr. 1471, 1472, 9, 10 oct. 1939.
[136] N. D. Cocea, *op. cit.*, p. 62—64.
[137] *D.D.I.*, vol. cit., doc. nr. 552, p. 332—339 ; doc. nr. 523, p. 314 ; doc. nr. 532, 539, p. 319, 322 ; A. Hillgruber, *Les entretiens secretes de Hitler, sept. 1939-dec. 1941*, Fayard, Paris, 1969, p. 47.
[138] „România", nr. 511, 30 oct. 1939.
[139] „Argus", nr. 7942, 30 sept. 1939.
[140] Vezi : I. Calafeteanu, *op. cit.* ; V. Moisuc, *op. cit.*
[141] *A.I.S.I.S.P.*, fond XIII, dosar 1313, f. 704.
[142] *A.I.C.*, fond P.C.M., dosar 270/1939, f. 45—46.
[143] „Universul", nr. 267, 29 sept.; „România", nr. 480—490, 29 sept.-10 oct. 1939.
[144] „Porunca vremii", nr. 1525, 11 dec. 1939.
[145] Martha Bibescu, *op. cit.*, p. 115.
[146] Charles de Gaulle, *Memorii de război*, Editura politică, București, 1966, p. 32.
[147] „Timpul", nr. 867 ; „Porunca vremii", nr. 1464, 30 sept. 1939.
[148] „Timpul", nr. 879, 880, 12, 13 oct. 1939.
[149] N. D. Cocea, *op. cit.*, p. 69.
[150] „Porunca vremii", nr. 1476, 14 oct. 1939.
[151] A. Hillgruber, *Hitler, König Carol...*, p. 60.
[152] „Porunca vremii", nr. 1499, 11 nov. 1939.

[153] *R.I.A.D.*, p. 24.
[154] *D.D.I.*, vol. cit., doc. nr. 357, 383, p. 290—292, 309 ; doc. nr. 364, p. 297—298.
[155] „Libertatea", an VII, nr. 24, 20 dec. 1939.
[156] „România", nr. 542, 30 nov. 1939.
[157] *R.I.A.D.*, p. 26—28.
[158] „Timpul", nr. 929, 1 dec. 1939; Gr. Gafencu, *Politica externă a României*, 1939, p. 43—56.
[159] *D.D.I.*, vol. cit., doc. nr. 107, p. 75—76.
[160] *„Die Komunistische Internationale"*, nov. 1939, p. 1105—1111 (Cf. Aldo Agosti, *op. cit.*, p. 1199).
[161] *D.D.I.*, vol. cit., doc. nr. 334, p. 274.
[162] *D.D.I.*, nona serie, vol. I, doc. nr. 373, p. 561 ; vol. II, doc. nr. 709, p. 549—550 ; doc. nr. 715, p. 550—552 ; doc. nr. 71, p. 552—554.
[163] „Timpul", „România", „Universul", „Argus" ş.a., 1 dec. 1939.
[164] *D.S.*, M.O. nr. 6, şed. din 18 mart. 1940, p. 104.
[165] *A.I.C.*, fond P.C.M., dosar 111/1941, f. 5—9.
[166] Vezi : V. Moisuc, *op. cit.*, p. 249—251.
[167] Eliza Campus, *Din politica externă a României, 1913—1947*, Editura politică, Bucureşti, 1980.
[168] *D.D.I.*, nona serie, vol. II, doc. nr. 733, p. 565—568.
[169] „Azi", nr. 43, 31 dec. 1939.
[170] „Libertatea", nr. 10, 20 mai 1939.
[171] „România", nr. 473, 22 sept. 1939 ; nr. 299, 30 mart. 1939.
[172] „Semnalul", an I, nr. 189, 16 sept. 1938 ; „Azi", nr. 44, 7 ian. 1940.
[173] „Timpul", nr. 595, 30 dec. 1938.
[174] „Azi", nr. 43, 31 dec. 1939.
[175] „Timpul", nr. 609, 13 ian. 1939.
[176] *D.S.*, M.O. nr. 5, şed. din 22 iun. 1939, p. 109.
[177] „Azi", nr. 27, 10 sept. 1939 ; „Semnalul", an I, nr. 225, 28 oct. 1938.
[178] „Muncă şi voie bună", nr. 16, 15 sept. 1939.
[179] „Libertatea", nr. 24, 20 dec. 1939.
[180] N. Carandino, *op. cit.*, p. 220—221.
[181] *A.I.C.*, fond M.P.N., presa internă, dosar 350, f. 1—137.
[182] „Lumea nouă", nr. 35, 27 aug. 1939.
[183] „Parlamentul românesc", an IX, nr. 262—263, 28 febr. 1938, p. 3—10.
[184] „Universul", nr. 190, 14 iul. 1939.
[185] D. C. Georgescu, *Creşterea populaţiei României*, în „Zece ani de domnie a M.S. Regelui Carol al II-lea", vol. III, Bucureşti, 1940, p. 213, 230.
[186] *Breviarul statistic al României*, vol. II, 1939, p. 169.
[187] Virgil Madgearu, *Evoluţia economiei româneşti după războiul mondial*, Bucureşti, 1940, p. 361—362.
[188] *D.A.D.*, M.O. nr. 7, şed. din 28 iun. 1939, p. 129.
[189] „România", an I, nr. 194, 12 dec. 1938.
[190] „Argus", nr. 7721, 5 ian. 1939.
[191] „Semnalul", nr. 308, 8 febr. 1939.
[192] „Argus", nr. 7856, 22 iun. 1939.
[193] „Universul", nr. 22, 24 ian. 1939.
[194] „Argus", nr. 7721, 5 ian. 1939.
[195] *A.I.S.I.S.P.*, Cota A-b XXIII-5, nr. inv. 1007, p. 8—12.
[196] „Scînteia", an VIII, nr. 14, 25 nov. 1938.
[197] „Lupta de clasă", nr. 6, aug. 1939.
[198] Nicolae Ceauşescu, *România pe drumul construirii societăţii socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 13, Editura politică, Bucureşti, 1977, p. 45.
[199] „România", an III, nr. 661, 1 apr. 1940.
[200] *D.S.*, M.O. nr. 2, şed. din 9 iun. 1939.
[201] „Neamul românesc", nr. 272, 10 dec. 1939.
[202] „România", nr. 671, 11 apr. 1940.

[203] „Semnalul", nr. 361, 23 apr. 1939.
[204] *D.A.D.*, M.O. nr. 2, şed. din 9 iun. 1939, p. 10.
[205] „Azi", nr. 16, 25 iun. 1939.
[206] „Neamul românesc", nr. 226, 12 oct. 1939.
[207] „Semnalul", nr. 310, 6 febr. 1939.
[208] „Semnalul", nr. 323, 324, 325 din 8, 9, 10 mart. 1939.
[209] „Universul", nr. 1, 1 ian. 1939.
[210] „Timpul", nr. 938, 10 dec. 1939.
[211] „Semnalul", nr. 309, 9 febr. 1939.
[212] Nicolae Ceauşescu, *România pe drumul...*, Bucureşti, vol. 18, Editura politică, 1979, p. 245.
[213] „Timpul", an IV, nr. 958, 1 ian. 1940.
[214] „Libertatea", nr. 24, 20 dec. 1939.
[215] „Semnalul", nr. 500, 8 oct. 1939.
[216] „Lumea nouă", nr. 15, 9 apr. 1939.
[217] *D.A.D.*, M.O. nr. 5, şed. din 22 iun. 1939.
[218] „Azi", nr. 43, 31 dec. 1939.

Romania in the Turmoil of 1939 is a book of debate and atmosphere ; starting from the causes, facts, pretexts and motivations which preceded the second world war, the author outlines the special situation and the behaviour of the Romanian people from September 1938 to September 1939.

1939, a year of outstanding diplomatic and political importance, was subject to most careful researches by Romanian and world experts ; it offers a wide range of information, explanations, arguments and conclusions referring to a crucial, dramatic moment of our century. The events which occurred in the world in that interval practically closed a process of involution which had gradually ruined the edifice, the system, the doctrine of Versailles Europe, such as it had been settled by the peace treaties and by the League of Nations after World War I.

The year 1939 proved to be a turn-table by which the peoples of the Earth were pushed into a world conflagration : that revealed the compromises, coups and violation of international morals by the great powers and by some revisionist-revanchist states, against smaller states from South-Eastern Europe.

That year practically means an exceptional test of the peoples of the world and heads of state, who had *then* the responsibility to shift the balance of world relations towards PEACE — or towards WAR. Between those alternatives, 1939 Romania provides an exemplary page of history ; on the one hand, she proved the inequity of some relations among independent states and nations within a system where the great powers had taken upon themselves to control the fate of smaller states ; on the other hand, it was then proved again that it is legitimate for peoples to want the principles of justice and mutual respect govern international relations.

Moreover, that same 1939 occurred in accordance with the multi-seculary history of Romania : the *national consensus* at crucial moments of her existence. Meaningful choices had been made in 1859, 1877, 1918, then in 1944 — by a people who has always wanted to live united, free, independent and at peace. 1939 should

be added to the range of moments when the Romanian people acted unanimously for the defence of their country.

Romania's historically lawful borders had been acquired two decades before (1919—1939) ; she has never coveted territories and goods belonging to other nations, she has only been keen on preserving its national being and its own territory. That is why she could practically have only one attitude towards the alternative peace-war. Her behaviour, which had been the axiom of Romanian diplomacy between the two world wars was settled by fundamental statements, meant to express the nation's desiderata. Romania wanted *peace* — by observing her legitimate rights and the treaties ; *peace* — by promoting relations of cooperation and peaceful neighbourhood with the other states ; *peace* — by solving all litigations through talks, according to international lawfulness. Unless such requirements were fulfilled — *war, war of defence*. The 1939 generation had the duty to defend what the 1918 generation had won with great sacrifices. In 1939 all Romanians held the same creed, even though the form of expression differed in accordance with their socio-political position.

Romania had to adapt its policy (the defence of her national security, her diplomacy) to the versatile world circumstances. In 1938/1939 she was the object of unfair pressures, menaced from the direction of all her borders, of economic and military blackmail, she found her diplomatic alliances destroyed by the systematic actions of the Berlin-Rome Axis against European statu-quo, against the Little Entente, against the Balkan Alliance. Romania's dilemma of the years 1914—1916 was resumed, under different circumstances : thus were resumed anxieties, pressures, attempts and partial solvings, meant to defend the national unity against fatal blows.

The stages, preparations, pretexts, political-diplomatic aspects the aggressive actions which sketched the prelude to World War II took original forms, by unprecedented coups and a swift succession of events. Opinions were held strongly on the world's political stage and within each nation by intense propaganda in the press and on the radio, by various dialogues, disputes, parliamentary speeches, polemics, short-lived agreements, dramatic meetings of heads of states, diplomats behaving most contradictorily ; then, the international political life between München and Danzig often gave their contemporaries the impression that the diplomatic side scenes, were laid open, as well as the negotiations, which had by then been secret — so that peoples might judge for themselves ; hopes of peace were fed, but there was also the terror that only a war could solve apparently irreconciliable conflicts.

This book describes Romania's behaviour and desiderata in the framework of the world events, offered as a chronological succession of facts, a record of international political-diplomatic data well-known to the contemporaries. The work makes use of the conclusions which were drawn by a rich amount of bibliography dedicated to the problem — it agrees or disagrees to some of those conclusions ; besides it also offers information unknown so far, facts and opinions which mirror the national consciousness, taken from documents preserved in archives, in collections of diplomatic acts, parliamentary debates, memoirs and in the wide range of voices from the Romanian press of the time. As is well known, in the period preceding the beginning of military operations, many documents were published at once or immediately after the decisive stages — by the diplomatic offices of the states implied. Such documents were published in detail by the Romanian journals : speeches, proposals and counterproposals by heads of state were wholly reproduced, there were comments on official statements, responses and comments by Romanian political experts in the respective countries ; in a way or another, the decisions of Romania's government, the strivings of the Romanian diplomats and the attitude of the Romanian masses were to a great extent moulded by the facts they knew at that very time — that is why the author quoted the source of information in Romanian variant, and she only appealed to secret documents (revealed after the war) when the latter seriously amend or enrich the essence or the meaning of an event, as it was understood then. The aim of the book is to reveal the inner process of national consciousness, according to which the Romanian people succeded in proving an exemplary unity of attitude as to the defence of the country in danger, beyond the strong socio-political divergences.

The objective historical truth is related to the subjective, contemporary truth which lay at the foundation of the ideas, opinions, choices, decisions and facts of the 1939 generation in Romania.

That was also the reason why the author of this book tried to outline the *atmosphere of the time* — other Romanian works, of a doubtless scientific value, approach facts of the same epoch from another angle. *

---

* Al. Gh. Savu, *Dictatura regală 1938—1940* (The Royal Dictatorship, 1938—1940), Editura Politică, București, 1970 ; Viorica Moisuc, *Diplomația României și problema apărării suveranității și independenței naționale în perioada martie 1938 — mai 1940* (Romania's Diplomacy and the Problem of Defence of her National Sovereignty and Independence in the Period March 1938 — May 1940), Editura Academiei R.S.R., București, 1971 ; I. Calafeteanu, *Diplomația românească în sud-estul Europei, 1938—1940* (Romania's Diplomacy in South-Eastern Europe, 1938—1940), Editura Politică, București, 1981 ; Gheorghe Buzatu, *Dosarele secrete ale istoriei* (The Secret Files of History),

The first chapter, *The München Stamp* refers to the precipitation of international life under the pressures of the 3rd Reich from September to December 1938, followed by the conclusion of the *Agreement* of München, and then of the Vienna Diktat — two diplomatic acts obtained by the Axis revanchist revisionism, under the conciliatory attitude of the French and of the English. Here and there, the book hints at important moments before and after München, as they were mirrored by public opinion, by representatives of Romanian political consciousness. The international circumstances led to the serious affectation of Czechoslovakia's integrity and sovereignty — which started a long series of reactions, a situation entailing most unhappy consequences not only locally, but at an all-European level. The book provides explanations from the standpoint of Romania : her diplomatic efforts directed tewards upholding the principles of international lawfulness observance of the treaties and of historical justice, through a fair behaviour to a neighbour and ally ; the Romanians showed their solidarity with the friendly nation of Czechoslovakia.

Besides the major preoccupations having their source in facts from abroad, the book refers to a number of facts belonging to home affairs : the preoccupation to defend the country, among which the measures taken by the government to consolidate a régime which was not at all popular — the political régime of royal authority, founded by Carol II in February 1938. The post-München diplomatic tour of Romania's king in the western capitals (November), the ruthless repression of the extreme rightist party, the Iron Guard, the regulation of problems concerning the situation of the coinhabiting nationalities and other acts of internal and foreign policy are primarily presented through the need to defend and strengthen the national cohesion under the exceptional circumstances then emerging. The various attitudes — different both in substance and form of manifestation — towards each aspect and episode are presented in this book, attitudes of political forces and personalities being in a relation of cooperation or in a more or less marked opposition to the government.

The second chapter, Border watching, is dedicated to the exceptional measures taken to defend the country that was in danger,

---

Editura Junimea, București, 1981 ; Mircea Mușat, Ion Ardeleanu, *Unitate, continuitate și ascensiune în mișcarea muncitorească din România, 1821—1948* (Unity, Continuity and Growth in the Workers' Movement of Romania, 1821—1948), Editura Academiei R.S.R., București, 1981 ; Aurică Simion, *Agresiunile naziste în Europa în anii 1938—1939* (Nazi Aggression in Europe in 1938—1939), Editura Eminescu, București, 1938 ; Ilie Ceaușescu, Florin Constantiniu, Mihail Ionescu, *200 de zile mai devreme. Rolul României în scurtarea celui de-al doilea război mondial* (200 Days Spared from War. Romania's Role in Shortening World War II), Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1984.

in the worsened situation of December 1938 — April 1939. The author outlines the international developments which preceded and then culminated in the disappearance of some national states — Czechoslovakia and Albania — under the invading blows of the Berlin—Rome axis ; the incidents, pretexts and acts which led to the deterioration of the security of small and medium-sized European countries, under the concentrated actions of the revisionist states, generally integrated in the anti-Comintern Pact ; the ever more active military preparations and the pro-war propaganda characteristic of the states of crisis ; and, as a reflex of counter-defence, the gradual change of the politics of western democratic states, expressed by the guarantees granted to Poland, Romania and Greece. This book presents Romania in one of her most difficult situations from the inter-war period — by her direct implication, interdependent causes, by concrete and previsible consequences. Romania's internal socio-political life is described in this work both chronologically and according to specific problems — such as the acts of government of the cabinet led by Armand Călinescu ; the organization of the Front of National Renaissance ; the situation of the coinhabiting nationalities related to the institutional organizations of the F.N.R régime ; the measures of reinforcement of the capacity of military defence ; the attitude of various social classes and categories ; the position of the political parties of the workers and of the bourgeois. The same treatment — chronological and thematic — is applied to Romania's foreign policy at that time : the diplomatic coordinates followed by Armand Călinescu and by Grigore Gafencu under various circumstances ; the relations within the frame-work of alliances and relations with the neighbouring countries or with the non-allied ones ; the economic treaties with other states and the political implications thereof, in the case of those with England, France and Germany ; the attitude adopted while the occupation of Czechoslovakia and Albania was completed ; the solving of the diplomatic and military crisis of March and the acceptation of the Anglo-French guarantees.

The third chapter, The Summer of Hope, the Merry-Go-Round of Menaces, approaches the internal and international events from May to 28 August 1939. The method prevailing is the same : there is an outline of the atmosphere of that time. In point of international life, special attention was paid to the initiatives, failures and successes of the great powers' diplomatic actions, with the aim of setting up efficient systems of alliance, of achieviny a balance of the relations of interests and force in the contradictory world situation. The foreign policy of the small and middle-sized countries of Central and South-Eastern Europe, is primarily approached from Romania's standpoint — her place and role in the respective alliances, in the

zones determining Romania's national security and independence. The efforts made within the Balkan Entente, alongside with upholding the policy promoted by her western guarantors — England and France — and by other guaranteed states (Poland and Greece), are regarded from the standpoint of the co-interested consideration of the success of the negotiations between England, France and the Soviet Union, with a careful attention addressed to the Berlin—Rome axis ; the Austrian, Czech and Albanian "precedents" were highly significant indeed.

The last chapter chronologically refers to the events from August to December 1939 ; it is entitled The War. Romania's Neutrality.

The last diplomatic initiatives which fed the hopes of peace are here recorded — at times even by days, hours and minutes — as well as the first weeks of the unequal war Germany-Poland. The "war" of the diplomats, the oratoric "war", the "war" of propaganda, the wave "war", the "war" of nerves — which had led to psychoses in the peoples' everyday life in the year elapsed from München to Danzig — reached a state of paroxism, prefiguring the shift from the German-Polish conflict to the "strange" war, to the generalization of world conflagration. Under the concentric pressures of revisionism and of the menaces with imminent military invasion, while her alliances were endangered by the failure of the tripartite treaties and the invasion of Poland, Romania still did not want to push her people in a destructive slaughter — and she let her neutrality be officially known, her decision to be conditionally and actively neutral — remaining loyal to her allies ; Romania thus hoped to defend her national interests, her independence and integrity.

A series of serious facts, among which the assassination of Armand Călinescu, who was Chairman of the Council of Ministers, Minister for Internal Affairs and Minister of National Defence, on 21 September, dramatically complicated the situation, which was already bad enough.

The last months of 1939 bore the germs of all pressures and of all unjustice that were going to be Romania's lot — germs which were partly the continuation of previous phenomena or contained newer dangers caused by the deterioration of international life through the aggressive acts of Germany and Italy. Under the most unhappy circumstance of 1940, Romania was completely isolated at an external level — and left at the mercy of the Axis.

Romania's territorial and national dismemberment in the summer of 1940, her forced participation in Hitler's anti-Soviet war were, *de facto* and *de jure,* annulled by the Romanian revolution of antifascist national liberation of August 1944.

Romania in the Turmoil of 1939 attempts at proving the fact that the national line was resumed in August 1944, the people's desiderata, as they had been expressed in the inter-war period, up to the very outburst of World War II.

The book is remarkable by the sense of reality which it conveys, by its richness of significant detail : disputes of the time, a consideration of the information, opinions and testimonies employed in diplomatic meetings, in the governmental meetings, in talks held by clubs and political bodies, at the Parliament rostrum and in the political press of Romania at that time.

SUMAR

CUVÎNT ÎNAINTE . . 5

PECETEA MÜNCHENULUI
(septembrie—decembrie 1938) . 11

DE VEGHE LA HOTARE
(decembrie 1938—aprilie 1939) 84

VARA SPERANȚELOR, CARUSELUL AMENINȚĂRILOR
(mai—28 august 1939) 201

RĂZBOIUL. NEUTRALITATEA ROMÂNIEI
(29 august—decembrie 1939) 306

Surse biblio-documentare 377

Summary 402

Redactor : *Ioan OPRIȘ*
Tehnoredactor : *Ștefania MIHAI*

Coli de tipar : 27,75. Bun de tipar : 11.II.1985

Tiparul executat sub comanda nr. 98
la I.P. „Filaret", str. Fabrica de chibrituri
nr. 9—11, București
Republica Socialistă România

LEI 36